

MAGYAR MYTHOLOGIA

*

ÍRTA

KANDRA KABOS

Mi volt a magyarok ősvallása?
arról kő, írás nem beszél.

Jókai.

KIADJA

Dr PÁSZTOR BERTALAN

EGER

BEZNÁK GYULA KÖNYVKERESKEDŐ-BIZOMÁNYA
1897

NYOMATOTT AZ EGRY NYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL

A KIADÓ ELŐSZAVA.

Az ezredéves honalapítás ünneplése véget ért, hálaimánk elhangzott. új ezredévekért köszönyörgünk a Magyarok Istenéhez.

Fegyverrel szereztek őseink ezt a hont. Kultúrával — még pedig nemzeti alapon álló kultúrával — tarthatjuk meg azt mi az új ezredében.

Az ilyen kultúra egyenlő annak az alapgondolatnak a kegyeletes megtartásával, mely nemzetünknek ezt a hosszú életet adta. Mert szent törvény a kegyelet isteni parancsa a Nemzeti-Genius előtt is.

Nélküle nincs fenmaradás.

Boldogok mi, kiknek életét erre a nagy határjelzőre tette Istenünk!

Látjuk a nagy fordulót, tapasztaljuk a rohanó századot, mely rombolva épít modern haladásoknak új, meg új várdákat.

Épít és temet.

Temeti a népek testvériesülésével azoknak faji jellegeit; eltünteti — a közös emberiség ideális jelszava alatt — a *haza* határvonalait.

Gondolkodva állunk meg ennél a paradoxonnál. Szinte megdöbbenve kérdezzük: marad-e jogunk a jövő évezredre is? . . .

ELŐSZÓ.

A magyar hitregék könyvét veszi itt a szíves olvasó. Habár fogyatékosán, az ősök hitvallásának és szent meggyőződésének elveszett könyve került meg benne: de már nem mint szentírás, hanem mint — regekönyv.

Az eredetit, ősi hitvallásunknak a nép ajkára bízott tisztes könyvét, ezeréves nemzeti viszonytagunkunk lapokra, sőt sorokra széttépte. Szerte szállongó foszlányait összeszededgettem és sző vétnekül szántam Géniusunk elhomályosult világa felé. Összegyűjtöttem azokat teljes buzgalommal, hazafiúi lelkesedéssel, ha talán — nem is a kívánt sikerrel.

Nehéz egy munka, beismerem. Mert mit sem nehezebb írni, mint *népies* — és nem tudós — mythológiát és benne a hallgatásra kárhóztatott nemzeti szellemet megszólalásra bírni, miután annak egykoron bővizű forrása: a *hagyomány* részint, mondhatni, teljesen kiszáradt; részint oly egyvelegesen szívárkozik, hogy nem csupán gyűjtése ad gondot, hanem átszűrése jár még csak sok fáradsággal!

VIII

Népmeséink és mondáink java-részben meghonosodott jövevények és nem fajunk szülöttei és ha azok is, mennyit le kell hámozni róluk, hogy a történeti igazhoz hozzájuthassunk!

Olvassuk a nép-mondákban, hogy az elsüllyesztett harang miként vet véget egy-egy vízi tündérbirodalomnak. — A hajnali harangszó hallatára miként dermednek kővé a munkájokban elmerült hegyi szellemek vagy játékos tündérek. — Egy-egy kereszt fölállítása örökre elrettenti őket százados lakóhelyükről stb..

A mythosz titokszerű nyelvén ezekben történet van elmondva: *az új hitnek diadalmas harcza az ősvallással és a vesztés isteneknek meghátrálása s lap-pangó bujdokolása.*

Mert mit tőn a kereszténység az őshit halhatatlanaival? Elfoglaló üresen hagyott helyeiket, oltáraikat, s nem ritkán tiszteletüket. „Boldog-asszony“ ősvallásunk népszerű cul tusát például „a napba öltözött“ Nagyasszony javára foglalja le. Az ősvallás hitmondák szereplőit az átalakult magyar szellem kicserélte, jobbára *az Üdvözítőnek és Szent-Pétemek* juttatván azon műveletet, melyekben ősvallás meggyőződés szerint „a magyarok istene“ vagy a rendelkezése alatt álló szellemek szoktak volt eljárni. Amit pedig a keresztény szellem át nem alakíthatott, azt a bálványozás nevével bélyegző meg, tévé gyűlöletessé, *s lőnek az istenek s kis-istenek ördögökké.*

De változott néven, változtatott szereplésben élnek még mindig és működnek közöttünk az ősvallás személyei. Habár nagy ideje, hogy

IX

levágatott a törzs, de gyökereit, melyek azonban már csupán fattyúhajtásokat hoznak, még mindig élteti a talaj.

Sőt, mondhatni, ünnepeltetnek is a nép téli összejöveteleinek olykor vonzó, olykor rémes meséiben.

Ugyanezt fejezi ki emelkedettebb előadásban Akadémiánk egyik halhatatlanja *Csengery*, midőn mondja: „A szent mythosz, melyet az előtt ünnepelesen hirdettek a nép papjai és dalnokai, most a család köré vonul, ott tartja fönn magát. Idővel ugyan más alakot öltenek a hitregék, a hol érzéki közvetítést találhatnak. S amint az új polgárosodás terjedésével mindig határozottabb alakot ölt a közélet, a régi mythosz mindinkább a nép alsó rétegébe süllyed alá. *Kuruzslók, rejtélyes kóbor-alakok lépnek a régi istenek helyébe. A mythologia cégre csak mint költészet, mint legenda, mese, népmonda, babonáság, népszokás, — erkölcs tartja fönn magát.* “

És ezért van aztán, hogy manapság már csak a kukoricza-fosztók (hántók) és fonók meséiben s a nép legalsó rétegeiben találunk még a magyar hitregék annyi-mennyi maradványára.

Nem csupán forrásánál, de *tárgyánál fogva* is a mythoszok, ősrégék könyve a *Mythologia*; hanem azért csak látszatra meséskönyv, voltaképen pedig az eszmélődés azon népies bölcselété, melyet egyenlő haszonnal lapozhat a szép tani író, művész, a köznapi és magasabb röptű gondolkozó.

A „nemes és nemtelen,“ „magasztos és aljas“ eszményítésének sehol sem akadátni költőibb

és egy nemzettől csak telhető szebb alakítására a Mythológiánál, mely minden népnél *az énekek éneke*, tehát a legszebb ének. Sőt ennél több: oly *hősköltemény*, melyben áldva dicsőítvék a személyesített emberfölötti erők, melyek előtt a népek gyermekkorá világnézetének különböző árnyalata szerint féltő remegéssel vagy áhitatos bámulattal hajolt meg.

És a magyar képzelet elég élénk és merész szárnyalásai vala, hogy isteni alakjaival meg-
 rakja a csillagos mennyet, a levegő eget, az anyaföldet és vizeket. Oly világnézet tárul föl benne előttünk, mely eredetiségével egészen sajátosságos és megkapó.

Az ős hitrege-tan egy nemzet esze- és szívejárásának *főliratos emlékköve*, s egyszersmind jelleme- és lelkületének *kidomborodása*. Valamely ősnép sem rosszabb, sem jobb, mint nemzeti istenei, vagy megfordítva: istenei jószág tekintetében nem különbek nálánál.

És amint a görögök istenei egészen görögök, Skandinávia halhatatlanjai pedig az utolsó vonásig zord északnak a fiai: úgy mythológiánk magasabb szellemeiben is a magyar tulajdonságok testesülnek meg. Istenei valóságos magyar öregek; istenasszonyai gondos falusi nagyszonyok; a tündérek meg tisztaságszerető és mindig jókedvű hajadonjainknak szakasztott másai. *Hitregeink és nemzeti szokásaink egy anya emlőin nevedett testvér-gyermekek*, és amint tele vala az ős ég magyar csillagokkal: úgy el vannak árasztva nemzeti szokásaink is ős hitbeli vonásokkal.

A korunkbeli *történeti iskola*, jegyzi meg *Cantu*, a *mythologia* leplének föllebbentésével igyekszik a történeti kor határait messzebbre tolni. És nem oktalanúl, tehetjük hozzá; mert kevés történeti nép van. mely nem *mythoszaiban* birná történetkönyvének első fejezetét. Az adattalan és kétszeresen szürkületes őskorból csak hitregei nyomok tájékoztatnak nemzetünk fajbeliségéről, s ifjúkorának otthona és rokonsága felül. És e *mythologiai* adatok nem csupán régiebbek, de hitelesebbek is, mint az ősinek tartott profán mondák.

Vájjon a magyar szellem nagyobb kárvalása nélkül élet és iskola ellehetnek-e tovább is az ősvallástan, a magyar *mythologia* kézi könyve nélkül? Már is sokat veszítettünk. A források közül nem egy merittetlenül száradt ki. Az adatok mindig jobban kallódnak; a civilizáció az eredeti jellem-vonásokat országosan tarolja. Figyelmeztetni kell a nemzetet veszendőbe menő kincsére, s rábírní, hogy megírassá a magyar *mythológiát*, mely a fejletlen ifjat regéjével gyönyörködtesse, a férfiút eszméltesse, a történetudóst az őskor első adatainak romjaihoz elkalauzolja, a bölcselőt bevezesse a nemzeti genius kincses házának belső kamarájába, a széptani író pedig az isteninek a mesével határos nemzeti ős alakjaival hozza ismeretségbe!

Legkimagaslóbb hitregés tudósunk a múltban *Ipolyi Arnold*, a történetírás minden ágában jeles író vala. Ő már negyven év előtt az egyetemes *mythologia* összes anyagát összehordta, hogy az

ősvallás sötét korát, miként gondola, annál lát-
hatóbbá tegye. Sajnálatos, hogy munkája, mely-
nek „Magyar Mythologia“ czímet adott, részben
több, részben kevesebb, mint a minék az vallotta
magát. Osztozék hírnevében tekintélyes kortársa:
Csengery Antal, a ki magvas és irányadó tanul-
mányokban igyekvők ennek a „Magyar Mytho-
logiá“-nak tévedéseit javítani és hiányait kiegészí-
teni. Pantheonunk ezen két építőjének méltatására
még visszatérünk. Azóta, tehát több mint fél
ember-élet lefolyása óta, nem csupán új mytho-
logiai források nyíltak, hanem maga a magyar
ősvallás ködös ege is sokat tisztult.

Majdnem megfoghatatlan, hogy a magyar
mythologia nem-volta és megírásának nehézségei
nem szolgáltak elég ösztönül még ekkoráig sem
abban, hogy a hivatottak egyikét a nem-léző-
nek megteremtésére, illetőleg a magyar Mytho-
logia megírásának új kísérletére sarkalják.

A mi magamat, a vállalat útcsinálóját illeti,
velem a hiány érzete és barátaim rábeszélése
vétette föl a magyar hitregék író-tollát. *Gutta cavat
lapidem . . .* ígéretet tettem. Ez legyen mentségem
az Ipolyiakkal és Csengeryekkel való pályafutás
büszke látszata ellen.

Író- és olvasónak ismerniük illik egymást.
Szellemes- és nagy igényűnek tartom a t. olva-
sót. A felolvasó asztal egy-két lépcsővel mindig
magasabban áll a hallgatók padjainál. De e pa-
dokban sokszor mesterek ülnek.

Ha tárgyalásomból itt-ott netalán az ünne-
pélyes és emelkedett felé való törekvés fogna

XIII

kitetszeni, amennyiben azt nem a tárgy természete hozta magával, nem tiltakozom ellene, hogy öntudatosnak tartassák az és azon tiszteletérzetnek legyen betudva, melylyel minden író tartozik olvasójának.

A jóhiszemű olvasó az *előszó*-ban közönségesen nagyképűsködéssel szokott zaklattatni, holott itt kell leginkább túrhetőknek mutatkoznunk. Az *irányelvek* elsorolása czímén mennyi port lehetne nekem is fölvernem, ki talán a másik hibába estem, midőn eljárásomat egy-két megjegyzésnél bővebben nem jellemzem.

Tévedés, sőt nagy tévedés lenne azt hinni, mintha Ipolyi és Csengery után jövéen, csupán munkáinknak betetőzése vált könnyű teendőmmé. Munkájok örökösére az alapon való kezdés nehéz munkáját hagyák. Más-más okokból egyikök tanítványának sem adhatom ki magamat, noha szívesen elismerem, hogy mindkettőnek alkotása inester-mű és Ipolyi merész, Csengery meg szilárd építő.

Mythologiánk alapvető *szent-írásául* a finn „*Kalevala*“-t fogadtam el, mint amely néphagyomány-töredékeinkkel egykorú se mellett tisztább is, vegyületlenebb is. Azt hiszem, hogy még egyszer mythológiát írva, Ipolyi sem tenne másként; avagy ha ezt tette volna, nem annyi sok kifogásolni valóra talált volna benne a kritika.

Hibának tartanám azonban, hogy csak az *ugorságot* ismerjük el nyelvrokonnak s a *törökség* hatását figyelmen kívül hagyjuk. Vannak mythologiánkban is, mint a nyelvben nyo-

mok, melyek török-tatár eredetre vezethetők vissza.

Magától értetődik ugyan, de nem átalom nyíltan is bevallani, hogy nem tűztem magam elé célul, hogy olyan vaskos kötetet adjak, mint az Ipolyi Mythológiája, sőt homlokegyenest ellenkezőképen főtörekvésem a rövidség, érthetőség és a lényegtelennek lehető mellőzése vala.

Azt azonban már okkal szemére lehet vetni könyvemnek, hogy teljesen bevégzettnek nem mondható. Nem lehetett az, már csak azért sem, miután tisztelt olvasóimnak majdnem mindenike adósom még a kezeügyébe eső hitrege-adatok tekintetében. A Magyar Mythologia nagy kiadásához a haza minden művelt fiának hozzá kell járulnia vidékének adataival, ha csak egy-egy porszemmel is.

És első sorban is egy kézi könyv hiányának a megszüntetése látszék e tekintetben kívánatosnak, és kielégítése az ifjúság s az okólni szerető, de a tanulmányozásra rá nem érő nagy közönség igényeinek. Különben amint igaz, hogy a mythologia-írásnál mi sem kínálkozóbb az olvasottság fitogtatására és kísértőbb „párhuzamok“ czimén a kalandos kitérésekre: úgy bizonyos, hogy lehetett volna e munka tudakosabb és nehezebb fogású is.

Sokaknál feltűnést fog kelteni, hogy munkámban sok az idézet; mások azt szeretnék, ha a népies elem még erősebben lenne benne képviselve. Munkám úttörő vállalkozás lévén, egyik résznek sem teheték eleget.

Munkámban sok az idézet, de azt gondolám, hogy a keresett igazságot jobban megközelítem, ha íróinkat nem értelmezem, hanem magukat szólaltatom meg. Az elégnél kevesebb a népszava; de talán már el is késtünk arra, hogy a nóphagyomány apró töredékéből állíthassuk össze az ősz hitrege-tan egyes mozaik-képcsoportját.

Különben még ezen alakjában való megjelenése is inkább író társaim és jóakaróim érdeme.

Legtöbb köszönettel Türk Frigyes és Négyessy László tanár uraknak és Buczkó János fiatal barátomnak tartozom, valamint az *Ethnographia* lelkes munkatársainak.

A gyűjtés körül az elismerés hálájára leginkább lekötelezték munkámat Budapesten *Szigethi Szilg Kálmán*, a magy. tud. Akadémia főtitkára, Debreczenben *bessenyei Széll Farkas* kir. ítélő-táblai tanácselnök, Miskolczon *Petró József* ügyvéd, Breznóbányán *Huszka Iván* kir. adó-tárnok, Nagy-Károlyban *Guba Pál* k. r. tanár, Székesfejérvárott *Pallér Kelemen* főgimnaziumi igazgató, Zsombolyán *Babies József* országgyűlési képviselő, Egerben *Kapdcsy Dezső* író, *Scossa Dezső* kir. tanfelügyelő, *Kolacskovszky János* szerkesztő, *Fekete János* kir. posta felügyelő, *Buzáth Lajos* gyógyszerész, *Kerényi Imre* servitarendű áldozár, *Pamlényi Lajos* karbeli pap, *Buczkó János*, *Subich György*, *Smidl Sománé*, *Klein Ignác*. (Utóbbi háromnak együttes ívén 100 aláírás.)

* A magyar néprajzi társaság értesítője, mely nekem kincses bányám volt és lehessen olvasóim kegyes hozzájárulásával a hiányzó adatoknak is dús tárháza!

XVI

Első jelentkező vala *Pór Antal* esztergomi kano-
nok (10 péld.).

. . . Vájjon a sok jóakarát nem veszett-e
kádba; vájjon alkalmas-e ez a munka arra,
hogy az ősök hit- és erkölcsvilágának csillag-
honi, földi, vízi és földalatti birodalmát bejárni
kívánóknak törhető kalauza legyen? — döntse
el az olvasó.

Annyi áll, hogy ha a szándékkal munka-
erőm csak távolról is fölért volna, most inkább
reméllenem, mint kérnem kellene az elnézést.

Kandra Kabos.

Eger, 1897. május 1.

TARTALOM

Lap	
A kiadó előszava —	III
Előszó.....	VII
Tartalom	XVII
Név- és tárgymutató	XXVII

I. Ipolyi és Csengery.

Magyar Tacitus hiánya. Ősi irott hagyományaink hiányának oka.

Első hitregélők. A latin és magyar nyelvű történeti iskola főfogása. A „Magyar Mythologie“ írója és kritikusa. Ipolyi érdeme. Az Ipolyi-Mythologia módszere és etymológiája Csengery világitásában. Csengery tévedései. Mythológiánk nincsen..... 1

II. Az őshaza és atyafi-népek.

A nemzet szülőföldre keresésének szükséges volta. A szittya eredet hazai hagyománya. Nyugati ural-altajiak, ugorok vagyunk. Az altaji nyelvi nagy családfa. A török rokonság kérdése. Az első fogalmak vallomásai. Az ősi hetes és a későbbi tizes számolási rendszer bizonyossága. Török hatás. Bálint Gábor nézete az őshaza és nyelv tekintetében 7

III. Az őshaza első hitregéi.

Az uraltaji honosság és a vogulokkal való közeli nyelvrokonság. Róthy László tudósunk a vogul és finn világteremtési mondáról 12

IV. A két ugor (Vogul, finn) hitrege szövege szerint.

A vogul föld-teremtésről szóló monda és a finn világalakulás linójának szövege 15

V. A két őshitege egybevetése.

A két hitrege közül melyik az eredetibb V A vogul monda előnye a Kalevala elbeszélése fölött. Indogermán „világtojás“ 27

VI. A vogul Teremtés-monda átmeneti változatai.

A régiebb és újabb vogul teremtési monda között észlelendő különbség. Átmenetkori maradványok a mordvaiaknál, cseremiszeknél, törököknél és mandsuknál 30

XVIII

VII. A magyar nép élő teremtési hagyományai.

Kálmány Lajos érdeme. A föld kibuktatásának nyomai a néphagyományban. A nógrádi tógát. A földtartó czethalak. Az Ósvallás ember- és állatteremtésének paródiái a néphitben. Eltorzult vonásai a teremtett ember tanításáról szóló őshitnek. A népmondákban szerepeltetett Ádám, Noé, Illés, Szent-Mihály, Szent-János, Szent-Péter 35

VIII. Túrán és a szkithák nemzetisége.

Turánnak ellentéte Iránnal. Népmvelői szerepe. A szkithák érvényesülése Iránban. A perzsa háromnyelvű sziklafeliratok egyikének nyelve szkitha. Mind a három külön vallást képvisel. Auramazda [Ormuzd] az árja nép istene..... 46

IX. vallások eredetének kettős elmélete.

Az ősvallás samanizmusa. Csengery a természetes fejlődés módszereinek szolgálatában. A természetes fejlődés újabb rendszere. Müller henotheismusáról. Annak vélt átmenetet Müller jövő vallása. A süllyedés elve ... 50

ISTEN.

X. A magyar ősvallás többisten-hívése.

Íróink „a magyarok [egy] istenéről. A történetírás nincsen ellenünk, csupán látszatra. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról. „Isten“-szavunk a nyelvtudomány világításában. Az „Isten“-név fogalmi köre az áltáji népek mythológiájában. Istenek és az „öreg isten“ elsősege. A „magyarok istene.“ Régi vallásunk az ősvallás világításában..... 55

XI. Az ősvallás isten-hagyományai.

Az ősvallás menny-isten. Személyesítése. A finn Ukko. Ukkon-pohár. Ukko magyar istenségének kérdése. Isten-szavunk az ősvallásban. Köznévi használatának nyomai..... 76

XII. Mythológiánk isten-családai.

Az istenek családja, udvartartása. Napfiúk. Holdleányok. Hajnal személyesítése. Szélkirály. Szél anyja. A víz öregje és családja. Fejér szakállas haltündér. Halak királya. Vízi leányok. Földanya. Tápió családja 82

XIII. Boldogasszonyok.

A néphit hét Boldogasszonya. Nagyboldogasszony. Kedd asszonya. Szőlő Boldogasszony, Szép asszony. Szép asszony vászna..... 90

XIV. A magyarok istene.

Nem egy az öreg-istennel. Párhuzamok. Neve. Az égiekkel való rokonságunk 94

XIX

XV. A Nagybaldogasszony családja

A mordvaiak anya-istenasszonya. Négy fia és négy leánya. A leányoktól származott fi-unokák. A Nagyasszony lakása, tevékenysége és szeretetreméltó volta. Szülő Boldogasszony. Feledésbe ment vonások. Állatai és növényei 97

XVI. A Nagyasszony figyermekének hagyományai

A mordva Ange-Pátyáj, Kedvencze. A Nap a vogul hagyományban. Etymológiája. A had (család) istene. Az éjjel istene. A vadászat, halászat istene 102

XVII. A Nagyasszony leány-gyermekei és unokái.

A négy Boldogasszony elseje. A gyermekvédő. A magyarok istene. Kardtisztelet. A földanya és fia. A harmadiknak vélt nyomai.

A „Szélanya“ 106

XVIII. A magyar Olympus.

Volt-e magyar Olympus? A finn Ég. Numi Tarom lakása. A nap háza a magyar mesében. Az ég országútja. Tündérek és hadak útja. A finn mennyországba való jutás egymásutánja. A Gönczölök.

A mesében „az igazak szigetének“ leírása 109

XIX. Hérodotosz a szkithák isteneiről.

Hérodotosz a szkithák tűz, ég, föld, nap isteneiről. Az égi Venusról.

Tengerről. Hérodotosz e helye Nagy Géza tudósnk világitásában 114

KIS-ISTENEK.

XX. A sámánismus: a daemónok cultusa.

A sámán-szó jelentése. A sámánismus éjszakai hazája. Vogul bűbajos dob. A bűbajolás többi eszközei. Igéző mondás. Ráolvasás. A néphit szellemei..... 119

XXI. A sámán kis-istenek kettős tábora.

Látszólagos dualizmus. A hagyományval való elbánás. A Vogul te-remtési monda módosulása. A Kalevala átmeneti kora. A mold-vaiai Nagyasszonyának szolgálatában álló őzaiszok. A sátán 122

XXII. Milyen fokú volt ősvallásunkban a sámánismus.

Kettős sámánismus. Ördög-cultus a votjákoknál. Tering. Ördög. Az Ördög-szó atyjafiai a rokon népeknél. Nem őserodeti fogalom hordozója. Parz hatás, s ennek nyomai. Sámánismusunk ugor jellege..... 125

XXIII. A Nagyasszony és tündérei.

A nagyasszony-cultus párhuzamai. A mordva hitregék védő Őzaiszai. Idevonatkozó hagyományaink. Tavaszi határkerülés. Első csordá-ig

XX

hajtás. Szt.-György éjjelének és napjának babonái. Gergelyjárás. Luczanapi palázulás. Koledálás..... 129

XXIV. Meséink tündérei és tündérbirodalma.

A régék tündérországa. Mostani földalatti tanyáik. A székelység tündér-telepei. *Tündér-szavunk.* Jellemzésük a mesékben. Kedvtelésük. Elvarázsolt tündérek és szabadítóik. Tündérkirálynék. Tündér Ilona mythoszi alak-e? Tündérország messzesége. Tündér-lakás és kert 18&

XXV. Meséink állatkirályai.

A *király*-szó értelme. Az állat-királyok bűvös ajándékai. Kácsa, Béka a vogul mondában. Méh a Kalevalában. Kígyó. Táltos ló. A medvecultus hagyományai a rokonoknál. Sas stb..... 141

XXVI. A néphit jósló állatai.

A néphitnek mythologiai alapja. A denevér, macska, kutya, farkas szarvas, róka, görény, mókus, egér, nyúl, ló, szarvasmarha, juh, kecske, disznó stb. állatok, némely ragadozó madarak, vad és házi szárnyasok és hullók álomban vagy valóságban való látáshoz kötött babonás hiedelmek és jelentőségek 154

ROSSZAK.

XXVII. Akik jók is, rosszak is.

1. Óriások.

Miért van, hogy jók és rosszak egy személyben? Óriások a vogul hagyományban. Finn óriások a mondában és Kalevalában. Kozma Ferencz akadémikus a székely néphit óriásairól. Meséink óriásai. Lakásaik. Bábolna, az óriások királya. Kutyafejű mesebeli óriás. Bűvös erejök és varázsos szereik. Jó és rossz tulajdonságaik. A mondák óriásai..... 163

2. Hegyi és erdei szeszélyes szellemek.

A Törpék kettős jellemvonása. Kölcsönzöttek-e vagy mythológiánknak eredeti alakjai. Jóságosság és nagy erő jellemzi őket A Bányarémek meghonosodott hitregés alakok. A bányaszellem mogorva természetű. Jóindulata és bosszúállásának mondái. A Kópék. Földalatti országuk. Idézésük és segítségadásuk népies mondái. Ijesztgetők. A lidércz szláv eredetű. A lidérczszerzésnek módjai a néphitben. Alakjai. Tartásának és elvesztésének nehéz volta..... 172

3. Az elemek féli ártalmas szellemei

A palóc barboncások. Garabonczosok a kecskeméti és csallóközi néphitben. Tudományos hozzászólás. Karakánok a törökségben. Az erdei csoda. Vízi leányok. Tüzember. 181

XXI

XXVIII. Egészen rosszak

1. Igézet.

Igézet vagy szemverés. A mesék boszorkányai. Mythoszi háttér. A boszorkány-szó. A néphit mai boszorkányai. Tudományuk. Össze-jöveleteik. Szent-Györgynap éjjele. Luczanap. Boszorkánylátás. Boszorkány-titok. Ijesztők. Kísértetek s éjszakai rémek 185

2. Halál és betegségek.

A Halál a vogul ősi világnézetben, mikor még nem volt rossz. Kulyater az újabb hitmondákban. Családja- és háztartásának hiedelme. A betegségek az ő unokái. A dualismus hatása. A Fene, Guta, Csikarás, íz, Forróság, Hideglelés, Nehézség, Nyílalás, Vértályog személyesítése 193

3. Ártó szellemek vagy Manók.

Nem őskorszaki hitregés alakok. A Sárkány perzsa kölcsönzés. A mondák és mesék sárkányjai. Sárkány-mondák. Helyneveik. —

Vízi Manó. Víziember mesében és népmondában. Kis víziember.

A tiszta-vidéki Holtember. Feketegyerek és Veres sipkás. Vízi-lányok. Erdei ember a voguloknál és finneknél. Vadleány..... 195

4. Ördögök.

Az Ördög-szó tanúsága. Tering isten hagyományai. Szólhatunk-e parz hatásról? íz azonos a finnek félelmetes Híz-jével. A Kalevala kételvűsége. Ős hitregéink ördögének el nem mosódott vonásai a néptudatban és torzalakításai. Színe. Állatalakja. Lakása. Udvartartása, családja, népe. Varázslatos megjelenése. Készsége a bajban segíteni. Áldozatot követel. Ipolyi nyilatkozata. Ördög mint személy- és helynév 201

XXIX. Ünnepek és jeles napok.

Évkezdet. Üszögös Péter tüzes üszke. Mátyás-nap. Gergely napi gergelyezés. Gergely fejr szakála. Gergely esek és a napmentő meshősök. Mythoszi elemek a honti népszokásban. Gyümölcsoltó 207

*

Az 6s vallás husvétja. Virág vasárnap. Nagypénteki babonák. Nagyszombati új tűz. Határjárás. Pirostojás. Aranytojás a pogány mordvákknál. A magyar csoknyázás, palócz kókázás, másutt kókányolás. Mátkázás, komázás. Öntözködés. Vízbehányó hétfő. Hajnalozók Erdélyben. Sz.-György nap nagy éjszakája. Sz.-György nap előtt talált gyík, kígyó, virág. Mennydörgés. Boszorkánygyűlés. Rejtett kincs mutatkozása. Szent-György hete 210

Májfa a palóczok közt. Honti szokás. Pünkösdi májia Muzslán. A somogyi májusfa váltság. Kis leányok pünkösdi járása a palócz földön, Csallóközben. Dalos mondókáik. Pünkösdi király- és királynő választás. Mythoszi vonatkozása. Pünkösdi babonák 217

XXII

Szent-Iván (virágos szent-János) éjjele.

Tűz ünnepek maradványa. Szertartásának hagyományai a palóczoknál. A hajadonok ünnepe volt. Kolonyfalusi részlet. A perki leány tűzgrása. Pozsony- és hontmegyei régebbi gyakorlat. A hosszú szentiványi ének töredékei és hitregei fontosságaik. Babonás szokások 222

*

Kétasszony napi babonák. Szent-Márton fejr lov. Szent-Márton ludja, mint időjós. A jövőendő megnyilatkozása Andrásnap éjszakáján. Dézsi, czeplédi, szegedvidéki, érkeserti néphit. Borbála napján nem szabad fanni, varrni .. 228

Lucza napja. (Deczember 13.)

Lucza-nap hagyományai és ünnep-voltának nyomai. Luczani gyermekjárás (kotyolás). A vas megyei palázolás. Lucza széke. Luczánaptár. Kinek lehetnek ünnepi hagyományai? 280

Karácsony.

A pogány karácsony maradványai. A tűzhely karácsonyi szerepe.

Az asztal fölszerelése és jelvényei. Az időjárás körül való tájékozódás. A karácsonyi eledelek hathatós volta. A gazdaságra vonatkozó fogások. A jövőendő megnyilatkoztatásának egyes módjai. Az ég jövőendőmondása. A marhák megszólalása. Karácsonyi tilalom..... - 238

*

Karácsonyi regesek. A legrégebbi reges-dal. A reges dalok mythoszi vonásai. A regélés régenten jelvény (bálvány) körül hordozása mellett történt. A csoda-szarvas emlékezete. Az aprószentek. Gyermekültlegetés. Szilveszter-esti babonák240

*

Új esztendei babonák. „Három királyok” vize és köszöntése. A Gyertyaszentelőhöz kötött néphit. Balázsjárás. Vincze nap és Pál fordulása napja. Ósnaptár. Szerencsés és szerencsétlen napok 248

*

„Hétfő hetibe. Kedd kedvibe. Szerda szerelmibe Csütörtök csüribe. Pintekek pitvárába, Szombat szobájába. Vasárnap kétszer az isten házába. Holdünnepek. Szerencsétlen órák247

XXX. Szenthelyek. Az istentisztelet szentélyei.

Voltak-e az ó-vallásnak búcsújáró helyei? A voguloknál voltak. A régi írások bálványkövei és elpusztulásuk. Osztják bálványok.

A bálványok kincseiből való kölcsönzés. Ős szentélyeink nyoma a helynevekben. Kün-bábok. A helynevek vallomásai. Az áldó kutak. Szent kutak áldozatos hagyományai. A torjai „Büdös” Földvárak és Órhalmok. Fa-végzetű helyneveink. Oltárkö. Mordva keremetek. „Kertes-kő.” A mordva keremet kinézése.....254

XXIII

XXXI. Áldozatok és Áldomások.

Pogány áldozataink nyoma a krónikákban. A mordva áldozatok főszemélye, s az ő tiszte. Hon foglalási nemzeti áldozatok. Az áldozatok táltosa. Tizenkét segéde. Rendezők. Barna szerint a mordva áldozatok lefolyása. Áldozati főalkalmak..... 263

*

Leányok ünnepe a raordváknál. Az áldozathoz szükségesek beszerzése. Kivonulás a folyó vízhez. A zártkörű leány-áldomás részletei. Magyar töredékek. A hajadonok nyilvános áldozatának törvényei. A hagyományval való összevetés, özvegyasszonyok napja 272

*

A mordvák karácsonyi sertésölése és a magyar disznótor. Gyermekjárás és fogadtatásuk. Ünnepi készület. Ünnepi ételek. Az eláldás szertartásai. Magyar párhuzamok. Lucza napjának idetartozandósága. A karácsonyi gyermek-napok mordva és magyar adatai..... 277

XXXII. Védekezés a Rosszak ellen.

A sámánismus nálunk, miként a votjákoknál ördög-cultussá nem fajult. A rossznak (betegség) kettős forrása, kettős védekezés. Kálmány Lajos szerint a Hold a néphitben még ma is sámán istenség. Tőle függ az egészség és betegség. Tehetős a Holdisten a jó szerencse tekintetében is. Engesztelő ősimádságok (ráolvasók). A fák szellemei cultusának nyomai. Igézet és megszüntetése. A vízvetés módja és egyes ráolvasók szövege. Védőszer285

*

A szülő anyának és gyermekének védelme. Váltott gyermek és a visszaszerzés módja. Emberrontás és védő szerek. Hogyan viszi el a boszorkány a tehén tejét? Kényszeríthetők a visszaadásra. Megcsapolják a szőlőtőkét. Megfejtik a kútágast. A boszorkányok tetszés szerint való alakja. Tiszatarjáni monda. A boszorkányság elbírálása.....292

*

Kísértetek. Állat képében ijesztők. Az elemek szellemei csak ingereltve rosszak. A tüzzel való elbánás. Villám és mennydörgés.

A tűz babonái. A vízi szellemek kedvének keresése. Förfögetegkor. Az ősvallás ördöge. A betegségek személyek298

PAPOK.

XXXIII. AZ ŐSVALLÁS TÁLTOSAI.

Kik-mik lehetnek őspapjaink? A vogul bűvölők. A votják „tunok.“

Az osztják bűbájosok, Mordva táltosok. Tunguz sámánok. A táltoság lényege és a bűvölés módjai. A Kalevala bűbájló igéi. Tudás-keresés és annak eszközlése a lapp bűvösök által.

XXIV

A bűvölés-bájolás, irlás, roválás kanta-ir, javas szavunk bizonyossága. A hagyomány vallomása. Énekesek. Meséink táltosai. Kikből lesznek a táltosok? A bűbájolás mesterségének hagyományosai303

XXXIV. A javasok és orvosi szereik.

Voltak-e az ős vallásnak papnői? A bábaasszonyok a Boldogasszony poharának eláldói. A Vata-lázadás nőszereplői. Az idős asszonyok a gyógyítás és rontás szolgálatában. Az ősök gyógyszer-tára. A nép. által leginkább ismert orvosnő vények. Hagyományos tanácsok egyes betegségekben.....313

XXXV. A bűbájoló és gyógyítás-módok nyomai.

A gyógyfüvek beszerzésének hagyományos ideje és módja. A bűbájolásnak lényeges külsőségei. Az ólomöntés és víz vetés bűbájának törvényei. A bűvös szerekben való néphit egy-két esete. A fenyegető igékkel és ráolvasással gyakorolt gyógyítási mód példái s azok ősvallási vonatkozásai 325

XXXVI. Az ősi bűvös könyv némi hagyományai.

Ősirással írott emlékeink teljes hiánya. Bornemissza Péter „bájoló imádságai” 1578-ból. A 8 közül 5 idézve és taglalva. Három 1488-ból származott ráolvasónak szövege rövidebb glossákkal.

1656. 1667. 1752-ik évben följegyzett ráolvasók. Az élő hagyomány gyakorlata a mythologiai vonások hangsúlyozásával 338

XXXVII. Kenő-fenő gyógyító módok. Bontás.

Házi fürdőzés a mohácsi vész előtt. A javas fürdés hatásának kellékei. Kenés. Az ír-ek sok volta. A Kalevala idevágó helyei. Kötés. A gyógyítás vallásos gyakorlati színezete. A rontás két főfajtája ... 350

XXXVIII. Fétis-tárgyak és jelvények

A fétis tárgyak becsének mondái alapja. Azok részben egy régibb kor használatból kiment szerszámai. Legtöbb fétis tárgyunk vas-kori. Kardcultus. A nyíl bűvössé tételének középkori hagyománya. Fejsze, kés stb.....356

XXXIX. Jóslás és a bűbájosság elbírálása.

A jóslás legrégebb módja. Mai rostaforogatás, ólomöntés. Jósló állatok. A bűbájolás elbírálása.....361

VILÁG.

XL. Teremtés.

Ember. Tündér, másként Magyar Hona. Uralaltáji teremtési hitregék. Földtartó állatok. Égboltozat Ördög, mint az ősmagyar

XXV

teremtő torzalakja hagyományainkban. Szent Péter közvetítő szereplése..... 364

XL. Az ősmagyar csillagos ég.

Az ősmagyar csillagos ég és Lugossy. A csillagos ég a népek életében. A nekünk atyafi-népek csillagismerete. A magyar csillagos ég faji jellege. Ósvallási nyomok. Történelmi emlékek. A magyar keresztény ég..... 375

XLII. A föld, mint lakóhely.

A hegyek alakulásának mondái. A föld belseje. Az óriások. Vogul hagyományok és meséink. Az aranykor a finnek, mordvák és saját hagyományunk szerint. Krónikánk az aranykorról 399

*

A bukásnak izlam hatásra valló regéi, ezeknek magyar töredékei. Emberi szárnyak. Köröm-bőr. A szent tűzözön vogul regéje. A vízözön votják elbeszélésben. Magyar vízözön-mondák. Következtetések 404

*

A nemzet ősapái. Tana. Tiroród. Etele. Csaba. Hét vezérek. A hősök mondakörének kora. A mesék hőíei.....417

MÁSVILÁG.

XLIII. Az emberi lélek hite az ősvallásban.

A lélekvándorlás hitének kérdése. Mesebeli átalakulások fajtái. A palócok szerint csak a rossz lélek vándorol. Kísértetek. A síron túl a földi élet folytatódik. A halott ellátása. Hazajáró lelkek.

A halottak kultuszának főmotívuma. Óvó intézkedések. Torozás. Finn, vogul, votják szokások. Halotti toraink. A halottak felruházása. Marékföld szórás a sírba. A halottnak köszönő látogatása. Lovas temetkezés a szkitháknál. Kunhalmok, korhányok és' szkitha sírok. A magyar lovas temetkezés hagyománya. Halottégetés. Százhalom. Halomány, Tetemvár. Bessenyők sírja. Kaptárok. Szobrok vagy Bálványkövek. Az alvilág422

XLIV. Az ősvallás túlvilága.

A finn Manala. Manó családja és a gonoszokra váró gyötrelmek. Manala hollétele. A lappok Aimo-ja. A mongolok és kalmüök pokla. Meséink és „pokoljáró” mondáink leírása 429

*

Oszttyák, votják és mordva mennyország. Hun hagyomány. Lélmonda. Följegyzés a kazar-bolgarok hitéről. A székely „hadak útja.” Magyar hagyományok431

XXVI

FÜGGELÉK.

XLV. Az ősvallás erkölcstana.

Vitézség. Vérvás kérdése. Istenfélelem és erkölcsszeretet. Közmondásainké Vérszerződés. Eb- és farkaseskü. Testvér-barátság a szkitbáknál. Vendégszeretet. Nagylelkűség. Becsületesség. Asszonyok törvénye. Gyermekek 436

XLVI. Ősvallási nyomok a népeletben.

1. A bölcső körül.

Boldogasszony ágya. Fölszerelése. Első fürdő. Piros pántlika. Földretevés. A csökk jelentős volta. Tisztuló mosakodás. Boldogasszony pohara.....443

2. A lakodalmi szokásokban.

Leányvétel. Vásár. Ormánsági szokás. Leánynézés a Mordváknál. Az esküvés napja és időszaka. A kézfogói áldozat nyoma. Legény- és leánytor hagyományai. Esküvő előtt Az esküvés régi alakja.

Az egykori nőablás hagyományai. Hitregei nyomok446

3. Az áldomásban.

Áldomás-szavunk. Áldomások. A nemzet áldomás pohara. Székely áldozó-pohár. Magyar szokás. Szerződési záradék. Nem Ukkó pohara 451

4. A Nap és Hold babonáiban.

Minden a jegyire nő. A csillagok félelmetesek. Gyermek-naphívó. A palócz naptisztelete. Vélt jelvényei. Személyesítései. Napkelte előtt. Napnyugta után. Asszony-tilalom. Leány-bűnhődés. Csillag- és nap-jóslat454

*

Az új és telt hold tisztelete. Mit jó új holdkor és mit holdtöltekor tenni? Hold mint időjós. Hetes szám. Az elemek babonái. Vízi villám.....458

BEVEZETÉS.

I. Ipolyi és Csengery.

Magyar Tacitus hiánya. Ősi írott hagyományaink hiányának oka. Első hitregélők. A latin és magyar nyelvű történeti iskola fölfogása. A „Magyar Mythologia” írója és kritikusa. Ipolyi érdeme. Az Ipolyi-Mythologia módszere és etymológiája Csengery világitásában. Csengery tévedései.

Mythológiánk nincsen.

Való az, amit egy külföldi író mond: hogy a pogánykori Magyarországnak nem volt meg a maga *Tacitusa*, aki följegyzésre méltatta volna szokásait és vallási hiedelmeit. Nem bukkanunk a régi idők olyatén jóindulatú értelmezőjére sem, aki már a Szent-István vallásának virágzó korában összeszedegette és az utókorra áthagyományozta volna a gyérülő adatokat.¹

Annál kevésbbé lehet szó magyar *Homér-ról*, aki isteneinket ünneplné, vagy hazai *Ossián-ról* ki a nagyidőkbeli hősök tusakodásának énekes elbeszélésével gyönyörködtetne. Mintha *hegedőseink-* és *regeseinkkel* nem csupán a koboz hallgatott volna el, hanem az *ős felrovások*, a hagyomány énekes szent ereklyéi is eltemetődtek volna. Elpusztult az ősrás s vele a rejtegetett vallási emlékek utolsója is veszendőbe ment. A *Kalevalá*-hoz hasonló nép-éposznak semmi nyoma; még nevét sem lehet megállapítanunk.

Első öntudatlan hitregélőink a költők valának.

„Bálványisteneket nem imádtak üstökös Ősünk,
Bár az igaz bitnek rájok nem tűne világa”,-----

zengé „Árpád“ éneklője. A költő-király *Hadur*-nak nevezi el „a magyarok istené“-t és a *Zalán futása*-ban egyaránt szerepelteti a kegyes és ellenséges indulatú szellemeket.

A magyar mythologia öntudatos művelése azonban ennél jóval korábbi keletű. Már a *latin nyelvű történeti iskola* foglalkozott vele s főbb megállapodási pontjai valának: hogy az *Isten*-szó azonos a parz „*izdan*-nal”; hogy hábár tisztelték is őseink a tüzet, a levegő eget, a vizet és dicséretet énekeltek a földnek, hanem azért nem voltak bálványozók, mint akik csak azt imádják és nevezik vala Istennek, ki a világ mindenségének megalkotója.

És átvevé e tanokat a történetírás magyar iskolája is, és szerinte is: a természet szentegyházában, úgymint az ormos helyeken, suttogó ligetekben, siető folyamok mentén bemutatott áldozatok csak az *Egyetlent* illették volna és az istenség nagy családjában az alsó rangúak: az erdők, hegyek és vizek majd hosszú szakálú öregjei, majd örökifjú tünde szellemei merő ellentétben a mindenek alkotó atyjával csak^f olyan a milyen tiszteletben részesülének, mely t. i. imádás-számba nem mehet.²

A szabadságharcz leveretése után irodalmunk soha nem látott fakadásra tavaszodék. Ha a gyümölcsöző ágak lemetesznek, gyökerére veti erejét a fa is. Akadt odaadó művelője az ősvallásnak is, még pedig párosával.

1854-ben egészen váratlanul néminemű, úgy nevezett „zsenge munka“ jelent meg. Írója *Ipolyi Amoldnak* nevezé magát. Alig értjük ma, mert eleven példákra nem mutathatunk, minő irodalmi ünnep volt az, midőn mindenki az Ipolyi: magyar mythológiáját kereste és tanulmányozta. Az ősvallás Olympusa a régen élt utolsó Vatik követelő föllépése óta nem volt soha ennyi figyelemre méltatva.

„A monumentális mű (mondja az egykorú hatás észlelője, Ipolyi nagy tisztelője: *Barna Ferdinand*), a monumentális mű az, ama szomorú időkben ily nagyszerű tüneményre egészen készületien magyar művelt közönséget méltó ámulatba ejtette.“

Úgy látszott, hogy „a magyar mythologia“ nem csupán megírva áll, hanem benne szilárd alapja lett lerakva a magyar Pantheonnak. Az irodalmi meglepetést azonban kevés vártatva követte egy másik meglepetés, melynek utána a lelkes tapsok hirtelen elhallgattak.

A „korszak-alkotó műnek“ utána a magyar mythologiai iskolának magában álló mesterétől tisztelendő a közvélemény Ipolyit, midőn nem várva küzdelemre kél vala vele „a magyar szónokok és státus-férfiak“ egyiránt tiszteletes és tekintélyes írója majd a Mythologia szerzőjét czáfolva, majd az amazétól sokban elütő új tanokat hirdetve. Ez *Csengery Antal* vala, kit ha túlszigorúságról nem akarunk vádolni, kíméletesnek még kevésbé vallhatunk.

Az ősvallás ezen új bajnoka nagy készültségű értekezéseiben s mellé még az Akadémia szeme láttára nem kevesebb szándékkal indula neki a támadásnak, mint azzal, hogy Ipolyi fáradtságos munkája elhibázott dolog, részleteiben pedig jobbára hibás. Vagy magyarán mondva, hogy az Ipolyi Mythológiájának daczára sincsen mythológiánk.

Az önérzetében és Írói hírnevében erősen megsebzett Ipolyi a támadást támadás nélkül s a kihívást felelet nélkül hagyta. Az ügy érdekében hibásan. A tért ellenfelének engedvén, annyira elnémult, hogy lemondta, amire a *Szmt-István-Társulatnak* tett volt Ígéretet: még művének népies kiadásra való előkészítéséről is. Sohasem engedte azt sem, hogy újabb kiadják elkapkodott könyvét.

Ipolyi gyanította ugyan, hogy a Mythológián kívül másban is úttörő óhajt lenni, s hogy munkájának a nagyobb olvasó közönség és az iskolák számára való kidolgozását másokra bízván, maga egyéb parlagok munkálása után kíván látni.[®] Hogy azonban ennyire hamar beváltotta szavát, ebben legnagyobb része Csengery Antalnak fogott lenni, ki lényegileg .körbeveszett fáradásznak nyilatkoztatta az Ipolyi-Mythológiát.

Ipolyinak érdeme azonban e téren is elévülhetetlen marad, és műveltségünk történetében örök leszen emlékezete a nem csupán tudós, hanem egyúttal bátor fiatal papnak, ki a nemzet elnyomásának gyászos napjaiban „*a magyarok istenének*“ hirdetőjéül lépett föl s az ősvallás ürügye alatt igyekezett honfitársaiba emelő érzést önteni.

Ipolyi meglepő készültséggel fogott munkájához; de nem a mi, sok mindenfelé kiszélesedett látóköreink néző pontjáról tekinthetett szét. Úttörő volt, mi érthetővé teszi, hogy egyszer félrelépvén, többé az egyenes haladás és kitűzött irány he-

lyes ösvényébe nem bírt belezökkenni, és zavaros kútfőinek tömkelegében eltévedvén, mi sajnálatos, nem adatott meg neki, hogy a magyar Olympusba tájékozódott betekintése legyen. Hanem azért atyja marad ő Mythológiánknak, melyet óhajához képest fölszerelve és megalkotva, a nemzet ezredéves örömnépén a haza áldozat-oltárán láthatnia talán nem fogott volna közömbös dolog lenni velünk örvendező szellemének.

Hogy egy-egy emelkedettebb látó pontot kiküzdeni az igazság világában sem tréfa-dolog, mi sem bizonyítja inkább, mint az eddigi nagyobb szabású mythologiai kísérletek. A magyar tudományosság méltó ünnepeltjei is tévedtek. Mert Ipolyinak „magyar Mythológiája“ nagy tekintélyű ellenfele szerint nem több czélj atévesztett kísérletnél azon okok miatt, melyeket sem kicsinylenünk, sem e helyütt elhallgatnunk nem szabad.⁴

Csengery szerette volna, ha a „Mythologia“ írója a német *.Orimm-ek* példáját abban is követi, hogy munkáját megelőzőleg és előkészítő tanulmányként kiadja a birtokában levő meséket és mondákat, s ezek iránt figyelmet és érdeklődést igyekszik kelteni. Megrója azon kritikátlanságot, melylyel való és kétes adatokat egy kalap alá vesz, kölcsönzött és eredeti között nem különböztet s Ázsia minden hitmondájában magyar párhuzamot keres és vél találhatni.

A módszert illető észrevételei legnagyobb részének igazságát és sújtó voltát bizonyára Ipolyinál senki sem érzi inkább. Azt is be kellett látnia, hogy igaza van Csengerynek, midőn erősen kifogásolja, hogy a szanszkrit nyelvet ős vagy ehhez legközelebb állónak tekintvén, első sorban mindent ebből kívánt kimagyarázni, vagy hogy a rokon altáji nyelveknek egészen hátat fordított, sőt azt sem utasíthatja vissza egészen, hogy nyelvészet nélkül elemez, származtat és követteztet.

Csengery tehát az általános irányelvek bírálatánál elnézés nélkül, tudós társa kisebbségére billenté a kritika mérlegét. Üldözé *módszerét* is, de már a nélkül, hogy „Ipolyi urat“ ujj mutatással megint pellengérré állítaná.

Az igazságnak alig megvesztegethető barátja: az *olvasó*

ezúttal mire sem kíváncsiabb, mint arra: hogy vájjon hát az annyira keményen leczkézttető Csengery ős vallás-kereső útját tévedés nélkül járja-e meg; nem botorkált-e ő is bele a bal-föltevések tömkelegébe? Oly kérdés, mely elül sem az ügy, sem az olvasó tekintetéből nem térhetünk ki. Nagy dolog, miután semmi jogosultságom nincsen arra, hogy tekintélyeket elismeréssel jutalmazzak, vagy rosszalással kárhoztassak. És ezért könyebbségemre szolgál, hogy e dologban személyeskedés nélkül járhatok el és itt szintén mással mondat-hatom el azon kifogásokat, melyek tekintetében a jeles akadémikus mythologiai párhuzamai megközelíthetők.

„*Csengery Antal* — úgymond Dudek János úr, — az akadémián tartott felolvasásában éles kritika alá fogta Ipolyi mythológiáját s ős vallás tekintetében teljesen ellentétes állápontra helyezkedvén, mindent támadott a magyar mythológián: módszert, etymológiát és a következtetéseket.

Egyben igaza volt Csengerynek Ipolyival szemben, t. i. a magyar ősvallás kutatására alkalmazandó módszer tekintetében. Helyesen utalt ugyanis az ural-altaji népekre, a magyarok rokonaira, mint akiknek a vallásaiból s nem a hindukéből kell a magyarok ősvallására párhuzamot vonni. Helyesen beszélt az összehasonlító nyelvtudomány felhasználásáról is e kérdésben: *czélt azonban még sem ért, mivel a vallás eredetéről szőlő kérdésben egészen helytelen állápontra helyezkedett.* Ezért helytelenek valának mind a magyaréra, mind pedig a vele rokon népek ősvallására vont következtetési is.

Ipolyi csak az utat tévesztette el, mert volt benne valami a történetíró Horváth István túlhajtott nemzeti büszkeségből, mely még Adámban is magyar embert keresett. *Csengery* ellenben megtalálta a helyes utat az ural-altaji népekhez, de nem az ősvalláshoz, a magyarok ősi vallásához. Hibába esett, mely^ret Ipolyival szemben ő maga is felpanaszol: a kutatás heve következtetésekre ragad bennünket, — mondá, — ahol még az alapelvekkel sem vagyunk tisztában s hamar készen vagyunk a — *hipotézisekkel.*

Ezt a hibát követte el ő maga is, nem a módszerben, mint Ipolyi, hanem igenis az alapelvben. Alapelve a melyből kiindult, hipotézis sem volt, csak egy önkényes s már a tudomány előtt teljesen hitelevessített állítás. — *De-Brosses* idejéből, a mennyiben mind az altaji népek (finnek, lappok, esztek, osztjákok stb.), mind pedig ezek-

kel párhuzamosan a magyarok ősi vallását a nyers természetimádásból származtatta, a melyből idővel *fetiszizmusra, sámánizmusra, polytheizmusra* emelkedtek volna.

Oly álláspont ez, mely semmi jogosultsággal sem bír.

Csengery a mai természeti népek után alkotott magának fogalmat az ősi emberről s azt természete szerint, valamint vallásra jutásában következőleg képzelte. Az ősi ember „amint először megjelent a természetben, a körülie levő tárgyak teljes ismerete nélkül, a hatalmas természeti elemek ellenében merően passiv volt.“

Ez a *homo alalus*, a tehetetlen állat-ember; ilyenből indult ki *Csengery*.

A vallás csirái tehát ekkép fogamzottak: „Először is a puszta természeti tárgy tűnik föl hatásában istenként (!) az embernek (t. i. annak a félig vad ősembernek): például valamely folyam, a nap vagy egy félelmes állat stb. Az ember önkénytelenül meghajol a hatalmas természeti tárgyak túlnyomó befolyása alatt. Ez a nyers *természet-imádás*, a természeti tárgyak istenítése.“ íme kezdete a vallásnak!

„Amint a lélek kiemelkedik a passivitásból, azonnal érvényesíti akaratját (kissé nagy ugrás!) Azelőtt a természeti tárgy így szólt mintegy az emberhez: én istened vagyok (!) Most az ember fentartja magának e vagy ama tárgy istenként elismerését. így szól mintegy ahhoz: légy istenem, én annak ismerlek el! S jeléül, hogy e tárgy, amelyhez, így szól, kiemelkedik a mindennapi, profán dolgok köréből, valamely külső jellel jelöli meg azt. Szemet fest annak, kóczot vagy egyebet aggat arra megkülönböztető jelűi. Ez a *fetiszizmus*. A fetiszizmushoz hasonló processus utján a sámánizmus, polytheizmus, végre a monotheizmus fejlődött — *Csengery* szerint.

És mindez mivel van bizonyítva. „Hogy e történeti fejlődés fokozatait nem önkényesen állítam fel, mondja, mutatja a mai természeti népek míveltsége, melyeknél az egyik vagy másik kultuszt inkább kifejlődve találjuk. A nyers természet-imádást leginkább vadásztörzsek között találjuk fel, kik rendszeren a műveltség legalsó fokán állanak. A fetiszizmus a partlakó halásznépek között otthonosabb. A daemonok tisztelete végre a pásztor, nomád népeknél van leginkább elterjedve.“

Ez volt *Csengery* felfogása a vallások eredetéről s ilyen alapon akarta a magyarok ősvallását is fejtegetni; azonban hibásan, miután az összehasonlító vallástudomány megállapított tételei szerint a vallások nem alulról fölfelé,

hanem ellenkezőleg lefelé fejlődtek, illetőleg egy tökéletesebb formától elhanyagoltak, ennél fogva mindaz, amit Csengery az uralaltáji népek s a magyarok ősi vallásáról mondott, minden alapot nélkülöz.

De ha önmagában tekintjük is Csengery elméletét: milyen hihetetlen dolgokat végeztet azzal a barommal süllyesztett ősi emberrel! Azt mondja róla, hogy mindjárt első állapotában, midőn „lelke még ki sem emelkedett passzívításából, midőn „a körülie levő tárgyak teljes ismerete nélkül volt,“ szóval midőn még barom volt, hogy már akkor a pusztai természeti tárgy „istenként“ tűnt fel előtte. Már akkor önkéntelül meghajolt a hatalmas természeti tárgyak túlnyomó befolyása alatt.

És micsoda naivitás kell ahhoz is, hogy megcsináltatja ősemberével a vallás első fokozatát, tehát az első absztrakciót, ami öntudatot tételez fel és embere mégis csak ezután ébredt öntudatára, „lelke csak ezután emelkedett ki passzívításából és érvényesítette akaratjogát?“

Ily kísérletek után a magyar mythologia tudományos megírása még mindig emberére vár, habár a párhuzamot vonva az altáji népekkel, biztosan következtetjük, hogy a magyarnak ősi vallása is csak a Jumala és később Ukkó által képviselt, *de már elhomályosult*, monotheismus lehetett.“⁵

II. Az őshaza és atyafi-népek.

A nemzet szülőföldre keresésének szükséges volta. A szittyai eredet hazai hagyománya. Nyugati ural-altájiak, ugorok vagyunk. Az altáji nyelvi nagy család. A török rokonság kérdése. Az első fogalmak vallomásai. Az ősi *hetes* és a későbbi *tíz* számolási rendszer bizonyossága. Török hatás. Bálint Gábor nézete az őshaza és nyelv tekintetében.

Mentői nagyobb utat teszen meg valamely folyó: annál messzebb vetődik a forrástól, melynek csöppjei még a harmattal vetekednek tisztaságban és üdeségben.

Tér- és időben nagy távolság választ el a forrástól, melyből őseink a faji szellem első italát merítették, melynek partjain az eszmélkedni kezdő nép ajkairól a saját világnézetének első meséi elhangzottak. A nemzeti szülőföldtől, melynek hegyei, sziklái, ormai, vizei szolgálták első hitregés tárgyakul.

Van a forrás vizéből a folyamban; de már annyira ve-
gyülékesen és föleresztve, hogy többé a különválasztás gon-
dolatnak is merész lenne. Népünk is hangoztatja még az ős-
felfogásnak igéit, amennyiben hagyományából nem törlődött
ki, azonban már annyi módosítással és igazítással, hogy leg-
alább is nagy dolog a hozzáadást az eredetitől elválasztani
és az elbeszélést illetékes korára és személyére visszavezetni.

Kimaradhatatlan tehát, hogy az ősforrás keresésére föl
ne kerekedjünk, mi egyértelmű az *ős-haza keresésével*. Meg-
kísérlé ezt Ipolyi is; de ellenfelének szemrehányásához ké-
pest eredmény nélkül („Mit akar Ipolyi, midőn az ind nép
között keresi mythológiánk ősforrásait?“ — *Csengery*: i. m.
67. 1. —)

Egy bizonyos, hogy, miután a történetek Ariadné-fona-
lát nem nyújthatjuk odáig, csupán a rokon népek kalauzo-
lása mellett érhetünk célzt.

A hagyomány *szittyá*-fajnak vallja nemzetünket. A tu-
dománynak ennyit nem, hanem annyit sikerült megvitatnia,
hogy az *ó-kor* szkitháinak nyelve (a *behistuni ékirat szkitha*
szövege, mint egyetlen kútfő után ítélve) a *turáni nyelvosztály-*
nak azon ágához hasonlít leginkább, „melyet különösen
újjur-nak mondhatni.“⁶

A hagyományt tehát a gyéren mutatkozó történeti ada-
tok lehetőleg támogatják és habár Hérodotosz nem utasít is,
bizonyos, hogy a magyarok ősi hazáját, a legújabb expedi-
tiótól eltérőleg a szkitha-földön kell keresnünk.

Keresésökre azonban csak az összehasonlító nyelvtudo-
mány világitása mellett indulhatunk.

„A nyelvészeti nyomozások kiderítették, hogy a magyar
az ural-altaji népcsalád *nyugati* vagyis ugor-ágából való. Ezen
nép-család időszámításunk első századaiban az *Ural hegység*
lejtőiről leszállván a mai Oroszországnak hosszában a Balti
tenger szomszédságáig elterülő széles vonalban nyúlt el.“⁷

A magyar *nyelv*, Négyesy László t. barátom szerint is, az
ugor nyelvek közé tartozik. A törökkel úgy van rokonság-
ban, hogy az ugor nyelvek a *szamojéd*-del, török-*kel*, *mongol*-*lal*
együtt ismét egy nyelvcsaládot alkotnak: az *áltaji-t*. Azaz:
az áltaji alapnyelv (mely vagy 4—5 ezer évvel élhetett ez-

előtt) 5 ágra oszlott, az *ugor*, a *szamojéd*, a *török*, a *mongol* és *mandsu-tunguz* ágra. Ezek a nyelvek tehát mind örökölték az alapnyelvből. Innen van sok egyezés még most is a magyar és török nyelv között, de ugyanannyi van a finn és török közt is. A mi águnk az *ugor* nyelv ismét hét nyelvre oszlott fel egy pár ezer év alatt: *finn*, *mordvin*, *cseremis*, *lapp*, *vogul-osztják*, *zürjén-votják*. *magyar*. Ami nyelvünk legközelebbi rokonai ezek. Van még egy olyan csoport-közösség nyelvünk és a török közt, melyek a többi ugor nyelvben nincsennek meg. Ámde ezek mind csak későbbi érintkezés folytán támadt kölcsönvételek s valóban mind egy fogalmi körbe tartozó szók és pedig *cultur-szók* (búza, bor, tinó, ürü, gyűrű, szérű stb). Ezeket még ideköltözésük előtt, a szarmata síkságon laktunkban vettük át egy már ott letelepedett és földmívelést folytató török néptől. Épen mint ideköltözésünk után sok szót vettünk a szlávból is. Ezen szláv szók jelenléte nyelvünkben pedig nem jelent rokonságot. Épen úgy nem a török kölcsönzések sem.

Azon vitához: *török vagy ugor eredetű-e a magyar?* csak azon észrevétellel járulok hozzá: hogy egytörzsű népnél a nyelv irányadóbb, mint az éghajlattól és szomszédságtól is függő szokások és jellemvonások. Kérdés, nem lenne-e a nem-ugor eredetű kergiz finn-né, és a finn török erkölcsűvé, ha éghajlatukat megcserélnék, illetőleg annak idejében megcserélhették volna? De különben is érthetetlen marad: *ha a magyar, török vér s nyelve is török-kölcsönzés, hogyan lehet mégis, hogy közelebb áll az ugorhoz, mint a saját fajtájához?*

Abban kevés ellenmondással találkozunk, hogy ural-hegy-tövi népnek tartsuk a magyart; de lényegesnek látszik az is, hogy a keleti vagy nyugati leereszkedésen keressük-e bölcsejét?

Hogy a nyugati, vagyis az ugor ág sarja, ezt könnyű igazolni nyelvi bizonyítékokkal, mint legrégebb adatokkal is.

Hogy a magyarság eszmélése első korszakában ugor népek közt élt, hogy ezekhez hasonlóan *vadász- és halásznép* volt, az első fogalmaknak, mint: *fej, szív, nyelv, szem, fül, kéz, vér, élni, halni*, ugor volta, a *hal-, víz-, háló-, nyil-*szavaknak a finn-ugor nyelvekből való kölcsönzése eléggé igazolja.

Ezen korszakban tehát a magyar halászat-, és vadászatból él, a fémeknek, mint uráli nép ismeretével bírt (*kovács*), tudott *fűrni*, *faragni*, az asszonynép meg *fonni*, *szőni*, *varr-ni*. Lehetőleg egyenlő távolságban lakván az északi jeges tenger és a Káspi tótól, a *tenger-ről* nem volt fogalmuk.⁸

Érdekes tudnunk, hogy a magyar ekkor már *lovass nép* volt, lévén a Zo-nak neve a vogulban: *lau*, az osztyákban *lövi*. Sőt már az *eb* is hű kísérője vala (az ostyákoknál: *amp*).

Hogy a magyar a finn törzsek közelében, sőt társaságában élte le ifjú korát, számolásában a *hetes-rendszer* (talán a holdnak hét-hét napos változása után) és az egyes számnevek azonossága is bizonyítja.

Mi sem bizonyosabb tehát mint az, hogy *nyelvben az ugor népeknek vagyunk atyjafiai. Sok hasonlóságot mutat nyelvünkhez a finn nyelv, még többet a vogul;* hogy azonban ebből a közelebbi rokonságra, vagy csupán a szorosabb érintkezésre legyen jogosult a következtetés? — nincsen eldöntve.

A magyar számnevekből tisztán kiolvasható a magyar élkor kettős időszaka, mert míg a *hetes rendszer* még a finn-ugor népek körében lakozónak tünteti föl a magyart, a *tizedes rendszer* korában már csupán a vogul szomszédság hatása vehető ki:

	<i>magyar</i>	<i>vogul</i>	<i>finn</i>	<i>török</i>
1.	egy	äk	yksi (olv. ükszi)	bič
2.	két, kettő	kit	kaksi	iki
3.	három	kórom	kolme	üč
4.	négy	n'ile	neljä	dört
5.	öt	ät	vii	beš
6.	hat	kat	kuut	alti
7.	hét	sät	seit se män •	jedi

A magyar *hét* egyiránt fejez ki számot és ugyanannyi napra kiterjedő időt, miként a vogul „sät“ is.

	<i>magyar</i>	<i>vogul</i>	<i>zürjén</i>
8 (=10—2)	n'ol-tz	n'ol-lu	kökja-amis
9 (=10—1)	kilen-tz	antel-lu	ök-mis
10.	tiz	lau-lu	das
20.	húsz	hus	köz

	<i>magyar</i>	<i>vogul</i>	<i>zürjén</i>
30.	harmin-tz	vát	komin, kom-mün
40.	negy-ven	neli-men	nel'ja-mün
50.	öt-ven	ät-pen	vitü-mün
60.	hat-van	kat-pen	kvajti-mün
70.	het-ven	sät-lau	sizim-das
80.	nyoltz-van	n'ol-sat	kökjamis-das
90.	kilentz-ven	antel-sat	ökmis-das
100.	száz	sat	s'o

Hogy a hetes számítás korában a magyar a finn-ugor-ság és nem a törökség kötelékében állt, egybevetés által könnyen rájöhetünk; de hogy a tízes számok gyakorlatba vétele korában már kiszakadt a magyar az ugorok lánczolatából, mi sem bizonyítja inkább, mint hogy a 8. 9. 10. 20 stb. számok tekintetében még a vogullal sem egyezők csak kevés részben a számnevei.

Az ugor nyelvcsalád szétszóródásának oka ismeretlen. Lehet, hogy a finnek a tenger által vonzatva húzódtak az észtekkel együtt a lappok után észak-nyugat felé. A magyarokat a vadászat csalogathatá dél felé. A hagyomány is ezt vallja, de ellenkező[^] irányban. Úgy látszik, hogy e részben a Jajk (Ural), vagy az Etel (Volga) volt kalauzok, talán az Irtis mellől kiinduló útj okban.

Hogy az északi tengert nem ismerték, a déli tengerrel meg később jöttek ismeretségbe, arra maga a „tenger“-szó elégséges adatul kínálkozik. Az északinak maradt nyelvrokonok a tengert „saras“ — vagy „saris“-nak mondják, míg a mi tender-szavunk török kölcsönzésnek vétetik, látszólag annak biznyságául, hogy eddig nem látott tengert, helyesebben: talán hogy a tenger fogalmának kifejezésével kölcsönzött szóval kezdett élni, a régít elfeledésnek engedve át.¹⁰

Nemzetünk ifjú korának ezen lakóhely-változtatása sokáig élt a hagyományban s utat talált a mondákba is. Itt azonban nem ifjú vágya sarkalja a néppé alakúit sokaságot, hanem szarvas csalogatja *Hunor*-1 és *Magor*-1 s a kiindulás nem is északról, hanem a déli fekvésű Eviláth földéről történik.

A magyar ekként a török hatás körébe jutott, minek kétségbevonhatatlan biznyságát abban látjuk, hogy fo-

1
2
szavak

galom-gazdagulásának vívmányait török-magyar jel-

oroszlán, <i>törökül:</i>	arslan,	alma	"	alma,
teve	deve,	buza	"	bogdaj,
borz	borc,	árpa	"	árpa,
tyúk	tauk, tavuk	gyümölcs	"	jemiš,
disznó <i>a csuvasban:</i>	sisna,	borsó	"	burçag,
ünő <i>törökül:</i>	inek,	tarló	"	tarla
tinó	dana,	balta	"	balta,
tokló	tokli,	bicsak	"	biç-mek,
ökör	öküz,	kapu	"	kapi stb.
borjú	buzagu,			

lemzik, mint:

A törökségben úgy látszik a csuvasok szomszédságába jutottak, kik r-végzettel ejtik ki az öküz-, tengiz-, ikiz- (iker) stb. szavakat.¹¹

A finnisták és turkisták közti nyelvkérdési vita még mindig nem elintézett ügy. Újabban *Bálint Gábor* nagy tapasztalatú nyelvbuvár mindkettőjüknek hadat üzent Szerinte nyelvünk a déliindiai turánság nyelvéhez a „tamul“-hoz, a turánság *szánsz krit-j Aioz* áll legközelebb. Ez módosíthatja az őszülőföld s vele kapcsolatosan az első hitregék kérdését.¹²

III. Az őshaza első hitregéi.

Az uraltáji honosság és a vogulokkal való közeli nyelvrokonság. Réthy László tudósnak a vogul és finn világteremtési mondáról.

Ki tudja, hogy az Uralhegyen innen vagy túlra rin-gott-e az első magyar nemzetiség bölcsője; hogy éjszának vagy délnek indult-e a forrás, melynek partjain hallgatta volt fajunk az öregebb törzsek mondáit a világalakulásról és a nagy nemzet-család vallási hiedelmének első tanulságait merről vette? . .

Kettő megállapíthatónak látszik, hogy a) őseink lakták az Uralnak arany-ban, *ezüst*-ben, ón-, *ólom*- és *vas*-ban gazdag vidékeit Ezen fémeknek magyar neve mondhatnám saját terméke nyelvünknek, melyeket ha Ázsiából hoztak magukkal, másutt nem termelheték, mint ezen, két világra szóló

hegyláncz alján, b) A mondottakból megállapítható, hogy akár volt a magyar finn-ugor, akár nem; de mai nyelvén beszélni, „*imád*-kozni“ az ugor néptől s különösen a nyelvben vele legrokonabb *vogulok*-tól tanult.

Ezen rokonság s nyelvi atyafiság bebizonyíthatósága fölötte fontos mythologiai tekintetben, mert a mint igaz, hogy: „a nyelvek vallomása szerint a magyar nyelv minden most ismeretes rokon nyelvek közül leginkább hasonlít a vogul nyelvhez“: úgy viszont hasonló viszonyosságot tételezván föl a mythológiára nézve is, úgy hivatkozunk hitregéjére, mint a magunkéra is. Úgy nyúlunk hozzá, mint közös kincshez.

Mert alaposnak látszik, hogy a mennyiben ugor származású a nyelvünk, ugor eredetű vala ősvallásunk is és a mennyi érintkezést föltüntet nyelvünk a finnekkal és vogulokkal: annyi hatást megengedhetünk mythoszaink tekintetében is.

Még csak azt kell érintenem, hogy nálunk az ős felfogás mostanáig elmosódott, mint valamely régi írás; vagy megzavarosodott, mint a forrásától messzejáró patak s csak az ugor testvérnépek hitregés mondái segítségével lehetséges, hogy őseink gondolat-világába magunkat beleéljük és vallási birodalmukat bezarándokoljuk.

Ilyen sokat mondó és sok tekintetben közös ősvallási régiségünk a *vogul monda* „a világ teremtéséről“, és a *finnek nemzeti éposza*: a „*Kalevala*.“

Szépen ír e tárgyban *Réthy László* ethnographus: „E szép és a mi szemünkben nagybecsű költemények, melyeket északi rokonaink tudatából, kik a világmozgalom útjaitól félre esve, máig sem törölte ki az idő, két ezer év előtti időkbe varázsolnak vissza bennünket, midőn a világnak más képe volt, mint ma. Déli és Közép-Európában a rómaiság játszotta világszerepét; Germánia északi partvidékei, a mai Anglia, Skandinávia, hiányosan ismert területek voltak, kezdetleges miveltségű népfajokkal, a Volgától pedig csak mint mesés folyamról (Rha) tudott az egykori földrajzi tudomány. Ez ismeretlen földterületen szövődtek az ugor népek szemléletében azok a bűvös hitregék, melyek fajunk világnézetének legrégebb nyilatkozatai.“¹³

Az látszik természetesnek, hogy a vogul mondát szó szerint adjam mindenek előtt és fölvilágosító jegyzetekkel kísérjem. Alkalmatosabbnak kínálkozik azonban, hogy mindkét szöveget röviden és hozzászólás nélkül ismertessem, főleg miután azt föndicsért *Réthy L. tudósunknak* kivonatában, mely nem igényel sem rövidítést, sem bővítést, a legkívánatosabb összegezésben immár bírjuk.

A vogul monda szerint kezdetben — írja *Réthy László*, „*Numi Tárom*.“ s a tenger vize létezett. Numi Tárom, az öreg ég, vagy felső világ, s az alsó világ: a tenger. Numi Tárom ezüst fonatú bölcsőben férfit, és nőt: a *napistent* és feleségét bocsátá alá. Ezek a levegő nagy térségein s a tenger színe fölött lebegtek, ide-oda hajtatva a déli és északi szelektől. A férfi Numi Táromhoz imádkozék, hogy egy hajlék nagyságú földet bocsásson le. Numi Tárom meghallgatá a kérést, lebocsátja a kért földet. Majd a nő szülési ideje érkezik s életre való fiat szül. A fiú *Elm-pi* = a levegő fia (vagy Elm-kales = légben született halandó). Elmpi megnő . . . hétfonatú ezüst hágón Numi Táromhoz megyen; megkérdezi, hogyan éljenek így ég és víz közt? Numi Tárom, kit a monda hétfonatos hajú isteni alaknak ír le, arra tanítja Elmpit, hogy buktassa ki a földet a vízből. Egy *búvár-madár* bőrét 'adja neki, melylyel leszáll a vizekre s a földet kibuktatja; hanem az forog s nem akar veszteg maradni; erre Numi Tárom ezüst gombokkal ékes övét adja Elmpinek, melylyel a földet körülkeríti (*Ural hegység*) s azt alkalmassá teszi lakó helyüi az embereknek. Meglévén a föld, Elmpi újból fölmegey az égi atyához s utasítása szerint alkotja meg az emlős és szárnyas állatokat s hóból és földből formálja az embert. Majd a halat hozza le az égből az emberek táplálékául; a hal tehát az ég ajándéka. Aztán a vadászat mesterségére, nyíl-készítésre, hálókötésre tanítja az embereket, majd férfi és nő közt házasságot szerez s az emberi faj szaporodásnak indul. Erre a halált (kuljáter) hozza le az égből, hogy a hány ember meghal, annyi jöjjön nyomába, egyik a másnak adjon helyet.

A *Kalevala* rúnóiban ugyanezen felfogás főbb motívumai maradtak fönn. Itt *Kave Luonnatar*, a természet, a te-

remtő erő, az ősi elv. Leánya *Impi* (*lég leánya*) századokon át szüzen élve himbálódzott a lég térés udvarában; majd únva a hosszú egyedüliséget, a tenger színére ereszkedik alá s a széltől, méhe megilletődék. Méhe gyümölcset hétszáz évig viselte s még sem született meg a gyermek . . . Egy vízi madár jő, repülve a tenger színe felett s helyet keres, hol fészket rakja meg. Impit találja a vízen úszva s ölébe rakja arany tojásait. Majd Impi öléből legördülnek a tojások és széttöredeznek; a tojás alsó feléből lett a föld, feléből az ég boltozatja, sárgája felső feléből a nap, felső fejről az égből a hold. Impi fia Väinämöinen, kinek hasonló szerep jut a teremtésben, mint a vogul hitrege Elmpi-jének.

IV. A két ugor hitrege szövege szerint

A) Vogul.

A vogul föld-teremtésről szóló monda és a finn világalakulás runójának szövege.

„Má kul'item majt” (A föld-teremtés mondája).

I. Asszony és férfi valának. Numi Tarom atya, Tarom öreg által ezüst fonatú bölcsőben eresztődének alá: vas kötélen végén (csúcsán) jövének alá. Numi Tarom atya erős torkú alszelet támaszt, az a feltenger végibe viszi; erős torkú felszelet támaszt, az az altenger végibe emeli.

II. Egy nap a férj Numi Tarom atyához imádkozik: Numi Tarom atyám nekem egy hajlék nagyságú ép (szent) darab földet bocsáss le! — Egy nap elmúlt után, két nap eltölte után, Numi Tarom atya által egy hajlék nagyságú szent darab földdel bocsátódnak le. Az ajtós hajlék ajtaján kimegyen a férj, hajlékát megkerüli, alig egy ember lépésnyi széles darab föld látszik meg. Numi Tarom atya más szelet csinál, az más tenger vidékébe viszi, más szelet támaszt, az más tenger öblibe fűjja.

III. Sokáig éltek után, rövid ideig éltek után, egy nap az asszony szól: Férjem, vénülő kézre jutottunk, vénülő lábra jutottunk/ Ha majd az ember-évbéli idő beáll, az ember-korbeli idő beáll: vájjon a nő megyen-e ki, vájjon a férj megyen-e ki?” Felel a férj: Nem ugv, az asszony (megyen ki); ha majd az ember-évbéli idő berni, a nő hadd menjen ki, a férj legren benn.

IV. Kiméne az asszony. Hét éjig hire nincsen, hét napig hire nincsen. A férj kifelé kiált: Asszony te hová felé

mentél? élő vagy holt (vagy-e)? semmi híred nincsen? Szól az asszony: Nekem — midőn bételik az az idő — nekem fiam lesz, ide hozza (az idő).

V. A férj hét éjig, hét napig fekszik tovább. Hét éjig, hét napig fekte után a Numi Tarom mondva kimért napja érkezék az asszonyra, meleg hajlék zugába életteljes fiút szülni mene be. A férj, a vénülő kézre jutott ember, a férj örvendező keze jobbikára veszi, örvendező lába jobbikára ültető: „Numi Tarom atyám fiat adott nékem, Numi Tarom atyánk fiúval ajándékozott meg minket.“ Az asszony leteszi, a férj fölveszi, csókolgatják, ölelgetik.

VI. Az ének embere, a monda embere némi ideig növekszik, olyan nagygyá lőn, hogy járhatna, olyan nagygyá lőn, hogy kimehetne. Ha erdei vadas helyen volna, olyanná lett, hogy erdei vadat foghatna; ha vízi halas helyen volna, olyanra nőtt, hogy vízi halat foghatna. Egy napon mondja atyjának: Oh nevelő atyám anyám, mit gondoltok? Ha életünk hosszág (így tart), ezenképen hogyan élünk? Más szél jár, más tenger vidékibe viszen; más szél jár, más tenger öbübe fúj minket. Ha Numi Tarom atyámhoz mehetnék föl! Az atya felel: Kis fiam, kezedre gyönges ember, lábadra erőtlen ember, ha érzesz erőt kezekben, érzesz erőt a lábokban, háj föl! Ha tőlünk kérsz tanácsot: úgy jövendőre való kis ember itt fogsz ülni; mi hogyan ültessük meg a tartós időt? Görbe botra jutottunk, ősz hajra jutottunk! Neked szóló okos szót hol vegyünk még? Jövendőre való okos szóval hadd értesítsen téged Numi Tarom atyád; jövendőre való okos szóval hadd tanítson téged Numi Koresz atyád!

VII. Öltözködék, az ajtós hajlék ajtaján kiméne. Hét fokú ezüst hágcson megyen föl, fejes evet alakjában, körmös evet alakjában megyeri föl. A körmös állat körmének ereje elfogy, a fejes állat feje erejének elfogyta után Numi Tarom atya ezüst rúdu hajlék ajtajához jut, az ezüst szarufájú hajlékba bémegy.

VIII. Numi Tárom atya hét hajfonadékú fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lép. Numi Tárom atya lábaihoz borúla, fölkele; megint leborúla, fölkele; harmadszor is leborúla. Numi Tárom atya hét hajfonadékú fejét hajtogatja; Numi Tárom atya tíz fogú száját megnyitja: Alsó föld embere, az ülő héjas földön megnőtt gyönges kezű kis fiam, vájjon evő étel szükibe estél-e, ivó víz szükisége ért-e, azért jöttél hozzám? — Numi Tarom atya lábaihoz borúla, föláll, s így szól: Numi Tarom atyám, evő étel szükiségébe hogy estem volna, ivó víz inségébe hogy estem volna? Tanácsot kéni jöttem hozzád, milyen tanácsot adsz nekem?

Numi Tarom így szól: Mire kérsz tőlem tanácsot? — Erre kérek tőled tanácsot: más szelet csinálsz, más tenger vidékébe visz az; más szelet támasztasz, más tenger öblibe fúj az. Ezen bajba értem, reám esett bajom ez! Ha majd az ember-évbeli időt előszólitod, teremtetted szent vizeden hogyan fog élni az ember? Mi módon lehessen az ember ülő szent földjét előhozni, ezen tanácsot jöttem hozzád kérni.

IX. Numi Tarom atya fejét leeresztve csak ül vala. Tűzben hal-föttig való ülése után, hét hajfonadékú fejét fölemelvén így szól: Gyöngé kezű kis ember, fiam, ha az ember ülő szent földjének teremtő tanácsát jöttél hozzám kérni, milyen hátbeli erővel áldjalak meg, milyen mellybeli erővel áldjalak meg? — Egy kacsabőrrel ajándékozá meg, egy bűvárbőrrel ajándékozá meg. — 'S immár, erőtlén kezű fiam, menj alá; az én teremtöttem szent vizekre lejutásod után, ha van hátbeli erőd, hozd elő az ember ülő szent földjét, buktasd ki az ember ülő héjas földét.

X. Alámene, atyjához anyjához juta, 's mond: Oh atyám anyám, íme Numi Tarom atyámtul ajándékozott két bőröm, „ha hátbeli erőd van, az ember ülő szent földjét ezekkel hozd elő, az ember ülő héjas földjét ezekkel buktasd ki.” Mond az atyja: A' mint Numi Tarom atyánk megtanított, ha erőt neveltél kezekben, ha van erő hátadban, úgy buktasd ki az ember ülő szent földjét; ha nincsen erőd, tőlünk hiába kérdezzetsz; számodra tehetős hátbeli erőt hol vegyünk? számodra járható mellybeli erőt hol vegyünk? Ha meg vagy áldva erővel, Numi Tarom atyánk áldott meg.

Öltözködék, kiméne. A *kacsabőrét* magára ölté, az elérhetetlen fenekű tenger vizébe úszék alá. Vad kacsá alakjában méné be. Sokáig járt, rövid ideig járt, lélekzete megszorúla, kibukék. Másodszor méné be. Sokáig járt-e vagy rövid ideig járt, az alsó földre sehó sem jut le; lélekzete megszorúla, megint kibukék. Harmadszor is bémene. Ugyannyi ideig járt, földet nem talál; lélekzete megszorúla, megint fölmeneküle.

XII. Atyjához anyjához bémene, 's szól atyjának. Oh atyám anyám! hét éjig bár jártam, hét napig bár jártam, az alsó földre nem jutottam le; hátbeli erőm elhalt, mellybeli erőm elhalt. Mond az öreg atya: Oh kis fiam, ha nekem fogod megmondani, neked segítő milyen hátbeli erőm van, neked adható milyen mellybeli erőm van? Ha meg vagy áldva tehetséggel, Numi Tarom atyád áldott meg; ha meg vagy teremve erővel Numi Koresz öreg által vagy megteremve.

XIII. Azután kiméne. A *bűvár-kacsá* bőrébe öltözék. Megint a szent tenger vizében uszkála, alámene. Sokáig járt

vagy rövid ideig járt, föltetszék, egy maréknyi föld-darabot bukkanta ki. Előfelé gördíté: ha kis folyóképen gördíté, mint kis folyó olyanná lett; ha nagy folyóképen gördíté, mint nagy folyó, olyanná lett. Másodszor mene be. Sokáig ment, rövid ideig ment, maréknyi földdarabot hozza fel. Előre gördíté; ha tóképen gördíté, tóvá lett, ha vízképen gördíté, víz érül folyt. Harmadszor mene be, megint maréknyi földet keltete ki. Előfelé meneté: ha erdőképen meneté, erdőfélévé lett; ha rétképen meneté, rétfélévé lett. De bár meglett az ember ülő szent földje, *az egyre forog, egy helyen nem áll veszteg.*

Bémene, 's mondja atyjának: Oh atyám anyám, mit gondoltok? adjatok nekem tanácsot. Ámbár kibuktattam az ember ülő szent földjét, az egyre forog, egy helyen nem áll veszteg. Az ember-évbeli idő beálltával mi módon él majd az ember? Akárhová menő lesz az ember, az azonképen menő földön egy helyen fog járni; levő faluját meg sem találja, levő házát meg nem tanálja! — Felel az atya: Erőtelen kezű fiam, tőlem milyen tanácsot kérsz? ha tanácsot kérsz, Numi Tarom atyául kérj. Neked használó milyen segítő tehetségem van?

XIV. Öltözködék, kimene. *Vörös evet* bőrébe öltözik; hét fokú ezüst hágsón mene föl megint. Körme erejének elhalta után, feje erejének elhalta után Numi Tarom atya ülő ezüst rúdú hajlékához juta. Numi Tarom öreg, fejét leeresztve ül vala. Lábaihoz borula, fölkele; megint leborul; harmadszor is leborul. Numi Tarom öreg, fejét fölemelvén így szól: Kis fiam, milyen bajba, nagy bajba estél, hogy azért hozzám jöttél? Felel Ő: Numi Tarom atyám, milyen nagy szükség ért engem? Bár elérhoztam mondottad szent földedet, bár teremtötted héjas földedet kibuktattam: nem áll veszteg egy helyen, mindig forog. milyen hátbeli erővel erősíthessem meg a földet? ezen baj ért engem. — Numi Tarom atya így szól: Kis fiam, téged ezennel milyen hátbeli erővel áldjalak meg, milyen mellybeli erővel ajándékozzalak meg? Ha ezen magam bírta *ezüst gombos övemet* veszed, menj le az alsó földre, 's rakd az egész föld körül. Ha teremtetem szent földem veszteg áll, neked jó; ha nem áll veszteg: többé ne kérj tőlem hátbeli erőt, mellybeli erőt.

XV. Alá mene, az ezüst gombú övét, megkerülvén a földet, körül húzá; legott teremtett szent földje veszteggé lön. Ember lába által elérhetetlen szent *hegy* támada, ember keze által elérhetetlen *hegy* ülepődék. Azután beméne 's mondja atyjának anyjának: Oh mégis megülepítöttem az

ember ülő szent földjét: de ki fog majd élni ezen a földön? mi módon lehet már embert teremteni? Felel az atya anyja: Kis fiam, ha tőlünk kérdezed, mi meg a halálhoz közeljutott ketten, honnan tudjuk, mi módon lesz ember? Kérdezd meg Numi Tarom atyáit, mint fog az tanítani.

XVI. Egy éjjeli fekvése után, egy nappali volta után megint *fejes evet* alakjában fölmene oda. Öreg Numi Tarom ülő ezüst rúdú hajlékába méné be; öreg Numi Tarom lábához borula; másodsor leborula, föláll; harmadszor is leboruln. Numi Tarom atya fejét fölemelvén mondja: Kis fiam, vajjon evő étel szükibe estél-e, ivó víz szüksége ért-e, azért jöttél könyörögni hozzám? Felel ő: Numi Tarom atyám, evő étel szükibe hogy estem volna. Az ember ülő héjas földjét előhoztam, az ember ülő szent földjét megülepítöttem: már ki fog rajta élni? Ember fia mi módon születik, erre kérek tőled tanácsot. — Numi Tarom atya így szól: Kis fiam, az ember születését ezzel mondom meg neked: Ha majd hideg éles szelet támasztok, ha vastag szemű hó esik: *hóbul gyúrj emberi alakot*. melynek lába van, csinálj emberi alakot, melynek keze van; *lábás állatot* lábás alakúvá csinálj; *kezes állatot* kezes alakúvá csinálj; szárnyas állatra nézve, *a szárnyas állatot* szárnyas alakúvá csinálj, *a kormos állatot* kormos alakúvá csinálj.

XVII. Lemene, lejuta. Hó esék. *Hóbul embert csinál*, gyúr; elindítja, darabbá szakad. *Lábás állati* alakot csinál; elindítja, élővé nem lesz, széllyel szakad. *Szárnyas állati* alakot csinál, gyúr; elindítja, darabbá szakad. Úgy elhala kedve s bémene. Szól atyjának anyjának: Ámbár iparkodtam, élökké nem lesznek; adjatok nekem tanácsot! Felel az öreg atya: milyen tanácsom van, hogy néked adjam? Ha tanácsot keressz, Numi Tarom atyádhoz menj; hátbeli erőt attul kérj, mellybeli erőt attul kérj. Ha okos szóval értesít, ő értesít.

XVIII. Megint öltözködék, megint fölhága. Numi Tarom atyához juta, lábához borúla. Numi Tarom atya szól: Kis fiam, megint milyen szorultságba értél, milyen szükség ért tégedet, hogy azért hozzám jöttél? Ő felel: Óh Numi Tarom atyám, milyen szükség ért? Hátbeli erőm elhalt, mellybeli erőm elhalt, kezes alakú embert csinállok vala, lábás alakú embert gyúrok vala, elindítom, darabbá szakad, élővé nem lesz. Lábás alakú állatot csinállok vala, elindítom, élővé az sem lesz. Szárnyas alakú állatot gyúrok vala, hogy tolla lett, hogy körme lett, úgy csinálom vala; azt is elindítom, szélylyef olvad, élővé nem lesz. Erőm elfogyott. Hozzád megint tanácsot kérni jöttem. — Numi Tarom atya felel: Kis fiam,

mert tőlem kérsz tanácsot, én neked azért még azt mondom: Ezennel menj le, egy részét földdel elegyítsd, egy darabját hóval elegyítsd, ember alakká így csináld, lábas alakot azonképen csinálj; szárnyas állati alakot azonképen csinálj. Több neked szóló szavam nincsen.

XIX. Leméne, lejuta. Egy részét hóval készíti, más részét földdel készíti. Kezes alakú embert csinála, lábas alakúvá csinála, hogy szeme lett, szája lett, úgy csinála. Elin-dítá, *nevetve játszva kél előre*. Így csinála embert; a milyen nagy a föld, mindenütt ember lett. Lábas alakú állatot kezde csinálni, hogy lába legyen, hogy keze legyen, úgy csinála; elindítá, a' lábas állat lábas alak módjára kél előre, a' kezes állat kezes alak módjára ment el; a' föld egy része erdei vadaknak tárult fel. Szárnyas állatot kezde csinálni, hogy szárnya lett, hogy körme lett, úgy csinála. Elindítja, a' szárnyas állat repül, a körmös állat körmével jár. Megtelék a föld; sokféle szárnyas állata készüle, az ember készüle.

XX. Bémene, atyjának anyjának mondja: Oh atyám anyám, mit gondoltok? az ember ülő héjas földjét megerősítöttem, az ember ülő korbelt idejét mcgiuepitöttem; már lett ember. De mit fognak enni? Evő étel kell, ivó víz kell. Hogyan fognak élni, erre való tanácsot adjatok nekem! Felel az atya: Kis fiam, az ember kezibe mikép esik az evő étel, én honnan tudjam? mi módon fog élni az ember, honnan tudjam? A halálhoz közel esett ember, a veszéshez közel jutott ember, honnan tudjak neked való okos szót. Numi Tarom atyádtul kérj hátbelt erőt, attul kérj mellybelt erőt; ha okos szóval értesít, ő értesít

XXI. Azután megint öltözködék, *veres evet* bőrét ölté magára. Hétfokú ezüst hágcson mene föl megint, körmös evet alakjában. Eljut a Numi Tarom öreghez, lábához borúla, föl-kele. Numi Tarom atya szól: Kis fiam, milyen szorútságba estél, milyen szükség ért téged, hogy megint hozzám jöttél? Felel: Numi Tarom atyám, Numi Korosz öreg, mondottad embered lett, mondottad erdei vadad lett; tollas sokféle, állatod lett: most mit mondasz, hogy egyék az ember? Éhező szíveiket mivel elégítik ki, fázó testeiket mivel melegítik meg? Én eziránt jöttem megint hozzád tanácsot keresni. Mivel mondod élniek, éhező szíveiket mivel elégíted ki? — Teremts vizi halat! fiam; téged most ezzel ajándékozlak meg. Más-másféle halbul két halat ada neki. — Oh, kis fiam, menj alá az alsó földre; a' nagy folyóbeli fajta haladat a nagy folyóba ereszd, a kis folyóbeli fajta haladat kis folyóba ereszd: a tóba való haladat tóba ereszd: az ember korbelt idő míg tart, éhező szíveiket evvel elégítik ki.

XXII. Leméne az alsó földre, atyjához anyjához juta. Oh nevelő atyám anyám, Numi Tarom atyámtul ajándékot kaptam, hétféle hallal ajándékozott meg. Szól az atya: Kis fiam, ha megajándékozott, tehát a' mint Numi Tarom atyád mondta, úgy tedd meg. Tőlem mit kérdezesz többé?

XXIII. Öltözködék, kiméne. Nagy folyóbeli fajta halát nagy folyóba ereszté; kis folyóba való halát kis folyóba ereszté; tóba való halát tóba ereszté. Hét tél elmúlta után, hét nyár eltölte után a nagy folyóhoz mene: nagy folyóbeli hala megnőtt, megívott, sokká lett; vize színéiglen úszkál vala. Kis folyóbeli fajta halát nézé meg: kis folyóbeli hala megnőtt, megívott, sokká lett, vize színéiglen úszkál vala. Tóhoz mene: tóbeli fajta hala megnőtt, megívott, vize színéiglen úszkál vala. Bémene, atyjához anyjához juta, 's mond: lm' atyám anyám, a' nagy folyóhoz mentem, nagy folyóbeli fajta halam sok lett, vize színéiglen jár; kis folyóbeli fajta halam ívott, vize színéiglen úszkál; tóbeli fajta halamat megnéztem, tóbeli fajta halam ívott, vize színéiglen úszkál. Mit gondoltok? Ezen vízi halamat, ezen erdei vadaimat miképen fogja meg emberem? éhező szíveiket miképen elégítik ki, fázó testeiket miképen melegítik meg? — Felel az öreg: kis fiam, tőlem ha kérdezesz tanácsot, én öreg ember, millyen tanácsot adhatok? Ha tudni akarod, mint lehet az erdei vadat fogni, mint lehet a' vízi halat fogni, Numi Tárám atyádhoz menj föl.

XXIV. *Vörös evet* bőrébe öltözik megint. Hét fokú ezüst hágcson méné föl megint, vörös evet alakjában. Körme erőtlenné lön, feje erőtlenné lön. Numi Tarom atya ezüst rúdu hajlékába mene be. Numi Tarom öreg, fejét leeresztve ül vala; lábához borúla, föláll; megint lábához borúla, harmadszor is lábához borúla. Numi Tarom atya fejét fölemelé s mond: Kis fiam, milyen evő étel szorultságába estél, ivó viz szüke ért, hogy megint hozzám jöttél könyörögni? Felel: Numi Tarom atyám, Numi Korosz öregem! evő ételnek milyen szüke ért volna, ivó víznek millyen baja ért volna? Teremtötted embered az egész földön elterjedt; mondottad erdei vadad az egész földön lett; a' szárnyas állat szárnyas állatképen nőtt meg; a' lábas állat lábas állatképen szaporodott; emberem ember-módra szaporodott; vízi halam vízi halaképen ívott. Teremtötted embered hogyan elégítse ki éhező szívét, fázó testét hogyan melegítse meg? Teremtötted vízi haladat, erdei vadadat mikép lehet megfogni, mi móddal esik kézbe? Erre jöttem most hozzád tanácsot kérni, mi móddal mondod hogy az történjék.

XXV. Numi Tarom fejét leeresztve csak ül vala. Fejét

fölemelvén mond: Kis fiam, megmondom hát néked, hogy teremtöttem erdei vadamat, vízi halamat mi móddal lehet fogni. Az alsó népnek ülő héjas földére menj alá, ott teremt erdei fám vagyon. A kemény hajlós fának egy hajlatját vágd le, az igenes hasábos fának egy hasábját messd le; a' két fát illeszd egybe. Az 06-ban teremtett vízi halambul egy kecsége félét fogj csónakodba, főzd meg a' tűzön, ragaszd egybe a fát, forgasd egybe; abbul íjjat csinálj. Teremtöttem erdei vadam kinyomaztatik, megközelítettik, nyíllal meglövetik; ezen módon kézbe esik. Ha szárnyas féle állatomat közel érik, azonképen *vasbul* nyilat csinálj, nyelét fából csinálj; szárnyas féle sok állatomat közelérvén, azon nyíllal öljék meg. Teremtöttem vízi halomra nézve, *ha nyár leszek*, mind folyónak, mind tónak száját gerébbel rekeszszék be. Teremtött erdei fámnak héját lehasítják, a' gyökeres fának gyökerit veszik, vékonyra hasítják, halászó kosarat fonnak; vízbe teszik, teremtöttem vízi halam maga megyen belé. Tél beköszöntével, mind a kis folyót mind az *Ob*-ot gerébbel rekesztik el; hálót fonnak, azt tedd vízbe, teremtöttem halam magátnl megyen be. míg az ember-évbéli idő áll, az emberkorbéli idő leend, éhező szíveiket úgy elégitik ki, fázó testeiket úgy melegítik meg. Majd erdei vadat kezdenek fogni, lábas féle állatot fognak, szárnyas féle állatot fognak; a bőrt lenyúzzák; a *ködmönre szoruló ember* fázó testének *ködmönt csinál* majd, bundára szoruló ember *bundát csinál*, bekesre szörüie ember *békést csinál*; fázó testét úgy melegíti.

XXVI. Lemene az alsó földre, a' magánosán álló atyai házhoz juta, *magánosan* álló anyai házhoz juta. Mondja öregének: Numi Tarom ím így tanított engem! Felel az atyja: Mint Numi Tarom meghagyta, úgy tedd meg; ha erőd van, úgy csinálj meg, ha tehetséged van. Ha tőlem kérdezted, anyád előregedet, én előregedtem, mind ketten a pusztuláshoz közel jutottunk, neked szóló milyen okos szónk lehetne. Ha van hátbéli erőd, magadnak van; ha mellybéli erővel megáldattál, magad vagy megáldva.

XXVII. Azután öltözködék, kiméne a népet tanítani az egész földön. Az íjjal vadászó embert íjjat tanítja csinálni; a nyíllal vadászó embert nyilat tanítja csinálni. A vízi halat fogó embert hálót fonnit tanítja, halászó kosarat fonnit tanítja. Nyár lesz, nyári gerebet csinálni tanít; tél lesz, téli gerebet csinálni tanít. A pónéval halászó embert, pónét csinálni tanítja, a kerítő hálóval halászó embert, kerítővel halászni tanítja.

XXVIII. Azután az erdei vadat fogó ember íjjat csinál, nyilat csinál. Erdőre megyen, az erdei vad útját megtalálja,

nyomát követi, megközelíti, nyíllal lövi, s ott megöli; bőrét lenyúzza, elkészíti, húsát haza viszi. A leányos ember a leánya szívét elégíti ki, has-ember a' Ūa hasát tölti meg. — A vízi halat fogó ember, midőn nyár lesz, nyári gerebet csinál, a fa sík héját lehasítja, gyökeret vészén, vékonyra hasítja, halászó kosarat fon, vízbe teszi. Más nap kimegyen, az vízi hallal teli van; haza viszi, lányos ember a leánya hasát tölti meg, has ember a ha szívét elégíti ki. Ponéval halászó ember a hegyen termő paréjt kinyövi, héját lehúzza, fonalat csinál, hálóvá szövö, vízbe bocsátja, a vízi hal maga megyen belé. Kerítő hálóval halászó ember, a fa héjárul szálakat húzogat le, kötélle fonja, a héj-fonlat egybeköti; lebocsátja, a' vízi halat partra vonja, a leányos ember a' leánya hasát tölti meg, a' has ember a' ha szívét elégíti ki.

XXXIX. Megülepődött a' föld, lett a, nép. Úgyde e nép mi módon fog lenni, mi módon fog nevelődni? — Mondja atyjának anyjának: No a' népet előhoztam, az erdei vad szaporodott, vízi halam szaporodott, emberem lett, a föld megülepődött; vízi halat kezdenek fogni, erdei vadat kezdenek fogni, szíveiket kielégítik, hasaikat töltik, testeiket melegítik. Jövőben a népnek mi módon lesz leánya, ha? errül mondjátok meg nekem, mit gondoltok, erre adjatok nekem tanácsot: Felel az atya: Kis ham, téged oktató milyen tanácsot adjak? Ha tanácsot keressz, Numi Tarom atyádhoz menj föl, attul kérj tanácsot.

XXX. Kiméne, öltözködék, *vörös evet* bőrét ölté magára. Hét fokú ezüst hágcson ment föl megint. A' körmös állat körme erejének elhalta után, a' fejes állat feje erejének elfogyta után, Numi Tarom atya iüő ezüst rúdu héthajléka végibe bemene. Numi Tarom atya fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lépe; földre borúla, felállá; megint leborúla; harmadszor is Numi Tarom atya lábaihoz borúla. Numi Tarom atya hét hajfonadéku fejét fölemelvén mond: Kis ham, mi dolog végett jöttél? az evő étel milyen szorúltságába estél, vagy az ivó víznek milyen szűke ért téged? Felel: Numi Tarom atyám, evő étel szűkibe hogy estem volna, ivó víz szorúltságába hogy estem volna? Teremtötted embereid vízi halat kezdetek fogni, erdei vadat kezdetek fogni, éhező szíveiket, kielégítik, tölthető hasaikat töltik, fázó testeiket melegítik. Ámde jövőre hogyan ülepited az ember-évbeli időt, mi módon rendeled, hogy legyen az ember-korbéli idő? leányos embernek mi módon rendeled, hogy legyen az ember-korbéli idő? leányos embernek mi módon lesz leánya, has nőnek mi módon lesz hja? Erre jöttem hozzád tanácsot kérni. — Numi Tarom atya fejét leeresztve

csak ül vala. Fejét fölemelvén mondja: Kis fiam, milyen tanácsot adjak most neked? Menj le, egy nőt egy férfit szerezz egybe, úgy az ember-évbeli idő megülepszik, az ember-korbeli időt megülepítem; attul fogva lesz majd leány, attul fogva lesz majd fiú.

XXXI. Lemene, atyjához anyjához juta és mond: Numi Tarom atyám meghagyta, hogy egybeszerezek nőt férjet, úgy megül az ember-évbeli idő; leány attul fogva lesz majd, fiú attul fogva lesz majd. Felel az atya: A' mint Numi Tarom meghagyta neked, ha van erőd, ha van tehetséged, azonkép tedd meg.

Felöltözék, és kiméne. Az egész föld népe közt egy-egy nőt egy-egy férfit együttélésre szerze össze. Lányuk kezde lenni, fiók kezde lenni.

XXXII. Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után a széles földön való népét nézni mene. A leányos embernek leánya nőtt, a' fia szaporodott. A' Numi Tarom teremtötte szent földön már el sem bírnak férni. A' hegyen termett fa kevés, az erdőn termett erdei fű kevés, annál több az ember fija, annál több az ember leánya. Sűrű légy gyanánt nyüzsögnek, sűrű darázs gyanánt ziboganak. Erdőre menni nem férnek el, vízi halat fogó helyen nem férnek el. Hazamene, atyjának anyjának szól: Oh atyám anyám, mit gondoltok? Ember-fiam már nem fér a földön, az erdőre járó ember erdei vadat fogni nem fér el, vízi halat fogó embernek szükké lett a vízi halat fogó helye: milyen tanácsot adtok nekem? Felel az atya: Vénülő kezünk megvénült, vénülő lábunk megvénült, néked segítő milyen hátbeli erőnk van? Ha okos szót keressz, Numi Tarom atyádhoz menj fel; előre látó okos szót attul kívánj, előre látó okos szót attul kérj.

XXXIII. Öltözködék, vörös evet' bőrét ölté magára; hét fokú ezüst hágcsón méné föl megint. A' körmös állat körmének ereje elhala, a fejes állat feje erejének elholta után Numi Tarom atya ülő ezüst rúdú hét hajléka végibe mene be. Nap-fényes szent asztala előtt földre borúla, felállá; másodszer megint leborúla; harmadszor is Numi Tarom lábaihoz leborúla. Numi Tarom atya fejét fölemelvén szól: Kis fiam milyen nyomorba estél, milyen inségbe estél, hogy azért hozzám jöttél? — Numi Tarom atyám, hogy milyen bajba estem? milyen szükségbe estem? Te teremtetted emberednek, te előszólítottad emberednek leánya kezdett lenni, fia kezdett lenni. Vadászó helyen nem férnek el; erdei vadat ölni nem férnek el, vízi halat fogó helyen nem férnek el. A' vízi halat fogó embernek a' vízi halat fogó helye szükké lett. Te teremtetted erdei fád kevés, emberem több lett. Te terem-

tetted erdei füved kevés, emberein több, lánya nálánál többre szaporodott. — Erre Tumi Tarom szól: Ezennel megmondom néked, mint fognak élni. Vidd le a' *Kuly-atert*. Ha lejutottál, az szenvedést fog szerezni, betegséget fog okozni, hogy mennyi néped meghal, ugyanannyi néped fenn is legyen. Ez hadd vadászsa az erdei vadat, hadd fogdossa a vízi halat, földed tágassá lesz, vized tágassá lesz. A' vízi halat fogó embernek a vízi hal útja tágassá lesz, erdei vadat fogó embernek az erdei vadjárta helye tágassá lesz.

XXXIV. Lemene, lejuta. Atyám anyám, Numi Tarom atyám megmondta, miképen fognak élni. A' Kulyatert adta, lehozta. Felel az atyja: A' mint Numi Tarom atyád meghagyta, úgy tedd meg, tőlem mit kérdezz többé? — Kíméne, elbocsáta a' Kulyatert.

Hét tél elmúta után, hét nyár eltölte után népét az egész földön nézni mene. Ugyanannyi népe holt, ugyanannyi népe élő. Leányos embernek a' mennyi leánya elhalt, ugyanannyi leánya fenjár. Fias embernek is a' mennyi fija elhalt, ugyanannyi fiát fölnevelt. Az ember-évbeü idő megvan már ülepödvé, az ember-korbéli idő meglett. Most ezen boldogságban élnek.

(*Hunfalvy Pál* fordítása után).¹⁴

B) Finn.

a)

Impi vala a lég lánya,
Kave, Lnonnatar magzatja,
jámborságát megtartotta,
mindéltig a szüzességét
a' lég térés udvarában
a' térséges sík virányon.

Únodalmas lön el végre
's rideg neki ott az élet,
folyvást egy magának lenni,
folyvást szüzességben élni
a' lég tágas udvarában
terjedelmes pusztaságban.

Mostan alábocsátkozék,
leereszködék a vízre,
a tenger tiszta hátára
mérhetetlen nyílt térségre.
Nagy vihar kezdett támadni,
kelet felől szél dühögni

b)

Vala egy szüz, lyánya légnek,
Tündére a természetnek,
Éle hosszas nagy szentségben,
Mindenkoron szüzességben,
A lég hosszú udvarain,
Egyenletes sivatagin.

Az idejét unni kezdé,
Élte módját idegenlé
Egy 's egyedül maga lévén,
Szüzi módra éldégélvén
A lég hosszú udvarain,
Elhagyatott sivatagin,
ő tehát most lejebb szállott,
A habokra bocsátkozott,
A nagy tenger nyílt hátára,
Kiterjedett síkságára;
Im támad egy szörnyű vihar,
Kelet felől bős zivatar,

a' tengert habbá kavarta,
hullámokra duzzasztotta.

A' szüzet a' szél ringatta
a' tengernek kékés hátán,
habszegélyezett hullámán :
a' szél méhét megihleté,
a tenger teherbe ejté.

... Hordá most nehézkes méhét,
méhe teljét fájdalommal
egész hétszer száz éviglen
kilenczed ember koriglan :
még sem születék a' gyermek,
nem jött világra a magzat

(Kihagyás.)

Jött egy szép madár, a' kácsa,
röpült és közel libegve
fészeknek helyet keresgél,
földet, hol szállást vehessen.

Ekkoron a' víznek anyja,
viznek anyja, a' lég lánya,
fölemelte a tengerbül
térdét, vállát a hullámból,
hogy a kácsa fészket rakjon,
rajta kedves nyughelyt leljen.

(A' kácsa fészket rakván a térdén)
tojásait bele rakta,
hat tojását sár-aranyból,
hetediket kemény vasból.

(Most költeni kezd a kácsa, Impi
térdé megmelegsik visszarántja, 's
a tojások legördülvén darabokra
törnek. De)

a tojások az iszapban, 's vízben,
darabkák el nem enyésztek :
darabkák mind elváltoztak,
és szépen átalakultak :
a tojás alsó feléből
lett a föld alsó hajlatja ;
a tojás felső feléből
az ég felső boltozatja ;

Mely a tengert felforrasztá,
Hullámaikat felkavará.

Szél a szü et hintáztatá,
Hullám a lyánt hajtogatá,
Köröskörül a kék sikon,
Tornyosodó hullámokon ;
Szél a méhét tele fuvá
A tenger megvastagítá.

Hordja vala nehéz terhét
Méhe kinos jajos teljét
Egész hétszáz esztendeig,
Kilencz korszak mig eltélék,
De a magzat még sem lett meg,
Nem született meg a gyermek

(harmincznégy sor kimaradt.)

Erre kevés idő várva,
Mindössze is nem sokára,
Kácsa jöve, ékes madár,
Ott röpködvén most arra száll,
Fészek-helyet keresgetvén,
Lakóhelyet nézegetvén.

Épen akkor a víz-anya,
A víz anya, lég leánya,
Felveté a térd-kalácsát
Habokból a lapoczkáját,
A kacsának fészekhelyül,
Kegyés szálló települ.

Fészket rajta meg is rakja,
S arany tojást tojik abba,
Raka rá hat arany tojást,
Hetedikül egy vas tojást.

A tojások nem jutának
Részi sárba nem hullának ;
Töredéki váltak jóra,
Gyönyörű szép darabokra :
A tojásnak alsó fele
Alsó anyafölddé leve.

A tojásnak felső része
Elváltozék felső égre,

sárgája felső feléből
képződött a ragyogó nap :
fehére felső feléből
lett a fénylő hold világa ;
mi tarkás volt a tojásban
lég-felhővé képeződött.

(*Fübián István* után.)

Sárgájának felső színe
Vállott nappá fenn sütnie,
Fejérének felső része
Ez meg holddá derengnie,
A tojásban mi tarka volt
Csillaggá vált s égen ragyog,
Mi fekete vala benne
Felhő lett a levegőbe.

(*Barna Ferdinánd* után.)

V. A két ősz hitrege egybevetése.

A két hitrege közül melyik az eredetibb. A vogul monda előnye a Kalevala elbeszélése fölött. Indogermen „világotjás.”

A két mondát imént „ugor hitregék“-nek neveztük. Itt származásuk tekintetében „altajiak-nak” nevezhetjük. Altajiak e hitmondák, a mennyiben nem egy népágazat magán szellemi kincsét tekintjük bennük, hanem nagy nyelv-család ősz örökét, melyből egyenlő részt kaptak a kiházasodott örökösök talán mind a heten, tehát mongol, mandsú, török-tatár, szamojéd, finn és az ugorok többi családja.

Mentői nagyobb vala azonban a szétágazás: annál kevésbé maradt meg az egyöntetűség. A „Teremtés“ mondája más vogul, más finn előadásban. Vájjon melyik az eredeti, mondhatni: *altaji szöveg*; melyik fogott élni nemzetünk egykorú hagyományában?

Az egybevetés mindezen kérdésekre nem ad feleletet ugyan, hanem adja legalább a valószínűség körvonalait.

A „Teremtés“ vogul mondája, miként látszik, a bolygatatlan közös hitrege maga s ha nem volna is az; de minden esetre közelebb áll hozzánk, mint a finn rúnók elbeszélése.

A vogul „Teremtés“ főszemélye *Numi Tarom*, a mennyben lakó, sajátlag pedig a *felső világ*, az ég, a menny, „melyet a szem a föld felett mint erősséget lát, nappal kék színben vagy felhőkbe borulva, melyekből villám, dörgés, bó, eső, szél törnek ki, éjjel csillagokkal ragyogva, s a melyen a nap és hold járnak.“

Numi Tarom tehát első jelentésében felső világ, ellentéte a tenger vizének, az alsó világnak. A vogul mondák Numi Taromja már személy ugyan, de helyhez, lakó egéhez kötött személy; „a szent asztala előtt nyugalomban ölé öreg“ nem tölti ugyan idejét teljes semmittevésben: kijár vadászni, miként más vogul énekekből tudjuk, az elejtett vadakat maga czipeli haza, eltörött, életlen baltáját, fejszét maga javíttatja ki, maga építi a vas- és ezüst hajlékokat; de mindez nem a földön történik. Ide nem ereszkedik alá. Még a teremtést is mással hajtja végre.¹⁵ A vogul monda Numi Taromja koránt sem Ukkó még, és épen régiség és az eredeti fölfogás tekintetében a vogul elbeszélés fölötté áll a finn mondának.

A vogul monda nem mondja, kik voltak a férfi és nő, kiket Numi Tarom „vas kötélén, ezüst-bölcsőben“ leeresztett. Fiának, *Elmpi*-nek (a levegő fia) neve után ítélve atyja talán *Impi* fogott lenni, anyja pedig finn tájékozódás után indulva: a természet. Fiók *Elmpi* nem lég-, *levegőfia* értelmezésben vonja magára figyelmünket, hanem azon körülménynél fogva, hogy a nyelvtudósok értelmezése szerint mai emóer-szavunkkal egyenlő értelmű.¹⁶

A vogul monda tehát ember-szavunkat mythologiai dicsőfényvel veszi körül, midőn a teremtés főszereplőjének nevét vogul kiejtéssel *ember*-nek regéli s ez által hallgatag minket ezen hitregének, mit a finn rúnó nem teszen, több, mint fele birtokosává avat.

Fölötté áll a vogul elbeszélés a Kalevala ezen énekének abban is, hogy amaz mondáját saját földéhez köti. A „teremtett szent föld“ hazája neki. Az *Ural hegy keletkezése* a „Má kul'item majt“ XIV. XV. szakaszaiban oly szép eszményítéssel iratik le, mintha csak a kedvünkért, kik az első magyar bölcsejét és sírját e tájakon keressük, lett volna kitalálva. Hogy az oroszok nyelvükön *kőszikla*- öü-nek, *föld-ov*-nek nevezik az Uralt; hogy Herberstein följegyzése szerint a XVI. század elején, midőn magyarok is laktak még tövében, a *világ övének* (cingulus mundi) neveződék, — jelentéktelen adat mondánk fontosságára ahhoz képest: hogy maga az *Ural* sem jelentene egyebet *tatár nyelven*, mint öv-et.¹⁷

Az más kérdés, vajjon a vogul teremtési monda s így e részlet is eredeti-e? Némelyek tagadják.¹⁸ Minket az ügyes alakítás egészen kielégít s nem hiányzik a valószínűség, hogy a kettő közül ez forgott őseinknek ajakán is.

A Kalevala kérdésben levő első éneke legérdekesebb részletének méltán az tartatik, mely a vízszínén elaléltan úszó Ilmatamak ölen megfészkesedett csoda-madárrol s azon arany tojásokról (egy vas is volt közte) szól, melyek eltört részeiből alakúit a látható világ: az ég boltozatja, a föld gömbölyűsége, a nap, hold, csillagok és a felhők.

Ez ellen azonban azon alaposnak vélt kifogás támasztható, hogy gondolatnak indó-germán kölcsönzés, s hogy az altaji nagy népcsaládnak egészben soha sem volt ez vallási mythosza.

A világtojásból való alakulása a látható mindenségnek őskori mythosz, melynek legrégebb nyoma a hinduk szent könyvében található. Manu törvénykönyve szerint: a világ nem létezett, setét, érzékkel nem érezhető, a gondolatnak megfoghatatlan s mintegy álomba merült volt, midőn az öröktől létező, a magától eredő, a megfoghatatlan fényesen megjelent s óhajta jött magából még más lényeket is teremteni, erre a vizet teremté s magot eresztett belé, ebből lett az *arany tojás*, melyben magától eredett Brahma a világotya, a szellemi lény, ki első vőn testet, miután a tojásban egy isteni évszakig volt, azt gondolatával két részre osztá s *e két félből alakította az eget és földét*, közéjük helyezé a *levegőt, a nyolcé világrészt, a víz-nek* állandó helyet szabott. — A tojás részeiből lesznek az ég és föld, a folyók és levegő, nap és csillagok.

Szakasztott mása ezen mythosznak, mely méltó a szemlélődve eszmélkedő hindu természethez, a Kalevala világteremtése, mely sokat kopott hosszú nagy útjában, míg verőfényes hazájából Skandináviába, a finnek szomszédságába eljutott.

Ez lehet magyarázata az earf-regének is, mely szerint a pürje madár arány bokorban fészkel s költi ki tojásaiból a napot, holdat.¹⁹

Hogy az arany tojás mondája nem altaji eredetű, azt

más tekintetben is könnyű beigazolni. Az altaji népeknél, a mennyire a töredékekből kivehetjük: a nap, hold és csillagok nem tárgyak, hanem személyek, az égnek szülöttei és nem teremtményei. A voguloknál *náj-pi* (— asszonyfia, a nap) Numi Tarom-nak (a felső égnek) és feleségének gyermeke s nincs is más neve, mint: asszonyfia, fiúcska. A napnak volt még nevelő anyja is, aki őt a földön elhagyatottságában főineveié s a világ fényévé tévé: a *hajnal* nagy asszonya, *Kaltész* asszony.

Erintettem már, hogy a vogul monda helyhez kötött, ezt az *Ob folyó* tekintetéből (1. XXV. szakaszt) ismét hangsúlyoznom kell. S áltáljában szólva a vogul *Teremtés* a nagyobb naivság mellett rendszeresebb is lévén és kimerítőbb is, méltán tekinthetjük ezt a Kalevala tudakosabb éneke mellett az őshaza első hitregéjének.

VI. A vogul Teremtés-monda átmeneti változatai.

A régibb és újabb vogul teremtési monda között észlelhető különbség. Átmenetkori maradványok a mordvaiaknál, cseremiszeknél, törököknél és mandsuknál.

Reguly Antal jegyezte föl a „teremtés monda já-t”. Valami negyven évvel utána Munkácsi Bernát nyelvészünk járt a vogul földön és neki már az *Ördög fejedelem-regé-t* mesélek el a teremtés-monda helyett, melyben a jótékony Elmpit Numi Tarom mellett a fondorkodó és rossz akaratú Xuláter helyettesíti. Kis-isten helyett maga az Ördög! A kereszténység nágyobb terjedésével módosulnia kellett azon ősi felfogásnak, mely szerint Isten nem teremt, hanem csak teremtet és csak is közvetve érintkezik az alsó világgal. A monda teremtő kis-istenének az új felfogással szemben nem marada más teendője, mint hogy az Isten által végzett teremtés tétlen szemlélője legyen vagy a szentírás ördögének szellemében módosítsa az elbeszélést az által, hogy a teremtés célját: az emberek boldogságát akadályoztassa tőle telhetőleg.

Nevezetesek átmeneti (felében még pogány) változatai, melyekben az isten még nem maga teremt s bizodalmasának

rosz akarata idézi elő az embernek romlását, a miről az első vogul monda természetesen még semmit sem tud.

Ezekből egy-kettővel, ha helyes a felfogásom, annál inkább elő kell hozakodnom, mivel az idevonatkozó magyar hagyományok érthetőségére gyakorlati magyarázatul szolgálhatnak.

A földalakulásnak mondája a *mordvaiaknál* kevéssel ezelőtt ilyenforma vala:³⁷

„Egyszer, mikor még a világon vízen kívül semmi egyéb nem volt, Csám-Páz (a mordvaiak Numi Taromja) a nyílt tengeren egy kőszálon hinbálódzott, magában azon tanakodván: hogyan teremtsen meg és kormányozza a látható világot.

Mondá tehát: „se testvérem, se oly társam, akivel e dolgot megbeszélhetném.“ így szólván, kedvetlenül a tengerbe pőkött, s tovább haladt.

Darab utat úszkálván, körültekintő Csám-Páz s észrevevé, hogy a nyála egy nagy hegygyé változott, mely utána úszik vala. A hegy elpusztítása céljából Csám-Páz ráütött a botjával. Legott előugrék belőle Saitán s így szóla:

„Nagy gondban vagy oh Úr, a miatt, hogy nincsen se testvéred, se oly társad, a kivel tanakodhatnál s megbeszélhetnéd a világ teremtését; én, ha úgy tetszik, kész vagyok testvéreddé lenni.“ Megörült neki Csám-Páz s mondá:

„Jól van tehát, légy nekem nem ugyan testvérem, de igen is társam. Alkossuk meg a földet. Nőiből csináljuk? Vízen kívül itt semmi egyéb nincsen.“ Saitán hallgat, dehogyan tudja ő, miből kellene a földet megalkotni.

„Bukjál alá bajtárs a tengerbe, mondá neki Csám-Páz, a fenékén fővény van. Hozz belőle egy keveset, majd fjból csináljuk a földet.“

„Én is épen azt akarám mondani, bátya,“ okoskodék Saitán, a ki nem akará mutatni Csám-Páznak, hogy őt magánál többnek, és többet-tudónak tartja, s Csám-Pázt folytonosan testvérenek szólítja vala, holott ez őt csak bajtársául fogadé el.

„No szállj tehát alá a fenékre fővényt hozni, mondá Csám-Páz, de arra vigyázz, hogy, mikor hozzá akarsz kezdeni, az én nevemet említsd.“ Saitán alábukott a fenékre. De büszkeségében nem akará a Csám-Páz nevént említeni, hanem e helyett a magáét említi vala. Azért tehát egy szemet sem kaphatott: a tenger fenekéről láng

csap vala fel és saitánt köröskörül megégeté. így megéve felszálla a tenger színére.

„Nem tudok, bátya, mondá Csám-Páznak, egy szemet sem felhozni, mert a tenger fenekéről láng üti föl magát s majdnem egészen tönkre tett.“

Eredj még egyszer bajtárs a tenger fenekére, mondá ismét Cáam-Páz, csak nevedet említsd s nem fog bántani a láng.“ Saitán ismét lement a tenger fenekére, de gőgje most sem engedi vala neki a Csám-Páz nevét említeni. Saitán ismét csak a maga nevét említé, és a tűzláng kevényen megperzselő újból. Saitán ismét főlzálla s Csám-Páz előtt megint fővény nélkül jelenék meg.

„Hát hogy s mint jártál bajtárs; hoztál-e fővényt?“ kérdé tőle Csám-Páz.

„Nem hoztam bátya. A tűzláng még az előbbieknél is jobban megégetett.“

„Említéd-e bajtárs az én nevedet?“ kérdé Csám-Páz. Saitán mivel okosabbat tenni nem tudott, megismeré, hogy a Csám-Páz nevét nem említtette.

„Micsoda nevet említtél bajtárs?“

„A magamét bátya,“ felelé Saitán.

„Hallod-e bajtárs? monda erre Csám-Páz, eredj harmadszor is a tenger fenekére, s hozz onnan fővényt az én nevedem említvén. Hanem tartsd eszedben bajtárs, hogy ha megint nem az én nevedem említtened: a tűzláng egészen „meg fog égetni úgy, hogy nem marad belőled semmi.“

Saitán tehát harmadszor is lemene a tenger fenekére s csakugyan most félelmében a Csám-Páz nevét említé s hozza is egy tele szájni fővényt. A tenger felszínére jutván, át is adá a fővényt Csám-Páznak; de nem mind, hanem egy részét visszatartó a pofájában, így gondolkozván magában: legyen, hadd teremtsen meg a bátya a maga földjét, majd én is megteremtem a magamét.

Csám-Páz elkezdé a fővényt a tengeren ide s tova szórni, mely növekedés által földdé alakult át. Hanem azon mértékben, melyben a fővény-szemek a tengerben növekednek vala, azon módon kezdőnek azok is duzzadni, melyek a saitán pofájában elrejtve valának. A feje egész hegygyé nőtt tőlök. Kiállhatatlan fájdalmat érezvén, elkezdett Saitán szörnyen ordítani.

„Minek kiáltasz bajtárs?“, kérde tőle Csám-Páz. Saitán nem tudott jobbat tenni, mint megvallani.

„Nem köptem ki bátya, mondá, a földet egészen a számból, most elkezdett a föld nőni a fejemben, s tűrhetlen fájdalmam van tőle.“ Csám-Páz megüti kormánypálczájával a Saitán fejét és tmondá:

„Köpd ki a fővenyt bajtárs és gyógyulj meg!“, saitán elkezdé a fővenyt kiköpni a szájából, de oly erővel, hogy a nyirkos s még eléggé meg nem szilárdult föld rengeni kezdett bele s ezen földrengésből támadtak a mélységek, hegyszakadékok és völgyek, abból a fővenyből pedig, melyet Saitán kiokádott, a halmok, hegycsúcsok és bérezek támadának.

Amint Saitán a bajától megszabadult, mondá neki Csám-Páz:

„Nem való vagy te nekem bajtársnak, mert rossz vagy, ön pedig jó vagyok. Légy tehát átkozott s eredj a tenger feneké alá, a más világra, abba a tűzbe, mely megégetett, mert a gőgöd nem engedte említeni a teremtőd nevét. Üljet ott, s szenvedj ott mindörökké!“

Eddig a mordva monda, mely koránt sem áll magában. így a teremtés segítő társa elfajultnak mutatkozik ugyan csak azon oknál fogva (miután még a gondolatmenet is ugyanaz) a *vojákok*-nál és *cseremiszek*-nél is. Utóbbiak világtérítési hitregéjét is közöljük rövidebb kivonatban azon okból, hogy nyilvánvaló legyen: a keresztény és müzümán világnézet mennyire jelentékenyen módosította a vogulban nyilatkozó ősi altaji felfogást a finn- és ugor-oknál. Az istenek fia- és unokájából itt is, ott is ördög lesz, és a teremtés segítő társából annak átka és megrontója.

Itt a finn-*cseremiszek* hiedelmét adjuk röviden, mint egyszerűs mind az ugor *vojákok*nak is mondáját.

A *cseremiszek*nél *Jumó* a felső égbeli, a vogul *Numi Tarom*, *Keremet* pedig *Jumó* öccse, tehát nem unokája, miként *Elmpi* volt.

Keremet ugyanazt akarta mívelni amit *Jumó* (a vogul *Elmpi* és *Numi Tarom*.) így midőn *Jumó* a földet megalkotta, megparancsolta a végnélküli vizeken gácsér kéjében evező *Keremetnek*, hogy a tenger fenekéről hozzon föl tengerfenéki földet. S csakugyan *Keremet* leszállóit a tenger fenekére és hozott is földet onnan, de nem adá át mind *Jumónak*, hanem egy részét megtartó a szájában. Midőn *Jumó* a kapott földre ráfuvalott s azzal a vizeket beborította (kezdetben mindent víz borít vala), *Keremet* is kiszórta szájából a földet. A hová *Jumó* szórta a földet, ott gyönyörű síkságok, legelők és erdők támadtak, a hová pedig *Keremet* hányta a magáét, ott hegyek és kopár sziklák keletkeztek. Ismét más ízben, midőn *Jumó* a

kövekből védő szellemeket alkotott, súlyos kalapáccsal verdesvén reájok, történt, hogy a kiütött szikrák védő szellemekké változtak. Keremet azalatt, míg Jumó aludt, ugyanazt akarta csinálni; de a Keremet kalapácsütései alatt a támadott szikrákból nem jó, hanem gonosz szellemek támadtak. Midőn Jumó az első embert alkotta, Keremet megint bele avatkozott. Midőn Junó az első embert teremtette, és a lélek alkotása végett más helyre ment, a megteremtett test mellett oltalom végett fekete kutyát hagyván, Keremet nem késett fölhasználni a Jumó távollétét és hogy az ebet részére hódíthassa, mely az ember testét örzi vala, oly roppant hideget támasztott, hogy a kutya majd hogy el nem vészett bele s így aztán, midőn Keremet az ebet sűrű szőrrel ellátta, tehát ez csupa háladatosságból Keremetet a testhez eresztette. Most Keremet ráköpött az ember testére, a mivel beleültette egyszersmind a bűn kezdetét.²¹ Ami magát a *finneket* és a velők közeli atyafi *eszteket* illeti, ezeknél, miként vitatva is volt már, a skandináv szomszédság a hindu fölfogás szellemében módosítá a világteremtés eredeti hitregéjét.

A vogulnál láttuk ősmondát még kevésbé találjuk meg eredeti mivoltában az altaji nagy néptörzs öregebb család-tagjainál; *a törököknél és a tatárjainál*. Annál kevésbé, mert kelet vallásainak egyik szent földjétől Irántól korántsem hetedhét ország választó el őket s az izlam fegyveres hittérítői elég korán föltámadának, hogy a próféta mesés elbeszélésének a szomszédságban és így köztök is híveket szerezzenek. A finneket kivéve meg is tetszik mindnyájának hagyományában az izlam hatása.

A vogulnál legtöbb ideig fõntartott teremtési ősmondát a töröknél és mandsuknál következő változatban találjuk föl:

a) *a török legenda szerint* „az ember teremtése“-nek sora a következő volt:

„Megalkotta Alláh az embert, és a földet jelölte ki lakóhelyéül. És midőn, megjelent az első halandó és gyönyörködtek az égiek Alláh e csodálatos alkotásán, előjött a rossz szellemek ősapja és irigység szállotta meg lelkét. Rontani akart a jóságosnak alkotásán és ráköpte kárhózatós nyálát az első ember tiszta testére. Ott érte a mocsok a köldöke táján és ezzel akarta a bűnököt beplántálni. De elősietett az emberi faj védője: a legirgal-

masabb Alláh, kiszakította azt a húsdarabot, a hova a nyál odatapadt volt és lecsapta a földre. Így támadt az emberi testen a köldök. Az a húsdarab pedig és a beléje gyömöszölt nyál új életre éledt a porban és az emberrel majdnem egyidejűleg megtermett a kutya. Fele részében emberi testből, másik felében meg ördögi nyálból. Innen van, hogy sose bántja a mozlim a kutyát, de másrészt meg a viláért sem tűrné el a házában. Mert emberi húsból eredt, megvédi; mert ördögi nyálból fajzott, megveti. Ami szelidség és hűség van benne, azt az embertől örökölte, ami vadság pedig és éktelen düh, azt a sátáni rész teszi. Úgy mint keleten, nem is szaporodott el sehol ez állat, mert ellensége egyúttal a védője is a — műszülmán.²²

b) Az északi mongolok hiedelme szerint:

Az ős ember párjával, kik az emberi nemet valának hivatta szaporítani, élt. Ezek egy sátorban papírból emberalakokat vagdaltak s míg ők kimentek lélekért, az új embereket, kik egészen szőrösök valának, a sátorban hagyták a kutya őrizete alatt, mely egészen csupasz volt. A kutya kötelességéről megfélekedezett, nem ügyelt s az ördög a sátoroldal nyílásán bebújván, az új embereket berondította. Midőn az ős emberpár visszatérve látta a történetet, nem tudta mit tevő legyen; vakaró kést vettek tehát s hozzáfogtak a rondpság levakarásához, azonban a szőrt is levakarták az új emberekről, kivéve az érzékenyebb részeket. A levakart piszkos szőrrel a kutyát vonták be büntetésül vigyázatlanságáért.²³

VI. A magyar nép élő teremtési hagyományai.

Kálmány Lajos érdeme. A föld kibuktatásának nyomai a néphagyományban. A nógrádi tógát. A földtartó czethalak. Az ősvallás ember- és állat teremtésének paródiái a néphitben. Eltorzult vonásai a teremtett ember tanításáról szóló őshitnek. A népmondákban szerepeltetett Adám, Noé, Illés, Szent-Mihály, Szent-János, Szent-Péter.

Hogy a vogul mondának élnie kellett ősünk tudalmában, az eddig mondottakból erősen állítható és hogy csakugyan élt: bizonyítják az ezer év után összeszedhető hagyományos töredékek, melyekkel immár könnyű leszen elbánnunk, miután láttuk, miként módosultak azok egykori rokonaink és szomszédaink közt az izlam és kereszténység hatása

következtében. A sok százados kereszténység hatása következtében nálunk már kevésbé ősjellegűek azok; de könnyű rájuk ismernünk, miután bírjuk, hogy úgy mondjam az eredetinek betűszerint való szövegét is.

Nagy érdeme van e téren *Kálmány Lajos* fáradhatatlan adatgyűjtőnknek, ki első vette észre és méltatta „*Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban*” című tanulmányában a hitmondákat, melyekben eddig ki látott volna őshagyományt és vette volna többnek népies humor- és agyafűrt észjárásnál!

Meg kell engednünk, hogy a néphagyomány részben e téren is kölcsönzés; de még így is legendákban annyira gazdagnak mutatkozik az ősvallás, a mennyinek föltételezésére nem ad jogosultságot sem a vogul monda, sem maga a finn Kalevala épségben maradt volta.

A vogul monda *földkibuktatási részlete* a félpogány rokon mondákban, miként láttuk, oda módosul, hogy a teremtés segítő társának homokot kell fölhoznia a tenger fenekéről. Nálunk ez keresztény átalakulásban mutatkozik, miként *Kálmány Lajos* véli, a következő torontáli népies elbeszélésben:

„Mikor az Isten a világot teremtötte, az Ördög az Isteniül a részög embör lelkít kérte, asz’onta, hogy a mölik embör öcczör mögrészökszik, annak a lelke lögyön az üvé. Az Isten látta, hogy a részög embör a halálos ágyán möktér, nem eggyezett bele, hanem asz’onta, hoty ha ötty kötél homokot fölhoz a tengör fenekirül, akkor od’agygya neki a részög embör lelkít. Az Ördög lé is mönt a tengör fenekire, de nem bírt homokot fölhozni; így osz’tán nem is kapta mög a részög embör lelkít.“²⁴ (Magyar-szent-Mihály.)

A vogul hitrege fejezetei szerint odáig jutottunk, hogy, a fölbuktatott föld egyre forogván a víz színén, nem vált addig lakhatóvá, míg e részben Elmpi a dolgon Numi Taromnak övével nem segített, vagy miként a vogul szövegben olvasuk: „Ha ezen magam bírta ezüst-gombú övemet veszed, menj le az alsó földre s rakd az egész földet körül.“ Mire Elmpi „alá méné, az ezüst-gombú övét, megkerülvén a földet, körülhúzá; legott teremtett földje veszteggé lön. Ember lába által elérhetetlen fényes hegy ülepedék.“

A kereszténységben, miután Isten maga a teremtő, ki elválasztá a vizet a száraztól, ezen mondái részlet tárgytalan, hacsak a magyar. Elmpi, mint ördög, a maga részére lefoglalni nem akarja a megteremtett világ egy részét; mi azonban természetesen nem sikerül neki. És csakugyan ilyen értelemben szól a nógrádi palócz rege, melyre *Kálmány Lajos* úr figyelmeztet bennünket:

„Ahol az endrefalvi tógát van, ott az Ördög el akarta rekeszteni a világot. El is rekesztette valamegygyig, hanem a gombot nem érkezett feltenynyi; a kakas megszölet, (a tógát) dsülyett. Kéresztő van (az endrefalvi tógát) a világon.“ Isten azt mondta az ördögnek: „Ha elbírja rekeszteni é'félig, nap felkő'tő' nap nyugatig (a kért birodalmat), oda „nem süt a nap.“ Csakhogy erre nem bírt rámenni az Ördög, mivel nem bírta feltenni a gombot kakas-szólásig „akkő bésülyyett (a tógát) a földbe, mindenütt mellátnyi a (besülyedt) tógát.“⁸⁵ (Ság-Újfalú.)

Könnyű belátni, hogy ebben az ős hitmonda nyer helyi kifejezést s az endrefalvi tógát nem más, mint az Ural keletkezését ünneplő vogul rege keresztény kiadása.

Az ős hitregére vonatkozatható azon népies felfogás, hogy a föld vízen, illetőleg czethalak hátán áll s akkor lesz vége a világnak, ha a czethalak kivesznek a szatmármegyei néphit szerint (Felsőbánya.) A világ sarkát tartó ezen czethalak száma három—négy. *Kálmány Lajos* torontáli gyűjtése szerint a földet, illetőleg:

„az egész világot három czethal tartja, mindön harmadik esztendőbe' mögfordul (a három czethal) másik ódalra, akkor a föld mögzörög (Temesköz-Lőrinczfalva.)

Magyar-szent-Mihályon s jobbára másutt is *négyen* vannak a czethalak.

Az ember teremtése tekintetében is lényegesen módosulnia kellett az új hit tanításához képest az ó hitrege elbeszélésének, mely szerint Elmpi égi Öregje tanácsára „Hóbúi embert csinál, gyúr, „Az Ördög, *Kálmány*-nak elindítja, darabokra szakad.“ torontálmegyei adata szerint,
embört, lovat ki bírt furmálni,
de mikó mögindult, porrá vált

(Jazova).“

Sőt hagyományainkban nyoma van az izlam hatása

alatt módosult azon változatoknak is, melyekkel az előbbi fejezetben ismerkedtünk meg. Magától érthetőleg azonban nálunk e mondák az ős hitrege rovására már egészen keresztény felfogásban jelentkeznek s rendesen ilyenformán hangzanak, miként a torontálmegyei, hogy mikor az Isten az embert teremtette, az Ördög is elkészítette az alakot, de lelket nem bírt neki adni, mit Istentől kért, Isten azonban nem adott neki, mondván: Lelket az Ördögnek nem adok! Honnét a közmondás is: „Szögény az Ördög, mert nincs neki lelke“ (Szeged.)

Az ősrége szerint az embernek első ízben való megalakítása nem sikerülvén, az égi Öreg ismét csak tanácssal támogatja új vállalkozásra a levegő fiát, de maga lakó hajlékából ki nem mozdult, és ő: *„kezes alakú embert csinála, lábas alakúim csináld, hogy szeme lett, hogy szája lett, úgy csináld. Elindítá, nevetve, játszva két előre embere.“*

Mondánk második korszakában is megmaradt, miként az altáji mondákban láttuk, az ég ura tétlen visszavonultságában, miután személyesítése és különválasztása az égtől kezdetleges volt, s az őshit nem is szereté másutt tudni, mint „lakozó hajlékában“, miután látása veszedelmes, *látogatása* meg büntetés vala. „Isten látogatása“ a mai népszólás szerint is csapást jelent. Az izlam csak annyit tudott e részben változtatni mondánkon, hogy a lelket külön járással hozatja le az égből. Nem így a kereszténység, melyszerint az ember egyenes teremtménye, az Istennek. A biblia szereplés nélkül hagyá a magyar Elmpit, az ősvallás teremtője a mai keresztény mondákban torzalak egészen s a hatalmas alkotónak csupán tehetetlen utánzója akár az ember, akár az állatok teremtésében, miként népies adataink bizonyítják.

Egyik keresztény színezetű hagyományunkban, miként Kálmány jegyzékbe vévé, el van mondva, hogy mikor már semmire sem bírt menni az Ördög a megalakított anyaggal, Isten reá lehelt, mondván: Állj lábra, Illés! kelj fel! s akkor Illés bírt menni.²®

A monda első emberének „elindítása“ is megtalálható hagyományainkban látszatra keresztény, sajátlag pedig az izlam-semita felfogásában:

Mikor az Ördög embört akart teremteni, kiformásztta az embört, de nem bírta talpba állítani; akkor oda mönt az Isten, megrukta a talpát Adámnak: Kéj föl Adám! Adám mögmozdult. Mögén mögrúgta, Adám fölült. Harmaeczó mögrukta: Kéj föl, Adám! Adám fökelt (Egyházas-Kér.)

Az Ördög csinálta, Jézus ébresztötte föl Illést; mögrukta Illést, úgy kelt föl (*Temesköz-Lőrinczfalva* Torontálban.²⁷)

Észrevehetjük, hogy e teremtsi hagyományok eüenkezőleg az előbbi fejezetben fölhozott altaji példákkal, őt a teremtsi állandó szemlélőjének mutatják be, köztök koránt sínesen meg a kinyilatkoztatás ördögének eüenségeskedőse. Benne csak a tehetetlenség nyilvánvaló' és nem a gonoszság; de aztán az isteni Alkotó sem áfall neki segítségére lenni s kezei alkotmányát nem csupán lélekkel látja el olykor, hanem részben azonnal föl is veszi az égbe. Hagyományaink ördöge itt tehát nem a bibliai ördög, hanem a vogul Elmpi, a magyar ősvallás teremtsője, ki az új hitelvek mellett szerep nélkül maradván, nem marada más teendője, mint hogy az Isten megett kontárkodjék és a teremtsi urának tehetetlen utánzója legyen.

Nem mondanak ellene ezen föltevésnek az áuatokról szóló hagyományaink sem.

A vogul monda Numi Tarom-ja, aki embert nem alkotott, nem teremtsi állatot sem, hanem azt is Elmpi teendőjéül szabta, aki: „földből és hóból emlős állatokat kezdé csinálni és megtelék a föld.“ A néphagyomány nem csupán nem hagyja foglalkozás nélkül az ördögöt e tekintetben, hanem nagyon is foglalkoztatja őt. De természetesen az ősvallás teremtsőjének torzképe itt sem áll oly rász színben, mint az altaji mondákban, hanem tehetetlen és utánzataiban sikertelen csupán, annak jeléül, hogy benne az ezer év előtti hitregék teremtsőjéről van szó, hát az öregek hitregéi még a hagyomány szívós voltánál fogva az átmeneti kor is inkább csak tehetetlennek, mint gonosznak vallott.

Hogy e részben hagyományunk naiv, magától érthető, de azért drága töredékei azon mozaiknak, melyet a magyar hitregetan illetékes csupán összeállítani.

A régiségben gyökeredző néphagyomány azt tanítja

például, hogy discretióval legyen mondva, sem a tetűt, sem a bolhát nem a Mindenható teremtette:

A balhát a csongrádi elbeszélés szerint az Isten teremtette, az Ördög mögkérte, hogy ű's teremt ojant. No, hát teremcs, de nem tuccz! Osztán az Ördög csinálta, de *csak tetűt csinált.* «Jobb is, mert ha a tetű is úgy tunna ugrálni, mint a balha, akkó sérelmes volna (*Szeged-Király halom.*)²⁸

A légy eredetének meg ez a látszatnál régibb keletű mondája: Mikó az Úr-Isten méhét teremtött, az Ördög is hozzáfogott, hogy majd ű 's teremt, de *az üvé légy lött.* Az Úr-Isten émönt hozzá nézni, hogy mijen a méhe? oszt' kérdözte, hun van a mit takarétnak, gyütenek? Megmutatta neki (a méheket), kaptárba vótak, de nem vót nekik takarétnak semmi se' csak a hogy bebocsá'totta, öcs csomóba', ott vót mind. No gyere, néz' mög az enyimet! Emönt, hát a méhek gyü'töttek akkó is: sok szép sejt vót, méz mög viasz. Akkó az ördög mögharagudott, főrukta a kaptárt, hogy mé' nem takarétnak űk is. Akkó az ű méhecskéje szétszál'ott, légy lött belüle, égyütt ide is, azóta van légy.²⁹ (Temesköz-Lönnc?/tfit;a Torontóiban.)

Az állatok elnevezése körül Noé és Szent-Péter érdekesítik magukat hagyományainkban, jelül hogy a magyar ősmonda annak idejében bizonyosan a magyar Elmpinek tulajdonítá azt, minek később módosulnia kellett.

A vogul monda a teremtés végrehajtójáról mondja, hogy tanító az embereket: *az ijjal vadászó embert ijjat csinálni, a nyíllal vadászót nyilat csinálni, vízi halat fogó embert hálót fonní, halászó kosarat fonní tanítja.*

A magyar Teremtőnek nép-tanítói szerepét a hagyomány többek közt osztja meg. Keveset hagyott meg az Ördögnek, ki tanítja ugyan az embereket, de csak a rosszra. A jót, ha akarja sem bírja végrehajtani; mert belesül vagy javítani kell rajta. így a *torontáli* hagyomány szerint:

Az Ördög csinálta az *első malmot* oszt' a vízre tötték, de az Ördög a búza eresztőt nem tulta mőkcsinálni; a czigány«csinálta mög, úgy örölt (a malom) osztón (*Majdán.*)

Ős hit fogott lenni az, hogy nem magától jött rá az ember a szántás-vetésre:

Mikor Ádámot az Isten a paradicsombú kiűszte, az Úr-Isten a torontáli néphit szerint égy ekét röndölt neki; azután ű azon szántogatott; ló né'kű, mönt az eke bát-

ran. Oda mönt az Ördög, mon'ta neki, hogy üssön rá éré az ékre, akkő majd az eke könnyebben mén! Rá-ütött az ekére, migyá' mögált, se hova se' mönt. Azután az Isten lovat rëndölt az eke elébe; az ekét a ló hirtelen kapta, a lábának szalatt a csoroszla, éttül kapta az örökös (béka) emlékö. (*Lőrinczfalva.*)

A *ló béká-jának* keletkezése más elbeszélésekben más szempontok alá esik.³⁰

A földművelésben a törökség lévén a mesterünk, e hagyomány sem lehet több, mint a török kölcsönzés; de anynyi mégis kiérthető belőle, hogy az ős meggyőződés vallott egy ember fölötti jóbarátot, kitől sok hasznosat tanút.

De ha kevés a jó, mit a hagyomány az ördögről tud, annál több a rossz, a miben a keresztény magyar közérzés őt elmarasztalja. Így ő vádoltatik, hogy az italt, kártyát, pipát és puskát az emberek között gonosz szándékkal meghonosította:

Az előtt nem káromkottak az embörök, hanem mikő a gaszda embörnek annyi gabonája termőit, hogy nem bírta elanni, az Ördög möktanította (az embert) *pálinkái* főzni; azon (pálinkán) vesztek osztán össze az embörök; akkor kapott az Ördög leiköt, mert az egygyik agyon-ütötte a másikat. (Magyar-Szent-Mihály.)

„Az Ördög taná'ta ki a *pipát, kártyát, puskát* is mög a *kocsmái* is. A pipát úgy taná'ta ki, hogy dohánt ültetőit, osztán ráült a (dohány-) bálra, csinált pipát is, úgy várta az embörököt. Aki ára mönt, mökkénálta vele. A kártyát is ű csinálta az elsöt, oszt játcczott az embörökkel; a puskát mutogatta, hogy' köl' vele lú'ni.“³⁰ (Majdán.)

Az Ördög a szögény embört mindön módon mökcsalta, a szögény embör panaszkodott. No, kiségitlek a bajbú, ne panaszkogy' szögény embör, gyerünk lopni! Emöntek az uraság aklába. A szögény embör nem mert hozzá nyúlni, hogy hátha sivalkodik a disznó? Né törögy' vele, befogom a száját! Nem sivalkodott öty se'. Hánták ki az akolbú (a disznókat), oszt' az Ördög mindégnyiknek csavarított a farkán egygyet, jobbra csavarított. A szögény embör alig bírt ögygyet kihánni, mikor az ördög mápi mind kihánta. Mikő mán mind ki vöt hánva, asz'ongya az Ördög: No, szögény embör, tötté'-je rá jegyöt? (hogy ki kié legyen). Az'ongya: Töttem! Micsoda jegyöt tötté'rá? Jobbra csavarhattam a farkát! — pedig nem ű csavarította jobbra, hanem az Ördög. — Hozzáfogtak nézni,

hát csak egy vöt, akinek nem vöt jobbra csavarítva a farka. Az Ördög mögfokta, úgy belevákta a Tiszába, hogy sömmijé vált. Azútátü mindön disznónak jobbra van csavarítva a farka. (*Majdan.*)

Bizonyos, hogy leszámítva e népmondáknak anachron izmusát és az egykorú világnézettől elütő fölfogását, mutatkozik az ördög torzalakjában némi jóakarat, bizonyos szolgálatkészség, mintha nem is az lenne voltaképen, akinek ki vagyon adva.

És a mesé-ben még türhetőbb a népképzlet által megrajzolt ördögnek alakja, ki gyakran vetődik útjába a megszorult embernek és nevének véletlen kiejtése is elegendő arra, hogy ott teremjen s a teljesítendő kívánság után tudakozódjék, jeléül: hogy eredetileg más volt, mint a mivé torzóit s hogy neve alatt is a vogul monda magyar Elmpije rejtőzik, ki teremtette embereinek boldogságára mindent megtőn s a Halált is csak azért honosítja meg földjén s hagyja szabadjára, hogy általa a közboldogulásnak útját egyengettesse.

Nem itt van helye vitatni, hogy *a jó és gonosz elvének*, mint egymással hadi lábon álló külön isteni hatalomnak, melyeket költőink *Hadúr-* és *Ármányban* személyesítének meg, — az ős vallásban semmi nyoma.

Jellemzőbbek a néphagyománynak azon *hitregéi*, melyek a kereszténységnek vagy még korábban az Izlam hatásának következtében Ádám-, Noéval, Dóssel, Szent-Mihály-, Jézussal és Szent-Péterrel helyettesítik az ős hiedelem egyes legendáiban a magyar Teremtőt. Természetesen, hogy mikor ketten (Jézus és Szent-Péter) lépnek föl, az egyik az ős vallás első emberének képe viselője. Ilyenek:

A Tisza görbeségéről való mondák. A *csongrád-magyei* hagyomány szerint: *Szent-Pétör borődöta a Tiszát vak lovon, azé' ojan girbe-gurba.* (*Algyő.*) A *magyar-kanizsai* változat szerint számár volt befogva, mely mindig arra ment, a merre bogáncs volt

„Az örvény vagy Szent-Péter vize³¹ keletkezésének meg ez vala a sora:

Mikó Krisztus Urunk Szén' Pétörré utazott a Tiszán, főfelé möntek, asz'ongya Szén'Pétör: Nem lóhetne az égygyik ódalának fő'felé, a másiknak lefelé fojni? Asz'ongya Krisztus Urunk: Ha az égygyik ódala fő'felé fojna, a másik mög lefelé, a hajósok úgy ébizakodnának, hogy nem lóhetne velük bírni. De Szent Pétör addig erősködött, még Krisztus Urunk mög nem tótte, hogy az égygyik óddá fő'felé fojt, a másik mög lefelé. Mikor osz'tán léfelé gyüött Krisztus Urunk a *Tiszán* Szén' Pétörré, a hajósok fő'felé möntek, osz'tán még jobban káromkottak, mint az előtt; é vótak bizakodva, hogy mos' mán könnyen möntek fő'felé, akkó bánta mög Szén' Pétör, hogy Krisztus Urunktul ászt kérte, hogy a Tiszának az égygyik ódala fő'felé fojjon, a másik mög löfelé, akkó mán azon könyörgött, hogy: Uram-Teremtóm, csak fojjon úgy, mint az előtt. Krisztus Urunk osz'tán visszafordította, de az örvént, a *limánt*-l möghatta a vízön, hogy a hajósok még nehezebben járjanak a vízön, mint azelőtt jártak. *Az örvény a Szent Péter vize*, mert az égygyik ódala fő'felé mén, a másik lefelé. (*Szeged.*)

E monda másutt más változatokban fordul elő.³²

Nem egy vidék hiedelme szerint *a fában levő gáncsot* Szent-Péter szerzetté: Mikó Krisztus Urunk Szén' Péterrel a földön járt, az ácsok mellett möntek el. Az ácsok káromkottak, mög dögosztak is, nem is. Asz'ongya Szén' Pétör: Nészd Uram Teremtóm, hogy dógoznak az ácsok, egészen élustulnak! hogy köllene dógot anni nekik, hogy ne érjenek rá káromkonni? Szén' Pétör épen bagózott. No köpj ára a fára, mingyá' lösz dóguk! Szén' Pétör ráköpött, minygyá görcs lött a fába. Azúta van a görcs a fába, azúta szigygyák az ácsok Szén' Pétört.** (*Szóreg Torontóiban.*)

*

A magyar Teremtőt a mily jóakarátának és közlékenynek tünteti föl ide tartozó hagyományunk: oly tudnivágyónak mutatkozik az első ember. Szent Péternek mindig van kérdezni és tudni valója:

Mikor Szent Pétör az Úr-Istennel a fő'dön járt, mán akkó a *dohán* vót a többi füvek közt, mint más fű növevén. Hogy vándoroltak, Szén' Pétörnek igön befokta a köpenyegit! asz'on'ta az úr-Istennek: Uram, Teremtóm, csak ennek a fűnek ,a magját veszíd el, mer' nagyon befogta a ruhámat. O Pétör, né báncsuk, mer' nagyon

drága fű e', ebbű' fog élni nagy része a világnak. Úgy oszt' mögmaratt a dohán. (Temesköz-Lőrinczfalva.)

Jól jegyzi meg a sokat idézett *Kálmány Lajos*: hogy mivel a dohány csak az újabb korban vált népünknel használandóvá, mondánknak eredetileg más növényről kellett szólnia.

Mikó az úr Isten mökteremtötte a világot mög a füveket, mög a *búzá*t is, ára mönt Szén' Pétörré, asz'-szongygya Szén' Pétör: Uram-Teremtöm, hát e' mi lösz? e' nem ojan (fű), mint a többi! Asz'onta (az úr-Isten): Nohát lögyé(k) búza! ráadta az áldást.

De éveinek! (mondja a	Szekérre tösznek! — Sza-
búza).	porogy'!
„Szaporogy'!“ (Feelt az úr	Ló alá hármak! — Szapo-
Isten.)	porogy'!
Hidegöt-melegöt	Fölhajingálnak! — Szapo-
szenvedök.—	porogy'!
, Szaporogy'!	Zsákba tösznek! — Szapo-
Azok-fázok! —	porogy'!
Szaporogy'!	Bekötöznek! —
Felnövök! — Szaporogy'!	Szaporogy'!
A meleg nap mögérsztel! —	Mögráznak! —
Szaporogy'!	Mögrostálnak! — „
A szömejim mind	Kú alá tösznek! —
kisülnek!	Összetörnek! —
, — Szaporogy'!	Hétször is möktörnek! —
Elő vasakkal nekem gyün-	Szaporogy'!
nek! — Szaporogy'!	Mökszítálnak! —
A lábamat évagdajják! —	Szaporogy'!
Szaporogy'!	Öszszegyűrnak! —
Csomóba gyűrnek! — Sza-	Möksütnek! —
porogy'!	De kéeczör is möksütnek! —
Erössen lekötöznek! —	Fogygy!
Sza-	(Szöreg).
.. porogy'!	
Összeraknak! —	
Szaporogy'!	
Szétötörnek! — „	

Különben mi ezekben hagyomány, a magyar szellem eredeti terméke és mi *kölcsönzés*, elválasztani bajos, vagy éppen lehetetlen. így a magyar kereszténységnel nem igen lehet nagyobb régiséget tulajdonítani a következő mondánknak:

A ló és a szamár. Egyszer Krisztus Urunk a földön jártában-keltében át akart menni egy folyó vizen, de nem volt sem hid, sem palló, de még egy csónak sem. Nem tudott általmenni. Néz erre, néz arra, hol találna segedelmet, hát ott legelész a folyó partján egy ló s egy szamár. Mondja Jézus a lónak:

— Vinnél át a vizen!

— Nem én, mert éhes vagyok!

— No hát mindig egyél és soh'se lakjál jól!

Aztán a szamarat kérte, hogy vigye át. Át is vitte s akkor Jézus mondta neki: No, te szamar, megáldlak, hogy még a szemét dombon is jóllakjál!

Krisztus és a madarak. Egyszer, mikor Krisztus Urunkat ellenségei üldözték, az erdőbe menekült s ott bujkált szegény. Az ellenségei megtudták, hogy az erdőben van, utána mentek, keresték mindenfelé, minden bokorban, minden szakadéokban. Látta ezt a kis pacsirta, s hogy Jézust az ellenségei meg ne találják, -mikor épen jó nyomon voltak, más felé akarta vezetni, de ott volt a fűj is és elkezdett torkaszakadtából kiabálni: *Itt szalad, itt szalad!* Segített neki a bibicz is, ez azt kiabálta: *Búvik, búvik, búvik!* Legrosszabb volt a vadgalamb, az megmondta azt is, hol van. Mind azt burokolta: *a bokorba', a bokorba', a bokorba'!* Meg is találták Jézust az ellenségei a bokorban. De mikor vitték az erdőből, oda szólt a madaraknak: No, te fűj, amiért nyomra vezetted ellenségeimet, ne tudj repülni magasan, mindig csak a vetések közt bujkálj! Te meg bibicz, bujkálj mindig a nádasokban! Téged galamb pedig megátkozlak, hogy fára ne szállhass, mindig a bokrok alatt keresd az eleségedet! A kis pacsirtát azzal áldotta meg, hogy minden madárnál a legmagasabban tudjon repülni s még reptében is bírjon énekelni.

*

Érdekes a nép tudatában Szent Péternek az Úrral tett járás-keelésén kívül vendégül fogadása és az emberek mulatóságában való részvétele is, melyeknek a kereszténységben nem lévén meg lét-okuk, csak mint módosult őshagyományok magyarázhatók.

Ilyen Krisztus mondák *Benedek* gyűjteményében:

Krisztus és a fősvény asszony. V. ö. Magyar népk. gyűjt. III. Krisztus-mondák IV.

A tűz. V. ö. Magyar népk. gyűjt. III. k. Krisztus-mondák I.

A napisten. V. ö. Erdélyi: Magyar népmesék (Jézus mondásának teljesedni kell.)

Szűz Mária keresztlánya. V. ö. *Merényi:* Sajóvölgyi eredeti népmesék (a keresztlánya.)

Az özvegy asszony tehene.

A juhász báránya.

Krisztus a csárdában.

Isten. (Mikor Péter Isten szeretett volna lenni.)

A varga három kérése.

Az arató leányok.

*

Hogy Szent-Péter nem a kísérő képében lépven föl, csakugyan az ősmagyar vallás teremtőjét helyettesíti, kitűnik a hagyomány által neki tulajdonított *égi hatalomból is*.

Ő csinál jó időt, kormányozza a napot, miként e népies kifejezésből kitetszik: *Nem híjába' nat tél vöt, Szen'Pétör sok fát vágatott, ugyancsak rakat is a tűzre* (Nyári meleg.)

Szent-Péter intéző, gazda az égen is. ű vitte fel a földről a *Csirkés tyúkot (Plejádok)*, mely „azóta kapar, legel az égen.“

0 a mennyország *ajtónállója, kapusa*, kinek igazságos szigorúságán furfanggal szoktak kifogni a népmesék ügyesebb személyei.

Övé az egyik *Gönczöl-szekér*, melynek birtoklását nem szabad kicsinyelnünk.

Szóval a vogul mondát igazolják a néphagyományok.

Vájjon hogy azon hagyományt viszont: *hogyan a magyar szittyá-nép*, igazolják-e történeti adatok? egyike mythológiánk sarkalatos előkérdéseinek.

VIII. Túrán és a szkithák nemzetisége.

Turánnak ellentéte Iránnal. Népinevelői szerepe. A szkithák érvényesülése Iránban. A perzsa háromnyelvű sziklafeliratok egyikének nyelve szkitha. Mind a három külön vallást képvisel. Auramazda (Ormuzd) az alja nép istene.

Ázsia nyugati oldalán Túrán meg Irán egymás mellett fekszik; de a kettőnek történeti vonásaiban, daczára a tözsomszédságnak, nincsen semmi hasonlatosság. *Túrán* nem más, mint az Európával határos azon sík lapály, mely az Altaj-hegyektől a Kaspi tengerig nyúlik, *Irán* pedig éppen alatta terűi el a Hindukus hegyláncztól a perzsa öbölíg.

Amint különbözők ezen területek éghajlatilag: úgy elütnek egymástól történelmileg is. Túrán nomád tanya, népnevelő (s helyzeténél fogva szigorú népnevelő) terület, hol a világtörténeti nevezetességre jutott árja és altaji törzsek s részben világrészünk mai urai, tölték el annak idejében mint nomádok a nemzetek gyermekkorát és ha eljött a hagyományban sokat emlegetett „szerencse-próbálás“ ideje, átkeltek az Uralon, hogy Szkithia lakosai legyenek vagy betörték Iránba, daczára, hogy az akadályoknak legalább is hétfejl sárkányával kellett is előreláthatólag megküzdeniök.'

A krónikás által elbeszélte hagyományos szarvasunó, mely Hunort és Magort a Meotis ingoványaiiba vezette, megfordítva kalauzolja ugyan a hunnok és magyarok ősatyját, de ez csupán az eredeti hagyomány tudákos megjavításának tudható be.

Túrán nem csupán a maga altaji nyelvcsaláda számos tagjait nevelte föl, hanem rajzott árja népeket is, mintha csak hegységeinek valamelyik völgyében rejtegetné az Ős nyelvet, a „mennyei grammaticá-t“ mint a hogy racionalista gúnyval mondani szokás.

És ezzel ellentétesen Irán azon nagy küzdő tér, hol, valameddig Ázsia volt az ismert világ ura, a sémi, árja és túrán (altaji) nyelvű törzsek között nem szünetelt a véres versengés majd a felső (közép) tengertől az alsó tengerig terjedő világuralom bírásaért, majd csupán a faji elsőbbség kivívásaért.

Utóbbi rendkívül sokat nyert a nyelvészet s régiségtan legújabb vívmányaiban, melyek ellentétben a régibb felfogással, mintha az emberiség művelődésének első munkásai Keleten kizárólag a sémi és árja nyelvfajok lettek volna, a mellett tanúskodnak: hogy volt idő, midőn Túrán népei és nevezetesen a *szkithák* képviselték volt Nyugatázsia összes műveltségét s a sémi és árja népek is azoktól vették a műveltség elemeit, azoktól magát az írás tudományát is.³⁴

Nagy állítás. Még azt könnyebben megengedhetjük, hogy a turáni szkithák a sémi és árja fajok nagyobb térfoglalása előtt a Kaukázustól az Ind tengerig, a közép tengertől a Gangesig érvényesítették magukat; de hogy e tája-

kon ők lettek volna a míveltség első számbavehető napszámosai, csak azon föltevés mellett tartható elfogadhatónak, ha a *babyloni kaldeusokat* vagy *kaszáim szkithákat* csakugyan ó-uralt népnek tartjuk, a médeket pedig szkitha-árja vegyült fajnak s jelesen a mágusukat szintén ó-uralt népnek valljuk.³⁵

A szkithák méduralmát bizonyítja Herodot, hogy Iránt vegyületesen lakták a sémi és árja fajjal, igazolják a számos úgynevezett szkitha feliratok.

Az ázsiai sziklafeliratok között eddigelé a perzsa *behistuni* vagy *biszutun-i* a legérdekesebb reánk nézve. Behistun a régi *Medea*-nak egyik hegysége, nagy magasságban fekvő féldombor-műve Kr. előtt az V-ik századból származik. Dárius Hystaszpes perzsa királyt ábrázolja kíséretével, amint a lázadók megkötözöttve eléje vezetettek. Mely eseménynek emlékét örökíti, elbeszéli a három nyelvű felirat ó-perzsa (árja), babyloni (sémi) és a tudósok által *szkithá*-nak mondott versióban.

Minket az ál-Szmerdis szította összeesküvésnél azonban méltán jobban érdekelhet a *szkithák nemzetisége*, mely kérdés a három nyelvű szikla-felirat harmadikának, a sokáig hozzáférhetetlennek sikeres értelmezésében végül eldöntötnnek tekinthető. *Szkithia* utóvégre is gyűjtő név, a szkitha-szót akár *ijász*-, akár *kobor*-értelemben vegyük; de hogy a perzsa birodalom szkithái, tehát a kétségtelenül bizonyos szkithák, altaji turánok, — az Nórris és Oppert után nem szenved többé kétséget.³⁶

Kétségen kívül nagy vívmány a szkithák nemzetiségét ismernünk s vele Herodot kora nagy Szkithiájának népei körül is tájékozódunk. A magyar hagyomány igazolásán kívül örökébe juttat ezen történeti igazság a szkithák vallási hiedelmének, melyről elég érdekes dolgokat találunk följegyezve a görög történetírónál.

Herodotnak írása a szkithák vallásáról tehát, ha nem maga az ősmagyar vallás, de minden esetre annak érdekes adatforrása, s bizonyossá teszen bennünket, hogy e vallás a természet tiszteletében tetéződött, melyhez a természet fölöttiség megkapó látszatát a *mágia*, mely Iránban egészen tudományos rendszerré fejlődék (*mágusok*), szolgáltatta.

De a biszutuni s más sziklafeliratok s egykorú emlékek nem csupán három nyelvről, hanem ugyanannyi vallásról is bizonyosságot tesznek.

A szkitha vallás magus vallás, melynek se egyházai, se képei, se jelképei nem voltak, ezek iránt nem is volt türelmes s a biszutuni feliratban elmondja Dárius, hogy trónra léptekor újra fölépítteté az egyházakat, melyeket a magus ál-Smerdis leromboltatott s visszaállítá a megszánt istenitiszteletet.³⁷

És ezáltal éles ellentétbe hozza a fölírat a mágus vallást, melyet Herodot perzsa vallásnak hitt, az árja vallással, mely a jó és gonos elvének személyesítése és ellentétezésében nyilatkozik. *Ahrimán*-t említi a biszutuni sziklafelirat s *Ormuzd* mellé nem csupán oda van téve magyarázatul: „az árja nép istene,“ hanem sok kegyelettel is van környezve.³⁸

Nem vonták el magukat a perzsa királyok a sémi népek *sabeizmus*- vagy *csillagimádásától* sem, mi azonban inkább látszólagos, mint való; inkább a birodalom harmadik nemzetisége, mint a babyloni istenek tekintetéből fogott történni. Így egy agyaghengernek felirati töredéke szerint Cyrus Babylonban megújította *Merodach* (Jupiter csillag) egyházát, melyet Nábonéd, az utolsó babyloni király elhanyagolt, miért is az égiek haragját vonta magára.³⁹

Nem Túrán, hanem Irán, nem a szkitha, hanem a perzsa vala tehát a kételvűség hive és imádója „Auramazdának, a nagy istennek, ki ezen földet teremtette, ki az eget teremtette, ki az embert teremtette, ki az emberek számára a kellemetességeket teremtette.“ (Xerxes szavai.) És e hit Iránban sem volt általános, nem hogy Túránban is elterjedt volna. Túrán és Irán szomszédságos volt ugyan, de ezt váltig ellensúlyozá a perzsák szkitha gyűlölete és szittyia országi hadjárataik.

Ezen zend *vallási dualizmusnak* nincsen nyoma a vogul mondában s hogy nem volt meg az ősmagyar vallásban, mely az elemek tiszteletében állott és inkább a *médszkitha magizmus* volt, mint a jó és rossz istenítése, kitűnik a szkithák vallásáról szóló töredékekből s a perzsa királyok kőbe rótt krónikájából egyiránt.

IX. A vallások eredetének kettős elmélete.

Az ősvallás samanizmusa. Csengery a természetes fejlődés módszerének szolgálatában. A természetes fejlődés újabb rendszere. Müller henothéizmusáról. Annak vélt átmenetei. Müller jövő vallása. A sülyedés elve.

A magyar ősvallás lényegében *saminismus* vagyis a *daemonok cultusa* volt. Vájjon a haladás vagy a sülyedés fokát tünteti-e föl ezen állapot? attól függ, hogy milyen szemüvegen keresztül esik vizsgálódásunk.

A természetes fejlődés hívei, milyenek Ipolyival szemben *Csmgery* mutatkoznak, ebből azt következtetnék, hogy a magyar ősvallás már túl volt a *nyers természetimádás* korszakán, túl volt a *felisizmuson*, a midőn még azt tette védő istenségévé fajunk egykorú őse állítólag, ami neki tetszett, és ha nem volt vele megelégedve, a sutba dobta és másikat állított helyére.

A *sámánizmus* szintén természet-tisztelet, de már nem a nyers természetnek tisztelete, hanem azon természeté, melynek minden anyagát, főleg négy fő elemét: a levegőt, a földet, a vizet, a tüzet egész seregei lakják és élteik a szellemeknek. E szellemek azonban, mert anyaghoz kötvék, még csak félszemélyek és idő s a történeti fejlődés nem egy követelménye kellett volna hozzá, hogy a *polytheismusban* szellemisségük jobban kibontakozzék és személyiségük kidomborodjék.

És a természetes fejlődés ezen tana szerint a polytheizmus hitbölcselemi úton *pantheismussá* nővi ki magát, a fejlődés legmagasabb fokát pedig a monotheismusban éri el.

A fejlődés ezen tanának: hogy valamint az ember úgy a vallás is a *lassú természetes fejlődés műve*, átültetésére miként láttuk fönnebb, Ipolyi ellenfele: *Csengery Antal* vállalkozott.

És Csengery, a mint esküdött ezen, előtte megdönthetetlennek látszó tételekre: úgy nem is mulasztó el a ráolvasást *Ipolyira*, a „magyar mythologia” írójára:

„Ipolyi úr megfordította azon rendet, melyet az emberi szellem fejlődésében tapasztalunk, midőn a monotheismust

vette az indek ősvallásának alapjául, melyből azután elaljasodás útján esett az emberiség a durva *mágiába, sabaeizmusba. állattiszteletbe és fétisbe*. Mily egybezavarása az eszméknek!“

Igazán, mily egybezavarása az eszméknek, de nem Ipolyi, hanem a saját maga részéről!

A Darwin állat-embere részére irt haladási fokozat az, mit Csengery a magyar ősvallás előzményeként említ, mint: a *nyers természet-imádás* és a *fetisizmus*. Azóta a tudományos közvélemény sokat változott s például Müller, a világhírű nyelvész ellenében a fetisizmus szereplését senki sem meri manapság már vitetni, miután ő hevesen kikelt azon hamis állítás ellen, mely a vallás ősi alakját a fetisizmusban keresi s a mellette fölhozott okokat mind megczáfolja s apróra szétszedé.⁴⁰

Pedig Csengery biztosra vette, hogy a nyers természet-imádó vallásos érzelmének alapja többnyire a *félelem*. A fetisimádó már bizodalmasabb lábon áll istenével; lakában, tűzhelyén, tartja, ételt ad annak, megtisztogatja s ha nem engedelmeskedik, meg is veri.⁴¹

A „természetes fejlődésnek“ napjainkban Müller Miksa a legkimagaslóbb művelője. Szerinte a vallás legelső alakja volt a *henotheismus*,⁴² mely ellentétben áll a polytheismusban a sok istennel és a monotheismusban az egyetlen egyedüli Istennel. A henotheismus szerinte a vallás legrégebbi primitív alakja, midőn majd az egyik, majd a másik természeti *tüneményben látta az ember a végtelennel, az istennek eszméjét* s mindegyiket személyesítette, úgy azonban, hogy az isten eszméje egyik alakban sem emelkedik ki, akár mint a többi között egy legfőbb mindenható, akár pedig mint egyedüli Isten. A henotheismus jellege tehát, hogy benne az istenek fogalma még határozatlan s egymással egyenrangúak, egyik sem emelkedik a másik fölé. A henotheismusban az istenek teljesen függetlenek s az imádkozó elméjében az imádás perezeiben csak egy isten van s az a mindenható. A henotheismus e példáját látjuk, állítja ő, a Rig-Véda liymnusaiban. E hyinnusok majd egyik, majd másik istenhez intézvék, s az illető istent, mint egyedüli s

legfőbb istent magasztalják, anélkül, hogy a többihez való viszonyát érintenék vagy azokat kisebbitenék. A védák hymnusai az emberi szív változó óhajai vagy a természet változó tüneményei szerint majd *Indrát*, a villámlás és zivatar istenét, majd *Agnit* a tűz istenét, majd *Varunát* a mindent átkaroló égboltozat istenét dicsőítik. S a Rig-Véda hymnusai a legrégebbiek, melyek a henotheizmus nyomait mutatják.

A henotheizmus azonban nem sokára átalakult polytheizmussá, egy isten a többi között kiemelkedik, mint leg-hatalmasabb főisten; ezt látjuk a polytheista vallásokban általában, legvilágosabban a görögök s rómaiak vallásában. A Rig-Védában a henotheizmus azon átalakulásának nyomait is feltaláljuk, midőn az istenek között az elsőségért való verseny megkezdődik. Az egyik hymnusban a következő dicsőítés van Indra istenéről: „ *Indra előtt meghajolt Dyaus, az élő isten, megalázkodott előtte a föld virányaival*” Ez az átmeneti korból való, mikor egy főisten emelkedik a többi fölé. Az ily módon létrejött polytheizmusból fejlődött ki a monotheizmus, pantheizmus és atheizmus. Az istenség eszméjéről való elmélkedés arra vezette az embert, hogy az csak egy és oly lényt illehet legtökéletesebben, akihez hasonló természetű senki sincs. Ezen egy isten után való vágyódás, e monotheistikus irány fölталálható a Rig-Véda néhány hymnusában, a nélkül azonban, hogy e monotheista szellem meghonosodott volna a hinduknál. A monotheizmus csak a zsidó népnél fejlődött ki s pedig Müller szerint ama körülmény folytán, hogy a *sémi felfogás* az istent nem annyira a természetben, mint inkább az ember élet-eseményeiben látta nyilatkozni s nem mint a természet inát, hanem mint az egyesek és népek sor-sának intézőjét vette tekintetbe, azért a sémi népeknél az isten-fogalom *erőt, urat, királyt* jelent, amint ezt a sémi nyelvekben az isten jelelésére használt legrégebb szó az *El, Ilu* bizonyítja. Eme felfogás eredménye volt, hogy ez egy isten a többiek közül éles körvonalokkal emelkedett ki, s idő folytán a többiek lassankint benne összefolytak, úgy, hogy nem nagy megerőltetésbe került az átmenet a monotheizmusba, különösen ama népnél s ama törzseknél, melyek a monoton pusztaság egyformaságában éltek, ahol is a henotheizmus él

Polytheismus majdnem észrevétlenül átváltozott *egyistenimádássá*.

Egy érdekes megkülönböztetés van még Müller vallástudományi rendszerében: az *atheista vallás*, mely magában ellenmondásnak látszik, de az oxfordi tanár azt, mint a budha vallás kezdetét tünteti fel. Budha ugyanis a hindu vallás isteneinek semmiségét belátva, azokat elvetette, csakhogy helyettük eleinte semmit sem adott. Budha vallása kezdetben csak erkölcsből állott s az istenről semmit sem tanított. „Csodálatos, úgymond Müller, hogy a legmagasabb erkölcsiséget, mely a kereszténység előtt valaha tanított, egy olyan ember tanította, aki előtt az istenek hiábavalóságok voltak, aki semmi oltárt sem ismert, még az ismeretlen istenét sem.“

Müller a Védákban a skepsis nyomait is feltalálja; a későbbi himnuszokban már fordulnak elő egyes helyek, amelyek a hatalmas Indra isten léte fölött való kétséget fejezik ki. E skepsis Budhánál már teljes atheismussá válik; ő az istenek helyébe a *Nirvána*-t, a megsemmisülést állítja. A *Nirvana* a hindu világnézetben a *pessimismus* kifejezője, minden létezésnek gyűlölete, a teljes nyugalomnak, a megsemmisülésnek, a legfőbb boldogságnak ideálja. Az *atheismus*, Müller szerint, szükségképen fejlett ki a hindu vallásban; az atheismus azonban nem az isteni lét merő tagadása, hanem csupán tagadása ama nézeteknek, melyek addig uralkodtak az istenség felől; vágyódás tisztább nézet után. Az atheismus szerinte ezen értelemben minden vallás célja, mert az *t-volutio* következtében tökéletesednie kell mindegyiknek. Az atheismus ezen értelemben folyton tart, csakhogy ez nem a vallás halála, hanem egy új életforrás, a *jövő vallásának forrása*, mert Müller állításához képest minden vallásnak az emberrel tökéletesednie kell. A változatlan egyformaság nem bizonyíték a vallás igazsága mellett, sőt ez azt bizonyítja, hogy abból az életerő, a fejlődés kihalt, az megkövült. Müller szerint a kereszténység helyét egy új, egy tökéletesebb vallás, a jövő vallása foglalja el, mely tisztultabb eszmékkel a jelenlegi nagy vallások eclecticismusából fog létre jönni.⁴⁸

A hírneves nyelvtudósnak tanait a vallások eredetéről

és a jövő vallásáról tagtársam *Karácson Imre* tanárnak, „az összehasonlító vallástudomány jelen állása és eddig elért eredményei” című értekezés írójának rövidletében és szavaival adom. (V. ö. Magyar Sión 1887. évf. 361. 1.)

És Müller Miksa elég tekintélyes arra, hogy az *evolúció: a természetes haladás* tanai hiteles értelmezőjének, a jövő vallása igaz prófétájának tartsuk őt. De elég arra is, hogy a divatos vallásbölcselet keresztény-ellenes irányáról bennünket bizonyosakká tegyen, és a rendszer elbírálására figyelmünket fölhívja.

A régebbi iskola ma is megtartott álláspontja szerint a népek vallási emlékei nem természetes fejlődés, hanem fokozatos *sülyedés, depraváció* mellett tanúskodnak. *Az emberiségnek ősvallása a monoteizmus volt*, és haladása visszafelé történt, mert sülyedésben állott. A legrégebbi népeket is már a többisten-imáadásba merülve látjuk egymásután a történeti kor látóhatárának szürkületéből kibontakozni, de az egykori egyistenhívésnek még észrevehető nyomaival. Ami henoteizmusnak van mondva, az sajátlag a haldokló menoteizmus utolsó nyilvánulása vala.

A legrégebbi (talán 4000 éves) egyiptomi imádság így hangzik: „Hála legyen Neked, mondja minden teremtmény, üdvözljön téged minden ország! Az egek magasságáig, s a föld egész széliében s a tenger mélységéig hangozzék e szó: istenek imádják Felségedet, a szellemek, kiket teremtettél, magasztalnak, alkotójuk lábainál örvendezve. Mindeneknek alkotója, a lényeknek teremtője, Ura az élet-, egészség- és erőnek, Te az istenek feje, mi imádjuk szellemedet.”⁴⁴

És ezen imádkozónak késő ivadékai már a macskát, krokodilt, kígyót, meg a vereshagymát imádták, mit természetes fejlődésnek nem lehet mondani.

Tehát, a mihez alig fér kétség, tévedett Csengery, midőn az állat-ember vallásban a monoteizmust későbbi fejleménynek vallá; de tévedett Ipolyi is, midőn az egyistenhívést vitatá az ősmagyar hittan *főágazatának*.

ISTEN.

X. A magyar ősvallás többisten-hívése.⁴⁵

Íróink „a magyarok (egy) istené”ről. A történetírás nincsen ellenünk, csupán látszatra. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról „Isten“-szavunk a nyelvtudomány világitásában. Az „Isten“-név fogalmi köre az altáji népek mythológiájában. Istenek és az „Öreg isten“ elsősege.

A „magyarok istene.“ Régi vallásunk az ős csillagászat világitásában.

I. íróink „a magyarok (egy) istenéről.

A magyar ősvallás többisten-hívése vitatásánál nem számolhatunk a magyar történetírás bajnokainak támogatására, mint akik egy szívvel és lélekkel az ellenkező állítás védelmezői, mint akik csak *egy istent*: a magyarok istenét imádatják őseinkkel. Nem egy szempontnál fogva nekik kell átengednünk az első szót.

Újabban az ősvallás istenével tudomásunk szerint Ipolyi Arnold és Horváth Mihály foglalkozók legbehatóbban. Ezen kívül hivatkozunk másokra is; de szántszándékkal nem törekedtünk arra, hogy a magyar történetírásnak mindenik munkását kihallgassuk. Minket az állítás egyértelműsége mellett inkább csak a hivatkozás és indokolás érdekel, melyek közönségesen szintén egybevágók vagy éppen azonosok lévén, minden történetírónak kikérdezését fölöslegessé teszik.

Ipolyi: szerint: „Emlékeink, hagyományaink, nyelvünk nyomai a magyar ősvallás hitét „egy“ fő lényről, kit isten neye alatt ismert, kétségtelenné teszik. Ezen őshit ötet a létező fölénynek, az *egynek*, mindenek felett élőnek, ős- és öröknek tartá, ki előtt esdeni, kit imádnia kell. ötet a boldogság, mindentudás, látás, jóság, gondviselés tulajdonságaival képzelé, ki a jót segíti, áldja, fogadja, hozza, kíséri; a rosszat haragjával bünteti, nyilaival, mennykőivel üti, átokkal, nyavalyával veri, sújtja. Ki mint egy jóltevő ősz, azaz

ősatya, az erényt csudás mindenható erejével jutalmazza; ki az eget és földet teremtette, ki a napot és csillagokat az égre fölviszi, és a világra földeríti. Kitől a halandók, és az elemek teremtvék, ki az élet és halál ma; ki végre mint védő nemzeti istenség választott népét vezérli, néki különös rendeltetést ad, őt az ígéret földére juttatja.⁴⁹

Horváth Mihály szerint: „A magyarok *csak egy lényt* imádtak úgy, mint az emberek a mindenek teremtőjét imádni szokták. Ezen legfőbb, szent, jó, igazságos, mindenható lényt Istennek nevezték s ezt a nevezetet még akkor is megtartották, midőn a keresztény vallás világa által azon fölséges lénynek tisztább ismeretére jutottak; mi eléggé bizonyítja, hogy fogalmaik azon lényről nem ellenkeztek a keresztény vallás által hirdetett istenség eszméjével.⁴⁷

Ugyanő: „Egélyök, vallásuk a nyers természet imádáson felülemelkedve, *tiszta- egyistenimádás* (monotheismus) volt. Tisztelték ugyan, mint egy görög író tudósít bennünket, a tüzet, a' levegő-egyet, és a vizet, és himnuszt énekeltek a földnek; de csak azt imádták, Istennek azt nevezték, ki a világ mindenségét alkotta, fentartja s igazgatja. Ennek tiszteletére mutatták be áldozataikat. Az istenfogalom náluk már annyira tisztult s emelkedett vala, hogy istenüket, mint személyes istent, a teremtő és gondos atya alakjában tün-tette föl képzeletük. Sőt, miként ez maiglan él a magyar nép. öntudatában, őt népök saját védurául, a magyarok nemzeti istenéül tekintették, ki a mennyég közepén, a felhők között lakik. A szivárvány képezte keziját s avval lőtte el tüzés nyilát. Karja a villám volt, melyet a légben villogtatott. Ő intézte a fellegek és szelek járását, ura volt a dör-gésnek és villámlásnak. Nyilai félelmesek voltak s ha valaki ellene romlását kívánta, csak azt óhajtá: verjen meg a tüzes isten-nyila! mely átokforma máiglan él nyelvünkben.⁴⁸

Szalag L. szerint: „Őseink vallásáról módfelett ritka nyomokat találunk mind hazai emlékeinkben, mind a külföldi történetíróknál. Annyi bizonyos, hogy nem voltak bálvány-imádók. Mi a nyugoti krónistáknál bálványozásra mutat, az csak a szerzők tudatlanságában vagy a legendái írásnem czifráin alapszik. Vallásuk alkalmasint egyszerű

természetkultusz volt, hasonló ahhoz, melyet Közép-Ázsia több népségeinél, nevezetesen a parzoknál találunk. *Rendkívül módon* tisztelik a tüzet, írja a turk népekről általában Teofilaktosz Simokatta, valamint a levegő és víz is tisztelendő tárgyai; s a földnek himnuszokat zengedeznek. De a természet ezen kultusza nem zárja ki az *egy isién eszméjét*, mit „a magyarok istene“ kifejezés tanúsít s mire nézve Theofilaktosz is igen szabatosan nyilatkozik; „csak azt imádják s Istennek csak azt nevezik, ki az eget és földet alkotta stb.“^{4e}

Fessler szerint „a magyar őskultusznak csak némi nyomát találjuk a kortársaknál és nyelvükben, és bizonyos, hogy az *Isién, mely nem kölcsönzött szava a magyarnak*, egy jószágos és egyedül álló istenségnek neve vala, mivel ők azt az anyaszentegyházba való belépés után is megtarták“⁶⁰ stb.

Bartal György: „Régibb krónikások, jobbára szerzetes barátok, hogy a magyarok megtérítésének munkáját nehéz dolognak tüntessék föl, a magyarokat többistentiszteletűeknek és bálványozóknak állítják, hanem hiába kérdeznéd tőlük isteneik neveit és imádásuk módját, mert a lóhus-evésen és bizonyos átkokon kívül nem tudsz tőlük mást kisütni. Otrokocsi, Bél, Cornides meg azért beszélnek magyar Marsról, Herkulesről és Merkúrról, hogy a magyar ősmiveltség a görögnél és rómainál alábbvalónak ne látszassék.

Napjainkban minden valamire való író Teofilaktosz állításait vallja magáénak, mi lényegileg ugyanaz, amit Hérodotosz a perzsák vallásáról följegyzett: „A napnak, holdnak áldoznak, a földnek, tűznek csak úgy, mint a szeleknek; de kezdettől fogva csakis ezeknek mutatnak be áldozatot.“ Teofilaktosz is ugyanezt mondja a magyarokról. Mely igaz állítását Teofilaktosznak igazolják a szent-gálleni évkönyvek is, melyeknek bizonyossága szerint „a szabad ég alatt zengék az ott portyázók nagy istenök dicséretét.“⁶¹

Fraknói Vilmos szerint: „Eleink vallása természetvallás volt, hittek *egy Istenben, kit* „magyarok istenének“ szerettek nevezni.“⁶³

Kerékyártó Árpád: „A magyarok hittek *egy fő-lényben*, Istenben. Ez példabeszédeink és egyéb emlékeink szerint ily tulajdonokkal volt fölruházva: *egy-, úr-, élő-, teremtő-*,

boldog isten, ki a jót áldja, a rosszat nyilával üti, veri stb.“⁵⁸

Kállay Ferencz: „Minden babonák daczára pogány elődeinkről nem állíthatjuk jogosan, hogy a teremtőn kívül más fő istent is hittek volna. Az volt a magyarok istene ... Egy titkos érzet mindig fenmaradt bennük, hogy több egy fő istennél nincs Ha már a krónikákban olvassuk, hogy a magyarok sok istent hittek, azt szószerint nem kell érteni, mert a keresztény pap-írók e váddal szük kezűek éppen nem voltak. Ők a fák, vizek mellett s hegyeken végbe vitt áldozatokból külsőleg ítélve nem csupán azt hívék, hogy mindenütt más, meg más istent tiszteitek, hanem azt is következtetéék, hogy maguk ez anyagi tárgyak is isteneknek tekintetéek, — pedig nem áll Teofilaktosz szintén megismeri, hogy a magyarok a világ teremtőjét uralták, annak áldoztak, de egyszerismind a természeti erőket vagy elemeket is tiszteletben tárták.“⁵⁴

De legyen elég az ellenfél erejét kémlelő ezen portyázásból!

2. A történetírás nincs ellenünk-----csupán látszatra.

Alig fogná valaki lehetőnek tartani, és mégis így van: *az első és súlyra is elegendőleg nyomatékos érvet a velünk nem egy hitet valló magyar történetírástól kapjuk.* Ha összevetjük ugyanis az imént idézett jeles Íróinkat, azt tapasztaljuk, hogy mindegyikök hivatkozik Teofilaktoszra, mindegyikük azon meggyőződésben él, hogy eleink vallása természetvallás volt. A bizanczi görög szavaira esküsznek mindannyian történettudósaink, kik a magyarok istenét az azonosságig hasonlatosnak írják a kereszténység Istenével. A görög író azonban itt még ne bántsuk, miután a régi ősök által vallott természet-kultus elég gondolkozni valót tár elénk! Ezen állítás az, mely nemakarva is szövetségünkké teszi a velünk kibékülhetetlennek látszó ellenvéleményt . . .

Minden nyomok és jelek oda mutatnak, hogy a magyar ősvallás csakugyan természettiszteletben állott. Úgy ám, de ha ezt ténynek vesszük, amint kell vennünk: akkor

Teofilaktosz haszontalan akarja velünk elhíttetni, hogy csak azt imádták s Istennek csak azt nevezék, ki az eget és földet alkotta. Monotheismust és természetkultust egymástól áthidalhatatlan távolság választja el. A természettisztelet sajátlag természet-imádás lévén, a mythologiák bizonyossága szerint az egyistenhívés lehetőségét egészen kizárja. És itt majdnem mellőzhetetlen, hogy ha csak futólag is, a természetvallással ne foglalkozzunk, mely részben figyelmes kíváncsok lenni az olvasó iránt, midőn a szót akadémiái tekintélynek engedem át.

Semmi sem alkalmasabb, úgymond *Csengery*, az egyszerű, természeti állapotban levő ember csodálkozását s azt a félelmet és tiszteletet, mely a vallás kútfejét képezi, — annyira fölkelteni, mint a látható ég, a menny vagy ég a ragyogó égi testekkel. A mennyből hallatszik a dörgés, ott cikáznak az ijesztő villámok, onnan ragyog az északi fény, ott származik a hó, az eső, a jég, a zivatar, annyi jótékony és félelmes tünemény mindmegannyi megfoghatatlan dolog, rettegett vagy hálával fogadott csuda a természet fiára nézve. A menny, a látható ég s bizonyos abban rejlő hatalmak tisztelete egész Ázsiában otthonos, de sehol sem inkább, mint az altaji népeknél.

Azonban a dolog természetéből foly, mondja Castrén után, hogy az ég vagy menny imáadását lassankint az általános természet-kultusz váltotta fel. Mert a menny, minden hatalmával és díszével, csak egyes, véges tárgy, melynek tisztelete végre sem elégítheti ki az ember vallásos érzelmét. A műveletlen népek is ösztönszerűen vonzódnak a végtelen tiszteletére. A mindennapi tapasztalás arra tanítja az embert, hogy a természetben a mennyei tüneményeken kívül sok egyéb tárgy van, mely az ő akaratának nem engedelmeskedik. A hullámzó tenger, az emésztő láng, a termékeny föld hatalmas folyóival, rémes zuhataigaival, magas hegyeivel, sötét erdeivel, vadaival mindmegannyi túlnyomó hatalom a nyers természeti emberre nézve, melyek imáadásra készítik őt. így szélesül mindinkább az istenfogalmak köre. Az ember azonban kezdi érezni, hogy a szétszórt tárgyokban ugyanazon erő munkál; kezd emelkedni a részletekről az általánosra, a végesről a (!) végtelenre. A tisztább istenfogalom ezen fejlődését természetesen előmozdítja az érintkezés a monotheizmussal. Ily hatással volt az izlam és keresz-

ténység a mongolokra; ily hatással volt a kereszténység a finn ősvallásra. E befolyásnak tulajdonítja Castrén az elvont istenfogalom kifejlődését a finn mythológiában; e befolyás következtében történt, hogy a „teremtő“ melléknévvel lőn felruházva: Jumala (a mennyég.) S amint elvont értelmet vőn föl a Jumala-szó: végre elvesztette konkrét jelentését s új szók állottak elő régi értelmei kifejezésére. Ilyen a mennyre: *taivas*, az ég istenre: *Ukkó*.⁵⁵ A természet-kultusz elmegy ugyan a főbb isten föltételezéséig, kit már személylyé alakít képzelete; de hogy egységgé összesítené az istenül tisztelt természeti erőket, hogy úgy mondjuk: a külön darabokból álló isteneket, erre mi-voltánál fogva teljesen alkalmatlan. Egy főbb isten előtérbe lép ugyan, de ez által a családtagok nem fosztatnak meg isteni jellegüktől, ha tiszteletük sokban csőnkül is. És e vallásbölcséleti elmélet, mely a természetvallást és egyistenli-
vést összeférhetlennek vitatja, elegendő arra, hogy ellenfeleinket lefegyverezze.

Ezer év előtt élt. őseink kétségtelenül nem voltak nyers természet-imádók, az istenfogalmat bizonyosan már személyiséghez kötötték; hanem azt meg nem engedhetjük, hogy az isten-név nálók isten, vagyis tulajdonnév lett volna. És nem vélekedtek másképen az ősmagyar vallás kortársai sem.

3. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról.

A középkori krónikások, úgy a hazaiak, mint a külföldiek, a magyar ősvallás egyistenimádásáról mitsem tudnak, hanem arról a legnagyobb megvetéssel, mint utálatos bálványozásról, ördögszolgálatáról, sötét tévedésről, sokistenimádásról stb. szólnak. Lássuk néhány példáját!

„Mykoron wr isten az kyralságban megh erőssöytötte volna (sz. István király) legottan pokolbeli sathan wtanna erede hogy el eytenee, mert nehezsee tarttya vala *hogy* az ew zent eerdemeonek myatta *ez orzngot kezeeből ky zalasztotta volna*. Vala azért az ydőben Somogyságban egy *pogan* hatalmas herczek, kynek kwppan vala newe.“⁵⁰

„Így történt, hogy a kárhozat és tudatlanság fiaira, egy okatlan kóborló népre, mely *nem tud, hogy Isten teremtménye*,

úgy mint a Pannóniában lakó magyarokra is felderült az isteni kegyelem országa; hogy kiket előbb eredeti lakhelyeikből, a gonoszul vétkező keresztények bosszús fenyítékére ^nyügöt felé állandó ittmaradásuk elrendelésével költöztető, azokat az elővégzetnek idején a *gonosz útról* az igazság ösvényére, busongás éjjeléből az örökké tartó jutalom reményére vezérelné.⁴⁵⁷

A német Ditmár úgy tudta, hogy a már kereszténnyé lett Geese (Géza) nagyvajda az egy isten mellett még *régi isteneinek* is áldozott. Sőt még előbbre tekintén az eseményék során, úgy értesülünk a Névtelen krónikája nyomán, hogy: Álmos vezér és övéi Ungvárra bevonulván, a *halhatlan isteneknek nagy áldozatokat tőnek*.⁵⁸

1047. Egy Vata nevezetű, Belus várából, *ajánló βl magát legelsőben a magyarok közül az ördögöknek, fejét megnyirván és hajából három iistököt eresztvén alá pogány szertartás szerint*. Ezen Vata átkos biztatására az egész nép az ördögöknek áldozta föl magát és kezdének (feláldozott) lóhúst enni.⁵⁹

1061. „Vata fia János *a pogány vallást követvén*, sok varázslót, bűbajos asszonyt és nézőt gyűjtött maga köré, kiknek ígézései által igen kedves volt az urak előtt. A bűbajos asszonyok közül egy Rasdi nevű⁶⁰ Béla király elfogatott és börtönben záratott, hol önnön lábáról lerágván a húst, vészelt el végre. Fejérvárott a király, a püspökök és előkelők a nagy sokaság láttára megijedvén, nehogy rájuk rohanjanak, a városba húzódtak. A nép pedig előljárókat választott s azoknak fából emelvényeket készített, hogy őket láthassák és hallhassák. S az előljárók követeket küldöttek a királyhoz és a? előkelőkhöz, kik így szóltak: Engedd meg nekünk *apáink módjára pogányságban élni*, a püspököket megkövezni, a papokat megfojtani, a dézsmálókat felakasztani, az egyházakat lerombolni; a harangokat összetörni. Az elszomorodott király 3 napi határidőt kért, hogy határozzon a dologban. E közben a nép előljárói magas emelvényen ülve istentelen verseket hirdettek a hit ellen (praedicabant nefanda carmina contra fidem), az egész nép pedig örvendezve kiáltott rá: Úgy legyen! Midőn aztán 3-ad nap a feleletet vár-

ták, a király parancsára fegyveres katonák rohantak rájuk, s némelyeket közülök levagdaltak, előljáróikat a magasból lehányván, összetörték, a többieket pedig megkötözve megkorbácsolták s így nagy bajjal a lázadást lecsendesíték.⁴⁰¹ Ennyi talán elég is lesz az idézetekből. *Bartalnak* azon kifogása van jó középkori íróink ellen, hogy többnyire szerzetes barátok; tehát elfogultak és nem veszi észre, hogy az lenne a legnagyobb elfogultság, ha Teofilaktosz kétes értékű állításának kedvéért minden krónikásunkat a sutba dobónók. A különben éles ítéletű *Szalay* arról van meggyőződve, hogy: ami a nyugati krónistáknál bálványozásra mutat, az csak a szerzők tudatlanságán vagy a legendai írásnem cifráin alapszik. De ha a külföldi Írókat tudatlanságról vádolja, azzal fogja-e vádolni László királyt is, ki „gentilium rítus“, azaz *bálványozás* címen tiltja a magyar ősvallás gyakorlását!

„*Ha ki a pogány ok módjára* (idézem Szalay szavaival) *kutaknál áldozik, vagy fáknaál és forrásoknál cs köveknél áldozatokat mutat be, váltsa meg ökörrrel vétségét.*”

Az ősbálványozást fennen hirdeti *bálvány* szavunk⁰⁴ és azon átmeneti, félig pogány, félig keresztény himnusz, melyben olasz hittérítők a két vallás összehozását kísérlik meg: „Légy magasztalva te nagy Isten a mi *testvérünkkel*, a *Nappal*. Oh mily szép, mily ragyogó: ő a te jelképed Uram! Légy áldva a mi *asszonyénénkkel*, a *Holddal* és a mi *húgáinkkal*, a *csillagokkal* együtt, akik oly szépek és fényesek! Légy áldva a mi *sűrünkkel*, a *széllel* együtt, aki a felhőket és derült időt hozza! Légy áldva a mi *ágyikánkkal*, a *Vízzel* együtt, aki oly hasznos, jó ízű és tiszta! Légy áldva a mi *urunkbátyánkkal*, a *Tűzzel*! Oh mily szép, oh mily vidám, oh mily erős és hatalmas ő! Légy áldva oh Uram a mi nagy *asszonyunkkal*, a *Földdel* együtt, aki minket táplál és megtart.”⁰³

Könnyű az ellentétes írói nézetek közül a valóra ráismerni, főleg ha maga az ősvallás istene: az *isten*-szó is megnyilatkoznék a maga mivolta felől!

4. „Isten“ szavunk a nyelvtudomány világitásában.

Vámbérynek igaza van, hogy amit. az isten-szó megfejtése végett eddig összehordtak, majdnem megtöltene egy kis kötetet. Az is való, hogy ebből a sok vetésből nagyon kevés aratása lett az igazságnak. Vámbéry, a jeles orientalista, talán nagyon is túlozza a dolgot, midőn e részben folytatólagosan azt írja, hogy a részint elégtelen szakismeretből, részint makacs elfogultságból is eredő *elméletek* a tudósok szántsándékos elvakultságából származó tévedések szomorú bizonyosságát szolgáltatják.

Tény az, hogy *isten* szavunk gyökbontásával valami sokra nem mentünk, de e mellett menthetők maradhatnak tudósaink is, legalább mi, tévedésük okát egészen másban keressük, mint akár az elégtelen szakismeretben, akár a makacs elfogultságban. Hátha csak a helytelen álláspontra való helyezkedés vala minden hibájok!

Úgy tetszik nekünk, sőt úgy vagyunk meggyőződve is, hogy kárbavesztett munka e szóban magas jelentősége kifejezését keresnünk, miután kiindulásában oly egyszerű az isten-név, mint volt a nép, mely hozzá vallási hiedelmei főfogalmát kötötte. Hogy az ellenkező föltevés okvetetlenül a tévedés útjára vezet, sajnos, számos jelesünk példájával is beigazolandó marad. *Fessler* az isten-szót a magyar nyelv sajátjának és eredeti elnevezésnek tartja, *Kállay* meg úgy vélekedik, hogy e szót már őslakóhelyünkön is bírtuk.

Ipolyi szerint e név eredete és jelentése homályos. Ugyan ő megkísértette annak értelmezését, mi ellen azonban erősen kikelt Csengery Antal.⁶⁴

Révy áll azoknak az élén, akik az isien-szót egyértelműnek tartják a *jehova*-névvel, vagyis az isten annyit akarna mondani: *aki vagyon*.⁶⁵ Mire nézve elég azon megjegyzést tennünk, hogy a kinyilatkoztatás Istenének ajkáról főségesen hangzanak ez igék: *vagyok, aki vagyok*; hanem a népek legősibb szavai konkrét fogalmat fejeznek ki.

„Mások szerint a chaldeai *esta* — *tűz* származéka s meggyezik az örök tüzet jelentő görög *ἑστία* (latin *vesta*) vagy *ἑστία* névvel.“

Mindezen szószármaztatásoknál több hívője akadt a parz „*Jizdan*“-nak, melynek azonosságát a mi isten-szavunkkal az ősi tűzimádással kapcsolatban vitaták tudósaink, s ellenzői csak azok valának, kiknek nem ment a fejébe, hogy ne lett volna a magyarnak e fogalom kifejezésére saját eredeti szava.

A nagy szótár szerkesztői ezen fejtegetésekkel azon czímen nincsenek egészen kibékülve, mert mind ezen fejtegetéseknél kevés vagy éppen semmi figyelem nem fordított magára a magyar nyelvre. Szerintük *isten* — *őstevő*, ősváló, őslény.⁶⁶ Ezen lehozás egészen kifogástalan lehet nyelvészetileg, mythologiai nézőpontból azonban sokkal czifrábbnak látszik, hogysen az egyszerűséget kedvelő igazság saját ruhájaként' magára ölthetné.

Kimerítendő az isten-szó értelmezéseit, föl kell még említenünk egyet, mely szerint isten összetett szó lévén, annyit tenne, mint *ős idő*, *öreg ég*.⁶⁷ Kapván kapnánk rajta, ha nem oly két nyelvből (finn és tatár) alakulna az összetétel, melyeket lelkiismeret szerint bajos egy kalap alá venni, midőn csak egyetlen-egy szóról van emlékezet.

Az istennév *ős* jelentése és fogalmi köre még maiglan is vitás kérdés, mely fölött egész erővel foly a küzdelem a finn-ugor és török-tatár atyafiság hívei között.

Reguly szerint a cseremisiz nyelven „*esta*”-*csinálót*, teremtőt jelent.

Hunfalvy isten-szavunkat a finn *isä* (= atya, öreg) és a török *ten*, *teng* (— ég) összetételének vélte, de nem tartotta lehetetlennek azt sem, hogy nem egyéb az, mint a persa *jezdan*, mely a törökség útján került a magyarba.

Budenz a film *isä* (= atya) és a magyar *ken* kicsinyítő képzőt tartja isten-nevünk szüleinek.

Hogy az ugor-iskola mennyire nem tud megbírni az *isten* szóval, az egyértelmű hiánya eléggé föltünteti. A tanárnak ellentmond a tanítvány, ezt meg egy másik czáfolja meg.⁶⁸

Vámbéry, a török rokonság tudós hirdetője, az *Isten* szót minden eddigelé nyilvánított ellenkező nézet mellett is a perzsából kölcsönzöttnek, vagyis a parzi-vallás *izdan*, *jezdan* szavával tartja azonosnak.⁶⁹

Ugyancsak tőle tudjuk, hogy *Izdan* többes száma az egyesben is istentjelentő *izid*-nek, miből, ha kedvünk volna hozzá, erősen mellettünk kardoskodó érvet lehetne kovácsolni. Ha *izdan* = *izid*-ek = isten: akkor az isten-szót már származásánál fogva sem lehet *tulajdonnévnek* vennünk, hanem csak *közös névnek* és nincsen kizárva, hogy lehetett csillagisten, napisten, holdisten, tűzisten, anyaisten, vízisten, erdőisten, szélisten, nagyisten, öregisten, kisisten.

Azonban ne ártsuk magunkat a vitázó nyelvtudósok ügyébe! Ha szabad mindamelllett az olvasó tájékoztatása végett az eddig elért eredmények fölött nyilatkoznunk, azt kell mondanunk, hogy isten-szavunk magyarsága mellett fölhozott érvek sokkal gyöngébbek, mint a török-perzsa kölcsönzés mellett szólók.⁷⁰ De ha *isten* nevünk azonos tnfan-nal, úgy ez már csak átmeneti szó lehet és a legősibb magyar isten-fogalom kifejezését elvesztettnek kell nyilatkoztatnunk.

Mely szó lehetett az első kori isten-fogalom hordozója, és mi lehetett oka e cserének? — nem csupán magában véve érdekes kérdés, hanem tételünkkel kapcsolatos is.

5. Az „isten“-név fogalmi köre az altáji népek mythológiájában.

Midőn az ősvallás istenéről beszélünk, nem a kinyilatkoztatás magasztos létezőjének mintázásával foglalkozunk, hanem be kell elégednünk azon látóhatárral, melyben a kezdetleges felfogás mozgott. És ez nagy különbség; habár nem vagyunk is Csengeryvel egy hiten a vallások eredetének tekintetében és nevezetesen nem tartjuk az őt embert önfejlődésre kárkoztatottnak, mint aki eredetileg tiszta fogalmakkal bírt a teremtés Uráról; azonban történeti ténynek kell azt is vennünk, hogy az emberiség nagyobb csoportok és családok szerint előbb vagy később, de mindannyiok eltékozolta ezen őt örökségét és a kinyilatkoztatás igazságai azon mértékben mosódának el, amilyen távolság választja vala el a népeket térben és időben az emberiség bölcsejétől. És természetes következménye aztán ennek, hogy az egyes népcsaládok vallása úgy tűnik föl, mint némileg saját szellemi termékek és hogy az egyes mythoszok egymástól

annyira elütnek. De meg aztán ez adja meg az egyes mythológiáknak a bölcséleti belbecsét és indokolja kutatásuk méltó voltát.

És a mythologia szemüvegén tekintve, az *isten-név* egészen sajátos világításban jelenik meg. A vallási adatok szerint az ural-ajtáji népeket, hová tartozik a magyar is, a természet imádásban látjuk leledzeni. És ezen természet-tisztelet kezdete nem volt, nem is lehetett más, mint a nyers természetimádás. Hogy a természetkultusz kiindulásában merő égimádás volt, immár érintettük.

A mennyet tisztelték a *mongolok*, hogy ismét Csengeryt szólaltassuk meg, *tengri*, s a mongol eredetű kínaiak *ten* vagy *tien* név alatt. A *tungue* maiglan az eget imádja, melyet *bugá-nnk* mond; s több török-tatár törzs napjainkban is a *mennyei* hatalomnak, Kwdai-nak mutatja be legfőbb hódolatát. *Tu-kin* kínai történet-író égimádóknak mondja a mostani *törökök* elődeit is. Ugyanezt állítják a kínaiak a *hiongnu* (hun) népről. Pedig, hogy az ég alatt kezdetben magát a látható égboltozatot, az anyagi mennyet értették, tanúsítja a vallások fejlődési története, mely a nyers természetimádást mutatja a vallásos eszmélet első mozzanatának; tanúsítja az *isten-név* legősibb anyagi jelentése mind az indogermán, mind az altáji népeknél.

Lönnrot szerint *jumala* legrégebb istennév a finn mythológiában. Annál valószínűbb állítás, mert a többi finn istenség nem fordul elő a rokon-törzseknél, míg *jumalát* az észti *jummal*, a lapp *jubmel* és *muenje*, a szürjen és a szamojéd mm (njum) istennevekben is fölhaláljuk. S mit jelentett *jumala* a régi finneknél? *Háromféle* jelentésben jön elő: mint anyagi menny, a menny istene, és istenség általában, így mondja Kowalevszky, hogy *tengri* a mongoloknál a mennyet, a menny istenét, istenséget általában s jó és rossz szellemet is jelent. E három jelentés közül, úgymond Castrén, természetesen minden nyelvben az érzéki, az anyagi az első, eredeti értelem. — Nyers és műveletlenebb népeknek a legmindennapiabb elvont fogalmakra nincsenek kifejezéseik; annál kevésbé képesek oly magas fogalmat, mint az isten, általános, elvont értelemben fogni föl és

fejezni ki, midőn reájok nézve még csak ez vagy amaz isten létezik. Az emberi szellem fejlődése hozza magával, hogy lassankint emelkedik az érzékiről az érzék fölöttire, a részletekről az általánosra, a konkrétól az elvontra. S az isten-név amaz ősi, érzéki, konkrét jelentése maiglan fönmaradt több altáji nép nyelvében. Nemcsak a kínaiaknál jelenti a *tien* egyaránt a mennyet és mennyistent. Ily kettős értelemben használják némely török-tatár szójárásban a *tengri*, egy mordvin szójárásban a *ekei* és a jenísszei-osztják nyelvben az *es* istenneveket. A műveletlenebb szamojed-törzsek jelenleg is előbb a mennyet értik a *num* alatt, és csak azután a menny istenét.⁷¹

Még jobban kitűnik a fényes, mérhetetlen mennynek vallási szerepe és hatása az istennevezetekre, ha csak nagyjából is, párhuzamos kimutatást készítünk az altája *menny-* és isten-nevezetekről:

	menny-ég neve	isten neve
A török-tatároknál (fénykör = menny-ég)	tangri, tingri	tangri tingri (Vámb.)
A kínaiaknál	ten, tien	ten tien.
A mongoloknál	tengri	tengri.
A csagatajoknál	tengri, tingri	tengri. (Vámb.)
Az oszmánoknál	tanri, tari	tanri, tari. (Vámb.)
A jakutoknál	tanara	tanara. ⁷²
Az altájiaknál	tenere	tenere. (Vámb.)
A voguloknál	tarom	tarom. (Hunfalvy.)
A votjákoknál	in, inmin	inmàr.
Az osztjákoknál	turum	torem. (Hunfalvy.)
A mordvaiaknál	{mjenen, mjenil vagy: menel, me- nil, skei	{paaz skei. (Vámb.)
A csuvaszoknál	tora	tora. ⁷³
A jenísszei osztjákoknál	es	es.
A tunguzoknál	buga	buga.
A finneknél	{jumala taivas	{jumala Ukkó. }
Az eszteknél	tiavas	jummal.

	menny-ég neve	isten neve
A lappoknál	tiermes	jubmel, muenje.
A szürjéneknél	jen-es	jen.
A szamojedoknál	num	num (njum.)
A permieknél	hjumar	jen-lön.
A cseremiszeknél	juma	jumo. (Hunfalvy.)
A magyaroknál	{ l. a lapp muenje, } { mordvin : menil }	menny isten.

meggyőző érvekkel lásson el bennünket. így állíthatónak látszik, hogy:

a) az altáji népeknél az isten-névnek az égtől való kölcsönzése annyira általános vala, hogy a két fogalom némelyikükénél még ma is azonos szóval jelöltetik;

b) hogy az altáji törzsnek csak miveltebb családainál látjuk, hogy a nyelvrokokok szokásától eltérve, külön s többnyire kölcsönzött szót hoznak forgalomba az istenfogalom kifejezésére;

c) hogy bár ismeretlen, de hasonló körülményeknek tudható be, hogy az ősmagyar istennév, melyhez náluk is eredetileg a *menny-ég* fogalma volt hozzákötve, — kiesett a használatból. Mert hogy a magyar ne osztozott volna széles atyafisága vallási hiedelmében és így a kezdetek kezdetén az éгимadásban, még fele föltevésnek is hibás.

A *menny-* avagy az *ég-*szó részesült-e azon tisztességben, hogy az ősi istenfogalom hordozója legyen? — czéltalan kíváncsiság csak fölvetni is. *Menny-*szavunk nem egy rokonnépnél magasztosult istenfogalommá; gyanakodhatunk a bevett szólásmódhoz képest némileg *ég-*szavunkra is.

Akármi volt nemzetünk gyermek-korának *isten-neve*, örökébe a perzsák földéről átültetett *izdán* lépett; mert ha isten-szó nem a magyar *tengri*, *tárom*, *jumala*, akkor idegen földről kerülve fogott a magyarok istenévé lenni. A körmönfont istenértelmezés ellen a mythologia tiltakozik.

Az *izdán'* == isten-névben rejlő történeti igazságok egyik-másikára szabad legyen mellékesen rámutatnunk. így a saját meggyőződésünket a szíves olvasóra nem erőszakolván, csak mint erősen valószínű dolgot vitatjuk, hogy:

isten-nevünk használatba vétele azon közép-ősi kor-szaknak eleje, midőn a magyar, még talán nem is nemzet korában, az úgynevezett nyers természet imadásából kibontakozott és a szellem imadására volt átmenendő. Azt hisz-szük, hogy a finn Ukkó és a török-perzsa Izdán egymás után nem nagy időre kerültek hozzánk, kérdés maradván, hogy Ukkót tiszteltük-e valaha öreg istennek? Hogy azonban időközben a magyar népet végzete kiragadta a finn hatás köréből és egészen beékelte a törökség közé: új otthona úgy kedvezőbb fekvésénél, mint a távolság ellenére is erősen működő perzsa hatásnál fogva a tapasztalatnak nem pusztán újabb, hanem egyúttal felsőbb iskolája is lett. Itt tanulta el az isten fogalomnak is magasabb mértékét venni.

Arra azonban gondolnunk sem szabad, hogy már ekkor az egy istenség hívéseig emelkedett, vagy mestereit tekintve, emelkedhetett volna. Könnyű bevitatni, hogy a magyar ősvallás csakugyan sokakat megtisztelt *istenimádás-sal* a Kállay emlegette *egy főistenen* kívül.

6. Istenek és az „öreg isten“ elsősége.

A velünk rokon altájiak tehát nem egy istent imádtak, aminthogy természetistenítő népeknél ez még csak szóba sem jöhet. Az ellenvélemény erősségének tornyai az utolsóig hatalmunkba kerültek. De a történeti igazság még mindig nem tarthatja meg a diadalmas bevonulást; mert van, még mindig van, aki útjába áll, aki még mindig nem adta meg magát . . . Teofilaktosz Szimokatta. Végezzünk immár óvéle is, ha bírnánk vele.

Ő mondja: „*a turbók tisztelték a tüzet rendkívüli módon, a leget (vagy eget) és a vizet, és himnuszokat énekeltek a föld-nek; hanem egyedül azt imádók és nevezik vala istennek, ki a mindenséget alkotta stb.*“⁽¹⁾

Ez a Teofilaktosz erőnek erejével rákényszerít, állításait jegyzetekkel lévén kísérendők, hogy az elemek tisztele-tének kérdését is megbolygassuk.

a) *Tűztisztelet.* Teofilaktoszt *Ipolyi* úgy érti, hogy a magyarok a tüzet „leelői“ (első sorban tisztelő; *Szalay* . . . hogy: *rendkívüli módon*; *Barna* . . . hogy: *első helyen*; a

legtöbben, hogy: *bárgyúan* (stolide). Akármelyiket vegyük, a bizancki író így is, úgy is tévedett, mikor eltagadta, hogy őseinknél a tűz sajátlag a tűzisten imádatos tisztelet tárgya volt.

Altáji atyánkfiaínál a tűz megszemélyesítve isteni tiszteletben részesült és részesül részben ma is. Tűzisten maga a nap vala; erre esküvék Baján, az avarok kagánja is; sőt személyesítve vala a földi tűz is, mely a finnek ős hiedelme szerint nem vala egyéb, mint a napanya fia. Napisten sokszor a főistennel egyenlő, például a *vojákoknál*.¹⁴

A torkok, úgymond egy régi kínai író, imádják, a *tűzet; azért nem ülnék fára, mivel azt hiszik, tűz van a fában*: gyékényt vagy bőrt teritenek a földre, arra ülnek. Sok *mongol* és *török* népség maiglan áldozatot viszen a tűznek; s nem egy törzs van, amely nem mer húst enni, mielőtt egy darabot a tűzhelyre nem dob. A *tunguzok* azt hiszik, hogy a tűznek hozott áldozatot oly szívesen veszi mindenik istenség, mintha magának hoznák.⁷⁸

„Közép-Azsiában a tűztisztítás szokását még ma is megtaláljuk; ez a Noruz-ünnep (tavaszi éj és nap egyenlősége) alatt játszott játék, mely abból áll, hogy a fiatalság rizs-szalmával rakott tüzet átugrál, vagy körül tánczol. így továbbá nagy bűnnek tartják, ha valaki a tűzbe köp. A tüzet általában nem vízzel, hanem csak ráhányt földdel szabad eloltani stb.“⁷⁶

Az ős tűzimádás nyomai megvannak a mesében, a népszokásokban és babonákban.

Meséink sokat tudnak a Nap királyról. Mythologusaink észrevették, hogy az ilyen személyesítéseknél a *király*-szó „isten“ helyett áll. Meséink a napistenről még ma is sokat regélnek. Hogy az arany palotában lakik, arany kapuja gömbölyű, belőle hőség áradoz, mint a kenyérsütő kemenczéből. A nap-anya is izzó vörös pofájú, szintúgy a fiáé. Szeme tüzes, nem lehet kiállani. De a Nap, és Napanya legkedvesebb, legszebb leánya nem ilyen, hanem gyöngyadta ékes hajadon, bíborbársony köntösben s árnyas erdő kellő közepén a Hajnal kertjében lakik stb.⁷⁷

A népszokások terén elég legyen rámutatni a *szent-*

iránéji vagy *nyári*, másképen *virágos szent János* napi tüzek szokására, a szüreti víg tűz-ugrálás stb. gyakorlatára.

A babonákban is találkozhatni az óvallás tűzimádásának nyomaival:

A tűzbe köpni nem jó; mert föl pattan szélén a száj. (Felsőbányái néphit.)

Vetés idején a szomszédból tüzet vinni nem jó.⁷⁸ (A gyufa föltalálása előtt a tűz kölcsönkérése mindennapi dolog volt.)

Szemetet tűzbe vetni nem szabad.⁷⁸

Miért kell megsózni a szikrát, a tüzet?⁸⁰

Kisebbik felével kell a fát tűzre tenni.⁸¹

A tűzparázsszal behintés fogatja.⁸²

Vízbe égő szemet vetni óvó szer szemverés ellen.⁸⁸

Forgácsot vinni szent György éjjelén.⁸⁴

Hogy tovább ne fáraszszam az olvasót, kimondom körültekintésünk eredményét, hogy az ósvallásban volt tűzisten s Teofilaktosnak csak annyiban lehet igaza, amennyiben a korabeli magyarok nem voltak parzmódra nyers tűzimádók.

b) *Égimádás.* Az egyik előbbi fejezetben bőven foglalkoztunk e kérdéssel, itt csupán a csillag-istenekről, a hold-istenről szólhatnék. Legyen elég azonban csupán egy megjegyzés. Szeged népénél általánosan elterjedt hiedelem, hogy a csillagokra rámutatni, vagy velők szemben magukat illetlenül viselni nem szabad, ha csak azt nem akarjuk, hogy baj érjen bennünket.⁸⁵ Főnnebb láttuk, hogy a *csuvasok* még ma is holdistenről, csillagistenről beszélnek, miképp elégendők arra, hogy nagyítást lássunk a bizanci íróban, midőn az istennevezetet az egyetlennen kívül kizárja a magyar óvallásból.

c) *Víz-kultusz.* Az *osztjások*, *tunguzok* és *szamojédok* s némely *finn*, *török* és *mongol* népségek közt Csengery szerint maiglan is előfordul a *tűzimádás*.^w Több rokonnép vízistenét névleg is ismerjük. Az isteni tisztelet áldozatokban nyilvánul, és a víznek hozott áldozatokról sokat lehetne mondani, valamint a tavak, folyók és források istene- és tündéréről. Az ó-vallás vízimádását a nép meséi és babonás

szokásai még mindig sejtetik. A tó sárkányáról szól a mese, melynek gyermekeket kellett áldozni. *Babonák*: visszalocsantani egy kis vizet merítéskor.⁸⁷

d) A nőnek személyesített *föld tisztelete*. Nevei: *Boldog asszony, Szép asszony, A föld édes anyja, Kedd asszonya, Bába isten, A természet istenasszonya. Nagyasszony, Kisasszony*. Elhihetjük Teofilaktosznak, hogy dicséretét himnuszokban zenggették őseink, mert ő volt a régi pogány vallás legkedveltebb alakja, az anyák és gyermekek szende pártfogója; a megszemélyesített természet.

e) És nem hiányzott az ősvallásban a *tündérek tisztelete* sem. E jótett szellemekkel el vala árasztva az egész, látható és láthatlan világ; megvala a maga védő tündére minden állatnak és hasznos fának. Néphit szerint a kígyók királya koronát visel, és meséink tudnak a „méhek királyáról“, a „kácsa-királyról“ stb., melyek amennyiben nem kölcsönzések, mind az ősvallási felfogás fogyatékos töredékei.

Beszélhetünk tehát az igazság sérelme nélkül ősvallásunk „főisteneiről“ és „kisebb isteni lényeiről“ és a „nagy boldogasszonyról,“ mint az *ó-vallás istenasszonyáról*.

De ha ez így vagyon, akkor nincsen igaza Teofilaktosznak, midőn mondja a régi magyarokról, hogy . . . egyedül azt imádják vala és nevezék istennek, ki az eget és földet alkotta.

A bizanci író csakugyan tévedett, aminek még okával is hadd számoljunk be röviden!

A mint a *mordvinoknál* „Csam-Páz,“ a *votjákoknál* „Inmár,“ a *cseremiszeknél* „Jumo-kuruí,“ az *észteknél* „vaana isa“ (vén ős), a *voguloknál* „Tárom,“ a *lappoknál* „Tiermes,“ a *finneknél* „Ukkó“ volt a *főisten*, — megvolt a régi magyaroknál is, akit „*öreg istennek*“ neveztek. Az öreg istenről az áltáji népek fölfogása azt tartotta, hogy mint az istenek és emberek atyja, magasan fölötte áll a többi elemisteneknek hatalomban és tekintélyben, ő az ég istene, a levegő királya s mint ilyen, nagyobb, hogysen az eget tekintélyének sérelme nélkül elhagyhatná. Ő a mindenható teremtő, de amit átallott, hogy személyesen végezzen, hanem más által hajtatta végre. Az emberekkel csak közvetve érintkezik;

de ezek sem bánják, mert *jaj annak, a kit ő meglátogat*. Az istenlátogatás mai beszédünk értelmében is szerencsétlenség. Ő a tekintély és félelem istene, a többi leereszkedő és komázó istentenbarát mellett az egyedüli, kit nem merének fölkerülni az áldomásaik- és lakomáikban való részvételre. Ilyennek tanulván ismerni Teofilaktosz a magyarok „öreg istenét,” csoda-e, ha őket egyistenben-hívóknak tartotta és vallotta?

7. A „magyarok istene.”

A kik az ezer év előtti magyarokat egyisten-hívóknak tarták, azonosíták vele a „magyarok istenét” is. A kettő ugyanazon egy személy volt. De a többisten-hívés megvitatása után mi sem látszik sürgetősebb kérdésnek ennél: ki volt tehát a magyarok istene? ... a sok közül?

A „nagy,” az „öreg isten” neve, odamutatnak a jelek, hogy „*Ukkony*” volt. Ő volt-e a „magyarok istene”? Barna akadémikusunk tagadólag felel e kérdésre, és érdekes tagadó feleletének megokolása. Szerinte nem *Ukkó* (*Ukkony* vagy *Urkony*) fogott lenni az úgynevezett *magyarok istene*; mert az eddig ismert összes altáji mithoszokban a főisten az emberiség sorsát közvetlen soha sem intézi, hanem mindig az alsóbb, vagy amint nevezhették őket, a *kis istenek*. Nyomós indoka továbbá, hogy népünk is osztozék, a nagy isten látogatását illetőleg, az altáji rokon népfajok irtózásában. Végül felhossa, hogy az altáji népeknél majd sohasem hiányzott, sőt a legtöbbször máig is tudva van a nemzeti istenek nevezete, a milyen volt a *vogulóknál* „Numi Tárom kis fia” (Numi Tarom vasi pi), a *mordvák*nál „Pirgine Paz” (Mennydörgő isten, ki közülök házasodott); a szuomiaknál: *Vaimmo* és *Svometar* (szuomi ország tündére.) Ezen okolgatások alapján a ma is emlegetett „magyarok istenét” az „öreg istentől” *különböző, nálánál kisebb* ugyan, de azért még mindig igen hatalmas és legnépszerűbb istenségnek vélem.⁸⁸

És a neve? Neve az égben lesz felírva valamelyik csillagban, közel-e, távol-e a „magyarok csillagáéhoz? — meg nincsen tudva vagy tanulmányozva.

8. Régi vallásunk az és csillagászat világitásában.

A „magyarok istenéről” szólva, módfelett kísért azon valószínűség, hogy a mostanáig sem feledett nemzeti istenség őse neve és emléke még máig is áll a *magyar csillagos égen*. Ennek vitatása azonban más látókört és ki nem fárasztott figyelmet kívánna. Maradjunk meg tehát ezúttal a kitűzött kérdésnél, melyhez, hogy hozzászóljon a csillagászat is, arra annál hivatottabb, mivel az őse csillagtan egyszersmind istentan (theologia), s ettől elvonatkozva is, az egyes népeknél a csillagászati ismeretekben a nemzeti géniusz és korának műveltsége egyszerre szólalnak meg.

A ki tudja, hogy kelet népeit minden időben jellemezte azon sajátság, hogy hitét, szerelmét, hajlamát és gondolkozása módját csillagbetűkkel igyekezett az égre felróni, — az nem fog túlzást látni azon eljárásunkban, hogy végül a csillagászatot is bevonjuk tanulmányunk körébe, és a csillagokat is megkérdezzük, ha vajjon lehetséges-e, hogy: őseink egy-istenimádók lettek volna?”

A csillagászat történetével ismerős írók nem kevesebbet állítanak, minthogy a csillagimádás (asztrolatria) valamikor minden népnél a vallás alapja volt s hogy Európa őslakóinál is feltalálhatjuk ezt az egyetemes vonást. Teutonok, germánok, svédek, gótok, skandinávok és gallok egyaránt átmentek az értelmi fejlődésnek eme korszakán.⁸⁰

Ősvallásunk kérdéséhez e szempontból *Czögler Alajos* tanár szólott tüzetesebben.

„Nálunk, úgymond, nagyon forgalmas a historikusainktól elterjesztett az a nézet, hogy őseink a napot, holdat, tüzet stb. *tisztelték* ugyan, de azért *imádni* csak „egy-istent” imádtak. Ez bizonyára ama keresztény-nemzeti szellemű jóindulatnak a kifolyása, amely őseinket jobb színben véli feltüntetni, ha vallásuk lényegét egy-istenimádásban valónak bizonyíthatja, de (a csillagászati hiedelmekkel ismerős) elfogulatlan olvasó alig lesz hajlandó, hogy őseinket az asztrolatria korszakán egészen túl voltaknak képzelje.

Ipolyi, midőn az ősmagyar „isten” szónak nyelvészeti fejtegetéseibe bocsájtkozik, felsorolván ama véleményeket,

melyek szerint ez a szó Hesziá-*val*, vagy Hérodotosz Hiszti-ével, a római Vestá-*val*, a khaldeus está-*val*, a héber es-*sel*, a perzsa jizdán- vagy jeshán-*nal* stb. volna összefüggésbe hozandó: a dolgot az ős csillagászat világánál tekintve, bizonyára a helyes nyomon jár.

Teofilaktosz szerint: „a turkok (magyarok) a tüzet tisztelik legeiül.“ *Abulfeda* azt mondja, hogy „a magyarok, török nemzet, . . . tüzet imádnak“; *Menander* pedig az avar khánt a „tűzistenre“ esküvőnek mondja. Mivel pedig a tűztiszteleteknek, amint tudva van, a Nap-kultusz az igazi szubsztrátiuna, kétségtelen, hogy az ősmagyarok még az asztrolatria korszakában voltak.

-A magyarok, mondja *Ipolyi*, folytonosan vándorolván, de már ázsiai ős-székükön is, vallásukra befolyással lehetnek a zend-áriai, manichei és a budhai egyes tanok, szertartások,“ továbbá, hogy a magyar nép „mindjárt Ázsia végszélén Európába nyomultával érintkezhetett már a keresztény, mohamedán, sőt zsidó elemekkel.“ Ezt elfogadva, bizvást föltehetjük, hogy az asztrolatria, miként más népeknél is, mindinkább egy pont feléj a Nap-kultusz felé s innét a monotheismus felé irányult. Ugy látszik tehát, hogy az igazságnak legjobban megfelel az a föltevés, hogy a magyarok a vándorlás, a honfoglalás és a vezérek korában az asztrolatria (csillagimádás) korszakában, és pedig ennek utolsó, monotheismusra vezető útján voltak.⁹⁰

És csakugyan az ősbetűkkel írott *Karacsai-kódex*-ben található „*Táltos imádság istenrül*“, melyben „*Kádár táltos istent imágya*“; daczára, hogy az ősvallásnak kereszténykori becses emléke, — lényegileg Napkultusz: a nap jótéteményeiért való hálálkodás.

Te vagy mindennek ős élet fája,
Te izzó tűz örök forratta forrása),
Kiből erőd mendet (= mindent) alkota,

— — — —, kiből menden terem,
Kitül ármány éjele retten
Kihez tér a világon menden“ stb.

E kérdés sarok-igazsága a magyar hitregetannak. Ne vegye megbotránkozással a szíves olvasó, hogy megvitatása céljából annak egész kiskatéját adtuk.

XI. Az ősvallás isten-hagyományai.

Az ős menny-isten. Személyesítése. A finn Ukko. Ukkon-pobár. Ukko magyar istenségének kérdése. Isten-szavunk az ősvallásban. Köznévi használatának nyomai.

I. Az ős menny-isten.

Nem lehet rajta csodálkozni, hogy a hagyományban már semmi nyoma, miután még a történelem előtti korra tehető, hogy a mi *felső egünket*: Numi Taromunkat letaszító a perzsa *isten*-szó a mindenhatóság magas trónjáról. De kétségtelennek tarthatjuk, hogy az istenségnek mértékét, miként a rokon népek, a magyar is a látható legnagyobbtól: *az égtől kölcsönözte*; hogy az ég (menny) annak idejében nálunk is kettős értelmű volt, jelentvén levegő eget és teremtő szellemet. Azt azonban nem vitatjuk, sőt valószínűnek sem tartjuk, hogy a magyar mythologia a nyers természetimádáson kezdődött volna. Nem kezdődött azért, mert fajunk a nyelvi nyomok után indulva, az ural-altaji nagy családfának nem legelső hajtása s föltételezhető, hogy mire nemzeté nőtte ki magát a magyar, a szomszéd atyafi népek már kibontakoztak, még ha bele lettek volna bonyolódva is, a nyers természetimádás kezdetlegességéből.

A mordvaiak, miként láttuk, *menet-*, *menü*-nek mondják az eget; a lappok *muenjé*-nek hívják az istent. Mindkettő a mi menny-szavunknak felel meg. Volt volna tehát más nép is, melynél a *menny*-szó istent is jelentett!

Néhány szólásforma mindössze, mit e korszak gyakorlatából fölmutathatunk; de ezeken sem látszik meg az őskornak nemes rozsdája.

Szokás mondásunk: „Égre-földre esküszik ... Az égre kérlek . . . Bár adnák az egek! . . Szent ég! . . Nagy ég! ..“ stb., melyek közül melyik a kölcsönzés, melyik az őshagyomány, bajos lenne végére járni.

Azt azonban még sem mondhatjuk, hogy semmit sem tudunk róla, miután hasonlatosnak kell tartanunk a vogul mondák Numi Taromjával, a kiről tudjuk, hogy:

„hét hajfonadékú“ öreg vala, kit háromszoros lábaihoz való borulás illetett meg, mit ő fejhajtogatással fogad; ki „napfényes szent asztala mellett ülve“ kqrmányozza a *ízeleket*, időjárást, „küldi a havat“;

nem bőbeszédű s hirtelen elhatározású és csak nagy vártáivá „nyitja meg tíz fogú száját“ a szólásra vagy tanácsadásra.

„Ezüst rúdú hét hajlékban“ lakik, melynek tehát tartója, oszlopa ezüst lévén, ezüst a „szarufája,“ ezüst volt bizonyosan a mestergerendája, sőt többi része is. Neveztetik aranyhajléknak is.⁹¹

Van istállója s abban állnak lovai; a hét lakatú hajléknak udvara, aranyos, virágos pázsitja is megénekeltetett.

Az ő mennybéli udvara után más égi udvarok és hajlékok következnek, melyek falvakat és városokat alkotnak, de a melyeknek sem nevéről, sem lakóiról mit sem tud a vogul hagyomány.

Keveset törődik az ég-isten családjával is, Numi Taromról magáról azonban tudja, hogy szeretett vadászni, az el-ejtett zsákmányt maga czipelni haza, törött vagy megtompúlt baltáit, fejszéit maga javítja ki, maga tatarozza hajlékát.⁹²

Megszólítása: atya, vagy: atyácska volt. Szokás volt imádása és dicsérete közt emlegetni boldog fejedelem-voltát: *Fejedelmi Tarom, áldás közben boldog Tarom, gazdag Tarom atyácska! Boldog Tarom, őszfejű nagy.* — Fülét dicséretéhez tartozott *vízi tők-nagyságú-*nak vallani, szemeit a *tó-virághoz* hasonlítani. Az volt az imádkozó szokásos óhajtása, hogy Numi Tarom ereszködjék le, füleit ereszsze le, szemeit fordítsa le.⁹³

Vele egészen bizodalmas lábon lehetett lenni s voltak hívei, kik bizodalmaskodtak vele, így szólván:

Numi Tarom atyám, hallgass meg!

Numi Tarom öregem, hallgass meg!

Ilyen *ezüst-gombú öves* öreg volt a voguloknak mennyistene s lehetett a magyaraké is.

Vájjon nem innen van-e még kölcsönözve a népmesék isten-alakja, kivel *szép őszhajú és szakállá* öreg képében találkozik szegény ember s nyer tőle ajándékot, ki tudná ma már megmondani?

2. Ukkó, az öreg isten.

Mythológiánk második korszakában *Ukkó* vagy *Ukkon* néven tiszteljük a magyar az ég istenét, ki a Jellegeken trónok, nem messze a naptól. Ő volt az eső, hó és viharok ura. Aszálykor és viharban leginkább lön hangoztatva neve.

Ő tekintetett a hamisság megtorlójának is, miért is adás-vevés, anyagi vagy erkölcsi alkú-kötések, magán vagy törvényes esküvés rája való hivatkozás nélkül nem estek meg.

A magyar hagyomány veszendőbe hagyta menni emlékezetét; de ki-mivoltát megállapíthatjuk azért a Kalevalában fennmaradt finn ínythológiából.

A nyelvtudósok egyhangú ítélete szerint Ukkó annyi, mint *agg* vagy *ük*.^{9*} Az öregség tisztességét mindenk fölött becsüi az őskor még isteneiben is.

A «Kalevala» úgy állítja elénk Ukkót, mint az ég istenét, a levegő királyát, ki a mennyég közepén, a felhők fölött székel.⁸⁵

Annak, a mit Csengery mond, hogy a szívárvány alkotja Ukkó kezijját s azzal lövi tüzes nyilait, — a Kalevalában nem akadtam kifejezésére. De az igaz, hogy ő intézi a fellegek és szelek járását, hogy ő ura a dörgésnek és villámlásnak.

Ukkó minden nagy hatalma daczára mód fölött kegyes és nem tudtak a Kalevala szereplői olyat kérni tőle, mit meg nem adott volna.⁹⁴

Ha villámlott, azt szokta volt az Ukkóval jóismerős finn mondani félkomolyan: Ukkó tüzet üt (miként a régi emberek szokták — — tűzköböl).

A menny-istent minden pátriárhális jósága mellett félelmetessé tették nyilai: — — „a tüzes isten-nyilak.“ Már ennél: üssön meg a tüzes isten-nyila! nem volt a finnek között nagyobb ellenséges kifakadás. És nincsen a magyarban sem.

E részben ugyanis nem vagyunk magunk sem az őshagyománynak minden nyilvánulása nélkül.

Ismeretes, hogy a villámot nem csupán mennykőnek, hanem *Isten-nyilának* is nevezi a nép, mely nem csupán tud az Isten veréséről, hanem átkozódó szólásként haragítóját, mint a finn vereti a tüzes isten-nyilával ma is. Messze nyúl-ezen szólásnak gyökerei: az őskorba, midőn a két népet nagy távolságok még nem választották el; midőn közösen azért tartották volt istenüket mindenhatónak, mert hatalmas volt arra, hogy nyilvánzóként tüzes villámokkal lövődözzön.

Ez az Ukkó isten kora volt.

Van nyoma annak is, hogy csakugyan volt idő, midőn az ég imádott istenét Ukkó néven tisztelék és félik magyar eleink, ha ugyan ezen felfogásban nincsen tévedés.

Ennek pedig régi írásaink szolgálnak bizonyságául, és a mai napságig rejtegetett s bujdokolása daczára veszendőbe nem ment, *Ukkon-pohár*.

Sokak buzgólkodásának eredménye, hogy többé nem titok előttünk, hogy mi volt az Ukkon-pohár, vagy más szavakkal: a bizonyság-pohár, tudomány-pohár, áldomás-pohár, kötő-pohár; de még is úgy esik mondanunk, hogy *Hunfalvy Pál: öreg istenünk áldomás-poharának a feltalálója*. Neki ötlött először szemébe, hogy a hegyaljai szőlőeladási oklevelek gyakran emlegetik az „Ukkon-poharat,” mire figyelmeztető majd a nyelvészeket, majd „magyar mythologiai töredék” czimen a történet-írókat. Révész Imre ő ellenében úgy vélekedők kétszeres felszólalásában, hogy ez ha nem összerántott latin szó (ucconis = usueapionis), akkor annál inkább a német *Urkunde* szótól származik, mert a mindig szaporodó okiratok emlegetnek *Urkon-pohárt*, vagy általában *bizonyság-poharat*, iudomány-poharat is. A többi fölszólalások mind a feledésbe ment „öreg isten” javára ütöttek ki s ma már azt is tudjuk, hogy a Hegyalján még ma is iszzák az Ukkó poharát Réthy László úr. értesítése szerint.⁹⁷

A finnek „ha elvégezték a tavaszi vetést, az Ukkó poharát itták”; de itták az áldomásnak sok más alkalmával is.

És Ukkónak Hunfalvy által „fölmutatott” ezen pohara

kellően alig megbecsülhető mythologiai töredék, mert hitelesen áthagyományozza nekünk ősvallásunk istenfejedelmének Iddő—1668 közt még széliében hangoztatott nevét s mert biztosakká teszen bennünket, hogy a ma is szokásos *áldomások* annak idejében az *öreg isten* dicséretével járó áldozatok voltak. Kérdés marad azonban, nagy kérdés: hogy Hunfalvy „Ukkó pohara“ csakugyan istenpohár-e?

3. Isten-szavunk az ősvallásban.

Az előbbi fejezetben vitattuk, hogy isten-szavunk kölcsönzés s épen azért nem volt tulajdonnév; mint köznévké csupán hordozója volt a fogalomnak, nem pedig egyszersmind személyesítője is. Amit másnak adott, nem adhatta magának, hogy Isten legyen.

Miiga ez isten-fogalom is, a mennyiben a rokon népek épebb mytliológiája után tájékozódhatunk, sokkal kisebb körben forgott, hogy sem Ipolyival megengedhetők, hogy „az *úr. örök, élő, édes, szerelmes, boldog, teremtő, nagy, való, bizony* jelzőknek mindenike megillette volna őt az ősvallás szellemében és felfogása szerint.

Láttuk, hogy nem valami magasabb jelentőségnek örvendett isten-szavunk, mint perzsa „izdán,“ a saját szülőföldén sem, lévén húsznál több *ized* részint férfiú-, részint nőszellemek: a víznek, tűznek, az első világosságnak, a víz égi forrásának, bőségnek *izedje*. az ég, a mélység, a törvény szelleme, a fegyverek *izedje*, a minden jók adója, a hold, az isteni ige *izedje*, a királyokat lelkesítő tőzszellem, az idő- és égforgásnak, a tartós gyönyörűségnek szelleme, az igazság és egyesség *izedje*, az eső csillaga, a szél szelleme, az üdvöt adó csillag, a föld *izedje*.

Használatának kezdetén tehát isten-szavunk részben csak annyit fejez ki, mint a tőgyökeres magyar „tündér,“ részben ennek föléje kerekedik ugyan; de csak emberfőnyi magasságra.

Természetes azonban, hogy ennek ma már a hagyományban semmi, vagy alig-alig fölismerhető némi nyoma van csupán.

Árpádkori okiratainkban találkozunk „*Deus*“ és gyé-
rebben „*Isten*“-nevezetekkel, melyek személynevekként for-
dulnak elő. Talány, mely elül a történettudomány azt
„*Deés*“-nek olvasva, az utóbbit *ragadvány*-névnek értelmezve,
tért ki. A helyes értelmezésnek az látszik, hogy a keresz-
ténység fölmagasztosult s egyeduralomra jutott *Isten* fogalma
mellett sokáig föntartotta magát a nép tudatában azon
mythologiai alsóbbrendű *isten-fogalom* is, mely kisebb mére-
ténél fogva vonatkozásba hozathatott egészen jelentéktelen
dolgokkal is személy, hely, állatok és növények jellemzésére.

Az *Isten*-személynevezetekkel másutt már foglalkoztunk.

Hely-nevek közül előttünk csupán a következők ismer-
tesek:

Istenhegy puszta Nagy-Dobos mellett Szatmár megyében.

Istenkassa (Istennek kas-ja) gazdag, gabonatermő hely,
két hegy nyúlása közt Egerbegy mezőváros mellett Torda
megyében.

Istenkassa (Isten-kas), nagyobb mélyedés a Vöröserdő-
ben Vereb falu mellett Sz.-Fehér megyében.

Istenkútja puszta Osgyán mellett Gömör és Kis-Hont
megyében.

Istenmezeje Heves megyében kővé vált szőlőjével, falu.

Istenútja, régi köves szekérút Bajóth falu mellett Esz-
tergom megyében.

IsteniUja erdőrészt Bátorkeszi mellett Esztergom me-
gyében.

Istenfia útja szekérút Arács falu mellett Zala megyében.

Istenfia útja határrész Felső-Örs falu mellett Zala me-
gyében.

Istenjónap szőlőhegy Kőbölkút falu mellett Esztergom
megyében.

Istenfa-oldal nagyerdő a Mátrában Szurdok-Püspöki
falu mellett Heves megyében.

Isten tava vagy Istenó Ipolyi szerint Erdélyben.

Men lova Ipolyi szerint: sonipes, quo sacerdes utitur,
dum ad infirmos defert sanctissimum.

Isten madara; avis paradisea.

Isten lova.

Isten ünője (isten tehene), cantharis rabra stb.

Isten fája, artemisia abrotanum officinalis.

Isten haragja, gratiola officien.

Isten kegyelme fű, gratiola officinalis. A népnél gyógyító.

Isten lova farka, asparagus officinalis.

Isten nyila, orobanche.

Isten pohárkája, parietaria offic.

Isten szakála, árun maculatum.

Isten táskája, -thlaspi, capsella bursa pastoris.

Isten korðókája, sium.

Isten kenyere, chenopod. botrys.

Isten átkozta tövis, eryngium vulgare.

Isten papucsá stb.

XII. Mythológiánk isten-családai.

Az istenek családja, udvartartása. Napjuk. Holdleányok. Hajnal személyesítése. Szélkirály. Szélanya. A víz öregje és családja. Fejér szakálás haltündér. Halak királya. Vízi leányok. Földanya. Tápió családja.

A mennyire a megfogyatkozott hagyományból még ki-
vehető: az ősvallás isteneinket *esaládjak* és *udvartartásuk* sze-
rint csoportosítja. Minden isten-család élén patriárhális tekin-
télylyel a család öregje, *gazdája* áll ezüst fűrtű feleségével,
a család *gazd'asszonyával*, kiket fiuk és leányok vesznek körül.
Természetesen, hogy többé már nem a hagyományból, mint
inkább a rokon népek vallási hiedelméből lehet csupán fo-
galmát adnunk az ősvallásnak ez ágazatainak, a nélkül azon-
ban, hogy az egyes isten-családok magánügyeivel, melyek
talán annak idején sem jöttek számba, előhozakodhatnánk.

Így Ukkó családja egészen ismeretlen marad előttünk.
Családjáról, udvartartásáról mit sem sejtet a finn Kalevala sem.

Annál több mondható azonban a *napról*, *hold-* és *csilla-*
gokról, melyeket mindmegannyi őrző szellemek vagy istenek
lakóhelyének tekintettek.

Hogy a nap és hold ugyanannyi *égi lakás*, e felül biz-
tossá teszen a finn hős költemény, mely szerint Wäinämö,

a fő-hős nem egy ízben oly zenélést és éneklést vitt volt végbe, hogy az elhallatszott „*a hold házába*“ s „*a Nap várának ablakába*“, melyet hallgatni és csodálni leszáll az egyik a házából, a másik meg várából, mikor is rabul ejtődnek mind a ketten.⁸⁸ A magyar néphagyomány is úgy tudja, miként a mesékből kitetszik, hogy a „napnak“ van „*barlangja*“, „*hcsi háza*“, vagy más mesének tudása szerint: „*aranyháza, gömbölyű aranykapuja, belőle hőség ár adóz*“, melynek felvigyázója egy öreg asszony: „*az izzó vörös arcú napanya*“ kit éjjelre hazajövő fia tisztességgel köszönt, ez meg viszont hűsítővel fogadja -a *tüzes képű*” érkezőt.⁹⁹

Hasonlóképen a hold háza, csakhogy ez „*ezüst meredek hegy ormán, körülveve magas árnyas fűkkal áll*” s nem arany-, hanem anyf-hajlék. Ennek szintén öreg asszony az őrzője: *a hold anyja*.

A napkirály és holdkirály családját fiuk és leányok egészítik ki. Valának *napfiúk* és *leányok*, valamint *hold fiúk* és *leányok* is.¹⁰⁰

A finn hitregék szerint *Panu* (a földi tűz) a Nap *fiának* mondatik, meséink meg gyakorta megemlékeznek a „*nap úrfi*”-ről.

A napfiak- és holdfiaknál nagyobb kelendőségűek voltak a *nap- és holdleányok*, kiket a szépség, ügyesség és szorgalom mintaképeinek volt szokás tekinteni.

Az ős felfogás nem tartá lehetetlennek, hogy földi halandók nejeivé legyenek. Ezért a dicsekvő vogul közmondás: ha napleány kell, a nap leányát veszszük; ha holdleány kell, a hold leányát veszszük (nőül).¹⁰¹

A *nap- és holdleány*-ok a földre leereszkedve is orsót porgetnek, fonnak, szőnek; de leginkább a szívárvány szélén, az ég piros fellegén ülve szokta mégis „a bájos szűz, a *Hold tündére*, a szorgalmas *Naptündére*“ szőni az aranyvásznot, hímezni az ezüst gyolcsot, melyeket közönségesen kis lányoknak vagy boldog aráknak ajándékoznak, ha arra föl-kéretnek.¹⁰²

A szép női munkának ez volt a dicsérete:

„Szép, mint a Holdlány szövése.“

„Olyan, mint a *Kuntar* (Holdlány) szötte,

A *Päivätär* (Napeánya) ujja műve.¹⁰⁸

Szép apotheosisa a munkának!

A vogul mythos szerint a *nap-istennek* atyja Niuni Tarom, a felső ég, anyja Niuni Taromnak a felesége, nevelő anyja pedig, a ki őt a földön elhagyatottságában fölnevelte volt és a világ fényességévé teszi, — a *hajnal istennője: Kaltész asszony* vala.

A *nap* (eredetileg *náj-pi* = nőfia) hitregei viszonyban állana tehát a *Hajnal-lei* (vogul nyelven: *kboj-nál* = hajnalnő), lévén a nap-isten nevelő-anyja.¹⁰⁴

A Hajnalról sem a finn rege, sem a magyar hagyomány nem tudja már azt, hogy ő volt a nap nevelő-anyja. Különbözik ez nehezen is fogott ősi felfogás lenni.

A finn hősköltemény úgy mutatja be *Hajnalt, mint az Éj feleségei*, de csak azért, hogy a jó Anikki (szürkület) lányukat szüleiben ismertetvén, éberségét, munkásságát dicsérje. Bajos volna ma Anikkiakra akadni, lévén ő: késő éjjig ébren levő, kora reggel már fölkelő. *Anikki a zord éjszak Nauzikáá-i&*, amennyiben úgy találkozunk vele, amint kora reggel „épen ruhát sujkol vala, fejémeműt mosogata, piros hídnak a fejénél.“¹⁰⁵

Szép Anikkival nem, de Éjféllal és Hajnallal találkozunk a népmesében is.

Találkozik *Éjféllal* a királyfi, köszöntötte illendőképen: Adjon Isten jó estét bátyám uram! Merre tart, ha meg nem sérteném? „Én bizony, fiam, a fekete havasnak tartok, ez van most soron.“ — Álljon meg édes bátyám uram, ne menjen tovább, a míg én vissza nem kerülök, kérte Éjfélt a királyfi. Nagyott kaczagott Éjfélt erre a beszédre. „No, hallod-e, megvénültem, azt sem tudom, hány ezer esztendeje járom a kerek-világot, de még ezt nem kívánta tőlem senki fia.“ — No már pedig innét egy tapodtat sem megy bátyám uram, erősödött a királyfi s a hogy ezt mondta, hirtelen jó szijjas héjat rántott le egy növendék fiúról s az Éjfélt megköttözte egy vastag bükkfához. Mérgelődött, rugdalódzott az Éjfélt, de hiába, nem tudott a gúzsából kiszabadulni. A királyfi meg tovább ment nagy vígan. De alig haladt

egy puskalövésnyire, szembe jó vele a *Hajnal*. Kérte ezt is, de milyen szépen kérte! hogy állapodjék meg, a míg vissza kerül, de a *Hajnal akkorát kaczagott*, hogy zengett belé az erdő. Noha úgy, monda a királyfi, mindjárt megtanítlak emberségre. Megkötözte a Hajnalt is jó erősen, de úgy, hogy mozdulni sem tudott.

A királyfi haramiákra bukkan, ezek *Feketegyászvárosba* czipelik magukkal, hogy nyújtson segítséget nekik elrabolni a királykisasszonyt, meg a királynak minden kincsét. A királyfi elveszíti a haramiákat s találkozik a királykisasszonnyal s visszatérvén meg sem állott a fekete havasig. Itt a Hajnalt is, az Éjfél is eloldozta, jó utat kívánt mind a kettőnek, a hol sár nincs. No szaladtak is azok, mikor megszabadulhattak, de olyan sebesen, hogy mikor a királyfi a testvéreihez ért, már árkonbokon túl volt az Éjfél is, meg a Hajnal is. Az idősebb királyfik aludtak mint a bunda s mire fölébredtek, patogott a tűz, mit az öcscsük csinált. De bezzeg eltátották szemüket, szájukat, mikor elmondta, hogy hol-merre járt az éjjel. Az éjjel! Volt az három éj is egy végben.¹⁰⁶

Az újabb finn mesék már a napleánnyal azonosítják a Hajnalt ilyen körülírással élvén: *Päiwätär* a vörös szalaggal megjelent, hogy a napbikát legelőre vigye.

Sőt nekünk is van mesénk (Világszép Nádszál kisaszony), melyben a Hajnal szintén a Nap leányának mondatik

„Hát ahogy keresztülment a vaskapun a királyfi, nyiladozni kezd a sötétség, s mit látnak szemei? Jön elébe egy szépséges szép lány, aki nem vala más, mint maga a Hajnal, a Napnak legszebb, legkedvesebb leánya. Megtetszett Hajnalnak a királyfi, maga mellé ültette az ő szárnyas lovára s vitte hetedhét ország ellen, emberi szem nem látta gyönyörűséges szép tartományokon keresztül. Először levitte a *rézerdőbe*. Ott dolgoztak a Nap favágói, vágták, döngették a fákat, rakták a szekerekre s vitték a Nap konyhájára. Innét vitte az *ezüsterdőbe*. Ottan ezüst madarak énekeltek szebbnél szebb nótákat s az ezüst-fák háromszor egymás után meghajlottak Haj-

nal előtt. Ezüst-erdőből az *aranyerdőbe* vitte. Csengett az is az aranymadarak énekétől s Hajnal előtt a fák egymásután háromszor meghajoltak.

Ennek az aranyérdőnek a közepén van a Hajnal kertje, ennek a kertnek a közepén van Hajnal gyémánt palotája, s hogy megérkezett Hajnal, összegyűltek mind a ragyogó csillagok, azután intett Hajnal, leszállóit a levegőégből bíboros *fellegekocsi*, bíboros fellegekocsiban volt arany-lóca, arra leült a királyfival s azután úgy szállottak feljebb, feljebb, feljebb, mígnem fölértek a Napnak fényes pitvarába. Ottan kiválasztott Hajnal egy sugarat, szépen belefonta a királyfi hajába s mondotta: Na, királyfi, most már mehatsz, megtalálod világszép Nádszál kisasszonyt.¹⁰⁷

Szép az est- és regg-(pirkadat)-hajnal találkozásának regéje is, csakhogy ez, miként az olvasó figyelmeztetés nélkül is rájönne, nem geniusunk sugalmazata, nem a délibábok hazájának terméke.¹⁰⁸

Az ég alsó részét: a *levegő-eket* a vallási őshiedelem a *Szélisten* családjával népesíté meg.

A finn Kalevala *Ilmarinen-t* ünnepli a szél és időjárás urául. Neve a vogul *Elmpi-ve* 1, a magyar *Ember*-rel vethető össze még leginkább. Egyike a Kalevala ezmestereinek s különösen mint kovács mivel nagy dolgokat.¹⁰⁹

Ilmarinent, miután ő a finn mythologia *Vulkán*-ja, úgy vélem, a levegő és szelek urává nem lehet tenni. Jogosabban lenne helye a *Tűz* (Napisten) családjában s hogy a finnek kedvező szép időt kértek, vártak volna tőle, annak nincsen nyoma a Kalevalában, sőt ellenkezőleg Väinämöinen énekével forgó szelet és nagy fergeteget támasztván ragadtatja őt el á messze *Éjlonba*.¹¹⁰ Máskor meg egy tengeri veszedelem alkalmával nem a jelenlevő Ilmarinen, hanem megint csak Väinämöinen kérleli meg a szeleket.¹¹¹

Eteletür-1, a bájos déli *szél-tündért* soha sem találjuk szülői körében. Nem ismerjük *terhenetär*, a *köd*, *pára* tündérének és társnéinak állandó tartózkodási helyét sem.

A szél-tisztelet nyomára ráakadunk a magyar hagyományban is. A *szélkirály*-ra, a *szélanya*-ra még emlékeznek

népmeséink, s *fiai*-ról is gyakran van azokban emlékezet, miként arról e töredékek után is meggyőződhetünk.

Oaal egyik meséje szerint:

a *Kék hegység* ormán lakik a *légtündére*: a *szélanya* kék ruhában ülve, számtalan kapuval bíró kék háza előtt, melyeken fiai, a *szélek* ki- s bejárnak; midőn a vándor mondahős hozzá betér tudakozódva tündérkedvese után, elvezeti őt a jószívű öreg nő fiaihoz, de egyikök sem akar tudni a kérdezett felül. Két fia: a *déli* és *éjszaki* szél még nem jött volt haza s tőlük várja még a kedvező választ. Mire a déli szél érkezik, süvölt a rengeteg, a sziklák megingatva hulladoznak, haragosan utasítja el a tudakozódót ez is. A legkésőbbben hazajáró szél: az *esti szél*, az anya kedvence ellenben szívesseggel fogadja; ő tud a tünderről s útba is igazítja.¹¹²

Másik mesénk meg úgy tudja, hogy a Napkirály birodalmához esik közel a *Szelek királyának* lakása, kinek fial megjárják a világot.¹¹⁸

Szíves készségű a *szélanya*. Ilyen a *Szélkirály* is; ha tud segíteni a hozzá fordulónak baján, nem mulasztja el soha, hogy ne segítsen rajta. Nem csak fölvilágosítást ad, mi előbb Naptól, Holdtól nem telt ki; hanem van eset, hogy hátára véve a tudakozódót, juttatja el keresett céljához.¹¹⁴

A *szélanya* torzalakjának, idegenből vett kölcsönzésnek nézem a mese azon másik leírását, mely szerint:

számtalan hegyeken és völgyeken túl, száz napi útnak utána érkezik a vándor egy sziklák- és pataktól elzárt völgybe. Ezredéves tölgyek veszik körül a szirtbarlangot, melyből folytonos zúgás és fújás hallatszik. Bent ül a *szélanya*, egy undorító, haragos, hordó vastagságú nő, borzas szállongó hajjal, számtalan ránczú szoknyában, mely mozgására folytonosan zúg s pezseg; hangja mint a fúvó hangja. Megtámadva fenyegeti az érkezőt, hogy hegyen-völgyön átfújja s fejt-hasát szétrepeszt. De végre is enged s leviszi lakába, hogy talán érkező *fia*, a *szél* fog tudni tanácsot. Hatalmas zúgással jó meg ez, dühösen kiáltva, hogy emberszagot érez.¹¹⁵

A néphagyomány azelőtt fogta hangoztatni a *Szél-király-kisasszonyt* is, miként ezt meséink gyaníttatják.¹¹⁰ És a *Szél-fűra* emlékeztet azon szintén mesebeli *Fűvó*, ki mikor megfújta magát, kerekedett rettentő nagy forgó szél s elfújta a katonákat lovastól, mindenestől.

Nem egy mesénk tudja azt, hogy a Nap, Hold, Szél ugyanazon királynak leányait rabolják el, s veszik nőül, de ezek kölcsönzött mesék lévén, magyar mythologiai elemet nem igen foglalnak magukban.

Kunos török népmeséi közt a „szél-dev” érdemel figyelmet.

*

Nagy családja volt a finn mythotógia szerint «esi-nek (=víz) is. A víz öregjét *Ahti*, szintén öreg feleségét *Yel-Zamo*-nak (*Hullám*) nevezik a rúnók. *Ahti* is, *Vellamo* is indógermán kölcsönzés.

Ahtó-t fűszakálú alacsony, izmos öregnek rajzolá a finn képzelet, a víz gazdasszonyát pedig nádruházatúnak. Leányaik s családtagjaik valának:

a *nádtündérek*, kik a verőfényen fésülködnek;

a *kacsa-leányok*, vagy vízi leányok;

a *hullám tündére*, habléányok;

a *zuhatag*, szüze (kosken tyttö.)

Férfi alattvalóik valának: a *tengeri óriások*, a nagyerejű vízi törpék.

A finn hajósoknak az volt a kívánsága, hogy a sziklán ülő folyamszúzek és habléányok karjaik közé szorítsák a hullámokat. Az öreg vizanya mellét szegezze a hullámoknak és szedje össze a habokat I A víz gazdája változtassa mohhá a sziklákat, nehogy a hajót összetörjék! A vízesés mellett lakó *sellők* sodorjanak lenkötelet, mely a hajót lassan lejtse!¹¹⁷

A halászok azon esenkedtek, hogy a nedves szakállú öreg jöjjön velük halászni; a hullámok aranykirálya hozzon nekik sok halat! A hullámok királynéja, a szigorú istenasszony hozzon nekik lakóhelyéről, a tenger fenekéről halakat.

Väinämöinen azzal kecsegteti, hogy inget cserél vele.¹¹⁸

A rokon népek mythológiájából rámutathatunk a *fejér szakálú haltündérre* („Ak-Szakal özais”-ra), ki a halászat pártfogója volt, miként később még látni fogjuk.

A magyar hagyományban mód fölött elhomályosodott vizisteneink és nemtőink emlékezete s csupán a népmesék tudnak még róluk valamit.¹¹⁰

Úgy látszik, hogy a vízi istenek tekintetében az egység nem volt meg az ősvallásban, hanem minden folyóvíznek, tónak, lápnak, sőt kútnak is megvoltak a maga tündér, vagy állatalakutó „*vizi lányai*” és „*sellői*.”

Az „*ezüst szakállú vizatyus, a selyemhajú vizanyus*” ma már nincsen emlékezetben.

A mese a tenger-víz alatt való tündérbirodalom urának a *halak királyát* vallja, nejeének pedig a *világ szép asszonyát* ismeri.¹²⁰ De van a *Dunának is királynéja*, kinek leányát szerelemre gerjesztik Jávor halászlegénynek szomorú dalai.¹²¹ Különben minden tó egy-egy kis tündérbirodalom, sőt a kútnak is megvannak a magok „*vizi leányai*,” kik a kútba néző gyermekeket szeretik magukhoz csalogatni.

A víz olykor hasznos, máskor kártékony elem. Szellemei is majd jó, majd ellenséges indulatuk.

Nádszál-kisasszony, nádtündér“ jó indulatú.¹²²

A dallos tengeri kisasszony sem rósz szándékú.

A Garam folyó béka-szellemé, kinek komája lett a szégyen asszony s házában ráakadt két gyermekének visszatartott lelkére már nem egészen jó indulatú.¹²⁸

Mellékesen legyen mondva a víz-isten népségét szaporítják az állatokká varázsolt tündérek és halandók is, kiket az egyes mesék hősei oldanak föl a végzetes ígézet alul.¹²⁴

A *föld-anyá* (*vén föld, föld gazd'asszonya*) szintén külön istencsaládot alkota, melylyel azonban sem a finn monda, sem a magyar hagyomány nem ismertetnek meg minket. Férje a finn mythológiában a *dörgés istene*. Gyermekeiül az *óriásokat* tekinthetjük, meg a *hegyi törpéket*.

A népmese úgy tudja, hogy mélyen a föld alatt egy barlangban lakik, mely drágakövek fényétől nyeri ragyogó világát. A földanya mogorva asszony, ki az országába betörő vándorlót azzal fenyegeti, hogy soha többé nem lát napvilágot, hanem *jóltevő anyának* neveztetve mégis megkérlelődik s köingat ad neki, hogy a tűz országának égető hőségét kiállhassa.¹²⁶

A népbabona nem egy bajban a földhöz fordul segélyért, így a kecskeméti néphit szerint: a kinek a toroka fáj, térdepeljen le a földre és egymásután háromszor mondja: „Édes anyám, földénéked mondom. torkom fáj“ s annyszor csókolja meg a földet, azután térdepelve még egy miatyánkot mondjon.

Nagy családja, nagy becsülete volt a régi finneknél az erdő és vadászat istenének. Ez Tápió vala „az erdő deres szakálú örege famohából készült ködmönben, süveggel, mely olyan mint a tülevelű fák koronája, ő vala, ki a fákat lombruháikba öltözteti, erdeiben mézet nevel, gondját viseli a vadaknak s a vadász útjára terelgetve, szerencsés vadászatot ad.“ Számos cselédje van, férfi és nőszemélyekből álló, kik mind az erdő közepén, Tápió udvarán laknak. Ennek kapui sugárzanak az aranytól, benne az istencsalád jó hajlandóságú tagjai laknak. Lakásuk is három van: a *fa*, *csont*- és *kővár*. Családjukhoz tartoznak a fenyő-, a boróka-, berkenye- és zelnicze-fatündérek.¹²⁰

Tápiónak fia és két édes leányát ünnepli mindenek fölött a Kalevala.¹²⁷

Tápió-helyneveinket Pest-Pilis területén ezen erdei főistenre szokás vonatkoztatni. Az „erdők leánya“ meséinkben még előfordul.¹²⁸

És itt talán helyén lenne, hogy az isten-családok tekintetében némi pihenőt tartsunk.

XIII. Boldogasszonyok.

A néphit hét Boldogasszonya. Nagyboldogasszony. Kedd asszonya. Szülő Boldogasszony. Szép asszony. Szép asszony vászna.

Kálmány Lajos érdeme, hogy ősvallásunk istenasszonyáról: a *boldogasszonyról* határozottan szólhatunk.¹²⁹

Szerinte: *a néphit több Boldogasszonynak hódol, a Nagyboldogasszonynak azonban egyiket sem teszi elébe. Ő volt az anya-istenasszony.*

A nép, legalább Szeged vidékén úgy tudja, hogy hét Boldogasszony van, a kik közé nincsen belefoglalva a *Kisasszony, a Nagyboldogasszonynak mindvégig szűzen maradt leánya.*

(Szőreg.) Hogy kik azok, erre nézve a néphit nem egyezik meg, hanem az elszámolásnál a gyertyaszentelő Boldogasszony, a gyümölcsoltó, a sarlós, a körülírás nélkül emlegetett Boldogasszony és a Nagyboldogasszony soha se hiányzanak.

A hagyomány tehát még ma is tudja a különbséget, mely az ős hit szerint a közönséges Boldogasszony és Nagyboldogasszony között létezett; tudja még a félkeresztény, félpogány korból, mely az új vallást, a hol lehetett, kiegyeztetni igyekezett az ősi meggyőződéssel.

Es ezen kiegyeztetési törekvés teszen bennünket biztosakká, hogy az ős vallásnak volt: Kisasszonya, Boldogasszonya és Nagyboldogasszonya a többek közt. B háromnak neve átment ugyanis a magyar kereszténységbe és tisztességek a Mária-cultusban nyert mintegy folytatást.

Szeged népének hagyománya szerint, miként *Kálmány* tudja, a Kisasszony a Nagyboldogasszonynak mindvégig szűzen maradt leánya, kinek soha, semmiféle gyermeke sem volt.¹³⁰

A magyar kereszténységben úgy látszik, hogy Mária lépett az ős vallás Kisasszonyának örökébe. Egyik ünnepe ma is „*Kisasszony ünnepe*“ nevet visel.

Máriának Kisasszonynya lett ezen elkeresztelésében érvényesült ugyan az egyháznak tanítása az örök szűzről („*semper virgo*“); de ha már Mária csupán Kisasszony, kérdés marad: a Nagyasszony székébe kit kelljen ültetni? Szent-Gellért vévé észre, hogy elejét kell annak venni, hogy a nép maga válaszson, ki legyen a kereszténységben az, ki a pogányságban Nagyboldogasszony vala. Csakugyan attól lehetett tartani, hogy a keresztény vallás lényegével ellentétben kerül valaki az egyoldalú elnevezés következtében a Megváltó anyja elé.

Szent-Gellérről mondja a legenda: „És az ő tanácsának intéséből akkoron *kele föl*. hogy az szűz Máriát ez Magyarországnak Bó'dog-Asszonnak, avagy ez világnak nagyasszonyának hívnák.“¹³¹ A nemzeti genius ekkor azonban már határozott s ezen elhatározásától nem tért el azóta sem.

A babonás néphit az őshagyomány folytonosságánál fogva ma sem Máriát tartja Nagyboldogasszonynak, illetőleg mikor Nagyboldogasszonyról van szó, nem Máriára gondol.

Kálmány biztosít bennünket, hogy Szőregen, Ó-Szent-Iványon, Klárafalván, Oroszlámoson és a többi Szeged népéből keletkezett községekben a *Nagyboldogasszony* senki más, mint *Szent-Anna*.¹³² Hasonlóképpen Eger vidékén és a palóczok közt, s csak a kereszténységet kiválóan ismerő és nagyon *könyves* hívek szerint Mária. Persze, hogy ez csupán a nép alsó rétegének magán hiedelme, s itt is kiválóan az asszonynépség az, mely az Ős Nagy boldogasszony cultusát keresztény kiadásban nagy odaadással űzi és hagyományozza tovább.

Nagyboldogasszony volt az ős vallási meggyőződés szerint az áldott állapotban levőknek a pártfogója, s fogták hozzá folymodni a magtalanok is, legalább e tekintetben most Szent-Annának, a Mária anyjának van meg a nagy tisztessége, kinek tiszteletére az anya-jelöltek az öregebbek tanácsára *kilencz keddet böjtölnek pünkösöd után.* (Szőreg.)¹⁸⁸

A Nagyboldogasszony volt a *kedd asszonya*, s e tekintetben is Szent-Anna lön a magyar kereszténységben a nagyasszony örököse.¹³⁴ A kedd országszerte nem is annyira napja, mint ünnepe, melyen ha csak teheti a tiszavidéki asszony, misét hallgat. (Eger.) Keddi napon a Nagyboldogasszony szegedi asszonytisztelői nem végeznek erős kézi mimkát, még varmiok sem szabad. A Nagyboldogasszonynak tett fogadalmak teljesítésének is kedd a napja, milyen az áldott állapotban levőknek, hogy szerencsésen szülhessenek 7 keddi böjtje.

Egész sora van a keddi babonáknak, melyeket népünk asszonyai, hogy a Nagyboldogasszonynak kedvében járjanak, szorgalmasan megtartanak.¹³⁵

Nagyboldogasszony volt az ősvallásban *az életetadó istenasszony*. Mint a szülő anyák láthatatlan segítője, Szülő Boldogasszonynak tisztelgetik.

Ha a szülés megtörtént, a Nagyboldogasszony, mint az asszonyok pártfogója gondoskodik tovább is az újszülöttről és az anyjáról az által, hogy két angyalt küld oda, egyiket, hogy az anyát őrizze, másikat, hogy a gyermeket, de oda küldi a *Boldogasszonyt* is.¹³⁶

Ez a Boldogasszony, mert ő küldi, nem egy a nagyasszonnyal, hanem a Nagyboldogasszonynak a leánya, kinek tisztét a kereszténységben Mária teljesíti.

A Boldogasszonynak az ős vallás azt tette volt nemes kötelességévé, hogy a gyermekágyasok őrzője és a családnak gondviselője legyen.

És e czímen a Boldogasszonyt a nép részéről a kegyelet egész sora veszi körül. Tisztelete a Mária-cultus védelme alatt napjainkig fönmaradhatott. Nem így a Nagyboldogasszony többi leányai, kiknek a kereszténységben neve is feledékenységbe ment vagy egyikök-másikuk oly torzalakot öltött, mely az ősvallási meggyőződésnek tetőtől-talpig a visszája, mint a „*szép asszony*,” ki a népképzletnek ma réme, holott egykor talán eszményített alakítása volt.

A hagyomány ma és bizonyára már századok óta úgy ismeri a Szépasszonyt, mint gyermek-ijesztőt és az éjjek rémét, ki a gyermekágyas asszony megrontására törekszik, gyermekét kicseréli és máskülönbben is ártalmas szellemet.¹³⁷

Már neve: a Szépasszony elegendő, hogy mythologiai ős vonásait a mai hagyományétól, melyben Kálmány is sok idegen kölcsönzést ismer föl, elütőnek tartsuk. Népünk erkölcsi jőzansága nem tűri azon ráfogást, hogy szépnak nevezzen egy erkölcsileg rút személyt. Miként a mesékből meggyőződhetünk az erkölcsi szörnyetegek rendszeren kinézésre is utálatosak és visszataszítók. A Szépasszony szép nevezetét tehát méltán annak bizonyosságául vesszük, hogy a hagyománynak *Szépasszonga* koránt sem az, a ki az ős vallásban volt¹³⁸

Vannak közvetítő adatok, főleg a *székelységben*, melyek őt „*Czifraasszony*“-nak és mulatónak vallják.¹³⁹

A róla szóló adatokat leginkább azon a czímen nem valljuk sajátjának, mert ezek, legalább Erdélyben nem a *Szpasszony*-, hanem a *Szépasszonyok*-ról szólnak:

„Ha a beteget éjjel valaki szólítja, ki ne menjen, mert a *szépasszonyok* elviszik.“ Ha több forgó szél jár egyszerre, azt mondják: a *szépasszonyok tánczolnak*. Ilyenkor néha a boglyákból a szénát is széthordja a forgószél. Erre is azt mondják: a *szépasszonyok hordták széjjel*. Ha a tehén teje véres: a *szépasszonyok fejték meg*.“ (Ethn. VI. 300.)

A szépasszonynak egyes voltára és egykorú előkelőségére még leginkább abból lehet következtetni, hogy az

égen csillaga van. *Antáresz*, a Skorpió legnagyobb csillaga a *Szépasszony csillaga*; de az egek *országútja* (— a tejút) sem egyéb egy székely változat szerint, mint a *Szépasszony vászna*.

A nagymagyarországi monda szerint a Szépasszony férjes. Férje a talyigás „*Sánta Koldus*”¹⁴⁰ A nép úgy tudja, hogy valamikor boldogul élt a Sánta Koldus a Szépasszonnyal, hanem mióta felesége hűtelen lett hozzá, oda van a boldogsága. Sajnálja a feleségét, megy utána, de haszontalan minden sietése, mert a Talyigá-t nem akarja elhagyni, maga után huzza, s így a Szépasszony, a kinek nincsen terhe, nála jóval előbb jár.¹⁴¹

A székely monda emígyen tudja a Szépasszony esetét: „A Szépasszony hűtlen lón kedveséhez. Ez arczúl csapta őt s letúnt a feneketlen kristálytóba, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A Szépasszony most kedvesét ezer esztendő óta várja. Ejelenként kiterigeti *vásznát* (ez nem más, mint az Országútja, a tejút), estve-reggel a kristálytó vizével öntözgeti azt, mi aláperegven, szüli a *harmatot*,”¹⁴²

Mindezeket összevetve, azt vélem mondhatni, hogy a Szépasszonyban őseink a magyar Venust, a szerelem hatalmas istenasszonyát tekintették, mit igazolhat az is, hogy a nemi visszaélés áldozatairól azt mondják, hogy a Szépasszony ágyát fekszi.¹⁴³

A nép tudása szerint a Szépasszony az „ördögös vénasszony leánya,” adatainak javarésze szerint azonban kétségtelen, hogy az őshit ennél magasabb származásáról volt meggyőződve, vagy amint hiszem, egyike volt a Boldogasszonyoknak, a Nagyboldogasszony leányainak.

A nagyasszony nem lett volna Nagyboldogasszony, ha fiaikat és leányokat is nem nevelt volna.

XIV. A magyarok istene.

Nem egy az öreg-istennel. Párhuzamok. Novo. Az égiekkel való rokonságunk.

A természetimádó népeknél a *vitézség és az önbizalom megszemélyesítésében jelentkeznek rendszerint az elvont fogalmak első istenségei*. A *hadak istenében* önön vitézségének áldozott

minden nemzet és bajos lenne népre hivatkozni, melynek saját *nemzeti védő istene* ne lett volna.

Ilyen vala őseinknél „*a magyarok istene*.”

A magyarok istene felül hallgat a hagyomány. A tudósok pedig, miként látiuk, őseinket egyisten-hivőknek tartván, úgy tekinték-é kifejezést, mint a hogy az ma használatik, sovinsta nagyítással, az „egy isten” helyettesítőjének. De a magyar ősvallás többisten-hivésének föltételezése sem szüntet meg minden ellenmondást; mert mindig kérdés marad: egy volt-e az öreg-, a nagy istennel, avagy vele nem azonos, sőt neki egészen alárendelt kisebb isteni alak?

Barna sokat emlegetett mythologosunk nagy érvet lát abban, hogy a nép nyelve szerencsétlenséget fejez ki ezen kitétellel: „az isten meglátogatta.” A főistennek elzárkozottsága, minélfogva az emberiség sorsát közvetlenül soha sem intézi s az emberekkel, kivéven a gonoszság megtorlását (látogatását) csakis alattas istenségek közvetítésével érintkezik, — nem engedi föltételeznünk, hogy védő, óvó, pártfogoló istenségül olyat néztek volna ki maguknak, kinek látogatását annyira végzetesnek vallották.¹⁴⁴

Az is bizonyos, hogy e tekintetben is az lehetett az ő hit, a mi a többi rokon népeké, kiknek egyikénél sem a „nagy,” az „öreg isten” viseli a *nemzet istene* czimét, hanem *kedvező fia* vagy *unokája*.

Így a *voguloknál* „Numi Tarom kisfia” (Numi Tarom vasi pi), másként *arany-fejedelem*, ki Taromnak legkisebbik fia s azért legkedvesebbje. Őrzi az egész vogulságot, kerülgetvén vogul országot. Minthogy a vad lúd röptetését nagyon sebesnek és tartósnak hiszik vala: vad lúd képében repül köröskörül. Azért hívják ludfejedelemnek is. Lakását is *lúdvárnak* mondják. Van egy monda, mely szerint az Ob folyam volt neki fő tartózkodó helye, mert az Ob felső vidéke volt volna eredeti hazája.¹⁴⁵

A *mordvák nemzeti istene* „*Pirgine Póz*” (a *mennydörgő isten*) volt, ki vérszerint való rokonságban volt pártfogolt népével, miután közülök házasodott.¹⁴⁵

Maga *Pirgine Póz* a nagyistenasszony unokája volt.

A *szuomiaknak* vagy *finneknek nemzeti istene* Kaleva

óriás fia: *Väinämöinen* vala, a Kalevala főhőse, ki e hőskölteményben a békének, rendnek és összhang után való törekvésnek, meg az önzetlen áldozatkészségnek képviselője s személyesítője.

Ezekhez fogott hasonlatos leifni az egyrésről sokat emlegetett, más résről teljesen elfeledett magyarok istene is. Őt a mondottakhoz képest az „öreg istentől“ különbözőnek, nálánál kisebbnek kell gondolnunk; de a ki, miként Barna mondaná: elég hatalmas volt, mint istenfi arra, hogy kedvelt népét világrendítő csatákra vezesse s az ellenség kardja és nyilai ellen megvédje.

Nevét haszon nélkül kérdezzük az őshagyományok megszegényült örökösétől: a *néptől*. A magyar kereszténység az ő emlegetését kirekeszteni nem tudván (vagy adatok hiányában úgy esik mondanunk, hogy meg sem kísérletezvéen), túrte emlegettetését, miből utóbb a kereszténység megszilárdulásával szabadalmi vélt előjog származott, noha a gyakorlat által öntudatlanul föntartott nevezet nem annak szólt, a kire lassankint és utóbb egyetemesen mindenki által értelmeztetett.

Pedig neve volt, s ha nem csalatkozom föl van írva az égre is. Vájjon nem a *Gönczöl* hordozója-e nevének?

Egy résről bizonyos, hogy a mordvák nemzeti istene „*mennydörgő isten*“ volt, más résről a néphiedelem, miként vele később (az ősmagyar csillagos égnél) leszünk beszámolandók, úgy tudja, hogy *a Nagy Gönczöl szekéren hordódik a villám, vagy hogy istennyilákkal van sorjában tele rakva*. Vájjon nem volt-e egyszersmind dörgő isten a magyarok istene is; vájjon nem az ő neve vagy-e föntartva a *Gönczöl-, Dönczöl-, Dönczö-, Dönczör-* és a palócz *Kincső-*nevezetekben? — ma még eldönthetőnek nem látszik.

Kálmány ismert mythologiai írónk úgy vélekedik, hogy a *Dönczöl-*einevezés nemzetünk bölcsőkorából származik, nem kölcsönvett, hanem eredeti név. Dönczöl közönséges halandónál nagyobb személy volt.¹⁴⁷

A magyarok istene volt-e egyszersmind *a hadak istene* is? — biztosan ma már meg nem mondható. A *vogulohnál* meg *a mordváknál külön isten áll a hadak élén*.¹⁴⁸

A vogulok istene, miként láttuk, vadlúd képében röpülte körül a vogol földet. Ilyennek vehető nálunk a mondák „*turul*“-ja.

A magyarok istene ős hiedelem szerint vérrokonságban állott-e szerette népével, miként a mordvák mennydörgő istene (Pirgine Páz)? — fölösleges lenne kérdezni is, ha nem tudnék a hagyományból, hogy pogány őseink erősen tárták a Nagyboldogasszony sok gyermekével vagy unokájával az atyafiságot.

Előbb láttuk, hogy az átmeneti magyar imádság, a szép, ragyogó Napot „*testvér*“-nek tiszteli, a Holdat „*asszony-nénénk*“-nek, a Csillagokat „*hugaink*“-nak, a Szelet „*süvünk*“nek, sógornak, a Vizet „*ágyikánk*“-nak, a Tüzet „*urunkbátyám*“-nak, a Földet „*nagyasszonyunkénak*“.¹⁴⁹

Nem lehet kétséges, hogy ezen nagy és fényes rokonsághoz a magyar nem juthatott másként, mint a magyarok istenével való vérrokonsága révén.

XV. A Nagyboldogasszony családja.

A mordvaiak anya-istenasszonya. Négy fia és négy leánya. A leányoktól származott fi-upokák. A Nagyasszony lakása, tevékenysége és szeretetreméltó volta. Szülő Boldogasszony. Feledésbe ment vonások. Állatai és növényei.

„Letarolták már a rétet,“ melyen az isten-mythoszok virágait lennének szedegetendők. Alig teng még itt-ott egy-két vad hajtás. Nem így az atyafi népeknél, kiknek földén az ősiség ezeréves avarja még emberemlékezetre is megvolt, s megvan helyenként most is.

Ezúttal a mordvaiak földére esik tekintetem, hol az ősisztenek még emlékezetben vannak s a pogány szokások és hiedelmek még csak most vannak átalakulóban. Es mert ősvallásunk Nagyboldogasszonya e népnél még él, méltán fordulunk hozzájuk tájékoztatás végett.

A gyufa világuralma előtt szokásban volt tüzet a szomszédságból kérni kölcsön; adása szomszédok között viszonyos készség vala. A mordvák valaha szomszédaink valának, s talán a Nagyasszony szent tüze tekintetében csak a köl-

csönt adják vissza, midőn ez alkalommal tájékoztatásért hozzájuk fordulunk.

Csám-Páz a mordvaiak öregistene, kinek első teremtménye, miként már láttuk, éaitán. Utána Csám-Páz leánya látott napvilágot: *Ange-Pat'ai* (Ange-Pátyáj) az anya-isten-asszony, a *Természet istenasszonya*, az élet, gyermekszülés és a föld termékenységének forrása, kit a mordvák úgy dicsőítének, mint örökké fiatal szüzet; erővel, szépséggel és élettel teljeset és a világ élete fen tar tóját. E szüziesszermészeténél fogva ő tartaték a szüzek és szemérem oltalmazójának. De egyszersmind anya is vala: Istenek anyja, s mint ilyennek ótalma alatt állottak az asszonyok; az anyák és újszülöttek élete fölött ő öröködék s végre ő visel vala gondot a házas életre is.¹⁵⁰

Ange-Pátyáj ellentéte Saitánnak, kivel állandó háborúságban van. Ő ótalmazója minden teremtmény életének és boldogulásának mindazon , *rosszal*“ ellen, melyek Saitántól származnak, miben fiai, leányai és unokái vannak támogatóására.

Ange-Pátyáj négy istent és négy istenasszonyt szült:

Ange-Pat'ai gyermekei és unokái:	}	1. Niški-Páz, a legöregebb; az ég, a nap, a tűz és világosság istene. Ő nála az égben tómerdek lakóhely létezik, melyekben a jó emberek lelkei élnek.	
		2. Szvat-Wereski-Welen Páz. Földkormányzó s az emberi nemzetségek alapítója.	
		3. Názárom-Páz, a tél, éj és hold istene. Ő fogadja be a maga birodalmába a megholtak lelkeit. A jó jámbor lelkeket Niški-Páz, testvéréhez küldi, a rosszakat a Šaitán hatalma alá űzi.	
		4. Woltszi-Páz az állatok istene, a halászok, vadászok pártfogója.	
		1. Niškende-Tewtär, az anyaisten-asszony legöregebbik leánya. A méhek pártfogója, a sors istenasszonya. Midőn ember születik, az anyaisten-asszony az újszülött sorsának elintézését ezen leányára bizza.	} Purgine-Páz (mennydörgő isten), a mordvák nemzeti istene.

Ange-Pát'ái gyermekei és unokái:	}	2. Norrowa-Aparucsi, az anya isten-	} Másztir-Páz	
		asszony második leánya, a földmivelésnek		=a földnek
		istenasszonya. Ennek fia:		istene.
		3. Pakszá Pat'ai, a szántóföldek,		} Wed-Páz=
rétek és veteményes kertek oltalmazója.	vizi isten.			
Az ő fia:				
		4. Werjä-Pat'ai, az erdők, ligetek,	} Warma-Páz, a	
		fák istenasszonya. Fia:		szól és levegő
			istene. ¹⁵¹	

Ez mordva felfogás szerint az istenek családfája, melyet azonban a magunkénak a hagyomány javasló biztatása nélkül nem vallhatunk.

Már előbb vitattuk, hogy az anyaiistenasszonynak megfelelő Nagyboldogasszony székébe Máriát ülteté a magyar kereszténység;¹⁵¹ de a nép asszonyai még ma is *Szent Annától* várják azt, a mit ősanýaink a Nagyboldogasszopotól szoktak volt kérni.

És a hagyomány is sokban igazolja ezt. Érdekes tudnunk, hogy őseink milyen képét rajzolták maguknak, milyennek képzelék a *Természet nagyasszonyát*, kiben egyesítve látták, tudták mindazt, a mi csak a női tökélyhez tartozik.

„A mennybeli lakásán Ange-Pátyáj fiatal és szép. Midón a földön jár, leginkább erős mivolta mutatkozik. Itt olyan ő, mint a vas. Midón jár, inog alatta a föld, s ha kőre lép, ott marad a lába nyoma. Néha látni is őt a földön, hol nagyszerű aranyfarkú madár alakjában, mely arany-orrával a mezőkön és- réteken magvakat hinteget, hol hófejér galamb képében, mely a magasságból virágot hint alá a *méheknek*, hogy mézet gyűjthessenek, és szemeket az ő *kedves tyúkjai* számára. Sokszor csak az árnyékát látják az emberek ennek a jóakarató istenasszonynak, mikor a szántóföldeket látogatja. Nyáron át világos nappal lehet látni déltájban a mezőn egy finom lebernyegfélét a földeken nagy sebességgel átvonúlni, a nap mellett pedig alig lehet észrevenni némi kis vékony fellegecskét. Ez az Ange-Pátyáj árnyéka. Ilyenkor az istenasszony megy láthatatlanul a földeken át, kedves állataiban és növényeiben gyönyörködván, a földet pedig megtermékenyítvén. Minden csecsemőnek kirendelvén a maga

őrszellemét (Ange-özaisz), maga Ange-Pátyáj is gyakran faluról-falura megy az apró alvó gyermekekhez s nyájaszkodik velők. Midőn tehát az alvó csecsemő álmában mosolyog, tudni való, hogy az istenasszony czirogatja.^{-15*}

A kereszténységben az ő nagyasszonynak ezen legendái jobbára épen úgy feledésbe mentek, mint a többi ural-aljai népnél ráhatás következtében módosultak és' más alakot öltöttek, főleg származás tekintetében. Sokat mondó azonban azon körülmény, hogy az ezeréves kereszténység daczára felismerhetőbb az *ős nagyasszony* alakja és családja a mi hagyományunk világitásánál, mint a számánizmusban megmaradt atyafi-népek egynémelyikének vallási hiedelméből.¹⁵⁴

A *mordvaiak* felfogása szerint Ange-Pátyáj: *mind a mennyben*, mind a földön él. Fenn a felhők mögött van az *ő háztartása*, telided s teb a még születendő emberek leikeivel és gabnanemü növényekkel, melyekkel tápláltatnak mind a házi, mind a vadállatok. Eme lakóhelyéről árasztja a földre az éltető erőt, hol reggeli harmat, hol eső és hó, hol északi fény képében.

Tudott még erről emberemlékezetre is a hagyomány, én legalább arra értelmezem „az ősmagyar csillagos ég“-en még ismert „*Boldog-asszony*“ csillagát, a *Tündéraszony palotáját*, s az ő *társzekerére* leszek értelmezendő a *Kis-Gönczöl-Szeker-et*.^{15b}

Az istenszülő „leszállván a földre behat a *Föld-isten* (Masztir-Páz) lakására is és a földnek termékenységi erőt ajándékozik.“¹⁵⁶

A *Földanyáról* már volt szó és mivel még a következőkhen is leszen, azért az ide vonatkozó hagyományra elegendőnek látszik a figyelmet csupán fölhívunk.

„A földre, úgymond folytatólag *Barna*, Ange-Pátyáj a szolgálóit küldi, de a gyermekszüléseknél láthatatlanul maga is jelen van.“¹⁵⁷

Erre nézve már ismerjük a néphagyományt, mely a nagyasszonyt e czimen *Szülő-boldog-asszony-nek* szereti mondani.

Megjegyeztetik Ange-Pátyájról, hogy gondjaihoz tartozik az is: serények-e a nők? s különösen nagy gondja van arra, hogyan fonjanak, ő maga is fonó. Menny-égben egy

ezüst-hegy hátán aranyguzsajon fonja a fonalát. A mezőkön őszzsel látható fonalak az istenasszony fonása.

E tekintetben a szóbeli hagyományt a vele egyenlő értékű *összokással* helyettesítve, méltán hivatkozhatunk népünk asszonyainak fonási buzgalmára, a költők által megénekelt „*fonók*“-ra, a keddi fonás tilalmára. A *palóczoknál* különösen erény-számba jön a fonási ügyesség.

Természetes azonban, hogy a kereszténységben a Nagybaldogasszony sokat veszített hatalmában, szeretetreméltóságában s bizodalomban. Szent Annát a keresztény legenda oly viszonyok között szerepelteti, melyeket a népnek sok tekintetben bajos vala az ősmýthosz nagy asszonyával meg egyeztetni. Ezért van aztán, hogy az istenasszonynak sok vonása feledésbe ment, másokra ruházta és cultusának más része a rávonatkozás jelentőségét veszítette el.

A szegedi néphit szerint: a tyúkot Szent-Péter vitte fel az égre, hol csirkéket költött s Krisztus urunktól való szabadon boesájtása óta kapar, legel az égen (Fiastyuk).¹⁵⁸ Pedig a tyúkok Ange-Pátyájnak voltak kedves állatai termékenységük miatt. Tyúkot és tojást szoktak volt neki áldozni, miként látni fogjuk. Feledésbe ment, hogy a mai húsvéti piros tojás használata régibb a magyar kereszténységénél, a mennyiben Ange-Pátyájnak nyári ünnepén szoktak a mordvák tiszteletére tyúktojást festeni fokhagymával, úgy hogy barna-sárga színt kapnak. Ezeket ők — miként Barnánk tudja — elteszik, tűzvészkor a lángok közé dobják oltás és a lángok megfordítása végett, erdőn a fákba teszik, melyekben a méhkasokat elhelyezték, hogy a rajzás annál jobban sikerüljön s a csibéket is azokkal etetik, könyörögven Ange-Pátyájhoz, hogy majd megnőve, annál jobban tojjanak. Terméketlen nők s a kiknek gyermekeik kis korban meghaltak, maga eszik. Midőn a nyájban és a házi állatok s különösen a juhok közt marhavész pusztít, összetörik és az istállókban s akiokban szétszórják a darabjait, a nyáját pedig a tojás hajával és foghagymával füstölik.

Elenyészett az ősmonda, melyet a mordvák még regélnek: miért szereti Ange-Pátyáj a *tyúkot* és átkozta meg a *kakukot*?

„Világ kezdetén meghagyd Ange-Pátyáj minden nőnek és szaporító állatnak, hogy mindennap szüljenek. Ebbe azonban nem egyezének bele, azt mondván, hogy az nagyon terhes és kínos volna; csak a tyúk egyezek bele az istenasszony akaratába S ezáltal az istenasszony legkedvesebb állatjává lőn. A tyúkon kívül csak még egy madár egyezék bele az istenasszony kívánatába, és közel járt hozzá, hogy ő is választotta legyen az istenasszonynak, de utóbb beleírna a mindennapi szülés fájdalmaiba. Ez a kakuk volt, melyet Ange-Pátyáj szintén házi állatnak szánt vala. Most tehát megharaguvék a kakukra, kiüzé az emberi lakhelyekről az erdőre, s még csak azt sem engedé meg neki, hogy ezentúl saját fészket rakhasson magának, hanem meghagyá neki, hogy ennekutánna másnak a fészkébe tojjék. Ígérete megszegésének emlékezetére Ange-Pátyáj a kakukot himlőhelyessé s a tojásait is tarkává tévé. Ez időtől fogva kakukkol bánatában a kakuk az erdőben, siratván az emberi lakásokat, a hol olyan jó dolga volt.“¹⁵⁰

Nagyon szórványos adataink vannak rá, hogy a magyar Nagyasszonynak ép úgy, mint a mordva Ange-Pátyájnak a növények között a *köles*, *len*, *fokhagyma* és *vereshagyma* fogtak legkedvesebbek lenni, valamint az emlős állatok között a *juhok* és *sertések*.

Kevés hagyományos maradvány örökíti a Nagyboldogasszony egykori nagy tisztességét; de gyermekeiről majdnem még kevesebb az, mit fölmutathatunk.

XVI. A Nagyasszony figyermekeinek hagyományai.

A mordva Ange-Pátyáj. Kedvencze. A Nap a vogul hagyományban. Etymológiája. A had (család) istene. Az éjjel istene. A vadászat, halászat istene.

I. A mordva ősi világnézet szerint az Anya-istenasszonynak legöregebb fia „Niski Páz“ = *Napisten*, az ég, a nap, a tűz és világosság istene volt, egyszersmind a méheknek is legfőbb védelmezője. Nála az égben tömérdek lakóhely

van, melyekben a jó emberek lelkei élnek s mint a méhek úgy környezik Niski-Pázt.

Az Anya-istenasszony maga szokott a földekről lent szedni s ebből aztán ezüst guzsalyáról fonalat fon „áldott ujjával” a maga gyermekeinek. Minden fejr juhna a gyapjából kitép egy szálát, s az így gyűjtött fonalat megfonja, a fonalat megfesti azég *Mijében, a nap biborában, a hold és hajwil aranyárga színében* s mordva szokás szerint az istenek ingeibe szegélyeket és váll-czifrázatokat hímez. De talán egyiknek sem szebbet, mint elsőszülöttének. A „szivárvány” a *Napisten* (Niski Páz) *inge szegélye*, melyet neki Ange-Pátyáj, az édes anyja varrt.

Vájjon vagyon-e ennek nyoma a magyar hagyományban? De lássuk előbb a *voaul hagyomány* hozzászólását.

Egy vogul imádságban a nap anyja „hét istenszülő úrasszonynak” mondatik, kitől kapott ruháját és övét veszi magára, midőn útjára indul, melyet nyerges lóháton teszen meg. Anyja öltözteti és felesége simogatja fűrtéit. Anyja *hā istenszülő-nek* mondatik; de tudnunk kell, hogy vogul beszédmód szerint *hét* anyi mint „*sok*,” tehát hétnél több is érhető alatta.¹⁶⁰

Itt anyjának Kaltös, vagyis a hajnal mondatik, ki néhol úgy fordul elő, mint testvére, s itt a vogul néphagyomány valószínűleg eltért az eredeti felfogástól és *Kaltes-t* „Kältes“-szel zavarta össze.

Kältes az istenek anyja, így *Sarnuater-nek*, a vogulok *nemzeti istenének* is egyik Kältes (nőóriás) vala az édes anyja.¹⁶¹ Mert többen voltak az óriás nők.

Különben mondánk a hajnalt a nap nem valóságos, hanem csak nevelő anyjának érti. O öltözteti s a magyar mese is azt tartja, hogy tehetetlenné vált a Nap, midőn a királyfi a Hajnalt fához kötötte.

Magyar hagyományainkra térve, a mythoszi morzsálékok összeszedetetését mindjárt a „nap”-szón kezdhethük. „Ki sejtette volna, kérjük *Vikár Bélával*, hogy ebben a rövidke szóban egy mythoszi felfogás lappang? A nap-szóval eddig sehogyse voltunk tisztában. Csak azt tudtuk, hogy a régi magyar nyelvben így hangzott (tájszólásilag ma is így

hangzik) *náp*; de nem bírtuk kimutatni biztos rokonságát a finn-ugor nyelvekből, még kevésbé sejtettük, hogy mi volt az eredeti jelentése. Munkácsi mind a kettőnek rájött a nyitjára. Kimutatja, hogy ez a szó eredetileg összetétel és annyit jelent: „nő *fia*” Ugyanis a vogulban az asszony, különösen előkelő asszony neve: *náj* kicsinyítő alakban: *női* a magyar *fi*-szó pedig vogulul: *pi*. Ebből a két szóból: *nül* vagy *náj* és *pi* van a magyar *nap* (eredetileg nálpai vagy nájpi) összealkotva. Ezt az etymológiát és egyszersmind ennek igen nagy jelentőségét is azonnal megértjük, ha tudjuk, hogy a vogul mythológiában a napnak legközönségesebb jelzője: *asszony fia*, vagy vogulul gyöngédséggel szólva: *fiúcska*.¹⁶²

Én a nap-szóból még az anya nevét is kiolvashatónak tartom, miután a semmit sem mondó: *asszony fia* az előkelőség föltüntetésével így látszik módosítandónak: „*a nagy asszony fia*“

A magyar hagyomány is tudhatta még ezelőtt valamikor, hogy a nagyasszony fon, szó a maga isteni gyermekeinek. Lugossy Józsefnek még megtudták mutatni a „*Boldog-asszony motollája*“ nevű csillagot és ha tudjuk, hogy a palócok „*Bába búkra*”-nak nevezik köztudomásúlag a *szívárványt*, — azon kívül, hogy az istenek egyik jelentős nevével jövünk ismeretségbe a „*Bába*” szóban, egyszersmind nálunk is fön-tartottnak kell mondanunk a közös ősvallás azon állítását: hogy a szívárvány a napisten ingén édes anyjának varrata, áldott keze munkája.

A népmesék is emlegetik a Napanyát, csakhogy ezek nem örökké fiatalnak, erővel, szépséggel, étellel teljesnek, hanem vörös arcú öreg asszonynak mondják. Oda a tündér-birodalma, nem hiába, hogy megöregedett! Fiának azonban még mindig nagy a becsületje a nép előtt. A munkások déli pihenéskor mindig a napnak fordulnak arcukkal.¹⁶³

II. A mordvaik Nagyasszonyának második istenszülette az emberek hadának (családjának) ura, békében és háborúságban való gyámolítója vala. Inkább békeszeretőnek, mint vérontást kedvelő *Marsnak* tekintendő és ha eleinknek is annyira kedvök tellett a pártoskodásban, méltán helyén volt, hogy mindjárt a Napisten, „a minden jónak teremtő apja“

után foglaljon helyet. Kérdés: nem inkább a nyugalomnak volt-e istene, mint a háborúnak?

Még többet mond, hogy a hét szent napja: a *péntek* neki, *Páz-Velen-Páz-nak*. volt szentelve.

A magyar hadistennek legalább olyan tisztessége, mint volt a kétszer *Páz* (nagy-isten) mordva *Velen-nek*, méltán föltételezhető. Hogy most már a hagyományban emlékeztének se hire, se hamva, azon nincsen mit csodálkoznunk, ha a *hadak istene* ezzel azonosítandó, hogy: *nemzetségek istene*. Ezen értelemben véli Barnánk, hogy a *Jiadak útja*“ csillagnév őspogánykori töredék, mely nem annyira „*hadseregek*“, mint a magyarral rokon népek, *nemzetségek* szétosztásának érzi az emlékeztétét, vagyis a „*hadak istene*“ *nemzetségek istenét*, a „*hadak útja*“ pedig a *nemzetségek útját* jelentette.¹⁶⁴

A *had-szó* a régi magyar nyelvben s a palócz szó-járásban, miként a szíves olvasó tudja, mindig *nemzetséget* jelent.¹⁶⁵

A mordva *Velen-Páz* ma, mint a *falu istene* tiszteltetik, és talán hadisten nem volt más azelőtt sem, mint falu-védelmező.

A kereszténység a községet az egyház védő-szentének oltalma alá helyezte és ünnepén *vásámapot* engedett. Vájjon a *búcsúk* (egyházi védő szentnek ünnepe) falun azon értelemben, a hogy a népnél mutatkozik, nem a hadisten ünnepének keresztény kiadása-e kezdettől fogva? — nem vagyunk hivatottak eldönteni.

III. Következik, hogy *Názárom Páz-nak*, a tél, éj és hold istenének magyar hagyományait keressük. Arra már nem igen fogunk találni adatot, hogy ő fogadja birodalmába a megholtak lelkeit és a jó jámbor lelkeket *Niski-Pál* testvéréhez küldi, a rosszakat a Saitán hatalma alá üzi. A halál birodalmának kapukulcsát a kereszténység nem hagyhatta a pogány isten kezében.

A finn mythologia olyképen személyesíti a *Telet*, hogy testvéreül a *Hideget* vallja. Ezeket azonban, miután szüleiket ismerjük, nem tarthatjuk a Hold családjához tartozónak.

Az *Éjt* a magyar mese az *Éjfé*l-ben személyesíti; de családjáról nem ad számot.

A *Hold anyját* azonban ismerik meséink s habár őt öregnek és indulatosnak regélik is, de egyszersmind jóindulatúnak, mi elegendő arra, hogy benne a Nagyasszony ezerév előtt való tündérszép vonásaiból a legszebbikre: *jóságára* ráismerjünk.

IV. *Voltszi-Páz*-nak, a vadászok, halászok pártfogójának magyar hagyományai lennének itt sorosak a Nagyboldogasszony érdekében, miután benne negyedik isteni fiáról van szó. De nevére és egyéniségének jellemzésére úgy látszik, keveset számíthatunk a hagyományra.

Még meséink sem emlegetik a vadászok erdei istenét, ki a finneknél *Tápió*-néven családjával együtt olyan nagy tiszteletnek örvendett, a halászok meg nem pártfogoló, hanem ellenséges lényekről beszélnek, *Kálmány* szerint!¹⁶⁶ *Holt ember, meredt testű vízi lány, fekete gyermek, veres sipkás*, kikkel e helyütt már azért sem boldogúlhatunk, mert vízi szellemeknek kell tartanunk őket.

Különben talán a Nagyasszony negyedik isten-fia inkább az állatok ura volt s mert vadászok és halászok csak engedélyével pusztíthaták birodalma népségét, lett *fantartó istenséggé*.

A hagyomány, legalább a mennyire előttem ismeretes, nem tud róla semmit.

XVII. A Nagyasszony leány-gyermekei és unokái.

A négy Boldogasszony elseje. A gyermekvédő. A magyarok istene. Kardtisztelet, A földanya és fia. A harmadiknak vélt nyomai. A „Szélanya.“

V. Niskende-Tewtär, legidősebb leánya Ange-Pátyájnak. Midőn ember születik, az újszülött védelmét és sorsa intézését az Anya-istenasszony ezen leányára bizza, hogy sorsát intézze, ki aztán egy őrző tündért rendel melléje, az Ange-özaiszok közül.

A kereszténységben hagyományaink szerint a közérzet a Nagyasszony e leányát a *bóldogságos szűz Máriá*-val helyettesíté.

Nagyboldogasszonyunk is, mint Ange-Pátyáj, csak addig van a gyermekágyas körül, míg meg nem történik a

szülés, ezért viseli, miként láttuk a „szülő boldogasszony“ szép címét; de mint az asszonyok pártfogója, gondoskodik tovább is az újszülöttről s az által, hogy a szőregi néphit szerint *lét* angyalt küld oda, egyiket hogy az anyját őrizze, másikat hogy a gyermeket, de oda küldi a *Boldogasszonyt* is.¹⁶⁷

Hagyományaink Nagyboldogasszonya tehát azonkép bízza leányára, a boldogasszonyra a gyermekszülő anyát és magzatát, mint a mordva Ange-Pátyáj.

A nagyasszony kívánságához képest főleg a gyermek megőrzésében és fölvidámitásában foglalatos ősvallásunk ezen boldogasszonya. Miként láttuk, e végre két angyal van mellé rendelve a Nagyboldogasszonytól. Az egyik angyal, miként *Kálmány* a hagyományból tudja, a kis gyermeké, s kötelessége a gyermeket őrizni, hogy a *Rosszak* ne bántsák s vele játszani, mit arról lehet megtudni, hogy a gyermek nevet. Ha *álmában* nevel a gyermek, közönségesen azt mondják, hogy az *angyalával játszik*. Ilyenkor a gyermeket nem szabad bántani, háborgatni. Mondják azt is: *az angyalát látja*. Ha a gyermek nem alszik s *ujjára nézve* nevet, akkor is az anyala mulat vele, de már ekkor nem csak azt mondják, hogy az angyalával játszik, hanem hogy az *arany almával* játszik, vagy: a *kis Jézus arany almájával* játszik. (Szőreg, O-Szent-Iván.)¹⁰⁸

Mintha csak a mordva mythologia e helyét olvasnák: Ha a gyermek nevet álmában, az istenasszony, Ange-Pátyáj czirogatja.“

Hol a lényegtelenekben oly nagy az egyezés, a lényeg tekintetében sem igen lehetett eltérés.

Niskende-Tewtär, a magyar Boldogasszony cultusa tehát még most is megvan s miként alább tapasztaljuk, majdnem teljes épségében. Ezen Boldogasszonyt nevezetben mi különböztette meg a többi boldogasszonyoktól, nem lehet tudni. Lehet, hogy őt is *Szülő Boldogasszony* néven ismerte a pogány élők, miként anyját a Nagyboldogasszonyt.

Ha a párhuzam, teljes a mordva és magyar mythologia között, ezen Boldogasszónak fogott fia lenni „*a magyarok istene*,“ miután a mordvaiaknál is Niskende-Tewtär-nek volt vala a fia „*Purgine-Páz*,“ a menydörgő isten.

A magyarok istenének hagyományairól már volt szó.¹⁶⁹ Itt hozzáadólag úgy kívánunk még megemlékezni róla, mint a *háború istenéről*, ellentétben a *hadak* (nemzetségek) *békés istenével*.

Nem ismerjük eleink csatakiáltását, mely bizonyosan az ő nevének segítségül való hívása volt, de a dolog természetéből következik, hogy a váltságok idején tőle kértek és vártak segítséget mindenek fölött. Ilyen szelleműek közmondásaink: „Él még a *magyarok istene!*” („Jaj annak, a ki föltámad ellene!”) „Megemlegeted a *magyarok istenük*” „Nem rövidült még meg a *magyarok istenének* keze.” „Él még a *régi isten!*”

Annyi hit, bizodalom és önértzet vagyon ezekben kifejezve, a mennyivel egy hadakozó nép csak győzedelemre vezető istene iránt viseltethetett.

Őt illette tehát a *kard tisztelete*, a fegyver- s nevezetesen *nyíl cultus*, melyek azonban a tárgyalás anyagául csak később lesznek előveendőek s itt csupán fölemlítenünk van helyén.

VI. Narrova-Aparucsi az anyaistenasszony második leánya, a földmivelés istenasszonya. Melyik Boldog-asszonynak tiszteltett őseinknél? — a hagyományból nem tapasztalható ki, mivel a keresztény Mária-cultus úgy látszik, hogy magába olvasztotta az ősvallás minden boldogasszonyainak tiszteletét. Ha számba vesszük, hogy a földmivelés istenasszonya volt, méltán gyanakodhatunk, hogy a magyar kereszténység az ősmýthosz ezen boldogasszonyának emlékezetét vette át a „*sarlós-boldogasszony*” ünnepnek magyar és az ünnep tárgyával: Mária látogatása, semmi vonatkozásban nem álló elnevezésével.

Nem lehetetlen, hogy a nép legalsó rétegében és a mese birodalmában ezen boldogasszony a maga nevéen is emlegettetek még, illetőleg hogy nem más, mint a mesében sokszor előkerülő „Földanya.”

Tudjuk immár, hogy a mordváknl a nagyasszony ezen leányának a fia: *Mastir-Páz*, „*a föld istene*” vala. őt nem, de anyját gyakran emlegeti a népmese. Ennek panaszolja el baját még ma is a félpogány votják.¹⁷⁰

Ange-Pátyájról tudjuk, hogy leszállván a földre, behatol *Mastir-Páz lakására* is és a földnek termékenységi erőt ajándékoz; de ezen nézet főtartását a hagyománytól nem várhatjuk.

VII. Pakszá-Pátyáj vala a mordva nagy-istenasszony harmadik leánya, a veteményes kertek oltalmazója. Mintha ezen magyar Boldogasszonynak a keresztény „*Gyümölcsoltó-Bddogasszony*“-ban maradt volna fön némi. emlékezete.

Fia *Wed-Páz* vízi isten. *Wed- Mastir-Páaz* „eső isten“ előfordul a népies mondákban mint „víz-anya“ is.

A mesék regélnek „erdő-zöldítő és mező-virágoztató királykisasszonyról.“

VIII. Werjá-Pátyáj negyedik leánya, a mordva anya-istenasszonya, az erdők, üetek, fák istenasszonya. Mint az ősmagyar Boldogasszonyok egyike, egészen feledésbe ment, mint *Warma* Póz-nak, a szél és levegő istenének anyja azonban, sajátlag mint „*Szélanya*“ a mesék országában még mindig él.

XVIII. A magyar Olympus.

Volt-e magyar Olympus? A finn Ég. Numi Tarom lakása. A nap báza a magyar mesében. Az ég ország-útja. Tündérek és hadak útja. A finn mennyországba való jutás egymásutánja. A Gönczölök. A mesében „az igazak szigetének“ leírása.

A Nagyboldogasszony családjának gyér adataiból is kitetszik, hogy megbecsült isteneink és Boldogasszonyaink jobbára a *földön* honoltak vagy a *föld alatt*. Még a *föld fölött* való istenek is, mint *Nap-, Hold , Szél- és Esőisten*, a földhöz valának kötve a hivatás és működés egyik vagy másik czimén. Csak az *öreg* isiew-nek volt meg mindenek fölött áüő fönségénél fogva azon tiszteletben tartott előjoga, hogy a fellegek mögé visszavonuljon és mindentlátó néző helyéről tekintse a világ folyását.

Faji mythológiánknak ezen jelensége azon kérdést kockáztatja velem: vájjon volt-e „*magyar Olympus*?“ Vájjon a rokon mythoszok gondoskodtak-e róla, hogy az ég öreg-jének tágas birodalma, kényelmes udvartartása legyen; tud-

nak-e róla, hogy ott néhanapján ünnepek, zajos összejövetelek tartattak, vagy oly sivár magányosság volt a túl komoly öreg mellett az ég, a milyennek a földről látszik?

A finn Kalevala, az egyetlen fönmaradt faji éposz, nem tartat a félelmes Mennydörgővel égi zsinatot, miként ezt Homér teszi vala. Ezen hiány azonban nem lenne egyenlő azon tagadással, hogy a mytliológiánkban az *istenek Olym pusa* a főistennek mogorva elzárkozottságánál fogva meg nem engedhető. Több adat bizonyítja, hogy fajunk hitében megvolt *az istenek mennyországa* és hogy ennek hazájává a magas eget tette volt.

Hogy milyennek képzelék és hívék őseink az ő isteneiknek hazáját, azt haszon nélkül kérdezzük hagyományainktól; az őshitnek azonban e részben is megtaláljuk meg némi foszlányát a velünk atyafi-népeknél.

Ha a finnek Kalevalája a szomszédos éjszak hitregéje által nincsen megvesztegetve, akkor velők együtt őseink is hívék, hogy a finn-ugor istenek Olympusa a felső égen volt, a kéklő égbolton felül. A kéklő égbolt szilárd alkotmány, mert vasmunka volt, Ilmarinen kovácsnak, „ki az eget kovácsolta, tarka boltját reá rakta, Kalapácsa nyoma nélkül, Fogójának jele nélkül,¹⁷¹ — remeke vala. Ennek a szilárd szerkezetnek erős tartói a földben gyökereztek;¹⁷²

A mythosz azonban ezzel csupán azon hiedelméről tegzen hitvallást, hogy az istenek országa a maga alkotmányai-val és természeti járulékaival nem lebegő minéműség, hanem alapokon álló szilárd talaj.

Numi Tárom égi birodalma a vogul énekekből ítélve, miként, már láttuk is, a vogulok földével hasonlatos a faluk, erdők, vadászó és halászó helyek változatában.¹⁷³ Numi Tárom nagy belsősege és birtoka után egy végében a Nap házát, a Hold udvartartását sejtetik a vogul hagyományok.

A nap házának olyan, a milyen leírását Írásban is bírjuk. -Szent háza az égen nagy kiterjedésű, sok lakású, sok asztalainak lába is arany-ezüst, ládái is aranyfedelűek.¹⁷⁴

A kik leírásból ismerik a vogul földet, ismerik, csak aranyos kiadásban kell venni, az istenek mennyországot is.

Mennyire derültebb- és verőfényesebbnek kellett lenni az ősmagyar Olympusnak!

A Napnak a vára finn felfogás szerint sem a földön van, s ha a Nap, mint egyik isten hajléka után tájékozódunk az istenek hazája körül, láthatjuk az alapeszme azonossága mellett a vogul és magyar éghajlat és lelküiét között való különbséget.

A magyar mese mondja:

Megtetszett *Hajnal*-nak, a Nap legszebb, legkedvesebb leányának a királyfi; maga mellé ültette az ő szárnyas lovára s vitte hetedhét ország ellen, emberi szem nem látta gyönyörűséges szép tartományokon keresztül. Először levitte a *réz-erdőbe*. Ott dolgoztak a Nap favágói, vágták, döngették a fákat, rakták a szekerekre s vitték a Nap konyhájára. Innét vitte az *ezüst-erdőbe*. Ottan ezüst madarak énekeltek szebbnél-szebb nótákat s az ezüst fák háromszor egymás után meghajoltak Hajnal előtt. Ezüst-erdőből az *arany-erdőbe* vitte. Csengett az is az arany-madarak énekétől s Hajnal előtt a fák háromszor egymás után szépen meghajoltak. Ennek az arany-erdőnek a közepén van a Hajnal kertje, ennek a kertnek a közepén van Hajnal *gyémánt palotája* s a hogy megérkezett Hajnal, összegyűltek mind a ragyogó csillagok, azután intett Hajnal, leszállóit a levegő égből *bíboros fellegkocsi*, bíboros fellegkocsiban volt arany-lóca, arra leült a királyfival s azután úgy szállottak feljebb, feljebb, feljebb, mígnem fölérték a Napnak fényes pitvarába. Ottan kiválasztott Hajnal egy sugarat, szépen belefonta a királyfi hajába s mondotta: Na, királyfi, 'most már mehetsz, megtalálad¹⁷⁵ stb.

Majdnem gyanakszik az ember, hogy a mese ezen élénk leírásában nem is a nemzeti genius beszél hozzánk és ha igen, sajnálja, hogy az egész isten-hazát meg nem ismerteti vele.

Gondot ad: hogy a csillagoktól kérdezősködjünk-e az *ős-magyar istenek Olympusa* felül; vagy a földi emberektől? Azok a helyhez esnek közelebb, ezeknél, ha még ki nem száradt, a hagyomány forrása ajánlkozik.

Kérdezzük ki elsöben a *szomszédokat*: a csillagos eget, s csak azután vallassuk ki a földet, a földi hagyományt. A mint e kettő vallja, olyan lehetett hozzávetőleg az ősmagyar mennyország, melyen pogány eleink annyi ragaszkodással és talán annyi költészettel csüggték volt.

Nyoma van annak a csillagokban is, hogy volt és *az ég volt a magyar istenek Olympusa*.

Ismerjük még istenek e honja „*ország-táját*”. A tudósok s a hittérítő barátok után a nép „*tej-út*“-nak nevezi; de nevezte, sőt ma is: „*tündér-id*“-nak, „*fejér-köz*“-nek, „*fejér-árok*”-nak. A csallóköziek tudják talán még ma is, hogy: a téjüton éjjel tündérek járnak; az *ő országutjok az*, melyen az egész világ körül járnak.

Talán még most is folytatják az énekes játékot: Tündérek érkezének, *fejér közön jövének*. Hozzánk beszállának, szép leányt keresnek. Térülj, fordulj, bújj, bújj! Meg ne kerüljenek!

Nyomon vagyunk tehát az istenek háza felé. Az ősök szellemei is ezen az úton, a „*hadak útján*” jöttek végig, midőn az eget elhagyva szorongatott véreiknek a földre segítséget hoztak.

Csakhogy merre haladjunk: jobbra-e vagy balra? Ezen országútról hol térjünk le; az *Isten* „*kerek udvar*”-a ezen „*barázdájá*”-nak mely részén keressük a kaput?

E kérdésre megfelel a Kalevala, melyben a gyógyító írnek lehozására vállalkozó méhnek ilyen utasítás adatik: „Könnyű neked oda menned, gyönyörűség ott röpkedned. A nap alatt, a Hold fölött, égen levő csillagok közt: Első napon fogsz röpülni *Kútamoim* halántjára, másodikon tova szállasz vállára az *Otává*-nak, harmadikon emelkedel a Hetevény derekára. Onnan csak kis útdarabot kell aztán még meghaladnod a szent isten hajókáig, boldogságos ő lakáig.” A méhecske fölroppone, döngicsélve megerede, piczi szárnyát rezegeteti, útját az ég felé veszi. Tarta a Hold udvarának, a Nap fényes tányérának. Száll vala a Gönczöl vállán. Hetevénynek a derekán. Száll Teremtő kamrájába, Mindenható tárházába.¹⁷⁰

Tehát a Gönezöl táján vala ős hiedelem szerint az ég kapuja, *a magyar Olympus bejárata*, melynél kapusnak Szent Pétert tudja a nép, hanem az ősvallásban bizonyosan más fogott e tisztségben eljárni.

A két *Gönczöl-szekér* közül az egyiket már „a magyarok istene szekérének“ vallottuk. A másikat a Nagyboldogasszony részére leszünk később lefoglalandók.

A magyar Olympus azonban ma már nem csupán, hogy elhagyatott, hanem végképen elpusztultnak is mondható. A következőkben s különösen „*a magyar csillagos ég*“ cím alatt leszünk az olvasót arra figyelmeztetendők, hogy az ősmagyar csillagos eget s benne *a magyar Olympust elveszítettük* és szép Boldogasszonyaink s a magyar istenek égi várait már csak a *Sánta Kata*, a *Koldus*, a *Halász*, a *Czigány* stb. után ismeri fogyatékosán a nép.

Isteneink nagy családját (a Napot, Holdat némileg kivételbe tehetjük) a keresztény vallás száműzé az égről, emlékeiket megdönté az idő.

A képzelődés szülte isteneknek atyjok: az *idő* elpusztítja is.

Azon kérdésre: *van-e a hagyományban nyoma az ősmagyar mennyországnak?* — a feleletben akadozók vagyunk. Bajos lenne *nem* et mondani, az *igen* még nehezebb a szép keresztény mennyország közel ezeréves hirdetése és hódítása mellett.

Még talán legközelebb áll az istenek országához az igazak szigetének mesebeli, leírása.

..... Először is ért a *réz-erdőbe*, a hol csupa réz-madarak énekeltek; onnét az *ezüst erdőbe*. Ott meg ezüstfejú madárkák énekeltek szép, vidám nótákat. Ezüsterdőtől ért az *arany-erdőbe*. Ottan arany-madarak énekeltek olyan szép nótákat, hogy a herczeknek a szíve felvidult belé. Ment tovább és ért a *selyem rét-re*, a hol arany-kaszával vágták a fűvet, arany-villákkal és gereblyékkel gyűjtötték a puha selyem szénát. Selyem-rétről ért a *virág-erdőbe*, hol arany-méhek döngicséltek a legszebb virágokon. Ennek a virágprdőnek közepén állott az *igazak királyának* a palotája. *Hétszinü szivárvány* volt ennek a palotának a bolthajtása s annyi ablak rajta, a

hány nap az esztendőben. S ím elébe jöttek a világvándora herczegnek az igazak, szépen karonfogták s úgy vezették fel a palotába. Ottan balzsamos fürdőben megfürdették, arany-törővel megtörülték, arany-haját szépen megfésülték, adtak reá biboros bársony-köntöst: úgy vezették a király-----királyné színe elé.¹⁷⁷

A mese, a miben szintén ős vonások látszanak, nem csinál nagy dolgot a mennyországba való menetelből. Ha egy táltos ló van kéznél, nem nagy munka megjárni a mennyországot gyermekes elbeszélései szerint.

Térjünk mi is a földre vissza számbavenni a mennyire tudjuk, a *kis istenek*-et is.

Talán azonban mielőtt ebbe belemennénk, nem ártana, ha futólag legalább, számba vennők az öreg Hérodotosznak, a történetírás atyjának feljegyzését a *szkithák isteneiről*.

Hagyományunk fogyatékos és a faj nemzeti szívósságára vall, hogy csak ennyivel is rendelkezhetünk. A rokon népek útján sem juthatunk többé tiszta, meg nem zavarodott kútfőhöz.

Nem lehet érdek nélkül való tehát; de vitatása is nehéz dolog, hogy mi volt közel háromezer év előtt vallási meggyőződése a népcsaládnak, melynek minket tagjával vall a történelem.

XIX. Hérodotosz a szkithák isteneiről.

Hérodotosz a szkithák tűz, ég, föld, nap isteneiről. Az égi Venusról. Tengerről. Hérodotosz e helye Nagy Géza tudósunk világításában.

Nem valami sok, a mit *Hérodotosz*, a „történetírás atyja,” a szkithák isteneiről mond; de arra azért mégis méltónak látszik, hogy néhány sorát jegyzékbe vegyük s azt vitassuk a szkithákról szólván, hogy ezek isteneiben az ős magyar vallás isteneinek is első, mert legrégebb hiteles bizonyosságát bírjuk.

A legrégebb történetíró ennyit mond: „..... Csupán ezen isteneket szokták engesztelni: *Hestia-t* (Vestát) kiváltképen, azután *Zeus-t* (Jupitert) és a *Föld-et*, hívén, hogy a

Föld Jupiternek a felesége. Ezek után *Apolló*-t, az *égi Vénus*-t (Afrodité Urániá-t), *Hercules*-t és *Mars*-ot (Ares-t). Ezeket az összes szkithák tisztelik. A királyi szkithák pedig *Poseidon*-nak (Neptunus-nak) is áldoznak. Szkitha nyelven Hestiának *Tahiti* a neve; Zeusnak az én véleményem szerint igen helyesen *Papaos*; a Földnek *Apia*, Apollónak *Ótosyr*; az égi Vénusnak *Artimpasa* (vagy Argimpasa); Poseidonnak pedig *Thagimasadas*.¹⁷⁸

Hérodotosz korában tehát már nemzeti családunkban leginkább tiszteltetett „a tűz,” azután pedig „az ég,” „a föld,” „a nap,” „az égi szeretet istenasszonya,” a Herkulesselel személyesített „nemzetségi ő” és „a hadak istene.”

A szkithák vallásában ehhez képest szakasztott azon istenekkel találkozunk, a kikek eddigelé a magyar ősvallás isteneinek vitattunk. Némely nehézségek elül azonban ki nem térhetünk: így, hogy ugyancsak Hérodotosznál *Hestia* (Vesta) mondatik a *szkithák királynéjának* és az istenek nevének talányszerű hangzása látszanak utánnézendőknek, mielőtt a szkithák és magyarok ősvallásának azonosságát történeti igazsággént kimondanék.

Hérodotosz maga tájékoztat bennünket, kit-mit kelljen a szkitha istennevek alatt értenünk:

Tahiti — Hestia, Vesta = *tűz*;

Papaios (Papaios) = Zeus, Jupiter = *ég*;

Apia = *föld*;

Ótosyros (Oitosyros) Apolló = *nap*;

Artimpasa (Argimpasa), más néven *Apaturé* = Afrodité

Urania = égi Vénus = *égi, tiszta szeretet istenasszonya*;

Thagimasada(s), *Thamimasada(s)* = Poseidon, Neptun — *tenger, víz* stb.

Világos, hogy e vallás a természeti erők cultusa volt és látszatra azonos azzal, melyet ősmagyar vallásnak vitattunk. Látszatra, mivel az elhárítandó nehézségnek nem vagyunk hiányában. így a szkithák hitének vallja, hogy a Föld Zeusnak a felesége, alább pedig (IV. 127.) Idanthysos szkitha királyijai azt üzeneti Dáriusnak, hogy urainak egyedül Zeust, ősei egyikét és *Hestiát a szkithák királynéját* tartja.

Az altaji ősvallás nem a tüzet vallá az ég hites

társának, hanem különbséget tevéen *felső* és *alsó Ég* között, ezeket házassítá össze. Hérodotosz tehát, úgy esik mondanunk, hogy vagy rosszul értesült e részben, vagy értesülése helyes volt ugyan, hanem félre értette, mi megtörtént vele a perzsák vallásánál is.

Mythológiánktól elütő azon állítása is, hogy *Hestiát királynéjoknak vallják a szkithák*.

Hogy a tüzet „leginkább“ tisztelték volt a szkithák, azt nem mulasztja el fölemlíteni Hérodotosz sem, ugyanezt vettük jegyzékbe külön-külön íróktól a régi turkokról, magyarokról és a mai jakutokról. A megegyezés e tekintetben a mily föltűnő, annyira fontos is. Azonban annál nagyobb bökkenő abban, hogy míg Hérodotosznál no-nek, királyné-nak mondatik, addig a velünk atyafi-népeknél mindig férfinak személyesítettik. Ismeretes példa. Bajánnak, az avarok kágánjának esküje: „ut Deus Ignis, qui in eoelo est, irrueret.“^{17*} Királynak fogták tehát tisztelni a szkithák is, nem pedig királynéjoknak, vagy meg kell tagadni őket, hogy nem rokonok.

Vájjon ez eltérést nem lehetne-e megszüntetni és a különbséget elenyésztetni?

Nekem úgy tetszik, hogy Hérodotosz csak Hestia (Vesta) kedvéért írt király-nak. Hestiának a görög mythológiában nőistenasszonyi szerepe lévén, s a szó magában véve is nő-némű lévén, a történeti igaz sérelme nélkül vélt a nyelv geniusának eleget tehetni.

Különben azoknak ősei a szkithák, kiknek nyelvéből isteneik kimagyarázhatók!

E tekintetben annál könnyebb pedig boldogúlnom, mint-hogy Csengery A. és Nagy Géza tekintélyes elhnographusunk után indulva, járt utón haladhatok.

a) *Tahiti* —*Hestia, Vesta, Nagy Géza*, „a magyarországi néprajzi társaság“ kiváló tagja szerint a tűz (istenőjének) istenének ural-altáji névmagyarázatánál számbavehető:

b) az ostyák: „tüget,“ „tüt,“ „tut,“

c) a vogul: „taút,“ „toat,“ „tat,“

d) a török-tatár: „ot,“ melyek mind „tüz“-et jelentenek. Helyes tudósunknak azon érvelése, hogy míg e szavak alatt

az érintett nyelvekben tűz és tűzisten egyiránt értendő: addig a Tabiti-nevet sem tűz, sem tűzisten jelentéssel nem találjuk meg az iránoknál, de még a többi árja népnél sem.¹⁸⁰

b) *Papaios, Zeus, Jupiter.*

Csengery a „Die Hellenen im Skythenlande“ írója után: *Bábái*-nak értelmezi.¹⁸¹

Nagy Géza a következő hivatkozásokkal védi ezen szó-
nak ural-altaji voltát:

a mongolban: „babai“ = atya, úr,

a törökben: „baba“ = atya, ős,

a bolgároknál „baba“ az uralkodóknak volt czíme.¹⁸⁸

c) *Thagimasadas, Poseidon, Neptun.* Origenes versiója szerint: *Thagesmana.* Nagy Géza ezen isten-nevet, az „thamimas“ — „thagimas“ alakjában egyszerűen corrupált leírásának tartja.

Neumann szerint összetett szó, mely a mongol: *dägäs* vagy *tiügäs*, törökül *tengis* (tenger.) A szó végtagja pedig a mongol: *sadu* (jó, kedves barát.) *Nagy Géza* helyesebben a név utórészét a török „ata,“ a magyar „atya,“ az akkád „adda“ szóval helyettesíti és ezen értelmet hozza ki: „*a tenger atyja.*“

d) *Apia, Api* Neuman szerint gyümölcsöző, termő.

e) *Argim pasa (Artim pasa) Afrodité Urania, égi Venus.* Neuman szerint ebben is mongol gyökök rejlenek. Mongolul: „ergim bäsä“ = jeles alak. *Künn Géza gróf* szerint: „artim-pasa“ = a (török) „*erdem-pasa,*“ vagyis: *az erény feje.* *Nagy Géza* azt mondja, hogy „számba vehetni még a kun „erdeng“ (szűz) szót is tekintve, hogy a finn mythologia szintén szűznek mondja a Afroditének (égi Vénusnak) többé-kevésbé megfelelő Hmatár-t, sőt a Tündér szűz Ilonában nálunk is fenmaradt valami homályos emléke egy ilyenforma mythikus alaknak, míg a név utórészére a mordvin „Páz“ = isten elnevezés nyújthatna felvilágosítást. E magyarázat szerint az Artimpasa-név azt jelentené: „*a szűz isten-m5*“¹⁸⁸

f) *Ötosyrus* (változataiban: *Goitosyrus, gongosyrus*) = *Apolló.* Neuman szerint: *Ot-utsir* a mongol nyelvben: *évek oka.* Ebből *Ötosyr-t* csinált Hérodotosz.

Nagy Géza e részben is többet és kincsebbet keres-
gél, midőn írja: a szkitha Apollót Hérodotosz „*Oitosyros*“-

nak, Heschius „*Goitosyros*”-nak, „*Origenes Gongosyros*”-nak nevezi, egy Rómában talált emléken pedig, melyet a szkitha eretötű M. Ulpius Flocamus emelt, — „*Oitoskyros*” — alakban található.-----

A szumir-akkad „*ud*,” régibb alakban „*gud*” annyi mint *nap*; a „*sara*” pedig annyi, mint *király*. A szkitha „*Oitosyr*,” *Goito-syr*,⁷⁴ s a szumir-akkad „*ud-sara*,” avagy „*gud-sara*” e szerint annyit jelent, mint: „*nap-király*.”¹⁸⁴

És ha a szkitha istenek, jobbára az éles ítéletű *Nagy Géza* kimutatása szerint, ural-altáji istenek, akkor ezek egy-szersmind a mi ős isteneink és a magyar mythológiához a legelső történetiró szolgáltatója az első és a nagy kornál fogva az alapvető adatokat.

A mi azonban a kételkedés legutolsó gyanúját is eloszlatja, az: hogy nem hiányzik a szkithák vallásában „a nagy-istenasszony” sem, kit Hérodotosz égi Venusnak nevez, kit imént *Artimpasa* neve után majd „*az erény kútfejének*,” majd „*szűz istennőnek*” láttunk értelmeztetni.

Artimpasa nagy bizonyosság ősvallásunk lényege mellett, mit „*Apature*” *az égatya-gyermeke* — mellékneve is bizonyít.

Hérodotosz, miként látni fogjuk, e néhány sorával az ősvallás kérdését épen a legnehezebb pontjában világítja meg.

KIS-ISTENEK.

XX. A sámánismus: a daemonok cultusa.

A sámán-szó jelentése. A sámánisínus éjszaki hazája. Vogul bűbajos dob. A bűbájolás többi eszközei. Igéző mondás. Ráolvasás. A néphit szellemei.

Bálint Gábor az uralajtaji s így a fajunkbeli népek közös ősi vallásának tartja a *sámán* vallást, mely a *sámán-szó* körül mozogván, egyiránt jelent *papot, bűvölőt* és *gyógyítót*.¹⁸⁵

A sámán „tudós“ abban, hogy hol, kiben, miben van a bajtokozó szellem és mi módon tehető ártalmatlanná. Ő a *bűvölés-bájolás* embere és gyakorlója.

A *Kalevala* után tájékozódhatunk a sámánismus mibenléteiéről s arról, hogy a magyar ősvallás lényegében nem volt egyéb, mint az igézetekben való vak hit; ezt a nép babonás hiedelmei ma is kézzel foghatóvá teszik.

Majdnem minden vidéknek megvannak a magok tudós emberei és asszonyai, kiket a nép messze vidékről is megkeres, hogy ügyes-bajos dolgaikban segítségüket kérje. A néphit valónak tartja azt is, hogy vannak *látó asszonyok*, kik a halottakat látják, velők beszélnek és kívánságukat tőlük kitudhatják.

Úgy vélem, hogy ősvallási hagyományos gyakorlattal vagyón bennök dolgunk.

Északi nyelvrokonainknál a sámánismusnak még észrevehetőbbek a nyomai. *Lapföld* például még ma is hazája az ilyen tudósoknak vagy bűvészeknek.

Érdekes ezeknek leírása *Lönnrot*-nál (1887); „A bűvész, miután megtudta, hogy mi végett jött el a segítséget kereső ember, énekelni kezd s addig folytatja, míg az énekléstől elalszik. Ezen álmában, azt hiszik, a lapp bűvösnek

lelke kiszabadul testéből s elmegyén azokra a helyekre, amelyek felé a bűvös éneklés közben elméjét irányozta volt. Felébredvén, néha egész éjszaka tart az álom, a bűvös mond mindenfélét s így hihetővé teszi, hogy álmában tudást volt keresni. Ennek az énekléstől való elalvását *elragadtatásnak* nevezik. Az elragadtatásba eső lappról mondják, hogy soha sem eszik sót, mert a sós étel megfosztaná bűvös erejétül.¹⁸⁶

A vogul bűbájosokról tudjuk, hogy mű-szerszámjok a *büvést-dób*, melynek verése által helyezik magukat elragadtatásba és veszik az isteni kijelentést. Az elragadtatás a test reszketésével jelenti ki magát.¹⁸⁷

A vogul nép élő hagyományából tudjuk, hogy a bűvösök hányféleképen bűvölének.

Idézének szellemeket. A mesében ezen szellemidézésnek még akadunk némi nyomára. A mese úgy tudja, hogy nevének említése elég az ördögnek, hogy láthatóképen mutatkozzék, és szolgálatait felajánlja.

A kincskeresőket mondhatjuk még most is meglevő sámán papoknak, mint akik sok titokzatossággal eszközük bizonyos hagyományos éjjeleken kincskereső virasztós vadászataikat.

A babonás vélekedésben és eljárásban méltán keresünk és látunk mythologiai töredékeket.

Más volt a *dobbal* és más volt a *késsel való bűvölés*. Az elsőnek utolsó nyomaival a boszorkány-perekben találkozunk. A késnek, olykor a *fejszének* baj-elhárító hatásáról igen érdekes adatokra találunk az élő néphagyományban még ma is.¹⁸⁸

Más volt a *távoli*, más volt a *közeli bűvölés*. Utóbbi esetben a bűvölés alanyának személyes vagy közvetített jelenléte kívántatott meg, mint körme, hajaszála, ruhadarabja.

Igazat kell adnunk Hunfálvynak, midőn az igézés egyik fő és egyszersmind a legszellemiebb eszközének az *igéző mondás*-t vallotta. Ebben állott a sámánizmus lényege és a bűbájosság tudománya, hogy tudni állította: micsoda szók bírnak annyi erővel, hogy megtehessék azt, amit kívánunk.¹⁸⁹

És különös e tekintetben sámán eleink felfogása, mint akik a Kalevala runói szerint azon hitben éltek, hogy ha valaminek az eredetét, létrehozó okát tudja az ember, akkor azon tárgy felett uralkodni is tud; és hogy nem elég nekem például azt tudnom, hogy micsoda füvek milyen alkalmazása gyógyítja meg a sebet: azt nekem el is kell mondanom, mikor alkalmazom a füveket, *mert a szák ereje, nem a füvek ereje gyógyít.*

A *ráolvasások*-ban kisebb-nagyobb mértékben mindig megtaláljuk az ősvallás igézeteinek ezen jellemvonását, a mennyiben azok közönségesen egy ősmondának keresztény kiadású rövidletével kezdődnek, és nem csupán az *igéző jelek* mivoltát körülírják, hanem a velejáró mondókat: az *igézet igéit* is megszabják.

A *ráolvasásokban* előforduló igéző igék előadása a Kalevala után tájékozódva, énekszóval történhetett. Innét a sokat mondó vogul közmondás is.: „ének embere, monda embere.“

A *népbabonák* is egészben véve ősvallási töredékek, hányódó lapjai azon *szertartási könyv*-nek, melynek szétté-
pése és szélnek 'bocsátása még a szent-királyok idejében történt.

A *babonák* „a magyar ó-törvény“ és „ős világnézet“ apró tükördarabjai, melyeket a néphit a mivelődés minden térfoglalása mellett úgy tartogat, mint boldogulása kipróbált, biztos talizmánjait.

Elmosódva ugyan, és öntudatlanul még mindig ad az ó-vallás életjelt magáról a nép között, melynek képzelete szerint még most is jó és rossz szellemektől népes az ég, a víz, a földnek minden zuga, a nappal és az éjszaka.

Az ég a kereszténységben sem szűnt meg félelmes lenni, a *vízi leányok* most is berántják a vízbe tekintő gyermeket, a *boszorkányok, rosszak* garázdálkodnak még mindig. Rontásaiktól most is úgy tart a nép, mint tartott még pogány korában s jobbára ugyanazon eszközökkel is védekezik.

Nagyon foglalkodtatta a sámán ismus a maga híveit, nem csoda, ha annak egyes hagyományai annyira belevé-
sődtek népünk emlékezetébe.

A sámánizmus nem csupán az állatokat, fákat, növényeket és elemeket rakta meg barátságos vagy ellenséges szellemekkel, hanem neki szellem volt a jó kedv hiánya: a szomorúság, a betegségek, melyek *igézet* (ráolvasás) által voltak aztán távozásra kényszerítendőek.

A sámánizmus szellemi birodalmának azonban még ezen is túl van a határa, miután még emberi mivek is, mint *kard, nyű* s a babonának sok más eszköze is szellemmel bírónak tartattak és tartatnak ma is a babonáskodás nem egy esetében.

Talán az ős vallásnak tudható be az is, hogy nyelvünkön annyira otthonos a személyesítéssel járó képletes kifejezés, s annyira zamatos a nép nyelve.

A magyar sámánizmus hagyományaira később még vissza fogok térni.

XXI. A sámán kisistenek kettős tábora.

Látszólagos dualizmus. A hagyománnyal való elbánás.. A vogul teremtetési monda módosulása. A Kalevala átmeneti kora. A mordvaiak Nagyasszonyának szolgálatában álló özáisok. A sátán.

A sámánizmus *a jó és rossz szellemek* fejletlen *dualizmusának* látszik. Látszik: mert sajátlag nem kétfélék, hanem miként *Georgi* nyomán Kálmány Lajos írónk helyesen jegyzi meg: csak *egyfélék*; jók és egyúttal rosszak, kik áldanak és vernek is, a miért szeretni és félni valók.¹⁹⁰

Könnyebb azonban ezt állítani, mint vitatni azon oknál fogva, mivel ezen állítást hagyományaink nem vallják és az atyafi-népek hiedelmét is inkább csak kivételesen lehet bizonyoságnak beszélitanunk.

Ha azonban mindennek meg van a maga oka, meg van ennek is, mit abban gondolok kimagyarázhatónak, hogy a rokonnépek vallási hagyományaiban sem hiányzik az *idegen élem*, hogy úgy mondjam; az áradásszerű ráakodás, minek épen a mi őshagyományunk volt leginkább kitéve.

Így állván pedig a dolog, hagyományainkról első sorban a kereszténység hozzáadása (módosításnak kellene mondanom) távolítandó el, azután az izlam hatásának rétegülése

hámozandó le. A mi megmarad, az az ősi hagyomány. Hanem ennyi hámozást összeomlás nélkül kevés hagyományunk tűr meg. Bajos az eligazodás!

Azon népekhez fordulva pedig, kikre az előzmények után öntudatos a hivatkozás, nem találjuk meg az Ős sámánismust, mert ezeknek mythológiájában (nem ó-perzsa, hanem az izlam hatása következtében) már némileg dualismusra találunk, olyanféle dualizmusra, hogy Xul'atör, Sátán-, vagy Keremet s az altáji tatár Erlik-nóven jobban félik a *rész kútfejét*, mint félik az istent. Valóságos *ördög-cultus*, melyet az Ős sámánismus alig ha vallott hitének.

Érdekes észrevétele az, tudós Nagy Gézá-nak, hogy a szkitháknál semmi nyoma sincsen a perzsa dualismusnak.¹®¹ Pedig bizonyos, hogy ha a sámánismus dualistikus irányban indult volna ki, mintául a mindig fejlettebb árja mythológiát vette volna.

Tudnunk kell, hogy (szerencsés igazolásunkra) a vogulban két teremtési monda van. Az egyikben, melyet immár ismerünk, *Xul'ater* még mint a halál jölvő szelleme hozatik le, hogy eszközlője legyen az emberek megélhetésének. A kereszténység terjedése által módosult változat meg már úgy tudja, hogy az öreg isten ellene fölingerülve lábánál fogva hajtotta le az égből, hanem ő igéző igéje által került ki a neki szánt sorsot.

A Kalevala már szintén nem ment az idegen (skandináv) hatástól, midőn a Halál vak lánya, *Loviatar* szülötteinnek vallja: a Nyilalást, Csikarást, Csonthasogatást, Szaggatást, Kelést, Himlőt, Ragadványt, Nyavalyát, Rontást;¹®⁸ de az is igaz, hogy a Kalevala-hősök (a jók) Éjszak asszonyával (kitől a rosszak származnak), félig-meddig barátságos lábon állnak. És az a körülmény, hogy innét vágnak nőszülni is, sejteti, hogy e hőskötemény sámánismusa még olyan látszólagos, nagyobb erkölcsi háttér nélkül való dualismus, milyenek fönebb jellemeztük.

Több a kíváncsiságnál tudnunk, vájjon a *mordvaiak*, kiknek mythológiájával fönebb, a nagy-istenek tekintetében egységet vallottunk, — mit hisznek a kis-istenek felül?

Már korábban láttuk, hogy a mordvák a világ terem-

tésére nézve az uraltaji népség, vagyis a törökség hitét vallják. Félik a *Sátánt*, ki már bibliai alak és sámánismnoksok tehát már nem az eredeti, hanem *a jónak és rossznak egymással szakadatlan tusában álló kettős tábora*.

A nagyasszony áll a jók élén, a rosszaknak sátán a vezére. Mindkettő egyenlő a hatalomban és egymással kibékülhetetlenek. Táborukat *védő és ellenséges szellemek* alkotják, kiknek születését így adja elő a rege:

„Ange-Pátyáj a nyolez gyermekét megszülvén, mihamarább igyekszik vala az egész világot betölteni jó istenségekkel, úgy hogy az emberről nem is szólva, minden fának, növénynek, fűnek meglegyen a maga jó szelleme, a ki az öreg isten teremtményeit védje a sátán ineselkedései ellen. Ezen óhaját nyilvánítá atyjának, a mindenség legfőbb urának. Csám-Páz *azért* ada neki, a fia: Niski-Páz (a Nap) meg *kovát*. Ange-Pátyáj csiholni kezdett, és azon arányban, a mint a szikrák hullottak, termettek elő a jámbor *Őzaisz-lények*.¹⁹³ Sátán észrevevé, mit csinál Ange-Pátyáj, fel vön tehát ő is a földről két kovát (aczelt azonban nem tudott keríteni, mert az istenek anyja a magáét az égből magától Csám-Páztól kapta) s elkezde ő is kiütni. A hány szikra szétpattogott csiholás közben, ugyanannyi gonosz szellem támad vala. És ez időtől fogva Ange-Pátyáj és Sátán folyvást csiholnak, ekkép szaporítván mind a jó, mind a rossz szellemeket, a szerint a mint az emberek, állatok és növények szaporodnak.”¹⁹⁴

Immár tudjuk, hogy a nagyasszonynak szolgálatára állanak az ő szülte istenek és istenasszonyok abban, hogy ellensúlyozzák a sátán beláthatatlan szellemi táborának gonosz agyarkodását, és hogy az ő teremtette *Őzaisz*-ok híven és hathatósan segítik, hogy ótalmazzhassa minden teremtménynek életét és boldogulását.

De viszont meg minden rossznak kezdete és okozója a sátán. Az ő gonosz szellemei hoznak mindenféle betegségeket az emberekre és állatokra; a szántóföldeket ezek töltik el férgekkel, sáskákkal, a méheket nem mások, mint ők ölik meg s pusztítják el a méhrajokat s juttatják a medve tor-

kára. Az ő szellemei hoznak rossz időjárást, tesznek kárt a vetésekben s csábítják az embereket gonosz cselekedetek elkövetésére.

Méltán lehet szó: *a sámán kis-istenek kettős táboráról.*

Kapcsolatos ezzel az ősmagyar vallás sámánismusának mivolta.

XXII. Milyen fokú volt ősvallásunkban a sámánismus?

Kettős sámánismus. Ördög-cultus a votjákoknál. Tering. Ördög. Az Ördög-szó atyjafiai a rokon népeknél. Nem őserodeti fogalom hordozója. Parz hatás, s ennek nyomai. Sámánismusunk ugor jellege.

Kétféle sámánismust vitatunk. Az egyik szerint az istenek nem erkölcsi személyek még, hanem például az időváltozást tekintve, jó vagy rossz kedvök szerint támasztanak szép vagy rossz időt, áldozatokkal kiengesztelhetők, sőt fenyegetéssel meg is félemlíthetők.

Ilyen volt a *vogulok* sámánismusa a közlött teremtési monda korában (mikor még a rossz *Xul'ater* a teremtés munkatársa.)

Mikor még a *mordvák* mythológiája nem volt ismerője a *Sátánnak*.

Mikor a *votjákok* még nem rettegtek annyira *Keremet* cselvetéseitől.

Mikor még a *török-tatár* mythosz *Erlík-et* jó indulatának ismerte.

Mikor a *magyar hagyomány* még nem ismerte, vagy nem a mainak ismerte az *Ördögöt*.

A másik fajta sámánismus az, melyet az Ural-melléki félkeresztény rokonaink vallása föltüntet, kik között a votjákok látszanak sámánismusok tekintetében a legérdekebbnek.

Náluk — *Barna* szerint — a rossz istenek között *Keremet* a fő.¹⁹⁵ Ez a földön él és mindenütt lakhatik: erdőben, vízben, üres házakban; még lakott házakba is beveszi magát, a honnan minden évben ostorral és tüllel kell kiűzni. Kedves foglalkozása az emberek nyomorgatása.

Vannak erdei, pusztai és vízi rossz szellemek is, a kikkel félelmetes a találkozás.

Minden rossz, a mi a földön van, Keremettől származik, miért is a votjákok minden bajaikban legelőször is őt igyekeznek megengesztelni.

Eleintén Keremet is jó isten volt, de később gonoszszá lett, dühös bosszúálló. Tőle vannak a betegségek és mindenféle nyomorúságok is.

Inmár jó és kegyes isten, *Keremet* pedig gonosz és ánnányos szellem. *Inmár* nem tehet az embernek rosszat és a milyen irgalmas, nem kíván nagy áldozatokat. *Keremet*, a rossz istenség ellenben, az emberekre betegséget, halált és mindenféle nyomorúságot bocsátván, állandó és buzgó engesztelést kíván. *Inmár* megelégszik a pusztá imádsággal s nem kíván s nem is kap valami nagy áldozatokat, miután a közkönyörgések, főleg járványos betegségek, dögvész, rossz termés idején *Keremetet* illetik. *Keremetet* illeti az engesztelés a házi szerencsétlenség, például betegség alkalmával is stb.

A votjákok vallásos hiedelmeinek csak ennyiben való idézése is meggyőzhet bennünket arról, hogy kiindulásában egészen más a sámánizmus, mint kifejlődésében, mely nem egyéb, mint a rossznak istenítése.

Es ez igv lévén, kevés azt tudnunk, hogy a magyar ősvallás a szellemek tiszteletében állott; hanem azt is kutatnunk kell, hogy ezen tiszteletben a jó vagy rossz szellemek kerekedtek-e felül?

a) A magyar sámánizmus hagyományos nyomai.

Az ősvallás legrégebb rossz szellemének *Tering*¹⁹⁶ mutatkozik, ki mellett a vogul és magyar hagyományok egyiránt bizonyosságot tesznek. *Teringnek* örökébe a sámánizmus nagyobb fejlődésével az *Ördög* jutott.

Csakhogy mi sem nehezebb, mint az *Ördög* eredetén és mythoszi mivoltán eligazodni.

A névből kiindulva *Vámbéry* nem kevesebbnek, mint *Erteng*, az alvilág legfőbb istensége megfelelőjének ismeri a *kirgiz* szó hagyománya nyomán.¹⁹⁷

Kálmány jónevű mythologikus írónk az osztják *Örtik*-öt a vogul *Ortik*-ot látja benne.¹⁹⁸

Ugyanő nem annyira név-, mint inkább a személyazonosság czimén hivatkozik a török-tatár *Ertik* (közönsége-sebb nevén, *Erlík*), a többivel azonosnak látszó mongol *Erlüing*, *Erlík* khán mythologiai nevezetekre,¹⁹⁹ melyek csakugyan nagy valószínűség szerint nem csupán azonos jelentésű nevek, hanem egyszersmind ugyanazon hitregei szerepléssel fölruházott mythologiai alakok.

Nem lehetetlen tehát, hogy mythologiai tekintetben is az a magyar *Ördög*, ami az osztják *Örtik*, a vogul *Ortik*. a török-tatár *Értik* (Eriik); hanem az már más kérdés: vajjon „a kereszténység hatásának kelle tudnunk, hogy az *Ördög*öt rossznak, *diabolusnak* festjük;“ vajjon nem lehetséges-e, hogy ő a mi mythológiánkban soha sem szerepelt úgy, mint Jótevő lény, mint az öreg istennek a kegyeltje és minden ügyben hatalmas közbenjáró,“ nem lévén egyéb, mint jövevény, ki nálunk az ural-altáji (török-tatár) sámánismust meghonosította és a „*boszorkány*“-szóval a bennök való hitet is elterjesztette közöttünk?²⁰⁰

Ördög-szavunk első sorban is a magyar vallás samanizmusa mellett bizonyít s nem a mellett, hogy a kereszténység hatása előtt jótevő lény lett volna.

És hogy ezen tisztelete a szellemeknek nem kis mértékű sámánizmus volt, eléggé igazolják a nép előítéletei, babonái és védekezései az ősvallás rossz szellemei ellen.

A népszokások nem egyikében megczáfolhatatlan bizonyosságát bírjuk ennek.

b) Sámánizmusunk eredete és rokonsága.

Megengedem Sebestyén Gyula tudornak, hogy: a létért való küzdelemben örökké foglalatossá lélekre először az ártalmak daimona nehezedezt,²⁰¹ de nem merném ezen állítást tovább szóni azt vitatván, hogy ezen állat-ember rakta le kuruzsló sámánizmusunk alapját. Nem ő találta ki a féltelmes szellemeket, melyek bölcsönktől a siring rossz akaratúlag kísérik lépteinket és lesik az ártalom alkalmas pillanatát;

hanem az *árja porzókkal* való közvetett vagy közvetlen, de minden esetre őskori érintkezés okozata az.

Kétszeres érintkezés is megállapítható nyelvemlékeink nyomán a *parzok lakta Iránnal*. Vannak *perzsa* szókölcsönzések nyelvünkben, melyek a keleti ugarságban is megvannak.²⁰² Ellenben vannak *perzsa*-szavak, melyek tekintetében a török-tatársággal vagyunk közös birtokosok, mint: isten (*ize, jezdä*) bálvány, sárkány, vásár stb.²⁰³

S az is valami, hogy sámán isteneink közül nem egyik neve az irán nyelvből magyarázható jelentősége tekintetében, mint: *Manó* — rossz lélek; *íz* — bűvölő, rontó.²⁰⁴

Helyesen jegyzi meg Vámbéry, hogy az iráni miveltség világa még a parzizmus köntösében messze behatott Turánba.²⁰⁵ S hozzá tehetne volna, főleg istenei tőnek ott nagy hódítást.

De míg a finn-ugor népeknél inkább csak alárendelt szerepben maradtak: addig az ural-altajiak sámánizmusát egészen átalakították.

Mythológiánk az a sámánizmus tekintetében is, a milyen a nyelvünk: *finn ugor*. A finn-ugor népcsaládból való *vöt jakok* vallásán erősen meglátszik a török-tatár hatás, nem így a *cseremiszekén* és *mordvákén*.

Az utolsó szót méltán engedhetem át Barna jeles finnistáknak, ki a *votjakok* és *cseremiszek* vallási hiedelmének összevetése után nem áttallá mondani:

Az itt elszámolt rokon népek pogány vallásai közül a pogány magyarok vallásához leghasonlóbbnak találtam eddig a *mordvinok* vallását, melynek nem egy vonása a magyar népnél még máig fenmaradt babonákkal annyira egyezik, hogy ily körülmények között egyszerűen lehetetlennek tartom azokat pusztán véletlen találkozásnak, a vak eset játéknak tulajdonítani.²⁰⁶

És ezekben talán eléggé jellemeztük ősvallásunk leglényegesebb sajátosságát: a *sámánizmus* s hozzáláthatunk *kis-isteneink* csoportosításához.

Helyén van a *kis istenek* kifejezésre nézve jegyzékbe venni főleg azok megnyugtatósára, a kik jobb szeretnék, hogy „fél-isteneikről“ szóljak, hogy a magyar szólásmód ismer

„kis isteneket“ és hogy az *isten* szó a maga iráni parz eredeti mivoltában a nyelvtudósok szerint távolról sem fejez ki emelkedettebb fogalmat, mint a mai „szellem“-szó.

XXIII. A Nagyasszony és tündérei.

A nagyasszony-cultus párhuzamai. A mordva hitregék védő őzaiszai. Idevonatkozó hagyományaink. Tavaszi határkerülés. Első csorda-hajtás. Szt.-György éjjelének és napjának babonái. Gergelyjárás. Luczanapi palázulás. Koledálás.

Nagy tisztessége mythológiánknak, hogy annyszor szólhatunk, sőt kell szólanunk a Nagyasszonyról. Eddig leginkább mint a mordva *Ange-Pátyáj-t* ismertettük, hátra van, hogy bemutassuk őt úgy is, mint

a szkitha *Artimpasá-t*,

a finn *Timatár-t*,

a cseremisiz Jumo-ergije pjur-t (*gyermekadót*),

a magyar *tündér királynét*.

A szkithák, miként már tudjuk *Artimpasá-nak*, „szüizis-tennő-nek“ nevezték volt, az „égatya gyermekének“ (*Apatüre.*) Mintha csak *Ange-Pátyáj* mordva dicséretét hallanók: „a nagy isten, a nagy uralkodó nagy leánya.“

Ezen névnek illetén értelmezése *Nagy Géza* tudósnak érdeme, ki azt első vitatja a kun „erdeng“ (szűz) és „Paz“ (a mordváknál: isten) összetételének.²⁰⁷

Nagyasszonyunknak habár legkorábbi emlékezetét Hérodotosz adja is, de adatok tekintetében mégis fontosabb a Kalevalának azon helye, mely *Ilmatár-nak* (a levegő leányának) nevezvén őt, megénekli szüzanyaságát. Kezdeté:

Van egy szűz, lyánya légnek, *Tündére a természetnek*,

Éle hosszas nagy szentségben, Mindenkoron szüzességben

A lég hosszú udvarain, Egyenletes sivatagin

Az idejét unni kezdé, Életmódját idegenlé,

Egyes egyedül maga lévén, Szúzi módra éldegélvén

A lég hosszú udvarain, Elhagyatott sivatagin.

Ő tehát most lejobb szállott, A habokra bocsátkozott
A nagy tenger nyílt hátára, Kiterjedett síkságára stb.²⁰⁸
A cseremiszeknél *Jamo-ergije-pjur*-ban (a *gyermekadó istenasszony*-ban) ismerünk *Bába-Nagyboldogasszonyunkra*.

Hogy úgy mutathassuk be a Nagyasszonyt, mint a tündérek fejedeleme-asszonyát, a mordva hitregéhez kell visszatérnünk, mely úgy tudja, hogy az anyaistenasszony (a „*főtündér*“) nem csupán folytonosan teremti a jóindulatú „özaisz“-okat, hanem azok szolgálatát is olyképen szabja meg, hogy őrizet és felügyelet nélkül nem marad sem a család, ház, udvar, sem a házi állatok, sem a termőföld, gyümölcs- és gabonaneműek, sőt a fák sem.

Legnagyobb gondja azonban a *családra* és a *házra* vagyon és minden újszülött mellé lányát s két más tündért rendel, minek keresztény alakban hagyományainkban is van nyoma.

Külön osztályt alkotnak a *gyermek-védő tündérek* (Ange özaiszok).

Minden lakó helynek meg van intézkedéséből a maga *udvar verem tündére* (*kardaszjürko-özaisz*), ki a rajta lakó embereket és állatokat oltalmazza, a családban a békét, jó egyetértést és csendességét fentartja, a telek vagyonosságára felügyel. Lakóhelye az udvar közepén a kő alatt levő veremben vagyon. Alárendeltjei:

a *házi tündér* (*Jurta özaisz*), ki a gazdának mindenmü helyiségeire ügyel; ő a „házi isten“;

a *Nyírfa-tündér* (*Kjöl-áda-özaisz*), a ki a telek nyáját különösen az anyaistenasszony kedves állatait: a juhokat és tyúkokat Őrzi. Kikhez járulnak még felvigyázása mellett: „*Reiv-özaisz*“ a juhokra,

Angar-özaisz a lovakra,

Lizman-özaisz, a csikókra,

Taun-özaisz, a sertésekre felügyelő s nagy tiszteletben álló házi nemtök.

Voltak minden háztartásban *méhkas-tündérek* (*Niski-özaisz-ok*), kiknek az állott tisztében, hogy a méhkasokat oltalmazzák s a Nagyasszony legöregebb leányának voltak alárendelve.

A Nagyasszony második leányának: a földmivelés istenasszonyának szintén megvoltak a maga hú alárendeltjei, mint „*Szuavtuma-özaisz*“, ki a szántásra-vetősre ügyelt;

„*Paszt-özaisz*,” ki a magvakat férgek, mezei sáskák s más kártékony bogarak ellen védte;

Keret-özaisz“ meg a földmivelési eszközökre és szerzősámokra ügyelt.

Még a víz-isten („*Ved Páz*”) és az erdei isten: *Virgä-Páz* lelkes szolgálattevőit érintjük.

A vízisten jobbágya volt a *fejérszakálú haltiindér* („*Ak-Szakai özaisz*”), ki a halászat pártfogója volt.

Az erdei istentől függött:

„*Kjöluözaisz*,” ki a nyireseket őrizte;

„*Pitsze-özaisz*,” a fenyvesek gondozója;

„*Tümön özaisza* tölgyesek felvigyázója;

„*Keren-özaisa* szilfák és hársfák felügyelője.”²⁰⁹

Még cseremis, finn stb. hasonlóságokról lehetne szó; de ezúttal nem ártakozom bele, életbevágóbb lévén mindezeknél az a kérdés: van-e a mordva mythologiai rokonságnak e tekintetben bizonyosága a magyar élő néphagyományban?

Nincsen. Hogyan is lehetne egyéb okok mellett már csak a kereszténység hazai, annyi százados egyeduralmánál fogva is. De más részről meg a népszokásokban, babonás hiedelmekben, hogy a meséket ne is említsem, annyi elmosódott, alig észrevehető nyomára akadunk, melyek egyértékiek a teljes és nyílt tanuságtétellel.

Sok érdekes népszokásra bukkanhatunk országszerte, melyeket csak a mythologia szempontjából tekintve lehet értelmeznünk. És különös, hogy e szokásokban legtöbbször azon kis-istenek vagy tündérek cultusára kell ismernünk, kikkel a mordva mythologia a házat, udvart és udvartartást benépesíté.

Őseink az évet úgy vélem, hogy *tavasztól számították* (márczius 20); innét indulhatunk tehát ki az avult népszokásokban mythologiai adatokat keresni.

Egy Iőđt-i följegyzés mondja a finnekről, hogy, *ha elvégezték a tavaszi vetést. az Ukkó poharát itták*,²¹⁰ A moldvaiakról tudjuk, hogy a gabnaneműek elvetése után *tavaszi-ünnepet* tartottak a Földanya tiszteletére. Ennek nyomát látom a többi közt az erdélyi Nyárad-vidéki husvét szombatján este tartatni szokott *halárkerülésben*, melyet a falu legénysége nagy rendtartás mellett hajt végre. Ezt a szemtanú a következőkben írja le:

„A faluból kivezető út végén elkezdik a zsolttáros énekeket (péld. Te benned bízunk eleitől fogva, vagy: Határt rendelt az úr Isten stb.) és szép harmóniában énekelnek mind (40—50 legény). Egy-egy darab-út megtevése után pihenőt tartanak, amikor aztán felváltva a jobb szónokok hálaímdásigot mondanak, a miért a határt és községet eddig is megóvta Isten minden veszedelemtől s egyuttal kéri, hogy áldja meg a határt bő terméssel, távoztasson el onnan és a községről, annak lakóiról minden veszélyt, óvja meg tüztől, víztől, jégesőtől, *rossz ember szándékától*, a barmokat dögvészről. A lakosságnak adjon erőt, egészséget a mutatkozó termés betakarítására stb. Az út további folyamán még kétszer-háromszor tartanak pihenőt, amikor mindig (előző énekek Után) más meg más határkerülő mond hálát és kéri az Isten segédelmét. Mikor aztán elérnek a szomszéd község határához, itt mindkét község határának jó terméséért imádkoznak. Rendesen késő éjjelkor térnek vissza, a mikor a falu lakossága már javában alszik.²¹¹

ISzent György napja fogott lenni az ősvallásban a Nagybaldog azon tündéreinek ünnepe, kiknek tisztében a lábas jóság oltalmazása állott. Erre mutatnak legalább a naphoz kötött hiedelmek és babonák.

Göcsej némely részén a marhák első kihajtása egészen sajtáságos és ősvonású szertartás kíséretében történik:

„A rendes kihajtást megelőző napon a csordás a legelő elején, mely rendszeren a község végén van, a kerítés mellé tüzet rak s ott két magas *nyírfakapu*¹² tűzle, melyeknek ágait felül összeköti, hogy kapuvá alakuljanak. E nyírfakapu alatt hajtja át minden gazda a legelőre járandó szarvasmarháját. A nyírfakapu tövében a csordás térdelve s kalapletéve imádkozik s a mellette elhaladó marhák mindenikét szentelt vízzel meglocsolja. Midőn már minden darab marha átment, azokat a csordás bojtárjával födetlen fővel egy csoportba tereli s a csordát egy fazékba vitt parázsszal háromszor megkerüli. Ezután a csorda közepébe áll s ott puskaport robbant

fel, hogy a csorda nyáron összetartson, ne kóboroljon szanaszét. Ezután a marháját ki-ki hazahajtja.²¹³

Ipolyi úgy tudja, hogy a *juhászok* Szent-György éjszakáján bizonyos ágakból (nem mondja: nyirfagalyakból-e?) tüzet raknak, mi által mindazon hasznos fűveknek ekkor kell kijőni, melyek sóval keverten, a juhoknak adva, a dög-től megmentik.²¹⁴

A *göcsejiek* Szent-Györgynap előtt való estén *nyirfa-(igakat* tűzdelnek a ház kerítésére, kapuja- és ajtajára, hogy a boszorkányok és a „luczier“-ek a ház lakóihoz: az emberekhez és állatokhoz hozzá ne férközhessenek. Más változat szerint: Szent-Györgynap előestéjén szokás *nyirfaágakat* tenni az ablakba, ajtó-szárfaiba, istálló elé, trágyakupaczbába stb., sőt még a buzavetésekbe is, hogy a boszorkányokat távoltartsák a háztól.²¹⁵

Nem csoda, ha ilyenkor nagy az elő vigyázat, mert a szathmármegyei néphit szerint a boszorkányoknak is ekkor van nagygyűlésük a *Szent-Gellert hegyén*.

Márczius 12-ikét, sajátlag *Geryely-napját* nem egy címemen emlegeti a hagyomány. A régibb világban „*Gergely-járás*“ néven a gyermekek ünnepe volt. Ipolyi még úgy tudja, hogy *Honiban* a gyermekek Gergely napján *aczélt és tűzkövet* tartva kezükben köszöntenek bé a házakba, mondván: „*aczélt hoztam, tüzel ütöttem kegyelmeteknek,*“ mire az aczélt akkép veti a földre, hogy az egy ideig forogjon. A kova és aczél a közös hitregénél fogva az ősvallás Nagyasszonyának lévén jelképei, méltán látunk benne ősvallási vonatkozást.

Lucza-napján, decz. 13-ikán, melynek ünnepi voltát síámos népszokás örökíti, behavazott fővel, szalmába burkolva, csörgő béklyóval lábaikon, de egyszérsmind szintén a Nagyasszonyra emlékeztető *aczéllal és kovával* járnak a gyermekek *kotyolni* (más helyi kifejezéssel élve: *paláz ülni*).

A *tyukokra* és *disznókra* ügyelő tündérnek ünnepe volt, neve helyett Lucza említettik.²¹⁰ Vagy tuskóra ülve, vagy a földre általok elhintett kevés szalmán letelepedve történik a kívánság előterjesztése, hogy a tyukjok, ludjok ülősek legyenek; akkora ordája legyen a keetek disznájának, mint a

mestergerenda. Annyi csibéje legyen keeteknek, mint, a fűszál a réten, csillag az égen stb.

A szétszórt *szalmát* a gyermekek távoztával a gazdasszony gondosan fölszedi, hogy majd a kotlós tyúkja (ludja vagy kacsája) fészkebe tegye, mert attól jobban és szaporábban kél a baromfi. A *tüsköt*, ha azt hoztak magukkal, a gazdasszony nem engedi tovább vinni, mert ha elvinnék, a kotlostyúkja nem ülné meg a fészket.²¹⁷

Leggazdagabbak azonban mythologiai részletekben a karácsonyi újévi népszokások, melyekben vajmi könnyű a mordva szokások szemmeltartása mellett az ős vallás Nagyasszonyának és házi-tündéréinek ünnepi cultusára ráismernünk I

Annak idejében látni fogjuk, hogy népszokásaink mennyire egyezők a kihalóban levő mordva ősi hitérettel; most elég legyen egy-két azonos vonásra rámutatnunk.

Minden ünnep egyúttal Ange-Pátyáj ünnepe a mordvánál, hasonlóképen lehetett ős vallásunk a Nagyasszonnyal, miután jelképeik, a legendájokra közösen emlékeztető aczélkova, nyírág (májfa), tojás, fokhagyma, köles (kábának) kell lenni lakadalom és keresztelés alkalmával, disznótor („kásás hurka“) szerepelnek népünknek úgy ünnepi szokásaiban: mint keresztényeden babonáiban.

A „*koledálás*-“, illetőleg ünnepi házról-házrajárásban már a Mátyás kortársa: *Galeotti* pogánykori vonatkozást és eredetet látott s csakugyan a nyelvtudósok szerint nem egyéb az, mint a morva „*Kjöl-äda*“ özaisznek, az „arany szakálú Nyírfa tündér“ nevéből²¹⁸ faragott magyar szó. Tehát, habár a koledálók már régen nem az ő „érkezésének“ hírnökei, de bizonyos, hogy őseink ismerték a tündért, kire a Nagyasszony a telek nyáját s kedvelt állatait: a juhokat, sertéseket és tyúkokat bízta.

Hogy vallásunk csakugyan nem nélkülözte a tündéret, eléggé igazolják beszédes *meséink* is.

XXIV. Meséink tündérei és tündérbirodalma.

A regék tündérországa. Mostani földalatti tanyáik. A székelység tündértelepei, tündér-szavunk. Jellemzésük a mesékben. Kedvtelésük. Elvárásolt tündérek és szabadítóik. Tündérr királynék. Tündér Ilona mythoszi alak-e? Tündérország messzesége. Tündér-lakás és kert.

Meséink tündérei az *aranykor* hagyományának fõntartói a népies világnézetben.

Rege-mondáink még ismorik azon kort, midõn hazánk területe és nevezetesen a szépséges *Erdély tündérország volt*; midõn a patakok *aranymosók* voltak, a tavakban fürdõ tündérleányok *aranyszálakat* fésültek ki hajokból; midõn a tündérek terített asztalánál akárki helyet foglalhatott és kedvére lakozhatott, míg az emberek hálátlansága, vagy elbizakodott vakmerõsége õket el nem riasztotta s a boldog állapotnak vége nem lett.

A népmondák nagyobb része azonban már csak *föld alatt* való tündén tanyákról beszél. Ezeknél ilyenforma történeti bevezetés értetik alattomban: mikor a kereszt Istene Magyarországot hatalmába kerítette, magyar földön, tehát a vizeket ide nem érte, megszûnt a tündér birodalom. A tündérek közül sokan „nagy tündérországba“ (az õs hazába) tértek vissza; az ittmaradottak közül a vakmerõbbek vagy kíváncsibbak sziklává, *kõbálványnya* varázsolódtak, más részük megközelíthetetlen szirtek közé vagy hegyek rejtekébe tette át lappangó lakását, nem gyûlölvén, hanem inkább csak kerülvén a kincseikre áhítózó embereket. Vannak *kõvé vált tündérek*. Vannak *földalatti tündér-lakások* és fejedelemségek, vannak *elsülyedt tündér-varak* telidesteli kincsekkel és pénzértékkel.

Földalatti ezen lakóhelyeik, mint a székel néphiedelmet jól ismerõ *Kozma* mondja, nem kevésbé fényesek, tündõklõk, mint a melyek egykor a székel sziklacsúcsokat ékesítették. A *firtosi* (Udvarhely) péld. egy arany-oszlopos palota, a *tariódi és Rapsmné* fényes palotáját aranylánczon függõ emberfõ nagyságú három gyémántgolyó világítja. Az utóbbiakban felhalrnazott kincsek: roppant aranyrudak, kárbunkulus szemû *arany-oroszlányok*, *aranykotló* fiaival és arany-hordók, telve arany-pénzzel.²¹⁹

Szóval már a mondák nyomán két tündéri korszakot kell megkülönböztetnünk: a *boldog arany-* és most is tartó *vaskorszakot*, mely tündéreinknek más teendőt nem enged meg, mint hogy kincseiket *reménytelenül* őrizzék.²²⁰ Kevés monda tudja, hogy a hegy tündérei (mint a székely *sámsondiak*) még ma is lejárnának holdvilágtrts éjjeleken *fürdőzni* a tóba.²²¹ A tánezos szellemeket a legtöbb vidék néphite „*Szépasszonyoknak*“ nevezi ugyan; de már „*rosszak*“-nak vallja.

Meséink tündérei inkább ezen korszak jellegével bírnak; mert az előforduló tündér királyságok már az „*operenciás tengeren is túl*” fekszenek s nagyobb részét már elzárkóztattak és komoraknak tapasztaljuk. Mindent összevéve azonban annyi egyöntetű vonást találunk bennök, hogy méltán tartjuk őket mythoszi személyeknek; az ős vallás Nagyaszsonya fiainak, leányainak és szolgálóinak.

Leszámítva a kopást, meg a túlszinezést, annak rajzát látjuk bennök: milyenek képzeltek őseink a kis-isteneket.

Akár azt tartasuk *Himfalvyval*, hogy a „tündér“ szó annyi mint *tün-tör*²²² (*tün-leány*.) akár *Vámbéryval* a török-tatár „*tiingér*,¹ nek vegyük,²²³ nem teszünk bennök olyan kárt, mintha *Borovszky* tudósnak véleményére hajolva, azt *német* szónak ítéljük.²²⁴ E nézetének azonban aligha ígérhet hosszú életet a t. szerző, miután már akadt ellenmondásra és e felfogás lehetlenné tenné, hogy mythológiánk jó szelmeinek hagyományával beszámolhassunk, mint a magunkéval.

A tündéreknél első bírálói minden esetre a *nyelvészek*. kiknek vitáját azonban csak érintheti, vagy megállapodásában használhatja föl rövidebb mythologiai munka.

Azon bizonyosságban, hogy a tündérek hitrege-tanunk *eredeti alakjai*, minek vitatásáról nehezebb lemondani, mint arra kiterjeszkedni, — kívánatos, hogy a mesék tündéreit s a mesés tündérbirodalmat mythologiai tekintetből figyelemre méltassuk.

A mesék tündérei ősvallásunk kis-isteni alakjai, miután annyira egyértelmű gyöngédséggel és előszeretettel foglalkoznak velők regéink, meséink, a milyennel egy nép csak

a maga szellemi szülötteit dédelgetheti. De továbbá a tündérek szépek is, meg jók is, ennek mértékét pedig minden nép a mythológiák tanúsága szerint önmagáról szokta venni.

Ők az ős vallás őrző szellemei, kiket a kereszténység angyalai helyükről és munkakörükből kiszorítván, szépeknek megmaradnak; de jóságukból már csak a romlatlan jókedv az, a mi érvényesülhet; hanem csak éjnek idején, *kakas szó-lásig* ez is.

Érdekes, hogy a tündérekben milyeneknek vallják meseink a magyar hitregetan őrző szellemeit, a Nagyasszony e kedves teremtményeit.

Meséink tündérei mindnyájan nők. Vannak ugyan férfi-tündérek is (királyok és királyfiak); de ezekre nem nevezetek, hanem bűvös-bájos tetteik után ismerhetünk rá.

Tündéreinket jellemzi az *örök fiatalság*, a közmondásos *tündéri szépség*, a fehér ruha, a sarkát verő *arany-haj*, a nyúlánk, *karcsú termet*, lihegő *hókebel*, a dalolásra és kaczagásra egyiránt kész ajkak, a nefelejcsét megszegyenyítő *kék szemek*.TM Vannak *rózsái nevető*, *gyöngyöt síró* királykisasszonyok, királynék, vagyis tündérek is.

Tündéreinket azonban nem csupán a külső szépség, melynek népies eszményképeik teszi ajánlatossá; szépek ők *belsőleg* is. Nem hiában fürdenek *tej-tó*-ban, és szeretnek *hattyú- és fejér galamb-alak*-ot ölteni magukra.

De ez nem akadályozza őket abban, hogy az énekben és táncban kedvüket ne találják. Hozzáférhetlenebb helyeken, milyen péld. a székelységben *Maķfalva*, éjjelenként most is lehaQatszik a tündérek éneke, midőn zeneszó mellett lakóhelyüket (a várhegyet) körül tánczolják. Tánczoinak hegyen-völgyön pajzán jókedvükben; talán innét származik a *hegyen völgyön lakodalom*¹-féle közmondásunk is. De regéink nem csupán azt tudják, hogy minden éjjel *elnyünek egy pár sarut*, hanem azt is, hogy: éjjeli tánczaikban lépteik nyomán *virágok nyílnak* és ha ilyenkor valaki feljök közelít, széles jókedvükben azt is megtánczoltatják.

A *gondtalan boldogság* megtestesülései ők, kiknek még az élet jobbik része jutott osztályrészükül: a bővelkedés s a segíteni kész részvét.

Meséink tündereit ábrándos természetük és gondatlan jóhiszeműségök, majd meg kíváncsiságuk *kalandokba keverik*. Ha felsőbb erő következtében *kővé, kígyóvá* vagy *vízi szörnyeteggé* varázsolódnak (hogy a *liliomot, rózsát, rozmaringot* ne is említsem) mindig egy önfeláldozó hős kívántatik hozzá, hogy az *átok* alól feloldódjanak.

Tündereink különben szerelmükkel *tartózkodók* s fensőbb mivoltukban elbizakodva, játszanak az Ámor-nyilakkal nagy könnyelműen; de ha ez megsebezte őket, (a mesék nyelvén szólva: *ha választották*) híven és határtalanul szeretnek. Rendszerint ők segédkeznek a szeretett hős javára ellenfele legyőzésében s van eset rá, hogy a *tündér elárulja atyja varázsszerét* kedveltjének, hogy az élet-halálra szóló küzdelemből győztesen kerüljön ki.

Pedig tudhatták, hogy a kik közülök szerelmüket közönséges halandókra pazarolták, azok mind szomorú sorsra jutottak.

Van ugyan rá nem egy eset, hogy a tündér a mese lovagját mindjárt első látásra miért, miért nem „erősen megszereti”* de közönségesen mégis csak *cselvetéssel* keríti őt hatalmába a hős; vagy végül a tündér azért lesz iránta hálára kötelezett, mert élete koezkáztatásával szabadítója volt.

Mi mindezekben a mythosz és mi a későbbi hozzáadás V — annál bajosabb meghatározni, mivel meséink kereszténykoriak, midőn már számkivetésben vannak s *bűbájos voltuknál* fogva nem a tiszteletnek, hanem inkább a tartózkodó félelemnek tárgyai lettek.

A néphagyomány eredeti mivoltukban számos okoknál fogva nem szerepeltetheti őket: mert a keresztény világnézet állásukból kiszorítva őket, arra kárhóztatta, hogy világgosságot és embereket egyiránt kerüljenek. Kővé kell válnia azon tündérnek, kit a hajnal (*a kakas-szólás*) útközben talál. Ekként hivatásukból kiesvén, nem marada egyéb foglalkozás számukra, minthogy az időt fürdéssel, lakomával, énekkel és pajzán tánczczal vagy épen szerelmi kalandokkal töltsék. Az sem volt hagyományunkra hatás nélkül, hogy más népeknek mythologiai hasonló alakjai, például a szlávok „*fejér asszonyai*” a *vándor-mesék* és mondák közvetítésével belefakadtak hagyo-

Hiányunkba és módosíták az ősvallás védő szellemeinek kinézését és cultusát.

Leginkább észrevehetjük a kalandor tündér-királynékon azon változást és átalakulást, melyeken az ősvallás hanyatlásától kezdve általmentek napjainkig a mesék tündérei.

Az bizonyos, hogy a tündérkirálynék a főtündéreknek, az ősvallás *Boldogasszonyainak* képviselői a mesékben és mondákban, melyek őket közönségesen *Tündér Iloná*-knak nevezik.

Bajos vitatni, hogy tündér nagyasszonyainknak *Ilona*-nevők eredeti nevezet volna; de bajos azt tagadni is. Ilona, mint „Tündér Ilona“ lehet, miként erre *Nagy Géza* tudósunk figyelmeztet a finn „Ilma“ változata;²²⁰ de lehet, hogy kölcsönzött név. Annyi bizonyos, hogy hagyományaink a mellett állanak, hogy e tündér-nevezet nem beszármazott névalak, hanem *eredeti* nevezet, miként *Nagy Géza* véli: a finn *Ilma*-tar magyarosítása.

Sok rábeszélés kellene hozzá, hogy valaki elhitesse, hogy a keresztény legendák egyik hősnője hogyan és mely ezimen adhatott volna nevet az ősvallás számkivetésbe került *Nagyasszonyának?* s még inkább megistenült leányainak?

Azon monda, mely beszéli, hogy az „aranykert“, a mostani Csallóköz, volt a tündérek hazája, beszéli azt is, hogy a Dunaágban *Tündér Ilona hatyú alakjában* úszkált.²²⁷

Miként *Nagy Géza* sokat emlegetett tudósunk megjegyzi, a nyitravölgyi *kolonyi* leányok Szent Iván éjjelén tüzet rakva, „selyem sárhajó (azaz: sáraranyhajó) *Magyar Ilonához* fordultak, hogy férjhez menetelükben legyen segítségükre.²²⁸

„Erdély“ *Ipolyi* tudása szerint *Tündér Ilonának a hazája*. A kovásznál *Várhegy Tündér Ilona laka*; a csik-szentdomokosi *Vársarka Tündér Ilona vára*; a mikházi vár *Tündér Ilona laka*; a köszvényes-remetei *Várhegy a Tündér Ilona leányának vára*. Van vára *Tündér Ilonának a kebelei tetőn* is.²²⁹ A *Firtos* alján pedig egy kocsi alakú csoportot *Tündér Ilona kocsijának* neveznek, ezen kocsikáztak ki ugyanis *Firtos* vár tündérei holdvilágos éjjeleken. Egyszer magukról megfeledkezve addig mulattak, míg a *kakas megszólalt* s a kocsi kővé változott.

Nagy tehát a valószínűség, hogy a mesék Tündér Honája egészben véve *egyenes hagyománya az ősvallásnak* és a sülyedt felfogás daczára is a *Boldogasszonyokra* ismerhetünk bennök.

És erre még vissza kell térnünk.

Érintenem kell még *tündér-országot*. Hogy valamikor a *magyar föld* s különösen a sok várral bíró *Erdély tündér-ország volt*, beszélnek a mondák; hogy van most is tündér-ország, *innét messze, messze*, igaznak vallják meséink. Csakhogy ennek fölkeresésére más, mint mese-hős nem vállalkozhatik, miután nem csupán heted-hét ország ellen van; de túl az „Óperenciás tengeren“ is. Oly nagy messzeségre, hogy ha a hősnek tártos lova nincsen, míg odaér, három rendbéli három éves csikó vénül meg s dől ki alóla s ő maga is megöszül s utóvégre sem érhetne oda, ha valamelyik repülő madár-király nem lenne segítségére (sas, „sánta harkály“).

Egyik úgy látszik éjszakon van az üveghegyeken túl, a másik meg keleten, túl a Kaspi-tón (operenciás tenger).

Némely mesék lakásaikat, mások pedig annak tájékát vallják elragadóan szépeknek. Különbözik hogy az elbeszélésekben, melyek *hatemeletes* arany- vagy gyémánt-kastélyokról regélnek, eredetiséget nem kereshetünk, fölöslegesnek látszik bizonyítani.

A *tündér-lakról* magáról különben mindig kevesebb meséinknek a mondókája, mint annak *tájékaról és kertjéről*.

Meséink úgy mondják: tündérország, mely olykor „selyemré“ néven iordúl elő, túl van a *rézhidon*, túl az „ezüsthidon“, sőt az *aranyhidon* is, és elébb az *éktelen magas üveghegyen* is keresztül kell törtetni, a mire tártos ló nélkül *lehetlenképes* az ember.²⁸⁰

Rétjén aranyvirágok nyílnak, aranyszőrű paripák legelesznek, a fákon arany-almák, körték, szilvák s mindenféle drága gyümölcsök, s köröskörül a hegyek mind gyémánt-hegyek. Határán orosz lányok, sárkányok öröködnék s akadályozzák a hozzájutást.

És ilyen *tündérországok*, melyeknek királyát, királynéját, vagy leányát szerepelteti a mese, nem csupán a *föld hátán* vannak, hanem a *föld belsejében*, sőt a *vizekben* is.

Látni való, hogy isteneink és istenasszonyaink hitregéinek érdekes töredékeire találunk a hamisítatlan eredeti magyar tündér-mesékben. Ezek szolgálnak forrásúi a következő fejezetnek is.

XXV. Meséink állatkirályai.

A *király-szó* értelme. Az állat-királyok bűvös ajándékai. Kácsa, Béka a vogui mondában. Méh a Kalevalában. kígyó. Táltos ló. A raedvecultus hagyományai a rokonoknál. Sas stb.

Meséinknél tovább időzve, az úgynevezett *állatkirályok* is magukra'vonják figyelmünket. Ezek *óriások* vagy *óriás-asszonyok*, kikhez állatjaik, péld. a csúszó-mászók, madarak hálásra járnak. Ezen *óriás-állatkirályok* egymástól is messze ugyan, hanem egy végben laknak a Nap-, Hold- és Szél-királylyal.

Annak igazsága, hogy valamikor a hitregék korában a *király-szó* helyén „isten“ állott, — alig vehető gyanúba.

Még különösebb, midőn meséink egyes állatokat szerepeltetnek, mint nemzetségek királyát, vagyis a hitregék szellemében szólva, mint *fajuk kis-istenét, állat-tündéréit*.

Ezen állatkirályok a leggyakoribbak népmeséinkben: Béka, Egér, Farkas, Galamb, Hal (különösen a Csuka), Hangya, Holló, kígyó, Kutya (Kopó), Medve (Jégország), Méh, Nyúl, Oroszlán, Róka, Varjú, Sas.

Ezen állatkirályokat a mesehős jószívűsége által kötelezi le magának; mert ételét velők megosztja, őket valami bajból kisegíti, vagy kérő rimánkodásukra eláll a szándékától, hogy őket lenyilazza. Ezek aztán vagy társul szegődnek hozzá, vagy *hűvös szert* ajándékoznak neki: réz-, ezüst-, arany-nyilvesszőt, sípot, kürtöt (hogy ha baja van, azt megfűjja), aczél-gyűrűt (melynek az ujján való megfordítására jön meg a hirtelen segítség), néhány szál toll, szőr a hátából, arany-halpenz, melyekkel utasítás szerint kell elbánni.

A mesehöst ezen *bűbajos szerek* emelik ki a bajból, segítik szándéka kiviteléhez, vagy vezetik céljához.

A veszély pillanatában, melyet előre tudni látszanak, nem csupán tündéri jellegű a megjelenésük, hanem egyszers-

mind határozottan döntő is. A bonyodalom csomója az ő közbejöttükkel megoldásnak indul s a hős erkölcsi elégtételt nyer.

Egy ős világ osztó igazságának egykorú népies tényezői ők és eszerint *mythoszi alakok* is, miként az alább fölhozandó példákban váltig kitűnik:

1. *Kacs*a (récze, rucza). A mese szerint a „kácsa királya“ imígyen szólítja meg a czélba vevő vadászt: „Ne lőjj meg főségös királyfi, két kis fiókom van otthon, azok megha'nának éhön, ha nem hordhatok nekik önni valót.“ Használót találunk a mordva mesében.²³¹

A *mythoszi* vonatkozás tekintetében is első sorban a mordva hagyományra kell hogy essék tekintetünk: „Ne lőjj meg engem vadász, mond egy másik változat, nem vagyok vad récze; a nagy isten küldöttje vagyok, a nagy király nagy leányának kegyeltje vagyok.“²³²

A finn hitregék a vízi szellemek egyik családját *kacsatündérek*-nek (*Sotkotär*) mondják. A vogul mondában Elmpi *kácsa-alakol* öltve, buktathatja fel a földet, a *világ-tojásokat* kácsa tojja Impi ölébe. A vogul hagyomány kevés hía, hogy nemzeti istenöket: az *arany-fejedelmet* (Sarüu-ater) nem vad kácsa képében röpködteti körül a vogul föld fölött, hanem *vad lúd képében*, miután ennek repülését tartják nagyon sebesnek és tartósnak.

Ösi hiedelmen alapú tehát a mese azon állítása, hogy van *kácsa-király*, mi ismét azt akarja mondani, hogy volt *kácsa-tündér* is.

2. *Kakas*. A mese szerint nem fül bele a kútba, nem ég meg a tüzes kemenczében; mert a vizet kiiszszá s aztán a tüzet vele eloltja ezt mondván: Szidd fel begyem a vizet! — Ereszd ki a vizet, hadd oltsa el a tüzet!²³³

Előfordúl a „*kakasisten*“ a *szégyenszék* nevezetű játékban, melynek *mythologiai* vonatkozását fölismerte már *Barna* is.²³⁴

3. *Béka*. A *béka-király* bűbajos vesszöt ad a hozzá jó szívű mesehősnek. A *Garam* alatt a nagy béka-asszonynek háza van, hol megfordult a komának hitt özvegyasszony is. A szemét, melyet a szegény asszony elhozott a béka házából, mind aranyá, ezüstté változott.

A voguloknál nagy jelentőségű vala a béka-fejedelem. Alatta egyik *istenfi* (óriás) értetődött, ki atyjától vidéket kért a földön. Numi Tarom helyet jelöl neki (természetesen vogul földön), az nem tetszik neki. Numi Tarom aztán két hely közt ad neki választást, neki azonban egyik sem tetszik. Arra megharagudván Numi Tarom a lábával kirugá az égből s ő a Szoszva folyóba pottyana; de bűvölő tehetősége által *békává változó*k hirtelen s partot ér. Ott várat épít magának, melynek neve *békavár*.²³⁵

Meséink szerint átkos ígézet következtében szép tündérek kénytelenek a béka rút külsejét viselni (*Békakisasszony*.)

4. *Egér*. „Tudd meg, hogy én az egerek királya vagyok. Adok neked egy *sípot*,” mondá a kis egérke gyógyítójának, mert le volt törve a dereka.²³⁶

Máskor a *szelek királya* utasítja a tudakozódót az *egerek királyához*.²³⁷

A kis egeret meséink elég sűrűen foglalkoztatják.

5. *Farkas*. Ne lőjj meg engem te bús legény, bizony nem bánod meg! rimánkodik a farkasok királya.²⁸⁸ Máskor meg azt kéri, hogy „segítsen rajta, ha tud.” És a farkaskirályok háladatosaknak is bizonyosodának. A *síp* meghívására jóltevőik mellett teremnek és foganatosítják kívánságát.

6. *A méhek királya*. Bizonyosan a méhek királya az, kihez a *Kalevalában* a következő kérések intéztek:

„Piczike méh, piczi madár, te erdei virág-király,
Jöszte ide mézet hoznod, édes fűszert-írt találnod,
Sok virágnak a kelyhéből, soknemű fű csészéjéből,
Betegsége balsamául, a rossz ellen gyógyításul.*

(Megy, jön a méh, hozza a balsamot, anyja keni vele halott fiát; de az nem éled. Második csatára is kéri őt az anyja.)

„Jó méhecském, kis badarkám,
Repülnél hát más vidékre, a nvolczadik tengerszélre.
Érsz ott kies szigetkére, mézzel folyó föld nyelvére,
Jóféle méz csak ott terem, abból való ír kén' nekem,
Az erekre is alkalmas, a tagokra is derekas.
Ily kenőcsöt szerezz nekem, ilyen bűvszert hoznál nekem.
(Megy-----jön a méh, hozza a sokféle írszereket,

de azokban sincsen segítség. Az anya harmad ízben fordul a méhkirályhoz kérésével.)

„Piczike méh. légi badár, harmadszor is repülnél már,
 Fel oda a magas égbe, a nyolczadik ég fölibe,
 A méz ottan van bőviben, oly lépes méz nincs szükiben,
 A teremtő melylyel régen, bővölt maga áldott isten
 Gyermekait megvigasztá, járványaik' elosztatá.
 Mártsd abba kis szárnyacskádat, a színmézbé tagocskáidat.
 Hozz mézet a vAliaidon, lépet te kis szárnyaidon,
 A sérvei fölé raknom, sebeire tapasztanom.
 Könnyű neked oda menned, gyönyörűség ott röpködnéd.
 A nap alatt, a hold fölött, égen levő csillagok közt:
 Első napon fogsz röpülni *Kútamoinen* halantjára,
 Másodikon tova szállasz vállára az (*Havának*,
 Harmadikon emelkedői a *Hetevény* derekára,
 Onnan csak kis út-darabot kell aztán még meghaladnod
 A szent isten hajlokáig, boldogságos ő lakáig.”

(Megy, majd megrakodva jő a méh, az anya az égi irrel megkené fiát és a halott életre kél.)²³⁹

Az ősvallásban nagyobb tiszteletben állott a méh, mint sem képzelhetnők. A teremtési népmondák is sokat foglalkoznak vele, nem csoda, ha a mesék is emlegetik még a *méhkirályt*.

Összetörve kerül a mesehős elé, kinek rimánkodik: segíts rajtam, ha tudsz, bizony meghálálom és szavát állja.

7. *A galamb király-t*, csak mesékből ismerjük, mikor is varázseszközül *tollából ad egyet* jóltevőjének.²⁴⁰

8. *A halak királya*. Nem a legnagyobb hal a halak királya, hanem a mesék tájékoztatása szerint a kisebbik. Egyik ízben az a megszorult hal-király baja, hogy csipkebokorban főnakadt; másik Ízben, hogy az áradat sekélybe sodorta.

A mesék különben *kétféle hal-királyt* ismernek. Az egyik *emberi alakú*. Ennek tenger alatt levő birodalmába vezető lépcsőt fölfedezi a mesehős. Azon lefele mendegélve egyszerre csak összecsapódik feje fölött a tenger s hát egy rettentő nagy pusztaságon jár ismét. Betéved egy nagy gyümölcsös kertbe, a hol volt mindenféle gyümölcs. A királyné egy szépséges szép asszony, ki gyémántos aranyos ruhában jár, és palotában lakik.

A másik és talán eredetibb változat szerint a halak királya *közönséges* (olykor: *arany*) *hal* s nevezetesen *csuka*.

A csuka, fajunk hitregéiben, nincsen minden nevezetesség nélkül. A vogul hagyományok szerint ugyanis volt egy *óriás* (*járkum*), ki isteni meghagyásból csuka alakjában tartozott élni. Ezért vogul földön nem tartatik közönséges állatnak a csuka.²⁴¹ Őseink ismerhették és magukkal fogták hozni ezen *csuka-óriás* mondáját.

9. *A hangya- király*. Meséink nem foglalkodtatják erősen a hangyakirályt; de azért néhányszor rákerül a sor reá is.

„Ment, mendegélt (az aranyhajú ifjú) hegyeken, völgyeken által s egyszer, a mint ment, olyan rettentő sok hangya közé került, hogy lépni sem tudott. Felsőhajtott magában: Uram-Teremtőm, hogy menjek tovább, hiszen ha egyet lépek, ezer hangyát taposok el, én pedig egynek sem akarom a halálát.

Erre a beszédre eléáll a hangyák királya s mondja neki: No te legény, hallom, hogy jó szíved van. Jótét helyébe jót várj. Akármerre jársz ezen a világon, hogyha bajba kerülsz, csak ezt mondjad: Hangyák királya, add nekem az erődöt, én is neked adóm az enyimet s egyszeribe hangyává változol; s ha ismét ember akarsz lenni, mondjad ezt: hangyák királya, visszaadom az erődöt, te is add vissza az enyémet, s ismét emberré változol.²⁴²

És az elbeszélés szerint nem is történt különben.

10. *Holló*. (L. *Varjú* alatt is.) Jósló állatok, melyek előtt az elkövetett gonoszság és jövő nem lévén titok, erről beszélgetve egymásközt, tájékoztatják a nyelvökön értőt teendője körül.

Ilyen lévén a hollók hada, nem különös, hogy a mesék is említik a *hollók királyát*. A holló- királynak átvarázsolt jegyeséről emlékszik a *Pengő*-ről szóló mese, de a népies felfogás tekintetében minden részletesebb tájékoztatás nélkül.²⁴²

11. *Kígyó- király*. Az ősvallás úgy látszik nem állott hadilábon a kígyóval. A mesék, melyek pedig ősiség tekintetében bizonyos 'határig biztos tájékoztatók, nem tekintik a kígyót az ember ellenségének. Kevés mesében akarja

a hős megölni az útjába került kígyót; gyakoribb eset, hogy a veszedelemből is jószántulag kiségti.

A sámán vallású népeknél a *kígyó-cultus* nyomai másutt is föltalálhatók, minek magyarázatát talán abban kereshetjük, hogy ezen állat tartatott a *legbűvösebbnek*.

A *vogulok* mondáiban a kígyó „*szent állat*:“²⁴⁴ Az altáji törökségnél azoknak sámánjai az *Amirga* nevű *hatfejű kiggót* jelvényül használják s bűbájlás közben egyebek közt hozzá is fordulnak segítségül s „aranyiejű Amirga kígyóm“-nak szólítják.²⁴⁵

Nagy Géza tudósunk éles ítélettel a kígyótiszteletet a szkitha eredet mondájára viszi, mely szerint egy *kígyótestű nő* lett volna a szkithák ősanija.²⁴⁶

Az ő s kígyó-tiszteletnek ma már inkább csak a mesékben van nyoma, a *népmondákban* pedig már kevesebb e megnyilatkozás.

Az egyik mese szerint a fátszedegető szegény embernek, a miért nem ölte meg, *bűvös aczélgyűrűt* ajándékozott. Nem volt korona a fején, de legalább is kígyókirályfinak kellett lennie, különben egy éjszaka nem bírt volna elővarázsolni egy palotát.²⁴⁷

Bezzeg a *Darvitéz* által megtalált kígyó-királyfi fején úgy ragyogott a *gyémánt-korona*, hogy egy hajításnyira tűznek látszott!

A kígyó-király palotában lakik: de nem annyira hatalmasága, mint *jóindulata által* nyeri meg rokonszenvünket. *Darvitéz* és *Vas Laci* összedarabolt testét jó forrasztó fűvel „*kígyó-ország királyának*“ kígyó-alattvalói teszik ismét élővé.²⁴⁶

Szóval a mesék világánál a kígyók király alatt állanak, nagy bűverővel rendelkeznek, ismerik a fűvek erejét s még holta után sem szűnnek meg a szívességtevő iránt hálásan érdeklődni.²⁴⁷

Népmondáink nem egységesek a kígyó-király elbírálásában:

a) Nem messze *Facskótól* (Trencsén m.) van egy tengerszem. Ebben egy *óriási kígyó* (mások szerint *béka*) él. A kire ráköp, rögtön meghal. Mások szerint pedig ellenkezően: hosszú életű lesz.²⁵⁰

b) *Letskés-en* (Hont m.) mondják, hogy a *kígyó-király-*

nak aranykorona van a fején. Egy füttyentésére ezrével tódulnak hozzá a kígyók, hogy megmentsek, ha hajban van, vagy parancsait vegyék. A kígyótojásokat nem szabad elszedni, mert különben felgyújtja a házat a *kígyókirály*²⁵¹

c) Volt *Körmöczön* egy szegény bányász s ennek egy felesége. Az asszonynak volt három édes gyermeke, s egy mostoha leánykája. Egyszer, mikor uzsonnáltak, becsúszik a szobába egy *koronás kígyó*. Az asszony és három leánya el akarták üzni, mindenfelét dobáltak feléje. De a kis mostoha leány megsajnálta, odanyujtotta uzsonnáját s a kígyó kiszürcsölte a tejet a kis csuporból. Este, mikor a leány egy szalmazsákon aludt a szögletben, odacsúszott a kígyó és azt mondta: Te jót tettél velem, meg akarom hálálni. Éjjel tizenkét óraker, mikor mindenki alszik, eredj ki a hegyoldalba, a hol kecskédet szoktad legeltetni. Vidd el magaddal a hosszú nyelvű baltát is. Ott találsz egy alvó fiatal embert. Költsd fel. A leány ki is ment. Felkölti a fiatal embert. Az megindul vele. Egy helyütt megállnak, a balta nyelvét a földbe szúrják. Egyszerre csak nem megy tovább. Ásni kezdenek és egy vasládára találnak, a mely tele volt pénzzel. A fiatal ember eltűnt. A leány hazavitte a sok pénzt, gazdag lett. Várat építtetett *Körmöcz* és *Bésztercze* határán az erdőben, melyet a vasládáról *Vaskapunak* nevezett el.²⁵²

d) *Körmöczön* azt mondják, hogy minden háznál van egy *fejér küjyó*, mely a ház őrszelleme. Rendszeren 12 óraker jár ki a napra sütkérezni. Ha agyonütik, meghal valaki a háznál.

e) *Felsőbányái* néphit szerint előjön, ha a kis gyermek az udvaron a földön ülve tejet eszik, nem bántja a kicsinyt, még ha kanalával ütögeti is.²⁵³

12. *Kutya*. Kutyakirályról meséinkben nincsen szó, de ilyenek föltételeztetnek bűvös ajándékuk után (*Három szál-szőr*. melynek megrázására ott terem).

13. *Táltos ló*. A táltos lónak csak mesei vonásait kell számba vennünk, hogy mythoszi voltát fölismerjük.

A mesék táltosa rendszeren egy girhes-görhes sánta ló,

melynek csak a csontja, meg a bőre s a lábán is alig tud megállani.

A városból csak nagy ügyyel-bajjal tudja a gazdája kivezetni, hol megrázkodik és nagyot fúj, hogy *arany szőrű lóvá* átalakuljon.

Sürgetős és mulasztást nem tűró esetekben az abrakolás után, melynél „*egy tekenő-parázs*“ nem hiányzik, mindjárt megtörténik az átalakulás.

A táltos ló beszél, tudja a gazdája gondolatát, a jövendőt előre látja és mint ilyen ő látja el már a teendőkre nézve tanácsokkal és utasításokkal.

Az ő teendője utasítást adni, hogy gazdája milyen fegyverekkel lássa el magát és hogyan juthat azokhoz; de azt már rendesen megkérdezi, hogyan repüljön: „*úgy-e mint a sebes szél, vagy a sebes gondolat?*“

Néha bűvös szerrel is (mi rendesen, *réz-* vagy más *kantár*) ő látja el a gazdáját.

A tündérországot elrekesztő magas üveghegyeken csak úgy bir fölkapaszkodni, ha *arany-patkója* gyémánt-szegekkel van fölverve.

Tündéri jellegét azonban leginkább az igazolja, hogy a *bűvös jeladásra* tüneményszerű a megjelenése, majd pedig úgy eltűnik, mintha a föld nyelte volna el.

Meséink egy harmad részénél ő képviseli a csodás elemet.

14. A *medve-király*. Sajátságos vonása a velünk rokon népek hagyományának a *medve-tisztelet*.

A vogul mondák szerint: a medve felsőbb lény: *Numi Tarom leánya*, ki atyja hajlékában nevededik ezüst játékaik között.

Numi Tarom vadászni akarván menni, nagy vágy keletkezik a medvelányban kimenni a hajlékból. Felnyitja tehát a hétszeres lakatot s kilép a falu, a város terére, mely aranyos, virágos pázsit. A medvelány a falu, a város terére jutván, ott magához hasonló medvét lát meg, ki az ajtaja előtt aranyos, virágos pázsiton játszik.

De visszamegyen Numi Tarom atyja hajlékába, még pedig az ólba, hol atyja lovai állanak, melyeket ki-

hajt. Azután kinyitja az ólat világító nyílást s ím azon belátszik az alsó nép virágos földje. A medve-lány kinéz a nyíláson s meglátja a bogyós bokrokat az utak mentén s a parti fűvényeken; látja, hogy a fák tetején, a föld színén mint nőtt a bogyó; hogy a fák tetején tenyérnyi, arasznyi tobozok teremnek; meglát ott egy magához hasonló medvét is, ki a szép földön játszik. Nagy vágya keletkezik lemenni: mégis visszatér Numi Tarom hajlékába, ott leül s játszik ezüst-játékával.

Numi Tarom bémegyen a hajlékba s megszólal: Lányom, minthogy kimentéi a hajlékból, kiállván a falu, a város terére azért *lefoglak most eresztetni ezüst bölcsőben az alsó földre.* Ott nyuszos hegyek hátán, bokrok közt fogsz bolyongani, melyeken édes bogyok teremnek. Elmondja: mint fog járnai a medve; hogy fog ép erejű emberre találni s azt szélyvel tépni; hogy fog pajtákat lerombolni s megenni az ott száradó húst: hogy fogja meghallgatni az emberek esküvését, büntetni a hamis esküvőt.

En telet csinállok majd, úgymond végül Numi Tarom, te hálásra helyet keress magadnak, ott erősen fogsz aludni; s ott rád talál a vadászember; leheld ki nyugodtan életedet. Jó vastag deszkájú ágyra fognak tenni, orrod, körmöd olyan lesz, mint az ezüst; boldog hajlékba visznek majd, hol négy-öt nap hosszáig tart a *medvetor*, mely sok áldozattal tölti meg batyudat. Ezt a megtölt batyudat felhozod hozzám, ebbe az arany-hajlékba.*⁶⁴ És az ugorságban, hogy a medvétől való félelem vallási szint öltött volt magára, hogy a kezdetleges fegyverzettel bíró ősnép között az éj szaki állatóriást vallási kegyelet: a nyers erő istenesítése vette körüi, — a *finnek hagyomány*a is alkalmas igazolni.

A finnek medvetiszteletéről a „*Kalevala*“ értesít. Annak negyvenhatodik runójában Éjszak-ország nagyasszonya egy medvét küld Kalevala nyájaira. *Väinämöinen* megöli a medvét s erre megtartatik Kalevalában a szokásos és vidám vendégség, melyet *Väinämöinen* éneke és zenéje örvendeztet meg. A nevezett runó így adja elő a dolgot:

„Louhi, Éjlaak nagyasszonya . . .

Küldő medvét a fenyárról, maczjrót a fagyos vidékről
Vainölänek szárításira, Kalevalának nyájára.”

Väinämöinek megkéri öcscsét, *Ilmarinen* kovácsot, hogy
csináljon neki dárdát a medve-vadászatra:

„Kovács lándzsát kovácsola, sem rövidre, sem hosszúra,

Hagyá közép nagyságúra, lapján farkas ült guggolva,

Hegyén medve vad czammogott, fogatékán szarvas futott,
Nyelén ménló száguldozott, gombján taránd vad vágatott.⁴²⁵

Väinämöinen elindul az új dárdával, elmondván a va-
dászati szerencsését búvölő ígéket, melyek következők:

„Kedvem van most már énnekem *Metzolába*²³⁶ immár mennem,

Lányaihoz az erdőnek, telkére a kék szüzeknek.

Emberektől az erdőre térek a kül teendőkre;

Végy fel *Erdő* emberednek, *jó Tápío* legényednek,

Most szerencsét segélj lelnem, erdő szépét elejtenem.

Mielikki, erdő hölgye! *Tellemo* Tápío neje!

Kötözd össze a kutyáid', tedd pórásra a vizsláid

Ott a fenyves tisztásain, a tölgyesek nyílásain.

Otsó!²⁵⁷ erdők szép almája, mézes talpú gyöngy-jószága

Ha meghalod érkezésem, jámbor hősnek lépkedésem,

Húzd be körmöd a szőrödbe, fogaidat az ínyedbe,

Ne mozduljon egy cseppet sem, ne motszanjon egy szikrát sem.

Én Otsocskám, egyetlenem, én gyönyörű méztenyerem,,

Feküdj' szépen le a dombon, azon a szép szikla-halmon,

Teregess rá fenyügalyat, csak zörgesd ott a lombokat;

Aztán *Otsó* forogj rajta, méztenyerű keringj rajta

Mint a fogoly a fészékében, lúd tojáson ülte közben.⁴⁴

Elmondván ezt, már ebugatást hall Väinämöinen s abból
megérti, hogy

„*Otsó* szoba ajtajánál, a szép férfi udvarában van, hol
meg is találja a medvét.“

„Jámbor öreg Väinämöinen, *Otsó-t* el is ejté menten,

Ékes ágját fölforgatta, arany-helyét lerontotta:

Szóla aztán ily szavával, következő mondókával:

Légy egyedül isten áldva, jó teremő neked hála,

Hogy a medvét nekem adád, részül az *erdő aranyát*.

Aranyát jól megvizsgálván, így folytatja Väinämöinen:

„Beesés Otsó, egyetlenem, én gyönyörű méztenyerem,

Ne neheztejl rám ok nélkül, *nem én ejtélek el téged:*

Lefordultál görbe ágról, siklottál fa derekáról.

S ki szakadt a gatyaszárad, s fenyügalylal tölt kabátod:

Utak ősszel oly sikosak, felhős napok borongósak.
Erdők arany-szép kakuhja, szép bodros szőrű férfia!
 Hadd most pusztán a házadat, elhagyottan lakásodat,
 Hadd el nyirfaág-hajlékod, fagalyakból készült lakod;
 Jöszte *híres*, már elszállnod, *erdő dísze* kellned-jámod

Az emberi háznépekhez, férfiúi seregekhez. *
 Nem tartanak rosszul ottan, nem élnek ott koldusosan,
 Mézzel szokták ott etetni, elibe frís mézet tenni
 A beszálló idegennek, az érkező vendégnépnek.”

Ezután megindul a medvével, énekszót harsogtatván,
 mely elhallik a faluba:

„A ház népe megszólala, a szép népség ezt forgatja:
 Halljátok-e künn a zaját, az erdei sípos szavát,
 Kedves madár csacsogását, Erdő lánya furulyáját?”

Elérkezik Väinämöinen a medvével; a nép elébe tődül
 s ekképen szól:

„Voln’ az *arany* már útjában, *ezüst* itt befordultában,
 A *drága kincs* betérőben, *ezüst* hozzánk belépőben,
Erdő mézet juttatott-e, vadon ura hiúzot-e,
 Hogy utadból dúdolgatva, térsz haza vig nótát fújva?*

Väinämöinen azt felelvén reá, hogy hozza a medvét,
 nyissanak hát ajtót, ha kedves a vendég; ha nem az, tegyék
 be, hadd menjen tovább, a nép ezt viszonozza:

„*Isten hozott* ittjártodban, *mézestalpú* beszálltodban
 Eme tiszta udvarokra, e szépséges hajlékokba!”
Vágytam reá életemben, *sóvárogtam* fejlődőtömben,
Tapjő kürtje vig szavára, *Erdő sipja* szólaltára,
Aranyának beszálltára, *ezüstje* elfogadtára,
 E kicsinyes udvarokon, itt eme szűk bejárókon.
Vártam, mint a jó esztendő, jöttét mint a nyári időt,
 Mint a hótalp az új havat, fa-saru a sikos utat,
 Ifjú lyánka szeretőjét, és pozsgás a feleségét.

Este ültem az ablakban, *reggelenként* a pitvarban,

A kapuban heteken át, hónapokat utca sarkán
 Egész télen át a színben, szikkadatig hóban lestem.

Minden reggel gondolkoztam, nappal fejemben forgattam:

Otđó hogy oly soká marad, vadon kincse hol mulathat?

Elment-e már más tájakra, Szuomiból *Viro-honba*?

A vágyó várakozás emez eleven kifejezése után, Väinämöinen kérdi: hová vigye hát a kedves vendéget? Be a csinos szobába, hol minden asszony a legszebb ruhájában

várja, szól a felelet. Sok biztatás, intés után, Väinärnöinen bélép a medvével s a házi áldás után kérdi, hová tegye kedvelőét, a puhaszörüt? Azt felelik rá: Oda tedd a fenyű-lécz végére, vas horgának a hegyére, hadd láthassuk a bundáját! Majd meg a medve szellemét engesztelik, hogy ne boszankodjék, hogy eljött az idő szörös bőrét megvizsgálni, bundáját nem bántja senki.

De azért Väinärnöinen szépen lenyúzza a bőrt s azt fölteszi a padlás végére; a medve szétarabolása, mindenik tag leszedése mellett elmondván a reá illő szókat:²⁵⁸ az engesztelés ígét, — húsát a kazánokba rakja. Megfölvén az, feltalalják, az emberek esznek belőle arany-késekkel, ezüstkanalakkal s isznak reá sert; de Väinärnöinen vendégül híjjá *Tápio*-t is, az erdők, vadak istenét.

Väinärnöinen elénekli ezen alkalommal a medve születését is, melyből megtudjuk, hogy:

nem jött világra a medve szalmán, sem a csűr pelyváján; ottan született a medve, ott jött világra mézes-talpú, a hold mellett, a nap körül, a nagy medve csillag vállán, a levegő leányainál, a természet szüzeinél. A földre kerülván pedig, *Mielikki* vette pártfogásába, miért is csak *Tápio* nevének, az erdők asszonyának kedvezéséből lehet ráatalálni és elejteni.

A medve tehát nem úgy lett, mint más vad, hanem rendkívüli módon jött a világra.²⁵⁹

Vájjon benne volt-e őseink eredeti hiedelmei között, hogy a *medve az esküt hallja* és a hamis eskünek az égben besúgója, miként a *vogulok* tarták?²⁶⁰

Vájjon a messze őshajdanban voltak-é nálunk is az *engesztelő medve torok*, miként ezt a finneknél láttuk? — bajos eldönteni.

Úgy látszik azonban, hogy a medve nálunk is szent volt és „*hogy a régi magyarok ép úgy, mint a vogulok, osztjákok s több más rokon nép tiszteletből, avagy vallásos jellegű félelemből nem vették ajkaikra a medve igazi nevét.*“ A/edve-szavunk ugyanis szláv-kölcsönzés, mely „*méz evő*“-t jelent.²⁸¹

Medvével (lompos medve, ezüst medve) meséinkben gyakran találkozunk tündéri tulajdonságokkal. Elénk kullog

néha a *medve király* is; de ezen mythoszi töredékek messzebb menő föltevésekre nem jogosítanak föl bennünket.

15. *Oroszlány-király*. Alaposnak látszik azon föltevés, hogy nemzetünk őskora csak hírből ismerte az oroszlányt, és hogy az ősvallásban nem volt elismerve királyi mivolta, és míg a *szarvas*, *hiúz*, *farkas* „szent állatok“ lehettek, ő minden tisztelet nélkül maradt.

Meséink tudnak ugyan oroszlányról és *oroszlány királyról*: de magában ez kevés arra, hogy a magyar mythológiában részére helyet követeljünk.

16. A *róka király*. „A róka ősidőktől fogva jelképe a ravaszságnak,” beszélnek róla életrajz-írói. Nem fér hozzá kétség, hogy már őseink is tudtak róla, hitregéi azonban veszendőbe mentek, ha csak azok töredékének nem vesszük a róla szóló közmondásokat.

A róka a mesében mint orvos, vagy mint tanácsadó szerepel. *Társai őt küldik ki élő-haló fívet keresni*. A róka-királyt nem lehet ravaszságban elmarasztalni. „Ne lőjj meg engem te bús legény, bizony nem bánod meg“ s ígéretéhez híven a szükség pillanatában be is váltja ígéretét.

17. A *varjak királya*. A mesében nem varjú a varjak királya, hanem *Fekete-várnak* az ura.

18. *A sasok királya*. A mesében a hős:

„Annyi sas közé került, hogy nem tudott megmozdulni. „Istenem Istenem, sóhajtott a legény, mit csináljak, hiszen én egynek sem akarom a halálát, máskülönben pedig nem mehetek sem előre, sem hátra. Elébe áll a „*sasok királya*“ s mondja: látom, hogy jó szíved van legény, de jótét helyébe jót várj! Ha bajba kerülsz, csak mondjad: *Sasok királya!* add nekem az erődet, én is neked adom az enyémet s egyszeribe sassá változol; ha pedig ismét emberré akarsz lenni, mondjad ezt: *Sasok királya*, add vissza az erőmet, én is visszaadom a tiedet.“²⁶²

A sassal azonosnak veendő még majd a mesékben, majd a nép- és nyelvhagyományokban itt-ott előforduló „*griff*, *karaj*, *kerecsen*, *ráró*, *sólyom*, *turul*“ madár-nevek, melyek mythologiai fontossága mellett a *krónikák* s ősi családaink *czimerei* egyiránt bizonytságot tesznek.

XXVI. A néphit jósló állatai.

A néphitnek mythologiai alapja. A denevér, macska, kutya, farkas, szarvas, róka, görény, mókus, egér, nyúl, ló, szarvasmarha, juh, kecske, disznó stb. állatok, némely ragadozó madarak, vad és házi szárnyasok és hüllők álomban vagy valóságban való látásához kötött babonás hiedel-

mek és jelentőségek.

Az állatok jósló tehetségére sokat építő néphitnek azért tulajdonítunk mythologiai jelentőséget, a mennyiben az ősvallás az állatokat valamely istenség udvartartásához, vagy épen (miként a medvénél láttuk) családjához tartozónak vallotta. A milyen indulatú a mythologiai lény, kinek valamely állat szolgálatában áll, jelentősége is a szerint jó vagy rossz. Jó állatok is lehetnek szerencsétlenség hírnökei. A néphitnek az időre van legtöbb jósló állata, de ebben mutatkozik a legkevesebb mythologiai nyom is.

Itt látszik helyén, hogy legalább tői edékesen beszámoljunk azon állatokkal, melyeket a nép a felvett alapon ugyan, de már egészen öntudatlanul jövője tolmácsának tekint egy vagy más tekintetben:

1. *A denevér.* Nem jelent jót. Ha a beteg háza körül

sok denevér repked, vagy ha ilyen állat a szobába téved, a beteg mielőbb meghal. Hol nincs beteg a háznál, ott a denevér megjelenése szerencsétlenséget jelent.----- Ha nyári esténként sok denevér repül ide s tova, akkor szép száraz időt várhatni. Ha az évben korán jelennek meg a denevérek, rövid lesz a nyár.²⁶³

2. *A macska.* A macska sem hoz jót; mert macskával álmodni bosszúságot jelent s a 7 vagy 12 éves macska közönségesen boszorkánynya vagy macskakirálynéva lesz. A kalotaszegi néphit szerint: macskát nem jó égi háború alkalmával a szobában tartani, mert magához vonja a villámot.

Ha valaki macskával találkozik az utón, balszerencse éri. Ha a macska a beteg ágyát vakarja, az annak halálát jelenti. Küszöbön vagy ajtó előtt mosdó macska vendéget jelent.²⁶⁴ *Magyar-Gorbón* azt hiszik, hogy ha véletlenül a ház macskája eltűnik s nem kerül többé vissza, a gazdáját nem sokára a gondolható legnagyobb szerencsétlenség éri. Mosa-

kodó macska szép időt jelent. Éjszaka feltűnő hangosan marakodó macskák nagy hideg beálltát jelzik s egyszersmind halálesetet is. Ki macskát megöl, annak 7 évig nem lesz szerencséje („Megölte macskáját, eltörte eczetes korsóját.“) „Erdőbe vitte feleségének macskáját,“ mondják *Jegenyén* oly emberre, kinek hűtelen a hites társa.²⁶⁵

3. *A kutya.* Daczára annak, hogy kutyával álmodni jóbarátokkal való találkozást jelent, — a kutya nem tartozik a kívánatos dolgokat jósó állatok közé. *Ipolyi* úgy tudja, hogy *nz eb éjjeli kísérteties vonítása bekövetkezendő szerencsétlenséget, a házban történendő halálesetei* jelenti. Szegedi babonás hiedelem szerint: a vonító eb, a mely ház felé irányoz orrával, annak gazdája nagy kárvallástól félhet. A ház alját kikaparó kutya azon házban valakinek halálát érzi. A följegyzések szerint országszerre kutyaüvöltés jelzé előre a Dósa-féle pórlázadás borzalmait is.²⁶⁶

Kalotaszegi néphit szerint: ha keresztelésre viszik a csecsemőt s kutya ugat a menetre, ez rövid életet jelent a csecsemő számára. Ha pedig odaugrik s ugrálva jár-kelek a komák közt, a csecsemő „gazdag és becsületes lesz.“ Ház előtt vonyító kutya halál- és tüzesetet jelez. Ha pedig beteg ember testét nyalja, ez egészségét nem sokára visszanyeri. Ha a küszöb előtt vagy az ágy előtt vakar, meghal valaki a házbeliekből. Ha a tűzhely körül vakar, tűzkár vagy más szerencsétlenség támad. Ha füvet eszik a kutya, eső lesz. Ha a porondon ide s tova fetreng, nagy meleg s állandó szép idő várható.

4. *A farkas.* A farkas-cultusra vall nyelvészeink szerint, hogy eredeti neve a gyér használat miatt lassankint feledésbe ment.²⁶⁷ Farkassal álmodni nem tartatik rossznak, mert az az ellenség fölött való „győzedelmeskedést“ jelenti és a ki szokatlan időben és helyen farkast lát, csakhamar nagy szerencsébe jut. A vonyító farkas időváltozást jelent a *kalotaszegi* néphiedelem szerint.²⁶⁸

A *Kalevalá*-ban a farkas és a medve találják föl a vasat,²⁶⁹ a farkast még népmeséink sem ismerik a természetrajz vérengző fenevadjának.

5. *Szarvas.* Kisegítő neve, mely eredeti nevét háttérbe

szorította, sőt egészen elfeledtette, azon föltevésre jogosít, hogy ez is a „szent állatok“ egyike volt. A középkori legendák és mondák még sűrűen emlegetik. Hunort és Magort köztudomásúlag a *csodaszarvas* csalogatta új hazájokba. *Bors vezér* a Névtelen szerint szarvast üzve jó a helyre, hol Bars várát emeli. Szarvas mutatja még *Gézának és Lászlónak*, hol emeljenek a czinkotai győzedelem után egyházat. A *várnái egyház* alapja megvetésénél is szarvas határoz. Közvetve szerepel a szarvas a *hakonybéli* apátság alapításánál is. Szinte csodálni lehet, hogyan mehettek teljes feledékenységre a szarvas hagyományai.²⁷⁰

6. *A róka*. Nyelvtudósok állítják, hogy régi neve a „ravasz“ volt; de az ősfölfogás szerint sem állhatott valamely kegyes szellem szolgálatában, miután a néphit szerint a rókával való találkozás balszerencsét és vele álmodni rosszat jelent, t. i. ellenségtől „kárt szenvedni,“ vagy tüzet. „Róka ugat a toronyról,“ szokják mondani *Bogártelkén, Jegenyén*, meg másutt, ha félre verik a harangot.²⁷¹

7. *Menyét* vagy *gőrény*. A kalotaszegi hiedelem szerint rossz ezen állatokkal álmodni, mert családi ezivakodást, haragot, veszekedést jelent. A mely ház táján menyét vagy gőrény mutatkozik, onnan hamar elhal valaki. Ha beteg látja, nehezen fog „új egészségre szert tenni.“²⁷²

8. *Az evet* vagy *mókus*. Vele álmodni tűzkárt jelent. Mókusra kővel ne hajigáljon az ember, mert bosszúból éjnek idején tüzet rak az ember házára. Ha beteg ember mókust lát, hamar „lábra kerül.“²⁷⁸

9. *Egér* és *patkány*. Egérrel, patkánnyal álmodni kárt és veszedelmet jelent, tartja a kalotaszegi hagyomány.

Ha betegágyasnak mutatkozik az egér, meghal a beteg. „Szedi az egér a szalmát alula,“ mondják *Jegenyén* a haladók emberre. Ha tűzhely alatt fészkel az egér, a szakácsnő étele sohase fogja az evők éhségét csillapítani. Ha a leány újév éjjelén egér-czinczogást hall, nemsokára férjhez megy.²⁷⁴

10. *A nyúl*. Nyúllal álmodni ijedtséget jelent. Ha az ember előtt az úton nyúl fut keresztül, az rosszat jelent; nászmenetben sok „bajt a házas életben“, keresztelésnél a gyermek leendő szegénységét, temetési menetnél pedig a

halott egyik rokonának közeli halálát. Ha kaszás ember nyulat lát, szénája elromlik.²⁷⁵

11. *A ló.* Lóval álmodni örömet, férjhezmenetelt, boldogságot jelent. A ló tehát nem állott az ős felfogás szerint rossztevő hatalom szolgálatában, kivéven a *fejér lovat*.

Ha idegen fejér ló a kapu előtt heverész, a házi gazda nem sokára elhal, hacsak a lóra háromszor nem köp, mondván: „A miért te jöttél, abból adok egy részecskét.“ Ha a ló pedig az udvarba beszalad, azt tartják, hogy a legutóbb elhalt családtag küldte a fejér lovat valamelyik rokona után. Ez alkalommal egy seprőre annyiszor kell köpni, a hány családtag van és azt a kapu elé téve, azon át kell kergetni a lovat. Ki véletlenül múlik ki, arról azt mondják: „A fejér ló meg-ingta!“

Ha beteg ember ablaka alatt nyerit a ló, ez jó jel; mert egészséget jelent. Nászmenetnél lóval találkozni, a házaspár leendő nagy boldogságát jelenti, keresztelésnél pedig a csecsemő leendő „erejét, egészségét, hosszú életét.“ *Jegenyén* szokás öreg emberre mondani: „Lóháton keresztelték, még akkor sem kopott a talpa“ (Nem sokat erőltette magát, azért hosszú életű.) Ha a lovak nyugtalanul legelésznek, eső, zivatar közeledik.²⁷⁰

12. *Szarvasmarha.* Nem hiában, hogy a Nagyasszony állatja, de nem is volt szerencsétlenségnek hírmondója s a vele találkozóknak megrontója.

Szarvasmarha a kalotaszegi néphitben például minden irányban jó jelentőségű. Ki reggelre kelve, marhabögést hall, aznap új hirt kap, „dolgai szaporán mennek.“ Marhával találkozni, sikeres utat jelent.----- Ha keresztelésre viszik a gyermeket és a komák szoptató tehenet látnak, gazdag lesz a gyermek. Hasonló jelentőségű a tehen, ha azzal nászmenet találkozik. Temetésnél a böggő szarvasmarha a halott egy közeli rokonának halálát jelzi. Marhával álmodni nagy szerencsét, örömet jelent. Ha a szarvasmarha fölemelt fővel a levegőben szimatol, vagy gyakran nyalja a bőrét, zivatarra van kilátás, valamint akkor is, ha az ólban első lábával kaparja a földet. Ha nehezen lehet estve a csordát haza hajtani, állandó derült idő várható.

A bika nem dicsekedhetik ezen előnyökkel. Bika bőgőse beteg háza előtt, vagy ha a bika olyan házhoz dörgölődzik, a beteg halálát jelenti. A „fekete bika“ meg éppen egy jelentőségű a fehér lóval. „A fekete bika lábujjára hágott,“ „A fekete bika megdöfte,“ „A fekete bika szarvára vette“ mind annyit mond, hogy meghalt.²⁷⁷

13. *A juh.* Kedves állatja a Nagyasszonynak, hát nem jár vele veszedelem, sőt juhval álmodni, gazdag házasságot, véletlen örökséget jelent. Ha a vándor elől a juhnyáj megijedve elszalad, a kalotaszegi néphit szerint az illetőnek útjában nem léssen szerencséje; hogy ha pedig nyugodtan legelész tovább, akkor sikeres lesz az útja. Ha a nászmenet juhnyáj mellett vonul el, gazdag lesz az új pár. Beteg embernek megjön az egészsége, ha a juh nyalja. Ha mohón legelészik a juhnyáj, eső közeledik.²⁷⁸

14. *A kecske.* A néphiedelem majdnem azonosítja a juhval. így jó jel, ha a beteg embert nyalja a kecske. Eső lesz, ha a kecskék birkóznak. Ha a kecske ide s tova szaladva, mindent megszimatol, égi háború vagy nagy hideg várható.²⁷⁹

15. *A disznó.* Régi tisztességének semmi nyoma, miután disznóval álmodni „ellenséggel való bajlakodást“ jelent. Disznóval való találkozás idegen határon a kalotaszegi néphitben rosszat jelent: betegnek halált, kereszteléskor a gyermeknek leendő szegénységét, nászmenetkor a házaspár boldogtalanságát. Ha disznó túr a kapu vagy ajtó előtt, sós vízzel kell azt leönteni, „mert valakinek a sírját ássa.“ Disznóröfögés karácsony vagy új év éjjelén rossz, terméketlen esztendőt jelent. Ha feltűnően nyihogva tér haza a disznócsorda, nem sokára eső lesz, valamint akkor is, ha nyugtalanul ide s tova szaladgál a mezőn. Ha a disznó sokáig heverész a sárban, állandó szép időt várhatni.²⁸⁰

16. *Vakond.* Vakondokkal álmodni „ellenségeskedést“ jelent. Vakondok-turás a ház közvetlen-közeliében a házbeliék valamelyikének halálát jelenti (jó ilyen alkalommal annyi tüzes szentet a túrásba elásni, a hány tagja van a családnak.) Ha egy éjjel sok helyt föltúrja a vakondok a földet, állandó jó időt várhatni.²⁸¹

17. *Ragadozó madár.* Ragadozó madárral álmodni „vesztéséget“ jelent. Ragadozó madarat, ha az ember akkor, lát, midőn „fontos járatban van,“ sikertelen lesz az útja. Ha beteg ember ragadozó madarat zsákmányával odább szállani lát, köpjön ki háromszor, mert különben „utolsó ereje“ is odább száll. Ha nászmenet felett ragadozó madár kiált, az új házaspár folytonos czivódásban tölti életét. Ha nagyon magasan lebeg a ragadozó madár, állandó meleg: derűit időt várhatni; ha gyakran kiált, hó vagy zivatar lesz.²⁸²

18. *Bagoly.* Bagolylyal álmodni közeli rokon halálát jelenti. Ha a halálmadár a ház közelében erősen kuvikol, valaki a házból nem sokára meghal.²⁸³

A kalotaszegi néphit szerint: a ki nappal baglyot lát, az akárminő járatban van, térjen vissza, mert balszerencse éri útjában. Ha beteg közelében bagoly kiált, az illető nem sokára meghal; mert a bagoly azt kiáltja a házbelieknek: „Ki vidd (a temetőbe)!“ Ha éjszaka sokat huhog a bagoly, állandó szép idő várható.²⁸⁴

19. *Csóku, holló, varjú.* Csókával vagy varjúval álmodni közeli „bajt“ jelent. Hollók vagy varjuk károgó körülszállongása hirdeté előre *kis Károlynál* végzetes halálát a történeti hagyományok szerint, valamint *Mátyás halálát* is. Hollók és baglyok rémiilletes károgása és huhogása előzi meg a *Dózsa-féle* lázadást.²⁸⁵

Utazó embernek varjú vagy csóka károgása „bajt“ jelent. Ha jobb felől szállnak fel e madarak, czélt ér az ember, ha bal felől szállingálnak, sikertelen az útja. Ha beteg házán károg a varjú, nem épül fel egyhamar a sinlődő. Nászházon pedig a csóka vagy varjú károgása azt jelenti, hogy az új házaspárnak sokat kell majd szenvednie irigyeitől. Ha nagy csapatban hangosan károgva térnek ezen madarak haza, zivataros időt várhatni. Ha karácsony tóján e madarak dél felé költözvén, elhagyják rendes kerületöket, későn „tavaszodik ki az idő.“²⁸⁵

20. *A szarka.* Szarkával álmodni nagy meglepetést jelent. A ház körül forgolódo szarka, vendégek érkezését jelenti. Ha beteg ember házára száll, annak nemsokára megjön az egészsége. Ha a ház körül szarkák veszekednek, családi perpatvar

várható. Ha nászmenetnél sok szarka repül fel, boldogtalan lesz a frigy; temetésnél pedig azt jelenti, hogy a falunak nemsokára ismét lesz halottja. Szép időt várhatni, ha a szarka sokat takarítja tollait.²⁸⁷

21. *A seregély.* Seregélyt bármikor látni örömet jelent. Ha kora tavasszal rak fészket a seregély, szép nyarat várhatni. Ha kora reggel nagy csapatban repülnek a seregélyek, az nap zivatar lesz.²⁸⁸

22. *A veréb.* A veréb csakis, mint időjóslo madár szerepel. Ha télen sokat csiripel, lágy idő várható. Ha ezen év-szakban fészkébe szalmát stb. hord, nagy állandó hideg lesz. Ha borzasan egy helyt ill, szintén hideg idő várható. Ugyanezt mondják más ismert madarokról is, mint *a czinege; sármány, búbos-pacsirta, tengelicz, pinty* s többekről.²⁸⁹

23. *Pacsirta.* A ki tavaszkor az első pacsirtát jobb kézt felszállni látja, annak „sok öröme lesz a nyáron;“ ha pedig bal kézt, sokat fog az illető sírni. Ha sokáig dalolva fenn a légben lebeg a pacsirta, állandó szép időt várhatni.²⁹⁰

24. *A fecske.* A fecske „Isten madara;“ vele álmodni jó hírt, örömet jelent. A ki fészket szétrombolja, vagy egy fecskét megöl, annak „kezét átok éri;“ mert a mihez fog, az nem sikerül neki mindaddig, míg a fecske teste „porrá nem lesz;“ vagy ha fészket szétrombolta, míg magának új fészket nem rak.²⁹¹ Ha beteg ember szobájába repül, „meghozza annak egészségét;“ ha nászházba száll, az új párnak állandó boldogságot hoz. Mikor az ember tavaszkor az első fecskét látja, emelje meg kalapját, köszönjön neki, akkor „jó dolga lesz a nyáron.“ Jót jelent, ha lány vagy legény ablakára száll. Magasan repülő fecskék állandó szép időt jelentenek.²⁹²

25. *Harkály.* A mely háznak tetején harkály kopogtat, oda vagy vendég érkezik, vagy a háznép szaporodik egy taggal. „Kopogtat a harkály, gonosz vendég tovább állj!“ — mondják ilyen madár láttára a gyermekek. Veres fejű harkályt nem kell bántani, mert haragjában tüzet rak a házra.²⁹³ -----

26. *A kakuk.* Már volt említve, hogy a kakuk kezdetben házi állat volt és a Nagyasszony kedves szárnyasainak egyike, de száműzetésre jutott.

A ki azon évben a kakukot jobb felől hallja szólani, egészségben tölti a nyarat; a ki balfelől hallja, az beteg lesz a nyáron. A hányat szól a kakuk, midőn az ember először hallja az évben, annyi évet él még.

Ha a faluba téved a kakuk, meghal valaki. Ha még késő estén is szól, állandó szép időt várhatni.²⁹⁴

27.4 *galamb*. Ki útközben galambokat lát repülni, mielőbb örvendetes hirt hall. *Gerlicze* bűgását hallani szintén azt jelenti. E madarakkal álmodni „kedves emberrel“ való találkozást jelent. Ha feltűnő sokat turbékolnak ezen madarak, eső áll be.²⁹⁵

28. *A tyúk*. A tyúkról tudjuk, mennyire kedves állata volt a Nagyasszonynak, de nem is igen tud a néphit a tyúkra rosszat. Vele álmodni „gyarapodást“ jelent.

Ha fekete tyúk lágy héjú tojást tojik, azt seprűnyéllel kell széttörni és a földbe elásni, mert ez azt jelenti, hogy a háznép valamelyike alatt „a föld meglágyult“, azaz nemso-kára meghal. Fekete tyúktokakra, melyek keresztúton he-vernek, nem kell lépni, különben még az évben meghal az illető ember. Ki már rálépett, dobja a folyó vízbe és mondja;

„Akkor kerül szemem elé, ha fejrre mosott a harmat.“-----

Ha nászmenet fiastyúkkal találkozik, az új pár kinesben és gyermekben gazdag lesz. Ha korán elülnek a tvúkok, zivatar vagy nagy hideg lesz a következő éjjel; ha a porban füröd-nek, állandó szép időt várhatni. Kakassal álmodni tűzvészt vágj- egyéb kárt jelent.²⁹⁸

29. *Fürj*. A hányszor az évben az első fürj egymásután szól, annyi baj éri az embert. Ha esténként sokat pitypala-tyol a fürj, állandó szép idő lesz.²⁹⁷

80. *A gólya*. Gólyával álmodni hirhallást jelent.-----

Beteg ember házára szálló gólya, annak felépülését jelenti. Nászmenetnél gólyát látni, a fiatal pár állandó boldogságát jelenti. Ha két lábán áll a gólya fészkeben, zivatar közele-dik; ha ágat, szalmát hord a fészkebe, szeles de derült időt várhatni.²⁹⁸

81. *Lúd*. Lóddal álmodni rossz hír közalgését jelenti. A hová repülő lúd leszáll, oda rossz hír érkezik. Ha keresztel-skor lúddal találkozik a menet, a gyermeknek pletyka által

sokat kell életében szenvednie. A nászmenetnél hasonlóképen azonos jövőt jósol. Ha a lúd nagy lármával fürdik, eső lesz.²⁹⁹

32. *Kígyó és gyík.* Ki az évben az első kígyót vagy gyíkot látja jobb felől, annak „jó dolga“ lesz a nyáron; ha pedig bal felől pillantja meg, sokat szenvednie kell irigyeitől. — —: Beteg ember körében mutatkozó kígyó vagy ha gyíkot lát, annak lassú fölépülését jelenti. Ház közelében mutatkozó ily állatot nem kell bántani, mert ezzel az ember „háza szerencsését is bántja.“³⁰⁰

33. *Béka.* Békával álmodni kárt jelent. Ha az évben az ember az első békát szárazföldön ugrálni látja, „jó dolga lesz“ a nyáron; ha pedig vízben úszkál, bizony „vízzé válik a jó dolga,“ vagyis kárt szenved. Békát a ház tájékaról el kell űzni, mert ez irigy embert jelent. Ha hangosan és sokáig kurutyolnak a békák, állandó szép idő lesz.³⁰¹

34. *Hal.* Hallal álmodni „gyors előmenetelt, váratlan szerencsét“ jelent.

Szerepet ad még a kalotaszegi néphit a *hangyáknak, kórisbogámak, méhnek, darázsna*k, a *póknak* és *pillangóknak*, melyeknek egyike és másika későbbi tárgyalásunkba is fölmerül még.

ROSSZAK.

XXVII. Akik jók is, rosszak is.

Miért van, hogy jók és rosszak egy személyben? Óriások a vogul hagyományban. Finn óriások a mondában és Kalevalában. Kozma Ferencz mythologus a székely néphit óriásairól. Meséink óriásai. Lakásaik. Bábolna, az óriások királya. Kutyafejű mesebeli óriás. Bűvös erjök és varázsos szereik. Jó és rossz tulajdonságaik. A mondák óriásai.

A rossz elvét már vitattuk, e helyütt immár a mythologiai példákon a sor. Az előbbiekből azonban nyilvánvaló az is, hogy több oknál fogva bajos, sőt lehetetlen az ős hitregék jó és rossz személyei közt megvonni az elválasztó határvonalat. Teljes elkülönzést nem ismert az őshit, mely a természet cultusa lévén, a jó és rossz fogalmában sem emelkedhetett a babonás tisztelettel környezett *elementum-ok*-nak föléje. Jóformán minden természeti tüneményt *személyesített*, de erkölcsi lényekké még a főbb istenek is alig domborulnak ki. A classikus ó-kor istenei a *fátum rabjai*; nálunk a *ráolvasásokban* nyilvánuló „*bűvölési igék*“ helyettesítik az erkölcsi fensőbb szükségletet. De hogyan? A több mint halandót az ember nem csupán kéréssel állandóan zaklatja, hanem egyszersmind a szavak hatalmával engedelmes szófogadóvá is teheti.

A példákra később kerül rá a sor.

Megvolt az ős-vallásban is a jók és rosszak külön birodalma; de a kettőt *erkölcsi határvonal* nem különítette el egymástól. Maradt tehát egymásba olvadt *semleges terület* is fön, melynek lakói a jókról átmeneteit alkotnak a rosszakhoz. Ezek csoportosítását kísérlem meg e helyütt, külön-külön cikkben sorolván el mindenikök regemaradványát. A kiket e had élére kell állítanunk, azok maguk a mesés *óriások*.

1. Az *óriások* mythoszi magyar adatainak legrégebbike

maga az *óriás-név*, melynek értelmezésénél nyelvtudósaink közt kevés az egyetértés.³⁰²

Az óriások különben mások a velünk rokon népek hitregéi és mások a nép élő hagyományai szerint, miként erről a kettőnek rövid egybevetéséből is meggyőződhetünk.

A legrégebbi mythologiai nyomokat az óriások tekintetében is a *fogútoknál* kell keresnünk s annak tolmácsolásáért a nagy emlékü Hunfalvyhoz fordulunk.

Vogul nevezet szerint „erdőben, folyóban lakó fejedelmek“ valának, „*víz színű, erdő színű*” fejedelmek. Hetet, kik egymásnak atyafiai voltak, különösen emleget a vogul hagyomány, mint „*hét mamutot legyőző*“ fejedelmeket, vagy oly nagyokat, hogy *csizmájok* hat-hét öreg vad bőrből került ki. Sokan voltak. „*Erejök mind egyenlő volt,*“ egynek sem volt alább való ereje. Azért imádkozának Taromhoz: „Mikép hagyod meg, hogy éljünk? együtt élnünk, vagy külön élnünk akarod-e? Mi együtt élni nem tudunk.“ — Tarom meghagyó nekik, „*hogy vidékek szerint külön éljenek.*“

Ha két óriás egymással találkozott, meg kellett egymással küzdeniük és nem volt szabad elodáznok az élethál-tusát. Az, a melyik mégis kikerülni akarta, elváltoztatta magát, ha az, akkor a bűvölő „*térainy-énekeket éneкли* vala.“ Rendszerint madárrá változnak, mit hogy megtehessenek, a bizonyos madárbőrt, melynek otthonjukban a szőgen van a helye, kimenetelőkkor mindig felöltik.

Óriási törvény szerint: két óriás megmérkőzése az egyik halálával végződheték csupán. A melyik ereje fogyott, az még kővé válhatott s abban él folyvást; a ki azt sem tehette, az ember-alakban meghalt és teste elrothadott. Az tehát semmi tiszteletben sem részesül; de a kővé vált óriás kő-alakja *szent, sérthetetlen*. Ahhoz „*se ember nem nyúl, se nő nem nyúl.*“³⁰³

A *finn* hitregés hagyományok, hogy úgy mondjam már nem oly hű tolmácsai a naivságánál fogva ősinek vett vogul fölfogásnak; hanem azért hivatottaknak látszanak arra, hogy rájok az óriásokat illető faji hiedelem tekintetében is mint hiteles tanukra hivatkozassunk.

A helyhez kötött mondák a helyi különbség szerint

változnak; de a nép szívósan kitartó: az ős felfogás alakjaival népesíti be új hazájának a régire emlékeztető halmait és magában álló hegyeit.

Nem tarthatni különösnek, hogy a finn nép hagyományban is magában álló szírtekhez, vagy kőhalmazokhoz kötvék a nemzeti orws-mondák, sőt ott az „*ezer tó*“ kis országában alig van patak, tó, szikla, kőcsoportozat, melyhez a *Knleva*-fiák (óriások) emléke ne fűződnek. Nem csoda, a finn a maga földjét régibb hazájának vallhatja, mint mi a mienket.

Az olvasót nem terhelem azzal, hogy a *Kalevu*-fiák versenyzésének ember-magasságnyi emlék-sziklájával beszéljünk; hogy pihenőül kiszemelt helyét a mocsár közepette mily könnyű szerrel alakította *dombos helylyé*, vagy pedig hogy hol is történt az, midőn az alvó körül a varázsló leány egyik és másik oldalról is patakot zúdít, ő meg kövekkel, melyeket a barlangba szór, teszi ártalmatlanná a zuhatag kitörését.³⁰⁴

Hogy az északi atyfiak milyen véleményben voltak a közös mythologia óriásairól, talán az *eszth*-monda a többi között még a legélénkebben föltünteti a Kalev sírjáról hagyományoszerű elbeszélésében: *Kaleva*, a tengeren és szárazon egyiránt hatalmas uralkodó meghalt. (Tehát ő már *tenger-melléki óriás*, sőt ennél kevesebb: uralkodó volt.) Felesége úgy megsirató, hogy könyeiből *a felső revali tó gyűlt* (ez már óriási tulajdonság nyilvánulása). Sirt ása neki önkezeivel, arra síremlékül köveket hordott s ezen hely (Tallinn a Reval mellett való több mértföldnyi sziklás part) *Kalev sírjának* nevezetik.³⁰⁵

A finn hagyomány sem méri kisebb mértékkel az óriásokat, mint a vogul. A *Kalevalá-nak* a tengerből kikerekedett óriása: az égig ér, szakála térdéig nyúlik, haja a sarkát veri, öles távolságban állnak egymástól szemei, lábai.³⁰⁶ A finn monda szerint is kötőjébe szedi az óriáslány a szántó embert lovastul ekéstül s anyjától tudakolja, hogy mik lehetnek a kis csodabogarak.³⁰⁷

A finnek fönmaradt hőskölteménye maga sem egyéb, mint az óriások korának dicsérete s a hazai óriásfiaknak magános vagy közös megmértközése a sötétség hazájának,

Pohjolá nak, az emberevő *Sariolá*-nak és az ellenséges *Túrjá*-nak (Laphon) óriásaival.³⁰⁸

Hazánkban az óriásokról a legtöbb néphagyomány Erdélyben s jelesen a *székelységben* tartotta fön magát. Ezen népelem mythologiai hagyományainak összegyűjtése és méltatása körül *Kozma Ferenez* jeles mythologosnknk nem kis mértékben érdemesíté magát.⁸⁰⁹ Méltó munka és fáradság, miután e népet s annak bérezés hazáját a másutt meg nem található történet-mythologiai adatok páratlan kútfejenek tartjuk, melyből e tárgyban” is elég bőven merítettünk.

Hogy az óriások *istenfiak*, *kis-istenek* voltak volt, annak nálunk semmi nyoma; már egészen elmosódva áll hagyományunkban a származásuk. A mesék *boszorkány gyermeke*nek tudják őket.

A magyar hagyomány is mértéken túl valónak mondja nagyságukat, de leírásában már hiányzanak a mythoszi vonások.

Erdélyben a Nyikó mellett fekvő Kadicsavár óriásairól például azt tartja *Kozma* szerint a helybeli néphit, hogy midőn Gyulafejérváron az elsőt harangozták, borotválkoztak, a második harangszóra öltöztek és a harmadikra már ott voltak a templomban. Mennyivel jellemzőbb ennél a finn-rege az Abó mellett való tengerparti nagy szikláról! Midőn Kalevafi meghallja, hogy keresztény egyházat építenek, a nagy sziklával akarta össszetörni; de kijátszódott. Bizonyos keresztény rongyos lábbelieket rakott egy zsákba s elébe menvén, midőn kérdezné; messze van-e még a hely? feleié, hogy lábbelijét onnétjövet nyötte el. Erre Kalevafi mérgesen dobta el magától a szirtet.⁸¹⁰

Ha tüzet rak, akkorra tűz van, mintha éppen egy ház égne, a lángja majdnem az eget éri.

De még ez semmi se, tud a mese az óriásról még különb dolgot is. A tűz körül fekszik, úgymond, egy szörnyű nagy óriás, de akkora, hogy a teste egészen körülkerékítette a tüzet, a fejét a lábára fektette, s úgy aludott. Gondolkodott a legény, vajjon most mit csináljon? Ha az óriáson kívül fekszik le, megfázik; ha belül fekszik le, észreveszi az óriás

és megöli. (Íme! a hagyomány a rosszat is föltételezi róla.) Ő bizony fogta magát s belebújt az óriás köntösének ujjába. Ott szépen elaludt s reggelig meg sem mocczánt. Felébred reggel az óriás, felkápászkodik, egy kicsit megbillenti az ujjasát s hát egy gyerek esik ki a köntöse ujjából. Az óriásnak, mondja a mese, gyermek volt a legény.

A finn mondákban és a voguloknál: óriáskövek vagy alakot mutató kőbálványok az ős élkör eme hatalmasainak emlékei. Nálunk Erdélyben csak sarkuk (*óriás sarka*) s *ökle* s *talpa* láthatók a szirtekben.³¹¹

Az óriás, ha „Jónézó,” az égig érő sugár-hegy tetejéről látja az egész világot; ha „Jófutó,” mindjárt a világ szélén van; ha „Nagyehető,” kevés neki egy sült ökör; ha „Nagyiható” a maga roppant edényével az Olt folyót meríti ki; „Nagyfázó” még az égő kazalfa tetején is didereg.

Mindezekben nem látszik eredeti mythologiai vonás, de úgy kell lennie, hogy a népmesék ezen nagyításban még mindig az őshagyomány másolói, tehát közvetve mégis az ősfelfogás jelentkezik bennök. Meséink óriásainak legtöbbjénél könnyű még észrevennünk a hitregék korának maradványait, az óriási testi és lelki tulajdonságokat.

Az óriás kisebb útra gyalog megy, a nagyobb, beszélő táto lovon teszi meg. Hazánk bérezés részén majdnem minden határban van *óriások* „útja,” „kútja,” „sírja,” „vára” vagy más egyéb emléke. Harmincz óriás-vár van *Kozma* tudósunk szerint magában a székely földön. (*Udvarhely megyében*) Kadács vára, a zsákodi várhegy, *Óriások vára* H.-Karárcsonfalván, Kustály vára a Rikában, s az ide közel fekvő a.-rákosi Tepej (*Csikszéken*) a szentgyörgyi *Óriás-hegy*, az *Óriásvár* Csicsóváron, a csikrákosi Pogányvár, a sz.-domonkosi Vár-sarka és Egyeskö *az óriások sziklapadjával és asztalával*, Bálványosvár. (*Háromszéken*) a zaláni várhegy, *óriások vára* a bodoki tetőn, Hereczvára Oltszemen, Bálványos és Tórja-vára, a lemhényi Várerősse, Várbércz N.-Patakon, Szacsva vára, az eresztevényi *Óriás*, a lisznyói Várbércz, a besenyői Csente, Ikavár. (*Marosszákon*) a csokfalvi Várdomb, az erdő-sz.-györgyi várhegy, a somosdi *Óriáshegy*, *az óriások hat halma* Magyaróson és a görgényi vár.

A vogul mondák *földvárakban* lakatják az óriásokat, népmeséink pedig *hatemeletes gyémánt-kastélyban* vagy *sarkon forgó aranyvárban* a helyi mondák ellenben a magas hegyeket és kősziklákat mutatják az óriások sajátkezűleg készített várainak, lakóhelyük maradványának.

Kozma Ferenez szerint e lakásaikat akkor hagyták oda az óriások, mikor a tartomány az embereknek ítéltetett, vagy midőn a *mostani* emberek származni kezdettek. Eme népies fölfogás sokban megegyez a vogul mondával, mely szerint a földnek első lakói óriások voltak és csak ezek után következők az ember. „Eleintén Isten az órjás-népet teremtő, a merre csak vidék van, mindenütt. Azután éltek. Megint másfélék lőnek s azután lőnek az emberek.“ Az emberek már szántották a völgyeket és síkokat, mikor az óriások még hegyi váraiknak voltak urai. így történhetett, hogy az óriás leánya barangolása közben szántóvető emberre bukkant, s azt ekéjével s jószágával ölébe szedhette, hogy talált csodabogarait atyjának megmutassa. De ők a világ elül elzárkóztak s váraikba is saját maguk építette külön utakon jártak föl a rengeteg erdőségekből, melyeket sok esetben az ördögökkel vagy szolgálatukban álló *bűvös kakasokkal* építettek. Ily „vár utjai” voltak a *Honárka* és *Attila útja* a bodzái szoros közelében, *Kakasborozda* és *Ördögborozda*, a melyek a persányi hegységből a Rika lánezolatán át az almási barlang felé nyúlnak (*Korm i Ferenez*).

Kozma ismeri a székelyországi óriások királyát is, mely nevet nem ok nélkül az isten-szó helyett állónak mondja. *Ihibolna* óriás király a többi óriásokat, nagy *arany harangokkal* szokta gyűlésre hívni, mely harangokat halála közeledtével a vár kútjába temetvén, azok ünnepnapokon ma is úgy zúgnak, hogy reng belé a hegy.³¹²

A mesében még most is áll az *óriások országa*,³¹³ a helyi mondák azonban rég letiintnek állítják azt. A finn óriások még *kőkorszakiak*, a miénk már jobbára a *rézkorszakban* mozog.

Mondáink szerint az óriások dinaszták, családdal bíró *vár-urak* valának, meséink ellenben beszélnek közrendű

(paraszt) óriásokról, kik a mesehőssel megmérkőzés nélkül, vagy annak utána szövetséget kötnek és társaságába lépnek.

„*Kutyafejű*“ népmeséink egyik óriása, mert volt olyan erős, miként a „Mirkó királyfi“ esetéből tudjuk, liog}r negyven mértföldről dobta haza negyven mázsás buzogányát, mely úgy suppan le a vár-udvar közepébe, hogy kifecskent a víz utána. Ezen *Kutyafeju*-ról tudjuk egyszersmind, hogy oly roppant kiterjedésű tartományai voltak a világtájékok minden irányában, hogy azok beutazására táatos lóra volt szüksége.

Ennek ellenében óriás-fajbéli parasztnak, közembereknek látszanak meséink következő csodás alakjai:

„*fanyűvő*,“ „*kőmorzsoló*“ (másutt: *kögyűró*) „*hegytoló*“ (másutt: *hregyhengergető* vagy *hegy támogató*) és a *vasgyűrő*. Ezek legyőzőivé vagy jószándékkal ajánlkozva lesznek a mesehős bajtársai és jutnak egymást kiegészítve célhoz.

Az óriásokban csakúgy ünnepié az ősi felfogás a *nagy-iig és erő* regés és félelmes alakjait, mint a tündérekben az *igéző szépségét*.

A néphit nem elégszik meg az óriások nagy testi erejével, hanem ezen felül még *hűvös erőt*, hogy úgy mondjam erő fölött való erőt is tulajdonít nekik. Es ez avatja őket mythologiai alakokká szemben a vasgyűrőkkel és kőmorzsolókkal, kik a nyers erőn kívül egyébbel nem rendelkeznek.

Az óriás az elrejtőzött mesehőst „*Ádám-bűzé*“-ről, emberszagáról rendszeren felismeri; 40 mértföldről megmondja, hogy ki dobta vissza az ő buzogányát. A hatszász év múlva bekövetkező eseményt megálmodja. Ismeri a tündérek bűvös játékeit, varázs-szerét, meghódításuk módját, miként ezt tündér Erzsébetnél láttuk. Bir földrajzi ismerettel messzefekvő országok- és világtájakról. Szolgálatba menőknek tanácsot tud adni: mely királyi udvariján lesz jó dolguk stb.

Könnyű az óriásnak várakat építeni, országokat hódoltatni és a tengersok kincset összehalmazni,³¹⁴ mert mindezek végbevételére meg van a maga *hűvös lénye, állata és szerszáma* a székely mesék szerint, mint a *fekete tó'rpék* (a „szerecsen óriások“ szolgálatában) *a táatos ló*, mely egyszersmind tanács-

adója is; a *rézbuzogány*, mely félelmes közeledésének előhírnöke; a *bűvös-kard*, mely Mirkó királyfi, Mezei vitéz és Kutyafejű ezen runaszerű varázsparancsára: „*kard! ki hüvelyből!*“ magától verekszik a levegőben ellenfele fegyverével mindkettőjük feje fölött, oly erővel, hogy cseng belé a hely s úgy szórja a szikrát, hogy tűz borítja el körülöttök a földet; s végre a *bűvös erő*. A Mirkó királyfi meséjében; a kastély *hetedik pinczéjében* a pecsételetlen hordóban tartott erő. Ezt a királyfinak eláruló óriás leány *erős bor*-nak nevezi, melyből Mirkónak egy *ezüspalocz*-kot kell megtöltenie, s azt dugó nélkül a nyakába akasztván, mikor ereje hanyatlal, abba a kis ujját belemártania s olykor innia is belőle. Minden csepp mindkét esetben *ötezer ember erejét* kölcsönzi neki. Mirkót ezen bűvös erő segíti a félelmes ellenfél fölött diadalra. *Az óriás bűvös fegyver nélkül nem ejthető él.*

Meséink tudnak *bűvös szerszámokról* (*rézgyűrű, rozsdás lakat* stb.) melyek birtokosa egy vagy két óriás fölött rendelkezik, a kik kívánságára megjelennek, és „*gazdájok*“-nak minden szeszélyes kívánságát egy pillanat alatt teljesítik.³¹⁵ Miután azonban az óriásokban a *szertelen nagynak személyesítése* és *mithoszi mérete* nyilatkozik és kiegészítő része a *nehézkesség* és *lassúság*, — ezen mesékben már nyilvánvaló a hagyomány túltengése.

Az óriások elég hatalmasak voltak tehát arra, hogy *jót-rosszat* mivelhessenek. S vajjon csakugyan e tekintetben kettős hajlandóságot tulajdonított volna nekik az ős felfogás? A hagyomány szerint: igen.

Az óriásokról *sok jót* mondanak a mondák és mesék.

Jó családapák. Leányaik a mesében tündérek vagy királyleányok. Az óriás apának különös kedve telik leányában. Kedvéért, örömeire minden kigondolhatót megtesz házában és háza tájékán,³¹⁶ hogy az ölesnél sokkal magasabb „*kis lyánynak*“ kedve teljék: fényes palotáját cifra aranyos bútorzattal ékesíti, szolgálatára nagy személyzetet tart, és ha akar, kocsiban tehet kirándulást.

Ez különben már toldalék óriásaink körülírásánál. A szép óriás leányok más adatok szerint gyalog járnak, mert nem is igen van sietős útjuk és ha van, akkor mint tünde-

rek tudják a módját, hogy a sebes gondolat sebességével utazzanak.

Gyalogjártában talál rá az óriás leánya a szántóvető emberre, a kit mindenestül fölszedve, mutatóban haza viszen.

Az óriás *nem ember-gyűlölő*. Meséink legalább akárhány esetet említenek, mikor a hozzájuk bizodalommal közeledő emberfiát kegyelmükbe fogadják s annak szerencséje megvetésében *tanácscsal* úgy, mint *tettél* közreműködnek sok odaadással. A „Tündér Erzsébet”-mesében előforduló óriás nem csupán fiává fogadja a szerencse-próbára indult szolgálégynt, hanem ki is házassítja s boldogulásának akadályait ő háritja el. „Szép Palkó”-t nagyokat lépő óriás barátja a maga vállain viszi szolgálatba a királyhoz, hol rá nagy küzdelmek árán uraság vár.³¹⁷

Valami, az annyiszor szóba hozott óriás leány esete is, ki az ő, mezőn talált „csodabogarait” a szántó embert az ekével és vonó állatával kötőjéből atyja (a finn monda szerint: *anyja*) elé kirakva, ez parancsolólag mondja: „vidd vissza!” Az indokolás, hogy: „mert azoknak haragja pusztulásunkat okozhatná, . . . mert ők lesznek a mi utódaink,“ — ősi vonást nem igen tartalmaz.⁸¹⁸

Szóval a mesék hagyománya részben úgy állítja elénk az óriásokat, mint nemes szívű hatalmas lényeket, kiket a bizodalmas „*apám uram*” megszólítással nagylelkűségre lehet kelteni s a szokásos mesei szólásnak: „Köszönd, hogy apádnak szólítál, mert ha nem, egészen bényellek vala,“ elmorgása után kész köztök a barátság.

Vájjon ez-e az ős felfogás óriása, avagy az, a kinek vérengzésekben telik a kedve, országokat hódoltat, s ha győz, meggyilkolja ellenfelét?

Annyi áll, hogy az óriásokról *rosszat* is tud a néphagyomány. Így még a jóindulatú óriás is azon kezdi: köszönd, hogy apádnak szólítál: mert ha nem, egészen bényellek vala. Nem minden szerencsepróbálón esik meg az óriás szíve, hanem csak ha a mesehős jó kedvében találja, vagy ha valaki megkérleli. Ha el van bujtatva, „*ember-búzeről*” mindjárt megtudja. A kegyetlenségig vérengzők, mire elég a *Rózsavitéz* bizonyosága, kit három ízben gyilkoltak meg és

vagdaltak darabokra s negyedszer is megtették volna, ha Rózsa vitéz fölējök nem kerekedik.³¹⁹

A mondák csak rosszat regélnék róluk. A finn Kalevafi sziklával akarja az új vallás egyházát eltörölni. A mondák *kőszikláit* egytől-egyig gonoszság és égbekiáltó bűnök következtében lettek óriás emberekből és asszonyokból kövé.

Szóval: volt az óriásokban jó is, rossz is.

2. Hegyi és erdei szeszélyes szellemek.

A Törpék kettős jellemvonása. Kölcsönöztek-e vagy mythológiánknak eredeti alakjai. Jószerűség és nagy erő jellemzi őket. A Bányarémek meghonosodott hitregés alakok. A bányaszellem mogorva természetű. Jóindulata és bosszúállásának mondái. A Kópék. Földalatti országuk. Idézésük és segítségadásuk népies mondái. Ijesztgetők. A lidércz szláv eredetű. A lidércszerzésnek módjai a néphitben. Alakjai. Tartásának és elvesztésének nehéz volta.

Az óriások emlékei leginkább a hegyekhez kötvék. Az óriások kipusztultak, de a hegyek azért nincsenek a nép képzetében hitregés alakok nélkül. Ilyenek:

a) a *Törpék*. A Törpék mindenben különböznek az óriásoktól s azokkal a legszélsőbb ellentétben állanak a testalkaton kívül is. Szintén távol laknak az emberektől, de nem hegyormokon, hanem földalatt való barlangokban, vagy óriás fák odúiban. Mozcékonyak és a ravaszságig ügyesek és bűvös szereiknél fogva nehezen legyözhetőek. Nem oly visszavonultak, mint az óriások; az emberekkel való érintkezésüket sokszor *incselkedés* (minek rendszeren ők adják meg az árát), sokszor *jóakarati* jellemzi.

Kérdés, hogy *eredeti hitregés alakok-e vagy kölcsönözöttek?* A finn hagyományra bajos e részben hivatkozni, mivel a skandináv mythológiától könnyen kölcsönözhető Törpéket.

Meséink „*Babszem*“, „*Borsszem*“, „*Mákszem*“ stb. hősei arra vallanak, hogy talán eredeti alakoknak is vehetőek. A nép ma is hiszen a *Törpék*-ben és a többi között Szigetvart *Mátyás Lajos* értesülése szerint az a felfogás, hogy: a Törpék apró emberkéek. A férfiak feketék és nagy szakáluk van. A nők hófejérek és nagyhajúak. A törpének egy-egy kezén hat ujj vagyon. Sohasem fáznak, pedig a férfiak csak nad-

rágot, a nők csak szoknyát viselnek. A férfiak karján, mintegy a húsba benőve, tündöklök egy nagy gyémánt-karperecz. *A törpéknek van a legjobb szívek.* Maguk ássák a nemes érzeket és maguk csinálják a pénzt. Királyuk fél-lábbal kisebb a többiekénél.³²⁰

Kérdés, hogy a Törpékben mutatkozik-e az a *használni és ártani* egyiránt kész hajlam, melyet náluk föltételezünk? Meséink e kérdésre igennel felelnek; az más kérdés, hogy minden egyes esetben az ős felfogásnak tolmácsai-e?

„Gyöngyvirág Palkó“ meséjében a „hét rőfös szakalú“ törpe ad tanácsot a királyfinak a gyémánt gyöngyvirág megőrzése tárgyában. A regék között a „Rege-gyöngyök“ írójánál találjuk a földalatti kis országot és apró népeit a legélénkebben, állítólag erdélyi helyi monda alapján leírva.

„Fadóntó“ meséje szerint király-kisasszonyokat rabolnak, s egyikök *Vasgyúrónak* a hátán terít magának asztalt és megeszi a három óriás embernek készült húsos kását. *Hegy forgatóval* hasonló történik; de már *Fadóntóval* nem bír a Törpe. Ez elveszíti hosszú szakalát és vele nagy erejét.³²¹

Nem egy mesében eléjön a „*bak-arasznyi*“ ember, ki a hármass üveghegy aljában lakik, ki országa-háborgatóin úgy áll bosszút, hogy keresztül hajingálja őket az üveghegyeken, melyeken különben nem tudtak volna átmenni.

Deésen határozottan rossz indulatúaknak tartják őket. A föld alatt kicsi emberek laknak, a kiknek csak akkora kalapjuk van, mint a gyűszű, mondják. Éjszaka feljárnak, nappal alusznak. A ki közéjük kerül, az többé nem jön föl.³²²

Sok okunk van azt mondani, hogy a Törpék a magyar mythológián kívül álló alakok, *nevetlen Babszem Jankók. Kökény-Matyik* stb., vagy a mennyiben mégis hitregés vonásokkal bírnak, a német mythológiától kölcsönvett alakok.³²³

A mennyiben azonban magukat kiadják, *jóknak cs rőszszaknak* mutatkoznak egy személyben.

b) *A Bányarém. Versényi György* szerbit erősen valószínű, hogy a bányarém idegen eredetű s a német bányászok hozták be. De bárhonnan valók, meghonosodtak hegyeink között s nincsen bányavidék, hol ismert és emlegetett ne lenne a *bányarém, bányi pásztor, birgej* (Berggeist,) kitől várja a bányász

szerencsését, a bányász-legény a sok kincset, szép feleséget, a bányász-leány a szép vőlegényt, aranyos kincses ládát, gyémántos pártát. Benne remegi a babonás bányász-nép, sorsa igazságos, néha szeszélyes intézőjét, és tiszteli elnyomója és sanyargatója megbosszúlját.

A bányarékek hagyományainak gyűjtése körül Ipolyi után leginkább *Versényi György* tudor érdemesíté magát.³²⁴

A mi a bányarém alakját és öltözetét illeti, a bányarém vörös nadrágba és kabátba öltözött kis ember, fején kis vörös sapkát visel (*Körmöcz*) „Szakállas kis ember, vörös nadrágot és fejér kabátot visel, a lábán csizma, fejét zöld bányász-sapka fedi, kezében bányamécset tart.” (*Felsőbánya, Gölnicz.*) A csizmája aranyos, könnyen kúszik a sziklákon (*Szepes-Remete.*) „Hosszú bajúsú kis ember, bő gatyában, fején bányász-füveggel” (*Mármaros*) A bucsum-i bányarém Versényi tudor értesülése szerint nem mindig a maga alakjában jelenik meg, hanem hol hosszú asszony, hol ősz ember, bagoly, denevér, ló, kutya alakjában, néha fekete ember alakjában.³²⁵

A bányarém *mogorva természetű*. Nem szereti, miként Versényi írja, ha a bányában káromkodnak, különösen pedig ha fütyülnek. De dalolni szabad, azt szereti.

A hagyomány miben sem biztosabb, mint abban, hogy a bányarékek a *jóindulatra* és *bosszúúUásra* egyiránt hajlandók.⁸²⁶

Néhány idézet talán váltig elegendő lesz ezen állítás bizonyítására.

Gyermekkoromban nagyon sok szépet hallottam a bányarém jóindulatáról. *Felsőbányai* néphit szerint figyelmezteti a bányászt a bekövetkezendő bajokra. És *Versényi* jegyzetei szerint így van ez másutt is:

Gölniczen mondják, hogy néha a munkába menő bányász a tárna szájánál egy kis, hosszú szakállú sovány embert lát ülve. Ez halál vagy nagy szerencsétlenség előjele.³²⁷ *Körmöczön* mondják, hogy egyszer a bányában nagy roppanás hallatszott, de semmi baj nem történt. A bányarém baljósolata volt ez. Másnap egy bányász meghalt. Ily haláljelző az is, ha a pihenő zúzókban a zúzóvasat láthatatlan kéz felemeli s aztán újra

lezuhan. *Deésaknán* meg a bánya nagy veszedelem előtt sóhajt.

A bányászok nagyon sok esetet tudnak, hogy a szegény, de szorgalmas bányászt *jelek* (leginkább belülről hallatszó *kopogás*, vagy feléje való *intés*) által gazdag érre vezetí és gazdaggá teszi. Ellenben a bányászok közös hagyományával ellentétesnek látszik a föltevés, mintha a bányarémek csupán gonosz szeszélyből elkövetnék azt, hogy a munkásokat gátolják, lámpásaikat eloltsák, szerszámaikat hasznavehetetlenné tegyék, a bányáüregeket elsülyeszszék, vízzel eláraszzsák.³²³

Oknak kell lenni, hogy a bányarémek megharagudjanak, hanem akkor azután elpusztítják törvényük áthágóját és ha ezek többen vannak, nincsen tekintet még az igazakra sem.

Így a *selmeczi* (Pachterstollen)-akna nem fizet azóta, mióta a hegyi szellemeket részegeskedésökkal és tiszteletlenségökkal távozásra kényszerítették az egykori bányászok, így fogyatkozott meg ottan a Mihály-akna áldásos volta is *Ipolyi* adata szerint.

Breznóbánya arany- s ezüst gazdagságának az vetett véget, hogy a bányarém feleségét a bányászok megölték.⁸²³ *Versengi* így hallotta az esetet:

Breznóbánya nyugati oldalán van egy völgy, melyben gazdag arany- és ezüstbányák voltak. Ma a völgy legnagyobb része mocsaras s *Braniszkó-nak* hívják. Hajdan azonban nem ilyen volt, hanem szép, kies és sok munkás dolgozott a hegyekben. Akkor annyi volt az arany, hogy nem is kellett ásni, hanem egyszerűen letördelték a kiálló, lelógó nagy csapokat. Ez időben a bányászok hetenkint dolgoztak egy huzamban a bányában s eleséget is vittek magukkal, mit rendesen egy-egy szögletben helyeztek el. Azonban többször megtörtént, hogy valaki kenyérüket megette s éhen kellett tovább dolgozniok. Egyszer hát lesbe állottak, hogy a tolvajt kézre kerítsék. Jött is félig meztelen asszony, kit haragjokban agyon ütöttek. Pedig az a bányarém felesége volt. Olyan nagy emlíói voltak, hogy a balt a jobb, a jobbat a bal

vállára vetve, kis vörös nadrágos, vörös sipkás gyermekei utána szaladgáltak s úgy szoptak. Ősz-szakálú férjét is többször látták a bányászok, ki jobb kezében arany-csákányt szokott hordani. Amint az asszonyt agyonverték, eltemették egy sötét helyen. Az öreg bányarém sokáig kereste kedves feleségét. Harmadnapra, mikor a bányászok újra munkához fogtak, az arany mindinkább fogyni kezdett, míg utoljára egészen kiveszett. Ekkor nagy zörgés támadt, a bánya falai összeroskadtak, s valamennyi bányász odaveszett. Ezen a helyen aztán mocsarak keletkeztek s fölöttük vörös lángok lobognak. A lobogó lángok után futók mind a vízbe fúlnak. Így mentek semmire a híres aranybányák, azóta hiába keresnek aranyat. A völgy félelmissé lett, mert még évekig hallatszott az öreg bányarém sírása, amint a föld alul kiabálja: Rúna! Rúna! hol vagy? gyermekeid sírnak!³³⁰

Másik esetet is említ *Versényi tudor*:

Van Körmöczön egy akna, a melyben hajdan nagyon sok arany volt. Egyszer egy munkás lenn dolgozott. A többiek már haza mentek, de ő nem akart felhagyni a munkával, mert dús aranyérre talált. Felment s két lámpát, egy új csákányt s egy korsó vizet hozott magával, Tovább dolgozott. A munkában nagyon szomjazott s már csak kevés vize volt a korsóban. Mögötte egy *kis, fekete nadrágos, vörös kabátos ember* jelent meg, fején nagy báránybőr sapkával, *balkezeben arany mécset, jobbában ezüst kalapácsot* tartott. Kérte, hogy adjon egy kis vizet. A munkás nem akart, mert neki is kevés van. Hiába ismételte kérését a kis ember háromszor s hiába fenyegetőzött, hogy ha majd ő látja el a munkásokat vízzel, nem lesz benne köszönet. A bányász még kinevette. Alig tesz pár csákányütést a sziklára, hátranéz, de már a kis ember eltűnt.. Mire aztán visszafordult munkájához, az aranyér már eltűnt. Hiába fáradozott, nem akadt többé rá. Búsán kifelé indult. Sajátságos nesz ütötte meg fülét, a minőt öreg bányász létére még soha sem hallott. Mindenfelől csöpögött a víz. Ettől fogva tele van az akna vízzel, a mely akadályozza a bányászkodást.³³¹

A bányarédek jóindulata vezetett nem egy bánya nyomára (*Kapnik*, nagybányái *Kereszthegy*); az elpusztultakat majd mind nagy haragj okban roskasztották össze. Az eltemetett bányászok véreből sok helyütt még most is folyik a *vörös víz*.

c) A *Kópé*-k (magyar: *kobold*-ok). A finn mythológiában sem hiányzik ugyan *Kööpeli*-név alatt, hanem már *Castrén* észrevette, hogy a *Kópé* mythologikus nevünkkel egyenértékűnek látszó finn *Kööpeli* a germán Kohóidnak finn alakja. *Kálmány Lajos* jó nevű mythologusunk meg a magyar *Kópét* szintén a német kohóiddal azonosítja a hitregei hasonlóságnál fogva.³³² Hanem ugyan ő úgy vélekedik, hogy a *Kópé* szót nem e hazában szereztük, miben őt támogatják némileg a finn, lapp és török hasonlóságok.³³³

Ha a magyar *Kópé* azonos a finn *Kööpeli*vel, akkor mythologiai vonatkozásban is egyezni kell a kettőnek. A finn mythologusok az ő *Kópé*jaikat majd *erdei kísértet*-nek, majd oly *lélek*-nek tartják, a ki a házakban, régi várakban és temetőkből tartózkodik. (C'etait un fantôme, qui ne cherehait, qu'à faire du mal, et qui se montrait dans les lieux où les morts étaient enterrés.)

A *Kópék* a magyar hagyomány szerint is első tekintetre rossz színben tűnnek föl, mert *ijesztenek*.

A *Kópékról* *Kálmány* a következőket mondja:

A *Kópék* külön országgal bírnak, mely a *föld alatt* van és mint a katonáknak van vezérök, a többiek ennek katonái.³³⁴

Máskor nem bot, hanem *kés* a fegyverük, melylyel zavarják a gyermeket. Kinézésre sokban hasonlatos a bányarémmel. „Vörös nadrága van neki, mög fekete kabátyya, nagy bajuszsa mög nagy szakála, két arasz az egész, Szügetön mán veszeköttek is vele. A *Kópé* az egyik lábára sánta, az óra másfelé ál' (nem egyenesen), szöme fé'lik mint a macskának; akkora körmei vannak, mint más embernek az ujjaji, keze feje mint egy nagy kalap,“ mondják róla a *szőregiek*.

Ha „feljön,“ *sót* és *kenyeret* kér (ezzel szokott *rontani* is). A gyermekek méltán félnek tőle, mert azonkívül, hogy a kinézésében semmi megnyerő nincsen és „nagy késsel“

jár, még zörög és csörömpöl s a mi földolog: a kit megfog, elviszi, még a kutya-kölyköt sem veti meg. A csizmája orrával nyit magának utat visszamenetelkor a földre.³³⁵

Még azt kell számba venni, hogy a szegedvidéki néphit szerint több eset volt már rá, hogy meglett emberekkel is megverekedett, — és tisztában lehetünk: hogy ártás és boszszuállás nem állott természetükön kívül. Hanem van a Kópében a jóból is, a minek köszönheti, hogy hívogatni és idézni is szokták őt.

Shokták idézni gyermekek — játékból, melyből kitűnik, hogy az őshagyomány a tavaszi *napünnepeken* különösebben is foglalkozott vele, miként a „Kópé-idéző“ versecskék inkább, csak sejdítetik, mint föltűntetik. Ilyenkor *aranyos szekéren, zöld köntösben* volt megjelenendő.³³⁶

Idézik és megjelenésre kényszerítik a felnőttek is. És megjelenik s a szegedvidéki néphagyomány szerint adott egy lánynak kérése szerint czipőre való pénzt. Pénz nincsen nála, a leányt is magával vitte s egy szegényes házba vevette. Messze viliette, mert hazajövet három hétig jött, míg hazaérhetett. Már az emberek, a kik többen egyszerre megidézték, nem mertek vele menni, hiába biztatta, hogy „a kinek pénz köl', gyűjön vele“ egy se mert menni.

Egy leálynak hozott fél kenyeret és három tepsi lepényt, melyből ennie kellett a leálynak. A dévajságból való földidézést nem veszi jó néven („*Mikor a Kópét hijik fő', sót, kinyerd, villát, kanalat lösznek az asztal négy sarkára. Az asszörny bebújik az ágy alá, a többit kihajtja a házbul, okká mongygya: Oyűj' fő\ Kópé ijesztgetni... Akkö a Kópé fő'gyűtt a fő'd alul, zörgött, csörömpölt, zöcskolte az ágyat* (a melyik altt az asszony volt). *Még csak az asszony nem mekögött, mint a kis birka, addig nem mönt ki.*“ (Szöreg).

A *Kópé-cultus* lényegét az „idézés“-t illetőleg Kálmány Lajos írónkhoz utasítjuk az olvasót, mint a kit e részben ezen cikk is szívesen vall irányadónak.³³⁷

Ezekből láthatólag eléggé kidomborodik jóban és roszban a Kópék jellemvonása, melyből idővel hozzájárulván a pótló és tisztázó adatok, nem leszen lehetetlenség a mythologiai alakot is kidomborítanunk.

A Kópékkal úgy vélem, hogy nem tévesztendő össze a „szigetvári“ néphit *Kopán*-jai, kik „kis szakálatlan emberke, azonban hosszú hajjal és zöld levelű könyvből olvassák ki a jövőndöt.“³³⁸

d) A *Lidércz* (*lidvérez, lodovércz, ludvércz, luczvér.*) Bo-rovszky Samu a németektől kölcsönzött szónak vallja, Edels-pacher szláv eredetét bizonyítja.³³⁹ S csakugyan sem a fin-neknél, sem a többi rokonoknál. a neki megfelelő hitregei alakot nem találjuk. Népünk hagyományában azonban any-nyira meghonosodott, hogy a kölcsönvételnek csak annyiban van nyoma, hogy a hagyomány e tekintetben nem egysé-ges. Lidércz alatt a nép majd *bolygó tüzet*, majd „*éjjel röp-ködő gonosz madár-félér*“ ért. Itt az utóbbiról leszen szó.

A ki hamar meg akar gazdagodni, tartja a szathmár-megyei babona, neveljen magának *lidérczet*. E czélból tiszta fekete csirke-tyúknak első tojását kell hóna alatt hordania 3 hétig. Ekkor a Lidércz mint egy kis csirke kikéi és gazdája elé állván, megkérdi: mit parancsol *? Bármit parancsoljon, azonnal végrehajtja, de ha dolgot nem ad neki, őt öli meg. A gazdának a Lidérczczel szemben kötelessége, hogy bármit eszik vagy iszik, az első cseppet mindig a Lidércznek kell félrelöknie, mert ha elfelejti, vagy szándékosan elmulasztja ezt tenni, a lidércz megfojtja őt Ha valakinek már elég gazdagságot összehordott a Lidérez s szép szerével szabadulni kíván tőle, adjon a kezébe egy vékony hosszú kötelet és küldje el jó messzire, hogy kössön a a kötélbe száraz homokot és hátán hozza haza. Mivel a homokot nem tudja kötélbe kötni, a parancs végrehajtása nélkül pedig nem szabad haza mennie, örökre oda marad.³⁴⁰

Ha valaki egy *fekete jércze* tojását három hétig a bal hóna alatt hordozza, akkor ebből kikel a „*lúdvércz*“ a ki ujjnyi nagyságú majomfejű emberke. Tulajdonosának minden kívánsága teljesül, — tartják *Mátyás Lajos* be-vallása szerint a „*szigetvári*“ néphitben.

A *miskolczi* közlemény úgy tudja, hogy a Lidércz záptojásból lesz. A tojást ganajban ássák el, hol egész holdváltozásig marad. Ekkor kél ki belőle egy hitvány csibe, melynek tollai fölfelé állanak. Tejes kásával etetik,

mindig a házi asszony ágyában hál. Hangja ez: „Mit hozzák?” s gazd’asszonyának minden parancsolatát teljesíti. Mikor valamit hozni megy, mindig tüzes láncz képében repül ki a kürtön. *Nehéz elveszteni*, mert ha eladják is, mindig visszajön. De ha pálinkát adnak be neki, hogy megrészegedjék, aztán selyemkendőbe takarják s éjjeli 12 óraker a kereszt-útra viszik, akkor többé vissza nem kerül.³⁴¹

A *kecskemét-vidéki* néphit szerint a Lidércz olyan, mint a *tüzes gombolyag*, mikor a levegőben mén és tüzes szikrákat szór maga után.³⁴² És nem is egészen könnyű dolog reá szert tenni, miután közönségesen oly tojásból kel ki, melyet *hét éves kakas* tojt; ezt a hóna alá tegye az ember s addig hordja, míg ki nem kel; kikelése után soha sem hagyja el az embert. *Csallóközben* „*Iglicz*”-nek is mondják, azt tartván róla, hogy rongyos és *csipegő csirke képében házról-házra járó ördög*, ki megszólalván, szolgálatát a konyhában sürgölődő asszonnak felajánlja. A ki szolgálatát elfogadja és lelkét neki adja, annak *pénzt, kincset* hord. E pénz a sötétben fénylik. Éjszakánként két öles *hosszú lángostor* gyanánt repül a faluk közelében a házak fölött, míg csak haza nem ér, hová a nyílt kéményen ereszkedik alá.³⁴³

A *Lidércz* szó mythológiánkban gyűjtő fogalomnak mutatkozik, mely a mesében *alvilági hatalmasokat* értet, kik szörnyű nagy fergeteget támasztanak, mikor hetedhét országról leány-rabolni jönnek. Lidércz némely vidéken a *bolygó tűz*.³⁴³ Lidércz a boszorkányok házi barátja, mely „*olyan formájú, mint az iromba tyúk*.” Ezen járnak a boszorkányok a Gellért hegyére is. A mi Lidérczünk is kétféle. Van gazdája által költött, van magától jelentkező vagy talált, melynek rendszeren a házi asszony válik lekötelezettjévé és rabjává.³⁴⁵

A mi Lidérczünkben megvan-e a jónak és rossznak kettős jellemvonása? Van-e benne a jóból?

Van, hozzáértvén, hogy az ős hitregék szellemében, mikor még nem kívánt jótettei fejében „vérszerződést és lelket.” „Lidércze van,” mondja a közmondás a hirtelen meggazdagodott emberre, mi elég dicsérete a lidércznek.

Csupa készség, csupa jóakarat. Csak egy szót kérdeznek (Mít? — parancsol —) de ezt háromszor is kérdezik s azt teljesíteni azonnal sietnek.

Hogy a barátság egy esetben sem maradt állandó, ez elég rossz oldalról mutatja be a Lidérczet. Mondáink keresztény szelleműek, s itt a lidércz gazdjának vagy gazdasszonyának lelkét fenyegeti a *kárhozat*. Vájjon őseinkhez is ennek reményében voltak a „tüzes pénz hordó” talált vagy nevelt Lidérczek oly szíves készségűek? — erre nehéz a felelet.

A Lidércznek állandó foglalkodtatása és táplálkozása már magában véve is tűrhetetlen állapot, földi kárhozat volt. Ipolyinak beszélték:

K-a (? Kassa) városában az egész lakosság ismert egy sovány, mogorva kinézésű öreg asszonyt. Ez egy Lidérczet talált. A Lidércz hordta neki az aranyat; de neki a Lidérczet a kebelén kellett hordania, hol ez vérét szívta s az asszony szemlátomást soványkodott s nem is mert enni senki előtt, mert a Lidércz minden falatjából a felét kívánta.⁸⁴⁸

3. Az elemek félig ártalmas szellemei.

A palócz barbonczások. Garabonczosok a kecskeméti és csallóközi néphitben. Tudományos hozzászólás. Karakánok a törökségben. Az erdei csoda. Vízi leányok. Tüzeember.

Az eddig mondottakat nagyjából talán oda lehetne visszavinnünk, hogy a hegyek, erdők és a föld belseje tele vannak szellemekkel, a kik között nem hiányoznak olyanok, kiket a régiek fölfogása úgy minősített, hogy némelykor jóltevők, máskor meg ártók. Ugyan ez lévén mondható a többi úgynevezett *elemekről* is: a levegő-égről, a vízről és tűzről, ezek kedvéért haladó utunkban, ha kis időre is, még meg kell állapodnunk.

a) A *levegő urainak* a *garabonczosokat* (*barbonczás, garabonczias diák*) véli a néphit.

A mese szerint a garabonczias diák „nagy forgó szélben jár.” A *nógrádi* néphit szerint a sárkányoknak nagy ellensége a barbonczás. Összesen 12 barbonczás van, a kik

testvérek s a fellegek közt laknak a rosmaringerdőben. Jó dolguk van ott. De egész évben nem esznek semmit, csak egy követ nyálnak, melyet Amerikából hoznak. Az évnek bizonyos napján azonban jóllakhatnak. E napon lejönnek a földre, hogy a sárkányokat összefogdossák, mert ezeken szoktak lovagolni. De ekkor sem esznek egyebet, mint édes tejet.³⁴⁷ A *palócz* néphit szerint a váltott gyermekből „barbonczás” lesz, az a szakálos, bajúszos emberke, a ki olyan kicsiny, hogy más embernek a kötözködéseig sem ér s a ki felhőket tud az égről leolvasni.³⁴⁸ Ipolyi *kecskemét*-vidéki hiedelemnek mondja,

hogy a garabanczosok bűvös tudományú emberek, kik esőt, szélvészt támaszthatnak, a sárkányok fölött hatalommal bírnak; azokat kiolvassák. De a jövő dolgot is előre megtudják mondani. A hol megfordulnak, csak aludtjetet vagy tojást és kenyeret kérnek. A hol szívesen fogadják őket, mitől sem kell tartani. Ellenkező esetben igen veszedelmesek. Bosszúból szélvészt támasztanak, mely a háztetőket, széna- és szalmaboglyákat felfogatja. Köszönetök ebből áll: *adtál, adók is. Volt is, van is, lesz is.*³⁵⁰ Szülőföldemen, *Felsőbányán* is vihartámasztónak halottam emlegettetni a garabonczás diákat.

A közmondások könyvében olvasható: „Jár, mint a garabonczás diák.”

A Duna-mellék babonás felfogása szerint:

a *garabonczás 13 iskolát végzett diákból* lesz, ki a *szerencse kerekén* el nem vészett. A 12 iskolát végzett diák elmegy messze-messze országba, vizen és tengereken át, sok veszedelmen keresztül, azután bejut egy *barlangba*, ott társakra talál, azokkal tanulja a 13-ik iskolát. Midőn 12-en együtt vannak, ráülnek a szerencse kerekére. Ez gyorsan forog velők. Egynek bizonyosan el kell közülnök vesznie rajta, azért félelemmel állnak rá; mert nem tudják, hogy ki fog elveszni közülnök. El vannak szánva mindnyájan. A kik e nagy próbát kiállották 11-en, garabonczosokká válnak s mennek szerte a világban *garabonczos mesterséget űzni*. Sovány képpel s rongyos köpenyeggel kéregetnek leginkább tejet és kenyeret. Jaj annak,

a ki nem ad nekik, a mit kérnek. Sok nem kell nekik; de nem szabad nekik kiszabni, hanem egész kenyeret kell nekik adni, ők maguk vágnak belőle egy darabot, s a tele köcsögből maguk veszik ki részöket s áldást mondanak érte a házra. Honnét elutasítottak, azt mondják: *asszony (vagy gazda!) megbánod tettedet, majd adnál örömet egy fertály óra múlva, de késő lesz!* Utánok nyomban vihar kel, a ház tetejét leveti s a gabonára sok ártalmat hoz. A *sárkány* is csak akkor jön elő, midőn a *garabonczos kiimádkozza, titkos könyvéből olvassván rá,* melyből senki más olvasni nem tud. Az ekként kibüvölt *sárkányt megnyergeli s förgetegben villámsebességgel megy rajta szerezesen országba,* hol levágja, húsát igen drágán eladja a szerencsének, kik a szörnyű forróságot csak úgy állhatják ki, hogy nyelvük alatt sárkányhús-darabkát hordanak, a mi hűvösíti őket. Tömérdek aranynyal s drágakövekkel, gyémántokkal tér vissza onnét a garabonczás diák.³⁵⁰

Ennyi felőle összeszedett vélemény azonban mind kevés, hogy a garaboneziást mythologiai alakká emelje. E hagyomány szála *Lázár Béla* szerint a középkori egyetemekről haza gyalogoló gramantiás (olasz bűvészet = negromanziában jártas) diákoknál nem vezet tovább.³⁵¹

És csakugyan a garabonczás diák negatív, a régiségben nyomtalan alakja mythológiánknak, és tévedtek azok, a kik az őskor Írástudóit és varázsló papjait tekinték bennök, kik csak a kereszténység megszilárdulásával aljasultak a néphagyományban csavargó ijesztökké.³⁵²

Úgy látszik, hogy az ősi hitregék csupán a szeleket uralák a levegő eleven szellemeiül. Különböztetnem nem lehetetlen az sem, hogy a régiségben a *kairakan-ok (karakán-ok)* voltak némileg hasonlatosak a mai mesék és regék garabonczáival, csakhogy hagyományaik a törökségben és magyarságban egyiránt feledésbe mentek, vagy kiszorultak, úgy hogy csupán a betűszerint való értelmezés nyomán mondhatjuk, hogy a pajkosságot és jószívűséget fogták egy személyben képviselni.³⁵³

Az természetes dolog, hogy a rengetegeken, vízben és tűzben nem igen lakoznak oly szellemek, kik hajlandósággal

bírnának a jóindulatra is, miután ezek, a mesehősöket kivéve, általában veszedelmesek. Egy-kettőre azonban itt is rábukkanunk. Ilyenek

b) az *erdőben* a *vadöreg* vagy *erdei csoda*, mely Wislocki Henrik szerint a *kalotaszegi* néphitben hosszú szőrrel fedett zömök testű, vad tekintetű ember, ki fent a havasokon ide s tova barangol s az erdők és vadak fölött [örkődik s talán mint a finn *Retimo* tilalmazza a favágást. Nem hiában, miután az ősfelfogás szellemek által lakottaknak tudta a fákat.³⁵⁴ A favágók az erdőben való munkájok befejeztével rendszeren egy darab fát vagy tőkét (ott: tönk) hagynak hátra a favágás helyén az *erdei csoda* (*vad öreg*) számára, hogy ez őket hazatértükben ne bántsa. Oly erdei helyen, hol favágás közben már több ízben szerencsétlenség történt, a favágók ruhadarabokat aggatnak a fákra azon hiszemenben, hogy a míg a ruha a fán csüng, nem éri őket baj.³⁵⁵

e) *A víz-elem jó-rosszai*. Mennél veszedelmesebb valamely elem, annál kevesebb lakói közt a jóra is hajlandó szellem. A kutak szellemei szenvedélyesek abban, hogy a csecsemőket kicseréljék, vágják a nagyobbakat a kút széléről alá húzzák; de már a felnőttekhez egészen jók és karácsony éjszakáján a jövendő képét is megmutatják a kútba tekintőnek. Kicserélés esetében visszaadják az anyának az igazi gyermeket, ha ez elmondja a bűbajos igéket: *Vízi szellem, add leissza gyermekemet! íme a tied itt van, vedd el.*³⁵⁶

Födolog, hogy nyugalmodat ne zavarjuk és írántok tiszteletlenségét ne mutassunk. *Nem jó a kútba bele fűtyülni*. A vízi leány szokta a gyermekeket a kútba aláhúzni, A *Morkoláb*, kivel a városi gyermeket szokták ijjesztgetni, német jövevénynek látszik.

A folyók és tengerszemek szellemeinek szeszélyéről a mesék és mondák hivatvák beszámolni.³⁵⁸

d) *A tűz szellemei* között még legszelídebbnek a *füzembér* látszik, mely a *szigetvári* néphitben, mint ide-oda ugráló fény látható a tenger partján és a Maros mentén. Ennek látására kívánhatunk magunknak szerencsét vagy lelki üdvösséget. De ha ezt elmulasztottuk megtenni, míg a tűzember hármat ugrott, ekkor az megront bennünket.

XXVIII. Egészen rosszak.

Igézet vagy szem verés. A mesék boszorkányai. Mithoszi háttér. A boszorkány-szó. A néphit mai boszorkányai. Tudományuk. Összejöveteleik. Szent-Györgynap éjjele. Luczanap. Boszorkánylátás. Boszorkány-titok.

Ijesztők. Kísértetek s éjszakai rémek.

Ha ezen cím sámán-ősvallásunk nevében kifogásolható is, de annál hübb tolmácsa egészben véve a néphagyománynak, mely tud egész rosszokról, kikről semmi jó sem mondható. Vannak *rossz emberek* és *rossz szellemek*, kik aztán megint erősen elütnek egymástól. Még talán legkevesébbé veszedelmese az *első csoportban* elsorolandó *igézők* (szemmelverők) *boszorkányok* és *ijesztők*.

a) Az igézet-ben való hit kipusztíthatatlannak látszik a népnél.

„Vigyázz, tartják a *három-székiek*, a kinek összeér a szemöldöke, leghamarabb megigéz.³⁵⁹ Az *ugocsaiaknál* is tudvalevő dolog, hogy „az olyan ember, akinek a két szemöldöke összeér, „igézős.“ Ha valakit megigéz, annak iszonyatosan megfájul a feje.⁸⁶⁰

Szemverés-nek leginkább a gyermekek, a betegágyas asszony vannak kitéve, de Erdélyben néhol még a kotlós tyúkot is féltik, hogy a *hamis szemű* emberek meg ne igézzék.⁸⁹¹

Neveztetik a szemmel-verés is rontásnak; de a rontás még is más. Az már bűbájosság, melynek mesterei a boszorkányok.

b) A boszorkányokat elég a *mesék világításában* megtekintenünk, hogy bennök, a mire utal már *nevők* is, a mythologiai alakra ráismerhessünk és hová-tartozásuk körül tájékozódhassunk.

Népmeséink, miként már Kozma Ferencz tudóstársasági tag észrevévé, a boszorkányt *sárkányok* s felváltva *óriások anyjának* mondják.

A mese hősének, kit megrontani akar, mint didergő öreg asszony mutatja magát az erdő fáján, honnét melegedni lekérezkedik, de előbb egy *hajszálat* dob a kutyára, mire az kővé változik. Máskor ugyanígy a hős fegyve-

reit varázsolja át élő fává s teszi tehetetlenné és védte-
lenné. Van eset, hogy nem a maga képében száll le a
fáról, hanem fölfúván magát, mint egy óriás béka, a
hősre höngörödik, azt megöli s lelkét egy *zöld katu-
lyába* teszi.

Majd az arany kastélyból indulva fiainak gyilkosa
utón, előbb azt a *papucsát* huzza fel, amelylyel három,
majd azt, melylyel 12 határt s utoljára, melylyel tizenkét
országot tud átlépni. Csak a kimenetel tekintetében lát-
szik itt megérintendőnek, hogy az üldözött hős előbb
egy *láva karót*, majd egy *fenőkövet* dob hátra, melyekből
egy évig érő vas- és kőszikla, a harmadszor hátradobott
ecsetből pedig egy roppant sűrű erdő emelkedik üldöző és
üldözött közt, a menekvés biztosítására.

A boszorkány is hatalmában és gyakorlatában van
annak, hogy a fején való *átbukással* különböző alakot vegyen
föl és átalakuljon *pocsolyám, tiszta patakká, arany körtefává,
tüzes kemenczévé* stb.

A vogul *óriás nők* mondáira emlékeztet a mesék boszor-
kányainak azon jellemzése, hogy vén korában ajaka a tér-
dét éri s szempilláját 300 mászás vasruddal emelik föl, hogy
valamit megnézhesen.

Figyelembe veendő dolog az is, hogy a mesék boszor-
kányai elpusztíthatlanok, a mennyiben csak bűvös fegyver-
rel lehet nekik ártani.³⁶²

Meséinkről lehántva a hozzájuk tapadt külső takarót,
a százados rétegülést, a boszorkányok nem utólatos kinézésű
és visszataszító vén banyák, vasorrú bábák, rút mostohák
többé, hanem a bűvölésben és varázslásban hatalmas tündé-
rek, „*fejér asszonyok*,” szépasszonyok, *czifra asszonyok* kiket
az örök fiatalság is ép úgy megillet, mint a jó tündéreket.

Vámbéry őszor&any-szavunkat a török-tatár *bosurgán*
szó átvételének tartja, mely *boszantó*-l jelent.³⁶³ És amint
nem eredeti szavunk a boszorkány: úgy egyszersmind két
mythologiai korszak között határvonalat alkot. Új korszak
kiinduló pontja, midőn sámán isteneink megszűntek a jónak,
rossznak egyiránt adományosai lenni, a parzismus hatása
következtében előálltak a gonoszok és megszülettek a rossz

tündérek is. Midőn hitté vált, hogy a jó és rossz szellemek ezreivel vagyon elárasztva a mindenség a levegő égtől le a föld belsejéig.

Nem lehetünk tájékozottak azon kérdésben, micsoda ártalomnak voltak okozói őshiedelem szerint a boszorkányok. Az bizonyos, hogy leginkább az új-szülötteket félti a nép tőlök országszerte, hogy azokat kicserélik vagy megrontják. Mintha ők lennének a Bábaboldogasszony és tündérei éberségének legfélelmetesebb kijátszói. Tőlük követeli vissza az anya elcserélt igaz gyermekét, vagy ha az álmatlansággal lett megrontva, álma visszaadását.³⁶⁴

Lehet, hogy a boszorkány nevet *gyűjtő* értelemben venni, felel meg leginkább a történeti valónak és ez esetben e nevezet alatt olyanokat is összesíthetett és tarthat a néphagyomány boszorkányoknak, akik eredetileg *nem voltak rosszak*, hanem csak a későbbi néphitben lettek azokká; vagy olyanokat is, akik csak emberek, hanem az ősvallás-gyakorlat töredékének: a *varázslásnak* hogy-hogynem hagyományosai.

És csakugyan a boszorkányokat nagy ritkán szerepelteti a népies fölfogás egymagokban, hanem néha a *többi rosszak*, máskor a „fejér-“ vagy a *Szépasszonyok* társaságában.

A hagyománynak boszorkánya sem egy a mythoszi jellegű boszorkányokkal, kiket a nép a mesék számára tartván fönn, ilyenekül a gyakorlati életben tudós embereket és javasasszonyokat gyanúsít és hisz a varázslat és rontás félelmes ördögi mestersége gyakorlóinak.

A forrásba, melyből merithetnők az ősvallás boszorkányaira vonatkozó adatokat, belcfakadt az újabb hagyományok bő ere. A kettőnek kétfelé való csepegtetése lehetne ugyan kísérlet tárgya, de talán még most nem kellő eredményel.

Ha a boszorkányságot úgy tekintjük, mint az ősvallás-gyakorlat közelebbi megfigyelésre érdemes töredékét, még a legkönnyebben megtalálhatjuk az elhomályosult mythosz és a még mindig élénk hagyomány találkozó pontjait, mi végből a néphit boszorkányait kell még legalább is némi figyelemre méltatnunk.

A *szigetvári* néphitben a boszorkányok előttünk női alakban jelennek meg, különben lólábnak és előre hajlott rút testűek.³⁶⁵ Nem jó róluk beszélni az *olaszfalusi*-ak (Veszprém) meggyőződése szerint, mert ha az ember tető alatt nincsen, mindent meghallanak s aztán, ha rosszat mond rájuk az ember, éjjel megnyomják vagy megrontják. A gyereket el is viszik. *Asszony a boszorkány*, de olyan, a ki a lelkét már eladta az ördögnek. Istentagadó a boszorkány, hanem azért eljár a szentegyházba, de az imádságot megfordítva mondja és ^felmutatáskor a pad alá köp. Szentelt vízzel nem hinti meg magát.

Az öcdögös mesterséget egymástól tanulják el. Ebben az a fő, hogy magukat át tudják változtatni s majd kecskébeka-, majd fekete macska-, majd más állat-alakban jelennek meg. Sokszor lóalakot öltenek s ellenségüket keményen összerugdossák. Ha az ilyen lovat megvasalják, másnap látható a patkó helye a boszorka kezein és lábain.

A boszorkányok társas életet élnek. Éjjel 12 órától kakas szólásig tart az összejövetel, mely alatt az időt evéssel, ivással és mulatsággal töltik. A tánez ilyenkor kimaradhatatlan. „Jó élet az, gyönyörűség, lám mely szépen élünk“ szokás-mondás köztök.

Kisebb összejöveteleiket magán házaknál, elhagyott helyeken, a nagy összejövetelt a Szent-Gellért-hegyen tartják meg.

A boszorkányok repülnek.

„Megkenvén valamely kenőcsvel (*repülő zsírral*) a fejük tetejét, két tenyereiket és talpaikat, repültek,“ olvassuk róluk Ipolyinál, ki ezen bűbajos kenőcs alkatrészeivel is beszámol.³⁶⁶

Egészen ősi és mythoszi vonatkozású a néphitben a boszorkányoknak *szentgyörgy-napi* szerepeltetése: az éjszakai *gellérthegyi gyűlés, harmat-gyűjtés, virágszedés*.

Ez a jó és rossz szellemek megmérkőzésének *nagy éjszakája*, melynek kimenetelétől függ a gazdaságnak és sokszor az egész termő évnek sorsa. A boszorkányok ilyenkor a legserényebbek a rontásban, a gazdák pedig a védekezésben.

„Szent-György nap éjszakáján, olvassuk a szatmár-megyei babonák közt, gyűlnek a boszorkányok *Szent-Gellért* hegyére tanácskozni. Ilyenkor vigyázni kell magára minden halandónak, mert akinek, legyen az ember vagy állat, a fejéhez vágják az *ördög kantárját*, az azonnal tál-tossá változik; a boszorkány hátára ül s úgy vágat a nagygyűlésre.^{u 867}

Nevezetes a szent-györgy- és szentiván-éji *harmatszedés*, melyet szőlőkben és búzáknak lepedőben szednek föl, azután kicsavarva új bögrébe tesznek. Nagy szükségök van rá, hogy az aratást megsemmisítsék és tetszés szerint esőt csináljanak.

Náluk van a „*felhő-kulcs*. Ha a szélvész zúg, a boszorkányok egy kosárban tánczolnak, vagy láthatatlanul tovaúgnak a levegőben. A ki egy fejszével bele-vág a viharba, sebet ejt a boszorkányon, tartja a néphit.

De hogy Szent-György-naphoz visszatérjünk, annak előtte kell szedni a jó füveket, mert annak utána már nem oly foganatosak. Vagyis miként egy boszorkány-pörben ma-guk vallják:

„Szentgyörgynapja után semmit sem használ, mert mi minden füveknek, gabonáknak, virágoknak, szőlőknek, egy szóval minden termékenységeknak Szentgyörgy nap előtt harmatját elszedjük.“

Az is vallomásuk, hogy:

Lucza napján a tehének hasznát, és gabna virágját, a szőlő hasznát Szent-György napján szokták vala közön-ségesen elvenni.

A boszorkányok, ha akarják, „*megkötik az esőt*, sőt a szegedi boszorkányok annyira visszaéltek volt tudományuk-kal, hogy vidékjöknek *esőjét és halhasznát* pénzért 7 évre eladták törökországi feleiknek. Az egyesség a Matyi-parton történt Szent-György napján éjjel 11 órakor.

Titkos tudományukat és hatalmukat nem kis mértékben neveli azon körülmény, hogy ismerik fűnek-fának hatását és az erejét, ők értik ezeknek nyelvét; mert jeles napokon, mint Szent-György, Szent-Iván napjának éjjelén és talán Karácson éjszakáján is, *megszólal a fű s megmondja: mi hasz-*

nát lehet venni. Az ilyen táltossághoz különben a *felső-bányai* boszorkány állításához képest nem kívántatik más, mint egy fejrőkígyónak főtten való megevése.³⁶⁸

Hatalmukban áll, mi szintén tündéri sajátság, a varázsló igéknek használata, milyenek: *Hipp, Hopp, ott legyenek a hol akarok. — Kőd előttem, kőd utánam, engem senki meg ne lásson.*

Nem lehet csodálkozni, ha a nép vágyik látni boszorkányt, a mi nem is lehetetlenség. A székely néphitnek e tekintetben ilyen a tanácsa:

Őszi vetéskor a boronát künn kell hagyni télire a mezőn. Szent-Györgynap reggelén azután menj ki, állítsd föl magad elé e boronát s azon keresztrűt nézve az előtted elmenő csordát: a bika szarvai között látod a legfőbb, s a többi barmokén az alsóbb rendű boszorkányokat. De ha a szükséges varázsigét nem tudod, akkor jaj neked! Ha tehát erre nem akarsz vállalkozni, akkor egy fekete tyúk első tojását megfestvén, husvét első napján tedd a zsebedbe s úgy menj az egyházba. Itt nézzed a bejövőket, mert látni fogsz közöttük olyanokat, a kik nagy szarvaik miatt alig tudnak az ajtón bejönni. De aztán vagy előtök menj ki az egyházból s tedd le a tojást vagy pedig keresztuton állj meg, mert különben meghordoznak.²³⁹

A boszorkányok, mint mythölogikus alakok a törökségen át Perzsiából jött megtelepülők nálunk. Másutt is, különösen az *árja* származású népeknél egyiránt félelmetesek, és mythoszi alakok, kik léteztek, sőt a néphitben ma is léteznek.

A boszorkányok, a gonosz tündérek hagyománya is a mellett látszik tanúskodni, hogy az ősvallás kora még ismerete a természet rejtelseinek egy rugóját, melyet ma már nem ismerünk, s mely a gögös tudomány előtt talán még soká ismeretlen marad. Vagy mint Ipolyi szépen mondja: „Ezzel is azonban csak úgy vagyunk, mint a mező fűvével. A mindennapi ember tudatlanságában letapodja a leghasznosabbat is, vagy gondolja, nagy figyelemmel van irántok, ha olykor egy illatosat és virágzót leszakít érzékei csiklandoztatására, kalapja mellé s keblére tűzi bokrétaul, — míg az istenséghez föl-

emelkedett, a megihletett (fejér kígyóhússal táplálkozó =) táltos bölcsnek *megszólalnak*, megnyilatkoznak: mi hasznukat lehet venni, melyik mirevaló, megérti őket.⁸⁷⁰

És ezzel, noha talán még sok boszorkány-anyag hátrahagyásával, tovább indulhatunk.

j) A rosszak első csoportját az ijesztők egészítik ki. Ezekhez véljük sorozandóknak a fejér, cifra- és szépasszonyokat s a kísértetek s éjszakai rémek változatos alakjait.

A szépasszonyokról fönnebb³⁷¹ már volt szó, mint az Ősvallás vélt boldogasszonyairól. Itt meg mint a boszorkányok szövetséges társai újólag említésbe.

Meg sem születik a gyermek, már is a *Szépasszony a ház körül ólalkodik, mikor az asszony le akar betegönni, de ha be bír mönni. bemén a húszba is, oszt' az ablakon agygya ki a gyerököt a Boszorkányoknak.* (Szőreg.)⁸⁷²

Már említettem a szegedi néphitet, hogy csak 11—12 óra közt mén a szépasszony éjszaka bort inni. Hétszer iszik belőle; a mi megmarad, az ablakon kiönti a ház végére, mert több szomjas boszorkány kísérői vannak.

E szerint a boszorkányok fejedelem-asszonya néphitben a szépasszony, rossz lény, kinek a szülő anyja és gyermeke után való rontási szándékát nem itt a helye elmondani, megjegyezvén, hogy ilyenkor mindig boszorkányok a kísérői.

A székely hiedelemben nem egy a Szépasszony, hanem többen vannak. Valódi *sámán szellemek*, kik jót-rosszat tenni egyiránt hajlandók. Kicserélik a gyermeket; de rávehetők, hogy az igazit visszahozzák. Adják, de el is veszik a hiedeglelést.³⁷⁸

A cifra asszony sem rosszabb a székely Szépasszonyoknál, kik az embert étellel, itallal kínálják jókedvükben és majdnem halálra tánczoltatják, legalább *Hontban* (Ipolykeszinél s Balog helység szöllői közt) jelentkező cifra asszony olyannak mondatik, a ki: kísértet, igen szépen énekel s gyönyörűen öltözött, látására és hallására elámul az ember. *Kálmány L.* mythologistánk azt hiszi, hogy a félelemre vezetendő vissza az, hogy itt a Szépasszonyról lévén szó *Czifra asszony* nevet adtak neki.

A *fejér asszony* csak a felső országrész néphagyomá-

nyában él,³⁷⁴ de inkább már csak a szláv mythosz személyesítésében. Egyénisége a magyar Szépasszonynyal a legkevésbé sem látszik azonosnak, miként azt nem egy néphagyománnyal lehetne igazolnunk. —

A fejrasszony a szláv *Béla Vila*-val, *fejér tündér*-rel tartandó egynek.³⁷⁶

Sok baja van a néphitnek a *kísértetek*- s *éjszakai rémekkel* is. Ezek közönségesen állatok:

kecske, disznó, pulyka, kutya, macska stb., melyeket az teszen félelmetessé, hogy az éjszaka magában utazó embert bizonyos távolságban követik s folytonosan nyomában vannak. Ha az ember sebesen megy, sebesen megy a kísértet is; ha 6 fut, fut az is; ha ez megáll, megáll amaz is. Hiába kergeti, veri, üti le lábáról és futamodik meg előtte, megint csak a sarkában van. Haszontalan töri el egyik lábát, három lábon is utóléri és jó utána. Utoljára is az Istenhez való foházkodás menti meg a kétségbeesett embert ördögös útítársától.³⁷⁶

Ha az állati kísértetek ijedelmeseek, még inkább azok, ha e rossz szellemek emberi alakot öltve jelentkeznek.

„Néhány trencsényi mészáros a rajeczi vásárra ment Egy erdőn haladtak keresztül. Éjfél tájban lehetett, midőn az út szélén egy *borjút* vettek észre a holdvilágon. Leugrottak s a borjút feltették a kocsira. Tovább indultak, de a lovak alig bírták húzni a szekeret, olyan nehéz volt. Végre megépen nem bírtak tovább menni, hiába nógatta őket a kocsis. Most a borjú hirtelen barátta változott, leugrott a kocsiról, tánczolt, hangosan felkaczagott és eltűnt.³⁷⁷

A *szigetvári* néphit szerint:

nem ritka eset, hogy az esti fonóról hazamenőket fej nélkül való kísértetek kísérik haza. Mikor a kapuhoz érnek, a kísértet eltűnik.⁸⁷⁸

Rajecz-Teplíczen (Trencsénm.) van egy híd. Ha éjji 12 órakor valaki átmegy rajta, kísértetek állanak elé és a patakba dobják.³⁷⁹

A régi várak mondáival, a meséknek helyhez nem kötött elbeszélésével nagyon hosszúra lehetne nyújtani ezen népies adattárt.

2. Halál és betegségek.

A Halál a vogul ősi világnézetben, mikor még nem volt rossz. Kulyater az újabb hitmondákban. Családja- és háztartásának hiedelme. A betegségek az ő unokái A dualismus hatása. A Fene, Guta, Csikarás, Íz, Forróság, Hideglelés, Nehézség, Nyilalás, Vértályog személyesítése.

Nagyon természetes, hogy nyelvhasználatunkban nagyon kevés nyoma maradt hátra azon mythologiai korszaknak, midőn az ő hiedelem szerint a *halál* még nem volt rossz, nem volt „mind két keze terhes iszonyú *kaszával*. Még a mesékben leginkább visszatükröződik az eredeti felfogás. Ezekben a mesehős komázik a halállal s nem egy esetben ki is fog rajta.

Volt már a vogul teremtési mondában arról szó, hogy Kul'atert (a halált) isteni ajándékként adja az Ég a földnek, hogy betegséget és halált hozzon a túlságosan elszaporodott emberek közé és ez által a boldogság eszközlője legyen.⁸⁸⁰ Ezen felfogás, a mióta Reguly által följegyeztetett, maguk a vogulok között is veszendőbe ment, mennyivel kevesebb nyoma lehet tehát a magyar néphagyományban!

A mai vogul néphit már gonosznak ismeri Kulyatert, a ki az égben hét lakattal bezárt fogoly volt, miglen Numi Tárom még jobban meg nem haragudott reá és féllábánál fogva megragadván, le nem vetette. A hullámzó tenger közepébe esett és el is pusztult volna, ha magát *hüvölés* által meg nem menti.

Kulyater szigetet bűvöl elé, a melyre leesik s azon embereket, sőt várost is hoz elő. Nem marad meg azonban egyszerű bűbajosnak.

A kereszténység hatása, hogy ma már nem kevesebb Kulyater, mint „kísértő“ és „csábító“ *ördög*.³⁸¹

A finn mythológiában e tekintetben ő nyomokat hiába keresünk, miután azokat egészen háttérbe szorították az idevonatkozó skandináv mythoszok.³⁸²

A vogul és finn egyiránt családost és háztartást tulajdonít a halálnak. A mi meséink és mondáink keveset bajlakodnak a Halál családjával; de nálunk sem egészen ismeretlen az.³⁸³

És az eredeti világnézet szerint nem csupán a Halál

személy, hanem személyek, illetőleg szellemek az általa életre és működésre hívott Betegségek is, a finn mythologia szerint meg épen magának a Halálnak unokája ezeknek némelyike.

A *Kalevala* a *Nyilalás-t*, *Csikarás-t*, *Csont hasogatás-t*, *Szagatás-t*, a rossz *Kelés-t* vagy *Támadás-t*, *Himlő-t*, *Ragály-t*, *Dögvész-t* és a *Rontás-t* ismeri Loviatar, a *Halál fekete képű vak leánya* gyermekeinek.³⁸⁴

A finn hős költemény, melynek végső rúnója már a kereszténység diadaléneke a pogányság fölött, mintegy még a pogánynak maradt táltosok által szerkesztve és énekelve, — más adatok hiányában kevés is és időn túli is, hogy bennünket abban tájékoztasson, hogy ha már a Halál a betegségek atyja: mely betegségekkel látta jónak elő-őseinket megszeretni, hogy közöttük (a zord éjszakon) a megélhetés mérlege egyensúlyban maradjon.

A Halál más lett, midőn a perzsa hatás következtében a jó és rossz elve némi vallási forradalmat (sajátlag csak eszmezavart) idézett elő, és nálunk az Isten-szó mellett a boszorkány- és ördög-fogalmakat is meghonosította.

A jó és rossz kettős táborára oszolt az ős hit megszorodott alsóbb rendű szellemi serege; de ezen dualismus nálunk nem fejlődött rendszerré. A néphit babonái a gyakorlatban mindvégig (és ma is) a régibb sámán vallási korszak isteneihez fordulnak segítségért. Ők adták, vegyék is el!

És ennek következtében mentői hatalmasabb valamely istenség: annál több bajnak az ura, gazdája, melynek visszavételében történnek a ráolvasások. Az alsóbbrendű szellemek ellen a kuruzsolás a mentőszer.

Néhány betegségről névszerint is meg kell emlékeznünk:

A *Fene*. A nép egyrészt sűrűn emlegeti átkozódó kifakadásában, másrészt meg fél, ha róla van szó, nevét kimondani s körülírással igyekezik azt pótolni, hogy: az *a rós, csúnya betegség*.

Már ezen félelemben is ki van fejezve a néphit, hogy *élő lény*; de még inkább abban, hogy az embert *eszi, rágja, viszi*. Hogy: *lép, mászik, száll s uszítani lehet, mint a kutyát*. Szegednépe *Kálmány Lajos* értesülése szerint tizenegy Fene létezését hiszi.³³⁵

A keresztény világnézet hatása megszüntette a betegségek önálló uralmát; de a néphit azért még mindig személyeknek képzeleli őket. így a *Fenét asszonynak*.

„Elindula Krisztus Urunk Szent Jánossal, érkezett a *Fene Asszonyhoz*, kitől szállást kért, adott szállást. Csinált kőből való párnát, vasból való lepedőt.“ Hódmezővásárhely.^{88®}

A tűz nélkül való égés személyesítője ő, ki mint az emberi testen rágódó láthatatlan lény méltán tartaték a betegségek legkeményebbikének, kinek *kő a párnája* és *vasból való a lepedője*.⁸⁷

A *Guta*. Hogy nálunk a betegségek működő szellemek, annak bizonyosága lehet a *Guta*, melynek közmondásaink szerint a néphit *halálos ütés-t*, kisebb kártételnél *simítás-1*, *lapítás-1*, *legyintés-t* tulajdonít. Ellentéte a Fenének a *Guta*, mert míg az tűzével sorvaszt: addig ez fagyos lehelletével dermeszt.

Hogy szellemek a betegségek, ezt a többi bajok főjellemvonásai is igazolják. így a mythoszok felfogásán alapuló közszólás szerint a beteget

a *Csikarás* bántja,

az *Íz eszi*,

a *Láz* gyújtja, a *Forróság* előnti,

a *Hideglelés* rázza,

a *Nehézség* hányja, üti, veri, töri,

a *Nyilalás* hasogatja,

a *Vértályog* öli stb.

A ráolvasások mutatják, hogy a betegségek szellemei kezdetben nem voltak rossz szellemek, miként annak idejéés helyén látni fogjuk.

3. Ártó szellemek vagy Manók.

Nem őskorszaki hitregős alakok. A Sárkány perzsa kölcsönzés. A mondák és mesék sárkányjai. Sárkány-mondák. Helyneveik. — Vízi Manó. Vízember mesében és népmondában. Kis vízember. A tiszavidéki Holtember. Feketegyerek és Veres sipkás. Vízilányok Erdei ember a voguloknál és finneknél. Vadleány.

Az bizonyos: itt sem az ősfelfogás szellemeivel van dolgunk, hanem a sámánismusból kibontakozásnak indult

korszak átmeneti démonaival, kikről csak a hozzánk közelebb eső mythologiai kor tekintetében szólhatunk, mint egészen rosszakról. És ezeknek kedvéért még egyszer végig kell mennünk a szellemeket rejtő elemeken; még egyszer föl kell kutatnunk az erdők vadonját, a hegyek, völgyek és a főklalattiság rejtekeit. Ilyen első sorban a *Sárkány*.

A nyelvtudósok igazolása szerint a *sárkány-szó* a *perzsából van átkölcsönözve*, mely török közvetítés következtében honosodott meg nálunk.³³⁸ Ha jól tartom, *kétféle sárkányt* kell megkülönböztetnünk és más a mondák egyszerű és más a mesék sokfejű sárkánya. Ezúttal az előbbiről van szó.

A sárkány barlangokban, kutakban, tavakban és iszapos mocsarakban lakik. A néphit szerint *halból és kígyóból* lesz. Innét a közmondás: *Kígyó, ha kígyót nem eszik, sárkány nem lesz belőle.*³³⁹

Ipolyi e részben csallóközi, honti és kecskeméti néphagyományokra hivatkozik.

A néptudat nem tesz ugyan különbséget a mesék és a mondák sárkánya között; de a mythológiának különbséget kell a kettő között tennie.

A mesék sárkányai rendszeren tűzokádók, vagy ha kutban lakó: nem ad vizet, miből világos, hogy a szárazság és aszály, vagy máskor a nappali és éjszakai állandó sötétség okozói. A másik fajta meg szélvész, jégesőt támaszt haladó útjában.

Az egyik ellen hősök küzdenek és ember fölötti erejüknel fogva, hozzájárulván a bűvös szerek és ital hatása is győzedelmeskednek fölötte. A másikat a garabonezosok bűvölik ki rejtek helyükből, nyergelik meg és viszik Szercecseny ország felé, honnét elevenen nem is kerülnek többé vissza.

Az egyiknek országa, birodalma van a föld alatt, honnét elő-előtör rablókirándulásokra; a másik, mint víz- vagy barlanglakó, csak a maga vidékének pusztítója és réme.

Amazok rendszeren hárman vannak; ezek pedig csak magukban.

És ilyen sárkányok nem csupán voltak vidékenként, hanem vannak a néphit szerint még ma is.

Homok-Terennén van egy ház a falu közepén, úgy hívják, hogy Jó zsidó-féle ház. Ez előtt van egy kis kert, sűrűn körülnöve líczeum-bokrokkal. Azt mondják, hogy a bokrok közt is lakott egy sárkány, de elvitte a barbonczás.

Új-Besztercze, Ó-Besztercze és Radoska nevű faluk alatt (Trencsénm.) egy sárkány van. A feje Új-Besztercze, a teste Ó-Besztercze, a farka Radoska alatt. Mikor e sárkány megmozdul, nagy árvíz borítja el a vidéket. Valamikor el fog jönni Gábor angyal s e sárkányon a fellegek közt lovagol. Ha az erdő felett vágat el, enyhébb lesz az időjárás; ha a mezőn, kiáradnak a vizek; ha este nagy zivatar után, derült idő lesz; ha délben, az istenítélet következik. Ezután Gábor más világrészbe viszi át, ott szétvagdálja. A ki e sárkány hátából egy darabot a nyelve alá tesz, sohasem fog izzadni. A ki pedig a nyelve fölé teszi, azt még télen is nagy forróság fogja gyötörni.

A báni (Trencsém.) kath. templom alatt van egy sárkány, mely az egyházat karácsony este éjféli mise alkalmával bizonyos magasságig felemeli.

A trencsényi vár mély kútjában is volt egy óriási sárkány, mely a vizet vérré változtatta. Ennek a feje a kútban, teste a város alatt, farka pedig a Vágban volt.³⁹⁰

A régi krónikák tudnak *sárkányirtó hősookról*, melyenek voltak: Vid, a Salamon király nagyravágyó tanácsosa, a Bátoriak őse: Opus, ki az *ecsed* láp sárkányát ölte volna meg, honnét Bátor neve és czimerében a három sárkányfog.

A sárkányokban való néphitet a mondákon kívül számos helynév örökíti. Ilyenek a hegy-, völgy-, kút- stb. résznevezeteken kívül *Sárkány* (Esztergom), *Sárkány-Bakony* (Fejér), *Sárkány* (Fogarás), *Sárkány* (Bihar), *Sárkány* (Komárom), *Sárkány* (Zemplén), *Sárkány* (Pozsony), *másik Sárkány* (Komárom), *Sárkány* (Győr), *Beő-Sárkány*, *Sárkány-major* (Fejér), *Sárkánysziget* (Zala), *Sárkány-Szil* (Sopron), *Sárkánytó* falvak és pusztanevek, melyek mondái már feledésbe mentek vagy eltorzultak.

Nincs megye, melynek területén a sárkányoknak emléke nem volna föltalálható.³⁹¹

A folyómentieknek a *vízi manókkal*, *vízi lányokkal* van sok bajuk, mert ragadozók, fullasztók, emberélet után sóvárgók.

A *finn* vízi manókról, *vési hiisi*-kről tudjuk, hogy hatalmas, ártékony szellemek valának.⁸⁰²

A *finn* vízimanóról egy XIII. századi író értesít.

„Midőn a kunok népe a tatárok által leverettetett és szétszóratott, e nép egyik legelőkelőbb családjaiból való fiatal ember a Krisztus hitére tért. Mint hét éves fiú, még pogány korában mint maga beszélte nekem, egyszer nővéreivel s ezek barátnőivel egy folyó partján játszadozott. *A vízből egyszerre egy rettenetes tekintetű szőrös ember merült fel*, a játszóknak ment és rájuk kiáltott: „*Mért zavartok nyugalomban* A leányok megfutamodtak, a fiút azonban, ki nem tudta őket elég gyorsan követni, az ember egy doronggal úgy megütötte, hogy halottként összerogyott; az ember pedig visszaugrott a vízbe. Nővérei fölveték a tetemet és elvitték egy sátorba, mert a kunok akkor még nem laktak házakban. A szülők megjelentek s általános jajveszéklés támadt. Éjfélkor a halottnak vélt ifjú ismét feléledt.“ (H. A.)³⁹³

A mi vízi manóinknak sem nevei-, sem jellemzésében nem mutatnak egyöntetűséget a különböző vidékek néphagyományai. A folyóvizeknek ártalmas szellemeit még leginkább az *öregember*- és a *zöld ruhás*, vagy *kis vízi ember-nevezet* látszik csoportosítani, incselkedő szirénjeit pedig a *vízilány-e* Invezés.

Meséink sok változatban emlegetik a *vízi embert*, ki a szegény embernek komája lesz vagy őt jóléthez juttatja, de hét év múlva ismét mutatkozik, hogy az épen hét éves fiút, ki a mese hőségé lesz, magával vigye.

Sajó- Vámos mellett Borsodban a vízi manó *öregember* képében kísért és csalogatja magához az embereket és gyermekeket, a kik a mint közelednek hozzá, lesüpped velők a föld s alámer ülnek. Ekkor a víz színén *egy félig csikó alakú* rém tűnik elő, mely miután háromszor vígan nyerített s első lábait háromszor összeütötte, ismét lebukik.³⁹⁴

Különös előszeretettel viseltetnek a nők iránt. Ipolyinál találunk egy *csallóközi* mondát is, mely azonban immár a régiség nemes zománczát nagyon kis részben viseli magán.⁸⁹⁵

A vízi manók másik fajtája a *zöldruhás*, a kis *víziember*. Ilyen lakott a Léva táján levő Percz folyóban is, ki olykor vásárkor bejárt a városba is. Megismerhető volt ujjairól, mert róluk folyvást víz csepegett. Egykor a Percz ezen vízi emberét egy mészáros megbántotta s azt nem sokára behúzta, amint arra járkált a patak mellett, *lelkét pedig egy korsóban, vízi palotája falára függeszté. Sok korsó is volt ott mór ekkor s mindegyikben egy lélek lakott.*

„A magyar halászok vízi ellenségei“ czímen *Kálmány Lajos mythologusunk* a *Tisza* gonoszairól ad számot, a kik szerinte: a *Holtember*, a *meredt testű*, a *Feketegermek*, a *Veres sipkás*, a tápai *Szörös büfögő*.³⁹⁰

A *szegedvidéki* néphit tudós értelmezője szerint:

A víz gonosz lakói közül legismeretesebb alak halászaink előtt a *Holtember*. Ravasznak mondható, a ki ha kell, csakhogy bajba hozza, csalogatja, hívja az embert.⁸⁹⁷ Holtnak színleli magát, pislogó szemmel, meredt testtel úszkál a víz tetején, hogy' a halászok holtnak gondolván, csolnakjukba bevegyék, mit ha sikerüi elérnie, a csolnakot elsüllyeszti és a benne levőket lakásába beviszi.

Máskor, úgymond a tudós értekező, megakasztja a halászok vízen járó eszközét, megfogja a hálót, csomóit ki is oldja. Maga kérdezi, hogy: *oldja-e vagy kösse?* Ha oldja, akkor a csomókat oldja ki; ha köti, akkor a háló megakad.

Mint egyáltalában a rossz lényeket: úgy a *Holtembert* sem jó emlegetni, mondja *Kálmány*, mert megjelenik.⁸⁹⁸

A *szegedieknek* is van *víziemberök*, ki karddal és késsel jár, közönségesen hallal él, hanem az embert is megfogja; a víz fenekére viszi és megeszi. A csolnakot felforgatja, a hajót limbázza. Színére fekete. A tápaiak *szörös büfögőnek* hívják és azt tartják róla, hogy még a vízen kívül is megkergeti az embert.

Kálmány L. még a *Feketegermeket* és *Veressipkást* em-

líti és úgy jellemzi őket, mint pajkoskodó s amellet veszedelmes vízi lényeket.

Még csak a *Garamot* kívánom megszólaltatni. Egyszer körmöczi mészárosok keltek át a Garamon kocsikon. Mikor a víz közepén voltak, hangokat hallanak alulról: „Itt az idő s még senki sem jár.“ Abban a pillanatban egyik társukat huzza valami lefelé. Társai megfogták, nem engedték. De Zsarnóczára érve, az illető már a harmadik pohár bornál meghalt.³⁹⁹

A' *vízi leányokat* jobbára a hagyomány a mesékben hangoztatja, mint *tengeri tündéretet*, (a *tengeri kisasszony* már csupán mint bűbájolt alak tartozik kivételesen és időhöz vagy föltételhez kötve a víz rosszaihoz). Hagyományunkat eddigelé hiányosnak kell tartanunk, mert nem kétségtelen, hogy pl. a Versényi tanár közlésében a magyar genius szólt volt-e meg? vagy az idegen.

Körmözön, úgymond a gyűjtő, a zólyomvölgyi erdő tavában egy vízi tündér lakott. Szépen énekelt, mitől a favágók elaludtak. Ezért nagyon boszankodtak. Egyszer a farakások mögött elbújtak. Jött a halfarkban végződő tündér, egy kis gyermekkel a karján. Egyik favágó kikapta kezéből a gyereket s a tópartjára dobta. A tündér farkával hozzávágott, de a százados fenyőt érte, amely ketté tört. A favágók fölvtették gyermekét és elfutottak vele. A tündér sírva bukott le. Azóta nem látták. *Nagy-Bittsén* is azt mondják, hogy a *Vágban* volt egy vízi tündér, félig ember, félig hal, a ki réme volt a vidéknek, mert a falubeli gyermekeket hordogatta el.⁴⁰⁰

A néphit szerint a *kutak* sincsenek veszedelmes lények nélkül. Itt laknak a *vasorrú bábák*, kik a gyermekeket behúzzák.⁴⁰¹

Még a *hegyi* és *erdei manókat* kell röviden szóba hoznom. A mint lakó helye volt a hegy a jó szellemeknek: úgy nem hiányozhattak onnan a gonoszok sem. Hasonlóképen ezek népesíték be részben az erdőket, melyeknek odvas fáiban ütöttek tanyát, vagy épen laktak családostól. A mesék úgy tudják, hogy egyik-másiknak a rengetegben *házuk* is van.

Már a *vogulban* is nyoma van az *erdei embernek*, a „szörös szemű“ *Urocsi*-nak, ki a vadak őrzője s tanácsot szó-

tott adni a medvének: hol járjon, hogy meghízzék a téli hálásra.⁴⁰²

A finn „Erdőisten“ is nem az embernek kedvez, hanem a medvének, mert ha bekerítik megmondja a medvének, hogy „most be vagy kerítve, fuss el!“⁴⁰³

A finneknél külön *hijsi-je*, rosszakarató szelleme van a *hegynek és erdőnek*. Ezeknek egyike *Retimo*, ki az erdőt őrzi és ellenzi az erdőirtást. A különféle alakokban ijesztő és rossz útra csalogató erdei *Liekkö*. A szintén erdei *Ajattara*, ki a mi *vadláányunk-hoz* lenne hasonlatos, ha másban és nem abban találná kedvét, hogy az erdőjárókat az igaz útról leterítse. *Menningäiset-ek* a hegyek és zord kietlenek ijesztő szellemei.

Egyes mondákra és regékre támaszkodva, állíthatónak látszik, hogy a hasonló erdei és hegyi szellemek nálunk sem hiányzottak.

Különös s alkalmasint idegen hatásra vall, hogy a *hosdái* néphit a csecsemők álmát az *erdők anyjá*-tól félti.

4. Ördögök.

Az *Ördögűző* tanúsága. Tering isten hagyományai. Szólhatunk-e parz hatásról? *Íz* azonos a finnek félelmetes *Híz-jével*. A Kalevala kételvűsége. Ős hitregéink ördögének el nem mosódott vonásai a néptudatban és torzalakításai. Színe. Állatalakja. Lakása. Udvartartása, családja, népe. Varázslatos megjelenése. Készsége a bajban segíteni. Áldozatot követel. Ipolyi nyilatkozata. Ördög mint személy- és helynév.

A *török ördög* szó⁴⁰⁴ nem utolsó bizonyosága annak, hogy volt idő, midőn az ősvallás még mit sem tudott a mai hagyomány ördögeiről.

Volt azonban már az ördög-szó meghonosúlta előtt is a magyar regevilágnak földalatti istene, csakhogy másként hívták.

Hívták pedig *Tering*-nek (a törökségben: *Töröng*.) mely alatt az altájiak föld alatt lakozó istenségek értettek annak idejében.

A *vognl* hagyományban ma: *térn* annyi, mint *ördög*, *lidércz*, tulajdonkép: bolygó tűz, tűzi látvány,— mely jár és „hét nyelvé.“ Innét a *Téring* és *Terning*.⁴⁰⁵

Hogy a *Teriny-ette* (= Tering-adta) kifejezésben, mely mint az indulat kifejezése az *ördög-adtá*-nak s *ebadtá*-nak társa, — ma is emlékezetben van, azt előttem már mások is észrevették.

Tering még isten volt s az fogott lenni az *Ördög* is, míg vallásunk tiszta sámán vallás jelleggel bírt s a parzismus hatása következtében isteneink a jók és gonoszok kettős táborára nem szakadtak.

Hogy érintkezésünk a parzi vallással közvetett volt-e vagy közvetlen; vagy miként nagytekintetű Vámbérynk tudni szeretné: őseink, legalább részben, a Zoroaster hitére tértek-e vagy nem? — abban leginkább a nyelvtudomány van hivatva tájékoztató világosságot terjeszteni.

A mi a mythologiai nyomokat illeti, ezek nem igen kedveznek a közelebbi érintkezés föltételezésének, vagy éppen azon föltevésnek, mintha nálunk e vallási rendszer csak annyiban-mennyiben is meggyökeresedett volna.

Ős vallásunk megmaradt egészben sámán vallásnak továbbra is. Isteneink, daezára az *Ördög* külön szerepének, észre vehet öleg a jó és rossz kútfejei maradnak annakutána is.

A milyen szembeszökő a parzismusnak, mint szomszédnak hatása ránk: annyira nincsen semmi maradványa, hogy e vallást valamikor fajunk egy része uralta volna is.

Érvnek látszik az is, hogy a parzismus hatásával járó új mythoszi fogalmak, mint: *Ördög*, *Manó*, *Boszorkány* a törökségen keresztül hatolva juthattak el csak hozzánk.

A mi *Ördög*ünknel még a finn *Hím* is közelebb áll a parz *Arimánhoz*, mit a skandináv mythoszok hatásának kell tulajdonítanunk.

Hiisi-t Híz-nek olvassa tudós Barna Ferdinánd és Hunfalvy Pál egynek veszi az átkozódósokban némely vidéken sokat emlegetett *Íz* zel.⁴⁰⁸

Híz csakugyan „ellenséges és kártékony hatalmas istenség,” ki testvéreinek, a Kalevala hőseinek minden lépten-nyomon akadályt gördít az útjukba. Így *Híz* az oka, hogy Väinämöinen hajója faragása közben térdén nagy sebet ejtett. (VIII. 152. stb. vers.)

Hízi, a miben még a korábbi hitregei fölfogás mutat-

kozik, abban hasonlít az elem-istenekhez, hogy van családja és gazdasága. Van *iramszarvasnyája* és *ménese*. Hízi szarvasát elfogni és tüzes szájú csikóját megzabolázní, csak a kalevai hősöktől várható merészség volt.⁴⁰⁷ A hideg éjszak, közel szomszédsága a pokolnak, lévén egyik tartózkodó helye, volt a rúnókban megénekelt *korcsolyája* és *hótalpa*. Előtte a kődarabokra tört, az ág darabokra szakadt.

Teremt ő is, de csak ártalmasat., mint a *kígyót*,**** és szolgálatában sok ártalmas lény van, de mégis, főleg ha számba vesszük, hogy a *jótétemény is kitelik tőle*,⁴⁰⁹ nem találjuk egészen igazolva Ipolyi állítását, hogy: Híisi Kaleva, az istenatya (óriás) tizenkét fiai egyike. Ő a rossz, a gonosz képviselője, *ki küzdelemben áll testvérei: a világoŝság és jóŝág személyesítőivel*.¹¹¹

E részben az ellentét inkább tájakhoz, a borongós *Éjszakon* — (Pohjola) és a napfényes *Kalevala*-hoz van kötve, melyek egymással állandóan hadi lábón állanak, majd a *boldogulás bűvös malma: a szampó* miatt, majd más okoknál fogva.

A küzdelem változó szerencsével folyik, Éjszak nagyasszonya majd a tengerbe fagyasztja ellenfele hajóját, majd a ködöt, szelet hívja segítségére, majd járványos betegségeket küld Kalevalára s medvét a Kalevalai nyájak pusztítására. A győzelem végleg Ejhon asszonyának pártjára látszik állani, midőn ez a napot és holdat kézrekeríti, a hegyek belsejébe elrejti és a tüzet is elorozza Kalevala házaiból. De a kalevalai hősök győzedelmes csatájok után a nap és hold visszaadatását kieroŝszakolják.

És mindezekben *Híznék* semmi szerepet nem adnak a runók jelöl, hogy a Kalevala hagyománya még nem tartá a későbbi, vagy a mai értelemben ördögnek a Híziket, s az még mindig inkább sámán isten volt, mint a semmi jóra sem alkalmas párz rossz szellem.

Az ősvallás ördögét módosítá a párzismus, és egészen átalakítá az *izlam és kereszténység* hatása.

Némi pihenőt kell tartanunk, mielőtt a *népies ördög-hagyományok* bírálatos ismertetésére adnók rá fejünket, vagyis röviden ismételnünk annak okait, hogy a kereszténység ördögének miért nincsen helye a magyar mythológiában.

Az Ördögnek csakúgy, mint az Istennek legrégebb neve a sejtelem dolga, miután azok írásban nem maradtak ránk. *De mindkettő sámán (jó-rossz) istenség volt.* Az Ördögnek nagy kárára vált, hogy ő a *földalatti* (földöntúli) *világ fejedelme* volt. Az élőkkel kevés jót volt módjában tenni, annál könnyebben ráragadt, hogy ártalmas szellem. Az *árja* (perzsa) érintkezés nagyon megrontotta hitelét, de még istenféle maradt. Az izlam, a zsidó és keresztény vallás a mint felütötte fajunk között az érintkezés vagy állandó tartózkodás sátorát, megszűnt isten lenni, lett *sátánná, minden Tosz-nak oka- és okozójává,* „*sívó oroszlaná lelkekre vadászó pokol-beli szörnyeteggé.*

A *positiv* vallás Ördöge nem az, a ki az ösmagyar vallásban volt. Átalakultak ördög-hagyományaink is; de az új hit az ó-vallásnak minden nyomát, miként látni fogjuk, e tekintetben sem bírta kiirtani.

*

A népies elbeszélésekben az Ördög különbözően s egymástól nagyon felütőleg rajzoltatik. Az „iszonyatos“ népies költészetének, melyben a merész nagyításnak jut ki a főszerep, általánosan felkapott alakja ő.

Legelső jellemvonása, hogy *fekete*, annyira, hogy a közmondás szerint: *nem is ördög, ha nem fekete.* Az Ördög a mesében, mint egy *fekete ember, fekete ruhában, fekete lovon, fekete kutyával* mutatkozik nem egy esetben. Az ördögnek állatai is *feketék*, mint a fekete *kakas, kecskebak, ló, holló, eb.*^{*11} Ezen személyesítés már biztosan azon korból van, midőn az éjszaka istensége a világosság ellenségéül kezdett tekintetni.

Néha *medve-* vagy *farkas* alakjában mutatja magát,⁴¹² máskor csak arról lehet ráismerni, hogy lába *ló-* vagy *kecskeláb.* Ebben mutatkozhatok, miután a *szarv a hatalom jelképe,* a *ló-láb* pedig még azon mythologiai korból foghat származni, mikor az alvilági istenség egy volt a leszállott nappal, mely lovasnak, lovonjárónak képzelteit. A nép tudatában azonban mindezek ma már csak ijesztő voltának jellemzésére szolgálnak.

„Az ördög a *szigetvári* néphitben lófejű, középteste emberi, lábai medvelábak. Négy szarva, homlokán egy

ökölnyi szeme van. Hangja is emberi. Az ördög rossz, szívtelen, különösen fösvény ember halálos ágyához szokott saját hintáján elmenni, útjában a község földjét pusztítva.“

Ez a sátánnak csak cselédje lehet, mert ugyanott a a sátánról az mondatik, hogy: a sátánnak emberi alakja van, csupán lába hasonlít a lovakéhoz. A ki a sátán nevével átkozódik, annak fejét és kezét kifordítja.⁴¹⁸

Egyéb torzításaival, milyen például a *Pihári* mesében fordul elő, vagy hogy tüzes alakban jelenik meg s alatta ki ég a padozat stb., Ítéletem szerint kár nélkül adós maradhatok.

Természetes, hogy az ördögnek *pokolban* a lakása; de már Ipolyi észrevette, hogy meséink- és régéinkben egy eredetibb felfogás nyilatkozik meg, mely az Ördög lakóhelyét hegyen-völgyön túl messze tájra, erdő közepére, hová a madár sem száll mitőlünk, helyezi. Egyes helyi mondák meg olykor arról tesznek bizonyosságot, hogy az Ördög imitt-amott a föld belsejében lakott:

Gyalu vára mellett van egy szikla-üreg. Ezen szikla-üreg fenekén, mélyen a föld alatt volt az ördög gyönyörű kertje. Előbb pokoli setéségen kellett áthaladni s csak azután kezd viradni. Minél alább mén, annál vakítóbb fény és világosság jön elő. Ezen földalatti fényárban volt az *Ördög hetije*, földi nyelven le nem írható virágokkal.⁴¹⁴

Mondáink tehát még emlékeznek az Ördögnek korábbi isteni lakóhelyére is.

Az is régibb vonása még az Ördögnek, hogy a néphitben *családosnak* képzeltek. A közmondás tudja, hogy az Ördög *mikor tartja a lakodalmát, mikor veri a féleségét*. Meséinkben és mondáinkban gyakran találkozunk majd az *Ördöganya fiával*, majd az *Ördögatya leányának* jut irányadó szerep.

Kapcsolatosak ezen' kérdésekkel a néphit azon adatai, melyek az Ördögnek *udvartartásáról, fegyveres népeiről, sokaságáról* stb. szólnak, és ősi vonásokat, melyek a kereszténység gonosz szellemeinél föl sem tétélezhetek, tulajdonítanak.

Sok mesehős van olyan *gyűrűnek* birtokában, melyet csak meg kell az újján fordítani, vagy *sípnak*, melybe csak bele kell fűjni, hogy *az Ördög megjelenjék és cselekedje a kiadott parancsolatot*. Szerintem ez is ősvonás azon, mythológiánkbeli korból, midőn az alvilág szelleme közel egyrangú fogott lenni a többiekkel. Mikor az istenekre *sámán büvölésszel és ráolvasással* föltétlenül lehetett hatni.

A néphagyománynak erős bizonyosságai vannak arra, hogy, miként Ipolyinál kifejezve találok: ő is *megsegít*, könyörül a kétségbeesetten, a hívásra azonnal jelentkezik, sőt. hívatlan is ott teremvén, maga kínálja szolgálatát és a megadott segítségért viszont ő is hálát, elismerést, *áldozatot* követel. De amint neve kimondásától is tartózkodik: úgy segítségét is kárhozatosnak tartja a néphit, elfogadját pedig a pokol zsákmányának.

Meséink szerint az erdőben eltévedt *vadásznak* a sikertelen fáradozó *halásznak*, a hazakisérő után vágázkodó fonóleányának, a nyomorán kesergő szegénynek, a sárba rekedt fuvarosnak jelenik meg azon kifakadásukra, hogy: jöjjön bár a gonoszlélek Volna bár az ördög . . .⁴¹⁵

Eleven hite túlzó vonásaival rajzolja, tartja a nép rossznak az Ördögöt, a mint végtelenül jónak vallja új hite Istenét. De azért, miként itt is, meg-megvillan az őshagyomány egyik-egy öntudatlan nyilatkozata is.

Abban is ősrégiség mutatkozik, hogy az Ördög áldozatot köt ki, közönségesen hallgatagon: a születendő gyermeket, kiért hét év múlva jön el. A kik azonban közönségesen megmenekednek.

Ebben azon áldozatok emlékezete látszik föntartva, melyekkel az ősvallás annak idejében úgy az Ördögnek, mint az elemisteneknek áldozott s babonás szokásaiban áldoz a néphit ma is.⁴¹⁸

Most az Ördög, a mi talán a kereszténység hatása, nem tulajdonnév. Lehet, hogy már az őshagyomány is közlegényeknek, *Drumó, Dromó, Duromó a pokol királya* népségének tekintette őket. Az is kérdés, hogy csak *alvilági ördögöket* ismert-e a magyar ősrégetan, vagy vízi, hegyi elem-

ördögöket is? Az utolsó valószínűbb, sőt bizonyos, hogy ha a főnnebb érintett manókat az ördögökkel azonosítjuk.

Ipolyi szerint „többnyire hol a régi pogány tanok helyébe új vallási rendszerek léptek, amazok isteneit rosszaknak és elégteleneknek kimutatván, neveiket és tulajdonságaikat a rossz szellemre ruházták, vagy hogy ezt legalább saját mythoszaik hasonló alakjaival igyekeztek magyarázni.“⁴¹⁷

Így lett az Ördögből ördög; a föld alatt lakó sámán istenből pokolbeli gonosz, sátán.

De vájjon igazat adhatunk-e Nagy Géza tudósunknak, ki vitatván, hogy *Artimpasa*, a szkitha istenasszonynak a finn *Impi* vagy *Ilmatar* és a magyar *Tündér Ilona* a megfelelője, s annak *erdeng* (— szűz) nevéből bontakozott ki a magyar *ördög*- (ürdüg) szó, s alakúit át a parzismus hatása következtében sátánná?⁴¹⁸

Ha végig tekintünk a velünk nyelvokon népek mythologiai adatain, meggyőződhetünk, hogy ha *nő a teremtés munkatársa*, mint a mordváknál, akkor teljesen idegen nevű lép föl ördögül; hogy a parzismus többnyire az alvilág sámán (jóra, rosszra egyiránt kész) szellemeit avatta gonoszakká; hogy míg a török-tatár érintkezésben levőknél az ördög a teremtés végrehajtója: addig az ugarság ezt mindig a *levegő lányának fia*, a *Levegőfi*, az *Ember* teszi.

Hogy a magyar Ördög a kereszténységben nehezen fogott átalakulni teljesen gonoszszá, egyik bizonyosságát az „Ördög“ személy- és helynevekben látjuk.

S ezzel talán végezhetünk és berekeszthetjük Mythológiánk istentani részét.

XXIX Ünnepek és jeles napok.

Érkezet Üszögös Péter tüzes üszke. Mátyás-nap. Gergelynap gergelyezés. Gergely fejér szakála. Gergelyesek és a napmentő meshősök. Mythoszi elemek a honti népszokásban. Gyümölcslő.

Isteneikkel tiszteletök által kapcsolkozott össze a régi idők magyar embere. Ez volt az ősvallás gyakorlati hittana, melynek töredékes hagyományai egyszersmind a legalkal-

illatosabbak arra, hogy az egykori isteninek fogalmát adják, vagy annak megvilágítására egy-egy sugárral hozzájáruljanak.

És ezen czímen először is ősvallásunk szent idejét: az ünnepeket kell szóba hoznunk, melyekről Ipolyinak alig volt néhány sor mondani valója.⁴¹⁹

Természettisztelő őseinknél a természet volt szabályozója az ünnepeknek is. Főbb ünnepeik évnegyedesek voltak. Ezeknek sorát a *tavaszi* nyitotta meg. Az év a tavaszszal vévé kezdetét. A természet föltámadása nálok ünnep: *a természet Nagyasszonyának ünnepe vala.*

Már február 22 ikén „*a földbe üti üszket Szent Péter* ~ E tüzes üszögtől kezd aztán a föld lassan-lassan magához jönni és téli ruháját magáról lehányini. Micsoda hitregét kötött e naphoz az ősrégiség? — nem tudjuk; de a valószínűnél többnek látszik, hogy Szent Péter itt a *Napnak (Napistennek)* képviselője.

Ha jeles nap volt is „*Üszögös Péter*“ az ősi naptárban, azonban nehezen fogott lenni *ünnep*, vagy számított a tavaszhoz.

Mátyás napjának is jeles napnak kellett lennie talán már az ős időkben némi jelek után ítélve. Göcseji néphit szerint, ha Mátyásnapkor jó idő van, sok hal lesz. Ki e napon halat foghat, abban az évben szerencsés lesz a halászatban. A Mátyás napján fogott halra, bármely fajtájú is, azt mondja: „Megfogtam a Mátyás csukáját“ (*Gönczy Ferencz Ethnographia VI. 326.*) Más hagyomány szerint, mely a németben is megvan, Mátyás „jégtörő“ ha talál, ha nem talál, csinál. Tehát a vízcultussal állna összeköttetésben.

Talán még *Gergely nap* is: márczius 12-ike csak előfutára volt az ősmagyar húsvétnek. A Gergely-napnak, mint a *töredékes hagyományból következtetni lehet*, a tavasznak azon elő-ünnepe volt, melynek örömét „*Gergely-járó*” gyermekek hirdették volt hajdanában.

„*Gergely-jarást*“ sok helyütt még most is tartanak a gyermekek. Hajdan ennek nagyobb kelete vala.⁴²⁰

Göcsejben és a hol még nem múlta divatját, abban áll a „*gergelyezés*,“ hogy az iskolás gyermekek papír pántlikás

süvegekkel, néhol fakardokkal is ellátva sorakoznak s bejárnak falujokban azon házakat, melyekben iskolába való gyermekek vannak és engedelmet kapva, hogy a *szent-Gergely énekét* elmondhassák, közösen elkezdi énekelni iskolába hívogató éneküket, melyben említésbe jő „Gergely doktornak“ dicsérete mellett az eljövendő *madarak*, a *szép kike-ld*, *szép énekszóval való zengedezésök*,⁴²¹

Annak előtte a Gergely napjával összeeső *márezius 1'2-ikén*. kinek dicséretét zengedezék a nemzet ifjú sarjadékai, biztosan nem tudhatni. Bizonyára még nem a *tavaszmegerkezését*, miután e nap még hó is eshetik s ilyenkor *Gergely rázza a szakálát*. A palócz ősnaptár töredéke szerint „*Gergely leszáll a patkáról*, gondolkozik, hogy leszálljon-e?“

Nincsen ok nélkül, hogy a gergelyesek „*Gergely katonáinak*“ is mondatnak és némely vidéken (mint Erdély egyes helyein) az írott följegyzések szerint nem csupán hogy *kardosak*, hanem egymást meg nem sértve vagdalkoztak is az utczán. A palócz „gergelyesek“ a kihalt népszokásnak még emlékezetben levő hagyománya szerint távozóban *a mestergerendához ütötték kardjukat*, ha nem mindnyájan is.

Szóval a „gergelyjárók“ nem iskolába toborzók, hanem valóságosan „Szent Gergely vitézei“ (Pápa katonái.)⁴²²

Hogy a népszokást kiegészítsük, még érintenünk kell, hogy a Gergelyjárás nem csupán éneklésből, hanem mondókákból is áll, melyek részben tréfás természetűek. Ezeknek a háziasszony ajándéka vet véget, melyért szintén versben jár ki a köszönet.⁴²²

A „Gergely katonái,“ kinek vitézei voltak a kereszténység előtt? biztosan nem lehet tudni. Alkalmasint, a *Napé*, ki idegen országba hurczoltatva. szabadítás után vágvakozék. Ezért lehetett talán, hogy az úton is villogtatták kardjaikat, de senkit meg nem vágtak.

Hogy a Nap fölött a sok fejű sárkányok erőt vehetnek és azt a Hold- és Csillagokkal együtt országukba vihetik zsákmányul, valónak tartotta az ősfelfogás és a mese maiglan állítja, hogy:

„Vót a világon egy ország, a melyiknek az egin sem

csillag, sem hóvilág, sem nap nem vót; hanem hát sítét vót, mint a koromfekete éccaka.“

Mi nem egyéb, mint a nap *téli útjának megszemélyesítése*. A gyermek-gergelyesek tehát mindmegannyi hős „*kis Miklós*“-ok, kik a napot kiszabadítják a szerezsenyországi sárkányok hatalmából. És könnyű megszabadítanak, mivel az máris útban van hazafelé.

Megerősíti ezen mythologiai föltevést a *honit népszokás*, mely szerint a gyermekek szent-Gergely napján *aczélt* és *tűzkövet* tartva kezükben, köszöntének be a házakhoz ezen mondókával: „*aczélt hoztam, tüzet ütöttem kegyelmeteknek*” Erre az *aczélt* olyképen veti a földre, hogy az egy ideig seregjen.⁴²⁴

Az *aczel-kova* a magyar vallási régiségben, miként tudva van, a Tűz-istennek és a Nagyasszonynak egyiránt jelvénye volt.

Gyümölcsoltó-Boldogasszony egészen a kereszténység ünnepe-e, vagy márczius 25 táján már az ősvallás is ünnepelt és mely czimen? — adatok hiányában nem lehet vitatni. Azon körülményből ítélve, hogy ez ünnep körül különösebb néphagyományok nem csoportosulnak, egyenesnek látszik a következtetés, hogy ezen ünnep napja az ősvallás naptárában jellemző nevezete daczára sem volt jeles nap.

Az ősvallás húsvétja. Virágvásárnap. Nagypénteki babonák. Nagyszombati új tfiz. Határjárás. Piros tojás. Arany-tojás a pogány mordvákánál. A magyar csoknyázás, palócz kókázás, másutt kósányolás. Mátkázás, komázás. Öntözködés. Vízbehányó hétfő. Hajnalozók Erdélyben. Sz.-Györgynap nagy éjszakája. Sz.-Györgynap előtt talált gyík, kígyó, virág, mennydörgés. Boszorkány-gyűlés. Rejtett kincs mutatkozása. Szent-György hete.

Ősvallásunk *húsvétja*, a nyomok odavezetnek, hogy *Szent-György napja* volt. Végigtekintvén idetartozó hagyományainkon, kimondhatónak látszik, hogy míg az őshusvét ájtatos és örvendetes részében beleolvadt a keresztény húsvétba: addig gyakorlati részében, a *babonákban* maradt továbbra is naphoz kötött, *régi napjához*, melyen az ősvallási

gyakorlat szerint a természet örökifjú Nagyasszonya ünnepe.

Tehát sajátlag *húsvéti* és *szentgyörgynapi népszokásaink* együttvéve adnak számot az *ősvallás húsvétjáról*, mely a tavasz feltámadásának ünnepe lehetett.

Némely vidékeken, így a régi népszokások classicus földén: *Göcsejben* a virágvasárnapot megelőző szombaton gyermek-ünnep a *barkaszedés* és sokban hasonlatos a Gergelyjáráshoz.⁴²⁵

Ősjellegűeknek látszanak a szentelt, vagy szenteletlen barkákhoz kötött *babonák*, mint: annak a *hasfájás* ellen való használata. Dörgés alkalmával, hogy *a villám a házba ne üssön*, a tűzbe dobnak belőle.

Virágvasárnapján minden házból visznek *egy* csomó barkát a szentelésre. Az egyházba való belépés előtt *a torok fájás ellen jó egy szemet lenyelni*.

A nagypénteki *babonák* is pogánykoriaknak látszanak.⁴²⁶ *Nagypénteken* nem szabad ruhát szárogatni, mert akkor azon évben bőrt is fognak szárogatni (a szarvasmarhában kárt vullanak.) Nagypénteken reggel napfelkelte előtt jó a gúnárral és kakással paprikát vagy magyar borsot nyeletni. Ha nagypénteken reggel pálinkát iszik az ember, ha nyáron valahol elalszik is, a kígyó nem mászik a szájába. A ki nagypéntektől kezdve három egymásután való pénteken sót ad a tehénnek, az még azon tavaszon borjút fog kapni. Néhol nagypénteken napfelkelte előtt vetik el a palántamagot. A nagypénteki eső nagy szárazságnak az előjele. Ha esős idők lesznek is abban az évben, az eső a földet nem áztatja át rendesen.⁴²⁷

A mi a *Nagyszombatot* illeti, csak fentartással hivatkozhatom egy-két előregedett szokásra, mint olyanra, melyek talán még a pogány korból ágadzanak át hozzánk.

Így már Ipolyi gyanakodik, hogy az ó hagyományra vihető vissza a magyar kereszténység azon régiebb szokása, hogy Nagyszombaton az *új tűz* megszentelése után eloltatott minden tűz s helyébe a megszentelt tűz tétetett (Pozsonyi misekönyv.)

Nem bizonyos az sem, hogy azon nagyszombat-*későesti*

határjárása a fiatalságnak, melynek marostordamegyei példájára hivatkoztunk, az ó-hit korából származónak veendő-e, vagy nem?

A többi, mit különösen a húsvéti népszokások tekintében még érintenem kell, csakugyan arra vall, hogy az őshúsvét a mint beleolvadt a keresztény húsvétba: úgy átment vele az új ünnepbe a réginek vigassága és kedélyi gyakorlatos szokása is. Ennek egy-két példájára lehetetlen itt rá nem mutatnunk.

Ilyen a húsvéti *piros tojás*. Már Ipolyi említi, hogy a himes tojás készítése és ajándékozása a föld minden népeinél elterjedt és egészen az ó korba felvivő pogány szokás.⁴²⁵ Tehát biztosak lehetünk benne, hogy a tojás, bár mennyire találó symboluma legyen is az eltemetett s életre törő láthatatlan erőnek s így a *föltámadásnak*, — nem a keresztény nyugattól kölcsönzők őseink, hanem magukkal keletről hozák az ünnepi himes tojás használatának szokását.

Már rámutattunk azon mythikus jelentőségre, melynek a tojás az ősvallásban részese vala. Ezt e helyütt a rokon népekre és a saját hagyományainkra való hivatkozással támogathatjuk.

Nem az volt a fő az ősök hiedelme szerint, hogy az ünnepi tojások festessenek, hanem hogy az ősvallás szent növényének: a *foghagyma* (vagy *vereshagyma*) hójával való főzése által megszentelődjenek s titkos erőt nyerjenek. A népek helyütt csakugyan még ma is *vereshagyma-héjjal* és nem „börzsönynél színesíti a húsvéti tojásokat.

Az őshitregék kora tehát még nem ismerte a *piros*, vagy *himes tojást*, hanem a barna-sárga, az úgynevezett „*aranytojás*”-t, melyeket a *pogány mordvák* hite ma is vallásos kegyelettel vészén körül, több erőt tulajdonítván neki, mint a mennyit a keresztény néphit a húsvéti *szeneiteknek tulajdonít*.⁴²⁹

S látni fogjuk alább, hogy a színes tojásnak az ősvallás a húsvéton kívül is juttatott szerepet.

Áttérve a *húsvét magyar hagyományaira*, az látszik hangsúlyozandónak, hogy ezek a kereszténység szempontjából nem értelmezhetők; de annál érthetőbbek, hogy ha az ősfelfogás és gyakorlat maradványait látjuk azokban.

A hímes tojásról, tojásszentelésről már volt szó. Még a kihalóban levő húsvéti gyermekjáték szokásáról kell megemlékezni, mely szintén a húsvéti tojás kedvéért történik és teljesen ősrégi a vonatkozásokban.

Barna Ferdinánd emlegeti, hogy gyermekkorában még maga is gyakorolta játszó társaival a „csoknyázás”-t, mely abból állott, hogy két gyermek kiki a maga tojását hegyével egyik a másikéhoz gyengén ütögette, míg az egyik betört s ekkor a törött tojás a győzőé lett.⁴³⁰

Ennek hajdan országosan egy napja vala, a húsvét másodnapja, melyet közsokás ma is a szabadban tölteni. A „tojás összeütésének napja” annyira ismert időt jelentett, hogy régi írásokat még keltezve is találunk utána. Ma már nem sok helyen tartatik és nem is, mint külön gyermekünnep.⁴⁸¹

Szobb-on (Somogy) húsvét délutánján az isteni tisztelet végeztével tartatik a falu közelében egy nagy réten. A lányok „hímös tojás”-aikat magasra felhajigálják, nagyokat tapsolnak hozzá s ügyesen megkapják. Más helyen a legények laptáznak erősen, kivéven néhányat, kik a leányokkal dévajkodnak, s el-elkapdossák előlük a felhajított tojást. A gyermekek kettenként „kókányol-nak.” Összeütik tojásaikat, hogy kié erősebb s marad épen. A ravaszabbak fatojással *kókányolnak* s ha a turpisság kitudódik, egy kis birkózással hamar kiegyenlítik a dolgot s az eltört tojásokat közösen elfogyasztják.⁴³²

Ipolyi szerint ezen tojás-játék a palóctságban „kókázás” név alatt ismeretes.⁴³³

Őseredetűnek látszik még a húsvéti tojással való *mátkázás* és *komázás* is, mely még Vas megye némely vidékén tartja magát. A fiú fiúnak, a leány leánynak, ki vele egykorú s *mátkájának* (*komájának*) tartatni óhajt, ad, vagy küld egy hímes tojást, ki azt kettővel viszonzza. Ezután egymást *mátkának* (vagy másik helyen szokásos: *komának*) szólítják.⁴³⁴

Szóval megállapíthatónak látszik, hogy az ősmagyar húsvét kiváló jelvénye a *tojás* és a *véle készült téstás sütemény* vala, melyek őshagyomány szerint talán az ablakba

való kitevés által szentelődtek meg. Ezen vélemény azon göcseji néphitre támaszkodik, hogy: a ki nem küld szenteltetni, az a kosárba helyezett ételneműeket nagyszombaton este a szoba ablakába teszi ki s reggelig ott hagyja, mert *abban az éjjelben az Úr angyala minden házat megnéz s a künn talált ételneműeket megáldja.*

A hímes tojással találkozunk még a szokásos húsvéti öntözködésnél is. Kétségbenvonhatatlan, hogy az öntözködés is az ősmagyar húsvét hagyományaihoz tartozik. Ország-szerte divatozó szokás, mely épen azért nagy régiségre mutat, s látszólagos üressége vagy nyers kivitele daczára ősmithoszi eszme hordozója.

Jelentősége tekintetében annyi keresztény századok után csak a tapogatózás jutott késő osztályrészünkül. Nekem úgy tetszik, hogy a tél rabsága alul fölszabadult *vizeimnek* tiszteletére szánt vallási szertartás fogott eredetében lenni, melyhez a leányok egészséget, a nemzet ifjúsága erőt kötött.

De aztán, főleg hogy a gyöngébb nemet illetőleg kevés gyöngédséggel, sajátlag pedig nagy sok jó akarattal gyakoroltatott, a ma is szokásos *vízbehányó hétfő*-nevezet minden beszédnél jobban bizonyítja.

A régibb megfigyelés és a mai falusi gyakorlat meg-egyeznek abban, hogy a megöntés felért a vízbe való merítéssel, a mint hogy eredetileg, a „kerek tenger” hazájában talán csakugyan *vízbehányással* hajatott végre.

Mentől több vizet kap a leány, annál elégedettebb, minek oka az ősmeggyőződés homályos tudatában keresendő.

Úgy találtam, hogy a Közép-Nyárád mentén (Maros-Torda megye) föntartott öntözködési eljárás talán még legközelebb áll az ősvallás korának gyakorlatához:

„Minden valamire való leánynak a választottja, ha van, (írja róluk Gál Kálmán) szívbeli kötelességének tartja *húsvét szombatjának éjjelén*, tehát *húsvét viradóra* kedvesének kapujára, kútágására vagy háza tetejére, általában valamely azonnal szembetűnő helyre szép *fenyőágot* tenni. Nagyon élehetetlen a lányok között az, akinek húsvétkor nem tesznek *fenyőágot*.

Nem mennek azt öntözni, nem hívják a tánczba, nem veszik figyelembe, a kinek kapuján, vagy háza tetején nem látják meg reggel a *virágot*.

De a legények is sokszor drágán és nagy fáradsággal szerzik meg azt a két-három darab szép fenyőágot, melyet szeretőik számára szántak. Mert, ha nincs a falunak fenyvese, elmennek a negyedik-ötödik falu határába is érette, s ha pénzért vagy egyébért cserébe nem kapják, készek lopni is, de szeretőiket kigúnyoltatni nem engedik.

A három-négy darab fenyőág mesterségesen összekötözve és színes papírszalagokkal, *piros tojásokkal* feldíszítve, a lányt egész évre büszkévé teszi. Megtörténik az is néha, hogy (mivel szombaton éjjel elkéstek, talán épen azon éjjel szerezték és hozták messziről a fenyőágot s nem értek rá feltenni, vagy pedig maguk a legények megrestelték, ha egy-egy jómódú szép leány szégyen-szemre virág nélkül maradt) húsvét első napjának éjjelén tesznek még utólagosan egy-egy lánynak fenyőágot.

A tánczot rendszeren a falu legjobb tánczú 2—3 legénye: a *vőfélyek* rendezik és pedig egész esztendőn keresztül.

Ezek a vőfélyek aztán húsvét másodnapján reggel megkezdik a falu egyik végén a *hajnalozást*. Ez abban áll, hogy azon házakban, a hol fenyőág van, a hozzájuk csatlakozó fenyőágot tevő legényekkel együtt *muzsikaszóval* bemennek, a lányt (ki rendszeren az udvaron tesz-vesz) megöntözik. Néha nem sok kímélettel a *vdlloba* fektetik s vederral öntik rá a vizet, úgy hogy egészen lucskos lesz. A ház gazdaszszonya erre a *hajnalozókat* és *öntözőket* behívja, megtraktálja kalácssal, pálinkával, *piros tojással* s ha jobb módú, akkor nehány krajczárral is.

A vőfélyek felváltva szépen betanult ünnepi köszöntőt is mondanak. Hálát adnak Istennek, hogy e szent ünnepi napokat megérni engedte. Áldást mondanak a házra és lakóira. Bocsánatot kérnek, hogy a *ház virágszálát, hogy el m hervadjon, megöntötték*. Megköszönik a szíves vendéglátást és kérik egyúttal, hogy engedjék el lányukat délután a tánczba is.⁴³⁵

Es ezekben nagyjából a keresztény húsvétba átcsapott összekasokat kimerítvén, áttérhetünk az őszünnepek *ado-*

mákban mutatkozó gyakorlati. részére, melyek eleitől fogva „Szent-Görgy” napjához kötvék.

Ezen babonák pedig komolyabb oldaláról mutatják be az ősidők húsvéti *tavasznqxít*, különösen annak előestéjét és éjszakáját. Ez a jó és rossz szellemek megmérkőzésének nagy éjszakája, és gondot okozó napja a védekezésnek, melytől függ az egyes gazdaságnak és sokszor az egész termő évnek sorsa.⁴³⁶ A boszorkányok, kik ilyenkor gyűlést is tartanak, a legserényebbek a rontásban, a gazda pedig a védekezésben. Különben a *nyírfa*: a Nagyasszony szent fája elegendő távoltartásukra; de ronthatnak a szőlőkben, réten és vetésekben, melyeken a harmatot lepedővel szedik föl, hogy új bőgrébe kicsavarva, bűvös szerül eltegyék.

Szent-György éjszakája a szent-éjjelek egyike. Ezen éjszakán megszólal a fű s megmondja: mi hasznát lehet venni. Különben a füveket Szent-György előtt kell szedni, mert Szent-György után már elvették a boszorkányok a foganatját.

Már a Szent-György előtt való napok is jeles napok.

A göcseji néphit azt tartja, hogy: aki Szent-Györgynap előtt *kígyót* vagy *gyíkot* fog s ezeknek torkát megnyomogatja, az ő kezétől a megnyomogatott torokfájásak baja megszűnik s maga az illető egész éven át mentes lesz a torokfájástól.⁴⁸⁷

A Szent-György napja előtt talált kígyónak levágott *feje* bűvös szer, vagy óvó eszköz; még a *bot* is, melyvel agyonütetik, erőt nyer. *Zsírja*, *bőre* köszvényeseknek igen jó orvosság (Szatmár).

„A szent-Györgynap előtt talált hangyabolyt az asszonyok megbolygatják, hogy annyi csibéjük *biszeregen* abban az évben az udvarban, mint a hány hangyát ott láttak.“

A Szent-György nap előtt talált virág megszártva orvosság.

„A ki Szent-György nap előtt kezét csalánnal megdörzsöli, annak a keze abban az évben a csalánésipést nem érzi.“⁴³⁸

A ki Szent-György előtt dörgést hall, a közelében talált kerítést rázza, hogy azon évben a hideglelés elkerülje.

„A ki Szent-Györgynap előtt először dörgést hall, vesse magát rögtön a földre s ott többször henteregen ide-oda, akkor azon évben nem lesz gyomorfájása“⁴³⁹.

Hegyhát vidékén: Szent-Györgynap előestéjén szokás *nyírfaágakat* tenni az ablakba, ajtófélfába, istálló elé kerítésre, sőt még a buzavetésekbe is, hogy a boszorkányokat távoltartsák a háztól, az emberektől és állatoktól.⁴⁴⁰

„Szent-György nap éjszakáján gyűlnek a boszorkányok *Szen-Gellő* hegyére tanácskozni. Ilyenkor vigyázni kell az embernek, hogy az ördög meg ne *nyergelje*. A ki ez éjjel baloldalán fekszik s lába vagy keze keresztbe van téve, ahhoz nem férhet rossz.“⁴⁴¹
Szent-György éjszakáján mutatkozik a *pénz* is, mely mint a tűz lobban fel, miről a szathmármegyei néphit sokat tud.

Szent-György napjának *egész hete ünnep volt az ó-törvényben*, a mint ezt a göcseji néphagyományból következtetni lehet. „Ha a baromfiat Szent-György hetén ültetik meg, a csibék nagyon „ferdén“ (hiányosan) kelnek ki.“

És ezzel húsvéti hagyományainkat nagyjából kimerítettük s a tavaszi jeles napokon ilyképen általestünk.

*

A májfa a palóczok közt. Honti szokás. Pünkösdi májfa Muzslán. A somogyi májusfa váltság. Kis leányok pünkösdi járása a palócz földön, Csallóközben. Dalos mondókaik. Pünkösdi király- és királyné választás. Mythoszi vonatkozása. Pünkösdi babonák.

Hozzáláthatunk folytatólag a nyár — mythoszi hagyományainak összeszedéséhez.

Ilyen mindenek előtt május elsején a májfa-állítás szokása, melyet látszólag kölcsönzésnek kell tekintenünk; de lehet nem minden alap nélkül ősgyakorlatnak is vitatnunk. Nekem az látszik helyén levőnek, hogy beérjem a májfa-állítás magyar ősvoltának okaival.

Nincsen nagyítás úttörő mythologusunk: Ipolyi állításában, hogy a májfa-állítás magyar faluinkban köztudomás

szerint napjainkig „élénken divatozó szokás.“ Hogy sok helyütt ilyenkor reggel majdnem minden ház előtt, melyben eladó leány lakik, látható ilyen fa.⁴⁴⁸

Még az annyira elzárkózott és szokásaikban eredeti *palóczok* közt is otthonos a „májfa“ állítás.

„Ezt, mondja Istvánffy, a palócz legény el nem mulasztaná semmiért sem. Ha május elseje hétköznapra esik, a májfát rendszeren a legközelebb eső vasárnap reggelre szokták felállítani. Kimegy a legény előtte való nap az erdőre, olykor 'a harmadik falu határába is, ha közelebb nincs, kiválasztja ott a legszebb, legsudárabb fiatal nyír-fát s ha kell, nem sajnálja érte megfizetni az 1—2 frtot sem, ha pedig nem adják, elloppja szépszerével. Odahaza aztán a nyír-fát gályáitól szépen megtisztítja, csak a tetején hagyván egy kis lombkoronát, azt azután czifra kendőkkel, pántlikákkal földísztíti s éjnek idején elviszi szeretője udvarára és ott a kapu mellett földbe-ásva felállítja. S ki boldogabb, mint a kinek kijutott a miiga májfája s büszkébb, mint az, a kié a legmagasabb, legsudárabb az egész faluban.“⁴⁴⁸

Nem egy ok szól amellet, hogy a májfa-állítás szokását eredetinek tartsuk; annál bajosabb adatok hiányában meghatározni, hogy ünnep volt-e vagy csupán jeles nap amikor a zordonabb éghajlatú haza tavasz ünnepének emlékezetben tartott évfordulója? A babonás hagyományok teljes hiánya kevésbé merész föltevésre sem ad jogosultságot. A hagyományos nyírfa, melynek az ősünnepekből nem volt szabad kimaradnia, csak fél ok arra, hogy május elsejét az ó-törvény szent napjai egyikének nézzük. Annál is inkább, mert a hagyományos májfák állításának nem mindenütt május elseje az ideje és nem egyes hajadonoknak kitüntetése a bevallott célja.

Ipolyi úgy tudja, hogy állítottak „közös“ májfák is. Tudja, hogy *Honiban* az Ipoly völgyén (ő Peszek környékét említi) az ilyen fákra kendők és szalagok tűzettek és ezeket onnét le kellett löni s a lövő az összegyűlt leánysereg haláltára kedvese ki-kiáltott nevében próbált szerencsét.⁴⁴⁴

A májfák állításának nem is mindig május elseje az ideje.

Fönnebb láttuk, hogy az némely helyeken a hajadonok hűsvéti kitüntetése; másutt pünkösdi mulatságnak van az szánva. Így Muzslán (Esztergomm.) a májfa magas póznára emelve *pünkösdi hétfőn* a fiatal bíró, a fiatalság által választott első legény háza előtt állítatik föl s körülötte nagy vígan járja el a fiatalság a pünkösdi tánczot.⁴⁴⁵

Midőn vitatom, hogy a májfa-állítás magyar szokás, egyszersmind nem állíthatom, hogy az nem volt meg szomszédainknál is, vagy hogy az eltérések mindenike jogosúlt arra, hogy eredetinek tartassák.

Pünkösdi a nyár első, határozott jellegű ünnepe a néphagyományban. Észrevehetőig nagy a különbség a meghonosodott és eredeti pünkösdi népszokások között, miként az a következő példákból kiviláglik.

A somogy megyei lengyeltóti legénység „május elsején az egyház elé hatalmas május-fát állít le Csáky Elek tudósítása szerint. Ez ott marad pünkösdi-hétfőig. E napon kora reggel lóháton színeskendő zászlókkal berúgtatnak minden egyes ház udvarára, közrefogva a „maskurás“-nak felöltözött lovast. Csodálatosan is néz ez ki. Fejére egy zöld gályából font alkotmány van téve, mely oly terjedelmű, hogy Lovát is befödi. Az udvart körülnyargalván, az egyik legény verset mond, azzal végezvén: adjanak tojást vagy pénzt a legények részére májusfa váltságul, mert ha nem, úgy feltipratják az udvart, hogy az járhatatlanná válik.“⁴⁴⁶

No hát ez nem lehet magyar szokás. Nem magyar eredetre mutat az „ugocsai pünkösdi királyválasztás“ sem, mely azzal végződik, hogy az utcán végigvonuló „királyt“ minden kerítés mellől, minden kapu sarka mögöl hamuval telt fazékkal, törött tállal, rossz edénnyel fogadták.⁴⁴⁷

Nem ilyenek a mi pünkösdi hagyományaink!

És nem is vagyunk egészen szűkében az idevágó hagyományos adatoknak, sőt akár osztályozhatjuk azokat.

Talán nem tévedek, mikor az elsőséget a kis leányoknak adom, s e részben a *palóc* gyakorlatra hivatkozom, kiknél a leánygyermeknek a „*Mi van ma*“ járását a pusztító korszellem napjainkig nem volt még képes fölöslegessé tenni. Pedig, a mostani gyakorlat már tartalom nélkül való

szokás, melynek csupán az öntudatlan -mythikus értelem tudhat becset adni.

A „mi van ma“ járásának pünkösdi első napja az ideje. Délben megkezdik s járnak egész délután naplementéig, de csakis leány-gyermekek, miként Istvánffy Gyula írja:

„Valamennyien fejez ingvallba, piros, virágos szoknyába vannak felöltözve s egy közülök, rendesen a legkisebb, a *rpünkösdy kirá'né*,“ kinek megkülönböztetésül a többitől fejére *rózsakoszorú* van téve. — Összeszedelődzöködik 10—12 ilyen palócz kis lány, beállítanak a gazda udvarára s ott az ablak, vagy a pitar-ajtó előtt körbe állva, egymás kezét megfogják s a kis pünkösdi királyné előtt addig forognak, míg a következő dalocskát el nem éneklük:

Mi van ma, mi van ma. Piros pünkösdi napja.
Haónap lesz, haónap lesz 'A másogyik napja:
Ne tipegj, ne tapogj, Mer' ha mé'tapodod
A pünkösdyi raózsát, Megadod az árát.
Csak fürgyik, csak fürgyik A fekete csaóka.
Szájjon a házokra, Az égek harmattya,
Mint azelőtt szállott Az apostolokra.
Lyányok ü'nek a toron'ba Aran'koszoróba
Ára ménnek al legények Sárga sarkantyúba.
Ha jaó jányok vaónátok Nékem köszönnétek,
Lévénném a süvegem Annak Öró'nétek,
Péz vaóna, csengene, Uaózsá vaóna sérgene.
Mégis kiserdü'ne. (Dicsértessék a Jézus Kirisztus I)⁴⁴⁸

Ipolyi szerint *Kilitiben* (Csallóköz) hatjával állnak össze a leánykák fejérbe öltözve, fejökön rózsakoszorúval s egy *fa-bábot* hordoznak szépen felöltöztetve, virágokkal, koszorúkkal s koronával feldíszítve s midőn véle a ház ajtajához érnek, énekszóval vagy a nélkül rákezdik:

Elhozta az Isten piros pünkösdi napját,
Mink is meghordozzuk királynénk asszonykát,

mire a bábot, a mint bírják, olyan magasra emelik ezen felkiáltással: „*A ketek (kegyelmetek) kendere ilyen nagyra nőjön ni!*“⁴⁴⁹

Első sorban méltán hozakodtam fel a kis leányokkal, mert a pünkösdi öreg hitregének ők az utolsó pártfogói s dalos és mondókás ajkaik őrzik az ó-vallás énekének töre-

dékét: a legeslegrégibb nyelvemléket. Különben bizonyos, hogy az ősvallás ezen *nyári énekét* is elveszettek kell tekintenünk.

Az ős hitrege nyomai visszamenőleg mutatkoznak még vagy csak mutatkoztak a serdültebb ifjúság ünnepi kedvtelésében. De természetesen ez már pelyva és nem búza az ős mythosz helyett.

A mai pünkösdi fiatalsági ünneplések már jobbjára elfajultak, Ipolyi még ezt írhatta nógrádi, honti, gömöri,-csallóközi, tehát jobbjára palócz esetekre hivatkozva: „A szokás mai gyakorlata tudomásomra ebből áll: pünkösöd napján (gyakrabban csupán pünkösöd-hétfőn) az ifjúság a délutáni táncz és zene előtt választ maga közül és pedig a legények külön egy *királyt*, a leányok is egy *királynőt*. Amaz az ünnep feje és rendezője, emez dísze. Az ünnepélyes öltözékkel, szalagokkal, kendőkkel és virágokkal való földízítés mellett fejükre *korona*, vagy csak *virág koszorú* tétetik, kezükbe virágokkal díszített királyi pálcza adatik. Olykor azonban ezt az általa rendelt szolgáló viszi előttük. Ehhez a leány arcza fejr lepellel elkendőztetik, ugyancsak ő karjára virágokkal telt kosarat tűz s ha az ajándékok sokasága megkívánná, ilyeneket visznek utána szolgáló leányai is. Végül négy fejérré meghámozott botocskára köttetik egy nagy piros kendő négy vége s menyezektint vitetik négy leány által. Az egészet kézen fogódzva körre alakúit legények és leányok tánczoló serege veszi körül s megkezdik a tánczot a falu korcsmája, a király és királyné háza előtt, honnét a menet házról-házra folytatódik. Minden ház előtt eljárják a körtánczot; mire a ház gazdasszonya kilép, székét téve a ház elé a királynak és királynőnek s kosarába ajándékot vetve, mit a királynő virághintéssel viszonz. A pünkösdi királynő arcza lelepleztetik s a pünkösöd ünnepére vonatkozó alkalmi versek egyszersmind a ház urára és asszonyára vonatkozással, szavaltatnak vagy egyhangún dúdoltatnak, minek ismétlődő zárversei visszhangoztatása közt a csoport eljárja a *kör- vagy tipegő tánczot*.¹⁷⁴⁵⁰

Mintha a töredékek még a táncz minőségét is jellemeznék. Azt hiszem, hogy lassúbb ütemben lejtettek az e fajta szövegnél:

Jó legény! jó legény! Jól meg fogd a kantárt!

Ne tiposd, ne taposd A pünkösdi rózsát.⁴⁵¹

Míg ellenben egészen szapora lejtésszel adták vissza a refrainszerű záradékot:

Hadd tapodjuk, hadd tipodjuk

Piros pünkösöd napját!

Hogy régenten ez lovon történt, azt a fönebb említett palócz kis leányok verses mondókája is bizonyítja. Az adatok gyér volta miatt bajos eligazodni, hogy vajjon ezen játékos kedvtelésnek nem felel-e meg egy korábbi kor komoly eljárása, avagy a pünkösdi ifjúsági vigalmakat minden átmenet nélkül a kereszténység fosztotta meg mythoszi jelentőségétől.

Hátha e kérdésre a mese adná meg a feleletet, mely szerint a napot visszaszerző hős menyegzős ünnepséggel fogadtatik s ezért lett a fiatalság ünnepe!

Vajjon a pünkösdi ínythoszszerű népünnep nem része-e a vele szomszédos szent-Ivány napi ó-ünnepnek? még véle-ményezés nélkül kell hagyynom.

Még érintenünk kell a pünkösdi néphagyományt. Pünkösöd napján Göcsejben napfelkelte előtt a leányok a búza harmatjában mosdanak, hogy szépek legyenek. Szintén napkelte előtt bodzavirágot szednek, mely torokfájás ellen használ. A disznó állat megfőzik, levét a disznókkal megitatják, hogy azokat azon évben veszély ne érje.⁴⁵²

Szent-Iván (virágos szent-János) éjjele.

Tűzünnepünk maradványa. Szertartásának hagyományai a palóczoknál. A hajadonok ünnepe volt. Koionyfalusi részlet. A porki leány tfizugrása. Pozsony- és hontmegyei régibb gyakorlat. A hosezú szentiványi ének töredékei és hitregei fontosságaik. Babonás szokások.

A Szentivánéji tűzünnep a szent királyok által leginkább tilalmazott s a népszokásban legtovább föntartott maradványa az ősvallásnak. Az év legszebb részében, leghoszsabb napján: június 24-én tartatott s a „*Napistennek*“ szentelt ünnep volt.

Hagyományának töredékei mai napig fönvannak. így a jó *palóczoknál* a szentivánéji tűzугrásban. Az őshagyomány

tudatának hiánya mellett a falusi elüljáróság ellenkezése is meglevén, nem csoda, hogy ha e festői népszokás mindig jobban összébb zsugorodik és ma már semmi sem emlékeztet rá, hogy a Napisten nyári nagy ünnepének áldozati szertartását koptatta meg az idő ennyire és tette gyermekjátékká.

„*Párad, Bodony* községekben, mondja az *Ethnografia*, Szent-Iván napját megelőző este, midőn a nap a hegyek mögött már leáldozott volt, kimegy a falu apraja-nagyja, leányok, legények a községet környező emelkedettebb helyekre, ott aztán tüzet gyújtanak s a fölcsapó lángokon keresztül ugrálva kiáltozzák: „*Törés ne legyen a lábamon! Törés ne legyen a lábamon!*“ Majd a leányok csomóba kötözött „tisztos füvet” (stachys) tartanak a tűz füstje fölé egy darab ideig s azt égnek dobálva kiáltják: „Illyen na’llegyön emménk kendereönk! Illyep na’llegyén emménk kendereönk!”⁴⁵⁸

A megfüstölt tisztosfü-esómókat, mint „szörnyen hasznos füvet” hazaviszik s abból a betegségben sinlődő gyermekek számára készítenek fürdőt.

Dorogháza, Szuka, Mindszent környékén pedig a nagyobb lányok a tűz közelében két sorjával egymásnak szemközt állanak s a szemben állók egymás kezét megfogják erősen, azután két leány egy 6—7 éves kis leánykát két oldalról végig sétáltat a sorban állók kezefején, mi közben folyton ezt kiabálják: „Ég Buda vára, ég Buda várai“ S a mely párnál a kis leány már elhaladt, azok ismét a sor elejére szaladnak, ott újból összefogják kezöket, hogy a kis leány másodsor, harmadsor is végig sétáljon köztök s ez így tart mindaddig, míg a tűz meg nem szűnik lobogva égni s csak azután ugrálják keresztül a parazsát.

A *ballaiak* meg mikor már leszállott az este a tájra s a Gönczöl szekerének csillagfénye kigyuladt az égen: akkor vonulnak ki a határbeli dombokra. Ott hosszú póznára kötözött szalmacsomót gyújtanak meg s azzal ide-oda futkosnak. Régebben ily szalma-csomót többet is meggyújtottak s azzal vagy kigyózó vonalban futkostak egymás után, vagy úgy állottak össze, hogy az égő csóvák lángjaiból egy kereszt formálódott ki.⁴⁵⁴

Utolsó föllobbanásai az ősök szent tűzének!

Hogy Szent-Iván vagy nyári máskép virágos szent János napja ennek előtte szertartásosabb volt s jobban kidomborodott; hogy az kiváltképen a hajadonok ünnepe, kik ekkor a titkos jelentésű Magyar Ilonához fordultak, hogy férjhezmenetelökben legyen segítségökre, — az hagyomány-régiségeinkben még elég kivehetően nyilatkozik.

Erdélyi írja, hogy e nap az országban néhutt, nevezetesen Nyitra megyében, *Kolony* vidékén bizonyos népi mulatságok ünnepe igen régi szokás szerint, mikor a helyesgtől távoleső, leginkább halmos helyieken, többnyire szalmas rőzse-tüzeket rak a falubeli ifjúság, főleg a leányok (mert a fiuk inkább csak nézők), vivén magukkal párlásra szükséges „virágos“ füveket s a tűznek lángját énekszó mellett keresztül ugrálják. Milyen:

Virágos szent János, éjszakád világos.
Míg előtted leszek tiszteletet teszek,
Csak addig világos, légy aztán homályos.

*

Hajtsuk, hajtsuk a cseresnye ágát,
Mert most éli szép világát
Hadd szakasszak szépéből.
Szeretőmnek színéből.⁴⁵⁵

Abból: hogyan és mikép ugorja át a tüzet valamelyik, jósolni szoktak a férjhez-menésre. A közmondás: „Elugrotta, mint *Perk-i* leány a férjhezmenést,⁴⁵⁶ — úgy értendő, hogy szegény' tűzbeesett és összeégette magát. Közmondás, hogy: Hosszú mint a szent Iván éneke. Ez az ének azért hosszú, mivel az ünnep, vagy szokásos multság két hétig tartott, melynek Szent-Iván napja épen közepére esik.⁴⁵⁷

Ipolyi meg hivatkozik még pozsonyi és honti egykorú gyakorlatra is. „Bősön, Bakán s a dunaparti helyesgekben, hol még divatos (írja Karcsay után) szolgalegények rakják estén a falu végén. Rőzsét kérnek össze e czélra, ha nem kapnak, úgy veszik el s összeállítják azt rakásba hegyével fel, azután alul meggyújtják s körül tánczolják, különféle dalokat énekelve. Hajdan volt, mondják, erre egy különös hosszú ének: a Szent-Iván éneke. Midőn a tűz lelohad, átugorják, hogy *ha a faluban tűz támad, el ne terjedjen.*⁴⁵⁸

Kilitiben szerinte, hat pásztor legény szokta rakni a tüzet, melyen mindegyikek háromszor átugrik, a gazdasszonyok pedig vizet melegítenek mellette, mely óvszer a káposzta-hernyó ellen.

Hontnak dunaparti részén pedig az a szokás, mondja Ipolyi, hogy az előestén kimén az ifjúság a Duna feletti partokra, a leányok a part alján állanak, az ifjak a tetején. Tüzet rakva botjaik végébe karikát illesztenek s azt a parázsba raegtüzesítve megforgatják s a Dunába sújtják, miközben az alakjából és értelméből kiforgatott daltöredéket ujongják:

„Ipsiláng, ipsiláng, ipsilangi rózsza,
Rózsza volnék, piros volnék,
Karika volnék megfordulnék
Kire, kire, kire? (-----ók őrszjő)-re.“⁴⁵⁹

Bezzeg hízik, ki a nevét hallja említettetni.

*

Ritka rendet vágtam, sűrű boglyát raktam
Hej, hej rózsám gyere velem (ugrik) „Keszihócz“-i.

A leányok koszorút kötnek s azt egy közeli fára hangyalják, a kié az ágon megakad, még azon évben férjhez megy.⁴⁶⁰

A hosszú Szent-Iván éneke elkallódott. Egyes darabkáival a gyermekek játszanak, tánczolva énekelvén:

Kis kacsa fürdik Fekete tóba

Anyjához készül Lengyelországba
Szerelem, menyem, szép lánybarátném, —

A kit szeretsz, vedd el.

Ezt szeretem, ezt kedvelem,

Ez az én édes kedvesem,

Ha pénz volna pendülne,

Rózsza volna, csendülne

Mégis kifordúlna.

Ég a gyertya ha meg gyújtják,

Mikor ezt a tánczot járták.

Járad, járad

víg

katona

Hadd

dobogjon

ez

az

nóta

Állj ki már I

(Eger, Türk Frigyes gyiijt.)

Ilyen *ősvallásos költészeti maradványt* szinte fölös számai szedhetünk a gyermekek ajkéről még össze; de a

hosszú szentiványi ének reánk nézve elveszett, miután az összefüggőbb meglevő töredékek sem egyebek, mint értelmezített és átérzés nélkül hangoztatott alkalmi mondókák, illetőleg énekes recitációk.

Végül még kísérletet kívánunk tenni abban, hogy e szent éj utolsó korszakának képét adjuk leírásban. Hogy ezt tehetjük, jegyzeteiben főleg *Kelecsényi Pálnak* és a *kólonyi népszokás* szívósságának köszönhetjük.

Lehetséges, hogy a kereszténység előtt való ó-korban aczél-kovával kicsalt szikrából lett gerjesztve a nagy éjszaka szent áldozó tüze; de nem valószínű, hogy bár a legrégebb korban, a meddig tudniillik hitregés hagyományaink fölnyúlnak *fadörzsölés* által fakasztották volna az ünnepi szent tüzet, mert hogy egy kerék (melynek küllői kilenez fából készültek) akár tengelye körül való forgatása, akár az agyán keresztül tolt kőrürúd dörzsölése által idézhetnék elő, ez az egyszerűsége törekvő régiséggel ellenkezik és e gyakorlatot német utánzatnak tüntetné föl.⁴⁸¹

Úgy látszik, hogy a *tűzrakás már a leányok dolga*; mert ezek éneklük:

„Tűzét megrakoljuk, Négy szögre rakoljuk,
Egyik szögén ülnek Szép öreg emberek
Másik szögén ülnek szép öreg asszonyok,
Harmadikán ülnek szép ifjú legények,
Negyedikén ülnek szép hajadon lányok.”

Mintha ezen elrendezés többet akarna jelenteni és jelezni, mint közönséges csoportosulást! Mintha itt többről lenne szó, mint egyszerű profán vigalomról!

Míg a hálaadás örömtüze magasra törő lobogó lánggal ég, addig a fiatalság azon énekeket éneкли és játékokat űzi, melyeknek töredékei imitt-amott fölmerülnek még, de már az ősvallás szelleméből kiforgatva, sőt az érthetlenségig módosítva és megcsonkítva.

Kezdetét veszi a *tűz által való tisztulásnak*: a *tűzugrásnak szertartása*. Tűzugráló énekes mondókák:

„Meggyülendő (Barta) kőháza, Oltasuk, oltasuk!
Jaj, ne hagyjuk szegényeket, Oltasuk, oltasuk! (ugrik)

(a többiek): Mely magas rút a faága, elágazott
 A tengeren által hajlongott.
 Egyik ága hajlott (Barta) udvarába;
 Selyem sárhajú Magyar Ilonának,
 Hajon felül gyöngykoszorú, Gyöngy másik ága.
 Hajlott (Barta) udvarába,
 Selyem sárhajú Magyar Ilonának,
 Hajon felül gyöngykoszorú, gyöngy.“

Minden leány annak a nevét mondja, akihez hajlik a szíve s azután átszőki az illatos füvek által fölszított tüzet.

Úgy látszik, hogy ezen nagy éjjelen is *beszédese*ek valószínűleg a virágok és illatos füvek, amint ez kiténik a „*virág-ének*“-ből:

Háromféle virág vetekedik vélem.
 „Mit vetekedsz vélem, ékes szép virágom
 Mikor megyek véled, maradsz ékességem.”
Búzavirág mondja: „Ne vetekedj vélem,
 Mert bizony én vélem széles e világ él.”
 „Mit vetekedsz vélem, ékes szép virágom,
 Mikor megyek véled, maradsz ékességem.”
Szöllővirág mondja: „ne vetekedj vélem,
 Mert bizony én vélem áldozatot tesznek.”
 „Mit vetekedsz vélem stb.”
 Az *Ibolya* mondja: „ne vetekedj vélem,
 Mert bizony én vélem lányok dicsekesznek.”
 „Mit vetekedsz vélem stb.”⁴¹³

Elkoptatottak, csonkák és érthetetlenek a következő sorok, melyekhez az ősfelfogás nyilván „a fáradtan megérkezett s anyja ölében édesdoden szendergő Nap“ mythosát kötötte:

„Lassan csendeljotek én apró diáki in
 Hogy aludjon Mária felköltjén.”

A hosszú szentiványi énekben emlékezet fogott történni bizonyosan a *fák és vizek tündéreiből* is. A kolonyi töredék azonban e részben is egészen elköznaposodva mutatkozik:

„Ha a dió megéri, a levele lehullik
 Roppan dió mogyoró levél alá.

Hajtsd rózsám bajosad a cseresne ágát,
 Hadd szakajcsak szépébül, szeretőmnek szépéből,
 Magamnak a javából.“ „Roppan dió mogyoró levél alá.”

Ha én volnék a budai nemesasszony,
Kisöpreném a budai nagypiaczot,
Megöntözném *hidkőkútnak* a vizével,
Behinteném apró pünkösti rózsával.”

„Rendvei ülnek a szép lényok, Rendvei néznek a *tükörbe*, (? folyó vízbe)
Ha a tükör nem hazudna, Náladnál szebb vaj ki volna?⁴⁶⁴”

Olyanok, ezek az ősvallási énektörödékek, leszámítva a keresztény ivadékok igazítását, mint a sokat forgatott öreg könyv, mely a késő unoka kezébe már elrongyolva, olvashatatlan mivoltában jut.

A nyári ősi természetünnepnek megvannak nyomai végfűi a néphitnek a naphoz kötött babonás föltevéseiben is.

Némely helyütt a tűz üszkét fölszedik s a káposzta palántáját hintik meg a porával, hogy hernyómentes legyen, majd a marha jászolába teszik óvszerül; a marhát áthajtják rajta. A kiliti asszonyok, miként láttuk, vizet melegítenek mellette a hernyó ellen.

*

Kétasszony napi babonák. Szent-Márton fejr lova. Szent-Márton ludja, mint időjós. A jövő megnyilatkozása Andrásnap éjszakáján. Dózi, czeplédi, szegedvidéki, érkeserői néphit. Borbála napján nem szabad fonni, varni. |

A mondottak után a *Kétasszony nap* (Nagyboldogasszony és Kisasszony, vagyis augusztus 15 és szeptember 8) közt állítanak meg a hagyományok. „*Két asszony közt legjobb a tojást eltenni*“⁴⁶⁵ tartja a közmondás. Göcsejben is azt tartják, hogy a kétasszony napi csibék jól tojnak s az ezen időközben szedett növényeket gyógyításra használják. A mely ruhát kétasszony nap közt szellőztetnek, azt nem eszi meg a moly. A magbuzát kétasszony nap között kell kicsépelni s a hombárban levő búzát is ilyenkor szellőztetik, hogy meg ne üszkösödjék.“⁴⁶⁶

Vájjon azonban az ősvallás ismerte-e ezen keresztény ünnepek egyikét vagy másikat, illetőleg az új hitágazatok nem vontak-e magukhoz ősi hitregéket? — adatok hiányában nincsen okunk sem vitatni, sem tagadóra fogni.

Szeni-Márton (november 11) szürke vagy fejér lovon érkezhetik. Fejér lovon jött, ha hó esik. Az első hóesés a hónapnak a hányadik napján történik, tavaszig annyszor fog még esni. A szent-mártonnapi liba mellsontja megmondja, milyen lesz a tél: ha fejér = havas, erős lesz a tél; ha szürke nem lesz sok hó.

Andrásnapkor a hajadonok a jövő kitudása végett ólmot öntenek. „Ha Andrásnapkor a leányok bőjtölnek, akkor a rájövő éjjel megálmodják, hogy milyen urok lesz. Ugyan e napon egész nap bőjtölve, csak három szem búzát szabad a leányoknak enniök, éjjel pedig fejevántosuk alá férfi ruhát kell dugniok s leendő férjök álmukban hozzájuk megy s őket megsimogatja.”⁴⁶⁷

Deésen „András napján a leány“ miköz lefekszik, megesszik. égy fél zsemlét, a másik felét pedig a feje alá teszi. Osztán megiszik egy fél pohár vizet, a másik felét pedig maga elé teszi. A ki álmába a fél zsemlét megeszi s a fél pohár vizet megiszja, az lesz a (z)ura.”⁴⁶⁸

Czeglédén „András écczakáján féltojást meg nadrágot tesznek a jányok a párna alá, osztán megbűtülük ást a napot, hogy megá'mogygák: ki lesz az uruk.”⁴⁶⁹

A *szegedvidékiek* is azt tartják: „Bűtöld mög András napját, mögálmodod: ki vösz é feleségnek.”⁴⁷⁰

Ér-Keserűn úgy tudják, hogy *Katalin napjának* vagyon ilyen foganatja: „Ha Katalin napján (november 25.) bűtölsz, megálmodod: ki vesz el.”⁴⁷¹

Ez az általános néphit föltételezi, hogy az ősvallás kora András napja táján ünnepelt s ha a jelek nem csalnak, őseleink a Nagyasszony évi nyolcz ünnepének egyikét ütötték volt ez alkalommal, mely másként a hajadonok ünnepe volt.

Göcsejben „Szent-Borbála“ is jeles nap. Talán az előbbinek volt kiegészítő része. A mondott vidéken „Borbálakor este tollat fosztanak. Nem fonnak; ha fonnának, Szent Borbála bedobná az ablakon az orsót s a fonál kóczzá válnék. Varni nem szabad e napon, mert a tyúkok tojókját bevárnák.”⁴⁷²

Lucza napja. (Deczember 13.)

Lucza-nap hagyományai és ünnep-voltának nyomai. Luczanapi gyermekjárás (kotyolás). A vasmegyei palázolás. Lucza széke. Lucza-naptár.

Kinek lehetnek ünnepi hagyományai?

Hogy ezen az ünnep körül tájékozódhassunk, a különböző tájak szokásait kell előljáróvá tennünk, tőlük függvén, hogy mely véleményben legyünk e nap iránt, mely mint ősünnep ma is számtalan népies szertartással ünnepeztetik.

A *szegeavidéki* néphagyomány azt tartja, hogy „Lucza napján abroncs közé szórj a tyúkoknak ojan *kását*, a ki a disznóölésbű’ kimaradt: gyüvőre sokat tojnak.“ (Ugyan e nap a parasztházakból nem adnak ki semmit kölcsön, mert így kivinnék a házból a szerencsét). Továbbá e napon nem szabad egy öltést sem varrni, mert a tyúkok nem tojnának.⁴⁷³

Bácsmegyében is Lucza-napja a legbabonásabb nap az évben. Miként *Nagy József* értesít: Luczanap *előtt való este* nem szabad átlépni a ház kapujának küszöbét, mert. különben átlépi a Luczát, a mely szerencsétlenséget hoz az illetőre. Luczanap előestéjén, hogy a Lucza be ne jöhessen, bezárják az ajtót.⁴⁷⁴

Luczanap *reggel* korán 8—10 éves gyermekek járnak házról-házra, bejövét köszöntenek: „Dicsértessék a Jézus Krisztus.“ Aztán vagy 10—15-ször elmondják: „kot-kot-kot-kot-kotkodák, minden napra egy tojás.“ A hol nem hagyják őket elmondani, onnan elviszik a tyúkok hasznát. A hol a fiuk sokat kotkodákolnak, ott a tyúkok sokat tojnak.

Luczanapkor semmit sem adnak ki a házból; semmit kölcsön nem adnak, kölcsönt vissza nem fizetnek, boltba vásárolni legfeljebb hitelre mennek.

A ki Luczanapkor pénzt ad ki, annak Lucza a mel-lére ül.

Varrni Lucza napján nem szabad, mert különben a „tyúkoknak gatyát varrnak” s azok abban az évben nem tojnak.

Lucza napján a tyúkoknak három abroncsba teszik az eleséget és azontúl kilencz következő napon mindig ezen abroncsokból etetik őket, hogy jó tojók legyenek és jól szaporodjanak.⁴⁷⁵

Rábaközben „az asszonyok azt hiszik, hogy ha Lucza napján először férfi lép be a házba, az szerencsét hoz; de ha nő, szerencsétlenséget. Ezért a fiúgyermek kora reggel kezükben hosszú bottal, melyekkel a tyúkólat szurkálják meg, házról-házra járnak s a következő szavakat mondják: Aluszol-e gazda, ébren vagy-e gazda? *Isten száll a házadra hat ökörrrel, hat lóval.* Jó tojósok legyenek a kéték tikjai, ludgyai és ollan vastag szalonája legyen a kéték disznójának, mint a *mestergerenda.* És ollan nagy cs . . . e legyen a kéték leányának, mint a korszó. Agyon isten száz ólat, meg egy malacot, hogy egyikből a másikba futkozhasson.⁴⁷⁶

Ezen luczanapi szerencsehozó gyermekjárás, vagyis úgynevezett „*kotyolás*” másutt is megvan, de nem ugyanazon készüllettel hajtatik végre mindenütt. Nagy-Bakónak vidékén (Zala) egy tőkét vonszolnak az ajtó elé s arra ülve végzik a *kotyolást*⁴⁷⁷ *Göcsejben* a szomszédból csenik a gyermekek a tuskót, melyen ülnek, míg mondókájokat végzik, mi aztán a gazdasszony zsákmánya marad.⁴⁷⁸ *Hont-ban* Ipolyi szerint behavazottfővel, szalmába burkolva s lánczokat csörgetve aczállal és kovával, hogy egész télen jól égjen a kályhában.⁴⁷⁹ *Vasban.* hol *palázolás*-nak hívják, némely helyütt legények végzik, kik egy jó csomó szalmát összekötnek s hónuk alá fogva kezdik hajnalban a palázolást. A kályha vagy kemeneze mellett való szögletben foglalnak helyet a hónuk alatt szorongatott szalmából keveset a földre hintve és azon megtelepedve, vagy letérdepelve.

Elmenetelük után a gazdasszony gondosan összeszedi a földre hintett szalmát, hogy majd a kotlós fészkebe tegye.⁴⁸⁰

A jókívánságok elseje mindig az, hogy a tyúkok, hidadak „ülőssek” legyenek és sok más egyéb mellett, hogy: adja Isten, hogy még több Lucza napját is megérhessenek.⁴⁸¹

A luczanapi járáshoz nem kell a háziak engedelmét kikérni és jutalma is szívesebb, mint a többinek.

Lucza napján fognak *Göcsejben* a „Lucza-széken” kívül a *nyírág-seprű* készítéshez, mely szintén karácsonyig tart. Karácsony éjjel az éjféli misére viszik, hogy megszentelést kapjon. Mise után haza viszik s otthon az udvarban elrejtik. Karácsony után való napon a gazda ezzel a seprűvel

birtokát megkerüli s hazamenve újólaj elrejtj. Ha az év folyamán át valakj a körüljárt birtokról el akarna valamjt vjnnj, vagy ezen területről gyümölcsöt szeretne lopnj, e föld határából semmit sem bir kimozdítanj. A fáról mindaddj nem jöhet le, mjg a gazda az ő szentelt seprűjével meg nem seprűzi.⁴⁸⁸

Ugyancsak göcsej j népszokás, hogy „Luczanapján annyj pogácsát sütnek, a hány tagja van a családnak. Bevetés előtt a családtagok számának megfelelően a pogácsákba egy-egy tollat böknek s megjelölik, hogy kié az egyjk, kié a másjk. A kinek tolla a kemenczében megperzselődjk, az a következő évben meghal.“

Lucza napján kell hozzáfognj a *kis szék*, az úgynevezett *Lucza* széke készítéséhez a dolgot úgy intézvéj, hogy épen karácsony estére készüljön el.

Luczanapkor kell hozzázékezdenj a Luczanaptár készítéshez. Följegyzj az ember, hogy mindennap karácsonyjg mjlyen volt az időjárás. Minden nap egy-egy hónapot képvisel. A derűjt napnak derűjt hónap felel meg, a borús napnak esős hónap.

Göcsej j néphit szerint: *Lucza napján nem jó a szomszédhoz mennj*. Ha oda kell mennjük, üljenek le, különben a tyúkok nem üljk meg a fészket. Azért sem tanácsos ilyenkor a más házánál való látogatás, mert annak, kinél a látogatás történt, a *szerszámok nyelébe vert ékek* nem állanak meg, nem tartanak.⁴⁸⁸

Hogy varrni nem jó, azt már láttuk. De tilalmas másféle asszonymunka is, arra is vannak adataink. Így Lucza napján nem szabad fonnj, szőnj, lúgoznj, kenyeret sütnj. Lucza napján (l. M. Mythologia 422) sőt, tüzet a házból kiadni veszedelmes, mert ez által Lucza haragra indítatván, rettenetes kínokkal bünteti a ház lakójt.⁴⁸⁴

Vájjon azonban kj lehet az ősvallás ezen félve tisztelt istenasszonya, kinek helyét a kereszténységben Lucza foglalta el? Kj az, kjtől a lányok s a házbeliek egészséget, sok csirkét, ludat, gerendavastagságú szalonnát, száz malaczt kívántak és vártak; kj ünnepének megszentelését főleg az asszonyoktól kívánta meg?

Az olvasó már készen van régen az ítélettel, hogy a

Lucza nagy ünnep lévén, nagyinak kellett lenni az ünnepeknek is, s kisebb nem lehetett, mint a magyar ősvallás mindent magára vonatkoztató szelleme: a Nagyasszony, ki ekkor házi tündéréi körében ünnepelteté magát, talán mint a leányokat pártfogoló „Kisasszony.”⁴⁸⁵

Barna Ferdinánd akadémikusunk Ipolyival egyetemben azt vallja, hogy „Lucza napja“ a *régi naptár* szerint decz. 24-ikére esett.⁴⁸⁸

Annál jobb, ha a napfordulati nagy nappal, a karácsonnyal összeköthetjük, ámbár sok tekintetben önállónak és a kereszténységben karácsonynak nevezett évfordulati ünneptől függetlennek látszik is a Lucza nap, mely az ősvallásban talán csak „Kisasszony“ napja fogott lenni.

Karácsony.

A pogány karácsony maradványai. A tűzhely karácsonyi szerepe. Az asztal felszerelése és jelvényei. Az időjárás körül való tájékozódás. A karácsonyi eledelek hathatós volta. A gazdaságra vonatkozó fogósok. A jövőendő megnyilatkoztatásának egyes módjai. Az ég jövőendőmondása. A marhák megszólalása. Karácsonyi tilalom.

A keresztény karácsony egyszersmind napfordulati idő lévén, bizonyos, hogy a nap miatt ünnepe volt az ősvallásnak is. E mellett szólnak a karácsonyi népbabonák, melyeknek semmi kapcsolkozásuk sem lévén a keresztény karácsonnyal, méltán úgy tekintendők, mint a pogányság maradványai.

Az ősvallás karácsonyának ezen töredékeivel találkozunk a székelységben, a tiszai magyarságban, a palóczoknál és a nyugati határra eső Göcsejben.

Ezen töredékeket mint ugyanannyi mozaikdarabkákat a helyére illetve, képét kapjuk a kereszténység előtti karácsonynak, mely kivehetőleg *a családnak házi áldozó ünnepnapja, a rosszak dien való védekezés kedvező alkalmá és a jövőendő megnyilatkozásának szent ideje volt.*

Kezdjük a *tűzhelyen!* Erdélyben sok helyütt karácsony estéjén a cselédség egy fatuskót hoz be a házba, melyet a gazda tesz a tűzhelyre. Tesz e szavakkal: „Áldott legyen Krisztus születése napja.“ A gazdasszony meg szalmát hoz be, melynek egy részét a tuskóra dobja, a többit meg elteszi a

kotlók számára, hogy jól költsenek. A tuskó maradványa a jövő évre tevődik el.⁴⁸⁷

Göcsejben *Karácsony böjttjén*, miként Gönczy Ferencz után értesülünk, ebéd előtt a család mindénik tagja részére egy-egy darab fát támasztanak a *tűzhely mellé*. A fákat, hogy megtudják, melyik kié, megjelölik. A melyik magától, vagy véletlen érintéstől eldől, annak a birtokosa a következő évben meghal. Ha egyiknek fája sem dől el, a következő évben a családban nem lesz halálozás.⁴⁸⁸

Némely vidéken éjféli mise előtt a ház asszony-népének valamelyike a tűzhelyen összesöpri a *parazsat*, arra vékonyan hamut hint. Mise után megnézik a parazsat, valaki meghal a háznál, ha annak koporsó alakja van.

Az asztal a családnál a karácsonyi áldozat-oltár, mely ez alkalommal mindig *abroszszal* térítettik be. A *karácsonyi abrosznak* imitt-amott még mindig nagy szerepet juttat a népszokás.

Göcsejben azt az *abroszt*, melylyel karácsony előtt való estén az asztalt beterítették, *vizkeresztnapjáig hagyják ott* s abban az évben abból a ruhából vetnek („*vető ruha*”), hogy a vetés jól sikerüljön.⁴⁸⁹ Szeged vidékén, ha a jószágnak baja van, *karácsonyi abroszszal* kötik keresztül. Másutt a tejevesztett vagy a rugós tehéneknek használ a *karácsonyi abroszszal* való beterítés és a *nyírfa* seprűvel való veregetés, A hasafájós lovakat meg már karácsonyi kalappal (mely *karácsony estéjén* az asztalon volt) kell veregetni.

Magát a karácsonyi asztalt illetőleg elég számosak és beszédesek hagyományaink. Lássuk tehát az ünnep jelentősége tekintetéből mit szokás alá- és rátenni.

Erdélyi néphit szerint karácsonykor az *asztal alá* tett szakajtóba beszáll a kis Jézus, azért szénával kell a szakajtócskát megtölteni. A széna alá kukoriczát szokás tenni. E kukoriczától két akkorára hízik a szárnyas jószág, a szénától meg a lábas jószág. Karácsonykor a palócz gazda beviszi a kocsija kerékkötő lánczát s odaköti az asztal lábához abban a hitben, hogy abban a kocsiban, a melyikre ezt a kerékkötő lánczot akasztja, igavonó marhája egész eszten-dőn át nem romlik meg hajtás közben és sem őt, sem lo-

vát, sem ökrét semmiféle baj, szerencsétlenség; pld. szekérfelfordulás, tengelytörés nem fogja érni (Párád.)

A *göcsejiek* is szénát, szalmát meg ekevasat tesznek a karácsonyi asztal alá. Az asztalra, a *csertamellékiek* egy-egy marék búzát, rozsot, zabot, kukoriczát stb., sodrófát, köpülőt s kaszakövet. Mik részint a jó termés biztosítékai, részint az egyes tárgyaknak bűvös szerré való fölvatása. (A karácsonyi sodrófával a beteg embert és állatot dörgölik meg. Az ilyen köpülő a tejfelnek vajjá való gyorsabb összemelését segíti elő. A kaszakövet megkenésre használják, ha a tehén tölgye megkeményedik.)⁴⁹⁰

Göcsej éjszaki részén meg rosta, sűrű szita, kaszakó, só, egy új seprű, ekevas és egy szakajtó zab kerül az asztalra. (A rosták a búza megcsörmölyödése ellen hasznosak. A seprű boszorkányok ellen foganatos. A sóval a kis bornyut hintik be. A zabot a tyúkoknak adják, hogy jól tojjanak.)⁴⁹¹

A mit az ősvallásban a karácsonyi áldozattételkor élőszóval kértek isteneiktől, annak jelvényei ma is együtt vannak a család házi oltárán: az *asztalon*.

Jelképes kérést foglal magában a következő göcseji szokás is. Karácsonyra majdnem minden háznál friss kenyeret sütnek; ebből egy *györkét* (karajt) az *abrosz alá* dugnak, melléje olvasót s a család minden egyes tagja hozzájárulásával pénzzel megtöltött erszényt tesznek, hogy mindezekben egész éven át bővelkedhessenek.

Az asztalon a helye a *jövő évi időjárást megjósoló* tárgyaknak is, milyenek Göcsejben a bemetélt és megszózott vörös hagyma, melyeket az asztal négy szögletére tesznek. Megmutatja a bortermést és a marha betegségeknél is használnál. Karácsony este, mielőtt az éjféli misére mennek, az asztal négy sarkára három-három kivájt *vöröshagymát* tesznek s azokat a hónapok neveivel megjegyzik. Mindenikbe sót tesznek. Az éjféli miséről visszajöven megnézik: a mely hagymában a só nedves, azon hónap szintén nedves, esős létszen.⁴⁰² Néhol ilyenkor egy üveg bort s ugyanolyan nagyságú üvegből vizet visznek az asztalra. A szerint, a melyik kidagad, lesz jó bortermés vagy nedves idő.

Karácsony böjtjén *ebéd előtt* a gazdasszony egy abroncsot, vesz s az általa bezárt szűk térre hinti a baromfiak ételét, hogy az egész éven át úgy együtt maradjanak, mint az abroncsban voltak.

Magának a karácsonyi eledeleknek is különös erőt és hatást tulajdonít a néphit. Karácsony böjtjén, mielőtt a gazdasszony az *ebédet* betálatná, azon tepsiből, melyben kalácsot vagy rétest süített, az ebédre készített ételek mindegyikéből ad a majorságnak.⁴⁹³

Szokásban van a *palóczoknál* a karácsony ünnepén elhullott kenyér- és kalácsmorzsát, mit ők röviden „*karácsonyi morzsalék*”-nak neveznek, összegyűjteni s azt egy vászondarabba kötve az istállóban a jászol vagy az ajtó fölé gendára akasztani azért, hogy az ördög vagy a „*bibányosok*” el ne vegyék a jószág hasznát (mert az ilyen bűbajos úgy megtudja a szemével verni a tehenet, hogy nem tejet, hanem vért fejnek tőle). De ha esetleg a jószágot már megrontották, a „*karácsonyi morzsalékkal*” megfüstölik abban a bizonyosságban, hogy ezáltal segíteni fognak a beteg jószágon, „ha még úgy kivan is erejébű’ szakadva.”

Némely helyen a „*karácsonyi morzsáiékor* tavasszal, midőn már a föld fölmelegszik, elvetik a kertben s aztán abból „szörnyen jaó szagú fű nyeöl olyan, a kinek a feő’dtül a tetejéig levelyi van” (fodormenta).

Karácsony böjti *ebéd után* a göcseji gazdasszony *egy órahosszat marad az asztalnál*, hogy tyúkjai jól kotyoljanak.

A *palóczoknál* szokásban van, hogy karácsony estéjén a gyermekek „étel eleött” elmennek a szomszédba s bekiáltják az ablakon: „Itt legyék a kotkodács, nállaónk meg a sok tojás!”⁴⁹⁴ Vendvidékén karácsony este vacsorakor dióbelet legelőször a beteg gyermeknek adnak, a héját megfüstölik és olyan udvarba hajtják, hol egészséges a gyermek, hogy az ő gyermekük is egészséges legyen.

Nagy a karácsony estéje- és éjjelének fogantja a néphitben a *gazdaságra*; de ez a *jövendő megnyilatkozásának is egyik szent éjszakája*.

Ha azt akarja a gazdasszony, hogy korán sok csirkéje legyen s azok el ne dögöljenek és el ne széledjenek, akkor

karácsony éjszakáján összekever annyi búzát, árpát, kukoriczát, hogy a két karácsonyi napon elég legyen apró jószágainak, azután az első ünnep reggelén az udvar közepére kitesz egy nagyobb arbronsot s abba hinti a kevert eleséget.

A tyúknak, hogy jó tojó legyen, a *palóczoknál* zabot adnak karácsonykor. Párádon, Bodonyban tyúk- és libatojásra ültetik a kotlós tyúkot.

A gunár-libába jó a *palócz asszonyok* szerint karácsonykor 2—3 girizd foghagymát dugni;

Ugyancsak a *terpesi* asszony azt szokta tenni, hogy karácsony éjjelén kivisz magával a tyúkketreczhez egy üres zsákot, aztán egy baltával jól megveregeti a tyúkol alját, oldalát, meg az „ülőt“ is, mondván a tyúkoknak: „Agyon váglak, ha tele nem tojjátok a zsákot!“

A *szegeziek* is azt hiszik, hogy nem pusztul el a csirke, ha karácsony éjjel hozzák a fészeknek való szalmát.⁴⁹⁵

Szabolcsban karácsony-éjszakáján az élemedett asszonyok piszkafával szurkálják a tyúkokat az ülön, hogy jól tojjanak.

A *göcsejiek* éjféli mise előtt a marhákat megétetik, megmegtatják, hogy frissek legyenek.

A *palóczok* az igavonó marhának, hogy egész éven át jóízűen egyék és igyék, éjféli mise előtt „első harangszókor“ enni szoktak adni, „beharangszókor“ megitatják. A lovat, hogy jól menjen, éjféli misekor piros almáról itatták meg, t. il. a gémes kút vállujába vizet húztak s 2—3 darab piros almát tettek belé.

A *göcsejiek* karácsony este szalmát dugnak a csizmába s azt kis-karácsonyig bennhagyják. Ekkor kiveszik s edénybe gyömöszölik. Ha a marha fölfúvodik, a szájába tesznek és rágatják. Némely háznál ilyen szalma 30 éves is található.⁴⁹⁶

Legnyugtalanabb éjszakája karácsonykor a *tyúkoknak* van; mert nem csupán a gazdasszony, az öregasszony, hanem a leányok is fölverik őket. Ezek azonban már nem kevesebbet, mint a jövő megnyilatkozását várják tőlük. Sok helyen, így a többi között a *Szilágyságban* karácsony estéjén, mikor éjféli misére harangoznak, kimegy a leány a tyúk-

ólhoz s megzörgeti az oldalát; ha a kakas szólal meg, még abban az évben férjhez megy.⁴⁹⁷

Néphiedelem szerint karácsonykor az *ebugatásban* is nyilvánulhat a jövő. Némely helyütt a leány az éjféli misére való harangozáskor fölsepri a házat, a szemetet keletnek fordúlva szórja ki s füttyent a kutyának. A merről a kutyaugatás hallatszik, arra lakik az, a ki őt el akarja venni.⁴⁹⁸

A *Szilágyásban* karácsony-estén annyi vágott fát ölelnek föl, a mennyit tudnak, ha páros a fadarab, férjhez mennek esztendőre, különben nem.⁴⁹⁹

Annak is módját tudják ejteni, hogy a nevét megtudják vagy épen meglássák. Az *ólomöntés*-, *Lucza széke* s a *12 órai tükörbenézésről* nem is szólva, hogy a *palócz* megtudhassa: melyik legény veszi el az ismerősök közül, következőleg jár el. András-napkor annyi darab gályát tör le a kert fáiról és eleven sövényről, a hány legényre gondol. Melyik kit képviseljen, megjegyzi magának. Azokat aztán uj fazékba teszi, s mindennap éjféli miséig „nap keőtyi eleőt” merített patakvizzel megöntözgeti azt hívén, hogy a nyelviknek a galyacskája *kivirágzik* illetőleg rügyet hajt karácsony éjjelég, az a legény fogja feleségüi venni.

Éjféli misére menet a *göcseji* leány a vele szemközt jövő fiú-gyermektől megkérdezi nevét. A milyen nevet mond, olyan nevű lesz az ura. Ilyen szokás másutt is tartja még magát.

Meglátja jövendőbelijét, ha éjjeli misére való harangozáskor betekint a *kútba*. Ha mise után megeszik egy *halat*: de semmit sem iszik rá. Ha egy *almát* visz a leány magával a misére s mikor az egyházba lép, beléharap. A ki utána megy, az veszi el.

Szabolcsi hiedelem szerint a karácsony éjféلكor merített viz *aranyvíz*, belőle karácsony reggelén jó a leánynak mosdani, hogy szép legyen és innia, hogy betegség ne érje.

Karácsony a jövendő megnyilatkozása más tekintetben is. Karácsonykor az utolsó 12 órai harangütéskor, ha valaki *jövendő sorsát* tudni akarja, menjen a *keresztútra* s onnan nézzen vissza. Más vidékek szerint: ha az ember a karácsonyi éjféli mise előtt a keresztútra megy, ott egy bottal

magának, tulajdonképen maga körül kört húz s botjával kezében a kör közepén áll, úrfelmutatáskor jól kivehető kísértetek jelennek meg mellette. Ha nem ijed meg tőlük, akkor minden kívánsága teljesedni fog, s meg fogja látni, hol *vetődik föl a pénz*. Ha megijed és helyét elhagyja, a kísértetek ehiszik.⁵⁰⁰

Karácsony éjszakája *naptára az egész évi időjárásnak*. A régi emberek karácsony éjjel az egyházból kijövet az égre tekintés s a szélirány számbavétele után megmondották: lesz-e azon évben döghalál?⁵⁰¹

A *szege*d-vidékiek őstapasztalata szerint: „ha karácsony érczakáján sok csillag van az égön, akkó jó termés lösz, mög jószág is lösz.”⁵⁰³ Ha a karácsony-éj csillagos, tartják a *göcsej*iek, akkor setét (tele) lesz a pajta, ha felhös, akkor világos (üres) lesz a pajta a következő évben.

Jellemzi a karácsonyt azon néphit is, hogy a karácsonyi mise urfelmutatása alkalmával a *marhák emberi hangon szólnak* meg, amit az istállóban az embernek nem szabad meghallania. A ki hallaná, meghalna. E beszéd kívülről bögsnek tűnik föl.

Óskeletalékek tartom a karácsonyi munkát tilalmazó néphagyományt is, milyenek: *Göcsejben* a néphit, hogy a karácsonyi ünnepekre a fonalat el kell dugni, mert a ki azt az ünnepek alatt valahol meglátná, *szemfájós* lenne. — Ami szemét karácsonykor a szobában és istállóban összegyűl, azt az ünnepeken keresztül harmadnapig, némely vidékek hagyománya szerint, nem jó összetisztogatni és kivinni.⁵⁰⁸

Karácsony böjtje estéjén és karácsony délelött nem jó tisztítani az istállót, mert *beleesik a jószágba a dög*.

Karácsony reggeltől harmadnap reggelig nem jó vakarni a lovat, mert *rühes* lesz.⁵⁰⁴

Karácsonykor ruhát szárítani nem szabad, mert arra a rúdra, melyen a ruhát szárítják, a marha bőre jut fel.

Karácsonynak még más őseredetre valló népszokásai is vannak nálunk, melyek közöl még egy-kettőről ezúttal kell megemlékeznünk.

Karácsonyi regesek. A legrégebb regesdal. A reges dalok mythoszi vonásai. A regölés régenten jelvény (bálvány) körülhordozása mellett történt. A csoda-szarvas emlékezete. Az aprószentek. Gyermeekütlegelés. Szilvesztor-esti babonák.

A „regösökről“ nem itt van helye szótanunk, hol csupán azon karácsonyi népszokást kívánjuk érinteni, melynek már csak Erdély és a Dunántúl egy-két megyéjében vágjon még meg a divatja. Mindkét helyen *ünnepi köszöntő*, melyet kisebb csapatokba összeverődött legények végeznek dúdolván némi ajándék fejében karácsony másodnapjának (Szent-István vértanú napja) előestéjén s gyakorolnak új évig.

Az eddig felmerült reges dalokat tanulmányozva és egymással összevetve, mindjárt szembetűnik, hogy a keleti és nyugati országreszek *reges mondókái közös eredetre és czélra vallanak* daczára annak, hogy terjedelme s gondolatmenet és külső alak tekintetében egymástól lényegesen elütnek.

Az is megállapíthatónak mutatkozik, hogy a lassan jődögélő reges mondókák között az elsőség a Kriza János Vadrózsáiban 268. sz. alatt adott „*Regesek dalá*”-t illeti s ez fog legközelebb állani azon keresztény előtti pogány énekhez, melyet még valóságos regesek (*regölök vagy regülök*) énekeltek.

Bajos eligazodni ezen reges énekeken; de már az eddig fölmerült töredékek sem nélkülözik a mythologiai vonatkozásokat.

„*Porka havak esedeznek*^ (hulladoznak). Sűrű havazás közt érnek „Sándor Ferencz udvarára,“ a *nyulak* és *rókák nyoma* az útmutatójok. Már a *hétfalusi csángóknál* csak ennyit mondanak:

„Porka hava esedezik; de hó reme róma.

Nyulak, rókák jáczadoznak; de hó reme róma.⁵⁰⁵

Magukat messziről, Nagymagyarországból érkező jövényeknek vallják: „Meggyüttek Szent-István szolgái hives havas országból“ (Zalamegye). „Megjöttek szegény Szent-István szolgái, elfagyott kinek füle, kinek stb.“ (Vasm.)

Nyoma van a „regölés“ egykori üldözése- és pogányság-számba vételének is: „Ne fuss, ne szaladj Szent-István királyunk! Mi sem vagyunk ördögök, hanem a te szolgáid.“⁵⁰⁶

De fordítottak és változtattak is rajta; innét van meg mindenikénél az értelemnek homályos volta, s ugyanazon gondolatnak eltérő nyilatkozása. Hanem azért nincsen belőlük kiölve az ősi meggyőződésnek minden hitágazata, mint a „*régi törvény*” (ó-vallás), „*nagy rőt ökör,*” „*kődökibe' köbölkomló.*”

A „*régi törvényt*“ mely már a magyar kereszténységgel áll szemben, elég gyakran emlegetik ezen reges köszöntések, hanem természetesen, már egészen a lényegesnek tudata nélkül. így Krizánál „*régi törvény, nagy ökör.*” — A *hegyháti* (Yasm.) mai gyakorlat meg már úgy tudja, hogy: *rőt ökör régi törvény.* A kettőt egy lélekzetvétellel mondja ki, holott az eredetibb szöveg azt is tudja még, hogy: a nagy rőt ökör *hátán által hatvan kolbász,* ködökibe köből komló. A *hétfalusi* mondóka pedig már azt vallja, hogy „*a pajtában*

egy rend ökör,“ „*hátán által hat font kolbász-----Farka*
botján két kupa ser.“

Úgy látszik tehát, hogy az ó-törvény (= az ősvallás) azt hozta magával, hogy vörösre festett s teleaggatott ököralakban jelképeztessék az áldásnak a házhoz való vitele. Ezért mondja talán a reges ének: „Rét ökör régi törvény! Szálljon isten — A házukba; — Szárnyával, seregével, — Vetett asztalával, Teli poharával.“ (Hegyhát Vasm.) Vagy a zalamegyeinek eme részlete:

Kelj föl gazda, kelj föl!
Szállott Isten házadra
Sereg angyalával,
Vetett asztalával.
Tele poharával.

Ritka eset, hogy elő ne jöjjön a *csoda-szarvas*, mely azonban a mai reges énekekben már egészen a kereszténység szolgálatában áll:

„Amott keletkezik egy fekete felhő. Abban lengedezik *csuda fiú-szarvas.* Csuda fiú szarvasnak ezer ágaboga gyujtatlan gyuladjék, ótatlan alugyék“ (Sorki-Tóth f.)

„Elgyüttünk, elgyüttünk *Szent-István szógái, régi szokás szerint szabad megtartani.* Amott keletkezik egy sebes folú víz, azt körülálják. Csodatevő szarvasnak ezer ágú boga, ezer mise-gyertya gyuladván gyulaggyík, altatván aluggyík.“ (Repcze vidék.)

„Amott keletkezik egy kerék-pázsit, abban legelődik csuda fiu-szarvas, annak a szarvasnak ezer ágaboga. Míse-mondó gyertya gyújtatlan gyuladjon, ótatlan aluggyék.” (Hegyhát vidék.)

„Emitt keletkezik egy fekete pázsit, abba legelészget a csuda fiúszarvas. csuda fiúszarvasnak ezer ágaboga, ezer míse-gyertya gyújtatlan gyuladjék, ojtatlan aludjék.” (Nagy-Bakónak.)

Tehát mintha az ősiség ekkor szokott volna megemlékezni a magyarság ősatyjáról is, kit a védő szellem szarvas alakjában vezetett a *kerék-tenger* partjaira!

A gazda, gazdaszony *regülésében*, megköszöntésében mythoszi részletek nem adják elő magukat s még kevésbbé a család hajadonjait illető jókívánatokban, miért is a regesektől elszakadhatunk, hogy a többi karácsonyi és vele kapcsolatos népszokások felemlítésének is helyt adjunk.⁵⁰⁷

*Aprószentek napi korbácsolás.*⁵⁰⁸ Mint eleven népszokás már csak kevés helyen tartja magát. így” a többi közt Zalában *Nagy-Bakónak* vidékén, hol „aprószentek napján“ (december 28), miként Wagner Aladár írja, reggel 8 vagy 12 fűzágból font korbácscsal szokták megverni az embert. A gyermekek házról házra járnak korbácsolni, miért rendszeren aszalt gyümölcsöt kapnak, a legények pedig meglesik a templomba menő leányokat s verik el és sokszor nem nagy kíméléssel, mert azt tartják, hogy csak akkor használ, ha fáj. Akit pedig meg nem korbácsolnak, az a jövő korbácsolásig sem egészséges, sem szerencsés nem lesz.

Halá Isten, hogy megértük apró szentek napját,
Engedje Isten, hogy még többször is megérhessük;
De ne ilyen búval, bánatval,
Hanem örvedetesebb napokkal.

Ezen négy első sornál nem ütnek, de a következő sorok végén mindig *egy-egy korbács csapást* kap az ember:

Friss légy! — Keléses ne légy! — Porzsovás ne légy!
— Ez új esztendőben egészséges légy! — Ha vízért küldenek, bort hozz! — Ha borért, akkor vizet hozz! — Le-nek küldenek, *Fő*-nek menj! — *Fő*-nek küldenek, *Le*-nek menj! —

Adjon Isten bő bort, bő búzát! — Lélek üdvösséget, friss egészséget!

Ha hajadont korbácsolnak, mindig hozzáteszik e kis figyelmeztetést: „*lányok férhó!*”⁵⁰⁰

Márton József meg a „Sorki-Tótfalu néprajzi vázlatában” mondja, hogy aprószentek napján a legények már előre készített korbácsokkal hármásával, négyesével járják a házakat. Akit ezen a napon meg nem korbácsolnak, az abban az évben keléses lesz. A korbácsolásért kapnak pálinkát, kalácsot vagy néhány krajczárt.⁵¹⁰

A *szilveszteresti* babonák a vallás jeles napjául gyaníttatják újévünk előnapját, vagyis inkább annak estéjét.

A *szathmár-németi* néphit szerint: ha az ember *Szilveszter éjszakáján* egy négylevelű *lóherét* tesz feje alá, akkor amit azon éjjel álmodik, az be fog teljesedni.⁵¹¹

Deés-en Szilveszter este a parazsat betakarják hamuval. Ha reggel van még alatta eleven szén, az szerencsét jelent.⁵¹²

A *zilahiak* szerint: „Ha valaki Szilveszter este a zasztalt tizenkét óraker két embernek megtéríti, éggy gyertyát teszén a zasztal közepire, a zajtót becsukja, kimengyen s ezurdén kilenczczer futva megkerüli a házat, osztán a kúcsjukon beníz: megláttya a zasztalnál a jövendeöbelijit.”⁵¹³

Zilahon: Szilveszter-este tizenkét óraker összegyűlnek a jányok. Elmennek a patakho’ s visznek magukkal kilencz-kilencz darab *ha út szenet*, kilencz-kilenez darab *forgácsot*, kilencz-kilencz darab *saut*. A forgácsoknak nevet adnak, mindenikre rákötnék eggy darab szenét és saut s eleresztik a vizen. A mejik nem úszik é’, az a légin veszi el eöket. Ennek kiáttýák a nevit kilenczczer stb.⁵¹⁴

*

Új esztendei babonák. „Három királyok” vizo és köszöntése. A Gyertyaszentelőhöz kötött néphit. Balázsjárás. Vincze nap és Pál fordulása napja, ösnaptár. Szerencsés és szerencsétlen napok.

„Ha asszony-ember jön a házhoz *új esztendőben* először, akkor a házat egész esztendőbe’ sok szerencsétlenség fogja írni” a *szólnok-dobokai* néphit szerint.⁵¹⁵

Göcsejben azt tartják, hogy kis malacgot kell ölni, hogy a disznó a házba szerencsét túrjon.⁵¹⁶ Új évkor nem jó pénzt kiadni, pörlekedni, mert egész éven át sem fogyunk ki a kiadásból és zsörtölődésből. Egész évre szól az újévi házi tisztaság és az egyéni maga-csinosítás is.

A *szathmármegyei* néphagyomány szerint: újév napján a tyúkokat egy abroncsból kell étetni, hogy együvé járjanak tojni.⁵¹⁷ (Patóháza.)

Vízkereszthez kevés számba vehető népszokás tapad. Azelőtt általános volt e napon és annak hetében a ház szentelés,⁵¹⁸ mely némely vidékek gyakorlata szerint kiterjed a gazdasági épületekre is, mint ól, istálló. Ekkor szenteltetik a víz, három királyok vize,⁵¹⁹ melyből régi szokás szerint egy edénnyel minden háznál kellett készletben lenni azon esetre, ha emberben vagy állatban hiba esik. Ilyen esetben hasznos a vele való locsolás vagy mosdatás.

Göcsejben a mezőre kihajtott marhákat azért locsolják meg vele, hogy a boszorkányok ne árthassanak nekik, s orvosságnak tartják torok-, szem- és fülfájás ellen.⁵²⁰

Vízkeresztkor a nagyobb gyermekek sok helyütt háromkirályokat járnak köszönteni kisebb csapatokban, vagy hármásával, énekelvén az ismert egyházi éneket: „Három királyok napján.“

Gyertyaszentelő-kor minden katolikus ház küld az egyházba megszentelés végett egy vagy több szál viaszgyertyát. A göcsejiek a dagadt, felpuffadt gyomrú betegnek ilyen szentelt gyertyából egy égő darabkát levágnak s azt köldökére téve üvegpozárral leborítják. Az ekként kialvó gyertyaláng kiszívja az illető betegségét. A szentelt gyertyából, mondja Gönczy, a torokfájás ellen némelyek egy darabot lenyelnek. A hova Gyertyaszentelőkor a nap besüt, oda a szél a havat behordja és pedig annyira, a mennyire a besütés elért.

Gyertyaszentelő napján, ha a nap a papot az oltárnál éri, akkor még negyven napig hideg lesz.⁵²¹ (Baja).

Ha vízkeresztkor, tartja a palócz néphit, gyöngye az idő, az *izék*-it is félre kell tenni a takarmánynak, mert később olyan szükiben lesznek, hogy azt is megsejzi.⁵²²

Balázs-napján van a gyermekek „Balázs-járása.“ A „Balázs vitéze“ közmondáshoz Erdélyi azon magyarázatot adja, hogy katonának öltözött gyermekek jártak volt házrul házra Balázs napján; innen a közmondás, mely gyenge katonát jelent.^{5a}® Talán már Göcsejben sem tartanak a gyermekek többé Balázs-jarást, mely a gyermekeket azelőtt egészen farsang végéig foglalkodtatta s mondokából és közös éneklésből állott. Azon kettős nézet között vágyók ingadozó, hogy a Balázsjárás egy a Gergelyjárással s ezen esetben ugyanazon vidéken a kettőnek együttes jelentkezése lehetetlennek volna tekintendő. Vagy hogy a Balázsjárás kölcsönzés és ezen föltevésnek látszatra kedvez a göcseji egykori Balázsjárás, hol a gyermekszereplők *püspök, deák, kapitány* képében mutatkoznak, vagy máskor a *császárt* adták; tehát idegeneket.

Ezen kívül sok egyes napokhoz különféle hagyományok kötvék, melyek a néptudatban általánosak ugyan, de valójában kölcsönzésnél nem egyebek, mint az időjárás jóslatai, péld. „*Hogy ha fénylik Vincze, megtelik a pineze*

„Ha vízkereszt napkor megcseppen az eresz, tedd el az íziket.“ (Szilágyság.)

„Pál fordul köddel, ember hal döggel.“

Nincsen benne kétség, hogy az ősvallás korának is megvolt a maga „rovásos“ *naptára*, melyet akkor ki-ki maga készített. És készíthetett, mert az egyedül csak abból állt, hogy vett egy botot, azt 13 oldalúra faragta, minden oldalra egy-egy hónapnak a jegyét róttá vagy festette rá. A 13 oldalt külön-külön 28 részre vagyis napra osztotta; minden hétnél kitüntette a hét egyes napjait és az évet egy nappal később kezdvén számlálni a 7. 14. 21. 28. napokra eső holdváltozat idejét kimutatta.

Ezen ősnaptárban az ünnepeken kívül fogtak lenni még számos babonás napok, melyek bár már nagyon töredékesen, még a mai hagyományban is élnek. így tudjuk, hogy a finneknél a *vadászatnak*, nálunk meg a *méhészetnek, kinskeresésnek*, sőt majdnem minden foglalkozásnak megvan a maga javasolt vagy tiltott, *szerencsés* vagy *szerencsétlen napjai*.

Így a kincskeresésre *alkalmas napoknak* tartatik:

Januárban kis-karácsony napja másodnapja. Vízkereszt napja.

Februárban Szent-Julianna asszony napja, Üszögös Szent-Péter napja, Szent Bálint napja.

Márcziusban Szent-Gergely napja, Longinus vértanú napja.

Áprilban Szent Liborius napja.

Májusban Szent-Zsófia napja és utána harmad nappal.

Júniusban Mária-Magdolna napja.

Augusztusban Szent-István király napja.

Szeptemberben Kisasszony napja és Egyed napja.

Októberben Szent-András apostol napja és Gál napja.

Novemberben Szent-Márton, Szent-András apostol napja.

Decemberben: Szent-Miklós, Szent-Borbála napja.

Szerencsétlen napok:

Január 1. 2. 6. 11. 17. 18.

Február 8. 16. 17.

Márczius 1. 12. 18. 15.

Április 1. 3. 15. 17. 18.

Május 8. 10. 18. 30.

Június 1. 7.

Július 1. 5. 6.

Augusztus 13. 18. 20.

Szeptember 15. 18. 30.

Október 15. 17.

November 1. 7. 11.

December 1. 7. 11.

Mindenekelőtt szerencsétlenek márczius 3, augusztus 17, szeptember 1. 2. 30. Ezekhez járul április 1-je, kin Judás született; szeptember 1-je, kin az angyalok pokolra hányattak; augusztus 1-je, kin Káin Ábelt megölte, szeptember 1, kin Sodorna és Gomorrha elsülyedtek.⁵²⁴

Szerencsétlen napokon, a melyekhez számítják még január ő. 8. 16, február 1. 6. 19, márczius ő. 16. 17, április

6. 7. 20, május 8. 18. 20. 31, június 8. július 17. 20, augusztus 1. 2. 10. szeptember 3. 30. okt. 5. 6. november és december 5. 6, napjait, — nem jó valamibe kezdeni. A kik ezen napokon betegülnek meg, nehezen lábálnak ki bajukból.

A mint a holdév némely napjai őseink ünnepei valának: úgy a hét napjai között is megvolt a különbség, ünnepség és szerencsés mivoltuk tekintetéből.

A hétköznapi nevek nevei feledésbe mentek. Úgy látszik, hogy eredetileg 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 volt a nevek, illetőleg az egymásután volt névadójuk.

*

„Hétfő hetibe. Kedd kedvibe. Szerda szerelmibe. Csütörtök csüribe. Pinteke pitvarkba. Szombat szobájába. Vasárnap kétszer az isten házába. Hold-ünnepek. Szerencsétlen órák.

Hétfő. Gyaníthatólag nem a hétfő vezette be a régiak hetét is. A mordvaiaknál a *levegő-istenfő*-nak (Warmá-Páz) volt e nap szentelve, ki az *erdők nagyasszonyának* volt magzatja. Félelmes isten volt, mert éjszaka zord tájának nincsen jobban rettegett hatalma, mint a hideg *éjszakai szelek*. De engesztelők is őt áldozataik alkalmával mondván: Vampaz, küldj enyheszellőt!

A hétfőről⁵²⁸ azt tartja a babona, hogy: a hogy kezdi a hétfő a hetet, a többi napok úgy fogják folytatni. „Ha hetfűn valami szerencse ír, az egész héten szerencsés leszel,“ tartja a háromszéki hagyomány.⁵²⁹ Talán ezt akarja mondani a régi kis vers is: *hétfő: hetibe.*“ Erre vall azon szilágysági nézet is, hogy: hétfőn vagy vasárnapján ha férfi jön először a házadba, szerencsés; ha nő jön, szerencsétlen léssz.⁵²⁷

Kedd. Szeretném állítani, hogy magyar szó; elkoptatott, illetőleg értelemvesztett alakja a *két-kettő-nek*. De gondolkozóba ejt, hogy e nap a mordvánál *Ved-vizistennek*, a vízanya fiának napja volt, kihez így fohászokdaktak: Ved-Páz! ihatnánk, adj esőt!

Egyike a hét legbabonásabb napjainak, melyet már a gyermekvers is így jellemez: *kedd: kedvibe.*⁵²⁸ Bizonyos, hogy előkelő istenségnek volt napos ünnepe, fél-ünnep, melyen az asszonyoknak erősen tilalmas még ma is bizonyos dolgok

végzése, míg ellenben sok dolognak sikere épen attól függ, hogy ahhoz kedden fogjanak hozzá.

Kedden jó, olvassuk *Kálmánt Lajos* kiváló bűvárunknál, a tyúkot elültetni, hogy kikeljenek a csirkék.⁵²⁹

Erdélyi azt hiszi, hogy azéri, viszik kedden iskolába a gyermeket, hogy *kedve* legyen a tanuláshoz.⁵³⁰

A szegedvidéki néphit szerint is, minden munkához, melyet folytatni akarunk, kedden kell hozzáfogni; akkor örömmel folytatjuk. Bevégezni nem jó semmit kedden, mert az embernek nem lesz hozzá szerencséje.

A boszorkányok, tartja az oláhok mármarosai hagyománya, szerencsétlenséget hoznak a családra, melyben a nő kedden és pénteken fon, vagy ha e két napon kisöpri a szobát.⁵³¹ (Ezen idézet idevalósága ellen magam támasztok nehézséget, a mennyiben kétes a dolog előttem, hogy e néphitben odavitt vagy ott talált hagyománnyal vagyon-e dolgunk?)

Valóságos ünnep a kedd a szegedvidéki asszonyokra nézve: nem szabad erős munkát végezniük, még varrniok sem.⁵³²

De talán mégis legerősebb a *mosás* tilalma. „Nem jó kedden mosni, mert vérös tojást tojik az apró jószág.”⁵³³ Senkinek sem jó kedden *mosni*, mert az a ruha szerencsétlen. Valami baj éri benne az embert. Így tartja ezt népünk általában, úgymond Kálmány. A kinek foga fáj, az kedden ne is mosdjék, hogy fájdalom véget érjen.⁵³⁴ — „A kis gyermeket *kedden* nem füröztik, hanem csak vizes ruhával törlik meg, hogy fejfájós ne legyen.”⁵³⁵

A ki kedden mos, azt megbünteti a *Kedd asszonya*.⁵³⁶ Hogy kit ért a nép a kedd asszonya alatt, Ipolyi még nem tudta; de Kálmány nyomára akadt a szegedi hiedelemben, miként a következőkből, a melyekben ő az elbeszélő, kitűnik: „*Kedd* a boldogasszony napja, a Nagyboldogasszonyé: Mária anyjáié.” Említi, hogy Mária anyjának tiszteletére szokásban van anyai örömeiket tőle várni s közbenjárása megnyeréséért 7 vagy 9 keddet böjtölni.⁵⁸⁷

S Egerben magam is ismerek egy éltesebb pórnot, ki kedden semmi áron se mulasztaná el az egyházba menést, az lévén *Szent-Annának napja*.

Más változat szerint meg nem Szent-Anna, hanem a leánya Mária a „kedd asszonya.“

„A ki kedden mos, a szegedvidéki hiedelem szerint, a *forró vízbe teszi a Boldogasszony kezét.* (Szöreg.) A kedden való mosás elhagyására vonatkozó szép mondát jegyeztünk le Ó-Szent-Ivánon:

„Mikor a Boldogságos Szűz möghal’otta, hogy Jézust elfokták, ezalatt az ücczán oszt’ az asszonyok mostak, a lúgot kiöntötték. A mint ezalatt, elcsúszott. Akkó *mögát-kosztá ászt* az asszonyt, *a ki keddön mos,* hogy átok lögyön rajta. Nem is mosunk keddön, hanem csak szerdán, csütörtökön, hétfőn.“

Mondanom sem kell, hogy nem kedden fogták el Jézust. Hogy „*ez valamely pogánykorból eredő hagyománynak keresztényesített töredéke stb.*“

A néphit tehát kettőt tesz a kedd asszonyává: az anyai-asszonyt és egyik leányát, természetesen keresztény kiadásban.

Vájjon az ősvallásban sajátlag ki volt a kedd asszonya, nem-e a *Víz-isten?* ki anyjával békésen megosztozott volt a két ezen napjának birtoklásában?

Ennek megbizonyosodása, úgy látszik, &edd-szavunk értelmezésétől függ.

A szíves olvasó már is észrevette, hogy legerősebben a *mosás, mosdás* vannak tilalmazva, vagyis a *víznek tisztátalanná tétele, profanálásn.*

Szerda. Ipolyi szerint szerda = streda (közép) annyit akar mondani, hogy a hétköznapok középső napja. Csakugyan szláv eredetű-e ezen név és ezzel kapcsolatosan: mi szolgált rá, hogy e névszót s bizonyosan már csak a királyság első századában kölcsönvegyük? nyílt kérdésnek hagyhatom.

Szerda: szerelmébe, tartja a gyermeki mondóka, mely valószínűleg a szentivánéji hosszú ének egyik forgácsa, habár már nem is eredeti alakjában. Ilyen töredékek, de még kevésbé fölismerhető mytliologiai vonatkozással elég gyakran előfordúlnak a gyermekjátékok énekeiben.⁵³⁸

A mordváknál a *főistent*, az *eget* uralta a hétnek ezen középső napja.

Csütörtök. Ipolyi szerint annyi, mint negyedik. A hét negyedik napja. A mordváknál a Napisten napja volt, kihez áldozatok alkalmával akként fohászokdtek: Niski-Páz! süss a termésünkre! Ezzel meglehetősen összevág a magyar jellemzés: Csütörtök: csűribe. Mintha mondaná: Csütörtök istenétől függ, hogy a csűr tele legyen. Egy másik szóllás-mód a pinczék urának is öt vallja: Ha fénylik Vincze, tele lesz a pincze.

Úgy látszik a Napistennek nem tellett valami nagy kedve az esti foglalkozásokban, miután a néphagyomány ennek előtte tartotta, hogy „*csütörtökön, hogy ha este fonnak. ördög örül annak, ott sok üres orsót, hány be az ablakon, rettenetes zörgést támaszt a padláson.*“⁵³⁹

A palócz gyermek-énekekben a csütörtök jellemzése sokkal csonkább és homályosabb, hogy sem értelmezhető lehetne: „Siralom csütörtök.“ Csütörtök nem szerencsétlen nap. A régi méhészek azt a tanácsot hagyák ránk, például a méh kibocsátására nézve: A Szent-György havának első hetében

Szerdán vagy Tsötörtökön bocsásd ki,----- akkor építők, munkálkodók, takargatók, szelídek, jámborok, engedelmesek, tiszták, jók és magabirók lesznek.⁵⁴⁰

A *kalotaszegi* néphitben pedig az él, hogy szerencsés az a gyermek, ki *csütörtökön vagy* vasárnap, főleg napfelkelte előtt jött a világra.⁵⁴¹

Péntek. Ipolyi biztosít bennünket, hogy ez is szláv eredetű szó, vagy is *patek*-kel egyenlő, mely *ötödik-et* jelent.⁵⁴² Hagyományai úgy látszik egészen keresztény koriak, mint: pénteki öröm vasárnapi szomorúság. Vagy hogy e nap nem szabad fenni és kisépni a szobát.⁵⁴³ — „Pénteken kenderre nem jó igen nézni; keze, lába, ki fon, meg fog zsugorodni.“⁵⁴⁴ És a szilágysági néphiedelem: Nagypénteken napfelkölte előtt balkézzel seperd körüi a házad, *elkerül a béka.*⁵⁴⁵

Péntek: pitvarába, mondogatják a gyermekek, és éneklük még kevesebb öntudattal a palócz földön a kis fiuk és leányok:

P

Een esz' szeretem — —————
 Kaoli (kál-i) kacsá péntek. (Bocs).

Ezt ölelem, ezt csaókolom

Szita bita p !
 Siralom csetertek
 Dob szerda, stb. (Mikófalva).

Az ócsányi legények

Szita, szita péntek
 Siralom csöttertek
 Dob szerda stb. (Terpes).⁵⁴⁶

Sem a szavaló, sem az éneklő gyermekektől azonban nem tudjuk kivenni, hogy kit tisztelt a kereszténység előtt való magyar kor a péntek urának.

Pedig bizonyos, hogy ezeknél van a péntek legrégebbi mythoszi adatja még szájra adva és annyira-mennyire fön-tartva.

A mordváknál a péntek, mely egyszersmind hétkezdő nap volt náluk⁵⁴⁷ Barna Ferdinand szerint, a *hadak*: a *családok istenének* volt szentelve. Mit ha lehetők tartunk saját mythológiánk részéről is az eddigi hasonlóságok alapján hozzátehetjük, hogy őseink őt *háztartásosnak* képzelék. Vára tájékától azonban messze elvetődvén, Éjszak gyors járású *kacsájának* képében gondolják vala, ha szükségük volt rá, segítségökre jövének.

Szombat. A péntek hagyományai még csak részben keresztényiek, a szombaté már egészen. E részben elég *Kálmány mythologusunkkal* Szeged vidékére hivatkozunk:

A *szombatot Mária ünnepének tartja-népünk.* A ki szombaton vált fejérműt, az ne féljen a betegségtől. Előbb vessen magára köröszöt is, mint a néphiedelem tartja, akkor a boldogságos Szűz térdenállva könyörög érte szent Fia előtt, hogy bűnei bocsánatát megnyerhesse. (Szőreg vidéke.) Boldogságos Szűz ünnepe, különös nap is, melyen nem szabad fenni; mert: „Szombaton fonyták ást a kötelet, amölkkel a boldogságos Szűz szent Fiját mökkötöszték a kü oszlophon. Átok alatt háttá (a bol-

dogságos Szűz), hogy átkozott lögyön, a ki szombaton fony.“ (Szőreg.) Még húsz évvel ezelőtt *Szeged-Madarásztó* környékén a szőlőkben sem engedték meg, hogy valaki dolgozzék. Későbbben megelégedtek, ha szombat délutánját szentelték a boldogságos szűz tiszteletére. Kiváltságos nap is a szombat, a mennyiben minden szombaton ki kell sütni a napnak, kivéven esztendőnkint három szombatot.⁵⁴⁸

Másutt meg az a hiedelem, hogy szombaton mindig ki kell sütni a napnak, hacsak egy perczre is; mert akkor száritotta Mária a kimosott fátyolát.⁵⁴⁹

Szombat: szobájába. A mondottakhoz képest a szombat régi birtokosáról ezen szójátéknál nincsen egyéb adatunk, melyből csak annyit tudunk, hogy a hitregék korában kívánatos dolognak tartott szombat ismeretlen istenségének lakásába (a betűrím miatt áll szobájába) eljutni.

A mordváknál a *földistent* találjuk a szombati nap birtokában; de ebben megnyugodnunk nem lehet; mert *a*) bajos belátni, hogy mi gyönyörűséget lehetett a „szörnyű Mastir-Páz“ *házánál* találni, *h*) a szombati fonási tilalom oda mutat, hogy a kereszténység előtt nő birtokolta a szombati napi tisztességét; *c*) a magyar kereszténységnek bajos dolog lett volna a szombatot Mária ünnepévé avatnia, ha az előtt is nem egy Boldogasszonyt illettek volna a nap különleges szertartásai.

De nem is a Nagy(boldog)asszonyé volt e nap, ki minden isteni fiával és leányával ünnepeltetett hat napon át, sőt az „öreg isten“ szerdájában is volt része.

A mordva hagyomány, a szombatot a földtisztelete napjául tünteti föl. Csakhogy míg ők földistenről tudnak, a mi hagyományaink megint nő: földanya mellett szólnak.

Mythológiánkban több eset van rá, hogy nőnek hagyományozódott át hozzánk, a ki a rokon népek mythoszában ma is férfi. Például a Nyírfa tündére másutt férfi, nálunk Nyírfakisasszony s általában minden tündér nem férfinak is, hanem nőnek képzeltek. De talán már a mordváknál is anyjával (a Nagyasszony második leányával) együtt ün-

nepeltetvén, lett hagyományunkban a *földisten anyjából* földanya istenasszony, ki iránt most is minden lépten-nyomon még mindig tisztelettel nyilatkozik meg az ősi népkegyelet.

Hogy csak egyet említsek: a kinek a torka fáj, a földre térdepel és háromszor mondja: „édes anyám föld! mondom neked, torkom fáj“ s azután megcsókolja a földet.

A „*Szombat: szobájába*“ sokat akar mondani és mond is, ha azt tartjuk a mesében főtartott őshagyományyal: a föld alatt van tündérpalotája, melynek oldalát drága kövek, karbunkulusok borítják, melyek mintha bíbor lánggal égő szövétnekek lennének, világoskodnak. Jó lenne nála megfordulni, akarja mondani a: „*Szombat szobájába*“-féle mondás, mert üres kézzel nem bocsátja el az embert.

Vasárnap. Hogy *vasárnap*-ot jelent, melyet a szentkirályok határoztak e napra, majd pedig kárhoztatták és elnyomtak, — tartják a tudósok.

Vasárnap: kétszer az Isten házába, mondja az eiő-rimes gyermekvers utolsó sora, melyből azonban semmi utonmódon nem süthetjük ki, hogy a hét utolsó napja kié volt.

Kétleni lehet, hogy a régi hét is a mostani hétfővel kezdődött és vasárnappal végződött volna. Már volt említve, hogy a *mordnák hete péntekkel kezdődött*.

Ha az egyes napokra tett magyarázó észrevételem helyén áll, akkor az istenek sorrendje nevében bárki is vitathatja, hogy az ős hét nálunk is péntekkel kezdődött.

Lássuk azonban, hová jártak az ősök kétszer az Isten házába, mielőtt egyházak nem voltak?

A természet szentegyházába.

Ugyanis *vasárnap* a megélhetés könyörületes istenének, a *vadászat* istenének (Voltszi-Páz) volt szentelve a mordvai-aknál és több, mint csupán valószínűséggel nálunk is.

Indokolásától fölmentem magamat egyrészt a többi napok jellemzése által, másrészt az e napra vonatkozó hagyományok teljes kihalása miatt. A vasárnapra vonatkozó néphiedelmek már csak a keresztény felfogás hatása alatt látszanak állani, mint: Vasárnap font fonál péntekig meg nem áll.

Áttekintve az ős magyar vallás heti kultusán, észrevehető, hogy amint nőnek tisztelte a Nagyasszonyban vallása a legjótékonyabb tagját: úgy a hagyományos hiedelem *mindenütt anyát látott ott*, a honnét a boldogulás erei bővebben szívéркоztak.

Míntha már is kimondható lenne, hogy *női erényeknek*: háziasság, hűség, munkásság (melyet tilalmak által korlátozni is kellett) — *vallása volt az őshit*. A legszebb vallás mindazok között, melyek a földön születtek, jobban mondva: melyek egy-egy nemzet szellemének termelése s csak kivételesen ugyan, de minden bizonyára nem nélkülözők egészben véve az égi igazságok harmatozását sem.

A Hold ha nem kapott is külön napot, de kivette a maga részét az úgynevezett *holdváltozatok* jelesemb napjain. A *holdtöltének* hete meg valóságos ünnep volt, mely ünnepeleységben engedett a Napisten ünnepeinek; de belsőségben nem.

A Hold volt az ó-hitben sok betegségnek okozója; de orvosa is. Pedig a betegek és ügyefogyottabbak akkor is nagyobb lélekkel imádkozának, mint a kielégített boldogok.

Van a néphitben nyoma annak, hogy vannak szerencsétlen órák is. Ilyenek a kalotaszegi néphiedelemben „7 és 9 óra.”⁴⁵⁵⁰

XXX. Szenthelyek. Az istentisztelet szentélyei.

Voltak-e az ó-vallásnak búcsújáró helyei? A voguloknál voltak. A régi írások bálványkövei és elpusztulásuk. Osztyák bálványok. A bálványok kincseiből való kölcsönzés. Ős szentélyeink nyoma a helynevekben. Kúnbábok. A helynevek vallomásai. Az áldó kutak. Szent kutak áldozatos hagyományai. A torjai „Büdös.” Földvárak és Őrhalmok. *Fa-végzetű* helyneveink. Oltárkö. Mordva keremetek. „Kertes-kő.” A mordva keremet kinézése.

Helyén valónak látszik, hogy az ősvallási szentidők nyomainak jelzése után a szenthelyeknek fölkeresésére induljunk, hol az óvallásnak valamely szentsége állott, s melyek az őskornak búcsújáró helyei voltak; hogy számba vegyük: hol gyűltek őseink közös isteni tiszteletre, és mi

pótolta nálok az emberi kézrakta egyházakat, melyeknek nincsenek ma híjjával a legapróbb falvak sem.

A *vogulokról* tudjuk, hogy vannak *szent helyeik*, melyek sérthetetlenek, mikhez „se ember nem nyúl, se nő nem nyúl“ vagy az ő kiejtésükön szólva: „nőnek érinthetetlen, férfinak érinthetetlen szent föld.“

Ezeken, miként tudós Munkácsi Bernát írja: szentségtelen dolgot elkövetni, szükségtelenül, vagy tisztátalan állapotban jární, fűvet szakítani, gallyat tördelni, vagy a hozzátartozó vízből halászni, főzni, inni, ugyanott a partot evező érintésével megsérteni kárhozattal járó nagy bűn.⁵⁵¹

Az „*égfiak*“ (óriások) működésének színhelyei ezek. Ők élnek ezen helyek *bálvány alakjaiban*, melyek rendszerint *emberalakúak*. Ezen kő-báb-ok, vagy *bálvány-ok*. részint elváltozott óriások, részint emlékezetüknek szentelt emberi alkotások. De egyiránt fogadalmi helyek: a meghallgattatásnak és áldozattételnek szent helyei.

Hunfalvy után (kinek *Reguly Antal hagyományainak* ismertetése nem utolsó remeklése vala), tisztában lehetünk, hogy a vogulok földén nem csupán *szent hegyek, szent hegyfokok*, hanem *szent vizek, szent síkföldek* és *fák* is voltak,⁵⁵² sőt megvannak tudós *Munkácsi B.* szerint a bálványok által megszentelt szent helyeik még a mai voguloknak is.

Úgy esik mondanunk, hogy valamikor osztoztunk a vogulokkal az Ob folyónak és vidéke szent helyeinek áldozatos tiszteletében. Hogy azonban az őshaza kő-bálványaira új hazájokban megint rátaláltak, ennek számtalan nyomára akadunk minden lépten-nyomon a történelmi és élő hagyományban.

Régi írásaink még ismerik s emlegetik a kereszténység előtti kor bálványköveit (Baluankewe, baluanku, baluankew). Szent-István oklevele a veszprémi apácák bírtoklevelében említ ilyeneket.⁵⁵³

1226. Tömörd határában van: tria idola lapidea pro méta posita, et separant terram Mocha (Mácsa) a terra Temerd.⁵⁵⁴

1261. Désvár határában, 1265-iki adománylevélben a hevesmegyei Tar szomszédságában⁵⁵⁵ stb.

Észrevehető azonban és érthető marad, hogy hova-to-vább, annál kevesebbszer fordulnak elő, a mennyiben új mondák kezdének hozzá fűződni és a bálványkövekből *barát-, ördögek*, s hasonlók levének azonkívül, hogy már I. András: *falsos deos abrogare et simulacra demoliri* = a *kőbálványok elpusztítását* rendeli. Mintha állítható lenne az is, hogy Bálvány és Bálványos helységeink is nagyobb számot tévén az első királyok alatt, mint a mennyivel helységnév-táraink tudnak számolni Komárom, Pest, Somogy, Szolnok-Doboka, Zemplén megyékben. Bálványoshegy is előfordul itt-ott, melyeket nem csupán számban, hanem jelentőség tekintetében is messze felülmúlnak a hegyes Pogányvárak, és a vízmenti Pogányszigetek.

És ezen nevezetekben megörökített pogánykori bálványainkat nagyobb részben a természet s nem emberi kezek alkotásának kell tartanunk. Úgy lehetett az nálunk is, mint az éjszaki rokonoknál, hol az óriások *mythoszai* emberfőt, emberderekat mutató vagy állatalakú kövekhez kötvék, s hegycsúcsokat s fákat avat szentté a hiedelem, hogy abban szellem lakott vagy lakik.

Tiszteletük módjáról is csak az éjszaki rokonok útján szerezhetünk magunknak némi tájékozódást. *Pattus* írja a *osztjákokról*, hogy: vannak a házi bálványokon kívül *közös főbálványaik* is, melyekhez nagy szerencsétlenségben folyamodnak. Említ két bálványt. Egyik *férfi*, másik nő, erdős völgyben állanak, melynek útjait gondosan rejtegetik az oroszok elől. Mindenik külön fán áll egy gunyhó előtt. A fák alul posztóval, felül lemezzel vannak körülvonva. A lemezről csengettyű függ, melyet a szél mozgat. A férfi bálvány mellett van íj, tegez, nyíl, ezt tisztelik a férfiak, a másikat a nők. A közellevő fákon fogadalmi ajándékok függenek. A hol a bálvány áll, azon hely szent, s ott sem halászni, sem vadászni nem szabad, sőt még inni sem. Azon fa is szent, a melyen egy sas több egymásután való évben fészkel.⁵⁵⁶

Érdekes, a mit *Munkácsi B. tanár* a *voguloknál* tapasztalt.

„Ruhákkal és egyéb holmikkal annyira tele aggatják

bálványukat, hogy mód nélkül megvastagodik tőle. De még így is igen sok tárgy marad meg, melyeket a falakon, rudakon s másutt kell elhelyezni. Igen fontos szerepű az adománytárgyak közt a pénz és ezüstnemű, melyek a legrégebb időkben a bálványok mellett több esetben századok óta egybehalmozódva nagy vagyon értékére szaporodtak föl s a népnek igen jelentékeny szolgálatot tettek, a mennyiben tudniillik ínséges éveiben, mint valami takarékpénztárból vett kölcsön az istenek pénzeiből, melyet aztán mihelyt csak lehetett, lelkiismeretesen visszatérített. A hittérítés kapcsán irányult a figyelem e kincsekre is, melyeket a *vogulok és oszjtátok* bálványaikkal együtt az erdők legfélreesőbb zugaiba rejtettek el, a hol azonban a közéjük letelepedett oroszok és zúrjének mégis nyomára jöttek s mint őrizetlen jószágot egész könnyű szerrel rabolhattak el.⁵⁵⁷

A férfi- és nő-bálványoknak nyoma maradt nálunk a mondákban és helynevekben egyiránt. így, hogy a természet nagyasszonyának szentélye és oltára volt helyenként a magyar földön, azt mindennekfölött a Báb, Bába, Bába-horaoka, Bábaköve helynevekben találok igazolva. Ezen hely-, hegy-, kőszirt-nevezetekhez a mai hagyomány már csupán boszorkány-mondákat köt ugyan; de oly vonások kíséretében, melyek jót állanak azon föltevésért, hogy kisebb vagy nagyobb területnek szent helyei voltak a magyar kereszténység előtt.

Kállay F. úgy tudja, hogy a Kis-Kiinságban „Bába-homok“ helyén jászképek vagy kúnbábok állottak.⁵⁵⁸ „Bába-kő“ Hevesben a benei határban fönlevő s magában álló kőszirt a Mátra alján. Neve ős rendeltetése mellett bizonyít, mit a népmonda csak annyiban támogat, hogy az ördög el-ejtette szirtnek mondja.⁵⁵⁸ „Bábaköve“. Erdélyben. Regéje szintén nélkülozi az ősvallás korának hiedelmét és kegyeletét. A nő-alakú sziklának ez a mondája:

Brassó mellett a királykövén az ős időkben tündérek laktak. Az utolsó tündér egy felséges szépségű leány vala. Nem messze a fekete halmon, hol a sziklacsúcs máig is várszerű szögletekben végződik, lakott a fekete

királyné. A királynénak kifejelett szép fia volt, ki a tündérleányért ábrándozott. Forró érzelme azonban viszonzásra nem talált, mi az ifjút sírba vitte. Az elkeseredett anya e miatt üldözőbe vette a szép tündér-leányt s bűbájos (*bába*) tudománya által kőbálvánnyá változtatta.⁵⁶⁰

Atolában az ősvallás szent helyeit *hegyiekre, vízmentiekre és alföldiekre* oszthatjuk.

Hegyek: a már említettem Bálványos hegyek, Pogányvárak és a mondák tündérvárai, a magában álló kőbálványok, oltárkövek s végül az alakításában és nevezetében egyiránt beszédes ormok s hegyrészek, mint: Áldomás feje, Aldozókő, Hamuhegy, Imókő (Eger vidékén), Tűzhalom Kézdi-Vásárhely mellett, domb, melyen Ipolyi szerint minden arra menő székely még megpihen. Hegyeskő, Fejérkő, Odvaskő, Oltárkő. (Utóbbi Hontban a jenői hegységben.) Istenhegy, Istenkelete stb. Utóbbi Szilágy-Somló mellett. A monda szerint a honfoglaló magyarok itt pillanták meg legelőbb Erdély felett a napot s hogy nagy munkájokban segítse, e hegyen áldozatot hoztak.⁵⁶¹ Manapság a közember, ki e hegyet bejárja, valami rongyot aggat egy fára, nehogy az „ördög széttépje.“

A *vízi szent helyek* tekintetében hivatkozhatunk az „áldókút“ és „Szentkút“ helynevekre.

Áldó-kút (aldocut 1193. évi okiratban fordul elő. Aldou-euth, Aldoukut XIII-ik századiakban). *Szent-kút.* Ilyen helynév van Baranyában kettő, hasonlóképen Vas, Győr és Nógrádmegyékben.

Ipolyi úgy tudja, hogy *Ipoly-Födemes* közelében van egy forrás, melynek vize szemölcsöt és egyéb kinövést elmulaszt. A *forrás mellett való fára a meggyógyultak rongyokat és hajfűrtöket aggatnak.*⁵⁶²

„A Nagy-Kevély tövében regényesen fekvő *Csobánka* falutól félóránnyira esik a kis erdő szélén levő „Szentkút.“ Egy e célra emelt falon különös szent képek függenek. Alább kissé lápos helyen egy pinczetorkolatszerű bolthajtásos építményben síkos lépcsők egy hűvös vízű kúthoz vezetnek. A kutat környező bokrokon mindenféle ruhadarabok, rongyok, gyermekruha-részek, kivált fejrevalók, köztök csinos, színes hímzésű egészen új fejkötők

hevernek, szíves ajándékai a környékbeli új hívő népnek, a mely gyakran járogat ide ájtatoskodni és sok kórságában, kivált női és gyermek-betegségeiben e kút vizétől vár gyógyulást és erősen bízik annak csodaerejében. ^{„MS} Meséink és mondáink még emlékeznek azon korra, midőn a vízi istenségeket ember- és állat-áldozat illette, ma már csak „rongyok” járnak nekik. De a hol fákon források mellett rongyokat látunk, biztosra vehetjük, hogy az ős kor egy-egy szentélye előtt állunk.

Es e részben legyen megengedve, hogy Ylisloeki Henrik tudós ethnographistánkknak, a „fákra aggatott rongyok a magyar néphitben” Írójának még néhány idézetére hivatkozhassunk:

Manapság, mondja ő, a *torjai* „Büdös”-höz zárandokoló beteg ember öntudatlanul is még mindig áldoz, midőn a közellevő fák valamelyikére ruhadarabot akaszt azon hitben, hogy ezzel megmenekszik betegségétől. Évekkel ezelőtt a Sepsi-Szent-Görgy mellett fekvő „Súgás-füzdő” közelében is lehetett számtalan ilyen rongy darabot látni. Varázshatalmat tulajdonít a néphit a Kadicsa vára közelében emelkedő *Pothárd bércze* nevű hegy egyik forrásának, melynek vize főfájást gyógyít. Az oda zárandokolok kalapot vagy sapkát akasztanak a fákra. Ikafalva közelében van egy *kardoshegy* nevű magaslat, melynek keleti oldalából a *Gávókút* nevű forrás buzog fel. Erről a forrásról azt állítja a székelynép, hogy a vitézek véréből fakadt, miért annak vizéből minden ott megforduló iszik, ingujjának egyik rongyát a közellevő fák valamelyikére aggatván. A Maros jobb partján emelkedő *Isten-széke* nevű hegy tetején sűrű fenyvesek közt kristálytisza forrás van, melynek vize állítólag gyógy erejű. Ki a vizet használja, ruhadarabot akaszt a fák egyikére. — Tusnád mellett van egy kerekded hegy¹, melynek mocsaras talaját a nép most is C.wfois-tónak nevezi. Ez a tó minden nagypéntek éjjelén kristálytisza vízzel telik meg, melyben aztán számtalan koronás kígyó fürdik. Kinek bátorsága van olyankor e tóból vizet meríteni, az e vízzel minden követ aranynyá változtathat át. De a vízmerítés után minden rajtalevő

ruháját valamelyik fára kell aggatni és ott hagyni, mert ha nem, a koronás kígyók megölik. Ugyanily varázshatalmat tulajdonít a magyar nép az említett *Pothárd* bércze egyik forrásának is. Ha valaki régi lábbelit aggat a forrás közelében levő fák valamelyikére és bizonyos időben, mely senki előtt sem ismeretes, e vízzel követ locsol meg, az aranynyá változik.⁵⁶⁴

És ezen példákat, melyek az ős vallás szent helyeit vizek mellett utasít keresnünk, még folytathatnók; de megelégszem nagy Szent-Lászlónk bizonyosságával, ki egyik törvényében így szól: „Ha ki a pogányok módjára *kutaknál* áldozik, vagy *fáknál* és *forrásoknál* és köveknél áldozatokat mutat be, váltsa meg ökörrrel vétségét.“

Ezen törvény bizonyossá teszen bennünket, hogy az ős vallás legtöbb szentélye vízmenti volt vala.

A *sík alföldön*, melyet történelmünk szomorú századai annyi ízben tevének *tabula rásá-vá*, már sokkal bajosabb a tájékozódás. De minden nyomok nélkül itt sem vagyunk. Ilyenek a folyó- és patakmenti *földvárak*, *örhalmok*, a *tüzelőhelyek*, *hamu-halmok*, a jelesek *sírhalmai*, melyek egyike-másika úgyszólván mindén határban fölmerül némi maradványaival még ma is.

Ipolyi még a „*fa*“ és *egyház*“ -végzetű helynevekkel véli kiegészítendőnek az ős áldozó helyek névsorát, mihez képest Andrásfa, Balázsfá, Balogfa, Bekesfa, Bodorfa, Borsfa, Böszénfa, Boldogasszonyfa, Gógánfa, Vadasfa, Dénesfa, Erdősfa, Farkasfa, Gósfá keletkeztek vagy keletkezhetek volna a „szent fák,“ az áldozó szent berek helyén. Hasonló eredettel bírhatna: Egyházfa, Köves-egyháza, Nyár-egyház, Sáregyháza, Szegegyháza, Kerekegyháza, a 11 Fegyeregyház, Félegyháza, Szeregyháza, Tövisegyháza s a többi „egyházás“ alakítású helynév.⁵⁶⁵

Barna Ferdinánd elfogadja az úttörő mythologusnak mindkét nézetét. Az elsőre majd azt hozza föl, hogy itt a „fa“ épen úgy *erdőt* jelent: mint másutt a „kő“ *hegyet*. Azt is mondja, hogy őseinknek áldozataiban a legszentebb helyet a „szent-fa“ adta. A másokra nézve említi, hogy „egy“ annyi mint *szent*.

A dolog azon fordul meg, hogyan hívták őseink a bekerített áldozó helyeket? „Kertes kuv“ vajjon nem annyi-e, mint „kerítéses kő”? És ha csupán kerítéses volt az ősi szent hely s nem egyszermind tetőzetes, lehetett-e *egyházaink-kal* csak némileg is azonos, vagy összehasonlítható?

Áttérhetünk az *ős áldozó helyeket* illető közelebbi tájékozódásra. *Ipolyi* a következőleg ír le egyet:

„*Hont*-ban a jenői hegységben Diósjenő és Peröcsény között, a bérezés erdőség egy nyílásán, körülbelül hét tiszta fejr toronyalakú kőszál emelkedik, mintegy félkört alkotva. A nép e kőszálakat *oltár-köveknek* nevezi s azokról általában azt vélik, hogy ott pogányőseink áldoztak. A félkör közepén van egy mesterséggel vésett kerek verem, melybe, a sejtelem szerint, az állati barmok használatlan részei vettek.”⁵⁶⁶

És Barna Ferdinánd is helyben hagyja e véleményt, miután szerinte a leírt oltár összevág a velünk rokon mordvák áldozó helyiségeivel vagy Peremel-jeivel.

Szerinte a mordva *Keremet*-ek, vagy is a közös istentiszteleti helyek kerteléssel vagy sövényzettel elkerített négyyszögű tisztások voltak erdőkben, ligetekben, de mindig *forrás* mellett. Vagyis az ó-vallás míg uralkodott itt is, másutt is az általa kegyelt elemek legidillibb, lehangulatossabb találkozó pontjain nézte ki magának az istentisztelet szent helyeit, melyek, azt hiszem, a nagy régiségben nálunk is három fajtájúak valának: a) az alkalmoszerűek. A honfoglalás történetéből tudjuk, hogy őseink Tarczal, Sátorhalma és Pannonhalma fensíkján áldomásoztak, továbbá Szerencsen, az első győzelem után Ungvár táján, valamint az ország teljes meghódításakor.⁵⁶⁷ Nem valószínűtlen, mit *Ipolyi* mond, hogy ezen helyek, mint örökre emlékezetes áldozó helyek, szentek és áldozatosak voltak még a kereszténység korában is, úgy hogy árpádházi királyaink az által vetettek véget az áldozatoknak, hogy azt magukhoz váltották, vagy éppen ott *monostort alapítottak*.

b) Bizonyos, hogy minden nemzetségnek megvolt a maga külön áldozó helye, melyek a kereszténységben sem szűntek meg szent helyek lenni; hanem mint monostoros

egyházak továbbra is nagy föld, nagy darab terület fölött maradtak a vallási élet irányadó központjai.

e) Voltak aztán áldozó helyei az egyes telepeknek: a „községi“ szent helyek, melyek jobbára egy vagy más néven még ma is megvannak, mint dombok vagy halmok.⁵⁶⁸

A *vojákoknál* vannak még az úgynevezett „családi“ áldozó helyek, vagyis *házi áldozó pajták*, miről természetesen hagyományunk már mit sem tud, hacsak a „szin“-név erre nem emlékeztet.

És hasonlóképen már abban sem tájékoztat a hazai hagyomány, hogy egészben véve milyenek képzeljük az ősvallás egykorú szentélyeit. Tájékoztatnak azonban a mordra „keremetek“, melyek nem valának egyebek, mint erdők-, ligetek- és kertekben források mellett elkerített tisztások Barna Ferdinánd szerint.⁵⁶⁹ Saját régiségeinkkel ezen állítást az okirati „Kerteskö“ hozza összhangzatba, mely igazolni látszik, hogy követelmény csupán az volt, hogy a hely kerített legyen, szó sem lévén épületről, mely őket annyi istenségtől zárta volna el.

A kerítést leszámítva, az ősz áldozó helyet a következő sajátságok jellemzik mordva atyánkfíainál:

A keremet helye erdőben avagy ligetben választaték, egy elég terjedelmes négyszög tisztás hely. A kerítésen három ajtót hagyának, egyiket keletre, másikat délre, a harmadikat éjszakra. Nyugaton tehát nem volt nyílása, de ez a keremet leglényegesebb része, miután az áldomás itt hajatott végre. A déli ajtón mondja orosz forrás után Barna, a nép mene be, a keletin át az áldozat-marhákat hozzák be, az éjszakin az áldozathús főzésére vizet hozának.

Az áldozó helyek fölszerelése egyszerű vala. A keleti kapuban, a keremeten belül ágasok állanak. E mellett volt helye az áldozati jószágnak. Ennek levágása a nyugati oldalon történt a keremet udvargödre mellett. Itt volt a főzőhely is, mely földött hely volt s a tetéjéből lenyúló horog tartá a főző-üstöt. A déli kapuban a padalakú asztal, melyen a húst földarabolák és szétoszták.

Keremet már nincsen a mordva földön sem, miután abban a kerítések és ágak az orosz papság a kormányhivatalnokok segítségével alaposan kiirtá.⁵⁷⁰

XXXI. Áldozatok és Áldomások.

Pogány áldozataink nyoma a krónikákban. A mordva áldozatok főszemélye, s az ő tiszte. Honfoglalási nemzeti áldozatok. Az áldozatok táltosa. Tizenkét segéde. Rendezők. Barna szerint a mordva áldozatok lefolyása. Áldozati főalkalmak.

Ipolyinak alig állt egy-két adatnál több rendelkezésére e részben. Közli a budai krónika nyomán a Vata-féle pogány lázadást, hogy: „a nép *elüljárókat választott* s azoknak *fából emelvényeket készített*, honnan őket láthassák és hallhassák. S az elüljárók követeket küldöttek a királyhoz és az előkelőkhöz, kik így szóltak: Engedd meg nekünk apáink módjára pogányságban élni, a püspököket megkövezni, a papokat megfojtani, a dézsmálókat felakasztani, az egyházakat lerombolni, a harangokat összetörni. — — — — E közben a nép elüljárói, magas emelvényen ülve. istentelen *verseket hirdettek* a hit ellen, az egész nép pedig örvendezve kiáltotta rá: *Úgy legyen!*”⁵⁷¹

A másik a sz.-galleni monostor följegyzése 926-ik évről: „----- Végre a folyosókon és a mezőn bő lakomára széledtek. S azok, miután az áldozat-húst félnyersen kés nélkül, fogaikkal tépve, megették, a lerágott csontokat enyelegve egymásra hajigálták. A bor is teli kupákkal állott a közepén s kiki annyit ivott, a mennyi tetszett. S miután a bortól neki hevültek, iszonyúan *kiabáltak isteneikhez* s a papot és frátert is kiabálni kényszerítették. A foglyok szokatlan énekére mindnyájan összejöttek s kitörő kedvvel táncoltak és daloltak főnökeik előtt. Némelyek *fegyverrel is összecsapva* mutogatták, mennyit értenek a hadi gyakorlatokhoz.”

Kik értendők az elüljárók, alatt sem itt nincsen mondva, sem más emlékek nem tájékoznak. A mordvák áldozati szokásaiból azonban nyilvánvaló, hogy a *nép főnök* (Vata), a *táltos és segédei* értetnek alattuk.

A mordva áldozatoknak első személye, főelüljárója a *gyülekezet feje* (prävt). Állása a fejedelemségek megszűnése óta bizodalmi. Egyházközségének ő a főfelügyelője, a vének elseje, ha mindjárt fiatal is, kinek megtisztelő jogai és kötelességei vágnak. Első, ki az áldozat színhelyén megjelenik; első, ki az áldozati ételben, italban részesül. Nála tartatnak az áldozáshoz szükséges szerek és eszközök (szent merő kanalak, horgok, faedények, áldozatvíz stb.); de magának az áldozati szertartásoknak nem ő a végrehajtója. *Nem ő az áldozó pap.*

Ilyen értelemben vala a honalapító Árpád is azon áldozatokon, melyeket a Névtelen említ, főpap, mikor övével Ungvár előtt s annak utána másutt „a halhatatlan isteneknek nagy áldozatot tón és több napig lakomázának”; midőn Tarczal mellett „ó-törvény szerint kövérséges lovat leölvén, nagy áldomással áldomásozának”; midőn Szerencs táján értesülvén Árpád déli irányba küldött vezéreinek sikereiről, „igen nagy örömmel örvendezének, és ó-törvény szerint áldozatot tőnek,“ midőn Árpád a Száva mentén kivívott győzelmeknek hírére „lón nagy öröm a vezér egész udvarában és nagy (hálaadó) lakomát tártának, és a magyarok minden nap fényesen vendégeskednek vala a különféle nemzetekkel; vagy midőn Solt születésének hírére „lón nagy öröm a magyarok között s a vezér és nemesei igen sok napig nagy lakomákat tártanak vala és ifjaik a vezér és nemeseinek színe előtt játszadoznak vala.”

A mint a nagy nemzeti áldozatoknál Árpád maga vitte a fejedelem főpapi szerepet; úgy állottak a törzsfők is nemzetségük áldozatainak élén.

Áldozatok második személye a mordvaiaknál a *táltos* (yozat'á), ki mondja az imádságokat és rendezi az áldozatokat, régenten pedig az áldozatokon jósolt is. Táltossal találkozzunk a Vata-féle pogány áldozat leírásánál is, miután abban írva vagyon, hogy ennek lefolyása közben: a nép elüljárói, magas emelvényen ülve, istentelen verseket hirdettek a hit ellen. Vagyis: a táltos fenszóval előmondotta a szokásos áldozati imádságokat, melyekhez hogy alkalmi panszóldó toldalékok járultak, könnyű elképzelnünk.

A táltosnak az áldozat előkészületeinek megtételére s annak véghezvitelére 12 segédje volt, mindnyájan bizalmi emberek. És ezek valának:

A gyűjtők, vagy *serfőzők* (purend'ais-ek). Hárman valának. Az állott tisztökben, hogy házról-házra járva összegyűjtsék a sörhöz való szemes életet, és a kelesztett méhsörhöz való mézet, vajat, tojást és pénzt. Nevök után ítélve, ők valának az áldozati ital előállítói is. A főtt és a méhsörös *szent kádakhoz* a főember útján jutottak hozzá.

A *kásafőzők* (jambed-ok) szintén hárman voltak. Tisztökben állott az áldozati húsnak megfőzése és szétosztása, mi végből a főembertől átvevék az áldozathoz való *taglókést*.

Az *étel- és italosztók* is ugyanannyian valának (Kasan-gorod-ok). A főember ezeknek adá át a 40—100 *szent merőkanalat*.

Végül a három *felügyelő* (toroszor-ok), kiknek a rend és ünnepi hangulat fentartása volt tennivalójuk. Ezek készíték a vastag kettős viasz-gyertyákat, melyek a főember parancsára a kádak oldalaihoz ragasztatnak vala.

Nem egészen a táltos rendelkezése alatt állottak a *mészárosok*, szintén hárman, kiknek az állott tisztében, hogy az áldozatra alkalmas (egyszínű) állatot vásároljanak, azt az áldozó helyre vigyék és levágják.

Szertartásosak valának magának az áldozatnak már előkészületei is, midőn a falu véneinek küldöttei tanácskozással a *fő ember* házában megjelennek, midőn a *gyűjtők* házról-házra járnak az adományok összeszedésére, melyek aztán a főemberhez vitetnek, ki a további teendőkre nézve intézkedik.⁵⁷²

Legtöbb dolguk az *étel italkészítőknek* van. A táltost azonban nem lehet látni; ő nem mutatja magát, hanem az áldozatos ünnep éjjelén észrevétlenül az áldozó helyre (keremet-be) megy, fölmegegy a szent fára s a lombok közt látatlanná teszi magát.

Az ünnep elérkeztevel megnépesedik a szent fa melléke áldozati étellel, itallal, némely része az ágról lóg le. Megjelenik az áldozat feje. Neki a szent fa alatt, az emelvény mellett a helye. Utána a nép, és pedig jobbra

a férfiak, balra a nők, a kik szentelni valót is hoztak, helyezkedének el, arczczal mindnyájan nyugat felé fordulva.

Kezdetét veszi az áldozat azzal, hogy a mészárosok elővezetik vala az áldozati barmot, a nyugati oldalon levő egyik ágashoz kötézik, véréet vevék, melyet a bellel együtt a közellevő „udvar-verembe“ eresztenek, a lenyúzott bőrnek a keleti ágakon vala a helye. Mig amazok a nyúzással bajlakodának, az alatt az ételkészítők a *szent edényekben* vizet hozának s azt a főzőgnyűhóban lánczon alácsüngő üstbe önték, alatta a kettős *szent gyertyával* tüzet rakának. A hány fajta állat öletett, annyi külön üst kívántatott a kifőzésére.

A mint az áldozati hús az üstbe került, felhangzik a szent fa lombjai közt csendet parancsoló táltos szava: „Csendesen legyetek!“ Majd: Buzgón könyörögjetek! Mélyen hajoljatok meg! S mindnyájan mélyen meghajtják magukat, mindenik külön-külön ezt imádkozván: „Öreg-isten! könyörülj rajtunk! Vadász-isten, könyörülj rajtunk! Hold-isten, könyörülj rajtunk! Nap-isten, Had-isten, oltalmaz minket. Ange-Pátyáj-Páz (a többieket is nevéen szólíták) legszentebb istenszülő, könyörögj éretünk!“

A táltos rejtekéből megint csendet parancsol. Elhalgatnak s megszűnnek hajlongani. Letérdelést rendel. Leborúl mindenik, kezeiket fölemelik s egy szívvel kiáltják, neveiken említve isteneiket: „Öreg-isten, Hold-isten, könyörülj rajtunk! Nap-isten, Had-isten, oltalmaz minket! Vadász-isten, őrizz meg minket! Legszentebb istenszülő, könyörögj érettünk!“

Ezen térdelő imádságot is nem egy ízben mondják el, hanem addig ismétlik, mig csak a táltos a fáról le nem száll s a fa alatt azon *emelvényen* nem foglal helyet, mely említve van a Vata-féle pogány áldozat leírásában is.

A táltos az állványról csendet intvén és parancsolván, a nép fölhangy a térdenállva való könyörgéssel, fölkel és szemeit a táltosra függeszti, a ki most hajadon

fővel és nyugatnak fordulva ég felé emeli kezeit s elmélyedve, magába mondja el ugyanazon könyörgést, melyet elébb a nép hangoztatott.

Ezután a táltos odahagyván az emelvényt, átveszi a főember kezéből a szent merítő kanalat, kenyeret és sót tesz bele, az üstből az áldozó késsel kivész egy darab húst s hozzá a nyelvet, ezeket is a kanálba teszi és az áldozati konyha előtt maradván, a kanalat ég felé emeli és az isteneket sorba meghívja az áldomásra, ezt kiáltván: Öreg-isten, lásd meg és fogadd el! Hold-isten (Nazarom-Páz), lásd meg és fogadd el! stb. A jelenlevők mindnyájan kelet felé fordulva szóltanul állanak, kezeiket ég felé terjesztvén. Az istenekhez való fohászkodást végrehajtván, a táltos a kanál tartalmát átadja a tűznek.⁵⁷⁸ Erre a könyörgők mind térdre borúinak, a főző gunyhóban égő tűz szemléletébe merülten s míg az áldozat fő, mindig imádkoznak, kezeiket majd az ég felé kiterjesztvén, majd pedig lebocsátván és az istenekhez kiáltozván.

A táltos is azt eszeleksi, hogy az ételfőzővel az égő tűz mellett állva, nézi, hogyan égnék a sóval együtt tűzbe dobott kenyér- és husdarabok. Midőn a tűznek már nincsen tenni valója, a táltos megint a *szent fa* tövében levő ő emelvényére lép és három felé fordulva, háromszor kiáltja: „Csendesség!”

Mindnyájan elhallgatnak. A *szent fa* tövében két vagy három kis hordó méhsőr van a többi seres csebrek mellett, melyeknek egyike az *uralkodó hordójának* nevezetik. A táltos négy más közemberrel veszi az uralkodó hordóját és ráállítják egy nagy ajtóra vagy kapura, melynek beszerzéséről természetesen külön kell gondoskodni. A táltos gyertyákat illeszt rá s az áldozati tűzről meggyújtja. A kapuszárnyra a hordó mellé két dudás letérdel, a nép pedig szintén térden állva kezeit az égre emeli s nyugat felé fordulva a dudások zenekisérete mellett így imádkozik:

„Szavagoth (szabaoth) Úristen, (háromszor ismételtetik) Ange-Pátyáj-Páz, legszentebb Istenszülő, oltalmazd a fejér czárt!”

Ez alatt a mondott emberek megfogják a kapu széleit s úgy a mint van (a hordóval és dudásokkal együtt) le s felemelik egy ideig fejük fölött tartva. S ez addig tart, míg ezen eláldásnak a táltos szokott módon véget nem vet, s nem imádkozza: „Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten, oltalmazd a fejér czárt!“ mit a nép zenekiséret mellett utána énekel.

Úgy vélném, hogy ős időkben a dudások helyett maga a *fejedelem* állott a kis hordóval kezében a felemelendő *paizsra*, melyet ma már ajtó helyettesít, s Ukkon poharának illetén fölmutatásában tetőződött főpapi tiszte.

Ezen áldomás után másik hordó került az ajtóféltre: az *ország hordója*, azután az egész népért áldozandó úgynevezett *világ hordója*, melyek ugyanazon könyörgés mellett áldattak el.

Most a táltos átveszi a főembertől a *széni meríti kanalat*, sört merít vele s az áldozati tűznek tart s a rögtönzött emelvényre állva fölemeli a kanalat s kiáltja:

„Öreg-isten, lásd meg, fogadd el!-----“

Oltalmazd a fejér czárt, könyörülj a fejér czáron, védelmezd a fejér czárt!“ Aztán a kanál tartalmát a tűzbe önti, a nép pedig térdenállva s kelet felé fordulva, szemeit és kezeit az égre emeli s a táltos imádságát utána éneкли.

Ugyanez történik a második és harmadik hordóval is. Annak utána az uralkodó hordója a földönfekvő ajtóféltre tétetik. A táltos inti a népet, hogy földig hajtsák meg magukat mindnyájan, az áldozati előljáró pedig a szentelt kanállal a hordóhoz közeledik, tele meríti, iszik és mondja:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten oltalmazd a fejér czárt! Az ő egészségére!“

Ezután az ételosztók szétosztják a *szent kanalakat* egymásután a hordókhöz járulnak s ugyanazon áldomással, mint a főember, isznak belőle. Megosztják egymás közt a szentelt italt, melynek feleslege haza kerül

Ennek utána az áldozattevők egyike áll az ajtóra, hosszú fenyő rudat tartva jobbában, baljában édes lével

tölt kanál lévén, az emberek' fölemelvén, a Föld-istennek mond áldomást a jobb termés reményében; de az édes levet még nem issza meg, hanem szájából a nép fölött három felé loccsantja.

Majd a táltos megy föl ismét a *szent fára*. Kanálban édes levet és fenyő rudat adnak fel neki, melyekkel aztán ismét elrejtőzik a fa ágai közé s *csend-et* parancsolván imádkozza:

„Öreg-isten, Nap-isten. Had-isten irgalmazz nekünk!
 Nagyasszony, legszentebb istenszülő, hozz termésünkre
 éjszakai fényt és meleg harmatot! Föld-isten ehethénk!
 Eső-isten, ihatnánk! Föld-isten, Gondviselő-isten táplálj
 bennünket! Eső-isten adj esőt! Nap-isten süss a termé-
 sünkre! adj szép időt! Szél-isten adj gyöngye szellőt!
 (Jurta-özaisz) oltalmazd meg a mi jószágunkat! (Szuav-
 tuma-özaisz) természet sokat. Föld-isten, természet gabo-
 nát, zabot, tatárkát, kölest. Lásd, lásd, lásd, szörnyű (ha-
 talmas) Föld-isten!“

Ezen imádságot elmondván, tele szedi a száját édes lével és minden irányban szétloesogtatja. Aztán megint ott hagyja a fát, a *szent kanálba* mindenik hordóból önt, a *szent fánál* elhelyezkedik, a fáTioz égő gyertyát ragaszt, csendet kér s meghagyja, hogy a *szent fát* főhajtással üdvözljék. Maga meg elkezdí:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten! irgalmazz nekünk,
 Ange-Pátyáj isten, legszentebb isten-szülő könyörögj éret-
 tünk! Tumo-özaisz, irgalmazz nekünk!----- — adj sok
 fát!-----sok hársfát kérget!
 — — lakást!----- Épü-
 letfát!-----hársfát!“

Erre a kanál tartalmát a *szent fa* tövére önti, annak utána a keretben levő minden többi fák tövét meg-öntözi, gondja lévén rá, hogy minden fanemnek jusson egy kevés az áldozati sörből. Míg ezt teszi a kanalakat hordó italosztók társaságában, a nép utána éneklí a mondott imádságot az erdei istenek tiszteletére.

Ekkorra már meg is főtt az áldozati hús. A mészárosok kivesszik a húst az üstökből, nagy fatálakra rakják, az ételosztók az áldozó-hely déli kapujához viszik s a

pad alakú asztalon az áldozati késsel annyi darabra metélik, a mennyien az áldozaton részt vettek.

A legelső és legízletesebb falat a főemberé volt. Kétes, de ha igaz, annál jobb, hogy a *király-koronázásnál* történni szokott ökörsütés legjobb falatja a királyi asztalra adatik; ebben az ósáldozatok hagyománya tartja fenn magát.

Utána a falu vénei részesülnek és így tovább. Kiosztják az áldozathús levét is. Egy kanállal visznek a táltosnak is, ki ezalatt a szent fa tövében ül, ki csendet és letérdelést rendel, míg maga könyörög:

„Fő-isten, Vadász-isten, irgalmazz nekünk! Nyirfa-tündér, Nyájór-tündér, ótalmazd a mi nyájunkat! Disznókra vigyázó tündér, viselj gondot a disznókra! Lovakra vigyázó tündérek, védjétek meg a lovakat! Állatok istene, adj sok bornyút, bárányt, csikót, malacgot! Lásd, lásd, lásd szörnyű (hatalmas) Föld-isten!”

Így könyörögvén, levét vesz a szájába és minden irányban szétlocsoztatja. E közben a nép térden állva s kezeit az ég felé terjesztve, a zenészek játékához halk hangon ugyanezen könyörgést énekl.

Ezután a tésztanéműeknek: a fáról rudakon csüngő tojáslepények és kölestészta sütemény megáldozása vévé kezdetét. Tojáslepényt minden háznál annyit készítenek, a hány tagból állt a család. Ezek hársfa-háncs segítségével erősítették a fáról lelógó szent rudakra tepsistől. Ezenkívül vannak a keretben készült, nagyobb tojáslepények. Legnagyobb a mészárosok által készített egyházkerületi tojáslepények, melyeket megilletett mindennek fölött a jog, hogy tepsikben a rudakra akaszszák. Ha az onnan hazulról hozott ünnepi tésztasüteményeknek a szent fán nem jutott hely, a közel való fákon nézének ki nekik helyet.

A táltos az egyházkerületi tojáslepényes serpenyőt vévén, a lepényre kölestészta süteményt tesz, föláll az emelvényre, és tiszteletadást követel és a süteményt feje fölé emelve a következő imádságot mondja:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten, irgalmazz nekünk!

Anya-istenasszony Ange-Pátyáj isten, legszentebb istenszü-
lő, könyörögj érettünk! Órzó-tündér, könyörülj a mi
gyermekeinken! Anya-istenasszony Ange-Pátyáj isten, adj
nekünk több gyermeket, oltalmazd a tyúkokat, ludakat,
kacsákat! Anya-istenasszony Ange-Pátyáj, legszentebb
istenszü-
lő, leányoddal adj nekünk sok méhet!“

Az imádság végeztével a táltos a földre lép, vesz egy darabot a községi (egyházkerületi) tojáslepényből, a tűzhöz megy s felállva a népet térdre borulásra intvén, fölemeli a tojáslepényt s így szól: „Öreg isten, lásd meg, fogadd el! Legszentebb istenszü-
lő anya, lásd meg, fogadd el!“ így szólván, a lepényt tűzbe dobja, a nép pedig térden állva s kelet irányában az áldozati tűz felé földre borulva éneklí a tátos korábbi könyörgését duda-kiséret mellett.

Ha ezen imádáságnak csak felét mondotta is el a Vata áldozó táltosa, méltán írhatta a keresztény (barát) krónikás, hogy: a nép elüljárói magas emelvényen ülve (nem állva?) istentelen verseket hirdettek a hit ellen, az egész nép pedig örvendezve kiáltotta rá: úgy legyen! — A nyelvüket sem értő külföldi pedig csak némi túlzásba esett, midőn ezt hagyta ránk följegyzésében: s miután a bortól neki hevültek, iszonyúan kiabáltak isteneikhez.

A tojáslepények és kalácsok az isteni tiszteleten jelenvoltak közt osztatnak szét. Ezután mindnyájan a földre telepednek és hozzálátnak a húsból, levesből, kenyérből, köles-süteményekből álló lakomához és sört, méh-sört s vegyes sört isznak hozzá.

Az asszonyok, miután ettek a süteményekből, a maradékot hazaviszik búcsúííául apró gyermekeiknek. (Barna akadémikusunk innen véli származtathatónak azon országosan elterjedt szokást, hogy a vendégek nagy vendégségek-
ből mindig szoktak egyet-mást, rendszerint édességeket vinni haza gyermekeiknek.)

Midőn mind letelepedtek, a *leányok*, a kik eddig semmi enni- és inni valót nem kaptak, elkezdik siránkozó hang-
god mondani, hogy: ihatnának, ehetnének. Kapnak ők is mindenből. De be sem végezhetik a lakomázást, midőn az egyházi elüljárók parancsolátára a „pozmoró“-t, az

ünnepi szent éneket kell énekelniük. Csak a jobb szaru énekesek éneklük és éneklük a keremet közepén dudakíséret mellett. Ezek később esznek.

A pozmoró szövegét nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy hosszú ének, melynek tartalmát már nem tudják, melyet a nők a nélkül, hogy csak egy árva szót is értenének, nemzedékről-nemzedékre énekelnek.

Az ének eleje az istenekkel foglalkozik, a vége pedig a hét minden napját egy-egy istennek szenteli.

Ez utóbbi nyoma van nálunk is a „héfő hetibe“ kezdetű mondókában, melyről volt is már szó. A magyar „pozmoró“ részének tartanám az „Angete Pankete, Czukutye me,“ (Nagyasszony, Nagyasszony! Csókolj meg), az „Egyederem, begyederem“ kezdetű gyermek-verseket.

Az énekesek a pozmoró-t étkezésük közben is eléneklék még egyszer.

Az áldozatos lakoma végeztével a szent eszközök régi helyökre szállítatnak.

Idegen képen kellett az ősmagyar vallás áldozati szokását ismertetnem s hogy ezt tehettem *Melnikow* külföldi tudós, illetőleg közvetítőjének, *Barna Ferdinándnak* nagy érdeme.⁵⁷⁴

Ők útmutatóim abban is, hogy értelmeveszített ünnepi népszokásaink jelesebbjeinek mythologiai vonatkozását értelmezni megkísértsem.

Minden ünnep egyszersmind az Öreg-istené és a Nagyasszonyé a Mordváknál, hanem ezen felül a *Nagyasszonynak* és négy leányának két ünnepe volt: a *nyári köz-(nagy)-ünnep* és a *téli házi-(cs&é.di)-ünnep*. Mindkettő egy-egy hétig tartott.⁵⁷⁵

*

Leányok ünnepe a mordváknál. Az áldozathoz szükségesek beszerzése. Kivonulás a folyó vízhez. A zártkörű leány-áldomás részletei. Magyar töredékek. A hajadonok nyilvános áldozatának törvényei. A hagyományval való összevetés, özvegyasszonyok napja.

Az istenasszony nyári ünnepe június 5-ikén tartatik mostan, vagyis ó-naptár szerint május 24-én, Simon napján. E nap a *leányok ünnepe*: ők áldomásoznak, mi szintén gyűj-

tés útján kerül össze. Ünnepestéjén a házat és udvart zöld gallyakkal, de legkivált *nyírgallyakkal* díszítik föl, fej ökre koszorút kötnek. A házon kívül annyi koszorút akasztanak, a hány lány van a házban. Vánkosaikra is koszorút tűznek, mi mind könyörgő mondatok mellett történik.⁵⁷⁶

A mód, melylyel az adományokat összegyűjtik, nagyon emlékeztet a kis leányok *pünkösdi királyné járására*.

Ünnepestéjén összegyűlnek a leányok s kezeikben *nyírfagalylyal*, fejükön pedig koszorúval házról-házra járnak. Énekők az Anya-istenasszonyhoz van intézve, arra kérvén védő istenasszonyukat, hogy oltalmazza meg őket és a Napistenhez, hogy küldjön nekik kéroket. Ezen menetben a duást kivéve, férfi nem vehet részt.

Maguk közül választanak *elűjárót* (fejedelmet), ki a menet élén jár, előtte pedig kis leánykák nyírfát visznek, mely kendőkkel s az ő övével van díszítve. Utána legkedvesebb barátnői közül választott három *gyűjtő* nyírfa-ágakkal ékesítve és gyűjtő edényeket hordozva. Jártukba az egyes házaknál a *nyírfa-éneket* hangoztatják: Köszöntelek fejér nyírfa, — juhárfának pompás lombja, — légy üdvöz hársfa szelleme! Erdőnek szép tünderei. Üdvöz légy te is gazdaszszonyunk, — im' hozzád ház gazdasszonya, — szép leánykák érkezének, — kaláesfélét, tojáslepényt, — tojássárgát kémi tőled.

Az asszony a kért ajándékokat imádkozás közt nyújtja ki az ablakon, mert adakozás közben fölsóhajt: „Anya-istenasszony, oltalmazd a leányomat, nehogy beleszeressen valami rossz ember, s levegye a viruló koszorúját!“

Ezután még nem mennek el, hanem az ablak előtt körbeállva, leánybarátnéjoknak, a ház leányának dalolnak egy köszöntőt.

A faluban a tojás-, vaj- és lisztgyűjtéssel a mint késsen vannak, este felé fölczifrázott nyírgallyakkal, és dalolva kivonulnak a faluhoz legközelebb eső forráshoz vagy folyóhoz.

Az ős ének immár félig elveszettnek tekintendő, mivel abba keresztény, illetőleg orosz elem is vegyült:

„(Áldj meg minket Háromság, Istennek szülője.)⁵⁷⁷ Az

erdőre kimentünkben. — Kosszorúkat kötözni — Nyírfából,
(Oi Did Lado!)— *Nyírfácskám!*

Az erdőbe megyünk — Virágokat szedünk, — Koszo-
rúkat kötünk (Oi Did Lado!) — *Nyírfácskám!*

Megyünk lépegetve — Liget- s nyíreszekbe, — *A nyír-
fáról* ágat tépünk, — Belőle *koszorút kötünk* — Azután a
vízbe vetjük, — (Oi Did Lado!)⁵⁷⁸ *Nyírfácskám!*

Úszik-e majd a koszorú, — Alá száll-e a koszorú —
Nyírfácskám?!

Úszszál fenn oh koszorú, — Ne szállj alá koszorú —
(Oi Did Lado) *Nyírfácskám.!*”

Megérkezve a vízi tündér lakó helyére, felcizfrázott nyárfáj okát a víz parton szűrják le, vagy pedig leszedik róla az ékességet s élő nyírfára aggatják azt. Azután a nyírfát körülállják s felhangzik a leány vezér („pütkösdi királyné”) csengő hangja: csendesség! Mi nem is hiányozván, folytatja: „Nyírfa-isten, irgalmazz nekünk! Nagyasszony, adj nekünk egészséget!” Azután mélyen meghajtják magukat a nyírfa előtt háromszor. S ezzel a vízpartra mennek, áldozni a Víz-istennek s tőle a jövődőt tudakolni.

Megfosztják fejüket annak ékességétől, a koszorútól, s azt a vízbe dobják. Ha a koszorú a víz színén marad: az eladó hamarosan vevőre talál. Ha alámerül, ez halált jelent. Azután lábbelijüket levetik és megmossák a lábokat az eleven vízben. Majd nyírfájokat megfosztják ékességétől, darabokra tördelik és a tűzre hányják.

A tojás-lepény sül mellette, mely midőn elkészült, a leányok elseje megint figyelemre int s könyörgést mond. hogy: a fő-isten irgalmazzon, az Anya-istenasszony egészséget és jó férjet adjon s végre a Nyírfa-tündérhez fordulnak, kinek tiszteletére áldozzák az elkészült ennivalókat A felajánlás itt is a magasba emelés által fejeződik ki.

Az áldozatos étkezés után *komáztatni* kezdenek. Nyírfa gallyakból nagy koszorút készítenek, melyen keresztül dalolás közben összecsókolódnak, a „komázzassunk, koma komázzassunk“ énekkel örvendezvén. A hazamenő énekben apró szükségük és kívánságaik megadásáért . esedez-
nek.⁵⁷⁹

Néphagyományainkban ezen mythoszi szertartásokat mind megtaláljuk, hanem csak darabonként és a húsvéti és pünkösti ünnepkörbe beosztva.

A „tojás festés,“ valamint a „mátkázás és komázás“ húsvéti szokás lett, a „nyírfa-cultus“ május elseji szokás s néhol maradt pünkösdinek. Az áldozat-vezető leányból „pünkösti királyné“ lett. Az áldozatra való adomány-kérésre a kis leányok pünkösd-köszöntése emlékeztet. Ipolyi általános-ságban említi a „pünkösti pirkoszorúk“ vízbe dobálását; de vidékre, hol ez még szokásban lenne, ő sem hivatkozik. A göcseji leányok napfelkölte előtt búza-harmatban mosdanak, hogy szépek legyenek.

Hol az egészségből annyi töredék maradt, ott a töredékeknek valamikor szerves egésznek kellett alkotniok!

A *második nap is a leányok ünnepe volt*; de már nem zártkörű. Öregek és vénék, férfiak és nők egyiránt megjelenhettek az egészséget ótalmazó *Nyírfa-tündér-nek* ezen leány-áldozatán, mely az istenek anyjának áldozó helyén (keremetében) ment végbe, melyben a *szent fa* nem tölgy, vagy hárs, hanem *nyírfa* volt.

Gyűjtők, mészárosok és főzők nem hajadonok valának, a *táltos* tisztében is férfi vala az eljáró.

Áldozati állat a juh volt, melynek egy évesnek és tiszta *fejérnek* kellett lennie. Száma 1—3, sőt többre is fölmehetett, ha nagyobb gyülekezetre volt kilátás. A juhokat először is megmosák a hajadonok a keremet szomszédságában levő eleven vízben, szarvaikra nyírfa-gallyat kötözönek. Három leány vala egy-egy juhnak bevezetője a keremetbe, mely a keleti kapun keresztül történt meg. Ezen eljárás után a férfiak dolga volt az áldozattal való további elbánás, mely is szokott módon ejtődék meg.

Az ünneplőben megjelent hajadonok kezükben nyírfa-gallyakkal a szent nyírfa előtt foglaltak állást. Az kendőkkel, keszkenőkkel és himzett nagy kendőkkel szintén bőven volt földiszítve.

A leánysereg háta mögött állottak az asszonyok és utánuk következtek a férfiak. A hazulról hozott tojás-lepényeket cserépedényekben rudakra aggaták, a szent nyírfa tövé-

ben pedig egy hordó mézzel vegyes sör várakozók rendeltetésére.

Azon három hajadon pedig, kiket a társnék kiszemeltek a „falu (egyházközség) tojás-lepényének“ előállítására, általvevén a begyűjtött hozzávalókat, hozzálátának annak kellő mennyiségben való előállításához.

Ezeknek utána az öreg táltos a szent fára megy föl és az istentisztelet kezdetét veszi s azon mederben halad, mint, máskor, némi eltéréssel. így ez alkalommal a nép fölött nem locsogtatának szét vegyes sört, hanem e helyett a táltos a *Aí/tV/a-tündérhez* esedezvén, viruló nyírfa-gallyakat szórogata le a fáról. A gallyakat a leányok szedék föl, kötének belőlük fejökre illesztendő koszorút. Az is eltérés vala, hogy ez ünnepen a hajadonok részesedtek mindenek előtt a mézes árpa-sörben, juh húspan, levesben és tojás-lepényben.

Az ünnepi gyülekezet föloszolván, leányaink nem hazafelé, hanem a folyóhoz tartottak, leveték lábbelijüket és megmossák vala lábaikat. Ennek folytatása a víg és énekes komázgatás, vagyis a koszorún át való csókolódzás vala, végűi pedig úgy a koszorúkat, mint az áldozatról hozott nyírfa-gallyakat a *Víz-istennek* áldozák.⁵⁸⁰

Pogány áldozatról lévén szó, annyi századok után ki gondolhatna rá, hogy a néphagyományban nyomait keresse? S csakugyan végképen elmosódvák azok, úgy, hogy inkább csak kérdezni tudom, mint a kérdésnek feleletét adni, hogy vájjon ősi-e vagy idegen szokás-e, hogy Vasban sok helyütt a májfa az *egyház*, iskola stb., és nem a lányos ház előtt állítatik fél?

Hogy a csallóközi kis lányok *fa-bábja*, *királyné asz-szonyka* nem annyit akar-e mondani, mint a mesék állatkirálya, királynéja, hogy *isten*; vagy hogy nem a kereszténység tilalma tett-e fejökre nyírkoszorú helyett virágkoszorút és nyírág helyett bábut?

Vájjon miért mondja a *pünkösdi leány járás* éneke országsert, hogy: *Ma van ma, ma van ma piros pünkösd napja, Holnap lesz, holnap lesz, a második napja?* Ez semmitmondó lapos szólás magában, de drága mythologiai adat, ha azt akarja mondani, a miben nincsen valószínűtlenség, hogy

a mi ünnepünk lesz holnap vagy: a holnap is. Ez esetben a leány-gyermekdal ősi idők terméke lenne a „pünkösd^a-szó kivételével, mi mellett szól a *beturímelés* is.

Vájjon nem az ő, napi szertartás részeire vonatkozólag énekli ma is a jó palóczok apró fejrécseled-népe:

„Csak *fürgyik*, csak *fürgyik* A fekete csaóka” — — —
 „Lyányok ü’nek a *tororiba Arán koszovóba*“ stb?

Egy a bizonyosnál is bizonyosabb, hogy május-pünkösd a hagyományos népszokásban ma is a *leányok ünnepe*.

A Nagyasszony nyári ünneplése az őri^y-asszonyok ünnepével ért véget. Régenten nyilván az ünnep hét utolsó napján tartott. Ebből ki voltak zárva a férfiak, férjezett asszonyok és leányok. Fiatal özvegy nők közül is csak azok vehettek benne részt, kik fogadással kötötték le magukat, hogy többé nem mennek férjhez. Férjes öreg nők, bármily korosak is nem vehetének benne részt. Ok is friss zöld nyírgalyakat hordának jeléül, hogy a Nagyasszonynak áldott emlékezetét ülik.⁵⁸¹

A mai hagyományban ezen cultus a Szent-Anna tisztelésén kívül nyomavesztettnek látszik.

*

A mordvák karácsonyi sertés ölése és a magyar disznótor. Gyermekjárás és fogadtatásuk, ünnepi készület, ünnepi ételek. Az eláldás szertartásai.

Magyar párhuzamok. L. ti ez a napjának idetartozandósága. A karácsonyi gyermek-napok mordva és magyar adatai.

A Nagyasszony *téli* ünnepe házi ünnep, másként az *anyák*, *kisfiúk* és *leányok*, meg az ösvallásban annyira nagy becsben álló *bábák* ünnepe volt. Karácsony és új év között tartott.

Karácsony estéjén történt az ünnepi áldozat-állatnak: a *sertésnek* a leöletése, mely áldozati ténykedésnek az udvar közepén levő szent hely: az *udvar-gödör* vala törvényes helye. A sertés az áldozatra napokon át szertartásos ellátással készített elő s már két nappal előbb, hogy áldozatul esett, földíszítetett, mi a menyecskék teendője volt.

A nyakába kendőt kötének s a mögé párgolás által fölfrissített nyírgallyat szúrának. Föläldozója a gazda volt, ki az udvaron vérét vévé, mely az „udvar-verembe“ önte-

tett. Az udvar-verem kövén történt a *perzselés* is nem minden szertartás nélkül, mert az nyírfa-gallyakkal történt, melyeket a szent gyertyákkal gyújtának meg, könyörögvén a Nagyasszonyhoz, a Nap-istenhez és a sertésekre ügyelő tündérhez. A kendőt is megégették, hanem a *véres gallyakat* fölszedé a háziasszony, azokkal lévén másnap reggel felkelendő a gyermekeket. Még aludtukban *keményen megütlegelé* őket anyjok e vesszőkkel, hozzá adván: „A Nagyasszony adta, nyírfa-ünnep adta, Nyírfa-tündér adta.“ Így lesznek *egészségesek*. Mennél jobban visítnak a gyermekek, annál egészségesebbek lesznek; mert a Nagyasszony annál inkább meghallja őket.⁵⁸²

Természetes, hogy annyi keresztény századok nyomdokai után haszontalan keressük ezen házi szertartás megfelelőjét a népszokásban. Néminemű maradványra azonban még mindig akadhatunk, milyenek a „sertés-*perzselés*“; a sertés-ölésnek a vallási jellegű „*tor*” néven való nevezete; a falun éjféle mise után elmulaszthatatlan „*kocsonyázás*”-*kocsonya-evés*.⁵⁸³

Amibe azonban már erősebben bekapaszkozhatunk, ez a karácsonyi egészséget szerző *gyermekverés*. Ennek hagyományainkban és pedig országszerte erős nyomaira találunk az úgynevezett „*aprószentek napi korbácsolás*”-ban. Különös, hogy még némely helyütt *nyírfa vesszővel* történik az ütlegelés. Hogy mind ez az egészség javára esik nálunk is, ki van fejezve a jó kívánságban: „Keléses ne légy! Gilvás (porzsovás) ne légy!”

De térjünk a mordva atyafiakhoz. Náluk a téli tartós *Nagy asszony-ünnep* részben a *gyermekek ünnepe*. Náluk Karácsony estéjén összejönnek fiúk-leányok 14—16 éves korukig. A leányok nyírvevesszőket hordanak, melyekre kendőket és keszkenőket kötöznek. A fiúk mindenféle csörömpölő eszközökkel vannak ellátva stb. Házról-házra körülbelül ezt éneklik:

Nyírnek, Nyírfa-tündérnek, az *aranyszakálúnak*
Járunk a dolgában, *Nyírfa-tündér* megérkezett.

Nyisd ki tehát a kaput. Ajándékozz Kjol' adának
Kolbászokat, disznólábat, Asszony sütötte kalácsot.

Nyírfa, Nyírfa-tündér. *Aranyos szakálú*.

Ének közben a fiúk csengőkkel és csörgettyűikkel csörmpölnek s iszonyú zajt és lármát csapnak.

A menyecskék legjobb ruháikba öltözve fogadják a követeket s az ablakon át *fokhagymával festett tojást*, köles kásával töltött hurkát, tejjel, vajjal, tojással stb. készült édes süteményeket és ünnepi kalácsot adnak, melyet juhok, disznók és tyúkok alakjára volt szokás készíteni. A gyermekek mindezt a tarisznyába rakva folytatják útjukat. Körüljárva az egész falut, valamely házban megszállanak, a fölczifrázott nagy nyírfaágat és égő gyertyát a ház előszögletében helyezik el s a gyűjtött holmikból együtt esteliznek; a maradékot pedig hazaviszik.⁵⁸⁴

Nem szabad azt hinnünk, hogy csupán a karácsonytáji „Betlehemesek“ és ünnepköszöntők tartják gyakorlatban ez ősi szokást. De ezen kérdést ezúttal még mellőzhetjük.

A mordva fiatal menyecskék, kiknek tiszte volt előzőleg már a mézzel vegyes sörnek főzése, még az ünnep előnapján délben hozzáfognak az ünnepi eledelek készítéséhez. Áldozati eleség készül, tehát vallásos színezetűnek kell lenni az egész eljárásnak. Ilyen már a tűzhelyen a tűzrakás. Gyertyát gyűjtanak a tűzhely előtt és nyírfa-gallyat állítanak föl, egy másik párgolt (fülesztett) nyírággal pedig a tüzelőről minden hamut lesöpörnek. Ráraják a fát, melynek okvetlenül nyírfának kell lenni. Ha az nincs, legalább is egy darabnak annak kell lennie. A házi asszony azután fog egy csomó nyírfagallyat s a gyertyánál meggyújtván, mondja: „Öreg-isten, irgalmazz minékünk! Nagyasszony, (a többi már itt is orosz) legszentebb isten-szülő anya, könyörögj éretünk! Nap-isten támaszsz piros napot, melegíts meg minket, természetű nekünk sok eleséget!“

A kályha szája elé teszi az égő gallycsomót, annak fölibe pedig egy *üszköt*, mely a *múlt évi téli ünnepről* tétetett félre. Midőn az üszögszén elégett, betolják a kályha belső részébe, a berakott fát pedig gallyakkal meggyújtják. Az üszögdarabon kívül még egy *nedves nyírfa-tuskót* is tesznek a tűzhelybe, mely ott három napig is elsenyved. A megmaradt szenet azon vízzel öntik le, melylyel a nyírgallyak párgol-

tattak, mely a *tűzhely alá tétetik a következő téli ünnepre*⁵⁸⁵ Szertartásos a leöntése is, de azt mellőzhetjük.

Alig hinné az ember, hogy megvan máig a nyoma a karácsonyi szent tűzrakás egyes helyek népszokásában. Hogy csupán egy esetet említsek: Erdélyben sok helyütt karácsony estéjén a cselédség egy *fatuskót* hoz be a házba, melyet a gazda tesz a tűzhelyre. Teszi pedig e szavakkal: „Áldott legyen a Krisztus születése napja!” A gazdasszony meg szalmát hoz be, melynek egy részét a tuskóra dobja, a többit meg elteszi a kotlók számára, hogy jól költsenek. A *tuskó maradványa a jövő karácsonyra tevődik* el.⁵⁸⁶

Ájtatos fohászok között történik vala a mordvákánál nem csupán a kemence befűtése, hanem a sütés további gazdasszonyi munkája is. Ennek hagyományát látszik fentartani azon népszokás, hogy a kenyérsütő asszonyok bevetés előtt keresztet vetnek a tésztára, lehet, hogy imitt-amott még különleges szokások is tartják fel magukat a karácsonyi előkészületek tekintetében.

Következő napon, vagyis karácsony napján a férjes nők a szoba földjét egészen beborítják tiszta szalmával és az előszögletbe nyirfa-galyat tesznek, ágaival fölfelé; annak elébe pedig meggyujtatlan gyertyát s hozzáfognak az ételkészítéshez. A levest és disznóhúst együtt főzik, de a disznóföt külön. Midőn a disznófő megfőtt, a *szájába piros tojást* és fűlesztett (fölélesztett) nyirgalyat tesznek. A tálban, a disznófő alá szakái alakjára piros fonalsomót tesznek és ezt *arany-szakáinak* nevezik.

December 25-ikén déltájban a gazda meggyújtja a gyertyát s egész háznépeستül térdre esik az ablak előtt, melyet ilyenkor kinyitnak. Ugyanis házi istentiszteletnél ihindig nyitva tartják az ablakot, hogy imádkozás közben az égre nézhessenek. A föld felé hajlongnak mindnyájan, kezeiket ég felé emelik, a gazda pedig így hívja meg az isteneket magához vendégekül:

„Öreg-isten, irgalmazz minékünk! Nagyasszony, jöjj el mi hozzánk *a te* karácsonyi (Kjoltsän'än) *ünnepedre!* Nap-isten, jöjj el hozzánk *a te* karácsonyi *ünnepedre!* Had-isten (itt sorban elszámlálatnak a többiek), jöjjetek el mi

hozzánk a Nagyasszony és fia a Nap-isten karácsony-ünnepére.“

Az istenek meghívása után a gazda megparancsolja, hogy készüljenek az ebédhez. A háziasszony most átadja neki a tálba tett disznóföt. A gazda veszi a tálat s a gyermekek kíséretében kimegy a házból. A gyermekek közt a legifjabb a gazda előtt viszi a ház előszögletéből vett nyír-ágot. A gazda a disznóföt leelőbb is az udvar-gödörhöz viszi, azután a lóistállóba, tehénistállóba, tyúkólba, pinczébe, fürdőbe, csűrbe és a kúthoz, mindenütt a Nagyasszonyhoz, a Nap-istenhez és minden helynek külön őrszelleméhez fohászcodván.

Mindent feljárván, visszatérnek a házba, a hol *tiszta abrosszal terített asztalra* már az ételek fel vannak tálalva s ezek között a három köles-tészta kalács. Kettő egymás mellett, a harmadik pedig fölibök téve, a felső magának a Nagyasszonynak, az alsók pedig a Nagyasszony többi fiának és leányainak tiszteletére. Az asztal mellett a földön a sörös cseber áll. A gazda a disznóföt az asztal közepére teszi, a nyír-ágot pedig az elő-szögletbe. Azután mindnyájan térdre borúinak és a gazda imádkozik:

„Őreg-isten, irgalmazz nekünk! Nagyasszony, (legszentebb istenszülő) könyörögj érettünk! Nap-Isten, segíts és oltalmazz meg minket! Mi kenyérrrel, sóval, cseber sörrel és hímes tojással tisztelünk téged. Tekintsd magadénak! Tekintsétek magatokénak istenek! (neveik elszámláltatnak, az imádságok ismétlődnek). A szerint, a mint az asztalon kenyér és só van, adj nekünk gazdagságot. A mennyi morzsa van a kalácsban, a szerint adj nekünk gazdagságot. Őrizz meg minket a rossz emberektől és tisztátalan nőktől, a sertéseket és juhokat pedig védelmezd meg a farkasoktól! Nagyasszony, adj a mi termésünkre, mely a földbe van vetve, tündöklő éjszaki fényt és meleg harmatot! Nap-isten, süss melegen a mi termésünkre! Nagyasszony, természetesen vaskos szalma szarát, nagy kalászokat, tojás nagyságú aranyárga szemeket! A milyent a nyáj tündére szeret, olyan nyáját adj nekünk! Adj nekünk sok és győzős lovakat, erőseket, egész-

ségeseket, mint a medvék. Adj nekünk teheneket, disznókat, tyúkokat, ludakat, kacsákat, mindennemű nyájakat, mindenféle madarakat. A régi jót köszönjük, az újat kérjük.“

Azután a gazda leveszi a felső kalácsot, mely a Nagyasszonynak van szentelve, levág belőle egy kevéskét, a felibe húst tesz és pedig először a disznófőből, aztán a lében főtt disznóbúsból, végre egy kis darabot a festett tojásból, az édes kalácsból s a többi asztalon levő ételekből. Az így összeállított ételfalatot jobb kezébe veszi, a balba pedig egy merő kanál vegyes sört s az imént hallott imádságot, de most már csak állva, harmadszor is elmondja. A többi egész háznép térden állva könyörög. Midőn könyörgésében az ételek elszámolásához ér, a jobb kezében levő ételfalattal, megnevezéskor mindenikét külön érinti. Azután az elkészített falatot átadja a gazdasszonynak, a ki azt a kemenczében égő ó-üszögre és új nyírfahasábra teszi. Ezután átadja neki a merítő kanálban levő sört is, ki azt szintén a kemenczébe önti a Nagyasszonyhoz imádkozván, azután a tüzet száraz nyírfa-galylyal újra fűszítja, hogy az áldozatok annál hamarább megégjenek.

Evéshez fogván, legelőbb a gazda vág magának a disznófőből s enni kezd, azután a gazdasszony szintén a disznófőből vág magának s a család többi tagjainak. A disznó fülét és orrát a gyermekeknek szokták adni. Ebéd után a gazdasszony levág egy darabot a disznófejből s a kanálba is vesz egy kevés vegyes sört, az udvarra megy vele s mind a kettőt az „udvar-gödör“ alá beönti.”⁶⁸⁷ Hogy a velünk atyafi mordváknek ezen ünnepi szokásai is mennyire egyeznek a mi néphagyományunkkal, a tekintetben elegendő a *karácsonyi népszokásokon és babonákon* végigtekintenünk. Egy ünnepet sem vesz körül tudvalevőleg a magyar népszokás annyi szertartásos babonával, mint a karácsonyt, melyek a keresztény ünnepből sem nem származtathatók, sem nem értelmezhetők.

És e szokásokban lehetetlen azon házi áldozat egyes töredékeire rá nem ismernünk, melyet fönnebb idézetbe vettünk.

A *karácsony esti asztal áldozat asztal*, az ősvallás karácsonyi házi áldozatának terített asztala, mely fölött az ősimádságok csak jelképekben és nem élő szóval fejeződnek ki. Meg van az asztal vagy az alatt minden, mi által az ősi meggyőződés megjelenítést nyerhet. Még a szent dolgokból és ételnemüekből sem sok hiányzik, hogy az ő törvény karácsonyáról rokon párhuzamok nélkül is fogalmunk legyen.

Mily fogantatossá válik az abrosz, mely karácsonykor az *asztalt* borítja! A karácsony címeres *eledelei* nem áldatnak meg, mint a husvétiek egyházilag, mégis mennyire hatásosak még gondosan őrzött morzsalékai is! A *jövendő keresésének* módjai is a régi istenek tiszteletének töredékei még s a büntetések, melyektől az ünnep féltőről tarthatnak, nem keresztény, hanem még az ő törvény büntetései. Méltán csodálkozhatunk a gyakorlati hagyományok szívós voltán!

Hanem annál nehezebb az ünnep hete iránt tájékozódunk, melyről már tudjuk, hogy a Nagyasszony és leányai: a „Boldogasszony-nővérek“ téli ünnepe volt. Nincsen nyoma, hogy az egyes napok külön lettek volna egyiknek vagy másiknak szentelve; az sem vehető többé ki: mely napok voltak nem és kor szerint való beosztással a legényeknek és hajadonoknak, a férfiaknak és asszonyoknak szabva és közös összetartással ünnepelve.

Lucza-napról már tudjuk, hogy az ő-naptárban december 24-ikére esett. Lucza napja a ház és a belső gazdaság őrszellemeinek volt hagyományaink tájékoztatása szerint is ünnepe, mely főleg a gazdasszonyokra rótt kötelességeket.

A lucza-napi „gyermek-járás“ az isten asszony legkedvesebb teremtményének: a nyírfa tündérnek megérkezte örömhírével toppan be a mordvákánál, és némileg még nálunk is. Itt azonban már nem az „aranszakálú tünderről“ van szó, hanem arról, hogy: Aluszol-e gazda; ébren vagy-e gazda? „Isten száll a házadra,“ Hat ökörrrel hat lóval. És jó kívánataik és szertartásos eljárásuk a belső gazdaság állataira vonatkoznak.

Az is régi, a rosszakat a ház tájékáról elijeszteni célzó eljárás, hogy a mi gyermekeink, csakúgy, mint a mordvákéi, zajjal és csörömpöléssel jelentkeznek.

Az asszonyoknak nagy kötelességek napja a Lucznap, mint a mely napon az apró jószág különös gonddal kezelendő, tilalmas a kölcsönkérés, kölcsönadás, szomszédolás és a női köznapi foglalkozások gyakorlása.

Karácsony éjjelén a „víz-cultus” is fölmerül az *ólom-öntés* és *kútbanezés* jövendőt mondó babonáiban.

Karácsony első napja iránt eléggé tájékoztatnak a mordva ünnepi szertartások és a saját hagyományaink.

Másnap, december 26-án van a falu *dáda*-ünnep a bába házánál, melyben csak feleséges emberek vehetnek részt feleségestül és gyermekestül; tehát kizárva abból az özvegyemberek, özvegyasszonyok, fiatal emberek és hajadonok. Az érdekes áldozati szertartáson a bába az elülmádkozó a Nagyasszony tiszteletére, ki ezúttal, mint az anyák és gyermekek pártfogója, *Bába-Nagyasszony* nevet viselt, minek a mi hagyományunk *Szülő-Boldogasszonya* felel meg.

December 27-én a bábához csak a gyermekek gyülekeznek szüleik nélkül.⁵⁸⁸ Hogy *őrző* vagy *gyógyító Boldogasszony-nap* volt-e ez s a Nagyasszony legidősb leányának ünnepé? — sikertelennek látszik vitatni.

Hogy a karácsonyi gyermek-ünnep meg volt őseinknél is, világos bizonyosága ennek az *aprószentek napi korbácsolás és nyírfavesszőzés is*.

Karácsony többi napja a hagyományban néma és a *regöls*-nél egyébben nem ad magáról életjelt, a mi pedig még arra is kevés, hogy belőle az idősebbek ünnepi kedvtelésére következtesünk.

A három másik nagyobb áldomást mellőzhetjük, a kisebb és magán áldomásokat pedig máskorra hagyhatjuk.

És így átmehetünk az áldozatokkal rokon másik tételre: a Rosszak ellen való védekezésre. Erről leszen szó a következő fejezetben.

XXXII. Védekezés a Rosszak ellen.

A sámánismus nálunk, miként a votjákoknál ördög-cultuseá nem fajult. A rossznak (betegség) kettős forrása, kettős védekezés. Kálmány Lajos szerint a Hold a néphitben még ma is sámán istenség. Tőle függ az egészség és betegség. Tehetős a Holdisten a jó szerencse tekintetében is. Engesztelő ősimádságok (ráolvasók.) A fák szellemei cultusának nyomai. Igézet és megszüntetése. A vízvetés módja és egyes ráolvasók szövege. Védőszer.

Hitregéink bölcsejénél s azután még sokáig: a sámánismus korában a rosszak ellen való védekezés is áldozattal, *engesztelés*-sel járt, miután a „sámán istenek még nem két-félék, hanem csak. egyfélék: jók és egyúttal rosszak, kik áldanak is, vernek is.” A sámán isteneket épen ezen oknál fogva inkább a félelem, mint a tisztelet cultusa vette körül.

Ezen sámán mythologiai korszaknak van nyoma hagyományunkban is.

Későbbben és lassankint idegen vallások hatása következtében módosulnak a teremtési őshitregék, a teremtés munkatársa elfajul és a rossznak lesz okozója és kútfeje. A jó- és rossznak kibékíthetetlen küzdelme kezdetét veszi.

És nem mondható, hogy ezen mythologiai átalakulás előhaladás lett volna, sőt gyakorlatilag határozottan sülyedésnek ítéendő. Az öreg-isten kegyes jósága mellett kibontakozhatatlan mivoltában megmaradván, az új isten: a Rossz pedig fáradhatatlannak és agyafúrtnak képzelgetvén, természetesen, miként ezt a *votjákoknál* látjuk: minden vallásbeli isten-tiszteletnek a gonosz istenség felé kellett hajolnia. Az öreg-isten, tartják a votjákok, a milyen irgalmas, nem kíván nagy áldozatokat, míg a rossz istenség az emberekre betegséget, halált és mindenféle nyomorúságokat bocsátván, állandó és buzgó engesztelési kíván. Azért van az, hogy az ő majdnem minden könyörgéseik a gonosz istenségnek való hódolat jellegét viselik magukon, a főisten pedig az ő fogalmaik szerint megelégszik a pusztá imádsággal s nem kíván valami nagy áldozatokat.⁵⁸⁹

A Nagyasszony, a természet áldott tündéresszonya kiváló tiszteletének kell betudnunk, hogy az „ördög-cultus” az ősvallásban nem uralkodó. Hagyományunkban különben ezen

kettős mythologiai kor adatai mellett rosszakhoz számíttanak: a *rontok*, *boszorkányok*; *kisértetek*; *hegyi*, *vízi*, *erdei ártó szellemek*, a *testi és lelki bajok szellemei* és az *ördög*, kiknek ellenében egyiránt lehetséges és kötelességszerű a védekezés.

Kétféle a rossznak forrása hagyományunkban is. a meny-nyiben az vagy istenségtől származik, vagy a gonosz lélektől; *kétféle tehát a védekezés is:* t. i. *áldozatos kérbi's és kiűzés.*

Így még a mai néptudatban is azon régi (jó-rossz) sámán istenek közül való azon szellem, kit jámbor eleink a holdban lakozónak hittek: a *Hold-isten*. A népmesék úgy tudják ezen személyesített égi lakóról, hogy király, családos, család-anya, és udvartartásos, szóval az még mostan is, a mi a magyar kereszténység előtt volt: az ó-vallás egyik istene. Az sem újság, hogy az éj ezen világítójának hatása a földi halandókra elvitathatatlan tétele a néphitnek; de hogy boldogulás és egészség dolgában *adó* (ráadó) és *elvevő* felsőbb hatalom, tehát egy személyben jó és rossz akaró ma is, mint a milyenek másfélvezred előtt fogott tartatni, — ez *Kaimány Lajos* tekintélyes hitrege-értelmezőnknek fölfedezése és a sok között nem utolsó érdeme.

„A hold nyelvahagyományainkban“ czimű akadémiai felolvasásában sorolvák pedig föl annak adatai, melyek részes elsorolása előtt szívesen és elismeréssel mutatok rá, mint ezen állítás tekintélyes mesterére.

„A Holdat, mondja ő, ráolvasóinkban istennek tudjuk, *kitől függ az egészség és betegség* és így hozzá fordulunk egészségadásért, hozzá a betegség-elvételésért. Erről *ráolvasóink* tanúskodnak.“

Nehézségtörésre való. Mikó a gyerököt rász' nyavaja töri, az édös anynya mikó az új Hód fűgyün, ára fordul oszt mongya: „Új *Hód*: új *Kirój!* Az én gyer'ökömet A nehésség töri Te vagy a *Ráadó*, Te vagy az *Evevő*.; Vöd le róla!”

Oszt' é készit imátkozni 3 Miatyánkot, 3 Üdvözetöt, mög 7 Hiszekegyet; 3 hétig köi' tenni. (Szőreg).

Jó szerencséért való. „Új *Hód*: új *Kirój!* *Agygyó* neköm Jó heteket, Jó hetekbe' Jó napokat, Jó napokba'”

Jó órákat, Jó órákba' *Jó szöröncsét.* Azután mög Jó egésség!" (Szeged).

Fogfájásról való. „Új Hód: új király, Tégöd köszöntelek Eleven foggal, döglött féreggel! Az én fogam Akkó fájón: Mikó kégyút Békát őszök.”

Mikó möglátom az újságot, akkó mondom észtét, 3-szor köP émondani, le köl' *térgyepülni*, oszt' nem fáj az embör foga. (Ó-Szt.-Iván).

Fogfájásról való. A kinek a foga fáj, lehöjjön (leheljen) a Hód felé (újságkor) oszt' mongya: „Új Hód: új Kirój! *Köszöntelek tégöd Ezön üdvözlettel,* Hogy a fogfájást Háricsd é tülem!“ (Szeged).

Hidegletésre való. Hódújuláskor a kit a hideg lel, ráveti a köröszöt magára az Atyának és Fijúnak és Szen'lélök Istennek nevébe' oszt' mongya: „Új Hód: új Hód!

Király Házasiti a fáját, Engöm hínak Vendégségbe, De én nem möhetök, Küdöm a hidegömet.“

(Ha kisebb nemű betegsége van, az utolsó sort így cseréli föl): Ügyemet-bajomat kü'döm.⁵⁹⁰

Sebes fejüre való. Ha a kis lá'nnák sebös a feje, fő'veszi (az anyja) az ölibe, szalonna főlsejével mökkenyi, oszt' mén a Hódnak: „Új Hód: új Király, férhön *atta A Ványát,* Engöm is híjon Lakodalomba! Én nem mék ó E'kü'döm a sebömet.“ (Szeged).

Szömöcsöröl való. A kinek szömöcső van a kezín, vagy a lábán, vagy pedig a testyín, első újságon leül egy sámli székre, oszt'tán (kezével) söpri visszafelé, előre (a szömöcsöt) a lábárúi oszt' csak ászt mongya: Dicsértessék a Jézus Krisztus! azután l Miatyánkot, l Üdvözletöt mög egy' Hiszökegygyet imátkozik, azután mongya: „Új Hód: új Király! *Apró marhácskájim* vannak, Isten ucs cse' eladom.“ (Háromszor kel' egymásután elmondani. Klárafalva).

Szömöcsöröl való. A kinek szömöcsője van, Hód iránt fa alá ál'. 3-szó mökkenyi a szömöcsőjit zsírral oszt' mongya: Új Hód: új Kirój Házasiti a fáját, Hínak lakodalomba, De én nem mék, Elküldöm a fíjamat: Mújon el a szömöcsöm.“ (Klárafalva).⁵⁹¹

Mely érdekes mythoszi régiségek e ráolvasok, melyekhez még ma is annyi hit és bizodalom kapcsolkozik! Csúpan a keresztény szellemű utasításokat kell másokkal pótolnunk és bennök a maga czifrázatlan egyszerűségében és kedves közvetlenségével az ősvallás egyik legrégebb könyörgeés-gyűjteménye áll előttünk.

A *szamojédok*-nak, *osztjások*-nak és Szibéria némely nomád törzseinek szokásaként említi Castrén, hogy a hol egy kis fenyves ligetet találnak, vallásos érzelemmel közelednek ahhoz s fölállítják ott bálványaitak.⁵⁹² Az erdők természetes szent helyek az altaji törzsek fölfogásában. De szentek a fák is, mert lakóhelyei a használni és ártani egyiránt hajlandó szellemeknek.

Láttuk, hogy a mordva áldozó helyek szentélye a táltos szent fája; a votjások áldozó helyein („lud“) kinek-kinek megvan a maga fája, mely előtt imádkozni tartatik fogatosnak istentisztelet vagyis áldozatok alkalmával.⁵⁹³ Hogy ez nálunk sem volt másképen, arra nézve elegendő rámutatnunk a néphit babonás áldozataira, melyeket a fákhoz, hogy egészséget nyerjen s bizonyos bajtól szabaduljon. Eljárásának tudatával már ebben sem bú a nép, de ez nem lehet akadály abban, hogy Wlislockival „a fákra aggatott fogadalmi rongyokat és ruhadarabokat“ úgy tekintsük, mint az ősrégi ember- és állatáldozat utolsó foszlányait.

Bizonyosan engesztelhető szellemeknek tartatnak s talán csak a kereszténységben sülyedtek rosszakká azon *éjaszonyok*, *éjemberek*, kiktől a háromszékiek a hideglelés elvételt várják.⁵⁹⁴

Ellenben a kevésbbé hatalmas rosszak, legyenek azok emberek vagy szellemek, bizonyos ősvallási szent szerek által, mint foghagyma, só, kenyér, nyírseprű, kés stb. tartatnak vissza és nem kérelem útján távolíttatnak el és tétetnek ártalmatlanokká, hanem ellenszerekkel vagy ráolvasás által.

Még legártatlanabb rosszak az *igézők*, kik szemmel verik meg a gyermeket.⁵⁹⁵ Ennek a rontásnak a háromszékieknél ez az orvossága:

„Csonka késsel csinájj keresztet a tűzhely alá, a keresztre tégy egy pohár-vizet, vess bele 5 eleven sze-

net, a kezdeddel csinájj keresztet a pohár felett. Azután vess ki a mutató ujjaddal egy csepp vizet, mártsd bele a nevetlen ujjodat s kend meg a gyermek homlokát. Azután a nevetlen ujjoddal vess ki 3-szor 3 csepp vizet és mondd ezt: vetem zöld szemre, kék szemre, kőszikláról kősziklára, vad leányról vad leányra. Múlják el. — A nevetlen ujjodat mártsd a vízbe és húzz keresztet a gyermek homlokára. A vizet öntsd a kutyára.⁵⁹⁶

Az *ugocsai néphit* szerint is az olyan ember, a kinek a két szemöldöke összeér, „igézős! Ha valakit megigéz, annak iszonyatosan megfájul a feje. Ha bizonyos, hogy a fejfájást „szemverés“ okozta, a fejfájós elővesz egy pohár vizet, abba belevet öt darab eleven szenet, a pohár szája fölött a jobb kezével keresztet von. Ha e közben a széndarabok a vízben leülnek, vagy épen a víz fenekére szállnak le: ez újabb jele, hogy a szenvedő csakugyan meg van igézve. Most, hogy bajától menekülhessen, a széndarabokról hét korty vizet leiszik, a maradék vízbe mártott ujjával a homlokára három keresztet húz; ettől bizonyosan elmúlik az igézés is, a fájdalom is.⁵⁹⁷

„Ha a kis gyerek sokat rí, meg a hasa is fáj, többnyire *szem ártott* neki. Észk könnyen még lehet tunnyi. Vész az ember eppohár tiszta vizet, tesz bele eppár szem szenet; azután háromszor körösztot vet rája, még émond három miatyánkot. Ha a szén nem ü’le a vízbe, akkor valami más baja van. Ha pejg leü’, akkor a szem ártott neki; de ha ebbü a vízbü iszik a gyerek méggyógyú’.” (Veszprém m.)⁵⁹⁸

Hogy a rontásnak e fajtájával sok baja volt már a régieknek, a *vízvetés* számos alakjai bizonyítják, annál is inkább, mivel az ilyen vízvetési mondókák és ráolvasások nincsenek az ősiségnek minden jelenségei nélkül.

1. *Vízvetés*. (Elsőben is tölteni kell egy pohárba egy fél-fertály vizet, rája alul-felül keresztet kell vetni s a pohárba kell vetni szenet 9 szemet s azt kell mondani:) „Kő-pad, gyékény-ágy, *csepegés alatt való ser*, sótalan kása, — ez a három Jézus szava, a’ használjon az egész világnak/ (Erdély.)⁵⁹⁹

2. *Vízvetés*, ha a gyermeket megigézik: „Jézus elindula hosszú útra, találkoza az *Igézókkal*, kérdezte tőlek: hová mentek te?” — Megyünk, hogy rontsuk meg N. N. egészségét, *vegyük él szívit, máját*. — Elmenjetez onnan a fekete földnek gyomrába, én oda megvagyok híva. Az atyának, fiúnak, szentlélek Istennek nevében. Amen.“ Ezt háromszor mondják el. (Erdély).⁶⁰⁰

8. *Igézet ellen* szenesvíz-készítés. (Egy pohár vizet kell kézbe venni, *a tűz mellé állani* s ezt mondani:) „Elindula a Jézus Krisztus az igaz úton, *előtalálja az Igczitel*, kérdi tőle a Jézus Krisztus: hová mégy Igézet? — Elmegyek N. faluba N. (péld. Kati lánynak) színét hervasztani, szőrét borzasztani. — Ne menj annak színét hervasztani, szőrét borzasztani, hanem maradj meg az igaz úton! (Ezután a pohárba csípő vassal 9 darab parasztat kell vetni olvasván:) e’ sem 1, e’ sem 2, e’ sem 3, e’ sem 4, e’ sem 5, e’ sem 6, e’ sem 7, e’ sem 8, e’ sem 9. — Ha kalap alól jött ki, az alatt maradjon; ha konty alól jött ki, az alatt maradjon; ha pártá alól jött ki, az alatt maradjon. (Ekkor a megigézett [állat vagy] ember képét a szenes-vízzel meg kell mosni s ezt mondani:) Szeme látta, szája megszólította, Krisztus urunk meggyógyította.“⁶⁰¹

4. *Vízvetés*. „Elindula szűz Mária Jézuskával az ölébe’ Jordán mellyé szép mezőbe, hol találkozóz egy zsidó leányval. E zsidó lyány szép babáját, Máriának Jézuskáját kitakaró fejez fátyolábúl. Meglátó, halálra igézé. Szűz Mária Jordánhoz mine, *vizet vete*, megmosogatóz, meggyavítá.“ E szavakra a vízvető, ki háromszor három égő szenet vet a kezében lévő vizes edénybe, mindenkor egy idvezlégy-Máriát imádkozva, végül ezt mondja: „Úgy használjon vízvetésem, mint a kis Jézusnak használt a szűz Mária vízvetése. Ezután az igézett a vízből iszik és megmosdik.“ (Klészse Mojdvá).⁶⁰²

5. *Igézetről*. „Nemes asszonyunk Mária ölébe takaró az ő áldott szent Fiát. Bemene vele szent Templomba. Leülteték az ő áldott aranyos zent székibe, eleibe tévé aranyos bölcsejét, bele fekteti Jézust. Azt megláták

szent asszonyok, szent leányok, szent apostolok, mártérok Jézust megigézék. Azt meglátá az 6 szent anynya, mondá ez szót az ő szerető szentinek, szent Nesztoria asszonnak: menny el én szerető szentem, hozzad Jordánnak vizét, hadd fiesszem meg benne az én áldott szent fiamat. El méné szent Nesztoria asszony, elhozá Jordovánnak szent vizét, benne Jézust megfírezték. Mondá ez szót szent Nesztoria asszonnak: vidd el, úgymond Jézusnak az ő igézetit piros márván kőre; hogy ezt hallá az ő szerette szenti szent Nesztoria asszony, előntő piros márván kövön, ott eloszla, meg nem maradhata Jézusnak az ő igézeti. Ez mai dicsőséges napon ez s ez emberen ugyan ne maradhasson meg férfi igézeti, leány igézeti, asszonyi állapot igézeti Istennek hatalmából, Boldogasszony parancsolatából.⁶⁰³

6. *Ráolvasó igézés ellen* (Csonkának látszik.) Az atya, fiú és-szentlélek nevében. Az úr Jézus Krisztus elindul a Jordán vize mellé, a hun előtalál egy rút személy zsidót. Rút személy reám néz, édes anyám Mária, meg kell

belé halmom.....Ne félj fiam József (Kati), ha pártá

alul, ha fej kötő alul jött annak a rút személynek (? igézete) sem égen, sem földön, sem az én kiskörmöm alul való mocskok alul soha meg ne álljon. Az atyának, fiúnak és a szentháromság Istennek nevében mondom ezen szent igéket. Amen. (Sorok mellett Vasmegeye.)⁶⁰⁴

Kérdés marad: hogy vájjon azon legendaszerű többféle elbeszélésnek, melyekkel ráolvasóink jobbára bevezettetnek, megfelelői megvoltak-e az őseredeti szövegben, és vájjon ha megvoltak, ősi hitregéink kit ültettek gyermekként a járókelő Boldogasszony ölébe? Elég bőséges adatainkból azonban már is tisztára kiérthető, hogy az *igézet* szellemét az őshit magasabb rendűnek nem tartotta, mint a kit kérelésrc, szép szavakra korántsem méltatott, hanem a *tűz- és vizelem* segítségével s *varázsiggéssel* (— erőnek erejével) vallott eltávolítandónak.

Az igézet nem csupán embert foghat meg, hanem állatokat, és virágokat is. Ez ellen kötnek a csikó és borjú nyakára *vörös szalagot* s húznak a bárány fülébe *vörös bojtot*

s ez ellen aggatnak a székelyek a virágok ágaira vörös fejtőt. *A vörös szín általában védőszer az igézet ellen.*⁶⁰⁵

Sokat mond a néphit szerint a közmondás, mely azt kívánja, hogy: „*Fogjon meg az igézet!*“ A közmondásban nyoma van annak is, hogy az ősfelfogás személyesítette az igézetet, mert a többi között ez is szokás-mondás: „Úgy néz rám, mint az *Igézet*“

A hagyomány gyakori és nem közönséges rossznak tekinti az igézetet.

*

A szülő anyának és gyermekének védelme. Váltott gyermek és a viszszerzés módja. Emberrontás és védő szerek. Hogyan viszi el a boszorkány a tehén tejét? Kényszeríthetők a visszaadásra. Megcsapolják a szöllőtökét. Megfejik a kútágast. A boszorkányok tetszés szerint való alakja. Tiszatarjáni monda. A boszorkányság elbírálása.

Az igézőknél jóval kártékonyabbak a *boszorkányok*, kik régenten föld alatt lakó gonoszak, „bosszantó” szellemek voltak; ma pedig a varázslásban jártas férfi és leggyakrabban öreg asszonyemberek.

A néphagyomány kifogyhatatlan a boszorkány-kihágások elbeszélésében s az ellenük használandó ovószerek javallásában és fölismerhetősök módja körül való tájékoztatásban.

Nem hiába, hogy a Nagyboldogasszony láthatatlanul jelen van a szegedi néphit szerint a *gyermekszületésnél*, azután pedig két angyalt küld oda, egyiket hogy az anyát őrizze, a másikat hogy a gyermeket s hogy odaküldi a *Boldogasszonyt* is. Mert soha sem kell a *Boszorkányok*, Bűbájosok és Szemmelverők ellen annyira védekezni, mint ezen alkalommal.

Ezen védekezés egyes jelenségei, hogy a szülő asszony ágya fölé *sátor* vonatik; az, az őshit javallottá óvó szerekkel ellátatik; a betegágyas anya s gyermeke magukra, nehogy ártalom essék bennök, nem hagyatnak egy pillanatig sem.

A jó palócz közönségesen „sátor-lepedő” árnyékában születik, melynek csücskeibe, mielőtt a sátor-rúdra föl húznák, kenyér-szeletet meg *fokhagyma-gerezdet* kötnek bele.⁶⁰⁶

Szeged népe szülés után készít a szülő asszony részére

külön ágyat, az úgynevezett *Boldogasszony ágyát* tiszta szál-, mából, melyet lepedővel terítenek le. Fölötte főltszegezik a „szúnyoghálót,“ mely a palócz sátorlepedőnek felel meg. A Boldogasszony ágyába tesznek *fokhagymát, kakukfiövet, kenyeret, meg sót*. Bicskát is tesznek, hogy a Boszorkány oda ne menjen.

A Boldogasszony ágya törvényével a vidék mythologusa: Kálmány Lajos ismertet meg bennünket bővebben:

„Minden nap fő’ szentelik „a Három királyok vízivel“ oszt’ följárlják a Boldogasszony kögyelmetösségibe. A Boldogasszony ágyáhon nem szabad senkinek ső’ közelíteni, mert ha mögveri (valaki a gyermekágyast szömmel), oszt’ ha még a földre is lenéz (a ki szemmel megverte), az (a gyermekágyas) belehal. Az a sírig verte szömmel. Ha fő’felé néz (a szemmel verő) ki lóhet gyógyítani. Mikor a Boldogasszony-ágyát fekszi az asszony, valakinek ben köl’ lenni a házba (— szobában), ha mást nem tunnak oda tönni még a macska is jó, mert (különben) úgy mögrontik az asszont, hogy vége van. A Boldogasszony ágya csak addig tart még az avatásra mőnnek. Mikor oda vannak (az avatáson), szétszödik a Boldogasszony ágyát; a szalmát mögégetik, vagy ojas helyre teszik a hun nem bánti sönki.“ (Szöreg)⁰⁷

Kálmány mondja, hogy a szúnyogháló felszegezése még néhol késsel, villával történik; hogy a bicskát, máshol a kést az asszony feje alá teszik, melyet ha lelép az ágyról, a földbe maga elé kell szúrnia, hogy a Rosszak ne bántásák. A szúnyoghálóba kötött kenyér és só még nem elég; mert a szúnyoghálóra még piros *kendőt* dobnak.

De máshonnan is vannak rá adataink, hogy: a gyermekágyas asszony ágya körül egy épen erre az alkalomra készített lepedőt húznak fel. A négy sarokba, melynél fogva felkötik, fokhagymát, kenyérmorzsát, sőt tesznek azért, hogy az asszonyt kis gyermekével együtt meg ne rongthassák vagy *rájuk ne olvashassanak*. így ilyen *sátoros* nyoszolyában lát napvilágot a „matyó“ gyerek is. A körülövedző *szúnyogháló* itt is tisztán e célra szokott használtatni. Itt csak egyik szögletébe kötözik bele a rejtélyes csipetnyi sőt, kenyérhajat

és gerezd fokhagymát az egész eljárásnak azt vetvén okául» hogy a fekvés ideje alatt védve legyen az asszony a kíváncsi szemektől, a legyek és szúnyogok háborgatásától, és elejét vegyék a *rosszak ártó hatalmának*, nehogy az új szülöttet kicseréljék, vagy majd szemmel megverjék.⁶⁰⁸

A boszorkányokat még azzal is gyanúsítja a néphit, hogy *gyermek-rablók*, s ha módját ejthetik, elviszik az új szülöttet s helyébe a magukét teszik. Ez a *váltott*, kit nem. nehéz fölismerni és visszacsereálni.⁶⁰⁹

A váltott gyermeket arról lehet megismerni, hogy folyvást sír, jajgat és nagyfej ű, meg szótalán. Hogy az elcserélés meg ne történjék, Aranyosszóken (nyír)-seprőt tesznek a gyermek bölcsőjére. Különben a kicserélésnek csak a keresztelésig van helye, azért is a nép siet a kisedet megkereszteltetni. Erdélyben a bölcsőbe keresztelésig kis zsákban seprűágot (nyír), tömjént, fokhagymát tesznek. Az anya, ha elmegy hazulról, seprőt tesz a bölcsőn keresztbe.⁶¹⁰

Ha az elcserélés már megtörtént, mondja ugyan ő, majd-nem általánosan elterjedt szokás szerint a gyermeket kemenezébe vetik, vagy is az anya a gyermeket lapátra teszi, s úgy csinál, mintha azt a kemenezébe akarná dobni. Ekkor a láthatatlan gyermekrabló visszacsereéli a gyermeket.⁶¹¹

A *szigetvári* néphitben:
a *váltott gyermek* az, a kit láthatatlan lények az igazi gyermekkel cserélnek ki. A váltott gyermeknek gömbölyű nagy feje, széles szája van. Sivítva beszél. Az igazi, tulajdon gyermeket úgy lehet visszaváltani, hogy egy tuskével telt szekeret visznek a „Muszola” rétre. Ráteszik a váltott gyermeket, meggyújtják a tuskerekakás négy sarkát s ebben a pillanatban ott terem a tulajdon gyermek, a váltott gyereknek pedig se hire se hamva. A váltott gyerekkel jól kell bánni, mert hasonló bánásmódban részesül a tulajdon gyermek. Mátyás Lajos után. (Ethn. V. 336.)

Ugyancsak a szigetvári néphit szerint

„a boszorkányok embert, állatot egyiránt megrontanak vagy a Szentgyörgy-éjjel 12 órakor szedett harmattal, vagy újhold péntek-éjjel 11 órákkor gyűjtött varázs-

füvekkel. De úgy is, hogy fölveszik az ember lábnyomát és megfőzik, minek következtében a lábnyom tulajdonosa folyton, akaratlanul a földhöz vágódik, úgy hogy félholtan kerül haza. De ha a boszorkány egy hajszála nálunk van és felveszszük az ő lábnyomát, akkor nem ronthat meg bennünket.“

A boszorkányok képesek nem csupán mindenféle alakot fölvenni, hanem a kulcslyukon is átmenni. A *székelyek* azt tartják, hogy járásukat megakadályozza az ajtónak, ablaknak, kulcslyuknak bekenése fokhagyma, tömény és sertés-trágya-keverékkel, és hogy a *gonosz ellen* állandóan *fokhagymát* kell az embernek magával hordoznia.⁶¹²

A legtöbb panasz azonban a boszorkányok ellen az, hogy a tehén hasznát elveszik, mihez különben értenek a nem-boszorkány *javasasszonyok* is. E helyütt csupán a boszorkányos, nagyobb nehány esetet kívánom érinteni.

A *hegyháti* boszorkány-asszony a vajat a köpülőből is magához tudta varázsolni. Megjelent ugyanis, a hol a vajat köpülték s ott a tej minden rázás daczára sem akart összemenni, mert állítólag, már nem is volt a tejben vajtartalom. Meglesték azután a boszorkányt, a mint hazament és otthon levetkőzött s látták, hogy a nyaka körül szedte le a nagy darab vajakat, a melyeket bűvös igékkel oda varázsoltt.⁶¹⁸

Még különösebb az *ugoesai* néphit arról, *hogyan viszi él a boszorkány a tehén tejét?* A boszorkány-asszony ráteríti a kötényét a fejére annak a tehénnek, a melynek a tejét el akarja vinni s egy ideig ott állva, mormol valami értelmetlen mondókát, mire a tej a tehén tőgyéből átvarázslódik a kapu „lábfejébe“ (kapufélfá). A boszorkány, mikor nem látják, megfürja a kapu lábfejét s abból úgy ömlik a tej, mint a esorgó-kút vize. Alig a varázslat tart, hiába fejk a tehenet; nem ad az, egy csepp nem sok, annyi tejet se.⁶¹⁴

Az elvett tejet azonban vissza is lehet szerezni. Ütni kell a tehén fejét, míg csak a teje meg nem indul. Az ütlegelés nem a tehénnek, hanem a tejrabló boszorkánnak fog fájni, a ki ha megsokalja a verést, visszababonázza a tejet, mire az magától megindul a tehén tőgyéből.⁶¹⁵

Még különösebbek az *Ipolyi* által elsorolt esetek, hogy

a megfűrt szőlőtőkéből 3000-en isznak, vagyis az egész hegytermését oda származtatják és kiiszszák, vagy egykorú följegyzés szerint:

„hogyan a kecskeméti hegyen egy szőlőtökét meghurtak és csapot tettek beléje s minnyájan 3000 eleget ihattak belőle, azután az híjat reá tették.“

Hogy a bűbajos ember hitelt érdemlő tanú elbeszélése szerint etetés közben miként feji a szekér tengelyét, illetőleg varázsolja belé a közel legelésző juhok tejét és hogyan vesztített rajta. Mert a szekér tengelyébe szűrt késen a tej csurogni kezdett csakugyan, de a juhok is nyugtalankodni, szétszaladozni és ugrálni kezdettek. Eszrevevé ezt a juhász, leveté bundáját és a bundát juhászbójával addig verte, míg a kés a szekér tengelyéből a boszorkányozó ki nem húzta. Mert a bunda-verésre a bűbajos a földön elterülve ordított, hogy ne hagyják, hogy a juhász őt annyira kínozza. Kihúzatván a szekértengelyből a kés, a juhok megcsendesedtek és a juhász letette a botját; de az ember annyira össze volt verve, hogy a maga erejéből nem bírt a szekérré fölmenni. Ezen eset a Tököli mozgalom után a Tiszán túl történtnek mondatik.⁶¹⁶

Udvarhelymegyében a boszorkányok úgy viszik el a tehén tejét (arról lehet megismerni, hogy rúg, dőf és nincs a tőgyében tej), hogy a tehént este megtapogatják kézzel, körüljárják, a hátát ütögetik s azután megfejik, mire a tehén több tejet nem ad aztán. Hogy a tehénnek a teje visszajöjjon, menj ki az erdőre, ott vágj ki egy keresetlen mogyorófabokrot, annak egyik ágából csinálj egy szöveget. Fúrd meg az istállónak küszöbét, azután verd belé azt a faszöveget: akkor a tehén teje visszajöjjon. Minden fejszeütésre, minél erősebb, annál nagyobbat jadjúl az a boszorkány, a ki a tehén tejét elvitte.⁶¹⁷

A boszorkányok félelmes hatalma mellett teszen bizonyosságot a nép, midőn őket a rossz lelkekkel helyezi egy sorba, midőn emlegetésüket kerüli, vagy erdélyicsen így írja körül: Isten mentsen, kőfélében maradjon!

A boszorkányok ellen való védekezés az ősvallásnak még leginkább számbavehető töredéke a gyakorlat félbe nem szakadása miatt.

De jellemzi őket erősen a külalkat szeszélyes változtatása is, mi szintéri nehezíti a védekezést. Mese és monda a boszorkány-átváltozásoknak egész sorával áll elő.⁶¹⁸ A mesék biztosítanak, hogy „pocsolya, szép patak, arany-körtefa és tüzes kemencze“-alakját egyiránt fölvehetik és a mondák még változatosabbak, melyek közül Borsodmegye kedvéért „a tarjáni bába“ mondájára hivatkozom, miután egynél többnek főlemlítésére úgy sem terjeszkedhetem ki:

„A tiszta-tarjáni halászok, tartja a helyi monda, halászás közben szép fejér ludat láttak a csolnakjuk közelében a vízen ide s tova úszkálni, és a mikor a hálójukat fel akarták húzni, mindig a háló felé úszott. Egyszer a halászok közül balkézből oly szerencsésen találta meghajítani a ludat, hogy az azonnal megdőglött. Megkoppasztották, megsütötték és megették. De nagy ámulatra a ludtollak és pelyhek, melyek itt-ott szanaszét heverték, apró ruhafoszlányokká, rongyokká változtak át, a mely rongyok a bába ruhájához hasonlítottak. Keresték azután a bábát; de sehol sem találták.⁶¹⁹

*

A boszorkányokat illető néphit száználmas tévelygés akár a vallások, akár a műveltség és tudomány ítélő széke előtt, melyet nem lehet eléggé irtani és pusztítani. De vajmi más ez a faji hitregék világításában, melynél a boszorkányok mondái és babonái az ősfelfogás és világnézet tanúságos maradványánál, az ősvallás gyakorlati hagyományánál nem látszanak kevesebbnek!

Az ősvallás sem nélkülözé a mysteriumokat, illetőleg gyakorlati ismeretével bírt az istenített természet több rejtélyes erőinek, melyeknek rugóit még nem illethető a kutatás gőgös szelleme.

Az ősvallásnak is megvoltak a maga „természeti csodái“, melyek a megdöbbentő fakír mutatványokkal egyidejűleg foghatnak megoldásra jutni.

Kísértetek. Állat képében ijesztők. Az elemek szellemei csak ingereltetve rosszak. A tűzzel való elbánás. Villám és mennydörgés. A tűz babonái, A vízi szellemek kedvének keresése. Fergetegkor. Az ős vallás ördöge. A betegségek személyek.

A boszorkányokkal nem csupán együtt említetnek, de czimboraságban is vannak a *kísértetek*, kikkel nagy napokon, milyen a karácsony és Szent-György éjszakája, a „kereszt-úton“ találkozhatni. A védelem ellenükben a földön bottal húzott kör, melynek közepén kell félelem nélkül megállani. Váratlan találkozás esetében csupán csak a *balkézből való védekezés* tartatik hathatósnak és ártalmatlanná tételük egyetlen módjának.

Az *állatképen* jelentkező kísértetek inkább csak ijesztgetők, mint támadók. Nem használ nekik elriasztás vagy ütés, egyenletes távolságban mindig nyomában vannak annak, kit ijeszteni akarnak. Végre az Isten nevének említésére lesznek láthatatlanná.

Ezek a rokon népek azon *rosszai*-val látszanak azonosaknak, kiknek abban telt kedvök, hogy az utast a hegyekben és erdőkben tévelygő útra csalták vagy másképen incselkedtek vele. Ha a vadász lábbelijét megcserélte, nem volt többé hatalmuk rajta.

Kísértet számba jönnek a *hazajáró lelkek* is, kik ellen a védekezést nem itt van helyén szóba hozni.

Az elemeket jótékony gyógyító istenségeknek személyesítette hagyományaink szerint az őshit. *Tűz, Víz, Szél, Föld* legrégebb és ma is nagy becsülésben álló kútfejei a földi jóknak s a mennyiben többő-kevésbé indulatosak, egyszersmind okozói sok bajoknak is. De a „Rosszak“ közé azért nem számlálhatnak, s a mennyiben még a hagyományból kivehető, az ó-törvény mit sem kötött annyira híveinek szívére, mint az Elem-istenek bosszantásának és ingerlésének kerülését és haragjok esetében annak áldozatos engesztelését.

A *tűz* egészen szent elem. A tisztulás eszközlésének leghathatósabb szere. A gyógyítás gyakran *füstölés*-sel eszközöltetik, mi szintén *tisztulás*, szabadulás a betegség szellemétől, mely az emberből kiüzetik. Sok füstölésnél ma már a tömjén is használtatik; de a legtöbb esetben még min-

dig az ó-hit szent növényei: a *tisztesfű*, *kakukfű* stb. érvényesek.

Már fönnebb láttuk (X. fej.), bogy a velünk rokon népeknél nagy bűnnek tartják: ha valaki a tűzbe köp (nálunk sem szabad); hogy a tüzet általában nem vízzel, hanem csak ráhányt földdel szabad eloltani. Hogy nálunk is: szemetet tűzbe vetni nem szabad. Hogy kisebbik felével kell a fát a tűzre tenni. Hogy a vízbe égő szemet vetni gyógyító szer a szemverés ellen stb.

A mennydörgésnek és villámlásnak a *kalotaszegi* néphit szerint gyógyító ereje van.

„Beteg embernek mennydörgéskor igen jó, ha földet adnak kezébe és azt a zivatar elmúltával folyó vízbe dobják. Ilyenkor a betegségnek legalább egy része a kézben tartott földbe száll és elhagyja a sinlő testet. — Gyenge, beteges gyermeket mennydörgéskor jó a kopasz földre fektetni, hogy megerősödjék. — Kinek szeme fáj, álljon villámláskor egy hid végére és mondja: *Villám*, villám, *köszöntelek*, szememből a fájdalmat, szememből a nyavalyát, vidd a falu hidján át!

Fülfájás ellen jó szer, ha az ember azon helyről, hová a villám csapott, fület szed, azt napfelkölte előtt merített vízben megfőzi és aztán azzal borogatja beteg fülét. — Ha az ember fogfájáskor villámsújtotta fának szálkájával piszkálgatja beteg fogát, fájdalma megszűnik.“⁶²⁰

A régészetben ismeretes kőbaltát és obsilliánt (*égcsattanás*) is a villámütéstől származtatja a nép és részint óvó-, részint gyógyító erejének ismeri.⁸²¹

És a tűznek hozott áldozatok és engesztelések nyomai is föllelhetők még a hagyományban. A szentjános-éji tisztító tűzugrásról nem is szólva, ha a *tűz pattog*, ez a néphitben megbotránkozást, haragot jelent, mire a gazdasszony menten ráköpés által igyekszik elűzni a jelentkező rossz szellemet. Ha a *tűz fúj*, haragot, perpatvart jelent,⁶²² ennek megint a házi asszony az elhárítója, ki kenyérdarabot vagy lisztet vetve a tűzbe mondja: „menj a szomszédba!“⁶²³ És egészen saját-szerű az engesztelő eljárás, ha a faluban tűz ütött ki s a házat már közletről fenyegeti a veszedelem.⁶²⁴

A tisztelet- és kérélnésnek aránylag kevés nyoma van a hagyományban, mely már feledé, hogy ezen elem hajdanta a vallási tisztulás egyik eszköze, gyógyító szer, a halászatból élö nép tárháza, és a kíváncsi fiatalságnak a jövendő tükre volt.⁶²⁴

Az „ezüst szakálú víz-atyus” a selyemhajú víz-anyus“ többé nem forognak a vízben lubiczkolók vagy a folyókon átkelők ajkain; de azért ma sincsenek minden áldozat, minden megemlékezés nélkül.

A magyar ember kezébe fogván a vizes korsót, mielőtt innék, valamennyit a földre önt. Hasonló történik a vízmerítésnél is, vagy miként a rimaszombatiak tartják: „Ha a kútból vizet mérsz, egy keveset mindig loeesints vissza, hogy a haragvó kút szellemét kiengeszteld.”⁶²⁶

A búbajos gyógyításoknál a legtöbb betegséget, mint folyó, ő vesz át és szállít tova.

Mint a patak és ér, napfelkölte előtt merített esöppjeiben szépítő, gyógyító és jósló egyszerre.

Már volt említve Ipolyi után, a csallóközi gyakorlat szerint karácsony éjjelén éjféltkor háromszor vágják be késöket a kút párkányába s gyertyavilág mellett betekintenek a kútba, hogy a víztündértől tudomást vegyenek jövendőjükről. Én Barna Ferdinánd akadémiai taggal szemben ezen késszúrásban a víz ártó szellemeinek megbűvölését, ártalmatlanná tételét látom, ellentétben a jeladásra fölkért jó tündérral.²⁶⁷

Hogy a *Föld* részint engesztelendő, részint távortartandó szellemek hazája, itt elég csupán érinteni.

Az is tudva van, hogy a *Levegő* jobbára ellenséges szellemeknek tartózkodási helye, kik ellen erősen kell védekezni. Péld. fergetegkor az ördög vagy a boszorkány lovagol; ha forgó szél van, tánczolnak. Ilyenkor csak éles kést kell belé szúrni és azonnal megszűnik.

Sok vidéken a jég ellen a lapátot és a szénvonót teszik az udvarra, nyelével a vészes felleeknek fordítva. A fejszével a szél irányában egyet a küszöbbe vág, egy másikat keresztbe s ott hagyja a fejszét, a mig a rossz idő el nem múlik.

A Rosszak elüzését vagy távortartását célzó őshagyományokban gyakran emlegettetik az *Ördög*. Hogy ez nem a

keresztény vallás gonosz lelke, hanem még mindig csak az ősvallás Nagyasszonyának ellenlábasa, kihez a biblia ördögének semmi köze, — néhány szempont tekintetbe vételével könnyű meggyőződnünk.

Hogy a babonás néphit ördögei nem egyebek, mint az őshitregék Rosszai, ezt nem nehéz ideszóló adatokkal igazolni. Ha a néphit babonás nyilatkozatait a mesékkel összevetjük, különös hasonlóságot, mely néha a másolásig egyező, találunk a mesék ördöge és a magyar, ősvallás Rossza vagy ördöge között. A szíves olvasóval szemben és a mondottak után talán fölösleges is lenne ezen tételnek élűről kezdett vitatása.

A mint a mesehős túljár az ördög eszén, ki épenséggel nem a biblia ördöge: úgy a hagyomány kísértő szellemét is könnyű ártalmatlanná tenni, még pedig az ősvallás szereivel, és nem a kereszténység megszentelt eszközeivel, melyeknek a babonáknál nincsen egyenes és öntudatos rendeltetésök, még ha használatosak is.

Észrevehetjük azt is, hogy azon javaslatokban, melyeket a néphit előír, az ártalmatlanná teendő Rosszak között az ördög mint a boszorkányokkal, lidérczczel és Szépasszonyokkal egyenrangú jó elő, a mennyiben sem az elősorolásban első helyre nem tétetik, sem ha magáról van szó, ellenében különleges eljárás nem javasoltatik.

És tehetetlenné tétele sem kerül nagyobb erőfeszítésbe, mint a többi Rosszak akármelyikének.

A néphagyományban szereplő ördögnek semmi köze a kereszténység gonosz szelleméhez s a kettő között, hogy elválasztó vonalat nem húzott, talán égjük nagyobb mulasztása volt a magyar mythologia terén annyiszor emlegetett Ipolyinknak.

Néha már a kereszténység ördöge is szerepel babonáinkban, de ezt meg az ősi hit regék tana nem vallhatja magáénak. Ilyenek a kincskereső ráolvasások és Kristóf-imádságok némelyike; ilyenek a rontóknak („megcsinálók“) babonás igéi: „Pokloknek és ördögöknek ura és az elrejtett kincsek birtokosa! (tedd ezt vagy amazt) és pártodra állok.“

Végűi emlitem, kiknek a fejezet elején lett volna helyök,

a *betegségek* nagy számú szellemeit, ezeket a sajátképi Roszszak“-at, kiknek elűzése, eltávolítása majdnem fele gyakorlatát tévé az ó-vallásnak.

Szembeszökő mindenek előtt ezeknek nagy száma. Nem egy betegség van, melynek „hetvenhét féléjét“ emlegeték a régiek, mint a *Hidegtelelés, Tályog*. Ezekből az ismereteket el is kellett a betegségűző imádságokban sorolni, mert nem volt megnevezés nélkül a gyötrő szellem távozásra bírható

A betegségek szellemeiről és eltávoztatásuk módjáról alább leszen még szó.

*

Tárgyalván a szent helyeket és áldozatokat, mulaszt-hatatlan immár, hogy egy fejezetet azoknak is szenteljünk, kiket a hitregék kora közbenjárókká tett az istenek és emberek között.

A ráolvasó varázsigék mostani alakjokban keresztve-téssel kezdődnek és imádsággal végződnek, mi sejteti, hogy hajdan nem csupán a jó istenek áldozata, hanem egyszers-mind a Roszszak ellen való védekezés is első sorban a *papok* dolga volt.

PAPOK.

XXXIII. Az ősvallás táltosai.

Kik-mik lehetnek őspapjaink? A vogul bűvölők. A votják „tunok.“ Az osztják bűbájosok. Mordva táltosok. Tunguz sámánok. A táltosság lényege és a bűvölés módjai. A Kalevala bűbájoló igéi. Tudás keresés és annak eszközlése a lapp bűvösök által. A bűvölés-bájolás, iraláe, rovalás kanta-ir, javas szavunk bizonyosága. A hagyomány vallomása. Énekesek. Meséink táltosai. Kikből lesznek a táltosok? A bűbájolás mesterségének hagyományosai.

Mindjárt elüljárójában is azon állítást kockáztatom, hogy a magyar ősvallás azon fejlődési pontig nem jutott el, hogy saját papjai legyenek. Más azon kérdés, hogy vajjon az őshitnek voltak-e rejtélyei, mysteriumai és ha voltak, állandó volt-e azon emberek sorozata, kik ezekben jártassággal bírtak és ezen jártasságot bizonyos hivatásszerűséggel a gyakorlati életben érvényesítették?

Mert minden vallásnak megvannak a maga természetfölötti vonatkozásai, nem hiányoztak ezek ősi hitregetanunkban sem, és nem hiányoztak azok sem, kik a láthatatlan hatalmaknak kutatói és ellesett akarataknak hivatásszerű tolmácsai és közvetítői voltak.

És ilyen értelemben egyiránt megengedhető, sőt egész biztonsággal vitatható, hogy eleink vallása előtt sem volt ismeretlen a *papok* osztálya. Es e részben bátran fordulhatunk tanúbizonyosság kedvéért egykori szomszédainkra.

Legközelebbi nyelvrokonaink a *vogulok*. Ezeknél a papok (ftajt) *bűvölők* és *gyógyítók*. *Munkácsi Bemáttal* szólva: „Minden fontosabb vallásos ténykedésnek (s ezek közé tartozik a jóslás, bűvölés és az orvoslás) ő az intézője és vezére, mely alkalmakkor eszközei: a *bűvös dob* (koip), az állatbőrrel bevont *bűvös pálcza* (su-jiw), kardok, nyilak s más fegyverek. Legnehezebb feladatai közé tar-

tozik az *istenidézés* (sátíl), melynek különböző formái beil-
lenek a leghatásosabb spiritisztikai mutatványok közé.

Ő ezen hivatására kora ifjúságától fogva készül,
még pedig nem csupán azzal, hogy pontosan megtartja
a vallásos intézményeket és részt vesz a közös szertartá-
sokban, hanem egyszersmind komoly törekvésével, hogy
a vallásos énekeket és regéket, úgyszintén hogy az isten-
idéző igék tudományát elsajátítsa.⁶²⁸

A *vojákoknál Janó*“ a táltos neve, s annak hírében áll,
hogy érti a szellemek- és istenségekkel való érintkezés tit-
kát, tanácsot és segílyt hozhat tőlök s némelykor rábírhhatja
őket a kívánságának teljesítésére, ő rá van bízva a szent
liget fentartása és rajta kívül senki sincs jogosítva a liget-
ben áldozatokat tenni. A tunó-i állás nagy becsben van a
vojákok között és maradékról-maradékra száll és csak a
nemzetség kihaltával adatik át más nemzetségi főnek álta-
lános gyűlés határozata folytán. — Az áldozatoknál a tunó-n
kívül ott vannak még a varázslók, javasok, vagyis világosan
látók. A világosan látók meglátják, a mint lopnak, hol rej-
tik el az elorzott jószágot. Azt is látják, hogyan bocsátja a
szellem a betegségeket. Föl tudják varázslással fedezni az
elorzott dolgokat, letudják venni az emberekről a betegsé-
get. A javas bír még oly hatalommal is, hogy az embereket
állatokká átváltoztathatja. Bűbájlásaik rendszeren kenyéren,
són, szénen és bábokon történnek.⁶²⁹

A Velünk szintén közeli nyelvrokon *osztjások-nál* is a
babonaságnak őrzői a bűbajosok vagy sámánok az utazók
tapasztalata szerint. Minden, a mi a nép figyelmét felkölti,
a bűbajosnak magyarázatát igényli, ki azután álmaival és
meséivel felel. Szerszáma a bűvész-dob, melynek verése ál-
tal *elragadtatásba* helyezi magát s úgy veszi az isteni kije-
lentést. Az alatt a körülötte állók is zajonganak és nevelik
a tébolygást. Így *Pallas*.

Bahasnak leírását igazolja a jeles tudós *Castrén* is. Sze-
rinte a nemzetség bálványos szent helyeit bizonyos ember
gondozza, a ki jós, pap és orvos s nagy tiszteletben részesül.
Ez a sámán. Minden kétséges dologban a bálványokhoz
folyamodnak s feleletöket a számán közli a folyamodókkal.

A házi vagy családi bálványnak ki-ki maga áldoz; de a nemzetségi bálványnak áldozatait a pap intézi és teszi meg, mert csak az beszélhet vele. A sámán szükséges szerzőszáma a bűvészdob, minthogy közönséges hang nem ér az istenek füleibe, dob- és énekszó közt kell velők beszélteni.⁶²⁰

A szokásaikban velünk nem mostoha *mordvák* áldozatainál láttuk, hogy az ő táltosaiknak (vozat'ä) mennyi időre szól megválasztásuk, miben áll szolgálatuk, milyen a tisztességük. Mondattott, hogy hagyományaik szerint régebben tisztükben állott a jóslás is.

És ezekből kihozva a következtetést, úgy esik mondanom, hogy a rokon népek közös ősvallásának megvolt a maga titokszerű oldala, melyben hozzáértőknek, tudósoknak papjaikat tartották. Más szavakkal: ezek jó korán nyomára jöttek az ember értelmi természetében szunnyadó erőnek, melynek mesterséges fölhasználása mellett olyanoknak adhatók ki magukat, hogy látják, hallják, tudják a mások által nem láthatót, nem hallhatót, nem tudhatót.

Akár varázslóknak, akár táltosoknak, akár sámánoknak nevezte őket a nép, tekintélyük egyiránt nagy volt. A bizánci író azt mondja a *turkok*-ról: „Papjaikról azt tartják, hogy nem hiányzik bennök a jóslói tehetség.”⁶²¹

„A sámánok, mondja *Csengery* akadémikusunk, akkor jönnek közvetlen érintkezésbe a szellemekkel, ha a test kötelékeiből föl tudják egy időre oldozni lelküket. Alomban, önkívüli állapotban, vagy a legnagyobb idegizgatottság mellett jelennek meg nekik a szellemek. A *tunguzok* szesz italokkal, légyölő galóczával is előmozdítják ezen állapotot s Ázsia sámánjai zajos dobszóval idézik a szellemeket, akkép hozván magukat rajongó extasisba. Nem ihletség ez, mely prófétává teszen, nem fölfokozódása, hanem inkább elnyomása az öntudatnak, beteges visionáriusság.”⁶²²

A *hypnosis* és *auto-suggestio*, mint a világtudomány egyes tantételei, még ma bölcsős csecsemők, melyek mellett a tudomány éjjel-nappal virraszt; Indiában köznapi gyakorlat, melynek nem mindenikét bámulja meg az odavaló gyerek,

míg mi az ős fogékonyságtól messze eső századok szülöttei csodálkozunk, vagy hitetlenkedünk a fakir eleven eltemetkezésén, a „vasbőrű ember“ mutatóványain, a kinek bőre a szó-szoros értelmében megsebezhetetlen, átszúrhatatlan. Meztelen lábakkal futkál élesre hegyezett szögek fölött. Föláll ezeknek a szegeknek a tetejére, rudat vesz a vállára és erre három embert ültet. Azután oly létrán megy föl, melynek fokait borotva-élességű kardok alkotják.⁶²³

Ezen *táltosság* nem az égtől nyert küldetés, hanem tanúit mesterség, ellesett gyakorlat, melynek néhány fogásával, a mennyire még lehetséges, nem vagyunk restek a szíves olvasót megismertetni.

Az ősvallás kihalóban lévén még a rokon népeknél is, már inkább csak szólásformákból, mint a gyakorlatból tudjuk, hogy például a *vogulok*-nál a bővülésnek négy fajta volt:

a *szellemidézés*,
a *dobbal bővülés*,
a *késsel bővülés*,
a *sötét házban való bővülés*.

Hunfalvyval szólva, a *vogulok*nál a bővülésnek egyik fő-, és egyszersmind legszemélyesebb eszköze az *igéző mondás* volt, vagyis élő szóval előhozni valamit, akár jót, akár rosszat. A *táltosság* mesterségéhez tartozott tudni, hogy micsoda szók bírnak annyi erővel, hogy megtehessék azt, a mit kívánunk.

A *Kalevalában* fordul elő a legtöbb bóbájoló igézet, melyek névszerint:

„Áldozó igék, Betegágyas nő igéi, Bizonytalan bajok születése, Biztató igék, Bűbájosnak kérkedő igéi, Csordát kihajtó igék, Csordát hazahajtó igék, Ebet megbájoló igék, Ereket bővölő igék, Evező igék, Fagy ellen való igék, Feddő igék, Fenyegető igék, Fürdő igék, Fogva tartó igék. Halász igék, Harcos igéi, Hazakergető igék, Ír-készítő igék, Javas ember igéi, Járványok, rontás, ártás ellen való igék, Kigvó távolító igék, Kígyó születése, kígyóúzó igék, Kór-igék, Kergető igék, Kötöző igék, Ló-kínáló igék, Méhész igéi, Medve születése, Medveadász igéi,

Oltalom-igék, Oltalom-igék betegségben, Oczót fenyegető igék, Rosszak születése, Rosszat űző igék, Segélyt kérő igék, Sorsvető, Tejeltető igék, Tűz ellen való igék, Megégett ember igéi, Tűz születése, Útra indító igék, Vadászráolvasó, Vas születése, Vasat pirongató igék, Vérzést szüntető igék, Vizi kígyó születése, Vízre szálló igék, Zuhatag ellen való igék.“

Mindezekben azon felfogást látjuk, hogy a dolgok *eredeteinek tudása* és *elmondása* ugyanazon dolgoknak előhozása is. „Ha tudom például, micsoda füveknek milyen alkalmazása gyógyítja meg a sebet: azt nekem el is kell mondanom, mert a *szók ereje*, nem a füvek ereje gyógyít.“ Innét van a „ráolvasó“-ban a hosszabb-rövidebb elbeszélő részlet.

És ezért van, hogy *tátos-tudós*, a *táltosság különös tudomány*, vagyis jártasság abban: mit kell mindenik esetben tenni vagy mondani; mivel lehet megengesztelni az isteneiket; mely szókat kell a gyógyításnál, áldozatnál kimondani, mint kell az embereket kés vagy fejsze élén általléptetni stb.⁰⁸⁴

Ugyancsak a vogul nyelvemlékek szerint voltak e népnek különösen is *jóslói*, kik az elveszett jószágot kitalálták; boszorkányos *varázslók*, kiket inkább nőknek képzelünk.

A táltos és jósló bűbajosok gyógyítottak is, a varázslók betegséget okoztak. De betegséget okozhattak a táltosok és nézők is, vagy jóslók.

Végül úgy vélem, nem fog ártani, ha a jeles Lönrot finn tudóssal elrándulunk Lappországba, hová talán még ma is messze földről járnak „tudást keresni.“

„Akkala faluban tudósok vagy bűvészek laknak. Akkalába érvén a segítséget kereső ember, a bűvész miután megtudta, mi végett jött el, énekelni kezd s addig folytatja, míg az énekléstül elalszik. Ezen álmában, azt hiszik, a lapp bűvösnek lelke kiszabadul testébül s elmegyén azokra a helyekre, a melyek felé a bűvös az éneklés közben elméjét irányozta volt. Fölébredvén, néha egész éjszaka tart az álom, a bűvös mindenfélét beszél ama helyekről s így hihetővé teszi, hogy álmában tudást volt keresni. Ennek az énekléstül való elalvását *elragad-*

atás-nak nevezik. Az elragadtatásba eső lappal mondják, hogy *sohasem eszik sót*, mert a sós étel megfosztaná bűvös erejétől.⁶³⁵

Énekes versek voltak a finn igézetek is. A Kalevala főhőse énekkel varázsolja ellenfelét a tóba. Lemminkäinen, a másik kalevai hős szintén dallal igéz el Éjszak asszonya házában minden embert. Ilmarinen énekkel változtatja jegyesét sirálylyá. Väinämöinen dalával altatja el éjszak asszonya egész háza-népét stb.⁶³⁶ *Csenyery* méltán mondhatta hogy: a Kalevala hősei többet igazítanak el varázsigével és énekkel, mint karddal.

Könnyen belátható, hogy az ősmagyar vallásban is meg kellett lennie a papok vagy táltosok osztályának, és pedig a mennyire a nyomokon eligazodhatunk: *ugyanazon hivatás-sal és rendeltetéssel*. Bizonyosága ennek:

1. A *bűvölés-bájolás*-szavunk. Ennek megfelel a finn: *baive* vagy *paive* és a török: *büjüle-bajil*. Íme tehát e szó még az altaji genius ajkáról közösen ellesett fogalmi alak! És a törökben is a *kötés*-, *megkötés* gondolata kapcsolkozáva a *bü-háj* szóhoz, világos hogy: benne mythológiánknak az ősi varázslat elmosódott hiedelmére nézve egyik hathatós bizonyosságát bírjuk, és hogy az ősi varázslat mibenléte tekintetében biztonssággal hagyatkozhatunk a velünk rokon népek hagyományára is.⁶³⁷

2. Az *iralás*, *rovalás* és *kanta-ír* szavaink jobbára szintén ezen körben mozognak. Rövidség kedvéért csupán az utolsóra vessünk némi figyelmet!

Hunfalvy jelesünk szerint *kanta* elavult szavunk, mely a székely nyelvjárásban *kuruzslót* jelent, megtalálható a *lap-poknál* (kannus=bűvész-dob), *finneknél* (kant=igézni), a *voguloknál* (kánt).⁶³⁸ Az igézet fogalmának hordozója tehát és e szerint a székely *kanta ír* = igéző ír, *kanta-íres* — igéző írré bánó.

Vámbéry nagytekintélyű nyelvtudósunk a magyar papi osztályt *kam*-név alatt nyomozza, mely a mai magyarban már csak annyiban van meg, a mennyiben a székely *kanta* — *kuruzsló*-szóban az altaji *kamta* ismerhető fel, mely annyit akar mondani, hogy *kam*-ot, a sámánt foglalkodtatni, magát

bűvös mondással gyógyíttatni. Innen van a *kanta-ír* = a kuruzsló szere = bűvös ital. Kam önálló szóként nem fordul elő a magyarban, mit említett tudósunk a magyarok első térítői buzgalmának tud be.⁰⁸⁹

Hunfalvynak avagy Vámbérynak van-e igaza? Igaza lehet mind a kettőnek is, és ezen esetben a közös szókincs egy másik darabkájával, mely újabb igazolás lenne a közös hagyományok részességéhez, — vagyon dolgozunk.

3. *Táltos*-szavunkat illetőleg is meg van a vetekedés a két vitázó iskola képviselői között. Az ugor iskola szerint finnül *taitaa* = tudni s *taitaja* annyi mint: *tato*, *tatos*, melyet nyelvünkben, majd *tátos*-nak, majd *táltos*-nak ejtünk, mint *kódust* és *koldust*. A tátos tehát tudós, bölcs embert jelent.⁶⁴⁰

A török eredet fáradhatatlan védője a középzásiai török jajú-val mondja azt egyenértékűnek. Ez bűbajos, jósló, ki esőt, szelet és vihart támaszt, szóval titokkal teljes személy.^{®41}

Vámbéry különben, ha tévedt volna is a szószármaztatásban, majd nem egészen találó a *táltosok* tisztének körülírásában, midőn írja folytatólag, hogy: az áldozati állatot levágta, beleiből vagy megüszkösödött lapoczkájából jövendőt, az imádságokat a hívők előtt elmondta, a bűbajos szer-tartásokat és a tulajdonképen való istentiszteletet elvégezte.

4. Úgy látszik, hogy az ősmagyar papságnak nem külön osztályát, hanem csupán teendőiknek egyik-másik nemét emelik ki a *javas*, *javos*, mely nevek alatt a köznép, a hagyományok örököse tudvalevőleg azon férfiakat vagy asszonyokat érti, kik kuruzsolnak, ráolvasással s holmi babonával gyógyítanak. Nem így Vámbéry akadémikusunk, a ki ezt a törökből való szószármaztatással *jós*-nak magyarazza, *jel*-vagy *álomfejtő*-vel értelmezi, szóval *jövendőmondónak*, *jövendőtőlő*-nek tartja, a ki egyszersmind javasol is, azaz a *jóra figyelmeztet*.⁶⁴²

A néphagyomány nem tud ugyan semmit arról, hogy a javasok a jósláshoz is értenek; de azt is meg kell engednünk, hogy a régi javasok egészen mások fogtak lenni, mint a maiak.

Tehát *javas-szavunk* is ősrégi és mint ilyen hitregés fogalom hordozója.

Abban hagyva az egyes idevágó kifejezések szónomozását, az látszik legsürgetőbbnek, hogy a régi magyar vallás papjai felől a *hagyományt* is kivallassuk.

Írásbeli hagyományainkat a mi illeti, krónikásaink az első keresztényellenes fölkelésről szólván mondják, hogy: Vatafia, János, a pogány vallást követvén, sok *varázslót* és *nézőt* és *bűbajos asszonyt* gyűjtött maga körül. Kérdés, hogy a jámbor szerzetes csakugyan kétféle papját ismeré-e az ősvallásnak hallomásból, vagy a magában álló táltos embert és asszonyt nem látta máskép kimondani, mint ezen körülírással: *magi et haruspices et pythouissae?*

Magában állván krónikáinkban ezen hely, a további nyomozáshoz kiinduló pontúit nem szolgálhat s meg kell elégednünk annak megállapíthatóságával, hogy a keresztény középkor is úgy ismerte az ó-vallás táltosait, hogy azok varázslók voltak, s a károst az elveszett jószágra nézve útba tudták igazítani.

A keresztény hadjáratokban köztudomás szerint a keresztet magasra emelve a papság járt elül. Úgy látszik, hogy ez ős szokás volt, miután nyoma van nem csupán annak, hogy *mint* jósok és orvosok a táborozásban részt vettek, hanem abban is, hogy „*a had előtt járván, a dandár alánok énekel.*”⁶⁴³

Vájjon itt nem az „*igriciekről*” „*regesekről*” kiket méltán tekinthetünk az ősvallás énekes levitáinak, van *szó?* Adatok hiányában nehéz lesz en eldönteni. Az *Igriczi* helynevek és *Igricze* községek Szolnok-Doboka, Zala, Szabolcs és Borsod területén azt akarják belátásom szerint bizonyítani, hogy az ó-vallás énekesei egész telepeket tehettek a jelesebb szent helyek közelében. Mondhatnak azonban ezek mást is, azt hogy lakói az énekléssel járó bűbájolás nagyobb hírnevében állottak. Nem lehet a véletlenség dolga, hogy az *Igricze* és *Igriczi* községek többnyire egyházaknak jutottak adományul.

Hogy ezen *igriczek* a kereszténységben, mint az ó hit veszedelmes hagyományosai üldöztek, magától értetődik, de miként láttuk, nyoma is van ennek a fönmaradt „*reges*” dalokban. Hasonlót tapasztalunk másutt is.

Vámbéry tanár beszéli, hogy a mongoloknál, mielőtt ős-

vallásukat elhagyták, nagy tekintélynek voltak a „baksi”-k, hogy a *baksi*-szó alatt ma Közép-Azsia nomádjai *vándorló dalost, troubadourt, íródiákat* értenek, a ki egyszermind kuruzsló és búbajos, és a kit a mollák ezért, mint az *ősi hit képviselőjét*, nagyon üldöznek.⁶⁴⁴

Vájjon nálunk az énekes papi osztálynak kik levének a keresztény középkorban képviselői, az Anonymus által annyira lenézett hegedősök-e; vagy a „reges dalokat” másoktól örököltük? — nehéz lenne hirtelenjében megmondani.

Vannak, kik Ipolyival a *garabonczos*-okát tartják a néphagyományban máig is élő ősvallási papoknak leginkább azon indokoknál fogva, mert a mondák szerint írástudók, könyvesek; könyvük bűvös könyv, maguk pedig titkos hatalomnak birtokosai.

A Mythológiának e tekintetben a nyelvtudomány hivatott szolgálatot tenni a *garabonczos*-név megértelmezésével.

A *táltos*-t ismeri népünk még most is, de már csak mint a mesék és mondák személyeit, kiknél még meg van a régi táltosságnak nem egy tulajdonsága.

Olykor úgy tüntetvék föl, mint a kik értenek az állatok nyelvén; tudják az elrejtett dolgokat; ismerik a füvek titkát és a láthatatlan erők fölhasználhatóságának módját. Mint mesehősök bátrak és visszarettentő akadályt nem ismernek. Ha céljuk úgy hozza magával, megjárják még a föld alatti világot is.

Máskor meg (és ezek sajátképen a mesebeli táltosok) úgy állítvák elő, mint barlang lakásban tartózkodó nagyon híres hosszú szakálú kopasz öregek, kiket nagy könyvük olvasásába elmerülten talál mindig a tanácsot vagy segítséget kereső mesehős.

Az élő hagyomány táltosait már egészen átalakultaknak találjuk, kik is mint a boszorkányok közül valók, kiknek szövetségük vagy az ördöggel,” üldöztettek még a század elején is.⁶⁴⁶

A nép még mindig tudja, hogy: *kikből lesznek a táltosok?* De természetesen, hogy itt is érvényesül a szabályul állítható tapasztalat, hogy a nép őspapjait jellemezvén, a táltost nem említi és a táltosról beszélvén, azt az ördög és a

boszorkányok társának *hiszi*. Szóval a táltos a mai néphitben a félelmetes Rosszak egyike.

Az oly gyermek, ki foggal jön a világra, már néhány nap múlva elhal, vagy hetedik évében az ördög elviszi és ördöngős mesterségekre tanítja. Ezekből lesznek az „időcsinálók” és „garabonciás diákok.”⁶⁴⁶

A szege-d-vidéki néphit szerint is: ha nagy foggal jön a világra a gyermek s a fogát ki nem törik, elrabolják a *Rosszak*.⁶⁴⁷ A nagy foggal szülöttekből lesznek a *Tátosok*, kik a közönséges embernél nagyobb hatalmúak. A mi most átoknak vétetik, az ő időkben az ég ritka kedvezésének tekintetett. Jaj a legyőzötteknek, még ha kis-istenek voltak is egykor!

A mi a *bűbájlás*-t illeti, ennek gyakorlásában az élő néphagyomány a boszorkányokat tudja az egykori táltosok ebbéli tudománya félelmetes birtokosainak.

Náluk a szellem-idézéshez szükséges *bűvész-dob* meg volt még a múlt század első felében, miről a boszorkány-perekből veszünk tudomást. Így a Rósa Dániel perében előfordul, mint vád, hogy a felsővárosi koldus fiát boszorkányságra tanította s e végett „az doboth” a fiú atyjával elvitette. Mi dob lehetett ez, ha nem az, a melyikre a vogul táltosnak, miként fönnebb láttuk, okvetetlenül szüksége van, hogy magát érintkezésbe tehesse a szellemekkel, vagyis magát *.rém-lésbe*,” elragadtatásba hozhassa.⁶⁴⁸

A hagyomány úgy tudja, hogy a boszorkányok egyenes összeköttetésben állanak a szellemekkel (természetesen: *gonosz szellemekkel*) s ezek nekik mindenben szolgálatukra állanak; hogy oly titkoknak vannak birtokában, melynél fogva csodaszerű bűbájlást vihetnek véghez azon személyeken és tárgyakon, kiktől vagy melyektől egy hajsál vagy ruhadarab vagy csak rongy és részecske birtokukba esett s ekként az egész ember vagy állat hatalmukba került.

A népmesék tudnak olyan vállalkozókról, a kik „boszorkányságot mentek tanulni,” de attól később elállottak.⁶⁴⁹ Bizonyosra vehető, hogy annak idejében nem boszorkányságról, mely soha sem volt tisztességes foglalkozás, hanem táltosságról volt az ilyeneknél szó.

Másik csoport a kikhél tényleg táltos hagyományokra akadunk, a *javas* emberek és asszonyok mindig kevesbedő száma és a kuruzsolás- és babonákban hívőknek serege. Ezekkel még külön is kell foglalkoznunk.

Ennyit a táltos hadról általában. Ha az *ős* áldozatokat, miként vitatva volt, a mordvával rokon szertartások vevék körül, a táltosnak a külsőségek végzésére 12 segítőtje volt. Az egykorúak papoknak nézzük-e ezeket is? — megítélni merő lehetetlenség.

Ipolyi főpapi nevezeteknek, eredeti hagyományos neveknek véli *érsek, öspörös, kádár* szavainkat és a székely áldozatok szereplőit a következőkben mutatja be: *robonbán, gyula, horkáz.*⁶⁵⁰ Legyen, ha lehet; mi azonban merész és könnyen megközelíthető föltevésnél nem vehetjük többnek.

XXXIV. A javasok és orvosi szereik.

Voltak-e az ősvallásnak papnői? A bábaasszonyok a Boldogasszony poharának eláldói. A Vata-lázadás nőszereplői. Az idős asszonyok a gyógyítás és rontás szolgálatában. Az ősök gyógyszertára. A nép által leginkább ismert orvosnövények. Hagyományos tanácsok egyes betegségekben.

Eddig papokról szólottunk; kapcsolatos vele a kérdés, hogy őseink vallása mutat-e föl *papnők*-et is?

Csengery, kire alkalom adtán szívesen hagyatkozunk, csak látszatra felel e kérdésre, midőn mondja: „A varázslatnak kettős feladata van: egyik inkább reális, a másik inkább eszményi jellemű. Amott az ember szellemi hatalomra akar emelkedni a természeti tárgyak és az emberek fölött; s az utolsó esetben csak belátását akarja felfokozni. A sajátképi varázslat ez okból inkább a férfiak, míg a *jóslat, a térben és időben elrejtett dolgok fölfedezése inkább a nők dolgai*

Ipolyi már határozottabb vonásokkal körvonaloz; mert ezt írja: *A férfi papok mellett minden ős vallásban ott találjuk a női papokat is.*

A férfiakat közönségesen a had és csaták nyugtalan ügyei, a házi és népkormányzat, a bírói tiszt, a földmívelés és nyájtenyésztés gondjai foglalók el. Ő közölök

kerültek ki a főpapok, az áldozat intézők és bizonyos szerepkörben a jósök is. De már az orvosi teendők, a titkos erejű füvek ismerése, szedése, belőtök orvosságok főzése, a betegek ápolása, gyógyítása gyöngébb nemüknél fogva majdnem kizárólag hozzájuk tartozik vala. Ők ápolák, gyógyítgaták a betegeket, ők hegesztők, kötözgeték a sebeket. Ők készítők az ír-eket, írtak, kentek stb. Sok helyütt írásban és énekben is gyakorlottabbak lehetnek, semmint a férfiak. Ihlettség-, lelkesedésre, ábrándszülte jóslatokra, előérzetekre, előrelátásokra pedig már csak ingerlékeny képzelő tehetségüknél fogva is hivatottabbak voltak a férfiaknál.

A dolog természeténél fogva ily magasztos teendők végzésére kiválólag fellengző képzelő tehetségű, ihlettségre fogékony s a nagy tömegre úgy szellemük, mint külső megjelenések fensége-, szépségével s búbjával hatni képes fiatal, szűz hölgyek voltak hivatva, kiknek egész lényük mintegy akaratlanul is azon női isteni személyeket juttatá eszébe a népnek, a kiknek itt képét viselik vala s csakugyan mindenütt ilyeneknek találjuk őket, s számos egyenes bizonyságok is hozhatók föl a mellett, hogy e tiszték csupán csak ily szüzek által gyakoroltattak a régi népeknél, elannyira, hogy hivataluk csak bizonyos életkorig tartott, azontúl pedig alkalmatlanoknak tartattak reá. így történt aztán, hogy a családi körön kívüli nem természetes állapotokban a jobb, gyöngédebb s emberi érzés kihaltóval, az általok egykor gyakorolt jóslás, varázslás, kuruzslás, gyógyítás folytatásában kerestek menedéket. De azt nem többé az istentisztelet körében, oltáraik mellett, hanem titkos, alattomos utókon üzve s jó haszonért bűnös cselekvényektől sem irtózva. Az ilyenek aztán a titoktartást igénylő aljas rossz ügyekben, a világosságot futó cselszövésben, a rossz szándékban hozzájuk fordulóknak mindig készek voltak segédkezést nyújtani. így lön aztán, hogy mostani egész ténykedésük amaz előbbi, sok tekintetben józan és áldásosnak tekinthető helyében vétkessé, kárhözatosá, vészthozová vált s mint-hogy most már kizárva az istenség tiszteletéből, nem a

jó, hanem a gonosz főbb lények, szellemek nevében üzik vala gonosz játékukat: működésük istentiszteletből ördög-szolgálatá lett.⁶⁵²

Csakhogy úgy áll ám a dolog; hogy Ipolyi elméletének nem, kedvez a néphagyomány, sőt egyben-másban háttározottan ellene mond annak, mi elég ok arra, hogy azt részletes vizsgálat alá vessük.

A jeles író lelki szemei hihetőleg az Olymp istenei felé valának fordítva, midőn minden természet fölött való főbb lénynek papot vagy papnőt tulajdonított, holott tudnia kellett, hogy vallásunk a görögök vallásának fejlettségét korántsem érte el: a jósök nálunk még *varázslók*, a papok még csak *sámánok* voltak. Az egyes istenek még nem egészen domborodtak ki erkölcsi személyekké, hogy lakásül külön egyházakat és szolgálatukra külön férfi- vagy női papságot követeljenek.

Mikor tulajdonképi papja sem volt az ősvallásnak, annál kevésbbé engedhető meg, hogy szükségelte volna a papnók rendjét is.

Nem vévé észre a tudós szerző, hogy a mit a férfi és női foglalkozásra nézve mond, az nagy általánosságban van mondva, mi itt semmit sem bizonyít, ha csak azt nem akarja értetni, hogy minden férfi: pap, és minden nő: papnő volt őseinknél.

Való az, hogy a külsőleg is szép fiatal szüzek leginkább voltak hivatva az istennők képe viselésére; de mi hasznunk belőle, ha „mindenütt,” a régi népeknél ezek állnak a szép istenasszonyok szolgálatában, nálunk azonban mindennek nincsen semmi hagyománya.

Táltos asszonyokról semmit se tudunk. És ha még ezt megengedjük is, de hol teszünk szert táltos leányokra? A „pütkösi királyné” választás népszokásában hagyományát bírjuk annak, hogy a leányünnep alkalmára elüljárót maguk közül szoktak a leányok választani. De ezen ünnep zártkörű volt s a választás csak egy leányünnep vezetésére szorított.

A Szajjának voltak szüzei a gall mythologia szerint; de a Tisza-Duna szüzeiről, mint papnőkről mit sem tudunk.

Az ősvallás a Nagyasszonyt tévé ugyan tisztelete központjává, de nem külön női papsztály, hanem minden hájadon és asszony által egyiránt kívánt tiszteltem.

Úgy hagyta, hogy minden asszony papnő legyen, de csak a maga családjá és háza körében.

És ha mégis volt az ősvallásnak papnője, ennek mondhatók némi tekintetben a *Bába* asszonyok. A gyermekadó Nagyasszony tekintetett és tiszteltetett az első bábának. Nagy becsülésben állottak előtte a bába-asszonyok is.

Ezen tiszteletre vihető vissza a mordvák azon szokása, hogy karácsony hetiben két áldozatos lakoma is tartatik a bába házánál: a *házások* és *gyermekes lakomája*. Ilyenkor a bába a főszemély, ki elül imádkozik és eláldja a szertartásos étel- és italneműeket. És Szeged vidékén még ma is a bába áldja el, miként alább látni fogjuk, avatás után a *Boldogasszony poharát*. Hanem azért a bábákat papnőknek nem tarthatjuk, s nem tarthatjuk különösen azon értelemben, a milyenben az idézet Írója veszi.

Azonban habár nem állítható is, hogy az őshit papnőket is vallott volna, még sem mondható, hogy ősanáink egészen járatlanok voltak azon rejtelmekben, melyek a vallás-gyakorlat lényeges részét tevék.

A Kalevala hősei a bűvészet mesteriségét ép úgy anyjoktól sajátítják el, mint atyjoktól, vagy miként az egyik mondja: „Jó az atyám tudománya, de anyámé még több annál.”⁶⁶³

A Vata-mozgalom lényeges szítói a krónikás szerint *varázsló asszonyok* voltak, kiknek főbbikét Béla király el is fogatta és éhhalálra kárhoztatta. De ezek isteni lényeknek, *istenasszonyoknak mondatván, boszorkányoknak* tarthatók; de papnőknek semmi áron sem a krónikás barátok följegyzése alapján.⁶⁵⁴

Említetnek ez alkalommal a „pythonissá”-k, kik nagy számmal gyűltek össze és bűbajos énekeket éneklének, miként a táltosok.

Mintha mégis lehetne szó papnőkről és táltos asszonyokról! De hát elmaradhattak-e a nők ilyen mozgalomtól? A változtatásokkal elégedetlen nemzeti genius kiknek lelkét

tüzelheté fel inkább az új vallás, az új rend ellen, mint azon asszonyokét, kiknek ifjú kora az ó-hit vidám gyakorlatában telt el, kik az isteni dolgokban járatosabbak valának sok férfiaknál? Nagyon természetes, ha a nőket annyira a mozgalom élén látjuk, mintha oltárait feltű papnők lettek volna.

Azonban habár nem volt is az ó-vallásban asszonypap, a gyakorlati élet a papság nem egy teendőjét megosztá a nővel. Ilyen vala a *gyógyítás*, mely eredetileg úgy tűnik föl, mint vallásos gyakorlat és papi teendő, de mely a hagyomány világitásában már koránt sincsen nemhez kötve.

Vannak *férfi- és nőjavasok*.

Mai hagyományainkban az *asszony-javasok* jelentkeznek első sorban *urusolók, kuruzsolók, vénaszszonyok, banyák* néven nevezetve, ők gyűjtik a bajban hathatós füveket, őrzik a jobbulás ígézetes szavait, főzik a gyógyítás vagy rontás bűbajos keverékét.

A férfi javasok csak a használó szerek titkát őrzik, a tudós asszonyok értenek a rontás mesterségéhez is.

Habár az egyes növények hitregéi feledésbe mentek s a mindennapi bajok közönséges mythoszszerűséggel nem kecsegtetnek is, mégis méltó, hogy legalább nagyjából ismerjük az ősök *gyógyszertáré-1*: azon füveket, melyeknek a nép előtt hagyományos neve, becse vagyon.

Ilyenek neveiket tekintve:

1. Az *áldott fű* (pápa fű; *centauria benedicta*), melynek gyomorerősítő, haslágylító hatás tulajdoníttatik.

2. *Álomhozófű* (Altató nadragulya, *atropa man drag.*)

3. *Aranynyal versengő* (vére-hullató, vére-hulló, *chelidonium május*), a nép szömölcs és terjedő sömör elvesztésére használja nedvességét.

4. *Bábu íré* (Tömjén *pimpinella, pimpinella saxifr.*)

5. *Boldogasszony ága* (*juniperus Sabina*). Agai mérges anyagot tartalmazván, nehéz érteni: miért viseli mythoszszerű nevét.

6. *Boldogasszony haja* (*cuscuta Europaea*). Szép nevét talán szaporaságának köszönheti. Másként „köszvény-fű.”

7. *Boldogasszony csipkéje* (rubus idaeus = málna szederj).
8. *Boldogasszony mentája* (balsamita vulgaris).
9. *Boldogasszony palástja* (alchemilla vulg.)
10. *Boldogasszony tenyere* (Tenacetum balsamita). Erős szagú növény, mely a giliszták ellen használtatik.
11. *Boldogasszony rózsája* (fülbecsavaró, rózsás fülfű, sempervivum tectorum). Levelei régóta gyógyszer hírében állanak. Házak tetején szokták tenyészteni. Azért is mythoszszerű, mert villámhárítónak tartatik, miért neveztetik mennydörgőfű-nek is.
12. *Boldogasszony teje, tövise* (carduus Marian.)
13. *Boldogasszony czipőkje* (Cypripedium calc.)
14. *Diadalmas fű* (nvelves péra, ruscus hypogl.) Levelei összehúzó s mint ilyen többféle bajban is használatos.
15. *Csaba-íre fű* (Poterium). Gyengén összehúzó szorító erővel bír; a sebek gyógyulását előmozdítja. A hitregés monda szerint Csaba vezér ezzel állítá talpra elhullott vitézeit. Mások hibásan a tömjénes pimpinellát (= bába-íre, pimpinella saxifraga) tartják „Csaba-ir-jének.”
16. *Dicsőségesfű* (= orvosi szigorál, veronica officin.)
17. *Életfüve* (— életillat tajorja, teucrium marum).
18. *Ezer jófű avagy foghagyma illatú fű* (dictamnus albus). „Az nillal által lőttetett szarvas ezer jó fűvel szokta magát orvosolni.”
19. *Apró fülfű* (Szaka, sedum).
20. *Hlisztafű* (Harang Czámoly, aquilegia vulgaris).
21. *Gilisztavirág* (giliszta varádics, tenacetum vulg.)
22. *Golyvarontó fű* (saláta szironták, ranunculus ficar.)
23. *Győzedelmesfű* (fátyolos hagyma, allium victorialis).
24. *Haslágítófű* (kerek mályva, malva rotundifol.)
25. *Hajnevelő fű* (cuscuta) V. ö a 6. sz.
26. *Hasindító fű* (euphorbia).
27. *Hideglelést gyógyító* (= Földepe Tárnic. Gentiana centaur.) Nevezik másként „kis 'ezerjófűnek* is.®⁵⁶
28. *ín-fű* (ajuga, kacskanyak), másként „köszvényfű.”
29. *íneresztő fű*: balsamina.
30. *ínnyujtó-fű*: pénzlevelű Lizinka (Lysimachia mun.)

31. *Ínyújító-fű*: réti csikorka (*gratiola officin.*)
32. *Istenszakáll-fű*: pimpinella sangvisorba.
33. *Istenfa*: Abrut üröm (*Artemisia Abrot.*)
34. *Kelés-fű*: mezei sikkantyu (*Scabiosa arvensis*).
Másként: *var-fű* (Mel: Herb. 154).
35. *Keresztes-fű*: keresztes Tárnics (*gentiana cruciata*).
Másként „Szent-László füve“ és „Szent-Ilona füve.“^{4*06®}
36. *Kigyómarást gyógyító*: réti kecskedísz (*tragopogon prat.*)
37. *Lép-fű*: „lép küssebitő fű“ (*asplenium Ceter.*)
38. *Májgyógyító fű*: ageratum. „Fekete gyopár szabású fű vagy májgyógyító fű.“ Van „fejér Májfű,“ „kövi májffi,“ „csillagos májfű“ is.
39. *Mirigy-fű*: kalapos szattyu (*tussilago petasit.*)
40. *Mindengyógyító-fű*: panaces.
41. *Nátha-fű*: *staphis agria*; tetű-fű: „az az t..... és nátha kivonó fű, turhás fünek, nátha fünek is híják.“ —
Nátha-fű: a kenyérbél cziczkóró (*achillea ptarmica*) és a féregölő sisakvirág (*delphinium stap.*) is.
42. *Nyák-fű*: *campanula cervicaria*. Másként „harangfű.“
43. *Nyelvcsap-fű*: *uvularia amplex.*
44. *Párló-fű*: *agrimonia*. „Apró bojtortján.“
45. *Sennyedék-fű*: mezei Sikkantyu (*scabiosa arvensis*). Másként „Kelésfű,“ „rüh-fű.“
46. *Sérvésfű*: *Valantia cruciata*.
47. *Szent-Antal, Szent-Iván-füve*: tejoltó galaj (*galium verum*).
48. *Szent-Benedek-füve*: Szekfűszagú cziklász (*geiun urbanum*).
49. *Szent-Borháia-füve*: szegecs (*Erysimum Barbar.*)
50. *Szent-György-virág*: tavaszi kankalin (*primula veris*).
51. *Szent-György-virág*: májusi gyöngyvirág (*convallaria majal.*) „Sülyfű.“
52. *Szent György-füve*: kigj'ófű (*ophioglussum vulg.*)⁶⁵⁷
53. *Szent György-lovafarka*: (spárga Nyulámyék: *asparagus officinalis*).

54. *Szent-Ilona asszony-füve*: közönséges páprád (politrichum vulg.) A másik a keresztesfü vagy Szent-László-füve. A harmadik „Szent-Ilona asszony-füve“ vagy erdei vad zsálya (salvia silvestris).

55. *Szent-Jakab-füve*: (küllőrojt: erigeron és senecio= üszögör): „kőrontófű, szőszösfű. Az egyik fele igen szőrös, a másik nem igen szőrös, ezt Szent-Jakab fűvének lijják.“

56. *Szent-János füve*: fekete üröm (artemisia vulgar.)

57. *Szépítőfű*: nagy zsázsa (lepidium latifol.)

58. *Szeretők-füve, szerelem fű*: amaranthus caud.

59. *Szerelem-fű*: heverő szaka isedum anacamp.)

60. *szíverősítő*: szűrös gyöngyhim (leonoms cardiac.)

61. *szívófű*: lótorma bérese (clematis erecta).

62. *Temondád-fű*: mezei tarsóka (a kék iringó, a keresédes csucsor is), „the mondád fű, hoc est, tu dixisti herba. eo quod aniculae pueros a febre liac herba curare solent.“ — „Gyermekeket meg ne igézhessék, rá gondolnak, küszöb alá az temondád-fűben (fűből) ott élésnek.“

63. *Térdkötő-fű*: porcsin-czikszár (polygonum aviculare).

64. *Tetemoldó-fű*: tetemtoldó szuhar (cistus heUanth.)

65. *Tejhozó-fű*: polygaja vulgar.

66. *Tejzsugorító*: tejoltó galaj (galium verum).

67. *Tisztes-fű*: tisztos hunyász (stachis recta).

68. *Torokfű, csapfű*: nyelvés péra (ruscus hypoglos.)

69. *Vállas torok-fű*: Vállas csengetyűke (campanula cervic.)

70. *Torokgyík-fű*: bodza-tákajak (scrophularia nád.)

71. *Torok öröme*: torok-villahim (prunella vulgaris).

72. *Toroktisztító*: szapora szegecs (erysimum officin.)

73. *Turhás-fű*: féregölő sarkvirág (delphinium staphys).

74. *Tüdőfű*: pettyezetett gálna (pulmonaria offic.)⁵⁸

75. *Úti fű*: plantago. „A lencse a hasat megszorítja, főképen a melybe czékla és úti-fű vettetik.“

76. *Var-fű, kelés-fű*: mezei szikkantyú (scabiosa arvensis).

77. *Vérálató-fű*: porcsin-czikszár (polygonum aviculare) L. Térdkötőfű.

78. *Vér állató fű*: pásztor tarsóka (Thlaspi bursa past.)
 79. *Vérállató-fű*: galamb-gerely (geranium columb.)
 80. *Vérállató-fű*: rózsás gerely (geranium sangv.)
 81. *Vérállató-fű*: magas linka (hypericum Ascyr.)
 82. *Vérfű*: orvosi vérfű (sangvisorba offic.) stb. '

Azt vélem, hogy e névsorban, mely különben nagyobb körütekintés mellett talán még egyszer akkora is lehetett volna, az *ős gyógyszertárnak* egy részével számoltam be. A mivel nem akarhatom azt mondani, hogy a fölhozottak mindenikének népies, ősmagyar eredetiségéért jót állok. Igen sok *beszédes* növény-név van, melyeket a műkifejezés (terminus technicus) nem enged meg a magyar gyakorlati élet sajátjának. Ilyen közös vagyonnak, melyben az ó-világ örökéhez jogot tartó minden nép egyenlően részes, látszanak a szigorúan orvosi nevek mellett a keresztény jellegűek, a mennyiben más néven nem fordulnak elő.

Gyűjteményünk egynémelyikének hitregés volta, több nevezetősége és gyakorlati alkalmazása azt bizonyítják, hogy egészben véve azon füvekkel van dolgunk, melyek a népmonda szerint a napfordulat nagy éjszakáján megszólalnak s titkos erejüket az embereknek kinyilatkoztatják.

Az *ős gyógyszertárnak* másik részére, azon füvekre, virágokra és gyökerekre, melyek a nép háztartásából ma sem hiányzanak, gyakorlati úton lehet legkönnyebben annyi a mennyi tájékozódást szerezünk.

Eger vidékén s a Mátrában, a mennyire értesülhettem, a következő növényekkel védekezik a nép a szokottabb bajokban:

1. Az *apró bojtortjánt* (bojtortjános párlót: agrimonia Eupat.) *pemete fűvel* (Marrubium) összefőzve iszszá tüdőbaj ellen.

2. A *béllindek* — (hyoscyamus niger: csalmatok) „csúz“ ellen használatos, magja pedig fogfájás ellen. Szenet tesznek egy fedőbe s arra ráhintik a magokat s a fogfájós száját föltátva ráborul a füstre, lepedővel betakarják s néhány perczig ily helyzetben hagyják.

3. *Csodafa*: halméregfű, redőszírom (datura stramonium). Levelei zsírral összetörve, a daganat fájdalmát enyhítik s azt oszlatják, a néphit szerint.

4. Az *egérfarkú fű*: cziczkóró, egerfarkkóró, ezerle-
velűfű (*achillea millefolium*). Levelének és virágának
forrázata főleg női bajokban hathatós, levele külsőleg
alkalmazva sebgyógyító.

5. *Forrasztó levél*: Kányafű, sebforrasztó, szófia zsom-
bor (*sisymbrium Sophiae*). Kozma Ferencz úgy véli,
hogy azonos a mesék forrasztó fűvével.

6. *Farkasgége virág*: farkasalma, hézag gyökér (*aris-
tolochia clematis*). Forrázata gyomorerősítő, levelei és
gyökere sebtisztító.

7. *Hunyor*: gálnafű, papkalap, mely „jó és erős
hastisztító orvosság“ gyökérrostjainak használatában, kü-
lönben pedig „bábaszer.“

8. *Kakuk-fű*: démutka, kerti démutka, balzsam-fű,
mézfű (*thymus*), mely mint idegerősítő ismeretes s gyer-
mekfüröszítő.

9. *Keserű lapu* (*lappa major*), melynek használata
gyakori.

10. *kígyónyelvű-fű*: Szent-György-füve (*ophioglos-
sum*), mely szárasztó eredénél fogva sebeket gyógyít.

11. *Lestyán-gyökér* (*ligusticum*), szintén a „bábasze-
rek“ egyike.

12. *Nadragula*: nagyfű, maszlagos nadragulya (*atropa
belladonna*) gyökerét köszvény ellen használják Eger
vidékén.

13. *Nadálytó* (vidékiesen: nadártó): harangláb-fű
(*symphytum officin.*) Van fekete, mely a férfinak és
fejér, mely a nőnek használ csonttörésben. „Mondják,
hogy a fazékban fővő húst is összeforrasztja.“ „For-
rasztófű.“

14. *Ökörfark-kóró* (*verbascum*) tüdőbaj ellen hasz-
nálatos.

15. *Pemete* (*marrubium*) köhögés ellen és mellbajban.

16. *Pokolvar-fű*: libatop (*chenopodium hybridum*).

17. *Bontó-fű*: Aggó üszögőr (*senecio vulgaris*).

18. *Székfű*: orvosi szikfű (*matricaria chamomilla*),
gyermekorvosság, mint izzasztó.

19. *Tisztesfű*: tisztes hunnyász (*stachys recta*). Für-

dónek használja a nép rontás esetében; iszszak a tüdőbajosok.

20. *Úti fű* (plantago) levele a mellfájásban használtatik.

21. *Úti lapu:* szamárköröm, lókörmű szattyú (tussilago farfara) melltisztító.

22. *Szakadást* gyógyító (hernaria glabra).

23. *Vérehullatófű:* cinadonia gödircz (chelidonium május), sárga nedvét sömör elvesztésére használják.

24. *Vérfű* (sangvisorba), mely a vérfolyást elállítja, a sebet beforrasztja, a nép szömörcs ellen használja.

25. *Zabszalma* főzet „tüdőbajban.“

26. *Csalán* (urtica)⁶⁵⁹ stb. stb.

A fák közül a népies orvostanban leginkább a bodza, mely „meghülésben első, izzasztó orvosság,“ fűzfa, nyárfa, jegenye, fagyai szerepelnek.

Hajdan, úgy vélem, miként a Boldogasszonyról nevezett fűvek gyanítják, ha nem mindenik, de legalább is a nagyobb része gyógyító fűnek meglehetett a maga hitregéje, mint meg van a mordvákznál még ma is a bodzafának és nálunk a jó palócoknál a fűzfának;

„Azért hathatos a *fűzfa*, mer’ fűzfa vesszeőkvel verték meg valamikor az Isten testyit, má’ pegyig mindaz, amivel az Istent bántották, ez emmi orvosságaónk.“⁶⁶⁰

A feledésbe ment mythoszt sejteti itt-ott még majd a nevezet, majd a babonás használat, mint ezeknél *földepe* (tárnics, gentiana centaur.) *földfüsti* (fumaria officin.)

Az ős orvostannak a hagyományban megtalálhatjuk olykor egyes *ggakorlati utasítását* is. Csakhogy itt bajosabb dolog, mint a fönnebbiekben, az eredetit a kölcsönzőitől megkülönböztetni s itt inkább csak tapogatóznunk lehet, mint biztosan haladni.

Leginkább bővelkedik *orvosi recipék*-ben a *hideglelés*, nem hiába, hogy a palócz néphit szerint „77-félyi hideg van.“ A háromszékiek szerint: a hideglelés 99-féle és 99-féle orvossága van, melyek azonban jobbára mind bűbájolással gyógyíttatnak. Gyógyító fűvek használatával itt csak kivételesen találkozunk, milyen némileg a következő:

Szakaszsz 9 aranyalversengőről (czinadonia gódiréz: chelidonium május) 9 levelet, tégy hozzá 9 darabocská sót, törd össze; kösd be vele a nevetlen ujjodat, ha hojjag lesz rajta, elhagy a hideg. (Háromszék).

Más bajoknál már inkább használatosak a természetes szerek, mint:

Fogfájásról. Az ördögoldal-fűnek (galega officinalis) a gyökereit törd össze és főzd meg, mossad az fogadat és kívül is az mej felől fáj, a pofádat is kössed véle.

Fogfájásról másik. „Ha fáj a fogad, tartja a szilágy-sági gyakorlat, tüskés disznófűnek (maszlagos csudafa, datura stramonium) a magvát főzd meg, ha a csupor tele van gőzzel, vedd fel a fedőt, tátsd ki a szád s tart-sad a csupor fölé, hogy a gőz járja meg a fogad, akkor a fogat rágó kis férgek, a mitől a fogfájás van, ki hull-nak s nem fog fájni többé a fogad.“

Szemfájás. Gyűjtatlan faggyúgyertyával nyomogasd meg a fájós szemedet s elhagy a szemfájás.⁶⁶¹

Veres szemű bontatlan török búzával (kukoricza) hengergesd meg a fájós szemedet, osztán elhagy a szemfájás.

„Nagypénteken napkelte előtt menj a folyóvízhez, meríts belőle szembe a folyással, balkézzel, tedd el s a legjobb szemvized az lesz.“

„Ha valakinek a szeme fáj, a tyúkvaluból mosdjék” (szatmármegye-bótpaládi.)

Köhögésről. Köhögés ellen legjobb a főzött zab leve.

Igyál minden reggel lúdzsíros tejet.

Ehomra egyél szalonnát fohagymával.

Szédülés ellen. A napraforgó magvas bugáját vagy kilenczet vagy többet kell megfőzni s annak gőzével egy-más után a betakart főt kilencz ízben megpárolni.

Giliszta benned ha van a Lómentát borba főzd meg s azt igyad.

Vérhasról. Szerecsendiót, tojás székit szekfüvel ösz-szetörvén süsd meg és meg kell enni.

Vízkörság ellen. A veres káposztának gyökerét méz-zel összetörvén, vízzel vegyítvén, kell inni.

Fülzúgásról. Fejér ürömnék a vizét eczettel összekeverve, kell fülvíznek használni.

Sülyről. Fa tövin termő fekete csalány gyökerét, melynek gyökere olyan aprós fias, mint az árpa-répa, melyet megfőzvéen borba' azt igya, akár vízben főzd meg. A sülynek sebjét pedig cseregubónak öszvetört s megszitált lisztivei hinteni.

Hályogról. A fekete reteknek a tetejét mesd el és az bélit vájd ki és tölcsd meg faolajjal, tégy belé timsót, gáliczkövet. Az elmeczett tetejét csináld rá, ásd a földbe, hadd ott kilencz napig, azután vedd fel, azzal kenjed szemeidet.

Csonttörésről. Az mely tag erősen megütődik, ha csontja megtörtnek gondoltatnék, fekete nadáj-tövet öszsetörvéen, ó-hájjal azzal kell kötni.

Tályogot megérlelők ezek: disznó-ganéjt tejben megfőzni s vele flastrom módon bekötni. — Fejér májva tövet megfőzni mézbe s azzal kötni.

Fene ellen. A pápa-füvet gyökerestül törd meg, főzd meg, az sebet mosd, kösd vele.

Kő ellen. A kiben kű vagyon, porcsin fűbül fűrdőt csináltasson, abba fűrdögyék.⁶⁶²

Dögös időben angyilika gyökeret kell rágni gyakran és róla inni.

A vallással kapcsolatos ős gyógyítási mód várja a rátermett bűvárlót, ki e nemű hagyományainkat öszszegyűjtse és értelmezze s benne az ősvallás gyakorlati vonatkozásával beszámoljon.

XXXV. A bűbájoló és gyógyítás-módok nyomai.

A gyógyfüvek beszerzésének hagyományos ideje és módja. A bűbájolásnak lényeges külsőségei. Az ólomöntés és vízvetés bűbájának törvényei. A bűvös szerekben való néphit egy-két esete, A fenyegető igékkel és ráolvasással gyakorolt gyógyítási mód példái s azok ősvallási vonatkozásai.

A javasok tudománya szerint még az egyszerű gyógyító füvek használata- és alkalmazásának is megvannak a maguk törvényei, melyeket meg kell tartani. Meg van szabva ideje és módja a gyógyító szerek beszerzésének.

A legtöbb gyógyító füvet sz. Iván-nap előtt kell beszerezni, hogy foganatos legyen. Némelyiknek a beszerzése is bajos dolog, mert csak éjnek idejében, neki vetkezve, varázs-igék és szerek használatával ejthető meg, különben vagy az ördögök elviszik, vagy az erdő fái szakadnak rá és agyonütik.

A szemvíznek való napfelkölte előtt merítendő. A beteg fürdővizét szintén napfelkölte előtt kell egy folyóvízbe önteni és pedig lefelé. Az útközben való szóbaállás és visszazetés általában tilalmas.

A gyógyszerkészítés sincsen titokzatosság és varázsbeszéd kísérete nélkül, sőt a használatnak is meg van a maga törvénye. Például, ha a gyógyszer folyadék a *javas* (a székelyeknél: *urus*) az edény tetejére kezével keresztet csinál s ujjait az orvosságba mártván, azután a földre rázza, hogy az ördög is kielégítve legyen.*@*

Sokkal szertartásosabbak azonban a *bűbájolás-ok*, melyek hatása egyenesen a megszabott külsőségekhez van kötve, mely külső eljárások azonban nem egyenlő méretűek.

A Kalevala „ráolvasásaihoz” képest a mieinket egészen elkoptatottnak kell vallanunk. Némelyek csupán másfél sorosak s külsőleg a bűbájolás *négyes jelét* nem is tüntetik föl.

De minden „ráolvasó,” még a legrövidebb elmondású is ősjellegű; mert mindeniken megnyilatkozik a kezdetleges felfogás, hogy a betegség egy saját démon, mely a megszállottat gyötri, de kérések által távozásra bírható, bűvös igék vagy elátkozás által pedig arra kényszeríthető is.

A bűbájolásban, a hol ez az eredetét megközelítő töredék, négy lényeges alkotó részt különböztethetünk meg, melyek: a *szemmel való nézés* (innét a *szemmelverés*), a *kézrátevés* (kenés vagy keresztvetés) a megfelelő eltávolító *bűbájos igék* elmondása és a *rálehelés* vagy a vele egyenértékűnek látszó *reápökés*.

Tapasztalható, hogy ugyanazon baj ellen nem azonos az eljárás, hanem helyenkint változó, sőt ugyanazon helyen is több eljárás van gyakorlatban valamely bajnak eltávolítására.

Leglényegesebbek a bűbajos igék, melyeknek titkát a javasok féltékenyen őrzik, mert miként állítják, ha elárulnák, akkor nem használna a tudományuk.

A Kalevala rúnói szerint, ha valaminek eredetét, létrehozó okát tudja az ember, akkor azon tárgy fölött uralkodni is tud. Ilyen eredetek vannak a nagyobb ráolvasókban elmondva és a kisebbekben érintve, melyekben az ősvallásban a többi ezeréves kopást nem számítva, Jézus helyett „Ukkon“ és Mária helyett a „Földanya“ vagy talán a „Nagyasszony“ állott.

Különb a bűbajos orvoslásnak következő fajai gyakorlatosabbak:

1. Az *Ólomöntés* és *vizvetés*. „A ki megijed lútú’, kutyáid’, kutyavonitástú’, vagy akármitú’, 9-szer kell ráolvasni a miatyánkot, de nem szabad ammen-t mondani. Vagy pedig ólmot öntenek: a mester-görönda alá fektetik, a kire *ólmot* kell önteni: a gyomrára szitát; ára süttökendőt tesznek. Addig megolvad az ólom. Akkor azután egyik tartja a gyerek fölé a tányért, a mibe víz van, a másik meg az ólmot önti. Mikor azután kiöntődik, amitú’ megijedt, akkor elmúlik a baja.“

A *székelyeknél* is szokásos az *ólomöntés* és szintén ijedség ellen alkalmazzák Kozma Ferencz szerint:

Egy tál vizet a beteg hátára tesznek s ebbe tojásnyi nagyságú olvasztott ólmot öntenek ilyenforma ima kíséretében: „Én uram, én istenem! vedd ki azt az ijedséget az ő szívéből.“ Nagyobb ijedelemnél kilenezszer, kisebbnél ötször ismétlik ezt, a tál vizet testének különböző részeire illesztvén. A mint az ón különféle alakokba tömörül, megmondják: ember, kutya vagy szárnyas állat okozta-e az ijedséget. Az utolsó öntésnél a földre keresztet húznak s a tálat erre helyezvén, a *tisztátalanokra* öntik az ónt e szavakkal: „Ez nem a tied, ez a másé.“⁶⁶⁴

Az *ólomöntés* végűi megvan a *palóczoknál* is, hanem ott *igézet* ellen használják, ha a gyermek *olyan hitvány lesz*, ijedezik, vagy a hasa megy és célja hogy megtudhassák: ki volt a megrontója.

A gyermek fölött rostán keresztül egy tálba, melyben víz van, öntik az olvasztott ólmot, szentül hívén, hogy az ólom a gyermek megigézójének alakját fogja fölvenni (Terpes Hevesben). Ha ily módon megtudják, hogy ki igézte meg a gyermeket, annak valami ruhadarabja rongyával füstölik meg a gyermeket.⁶⁶⁵⁻⁶⁶⁶

A *vizvetés-rő* 1 már volt szó.⁶⁶⁷ Az anyák ezen kedvelt babonáját illetőleg e helyütt a szatmármegyei és palóez eljárást kívánom még érinteni, mint a hol szintén vizvetés a „szemmel verés“ orvossága.

Szathmárban erdélyi mód szerint járnak el:

egy pohár friss vízbe kilencz darab eleven parázs-szenet vetnek bele s avval mossák meg a kínosan nyöszörgő s álmában felsíró gyermeknek nyakszirtjét, halántékát, két tenyerét, két talpát, azután a vizet az ajtó sarkába öntve, a poharat is oda leborítják és reggelig ott hagyják (Nagybánya). Másutt, végezvén a mosást, a pohárra felül keresztbe két *kést* tesznek és ezt mondják fölötte: „A ki az én pulyámat megverte, arra szálljon vissza a rossz szeme!” Ezt háromszor kell elmondani a pohár fölött s azután a beteg egy hajtásra igya ki a vizet a pohárból; a szenet pedig vissza kell dobni a kemen-czébe. Reggelre minden baj elmúlik.⁶⁶⁸

A Mátrában némileg más az eljárás. Itt azt tartják, hogy ha a kis gyermeket valaki szemmel megveri, három darab izzó szenet, vagy a mint mondják „üszök-tüzet“ kell visszájáról egy tekenő vízbe dobni s abban a gyermeket megfűroszteni. Ha a szén a víz fenekére ülepszik, akkor használ, különben nem.⁶⁶⁹

Az ólomöntés varázs-igéit nem ismerjük, a vizvetését főnőbb láttuk. Hitregei fontosságuk mellett elég annyit említeni, hogy a *tűz-* és *vizcultust* egyesítik magukban. A vizvetésnél némely helyütt jelképiesen képviselve van vallásunk Nagyasszonya is, a maradék-gyógyító viz az ajtó sarkához öntetik a *seprűre*, mely hitregős bútordarabja a szobának, nem azért mert *seprű*, hanem mert *nyírgallyból* van készítve.

2. Érintenem kell a *szerek bűverejét* is. Némely gyógyítási eljárásoknál ugyanis a varázsos mondat egészen fele-

désbe ment, csupán a fölhasznált tárgy tartja még fenn a hitregés vonatkozást. Némelykor már ezen vonatkozás sem egészen kivethető.

Nagy becsülete van némely bajokban a *fűzfa*- és *bod-iw/u*-nak, mert betegségtől szabadítók. A széki palócz, ha a hideg leli, egész bizodalommal megy a fűzfához, megrázza és azt mondja neki:

Fűzfa én neked vendéget hoztam. Isten ucsse! én nekem nem kell, itt hagyom.⁶⁷⁰ A fűzfa tehát betegségek lakóhelye.

És ilyen sok esetben a bodzafa is, mely egyenesen az *ördög fája*. Ennek erdélyi mondája a következő:

Mikor Isten a világot teremtette, az ördög végignézte, hogyan alkotja az egyes állatokat. Egyszer haza szaladt és mikorára visszatért Istenhez, látta, hogy az azelőtt mozdulatlanul heverő állatok most mozognak, esznek, isznak, szóval élnek. „Hogy csináltad te ezt!” — kérde az ördög az Úristent. „Beléjök leheltem,” — mondá Isten és mutatott neki egy fasípót. Az ördög elment és csinált magának agyagból egy állatot és aztán fasípót akart készíteni, de egyetlen egy fa ágát sem tudta kifűrni. Végre megtalálta a bodzafát, melynek ágát könnyen átfűrta s azon keresztül akart a maga állatjába életet lehelni. Isten ezt látván megharagudott és az ördög művét villámmal szétrombolván, megátkozta a bodzafát, hogy legyen ezentúl az ördög fája, ha már megengedte, hogy ágát keresztül fűrja az ördög.⁷¹

De elég követelő- és fenyegetődzőnek is találjuk vele szemben a néphitet.

A hideglelésben szenvedő beteg péld. elmegy a bodzafához és azt ilyen szavakkal szólítja meg:

Jó napot bodzafa! vendéget hoztam neked! (harmad vagy mindennapos) hideglelést, itt egyen meg a fene, vele együtt, te reád hagyom, többé vissza sem nézek.⁶⁷²

Máskor meg azzal fenyegetik, hogy ha nem segít, kivágják.

Palócz néphit szerint, mivel 77-féle hideg van, legjobb, ha a beteg leszakítja 77 bodzágnak (bodzának) a legtetejét,

azután azt megszáritva, porrá törve vízben, borban vagy pályinkában beveszi.⁶⁷³

Hideglelés ellen foganatos a *foghagyma* is, melyet a jó palóczok törvénye szerint 77 felé kell vagdalni s pályinkába 24 óráig itatni bevétel előtt.

Hasznos a foghagyma köhögés ellen is. A háromszéki népies gyakorlat azt tartja: Igyál minden reggel lúdzsíros tejet. Éhomra egyél szalonét *foghagymáral*. Ha ezek nem használnak, akkor biztosan száraz betegségbe esel.⁶⁷⁴

A Szilágységben meg azt írja elő a néphit: Végy egy csipet sót, vagy 3 kis kukoricaszem nagyságú sót, 7 szem borsót, 3 *csikk foghagymát*, 3 szem paszulyt, tedd egy zsacszkóba, hordd mindig a zsebedben vagy a nyakadban; nem ronthat meg (= betegségbe nem ejthet) senki.⁶⁷⁵

És miként már volt szóban, más vidékek hagyományja is javasolja, hogy a rosszak ellen állandóan *foghagymát* kell magunkkal hordani.

Fülfájás ellen jó a fülbe, palócz tapasztalat szerint is olvasztott jidi-vajat vagy a háztetőkön növe *Jövi rózsá*' (kövi rózsá) kicsavart levét belecseppenteni. A kövi rózsát azon címen tarthatjuk hitregés növénynek, miután egyik nevének *Boldogasszony rózsájá*-nak hívatik.

Másik receptje a fülfájásnak: Vakondoktúrát ránts eczetbe s avval borogasd a füled.

Ha füled fáj, koporsó szeggel tisztítsd.⁶⁷⁶

Lehet mythoszi vonatkozás a „sárgaság“ háromszéki receptjében is:

„Végy egy nagy sárga répát, vágd ki tölcser alakúra, csakhogy alól ne legyen likas. Egy hosszú czérnán ereszd be a kürtön, töltsd teli vízzel, hagyd a kürtőbe három napig, azután idd meg belőle a vizet. Ezt folytasd addig, a mig így kilencszer ittál. Ez alatt mindennap feregygyél olyan vízbe, a melyikbe tettél fejer ürmöt, varadi-csot, csombort és kerti seprő-füvet. Ne félj, meggyógyulsz!”⁶⁷⁷

Tudvalevő dolog, hogy a Szent-Györgynap előtt fogott zöld vagy leveli béka szintén bűvös hatású hideglelésben és torokfájás ellen.

Azt hiszem, hogy a szíves olvasók mindegyike tudná egy-két esettel e rövid példatárt bővíteni.

3. Gyógyítás *fenyegető igékkel és ráolvasással*. Mindinkább belezökkenünk azon különösebb babonákba, melyeket hosszan kodással utasít az agyrétek hazájába a tanult ember, és hathatós dologként mivel az ősvallásnak öntudatlan hive: a tudatlan köznép.

Ilyen a „*disznónyű ellen*“ való eljárás: „Ha nyű van a malaczodban, menj ki a mezőre, *keress földi borzát* olyat, a melynek a töviről 3 ág hajtott ki. Fogd meg az egyiket, hajlítsd le a földre, takard bé földdel (Homlitás.) Fogd meg most a második szálat s tedd a derekára késed s mond a harmadik szálnak ezt: „Te borza, ha az én portámon levő (Baris nevű szürke szőrű ártán) malaezomból a nyüvet 24 óra alatt ki nem kergeted, te is így jársz.“ Ekkor levágod azt a másik szálat, a melynek a kést neki tartottad. Biztosan kimegyen a nyű a malaczodból. Ha nem menne el, vágd le azt is, a melyet megfenyegettél s ne félj, mert nem lesz nyű a malaczodban. (Erre az utóbbi szál kivágására különben nem igen van eset, mert az első szál kivágására már elmegy a nyű.) — „All a borza, János bácsi?“ Ez azt teszi, hogy szerencsét hozott a borza? — „Áll biz a,“ t. il. elment a nyű a malaczból.“⁶⁷⁸

Csak némileg hasonlatos ezzel a *székely* eljárás:

„A kuruzsoló, úgymond Kozma, a beteg állatnak egy szál szőrével megindulván, addig megy, a mig *gyalog bodzát* kap; vág belőle egy ágat, keresztesen meghasítja s a szőrt beléilleszti és *kelet felé* állva kezdi: 10 nem 10,

9 nem kilencz, 8 nem 8-----le egészen 1-ig. Ekkor

a bodzát a földbe szúrva, így szól: „Akkor legyen N. N. (két éves fejr göxmóje) még férges (= nyüves), a mikor én ezt innen kihúzom ptő, ptő (leköpdösi)! Még addig elmenjen, a mig én itt leszek, ptő, ptő! Ha napfelkölte itt kapta, napnyugta itt ne hagyja; ha napnyugta is itt találja, napfelkölte itt ne hagyja, ptő, ptő!“⁶⁷⁹ A szegedvidéki „férget kiolvasóval“ tudós Kálmány ismertet meg bennünket:

„Napfönkötte előtt fő'kel az einbör oszt' sénkühön

se' beszélj; ha a jószág kötelen van, elcsapja, elindityta, mén a jószág után, a jószágra néz oszt' a mutató ujjával olvassa: 9, nem 9, ha' 8! 8, nem 8, ha' 7! 7, nem 7, ha'

6! -----1, nem egy, hanem ecscsöp' se'!

Utánna köp, azután fölvész ety kis port, visszakézbü' utánna veti, hogy ojan hamar mújjon a férög, a mint a por leesik, észt 3-szó köl' tönni ögymás után mög 3 nap, akkó kihül' a jószágbul a férög.⁶⁸⁰

Összevetés kedvéért még a háromszékiek „disznóférgesedés ellen“ való eljárását kívánom érinteni, hogy a szíves olvasót segítsem arra, hogy a fejezet végén magától eltalálja a babonás eljárásból levonható lélektani következtetést: A kuruzsoló asszony a megférgesedett disznó sertéjéből tíz szálat tép ki s övébe teszi. Az udvaron végig menve a serteszálakat egyenként háta megé dobja s számlálja: tíz, nem tíz; kilencz, nem kilencz; nyolcz, nem nyolcz — — — — egy, nem egy — mindaddig míg egy szál sem marad. A kuruzsoló asszonynak e közben hátra nézni nem szabad s nálánál fiatalabbat nem taníthat meg az orvoslásra, mert akkor nem használ.⁶⁸¹

A búbájós gyógyítás további példájára igen alkalmasnak látszik a „hideglelés melynek a következő elbűvölési esetei a legközönségesebbek:

a) A hideglelés ellen a palóczok szerint legjobb, ha az ember czeruzával vagy *szentelt krétával* az ajtó alsó belső részére e két szót írja: „nincs itthon“; akkor a hideglelés soha sem jó az illetőre. Nem jó akkor se, ha a hideglelős beteg elmegy egy bodzafához s azt mondja neki: „Bodza, engem a hideg lel és ha engem el nem hagy Isten ucscse kiváglak“ s aztán egy baltával kivágja.⁶⁸²

b) A székeleyknél is szokás a hideglelés ellen bodzát vágni, de itt a kivágás nem ijesztési, hanem *elátkozási igék* kíséretében történik. Miként Kozma elbeszéli: a beteg olyan gyalog-bodzát keres, a mely egy töről három ágat hajtott. Az egyik ágból vág egy darabot s *napfeljöttc előtt* kimenvén egy folyóvíz partjára, a víz folyásával szembe áll s így szól: „Akkor rázzon ki még engemet a hideg, a mikor ezt a bodzát látom“ s ekkor a *fején át*, háta mögé, a vízbe dobja.⁶⁸¹

c) A háromszékieknél is elátkozás által távolítódik el a váltóláz; mert nálok úgy tartják:

rongyból csinájj három bubát (= bábót) s a hol 3-felé ágazik az út, tedd oda, nézz körül és mondd ezt: „Úgy elvigyétek a hideget rólam, hogy soha se lássam meg többet.“ Vagy ezt: „Akkor lelj ki hideg, mikor én ezt a három bábút fölveszem.“ A hideg arra megyen, a ki valamelyik bubát fölveszi.⁶⁸⁴

d) Máskor a *kikiállítás* segít a betegen. Ezt a forró lázban szenvedőknél használják a Székelyföldön. A beteg valakije este csupán a beteg lepedőjét öltvén magára, kimegy a kapu eleibe, vagy kiszalad egy hegyre s a lepedőt leeresztvén kiáltani kezdi: „Halljad falu, halljad! az én (fiamat vagy bátyámat vagy apámat) a forró hideg rázza. A ki hallja ragadjon arra!“ Ezt háromszor kell ismételni. Lehet azonban a kürtő vagy sátoros kémény alá állva is végrehajtani.⁶⁸⁵

e) Van „rovásos“ ráolvasás is, midőn a fenyegető ígék nem szóval mondatnak el, hanem írásba foglaltatnak. Péld. öt czédulára ráírjuk:

Ez faluba való N. N-et (a ki..... született) rázza a harmadnapos hideg. Ezennel admoneállak tégedet, hogy ha nyolczad napok alatt vele a hideget el nem hagyatod, összekötözlek, megszárasztlak, kemenczébe vetlek, megégetlek és széllel elfutatlak.“ Ez öt czédulát egymásután következő öt reggel egyenkint a tüzelő fölé dobjuk s a 8-ik napon a tűzben elégetjük.⁶⁸⁶

Változatos az *árpa* elmulasztásának bűbája is:

a) „*Árpa*.“ Nyomogasd meg egy sallóval *keresztiesen* s mondd ezt: „Árpa elvetlek, learatlak, kicsépellek, megőröllek, megsütlek, megeszlek.“ Köpkögy széjjel és mond: hogy sohase legyen többet. (Háromszék).⁶⁸⁷

b) „*Árpa*.“ Keress a falon 9 meszelő szórt, fogd azokat keresztbe. Vedd a bal kezedbe és kaszálj vele 9-szer a szemed előtt s mond el 9-szer e verset: Árpa, árpa lekaszállak és a fejér lóba duglak. — Ugyan így tesznek 9-szer a *balkéz nevetlen ujjával* vagy párnacsúcscsal. (Szi-lágyság).⁶⁸⁸

c) Az alföldi „árpás ember egy árpaszemet markába

vevén, a kúthoz megy, azt háromszor megkerüli ezen szavak kíséretében: árpa, árpa lekaszállak, a kút fenekére doblak“ mely is háromszor elmondattván, a beteg markában lévő árpaszemet a kútba veti s háromszor egymásután utána pök.⁶⁸⁹

d) Kalotaszegi módosítással: árpa, árpa learatlak, marokba se teszlek, kévébe se kötlek, szekerekre se teszlek, csűrömbé se viszlek, el se czipellek, malomba se viszlek, meg se sütlek, itt az illető köp egyet s így fejezi be: csak a fejér lóba teszlek. Ezt háromszor mondják el, miközben a gyógykezelő az ujjával, késsel vagy bicsokkal a szem előtt arat.⁶⁹⁰

e) „Végy egy sarlót a kezedbe és ászt a szem előtt jártatva mongyad ezeket a szókat: Árpa, árpa! én tégedet learatlak, kévébe kötlek, kalongyába raklak, szekerre tézlek, haza viszlek, csűrbe teszlek, kicsépellek, megszórlak, felrostállak, zsákba töltelek, malomba küldlek, megőröllek, haza hozlak, megszitállak, megsütlek és megszeslek. Ezután nyomj a kelevényre a sarlóval ögy keresztet és pökdőss három felé és az árpa *azonnal* elmúlik.“⁶⁹¹

f) „Ha árpa van a szemedben, háromszó’ kerüdd meg a kutat, oszt vess mind a nés- sarkába esz szem árpát, oszt aszongyad: akkó legyen az én szememen árpa, mikő én észt innen kiveszem.“⁶⁹²

g) „Árpárul való.“ A kinek árpa nyől a szemében, három reggel jobb keze *nevelten ujjával* keresztet vessen fölötte s a következőt mondja el háromszor: Ayaisten mökteremtötte, Fijú isten möksemmisítötte, Szentlelök úr isten mökszentölte. Oszlassa el az Atya Isten! Oszlassa el a Fijú isten! Oszlassa el a tejjes Szentháromság isten!“⁶⁹³

Kiváncsi vagyok rá, pihentetésképen legyen mondva, hogy a szíves olvasó e sok „*ráolvasó*“ között melyiket tartja és miért a leghathatósabbnak?

Választásának minden esetre olyanra kell esni, mely az önbizalom felköltésére legalkalmasabb.

Módfölött sok baja van a népnek a *keléssel*: de van rá sok orvossága is, melyek között többé-kevésbé bűvösek a következők:

a) palóc mód szerint a „kilis,“ hogy elmúljk, egy rongygyal a „rútságot“ ki kell nyomkodni belőle s azt egy hangya-zsombékba elásni.⁶⁹⁴

b) Szatmárban a kelevényt ó-hájjal megkenik s azt *hajnalban* kilencz kóró tetejére kiteszik.⁶⁹⁵

c) A háromszékiek javaslata így hangzik: A kelést kerekítsd körül a nevetlen *újjaddal* háromszor; e közben mindig nyomd meg a közepét. Ugyanígy csinájj egy *hót szénnel*, akkor dobd el, de ne nézd meg, hogy hova dobtad s mondd ezt: „Akkor lássalak, mikor ezt a hót szenet.“

Ha valamelyik testrészedbe csipke megy, vétesd ki mással és a csipkét rágd meg s nem kél meg a heje.

Ha kelés járvány, hordozz a zsebedben *lópatkó-szeget*.⁶⁹⁶

d) „Kilis“ ellen a mikófalviak szerint legjobb gyógyító szer egy félmarék *fejér* babot *új fazékban* megfőzni s annak a levével megmosogatni, azután a babot a kelésen át szemenkint lepergetni a szekéru-ton. A ki legelőször áthalad a babon, arra ragad a kelés. Ha pedig másnak a „rosszát“ nem akarják, akkor a hasogatott tölgyfából készült kerítésnek kihúzzák egyik karóját s annak a gödribe öntik a babot is, a levét is, a karót pedig másik végével dugják vissza a földbe.

Vagy ugyanezen esetben, hogy a baj másra szálljon át, a test beteg részét egy krajczárral szokták megnyomkodni és azt az országútra dobni. De hogy az ilyen rontásnak foganatja ne legyen, legjobb az úton talált pénzre előbb 3-szor keresztet vetni, mondván: „az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében“ s csak azután fölvenni.⁶⁹⁷

e) „Kelésre“ (Keresztet kell rá vetni s ezt mondani:) „Én tégedet keresztellek a Jézus Mária nevében *semminek*. (Ekkor lehúzza a lába fejéig, ott a földre keresztet vet): Atyának, fiúnak, szentléleknek nevében. *Föld, édes anyám!* (ekkor a hüvelyk és nevetlen ujjával egy-egy csipet földet vesz fel háromszor, azután keresztet vet:) *szem megnézte, szív megverte*, Szentháromság egy Isten fordítsd meg rajta.⁶⁹⁸

f) „Ha kelés (támadás) van rajtad, keresetlen üveggé dörgőd mög, hónap mán nem lösz semmi se vagy *hód újsákkó* (újholdkor) ászt mondd: csértessék a Jézus, új nap, *új király*, a mit most látok, ujj új jön, a mire nézek émújjon.“⁶⁹⁰

g) „Kelésről való.“ A kelést mök köl’ kerekíteni 3-szor oszt’ mondani: „Mikó az Úristen a szögény aszszonyhon bemönt, bajlókodott, asz’ mongya: *Kü párna, káka ágy, Isten mongya szó!* Akkó émúlik.“⁷⁰⁰

h) „Vérkelés.“ Ha sok vérkelés bánt, nyomjad ki azokat, a vért töröld egy kendőbe s ezt a kendőt dobd el egy kereszt-úton, a ki ahhoz legelőször hozzá nyúl, arra ragad a kelés. (Szilágyság.)⁷⁰¹

A szíves olvasó könnyen észreveszi, hogy a fölhozott 8 esetnek mindenike szorosán véve nem tartozik ide, a ráolvasókat tekintve pedig a homályosak a legeredettebbek.

Még a „torokfájást“ legyen szabad gyógyítási gyakorlatában némi részletezéssel érintenem.

a) Kalotaszegen, a kinek a torka fáj, annak fecskefészket főznek tejbe s a torkát azzal kötik be.⁷⁰²

b) Már volt említve azon országos néphit, hogy a Szent-Györgynap előtt meglátott gyík hathatós szer torokbajban. „Összemarizsgatása“ gyógyító erőt kölcsönöz a kéznek. Az ilyen ember ha egyszer-kétszer megsimogatja az embernek vagy a jószágnak a torkán támadt daganatot, okvetlenül elmúlik.⁷⁰³

c) Magának a gyíknak használata még hathatósabb. „Fogj gyékot, mikor vetkezik; törülgesd meg vele a torkodat. Többet soha sem fáj a torkod.“⁷⁰⁴

d) „Virágvasárnapján szenteltesz barkát, nyelj le éhgyomorra 2—3 szemet; egész évben nem fog fájni a torkod,“ tartja az erdélyi néphit.⁷⁰⁵

e) Torokfájás ellen jó orvosságnak tartják a palóczok földén azt is, hogy a Balázsnapján (febr. 3.) szentelt almának a héját parázsra vetik s füstjét belélegzik.⁷⁰⁶

f) „Torokfájásról való. *Fő’ d anyám! torkom fáj, neköd panaszlom, gyógyítsd mög, máj’ nem fáj!* Keresztet vet jobbjaival a torokra, de amen-t nem mond (Csóka). A közepén

balta-fokkal a torkát megköröszöli, a fő'dre üt“ és a végén „a kömönczét mögcsóli.” Szőregen csak a verset mondja el, azután a kemönczét törüközövé megöleli oszt' a'val köti be a torkát.⁷⁰⁷

g) Másik. A torkot a kezével húzogatva mondja: *Atyaisten eloszlason, Fijúisten gyógyicscon, Szentlélokisten hejre hozzon! (Hosszukat).*

h) *Bájoló imádság.* „Az kinek a torkába erezködöt(t)“ *Föld édes Anya!* teneked mondom előszer: ennek a torkában erős pöörös (? bőrös) torok ereszködett: torok, gyíkja, béka levelegje, nyak foga — — oszollyon, romollyon, benne meg ne maradhasson. Erős pöörös torok gyíkja, béka levelegje, nyak foga disznó szakája, kelevénye oszollyon, romollyon, Istennek hatalmából, boldog anya parancsolattyával (1578).⁷⁰⁸

Alig tudnám megállani, hogy a szíves olvasót pár szóval ne figyelmeztessem, a ..szegedi ráolvasó és a Bornemissza-féle bájoló imádság hitregei fontosságára.

Az egyik az eljárás szertartásait írja elő, milyenek: a toroknak a balta fokával való megkeresztzése és a baj eltávolodását, elűzését jelentő földreütés, a kemenczének megcsókolása vagy törüközövel való megölelése. A másik meg a szövegnek eredetibb és bővebb voltával dicsekedhetik. A kettőnek közös tanúsága az, hogy az ó-vallásban a „földanya“ tartatott e baj elhárítójának, kihez fordultak „először“ is a torokfájósok. Hogy kihez vagy kikhez fordultak folytatólagosan azt az 1578-iki régibb szöveg sem mondja; de némileg sejteti, midőn záró szavaiban emlegeti *Istennek hatalmát* és a *Nagyasszony parancsolatát*. Mythoszi vonatkozás mutatkozik a .torok gyíkja,“ .béka levelegje,“ „nyak foga,“ disznó szakája“ kifejezések alatt is; de erre a mai hagyomány nem ad feleletet.

XXXVI. Az ősi bűvös könyv némi hagyományai.

Ősírással írott emlékeink teljes hiánya. Bornemissza Péter „bájoló imád-ságai“ 1578-ból. A 8 közül 5 idézve és taglalva. Három 1488-ból származott ráolvasónak szövege rövidebb glossákkal. 1656. 1667. 1752-ik évben följegyzett ráolvasók. Az élő hagyomány gyakorlata a mythologiai vonások hangsúlyozásával.

Nem ide tartozik kérdezni, hogy vajjon élt-e a pogány élkör *írással* és fogott-e lenni az őshajdának szentírása, avagy táltosaiknak *énekes felekezete* és *javas osztálya* minden „fölvadás nélkül” mint élősztót vették és adák át nemzedékről nemzedékre az énekes szent hagyományokat? s öreg hitregéket, valamint a bűbájlás csodatevő ígeit és megszábot szertartásait?

Vajjon nem a sajátjegyű *ősírásnak* tudható-e be, hogy az első magyar kereszténység buzgólkodásának jóformán a magyar genius minden korábbi szellemi termelése áldozatul esett azonkívül, a mit a mondákból a krónikások átvettek, vagy a gyakorlati hagyomány az öszszokásokból föntart és őriz?⁷⁰⁹

Egy bizonyos, hogy a babonaként űzött gyakorlati részben legtájékozottabbak mythológiai töredékeink, és hogy e tekintetben az *élő hagyományt* még némi följegyzések is támogatják, nem ugyan a „rovások” korából származó följegyzések; de azért a régi szellem és eredetiség némi jellegével bírók.

1578-ban Bornemissza Pétertől „Ördögi kísértetekről” címen egy munka jelent meg, melyben több ráolvasási formulák, vagy mint nevezi: *bájoló imádságok* fordulnak elő. Ezeket ő egy *javasasszony*, Tardoskeddi Szerencse Benedekné után írta le, tehát *Nyitra megyéből* valók.⁷¹⁰ Hogy a protestáns Bornemissza ebben nagy megbotránkozásra méltót talált és czáfolni valót, mondanom sem kell, valamint azt sem, hogy tévedett, midőn nem látott bennök egyebet pápista babonáknál.

Főbb darabjait közöljük:

„Az kinek fejét megmenté: hogy ne fájjon.”

Nemes asszonyom Bódog Anya bemene szent templomba, leüleplék az ő *áldot(t) aranyos szent székibe*, az ő áldott t)

szent *fejét* megesé fene *füst-csúz*, fene *füst-kelevény*. *Lefüggeszté az ő szent fejét rajta*, szent *kedve könyörödék*, szent *szíve szomorodék*. Azt látá az ő áldot(t) sz. fia. Mondá: Oh én szent anyám, mire (= miért van hogy) szent *fejed lefüggesztöd*, szent *kedved megkönyörödet(t)*, szent *színed megszomorodot(t)*? Hogy azt hallá asszonyunk Mária, mondá: „Oh én áldot(t) szent fiam, hogy ne szomorodgyék az én áldot(t) szent szívem; hogy ne fügeszsem (le) az én áldot(t) szent fejemet; hogy ne könyördjem az én áldot(t) szent szívemben! Az én áldot(t) szent fejemet megesse fene *füst-csúz*, fene *füst-kelevény*, hetvenhét fájdalom befogta szűz tetememet. Hogy azt hallá áldot(t) urunk Isten: „Ne ijedgy én szent anyám Mária! Im' én megszorítóm az én aranyos kendetlen keszkenőmmel az te áldot(t) szent fejedet; belőle kifusson fene *füst-csúz*, fene *füst-kelevény*, benne meg nem maradhasson hetvenhét-féle fene *füst-csúz*. — Ez mai dicsőséges napon én is megszorítottam ez embernek *fejét ez kendőtlen kezkenővel*, *bűnös szájából szent igéket reá mondottam*. Ne ijedgy él szent anyám Mária, *én vagyok mindennél nagyobb orvos*, *te vagy mindennél nagyobb bájos*.

Hogy benne nyomtatása évét (1578) századokkal meghaladó régiséggel van dolgunk, igazolják:

a) a *betűrímes sorok*;

b) az *elavult szavok* és szófüzések, melyek bizonyára már Bornemissza korában is szokatlanok voltak;

e) az utolsó sorban nyilvánuló „*bűbájos igék*,” melynek mását megtaláljuk a Kalevalá-ban: „Víz legrégebb írszerek közt, víz tajtéka bűvszerek közt, Teremtő a kumzslók közt, jó isten a javasok közt (Kalevala III. r. 199—202.)

Az eredeti alakot visszaállítani bájos lenne; mert nem tudjuk, hogy a *kedd* vagy *szombat asszonya-e* az őslenda hőse; hol keresendő az elbeszélés színtere: a *föld alatt-e?* stb.

„Az *„meny ülésről*“ (ficzamodásrul). Urunk úr Isten felüle az ő szent szamarának *nyergeden* hátára, indula paradicsomba, be nem meheti paradicsom kapuján, lába megbotlék, lába megczokék (csúszék). Csont mene ki helyéről, velő mene ki helyéről, ér mene ki helyéről.

Urunk Isten lefüggeszté az ő áldot(t) szent fejét. szíve szomorodék, kedve könyörödék. Azt meglátá az ő szent anyja, mondá az ő szent anyja: oh én szent fiam, mire (miért van, hogy) a te szent fejed függesztéd és kedved könyörödék? Hogy azt hallá áldot(t) Urunk Isten mondá: Ó én szent anyám Mária, hogy ne függeszszem szent fejemet, hogy ne szomorodjék szent szívem, hogy ne könyöregygyék szent kedvem. Im én felültem szent szamarannak hátára, be akarék menni paradicsomba. Be nem meheték paradicsomnak kapuján; szent szamarannak lába megbotlék, lába kiczokék (kicsuklék). Csont mene ki helyéről, velő mene ki helyéről, vér mene ki helyéről. Hogy ezt hallá az ő szent anyja Mária: Ne ijjedgy én áldot(t) szent fiam! Én az én szent kezemmel meg fogom szent szamaradnak lábát, szent szájamból szent ígét reá mondom, szent lehelletemet reá lehettem: *..csont megyen csont-hoz, velő megyen velőhöz, ér megyen érhez, ín megyen inhoz, vér megyen vérhöz.*” Én is e mai napon meg foktam az én bűnös kezemmel ez embernek (avagy oktalannak) lábát (vagy kezét), én is sz. ígét reá mondom, bűnös szájamból lehelletemet reá fúvóm, hogy helyükre mennyének.“ Ezen esetnél a bűbájlás lényegéből két pontot látunk hangsúlyozva: az *igék elmondásának* és a *rálehelésnek* kettős kellékét.

Magát a szent ígéket tekintve pedig, meglepő a hasonlóság ez és a Kalevalában Ukkóhoz imádkozó anya szavai között. Lemminkainen anyja a kardra hányt holt fia tetemei fölött így esdekel:

Honnan a bőr leszakadott, növeszsz oda bőrdarabot: az idegek hol kifogytak, pótold ki az ércsomókat; a hol a vér elapadóit, új vérforgást alapíts ott; a hol a csont szétzúzódott, teremts oda újdon csontot; a hol a hús le van válva, alkoss megint húst reája; rendezz mindent a helyére, csinosan az előbbire.“⁷¹¹

„Az ökleletről. Kergetik vala mi Urunkat a gonosz zsidók, megfogák, felfeszíték magas keresztfára, tövis koronával koronázzák, hegyes csúcsával öklelék, vasszegvel szegezték az ő áldot(t) szent szívéből felindíták az ő

„*ökleletit*,“ az ő szent meredökét, az ő kelevényit. Azt meglátá az ő szent anyja. Oh én áldott szent Fiam, nam csudáalom hogy teneked felíndult a te kelevényed, nem téged megfoktak az gonosz zsidók, felfeszítettek magas keresztfára, tövis koronával koronáztak, hegyes csúcsával ökleltek, vasszegekkel szegeztek. Ím én *megnyomom* a te áldot(t) öt mély sebeddel az én szent hét epésségemmel *szent Jánosnak ő arany györőjével*. — A mint megnyomá Szűz-Mária az ő áldot(t) szent fiának, én is ez embernek ugyan *megnyomom* Úr Istennek öt mély sebével asszonyunk Máriának szent hét epésségével (fájdalmával), szent Jánosnak ő arany györőjével. (Az ember megnevezendő.)“

A bűbájlás négyes szertartásából a nézésen kívül (*Azt meglátá az ő szent anyja*) ebben a „kézrátévés“-en van a súly; az érintés a főcselekvés. „Ím én *megnyomom* a te áldot(t) öt mély sebeddel, az én hét epésségemmel, szent Jánosnak ő arany györőjével.“

Feltűnő, hogy itt az érintésnek két első anyaga (az öt seb és hét fájdalom) részben erőltetett, részben tárgyaltan, miből következtethető, hogy az ősi ráolvasó szövegnek keresztény alakba való átváltoztatása s az ó-hitregének kereszténynyé való tétele mennyi nehézséggel járt volt. A pogány szövegben előforduló arany varázsgyűrűvel szintén nem tudott másképen elbánni, mint hogy azt a keresztény hagyományokkal ellentétesen a szent János ujj ára húzta.

Az aranygyűrűről, mint „fétis“ tárgyról később lesz szó.

„*Csúzról való báj*.“ „Uram (? urunc — urunk) mindenható Isten, mulék (? mutatkozék) regös nagy uth, rajta megyen vala áldott urunk Isten, előtalála hetvenhét veres esúzt. Monda áldot(t) urunk úr Isten: *Hova indultok* ez regös régi nagy utón? *Megh szólnia hetven hét-féle veres csúz*: Ha minket azon kérdész urunk úr Isten, hova megyünk úgymond: *Mink is elmegyünk* úgymond *ez fekete föld, színére*, áldottt) ez testbe, teremtett) ez lélekbe: *szálas húsát szaggattyuk, piros vérét megiszszuk, száz tetemét tördeljük, száz ízit, száz forczikáját* (porczikáját). Hogy azt

hallá áldot(t) urunk Isten: Tük se mehesetek úgy mond ez fekete föld színére, ez én adottam testbe, teremtettem lélekbe. Tük is siessetek az *tenger szigetibe, kegyetlen óriásoknak szálás húsát szaggassátok, piros vérét megigyatok.* Azt meghaltak elsietének, ménének tenger szigetiben. — Ez embernek szeméből, szájából, fejéből, orcájából, piros véreből, szálás húsából, száz tetemiből ki siessen és eloszolyon hetvenhétféle csúz: *folyó csúz, veres esúz, kék csúz, fejár xsúz, szederjes csúz,* köszvény, fájdalom, kelevény ki oszollyon, kiromoljon hetvenhétféle nyavalya ez emberből. Nevét meg kell nevezni (a betegnek.)“

Észrevehetőig ezen darab kevesebb torzításon esvén keresztül, más egyebeknél jellemzőbb is.

Jellemző a *csúz személyesítésében* s fajtai kegyetlen voltának leírásában.

Az eredeti bővülésben a bevezetés rendszeren az illető baj eredetének rövid hitregéjét foglalta magában, mit a kereszténység rendszeren az utón való találkozással pótolta, mint meg nem állható részt.

A betegségeknek a tengerbe (itt a tenger szigetibe) való utasítása szintén jellemző vonása az ősi eljárásnak, csakhogy ez eredetileg elátkozási alakban történt.

A Kalevalában (IX. rúnó 523 stb.):

„Az öreg ezt észrevette, a rossz okát elkergette,
A Nyavalya dombra úzte, Nyavalyahogy tetejére,
Köszikláknak kínzására, kőrétegek marására.”

„*Hasfájás ellen való.*“ „Urunk mindenható Isten, mulék egy regös nagy uth, rajta megyen a mindenható úr Isten az ő szerető szentivel keresztelő szent Jánossal. Előtalálának hetvenhétféle erőtelen hasfájás(t). Monda ez két szót Urunk-isten: Hova indultatok ez regvös nagy úton hetvenhétféle erőtelen hasfájás? — Ha engemet ezen kérdész urunk Úristen. Mink is elmegyünk ez fekete földnek színére, áldott ez testbe, teremtet lélekbe *húrját, gyomrát össze háborgatom, piros vérét megiszom, szálás húsát megszagatom* stb.“

Hogy eme ráolvasó azon kitétele, hogy a tengerbe kurgatott betegségek ott „a *tenger fővenyét felforgassák, habját*

háborgassák, követ hasogassák,“ nem csupán fölfogásában, de szavaiban is őseredetinek vehető, ezért maga a finnek nemzeti eposza is jótáll. A Kalevala, hol Vämämöinen kéri a Kórsellót, a Halál szüzét, hogy: gyűjtse a kínokat kék kövek réseibe, avagy fordítsa be a vízbe, szórja a tengerbe köveket kínozni, kösziklát morzsolni.⁷¹²

A Bornemissza-gyűjtemény nyitriai nyolcz ráolvasójánál vannak régibb és újabb büvös imádságaink is.

Régibb a Nyáryak bagonyai levéltárában talált XV-ik századi (1488-ik év) „*a lovak fekete* ezen könyörgéssel mulasztható el“ című részben latin, részben magyar nyelven tett följegyzés, vagyis: „Fekel equorum deperditur cum ista oracione.“

A másik a *szemdög*-nek gyógyításáról.

A harmadik a *lómarjulás*-ról.

1488.

I. „*ffekel equorum*“ deperditur cum ista oracione.

Inprimis pro passione domini debet dicere quinque paternoster et pro septem fatigacionibus beate virginis septem Ave maria Ineipiendo hanc oracionem cum signo dominice crucis.

VrunkXtus felden ha (? valaha) jár vala. Egy utón (midőn) el megyen vala, prothomártir (*első vértanú*) *szenth istwánt* elő (elel) lelte vala. Az(on) szót monta vala urunk Xtus: Én szerető szentem szent istwán prothomártir! Ez ut mellet(t) láték egy veres pej lovat, ő hasát *fékéi war* fogta, menten mondjad *szent János eioangelistának* hogy ez *fékéi war* fogottá weres pej ló megtisztuljon akképen mint *Jordánt/* vize isten parancsolatjáért Xtus *füiének* minden jót tőn. Hiszek Istennek, hogy ezt is jóvá teszi.“

Bizonyos, hogy itt is egy megkeresztényesedett ős hitregével van dolgunk, mely reánk nézve talán örökre elveszett volna.

Azt sem lehet tudni, hogy az előutasításban foglalt *öt miatgánkot* és *hét üdvözetét* a pogányságban mi pótolta. Utasítás szerint a ráolvasó keresztvetéssel kezdendő. Kérdés ma ad, rhogy nem volt-e meg keresztvetés már az ősvallásban

is, mint bűvészel, honnan magyarázható a kereszt-utak bűvös ereje is?

II. „*Szem dege deperditur.*

Item tribus vicibus debet juniperum secare cum gladio et totidem vicibus dicere hec verba:

ffenyé váglak mire? Arra, hogy te veszejj (vedd el) Jánosról a szemdögöt.“

, Utasítás szerint olyan természetű vala ezen varázsmondás, hogy három ízben kellett elmondani s háromszor vágni neki a karddal a gyalogfenyőnek. Különös, hogy itt a fene (fényé) mint tulajdonság-név fordul elő.

Szemdege, szemdöge alatt mit értsünk, nem bizonyos. A fene után tájékozódva, *sebesedéi* fogott lenni. Az eljárás az árpa elmulasztóéval sokban azonos.

III. „*Merjules éjeit de pedibus equorum.*

Urunk Xtus számár hátán Jeruzsálemba ha (? mikor) ment ő számara meg sántult vala. Azt *meglátó* bódog asszon. Az(on) szót monta vala: Fiam (Jézus) Jzus Xtus, Nam (ime) megsántúlt lovad. Xtus hallá a szót, mondá: Én édes szilém, anyám! megsántúlt, mert lába *kimarjáit*. — En édes fiam Jzus Xtus, *parancsolok te szent hiredel és te akarotodval. hogy az te lorud megrigassék.*“
„*Procta dubio.*“

A *varázs-ige*, melyre, mert egyéb szertartásos eljárás nincsen előírva, egészen keresztényies; de egyszersmind azon bizodalmit köté hozzá a jegyzék csináló, hogy: *procul dubio*, vagyis nincsen eset rá, hogy lómarjulásban ezen imádság ne használjon.

Nagy hit, a melynek azonban, minthogy nem bibliai elbeszélésen, hanem átalakított őspogány hitregén alapú. — a kereszténységnek semmi köze daczára annak, hogy a káth-i (párkányi) pap a leirója.⁷¹⁸

A Bornemissza-gyűjteményt és a napjainkig terjedő gyakorlatot számos följegyzett hagyomány képviseli, melyekből mutatványképen csupán néhányra szorítkozunk, melyenek a:

I. „*Táléra való imádság. Anno 1656.*

Fejér Tálé, *kék* Tálé, *szederges* Tálé, *piros* Tálé, *zöld* Tálé, *lány* Tálé, *ijas-fias* Tálé, *folyó* Tálé, *mindenféle* Tálé,

hetvenhétféle fájdalom adgyon lap fának, *lapfa* adgyon szelemennek, *szelemen* adjon szarufának, *szarufa* adgyon lécznek, *lécz* adgyon léczszegnek, *léczszeg* adgyon somának, *soma* adgyon posnának, *posna* adgyon *szél*-nek úr Isten *az te szent parancsolatoddal Boldog asszon az te szent igéddel* valahol Szél meg nem maradhat (úgy) íziben csontyában termő tetemiben Nagy Péternek meg ne maradhasson ez hetvenhétféle Tálé *Szent Illés próféta fejszével vágta fúrójával fúrta ezer angyalával megh oszlatta oszlik romolik termő tetemiben meg ne maradhasson* íziben csontyában termő tetemiben meg ne maradhasson Nagy Péternek ez a hetvenhétféle fájdalom íziben csontyában termő tetemeiben meg ne maradhasson seholy ez a hetvenhétféle Tálé Amen. Georgius Nagy s. k. Anno Domini 1656.“

Ipolyi ezen Tálé-l „*tálgog*“-ra értelmezi és szerinte figyelmet igényel a mondatok azon menete, a mint egyik a másikra viszi át a tárgyat, mi a vers párossági kellékében találná magyarázatát.⁷¹⁴

Nincsen kétség benne, hogy az ó-vallás „ráolvasói“ verses művek voltak, melynek nyomai azon arányban mutatkoznak, a milyenben bolygatatlanul maradt az eredeti alak a ferdítéssel szemben.

„Szent ülés próféta,“ „fejszéje,“ „fúrója,“ „ezer angyala“ új hitregéket tételnek föl, de a melyeket tarthatunk szláv kölcsönzésnek is.

II „*A mely ló meghűti az inát 1656.*⁷¹⁶

III. „*Anno 1667. die 15. Április.*

Ezen imádságomra legh elsőben én keresztet vetek Atyának, fiúnak és az vigasztaló szent Lélek Istennek nevében. úr Isten mondom azt *szent igéddel és szent hatalmaddal és szent parancsolatoddal* Úr Isten gyógyicsd megh ezt az szürke lovat az szeginok szerecséjére, Úr Isten gyógyicsd megh. Es kösd az szörmiben az farkában ezeket: izsópot, kutban való fűvet, koporsó diskát. Legelsőbb mondd el az igéket és mosd megh aztán két-háromszor.“⁷¹⁰

Igen sok bűvös imádságot tartalmaznak az úgynevezett „boszorkány pörök,“ a vármegyék és városok régibb jegy-

zőkönyvei, az öreg könyvekben és naptárakban található bejegyzések, melyeknek az élő hagyomány ráolvasol fölött azon kiválóságuk van, hogy beszédesebbek, legendásabbak; nincsenek annyira megkoptatva.

Ilyen a következő:

„Istennek mondom parancsolatjába a te sz. hatalmaddal sz. Háromság úr Isten!

Elindula urunk Jézus Krisztus egy 'sidó városban; vete ő néki egy 'sidó leány *kő vánkost, gyékény lepedőt*. Mint urunk Jézus Xtus nem maradhatott *kő vánkoson, gyékén lepedőn*: úgy ne maradjon keserves fájdalom a csontjaid — vagy más tagjaidban. Azután pedig a miatyánkot is el kell mondani.“⁷¹⁷

A mi az *élőhagyományt* illeti, csupán néhány eset élő-sorolására szorítkozunk, miután ezek már inkább csak a hanyatlás képviselői és az ős hitregetanhoz legkevésbé járulhatnak öntudatos adatokkal. Jellemzőbbek *ráolvasok*:

„*Beteg jószággra*: Elindula urunk Jézus Jerikóból Jeruzsálembé, által mene *kőhidon* ő lován, ő szamarán *hargas* gazdasszonya, *jámbor* gazdája, *gyékény-ágya, köpámája, kőkenyere, fakése*, ez az Isten mondása: ezen jószág semmi ízébe', tagjába' ficzemlet vagy nyilalás meg ne maradjon, *hús húshoz, csont csonthoz, tag taghoz, in inhoz, vér vérhöz, ér érhez* Krisztus Jézusnak maga szájából származott szent igék által gyógyuljon meg. *Fuss, fuss meredek* (hegyre), *Istennek hírével, Boldogasszony parancsolatjával* innen tisztulj, innen pusztulj, itt neked semmi helyed sincs.“ (Kún-Félegyháza.)⁷¹⁸

2. „*Patkányt elolvasó*. (A patkánt mikor elolvassák, akkor a küszöbre ül az embör, kifelé fordul, úgy olvassa; mikor a második versöt mongya, befelé fordul; mikor a harmadikat, akkor mögén' kifelé fordul oszt' ászt raonygya 3-szó:) A mi hazunknál 9 patkány van, nem 9, 8! nem 8, 7! nem 7, 6! nem 6, 5! nem 5, 4! nem 4, 3! nem 3, 2! nem 2, 1! nem 1, eccsöp ső! De egy lélek-szet alatt köl' elmondani écczör; akkor el köl' neki pusztulni (Kálmány Lajos Szőregről).“

3. „*Poczkot elolvasó*: (A poczkot úgy köl' épustítani

a háasztul, hogy 3 napfönkötte előtt olvassa:) száz, kilencvenkilenez, kilencvennyolcz (Oszt így olvas lefelé egész végig:) három, kettő, ögy, semmi. (De ára vigyázzon, hogy 6 ne téveszsze. Osztán asz'ongya:) Eregy az én legkedveseb' druszámhon!“ (Kálmány Lajos Deszkről).

4. „*Menyét ellen:* A hun a menyétasszon (m)egöli a baromfit, ott a-z-ól körü' páczikára csöpüt kő' ténnyi, a tik-házat körü' kő' ojannal tűzdelni, legutóssó páczikává hécczér (m)ög kő, kerfyni a-z-olat, ászt mondogatva: Fonyny menyétasszon, fonyny,! akkor soha sö gyün oda többet.“⁷¹⁹

5. „*Mindennre jó.* Ha valakinek valamije fáj, a búbajos asszony a jobbkeze neveden újjával körösztozve mondja: Gyékény káka (körösztozi) *kü párna* (körösztozi) Jézus mondotta: műjon el! (Körösztozi). Itt egy darabig megáll, majd újra kezdi s az egészet 3-szor végezi el egyfolytában.“ (Szóreg) Kálmány Lajos.

Másik: „*Jámbor embör, gonosz asszony, gyékény. ágy, kúpáma,* Jézus mondása jusson eszödbe!“ (Egyházas-Kér) Kálmány Lajos.

Másik: „O, jén édös Jézusom szent száddal lehőj rá! Ezt háromszor ismétli s ugyanannyiszor a fájdalomra lehel. Elindult kis Jézus, előtaná't egy zsidó asszonyt, ágyat vetött neki: gyékény ágyat, kúpárnát. *Jézus a kii-páman nem nyukhatott,* ezön a nyavala sö' nyukhasson, sé' pedig ez né marathasson, ez a Jézus szava. (Egyházas-Kér) Kálmány Lajos.“

Másik: „Mikor Jézus Krisztus szent Péterre a fő'dön járt, bemönt egy' házhon, taná'tak engödelmes gazdát, engödetlen gazdasszonyt. *Az ember akart hálást anni, az asszony nem akart.* Ott háttak, kaptak termés küvet, gyökén ágyat. Gyékén ágy, kü párna, Jézus fekszik rajta. Jaj de kemény ágy! engödelmes gazda, engödetlen gazdasszony. Jaj, de fáj. Mögkörösztozi öcczör, 5 miatyánkot, 5 üdvözletöt émond, émulik a fájdalom. (Hosszuhát), Kálmány Lajos.“

6. „*Fogfájásrul való:* Mikó zsáját lát' oszt' fáj a foga, szakicscon belüle, szagújja oszt, mongya: Zsája, zsája,

akkó fájjon a fogam, mikor a tijéd. (Szőreg.) Kálmány Lajos.“

7. „*Támdásrul való*: Jobb kezének a nevetlen újjával keresztvezeti a támadást s mondja: Krisztusnak gyékén ágya, kúpárnája, *tüskös lepedője, snjitalan kásája*, Jézus mondása: műjon el a támadása. Három röggel napfő'kötte előtt köl ómondani, akkó émúlik (Monostor) Kálmány Lajos.“

8. „*Pokolvarrul való*: Először a nevetlen újjával 3-or kerekíti a pokolvarrt, azután mondja: Én tégöd mökkekerekítlek az Atyának, Fiúnak, Szentlélok istennek nevébe! Jobb keze öt újjával megfogja a pokolvarrt s folytatja: Én tégöd mögfoglak az ő ujjammal! Az Atya törjön, a Fijú roncson, a tejjes Szentháromság eloszoltasson! Nevetlen újjával keresztet vet reá: Én tégöd mökkörösztollek az Atyának, Fijúnak, Szentlélok istennek nevébe, valamint Krisztus Urunkat sz. János a Jordán vízibe' mökkörösztolte.“ (Szőreg) Kálmány Lajos.

9. „*Siihről való*: Nevetlen újjával a sühöt „elkörösztolli“ Atya, Fiú, Szentlélok Isten nevében s mondja: Atya öroncsom (keresztet vet), Fijú szétboncson (ismét keresztet vet), Szentlélok Isten sömmivé teremcsön! (Ismét keresztet vet) 77-féle sü', *fő'dhő ffyiät, fő'dbe mönynyön!* Amen-t nem szabad mondani, háromszor elmondani s utoljára keresztet vet a földre.“ (Hosszuhát), Kálmány Lajos.

10. „*Ficzemödésrül való*: Midőn Márja szent Józseppel számárháton járt, a számárnak lecsúszott a lába a hidrú', osztán kificzamodott. Józsep monta Marjának, Márja monta széni fijának, *szent fija monta ficzamodásnak, monyon helyre. Kimönést* (fiezamodást) *kütte szent Ama* Marjának, Márja kütte szent fijának, szent fija kütte hejre.“ (Szeged).⁷²⁰

Masik: „Keresztet vet magára is mög a ficzemödésre is. Az Atyának és Fijúnak és Szentlélok istennek nevébe' keszdöm az imácscságotat. Uram Jézus Krisztus, mikó *fekete, fő'd színin* jártá' és mönté': lovad lába raegficzemödvén, ára möne *szent Máté*, szent kezével simo-

gatá, szent szájával fúvogatá. Csont, búr ojan lögyé', mind mikor a Krisztus Urunk mökteremtött. Asz'tán 3-szó rá kö? lehülni; oszt 3-szó köl' émondani, akko használ.“ (Szöreg.) Kálmány Lajos.

Másik: „A ficzemődésre teszi a kezét és mondja: Elindult a *kis Jézus ő* szamarán, szamar hátán, kűszikla hígygyán. Mögficzemődik szamarának lába, oda mén a *ficzemáper*: ráolvas, *szent szájával fúvogatytya, szent kézi-vel tapogatytya*. Ühön! Csont csonthó', hús húshó', vér vérhön! Azután pediglen óján víg lögyön, mint vót!“ (Egyházás-Kér) Kálmány Lajos.

Másik: „Mikor elmönt a Jézus az ü kinynyára, kín-hejre, kűsziklárul köhegyekre az *Áspiom hígygyára*, lova lába megficzemödvén, ára mén a *Ficze Márton*, szóla, mondá a Kr. Jézus: Bizony, bizony, bizony, mondá Ficze Mártonnak, lovam, lába megficzemödvén, olvass rá, lehőjj rá! In hejre, csont hejre! Édes Jézusom töd' hejre.“ (Egyházás-Kér). Kálmány Lajos.

Másik: „Fogdosi a hun ki van ficzemödvé a lónak a lába. Krisztus urunk elméne *kú hígygyára, kín kelére*, mögcsuszamodik szamarának lába kűsziklába, ára mene szent Ficze Márton, szent kezévé *tülökteti* (nyomkodja), szent szájával *huhogatytya* (=rálehol), mondá: Csont csot-hon, hús húshon, vér vérhön. Ol víg lögyé', mint ennek előtte vótá! Názáretbeli Jézus, gyógyicsd meg szögén jószágnak a forgóját! Édös anyám, Boldogságos szent szűz, Márijám, gyógyid mög a tö szent Fijad érdemijé! Szent Ciczé Márton tödd helére szögén jószágnak a forgóját! (Lőrinczfalva) Kálmány Lajos.“⁷²¹

11. „*Erős üdö ellen*: Atya, fiju, Szentlelök Isten! Bó-dogságos szűz Márja! Vidd el az erőss üdöt az erdőkre havasokra, hol sem kovász, sem vakaró, sem czipó, semmi sincs.“ Udvarhelyin.⁷²²

12. „*Érdekes töredék a csongrádi boszorkánypörhen*: Elindula Krisztus urunk Szent Jánossal, érkezett a *Fene asszonyhoz*. szállást kért, adott szállást, csinált kőből pár-nát, *vasból lepedőt*. Elment onnat az *erős aranyos orosz-lánnal*.

XXXVII. Kenő-fenő gyógyító módok. Rontás.

Házi fürdőzés a mohácsi vész előtt. A javas fürdés hatásának kellékei. Konés. Az ír-ek sok volta. A Kalevala idevágó helyei. Kötés. A gyógyítás vallásos gyakorlati színező. A rontás két fő fajtája.

A növények ható erejének ismerete nem csupán a belevő orvosságokhoz szolgáltatott anyagot, hanem a különbözőféle *fürdők* és százféle *kenőcsök* készítéséhez is.

A fürdő használata fajunknál a mohácsi vészig sokkal nagyobb volt, mint azóta. A Kalevala nagyon emlegeti a fürdőzést, s kitűnik belőle, hogy e rokonaink ősidőkben vendégeiket gőzfürdőkben szokták tartani s kedves vendégeik részére külön fűtötték be a gőzfürdőt. *Galeotli* szerint Mátyás korában még hasonlóan jártak el a magyar főurak. A régi magyar nyelv ezen helyiségeket „*bánya*”-nak nevezte, honnét van a népies szólás is: *olyan meleg, mint a banya*. A kifejezések rendszeren triviálissá lesznek, ha kiesnek a történeti századok udvartartásából, mint az elbocsátott, sülyedt cselédek. Valamikor tisztesség volt a vendégnek hallani, hogy: „*befűtöttek neki*,” ma a vendéglátás e módját nem *gyakorló* korban már oly kifejezéssé fajult, melyre senki sem kíván érdemes lenni.⁷²⁴

A fürdőzést mythologiai fontosságúvá teszi közönséges esetben is az elemek tisztelete, mennyivel inkább vallási gyakorlatnak fogtak pedig tartatni a *gyógyító fürdők*, melyeknek minden egyes esetben különös alkotó részeit és készítése módját tudák a táltosok és javasok.

A népies betegfüröztési módokban kétségen kívül az ó-vallás hagyományai tartják fenn magukat; de leghitesebbeknek mégis azon fürdőkészítési módok tartandók, melyekre a különbözőféle *boszorkány*-perekben akadunk rá.⁷²⁵

A „vízvetés”-nél láttuk, mennyire bűbajosán gyakoroltattott. A gyógyító fürdésre a mutatkozó nyomok szerint még több szertartása volt az ó-vallásnak. A víznek szólatlan víznek” kellett lenni sok esetben, vagyis hozatala közben valakihez szólani tilalmas volt. A fürdőkészítés imádság közt történik, a fürdetés pedig ráolvasás, a kéznek a fejre való

föltevése, megkeresztvése, az egyes tagoknak megkenése, a betegség szellemét illető köpdözés közt hajtatik végre.

Szóval a hagyományban erős nyoma van annak, hogy a gyógyító fürdés is a bűbájlás titkos tudományának vala egyik fejezete, s a Kalevalában (4ö rúnó 211—218. v.) olvasható „fürdő igék“ mutatják, hogy a fürdőzés imádságos vallásgyakorlatnak tekintett.

A *kenés* mint önálló gyógyító mód is előző a gyakorlati népeletben, nevezetve *gyúrogatás*~ vagy székelyesen „*daazsolás*“-*nák* is. Ezen ősi gyógyítómód tudvalevőleg a test izmainak, tagjainak kézzel való dömöczkölésében, összevissza való nyomogatásában, marczingolásában áll, s használatos csömörben, rándulásokban, meredésekben, daganaatokban (sérvések), hozamokban, marjulásokban, vagy menyüésekben.⁷²⁰

Hogy a *kenés* a „bűvös kézrátevésből“ nőtte ki magát s eredetében a bájlás egyik cselekedete volt, alig kell mondanom. Hathatos voltáért *mászszász* (massage) néven, mint száraz *kenés*, újabb időben jogosultságot kapott a szemüveges orvosi kartól is. Vajha még más egyebet is eltanulnának az orvosok ős isteneinktől!

A miben az ősök legerősebbek voltak, az a *sebek gyógyítása* és a *kenőszerek készítése* vala. /r-szavunk kellenél többet alig mondhatna magáról.

A régiek „nyitni“ szokták a sebet, nem vágni. „Az nekünk az ír, a mi a doktornak a kés,” hallottam egy éltés gyógyító asszonyságtól.

Ír szavunkat *imlás*-, *iratos*- származékaival együtt mint valami avált, megkopott szerszámot félretette a gyakorlati élet, de annál sűrűbben foglalkoznak vele a *régi nyelvemlékek*, melyek ismernek „lágýító“, „sebnyító“, „orvosló“, „gyógyító“ (seb-, szemgyógyító) *írt*. Van:

apácza-ír: unguentum de Tutia,

rózsa-ír: rhodium oleum, s a növények közt:

bába-ír: fű: pimpinella, másként: Csaba-íre

vas-ír: verbena.⁷²⁷

Hogy ezen ős szavunk (melylyel azonos a finn *ihra*) eredetileg mythologiai fogalom hordozója, mi sem bizonyítja

inkább, mint a ritkább használatú *kanta-ír*, *kanta-íres* szavak rovott jelentései. *Kanta-ír* = orvosság, méreg; *kaitta-íres* = bájjalos, méregkeverő, ördöngös, bűvös-bájos boszorkány.

A Kalevalánál semmi sem alkalmasabb arra, hogy e tekintetben is föltárja előttünk az ősök meggyőződését és vallásos gyakorlatát. Benne nem egyszer van szó *Íratásról*.

Az öreg *Väinämöinen* áesolás közben a térdén nagy sebet ejt s a vérfolyást nem tudja előállítani; de talál olyan aggastyánra, a ki ráolvassa a vérállító igéket, írkenőesöt készíts az öreget meggyógyítja. Ez ír készüle „friss füvek himszálaiból, ezerjófű virágából, méznek földre ömléséből, lépes méznek csepjeiből.“ A sebnek kenése és kötése imádkozó fohászok közt történt (IX. rúnó).

Lemminkaiven haláláról értesülvén az édes anyja nagy hosszú gereblyével a Halál folyójához megy s addig gereblyéli a vizet, míg a fia testének minden darabját össze nem szedi s belőlök ráolvasás és írek segítségével Lemminkäinent ismét visszaállítja. Az anyának az írekhez szükségesek összeszerzésében, miként már fönnebb mondva volt „a méh, az erdei virágkirály“ volt segítségére ki majd a vidékről hozott neki „édes fűszer-ízt sok virágnak a kelyhéből, soknemű fű csészéjéből“ majd a nyolczadik tengerszéli szigetről ír-balzsamot. Nem használván azonban sem az egyik, sem a másik, vállalkozik az égi útra s. hozza el „a teremő kamarájából, a mindanható tárházából“ a szükségeseket.

Akkor a *kantaires-ség* még annyim nem volt ördögi mesterség: hogy a hitrege szerint a méhkirály égbe föl szálltakor épen kantaír-főzés volt volt a fényes, Isten házában is:

„Ott éjien írt készítének, kenőcsöket főzögetnek,
Fénylő ezüst fazekakban, merő arany kazánokban.
Fő és forr a méz közepén, balzsamos ír oldalszélien,
Finom színméz délirányon, gyógyító szer éjszaktájon.“ (XV. rúnó.)

És midőn Éjszak asszonya járványos betegséget küld Kaleva népére, *Väinämöinen* meggyógyítja a betegeket ráolvasásával és ír-jeivel: „kilenczféle írszerével, nyolczféle bűvkenőcsével.“ (42 rúnó.).

Mennyire szent volt egykor az, mi most a népet kivéve

annyira lenézett az ő kései és minden esetre torzult hagyományos maradványában!

A javas írek alkalmazása olykor a népnyelvén vagy a boszorkány-perekben *kötés*-néven jó elő. A *halasi* boszorkány-perben ilyen kötés jön szóba, melylyel a varázsló „háromszor kötötte he fű között a beteg kezét. E kötésbe kukoricza, hiivelkes borsó, bab, nyárfalevél, marha szőre, lószőr, rontófű, fűzfalevél voltak egyhecsindlva.”⁷²⁸

Hogy a gyógyítókozás az ősvallásban istentisztelet számba jött, az etymologiaiilag is kimutatható.⁷²⁹

„Gyógyulni“ szavunk a rokon nyelvekben azonos ezzel: *kérni, könyörögni*, vagyis vallásunk sámánista korában a gyógyulás nem volt más, mint az esdeklés és engesztelés eredménye. De későbbben is vallási cselekedet a gyógyítás, mert a betegség ártó szellemei csak a jók segítségével távolíthatók el; miért is a gyógyító füvek szedése és elkészítése jámbor fohászok között történik, s a ráolvasások telve vannak a legfőbb jó lényekre való hivatkozással.

Lehet az ó-vallás titkos erejű füvei-, bűvös szereivel és varázsló igéivel ártani is. Meséink sokat beszélnek megbűvölt, „elátkozott“ királyfiakról és leányokról, az élő hagyományok sok mondani valója van olyan öregasszonyokról, „*vén banyákról*,” kik értenek a „megcsináláshoz“ vagy *rontáshoz*.

A boszorkányokat sok mindenről gyanúsítják a periratok. Hogy az esőt és hal-hasznót a törökországi feleiknek eladták, ez csupán a szegediek ellen merült föl. Gyakoribb vád ellenök, hogy a termést elveszik; még gyakoribb, a tehén hasznának elvétele, a *rontás* és ellenségeiknek ártalmatlanná tétele.

A boszorkányok mindent meg tudnak csinálni, még azt is, hogy magukat átváltoztatják. Most kecskebéka, majd fekete macska alakjában jelennek meg, s az emberek megrontásában találják gonosz kedvüket. Sokszor lóalakot öltenek, s ellenségüket keményen összerugdossák. Ha az ilyen lovat megvasalják, másnap látható a patkó helye a boszorka kezén és lábain.⁷³⁰

A *javas* (*megcsináló*, „*néző*”) *asszonyok* vagy pásztor-emberek sem egyformák, mert vannak a kik többet, vannak a kik kevesebbet „tudnak.” Legveszedelmesebbek azok, a kik

az ördöggel állanak állandó czimboraságba, kinek a lelküket is eladták, mert ezek hajmeresztő dolgokat tudnak tenni.

Az ilyen „meg tudja tenni“ ellenségének, hogy a legkisebb helyen kötelet feszít eléje az útra, ez nem látja és belé botlik, és olyan veszedelmes betegségbe esik, hogy elnyavalyog évekig és utoljára is belevesz.⁷³¹

A „*javas* (*javos*-nak is mondatnak) *asszonyok*“ gyakorolják rendszeren a gyógyító füvekkel, bűbajos ráolvasással űzött orvoslást és kuruzslást; de értenek leginkább a *rontáshoz* is, melylyel mellekkeresetkép foglalkoznak. Összehoznak szerelmeket és szétválasztanak. Ok adnak tanácsot, ha a lány vagy legény választottjának vonzalmát meg akarja nyerni; ők látják el az asszonyt orvosszerrel, kinek részeges az ura; ők segítenek az anya baján, kinek fia vagy leánya olyat választott ki magának, kit ő nem akar.

Legtöbb a szerelmi varázslás; más az eljárás, ha férfi, és más, ha nő a „csináltató.“ A közmondások: „Nagy fűvet ástak rá,“ „Főzik a kapczáját,“ „Elásták a szöszét (haját),* eléggé sejtetik a bűvölés legközönségesebb nemeit.

Megdöböntöbbek a tulajdonképi rontás egyes esetei, midőn a „*megcsinálás*” nehéz betegségeket és egyéb szerencsétlenségeket okoz. A kalotaszegi „néző“ (többnyire oláh-asszonyok) megmondja a csináltatónak: mit kell tennie, hogy ellenségének elméje „meggajduljon,“ ereje pusztuljon s betegség verje meg.⁷³² A székely gyakorlat szerint elegendő, ha az illetőnek telkére titokban „nagy fűvet“ ültetnek. Ha a tulajdonos maga ültet, ez védőszerűi szolgál!

Legjobban félnek a megcsinálástól a tolvajok, kik ha nesztét veszik, mi készül ellenök, sokszor visszalopják az idegen jószágot.

Szerencsére a *megcsinálást vissza is lehet csinálni*, de csak olyan „*néző*”-nek, a ki jobban ért a mesterséghez.

Általánosabban ismert módja a rontásnak az *öntés*, mely ismét kétféle: *az egészségesek és betegek öntése*.

Az egyiket ellenségének készítetteti az irigy szomszéd, s kiönti a bejárás elé, hogy áldozata belelépjen, mi ha megtörtént., arczán, testén fekélyek támadnak,. Ha állat (kutya) lép bele először, az pusztul el miatta.

A másikat azok gyakorolják, kik bőrbetegségben szenvednek s a sömört, kelevényt (kelés), rühöt akarják maguktól ily módon eltávolítani. Az ilyen „vesz egy régi fazekat, melybe borsót, babot, lencsét stb., szóval *hétfélét* vegyít, szappanos vízzel jól megmossa tagjait, miből szintén vegyít a fazékban levő holmikhoz, az ekként fölszerelt fazekat, melybe vegyíti a még netalán használt irt is, *éjjel, napkelte előtt* kiviszi a „*keresztútra*,” hol azt úgy *rúgja földhöz*, hogy tartalma minél több felé menjen, s ott hagyja azon *erős hitben*, hogy a ki ezen öntésbe lép, a bőrbetegség arra fog ragadni.“ Az ilyen öntéseket minden ember a legnagyobb gonddal kikerüli, vagy ha vigyázatlanul belelépett, mulaszthatatlan dolgának tartja háromszor egymásután abba „beleköpni,” nehogy rá ragadjon a nyavalya. A néphit szerint arra ragad a betegség, a ki ezt tenni elmulasztja.⁷³³

Másik Osmódja a rontásnak a *csombékos kötés*. Ez abban áll, hogy a megrontandó ember ágyába vagy a barmok járszolóába „*hurkos kötés*” vagy *csombék* tétetik átok-mondások kíséretében. Az a hit e bűbájlásról, hogy a milyenek a csomók a kötésen: úgy csomósodnak össze a megátkozott embernek vagy barmának belei, inai, zsigerei. *Erős hite* a népnek, hogy ily módon a tagok elszáradása vagy megrontása esz-közölhető.⁷⁸⁴

Betegséget is lehet a szalag vagy madzag hurkos kötésével, az egy sír fejfájára lévén ráillesztendő; mert a ki azt arról léoldja, arra ragad reá a baj.

Midőn a nép gyermeke a rontást imígyen írja körül: „*tétemény van rajta*.” „*megrontották* —, többnyire a rontás valamelyik fajtát érti. De a mondás: *száraz kötése van*, osztályozásában semmi tétovázásnak nem ad helyet.

A *tehén haszna elvételének visszaszerzésének* bűbájaról majdnem minden félreesőbb községnek meg van a maga a többiekkel majd megegyező, majd a részletekben többé-kevésbé eltérő hagyománya; de erre nem terjeszkedhetünk ki, valamint a nópélet sok más szokására sem, melyek már nem mint rontások, hanem mint házias bűbájlások lehetnének e helyütt tárgyalandók.

XXXVIII. Fétis-tárgyak és jelvények.

A fétis tárgyak becsének mondai alapja. Azok részben egy régebbi kor használatból kiment szerszámai. Legtöbb fétis tárgyunk vaskori. Kard-cultus. A nyíl büvössé tételének középkori hagyománya. Fejsze, kés stb.

Az első fegyverek, a nomád élet kezdetleges szerszámai az ó-vallásnak mindmennyi szent tárgyai, büvös eszközei voltak; mert az égből származtak.

A szkitha eredetnek Herodot által följegyzett mondája szerint *Turgitaosz fiainak korában arany-eke, járom, kétélű csákány aranyból és arany csésze hullott alá az égből*, melyekhez csak az nyúlhatott, a kinek szánva volt az egész ország: a legkisebbik fiú.⁷³⁵

A vogul Teremtés mondája szerint Numi Taromtól tanulja meg az ember az „íj és nyíl“ készítése módját.

Az ó-vallás minden szentelményes tárgyát is bajos lenne számba venni; annál kevésbé világosíthatók föl még a hagyományosabb esetek is egyes hitregei vonatkozásokban. Minden vallás hitet kíván s ha ezt támogatták is hagyományos mondák, a mesékben megmaradt kevés adatokat leszámítva, elkoptak, elforgácsolódtak annyi (őket üldöző) idő alatt.

Legrégibb e nembeli hagyományaink már csupán történelmi hozzávetés után értelmezhetők. A népmesék *réz-, ezüst- és vaskorral* számolnak be, pedig a legkevesebb fejjű s legkönnyebben legyőzött sárkány voltaképen nem a *réz-*, hanem *kőkori* ellenség volt.

Ezen kőkorszakot mythológiánkban használatban már rég óta nem levő olyatén régészeti tárgyak alkotják, melyek nemzetünk gyermek-korában még fegyver-nemek voltak, s melyek használatból kimenvén, ha talán más tekintetben is elavultak, — nem szűntek meg az ó-hit hagyományának hordozói lenni, milyenek péld. az *obsidián-darabok* (egykori dárd-hegyek), *kőbalták*, melyeket a nép úgy ismer és tartogat, mint jószágának daganatoszlító büvös szerét. Az obsidián-nak Eger vidékén „égsattanás“ a becsületes neve.

Az aranykorszaknak maga az *arany* a képviselője a magyar mythológiában, meg az *ezüst*. Ezzel akarják a Kale-

vala bűvölői az öreg Väinämöinen vérzését is elállítani.⁷⁸⁶ Hogy az aranynak és ezüstnek a magyar pogány őshit is gyógyító erőt tulajdonított, ezt a hagyomány elengedően igazolja. A Bornemissza-féle pogány-keresztény ráolvasásban is előfordul az arany-gyűrű, mint *szent János gyűrűje*. És az aranygyűrű fétis tárgy a mai néphagyományban is, a menyinyiben az aranygyűrűvel javasolja érinteni a test fájós részét.

A vaskorból⁷⁸⁷ egész sereg fétis tárgyunk van, mint a kard, nyíl, fejsze (szekercze), kés (villa), lakat, kulcs, szög, melyeket külön-külön is érintenünk kell:

Kard. Érdekes azon leírás, melyet Herodotusnál találunk a *szkithák kard-tiszteletéről*: Minden egyes kerület körülbelül 3 stádiumnyi hosszúságú és szélességű s valamivel alacsonyabb *szentélyt emel a hadistennek* egymásra halmozott rőzsékből. Fölül négyszögű lapos tető van készítve s a szentély fala meredek, csak a negyedik oldalon mászható meg. Erre a *szent halomra*, melyre mivel lesüpped, évenként 150 szekér rőzsét szoktak rakni, minden egyes kerület *egg régi vaskardot* állít fel s ez a jelképe a hadistennek. A kardnak évenként marha- és lóáldozatokat hoznak, sőt az elfogott emberből is minden századikat feláldozzák. Az áldozat oly módon megy végbe, hogy a foglyot egy edény fölött levágják, miután fejére bort öntöttek. Az edényt azután fölviszik a halomra s a *vért a kardra öntik*. Mialatt pedig ezt fölviszik, a szentély mellett a föláldozott embernek jobb kezét a vállnál levágják s a levegőbe dobják, melyet azután ott hagy-
nak a hova esett, a holttest pedig külön hever.⁷³⁸

A kard-fetiszizmus megtalálható a vogul hős énekekben, melyek Nagy Géza éles megfigyelésű tudósunk szerint gyakran emlegetik a „naphevű, holdvilág-hevű *szent kardot*,” „vasas végű *szent kardocskát*” „Numi Tárom atyámtól *alábocsátott* vasvégű *szent kardocskát*.”⁷³⁹

A Kalevala hőse olyan „tüzes kardot” kér Ukkótól, hogy a rosszat elhajthassa, a rémséget távoztassa” (45. rúnó 254 v.)

A finn hagyományban nagy becsben van az olyan kard, a mely csatában volt, melynek a medve bűvös bekerítésénél van szerepe. Azzal a kard hegyivel, ha meglették a medve

nyomát, a nyomok fölé három öt ágú csillagot írnak (*it*). Ezeket úgy kell rajzolni, hogy a kard hegyét föl ne emeljük, míg a csillag készen nincsen (Vikár Béla: Vadászati hagyományok a finneknél. Ethn. III. 278).

Az észti regék szerint: Kaleva óriás kardját nagybátyja kovácsolta Suoméban hét évig, hétféle vasból, mindennap hét igézéssel, hétféle vízben edzette: a tengerben, a Pejpus Verts tavakban, az Erna, Aa és Podja folyókban s az ég vizében. A kard rápillant a patakából s felelgető dalt énekel vele. Ellenei a bűvösök jönnek, hogy a kardot elorozzák; de nem bírják s elejtik a vízbe. Halálát is a bűvös kard okozza. Midőn azt a Pejpus partján egy patakban hagyta, így szólt hozzá: ha az, a ki téged hordozott, (a varázslót értette) a patakon keresztül megyen, vágd el lábait. Egyszer maga járt a Pejpus partján s nem emlékezvén szavaira, keresztül ment a patakon. A kard neki metszette el mindkét lábát. Alig bírt a vízből kivánszorogni s jajgatása betölté az űrt, mely a föld és ég között van. Az máig hallatszik s még tovább, addig fog hallatszani, a míg a virolán nyelv élni fog. A virolánok mai napig várják a Megváltót, kinek a kard magát megmutatni s őt a dalban megszólítani fogja.⁷⁴⁰

A hunnoknál meg már nem a kard-isten, hanem a hadisten kardja szerepel,, mely elveszett, de megkerült Atilla korában egy pásztor lévén a fölfedezője, kinek üszőjét a kard megsebezte.

Baján avar fejedelem meztelen kardját magasra emelve tesz esküt a rómaiaknak „avar szokás szerint“ (abarico ritu).

Szóval a kard tisztelete mindazon népeknél meg van, kiket a nyelv vagy hagyományaink rokonoknak vallanak.

Saját hagyományaink körül tájékozódva, említésre érdemesek azon meséink, melyek „a rozsdás kard csodaerejét“ regélik s tudnak bűvös, magától hadakozó kardokról.

Az *Attila harcijának*, melyet Salamon király ajándékozott el a bajor Ottónak, mondája igazolja az Árpádok korának hitét.

A *koronázási négyes kardvágás* s a „véres kard“ körülhordozásának régibb szokása egyiránt igazolják, hogy a korábban mint fétis tárgy, később mint jelvény állandó tisztelettel vétetett körül a legrégebb kortól fogva.

Nagyon különösnek nem találom, de annál figyelemre méltóbbnak, hogy Erdélyben még a kései kardtiszteletre is rávezetnek a régészeti nyomok.⁷⁴¹

A kard, mely bűvös mivoltában még a láthatatlan Hosszak ellen is hathatós szer volt, mire a középkorba való földbe szúrt kardok vallanak, a magyar mythologia legtekintélyesebb fétis tárgyának s jelvényének tekinthető méltán.

Nyíl szavunkat mythoszi dicsőkörrrel veszi körüli nem csupán a villámnak *Isten-nyila* nevezete, hanem azon körülmény is, hogy a nyilak máskülönben is szentelt tárgyai valónak az ó-vallásnak.

A mandsuknál a nyílvevő, melyet *a boldogságért való ünnepélyes áldozásnál használnak* szintűgy, mint a szertartásnál elmaradhatatlan kard, a hadisten jelvénye ma is.⁷⁴²

Főleg a lapp és finn *bűvös nyilak* voltak nagyon keresettek, melyeknek a germánok is elismerék varázsos erejét. A Kalevala olyan bűvös nyilakkal dicsekszik, melyek maguktól járnak az erdőbe vadászni.⁷⁴³ Az Ilmarinen által kovácsolt ádáz nyíl naponkint egy főt kíván, ünnepnapon kettőt is.⁷⁴⁴ Hogy ez nálunk sem vala másképen, a mesék csodás „*arangnyilai*“ elégségesek bizonyítani.

Bírjuk az ősmagyar *nyílra olvasót* keresztény kiadásban: *Ó nyíl állj meg!*⁷⁴⁵ melyet Barna Ferdinánd összevetvén a finn nyílra-olvasókkal, vagyis bűvös igékkel, a következő megállapodásra jutott, hogy

a) azon hit van hozzá kötve, hogy a ki elmondja, avagy annak saját szavával élve „olvassa“, az 30 nap tartalma alatt azt a mit kér „kétségkívül“ megnyeri;

b) az imádság, eredetileg a „nyílra való ráolvasás“, maga a megszólitás is nem intéztetik benne Istenhez és az ő szentéihez, hanem egyenesen a nyílhoz. Ez a főszemély, kinek tehát e szerint öntudat és akarat tulajdoníttatik, azok pedig csak mellék-személyek, akiknek sorjában való megnevezésében rejlik a „hatalmas“ nyíl ártalmasságát kétségkívül megsemmisítő bűverő;

c) mivel azonban 30 nap alatt háborús időkben a harcos sok mindennek van kitéve, azért tehát minden elgon-

dulható veszedelem, a mi *Simon vitézt* érheti, nem feledvén a „hadi fogságot“ sem, bele van foglalva, a mi újabb bizonyítékát képezi annak, hogy a kérelem teljesülése egészen pogány felfogással tisztán csak a szavak (a ráolvasás) erejétől váratik vala. Szint'ilyen előre gondoskodás még, hogy a nyilat minden lehető helyzet elszámolásával eltiltja neki lehető ártástól s mintegy megalkuszik vele, hogy „fen fog jární,“ őt pedig kikerüli egészen úgy, mint a Kalevala alább közlendő hasonló helyében látni fogjuk.— Hogy pedig kérése annál sikeresebb legyen, példát is idéz, a szülőfájdalmakat, meg annyi láthatatlan szellemeket, a kik szintén megtudták kímélni a boldogságos Szüzet, úgy hogy semmi fájdalmakat sem érzett a kis Jézus szülte közben, kövesse a jó példát a nyíl védszelleme is s kímélje meg Simon vitézt.

d) Ahányszor a „megállj oh nyíl“ egész serege számlálta ki a legnevezetesebb szenteknek, a mi a pogány korban szintén így volt, csakhogy akkor természetesen nem a szenteket, hanem az akkori védszellemeknek megfelelőbbjeit hívják vala segítségül.⁷⁴⁶

A szavak (igék, igézet) erejében való hit a Kalevala két védekező ráolvasásával lényegesen azonos.⁷⁴⁷

A *nyíl*-szó a régi nyelvemlékek szerint jelent *sors*-ot („Eresztették nyíl edénybe, mel napon és mel hónapban zsidók nemzetének kellene megöletni.“ Münchener C. 55.), *rész*-l (Sárnak fele, Kis-Hodos *nyilam*-hoz jutottak. Géresi: Károlyi O. IV, 567.); de mindezekben vonatkozást keresni akarni nem látszanék természetesnek.

Fejsze. (Szekercze). A szkitha mondában a kétélű aranyszekercze (csákány) egyike az égküldötte adományoknak. A fejsze még a mai korban is fétis tárgy. Szatmárme gyében ha felleg jön, a fejszét élivel kiteszik, hogy jég ne legyen. (Ethn. III. 295.) A gonoszok elűzésének egyik hatásos eszköze. (Ethn. IV. 220 s másutt). *Szent Illés próféta fejszéje.*

Kés. (Villa). A finn ráolvasókban fordul elő: Ne fogja a bűvész nyila, sem táltosnak az aczéla, varázslónak a kései, lövőnek a fegyverei!

Erdélyben a gyermek bölcsejébe „kést,” ollót vagy vas darabot tesznek, hogy ne lehessen azt megrontani.⁷⁴⁸ Az ilyen szúró, vágó eszközökben a gyermek-Rablók megsebesítik magukat.⁷⁴⁰

Erdélyben a míg a gyermek hat hetes korát el nem éri, ha elmennek hazulról, keresztbe fektetnek rajta egy seprőt (nyírfa-) s lábához egy ollót, fejéhez egy „kést” tesznek.⁷⁵⁰

Villámláskor Kalotaszegen a szoptató -anya egy „kést” és egy villát teszen keresztalakban maga elé a földre vagy az asztalra.⁷⁵¹

A bácsmegyei néphit szerint, ha valami elveszett, bele kell szúrni a *kést* a kenyérbe és az elveszett tárgy megkerül.⁷⁵²

Hasonlóképen babonások még a *lakat*, *kulcs* („felhőkulcs”), *patkó*, *szög* (koporsószeg), *vasvilla* (Ha ördög jár az estállóban, üsd a „vasvillát” a hidlás végibe balkézszel, mert akkor odaszegezted az ördögöt. Háromszék),⁷⁵⁸ *fűrő*.

Az ős vallás még számos más szentelménnyel bírt ezeken kívül, mint a *járom*, a skitha monda szerint egyike az égből aláhullt tárgyaknak.⁷⁵⁴

A *czolonk* (koloncz), talizmán.⁷⁵⁵

Bűvösöknek tapasztaljuk még az „állatfejeket” (madár-ijesztő) a *keresztetlen gyermek csontját*, az „akasztott ember” kötelét, ruháját, stb.

XXXIX. Jóslás és a bűbájosság elbírálása.

A jóslás legrégebb módja. Mai rostaforgatás, ólomöntés. Jósló állatok. A bűbájolás elbírálása.

A szkitháknak, mondja Hérodotosz, sok *jósa* van, kik fűzfavesszőkből a következőkép jósolnak: nagy vesszőnyalábokat hordanak össze, melyeket a földre téve, szétválogatnak s mialatt az egyik vesszőt a másik után leteszik, jósolnak. Szavaik közben a vesszőket újra összeszedik s egyenkint rendbeszedik. (Mint mikor a cigány asszonyok a kártyával dolgoznak). Ez az ősi jóslási módjuk. Az enarok hársfakéregből jósolnak, a hársfát (héját) ugyanis három

darabra hasítják, újjaik közé fonják és lefejtése közben jósolnak.

A jóslás e neme nem maradt fenn a néphagyományban, hihetőleg a kártya által szoríttatván ki. Kártyavetésben tudvalevőleg a cigányasszonyok állanak a régi jóskok helyén.

A jóslás egykori nagy kelendőségének még fölismerhetők a nyomai a népeletben, mely a *rostaforogatással* tudja, ki a tolvajt, „ólomöntéssel“ jeleníti meg a jövőt s az ég, csillagok jelenségéből, a szárnyasok s házi állatok viselkedéséből, némely növények mikénti mutatkozásából a közeli eseményt vagy időjárást olvassák ki belőle.

Végűi még egy kérdést, mely kérdés minden egyes jelentőségesebb eseténél ott kísért, mely elül véglegesen kitérni, még ha tehetném sem akarok! Mit tartunk a bűbájlás, rontás több efféle czímen elmondottakról, melyekre az élőszázadok hitbuzgalma nem bírt halálos csapást mérni, és melyet a babona-iszonyban leledző felvilágosultság még mindig sikertelenül gyomlálgat a népelet mezejéről kifelé?

Szánalmas tévelygésnek, a tudatlanság legalacsonyabb fokának valljuk-e az ősvallás varázslatos imádságát és szertartásos eljárását, vagy védjük azokat, mint a nemzeti genius ősköltésait az elbizakodott fölvilágosultság cozmopolitismusa ellen?

A mythologia, mely mint mythos-történeti anyagot tekint a babonákat, annál kevésbé ítélni el azokat, mivel az ő látópontjából tekintve, azok azon évezredes hajdanna arany-szemei, melyek hite az embert önmaga fölé emelé és csodaszerű dolgokra képesíté.

Legfőbb érv a varázslat mythologiai jelentősége mellett az, hogy a babonázás és rontás stb. kora még most sem járt le s lehetségesek azok a természet azon csiszolatlan, nyers gyermekeinek, kiknek leikébe még nem lopta bele magát a kétkedés s képesek arra, mi művelt embernek lehetetlen, hogy bizonyos értelmetlen mondatok, vagy okusz-pokusz által mozgásba hozza magában azon titkos lélekerőt, melyet a vallások a hithez kötnek; azon akaraterőt, mely hat, működik, építhet és ronthat a tér és távolság daczára. Hathat

nem csupán egy másik óvatlan szellemre, hanem a látható természet láthatatlan erőire is.

A babona valóságon alapszik; csodái azonban nem egyebek, mint a *távolérés*, *delejezés*, *hipnózis* és *szuggesztio* egyes nyilatkozatai.

A mythologia szerint a természeti népek gyakorlatilag már ismerték azon *titkos rugót*, melyet a tudománynak érinteni még mindig nem sikerült.

A pogánykori istenuralom csodái lélektani csodák voltak, melyeket sem eltagadni, sem félreérteni nem lehet.

VILÁG.

XL. Teremtés.

Ember Tündér, másként Magyar Ilona. Uralaltáji teremtési hitregék. Földtartó állatok. Égboltozat. Ördög, mint az ősmagyar teremtő torz-alakja hagyományainkban. Szent Péter közvetítő szereplése.

Ha nagyjából tudjuk is már, hogy őseink milyen szemmel tekinték a látható világot, azért még külön fejezetekben is ki kell emelnünk az őshit ezen ágazatait.

De ez nem könnyű dolog, miután a hagyomány épen ebben a legátalakultabb. Újabb és újabb rétegüléssel szaporodók az őshagyomány, maga alá temetvén és fölismerhetetlenné tevén az eredeti fölfogást.

Az ős haza első hitregéi-ben a vogul teremtési mondat vitattuk a legrégebbnek és ugor eredetűnek, melynél a többiek fiatalabbak és dualisticus felfogásukat tekintve nem is eredetiek, hanem csak kölcsönzések.

Ezen ősi monda szerint legrégebb létezők: az *Ég*, *Levegő* és a *Víz*. Viszonyukat tekintve a Levegő (Szél) és Víz már az Égnek alábocsátott gyermekei és tőlük származik az *Ember*, kit az ég az alsó világ teremtésével bíz vala meg.

Ennek hagyományainkban már semmi nyoma, de a szószármaztatás és a rokon népek adatai eléggé bizonyágot tesznek mellette.

A nyelvtudósok szerint ewiAer-szavunk elemeit tekintve annyit teszen, mint „a levegő fia.”⁷⁵⁶ A finn mythoszbán az ősember Väinämöinen a *levegő tündéréből*: Ilmatartól született

A szkitha monda azt vallotta e nép regés ősapjáról *Targitaos*-ról, hogy az Égnek s a Borysthenes folyam leányának volt a fia.⁷⁵⁷ Mit jelentett Targitaos, nehéz lenne meghatározni; de bizonyos, hogy itt az ugor teremtési monda töredékével van dolgunk, miután a szkitha ősember is a ter-

mészeti elemek egyikének gyermeke. Targitaos (mely alkalmasint hellenesítésével és sokszoros másolásával sokat veszített) ugyanazon fogalom körében mozoghat, mint a magyar: „ember,” vagy a vogul „elmpi.”

A vogul Ősember *Elmpi* nevét Barna Ferdinánd szintén *Légfi*-nek magyarázza és ember-szavunkat vele azon egynek tartja:

„Hogy a magyar „ember” szó a vogul „*elmpi*”-t azonos és így tisztán mythologiai eredetű, előttem bizonyosnak látszik, mellette szól ama körülmény, hogy a főisten a régi magyaroknál is egészen úgy, mint a finneknél „Ukkon,” máskép „öreg isten” volt; az pedig, hogy teremtési mondájok ne lett volna, képzelhetetlen. Ha volt, szükségképen kellett lenni a vogul „*Elmpi*”-nek, a finn „*Impi*” megfelelő alakjának, ez pedig más mint „*Ember*” nem lehetett. Az, hogy „*Elmpi*” a vogulban még „*Numi Tarom*,” vagyis a főisten unokája, a finnben „*Impi*” a természet istenasszonya, a magyarban pedig az isteni eredetű (ős) embert jelenti, a belátható teljes egyezés mellett nem tehet különbséget. E két szóban „Ukkon” és „ember” benne van őseinknek egész pogánykori vallása és világteremtési mondája.”⁷⁶⁸

Réthy László tudósunk is vitatja, hogy az ember szó eredetileg a vogul *Elmpi*-s a finn *Impi*-vel egy jelentésű.⁷⁶⁹ *Ember-szavunk* mythologiai jelentősége kétségtelen tehát, és bizonyos, hogy nagy teendők megoldását kötötte hozzá az élkor vallási hiedelme.

A vogul *Ember* (*Elmpi*) teremti sajátlag, kibuktatja és megszilárdítja a földet, megalkotja az embert, állatokat és növényeket.

A finn mythologia több teremtő *Légfiakat* (embereket) ismer, kik Ukkónak segítségére voltak „a föld keletkezésekor, az ég megépítésekor, légárbóczi emeltekor,⁷⁶⁰ a szivárványtámasztáskor, a hold megindításakor, a nap útratételekor, a gőnczöl kipéczéztekor, ég csillaggal hintésekor.”⁷⁶¹

A Kalevala hőseinek egyike azzal dicsekszik, hogy: emlékszem oly időre is, Hogy a tengert felszántottam, A fenekét kapálgattam, Töméseket ásogattam, Mély vizeket mélyíthettem, Lápokat vízzel elláttam, A halmokat felhalmoztam,

Zátyonyokat vízbe raktam. *Emberek* közt a hatodik, Lehetek tán a hetedik.⁶²

Väinämöinen, az egyik finn teremtő, a Lég leányának gyermeke; *Ilmarinen*-t vagy *Ilmár*-t, ki napot, holdat tud a kovácsolni, neve után méltán tekinthetjük testvérének, a kinek szólítja Väinämöinen is.⁶³

Természetesen, a ki akár az egyik, akár a másik nép ő *Emberében* keresi az ó-magyar vallás teremtési közvetítőjét, annak anyjával is be kell számolnia.

Ez a finn mythológiában bontakozik ki inkább és jelentkezik, mint erkölcsi személy.

Vájjon a szép Umatárnak vagy rövidített nevén Impi-nek megvan-e a maga hasonmása a magyar hagyományban?

Nagy Géza tudósunkkal a mesék *Tündér Ilonáját* és a magyar hagyomány *Magyar Ilonáját* gondolom vele azonosnak.

Sajátlag tehát itt is a Nagy asszony nyúl lenne dolgunk, kinek tisztességét a kereszténység elfoglalván, csak a mesék, mondák világát hagyta meg számára.

És a mesék, miként láttuk, úgy ünneplik őt, mint a „tündérek királynőjét,” kinek a Csallóközben „aranykertje” és Erdélyben „sok tündérvára” van; ki a monda szerint a Dunában annak idejében „hattyú alakjában szokott volt úszkálni.”

Még jobban kidomborodik a tündérkirályné alakja a nyittravölgyi kolonyi leányok szentiván-éji tűzénekében, hol: sáráranyhajú *Magyar Ilonának* mondatik.

„Ilona” nem jár ugyan közel a finn Ilmá-hoz, de nem is vitatjuk őt szónak, az maradván lehetségesnek, hogy eredetileg Iliuna volt, melyet a keresztény századok gyakorlata alakított át.

Helyesen s tudósán okoskodik *Nagy Géza*, midőn mondja: „Mint a tündérek királynőjét, Tündér Ilonát az első rangú mythikus alakok közé kell sorolnunk; az a vonás, hogy hattyúvá változik, rokon a finn és vogul mythosszal, melyben a hattyút kacsá helyettesíti; hogy a házasságnak és női termékenységnek volt a védő szelleme: a kolonyi leányok szentiváni énekéből következtethető s az ugor teremtési mondával való kapcsolatát abból sejtethetjük, hogy *Magyar Ilonának*

is nevezték, nyilván, mint az emberiség = magyarság őspanyját.⁶⁴

A másik és nehezebb kérdés, hogy mely mythoszok voltak e nevekhez kötve. Vájjon a magyar teremtő is úgy buktatta ki a földet a vízből, mint a vogul Elmpi; avagy Magyar Ilonának ölében is úgy szendergett egy ideig a teremtetlen világ tojás alakjában, mint a finn Ilmataréban? A finn mythologia szerint egy kacsza Impi térdére rak fészket, s ebbe hat arany és egy vastojást toj, ezekből lesz az ég, mennyboltozat, nap, hold, csillagok, föld.

A *világ-tojás* elméletének idegen voltát már könyvünk elején vitattuk, mihezképest alig adhatunk valami szerepet hitmondáink Tündér Ilonájának a világ teremtésében, mely a rokon népek többségének mythológiája szerint majd fiának keze munkája, majd az öreg istennek magának. De ezen utóbbi nézet, vagyis az öreg istennek tényleges szerepeltetése a világ teremtése körül már mythológiánk második korszakának hitvallása, melyen észrevehető a más népekkel való érintkezés, s a szentírás és korán híveivel való szorosabb összeköttetés. Hagyományaink már csak ilyen értelemben szólnak a világenderemtéséről, de a melyekből egyszersmind kiérthető, hogy a vogul mondában maradt föl az ugor népek legősibb világenderemtési hitregéje.

Hogy meglevő hagyományaink körüi tájékozódhassunk, elmaradhatatlanul szükséges, hogy a rokon népeknek ezen újabb keletű világenderemtési régei közüi is tájékozódjunk.

Köszönet *Munkácsi Bernát* buzgólkodásának, az anyag e tekintetben készen vár bennünket. Ilyenek:

1. *a Luk-falusi a vjatkai orosz kormányzóságból.* „Kezdetben nem volt sem ég, sem föld, hanem csak végnélküli víz, s a vízen felhő. A felhőn az. *Úristen Szavaoth* ült. Egyszer csak az *Úristen* egyet köhögött, s a vízre köpött. A vízen ebből egy kis ^buborék képződött, melyből valami halk zaj hallatszott. A buborék mind nagyobb lett s evvel együtt fokozatosan nagyobbodott a zaj is. Midőn a zaj már oly nagy lett, hogy a felhőn is világosan hallható volt, kérdezi az *Úristen*: „Ki zajong abban a buborék-tan?“ A buborékból felelet jó: „*En Szatanail.*“ Az *Úr-*

isten szóla: „Gyere ki abból a buborékból s ülj mellém a felhőre, beszéljünk!” Szatanail kijött a buborékból, s az Úristen mellé helyezkedett a felhőre. Beszélgetni kezdtek. Midőn már mindenről kibeszélték magukat, kérdi Az Úristen Szatanailt: „Nem lehetne-e valahogyan *a földet megalkotni?*” Szatanail felelé, hogy igenis lehet, csak földmagvakat kell valahogyan előszerezni a víz alól. „Ugyan hogyan lehetne előszerezni ezen magvakat?” — kérdi az Úristen. „Én majd érte megyek” szól Szatanail és a víz alá merült. Rövid idő múlva Szatanail vissza-érkezett, s földet hozott lába tenyerében, valamint szájában, pofája alatt. A lábában hozott földet átadta az Úristennek; de a melyet pofájában hozott, azt eltitkolta; mert külön akart valahol földet vetni magának, s azon megalkotni saját világát. Az Úristen a Szatanail hozta földet szétszórta, s az növekedni kezdett. Ugyanazon idő alatt növekedni kezdett a föld a Szatanail pofája alatt is, a mitől képe nagyon földagadt. Az Úristen észrevette ezt s kérdi Szatanailt: „Mi ez te rajtad Szatanail?” — „Hát csak úgy megütöttem magam s feldagadt,” felel Szatanail. De a daganat egyre nagyobbra nőtt úgy, hogy végre nem lehetett már tovább titkolni okát. Szatanail bevallotta, hogy földet rejtett el pofájába, s elmondta azt is, hogy mi végből cselekedte. Nagynbhezen kivették azután a földet és szétszörták a már előbb létrejött sík földre: *ebből keletkeztek a hegyek.*

Az idő haladt. A föld egyre növekedett. Midőn már nagy terjedelművé lett, az Úristen Szatanailal együtt le-szálltak a felhőről s a földön kezdtek lakni. Ezután a felhőt csak messzi utazásokra használták s hogy vele a magasba emelkedhessenek. Hogy az élők társaságát a földön megnagyobbítsa, az Úristen két követ vett elő s ezeket kétszer egymáshoz ütötte. Az első ütésre *Michauk arkangyal*, a másakra *Gavril arkangyal* termett elő. Szatanail megirigyelve az Úristent, maga is szolgálakat akart teremteni magának. Ő is elővett két követ s egymáshoz kezdte ütögetni. Mindegyik ütésből egy-egy *ördög* termett elő. Minthogy pedig ő egyre-másra ütögette a köveket,

igen sok ördög támadt. Az Úristent bosszantani kezdte, hogy társa nem ismer határt az ő teremtményeivel s megtiltotta az ördögök további gyártását. Szatanail azonban csak akkor vetett ennek véget, midőn hosszas erőlködés után észrevette, hogy kövei elvesztették teremő erejüket.

Az Úristen az ő arkangyalaival a felhőre ült s magasan fölemelkedve a föld fölött az *eget alkotta*. Szatanail az ő ördögeivel egy második eget csinált, a mely magasabb volt az Úristenénél. Emez nem akart alacsonyabban lakni Szatanailnál, még magasabbra emelkedett s egy harmadik eget alkotott. Erre Szatanail ismét magasabbra emelkedett s egy negyedik eget csinált. Ily módon versenyezve már kilencz eget alkottak egymás tetejében, midőn Szatanail, hogy ő legyen legfelül, a tizedikhez fogott. De ezt már nem tűrhette tovább az Úristen s megparancsolta arkangyalainak, hogy taszítsák le Szatanailt és ördögeit az égből. Szatanail és ördögei a földre hullottak. Ki-ki a milyen helyre esett, olyan nevet kapott: a ki az erdőbe, abból lett az *erdei manó*; a ki vízbe, az lett *vízi manó* stb.

2. Kis idő múltán az Úristennek *ember teremtésére* kerekedett kedve. E célból egy bábut készített földből s midőn készen volt vele, kemény testtakaróval borította be; olyannal mint az *emberkőröm*. Mielőtt alkotmánya számára lelket adott volna, az Úristen fölemelkedett az égbe, hogy kipihenje magát s hogy' táplálékot vegyen magához. Erre az időre, mivel azt gyanította, hogy valahol a közelben ördög leselkedik, oda rendelte az *ebet*, hogy őrizze *emberét* az ördög rontásától. Az eb pedig abban az időben szőrtelen volt, mivel nyár ideje járt. A mint az Úristen az embertől s ebtől eltávolodott, csakhamar odajött hozzájuk az ördög. Az eb előbb megugatta őt. Az ördög rábeszélni kezdte az ebet, hogy bocsássa őt az emberhez; de az eb hallani sem akart erről, hanem még dühösebb lett. Ekkor az ördög szőrszűvét kezdett kínálni az ebnek; de ez nem tudta, mire jó az a portéka. Az ördög megmagyarázta neki, hogy tél következik s

akkor suba nélkül bajos lesz megmaradnia a hideg miatt. Az eb erre ráállott az ördög szavára, a ki most az ebre köpött. Az ebet egyszerre szórsuba lepte be, kivéve az orrát, melyet az ördög nyála nem érintett. Ezután az eb az ördögöt az emberhez bocsátotta, kit szintén leköpött. *Az embernek körömszerű bőre erre lágygyá változott, kivéve az új jak végét, hová az ördög nyála nem jutott.*

Midőn az Úristen leszállóit az égből s látta, hogy az ördög megrontotta az ebet, elkezdte emezt szidni, hogy miért bocsátotta közel az ördögöt. Az eb azzal védekezett, hogy Szatanail őt subával ajándékozta meg, mely nélkül ő a tél beálltával megfagyott volna. Az Úristen ennek hallatára megátkozta haragjában az ebet azzal, hogy örökösen az ember szolgája legyen s hogy csak akkora darabka kenyér jusson neki táplálékul, a mekkora orrának csupaszon maradt része. Ezután lelket lehelt az emberbe, melynek nemzetsége ez időtől fogva él.⁴⁷⁶⁵

3. A kazánvidéki hegyi cseremiszek mondája szerint:

„Keremety hím-kacsa képében úszkált, midőn Juma a száraz földet megteremtetni óhajtván, azt parancsolta neki, hogy bocsátkozzék alá a vízbe és hozzon fel a fenékről földet. Keremety hozott földet, de nem adta át mind Jumának, hanem egy részét elrejtette szájában. Midőn Juma a földre lehelt s a víz felületén sok földet terített, Keremety ki kezdte köpdösni elrejtett földjét és így módon nagyszámú magas *hegyet* rakott a sík földre.

Az ember teremtetésekor Keremety fölhasználva azt az időt, midőn Juma az égbe ment lélekért, leköpdöste amannak testét tetőtől talpig annyira, hogy Juma megtisztítani nem bírta, hanem egyszerűen a test külsejét befelé fordította. *Ezért lett az ember belseje tisztátalanná.* Ugyanakkor Juma megátkozta az *ebet* is, a mely az ember őrizetére van rendelve, de Juma parancsától eltántorodott, t. i. nem tudván eltérni a Keremetytől rábocsátott hideget, kapott szórruhája fejében Keremetyt az emberhez bocsátotta.

Juma szikrákat csiholt ki kőből, melyek *angyalok*

alakjában repültek tova. Keremety megügyelte ezt s midőn Juma elaludt, ő is hozzáfogott a csiholáshoz, melyből azonban *ördögök* támadtak.⁷⁶⁶

4. Az *erza-mordvinok* világteremtési regéjével már régi ismerősök vagyunk.⁷⁶⁷

5. Az *osztják* monda szerint: midőn Isten az embert teremtette, a kutya erős volt, mint a szarv. Ez a kutya őrizte az embert, nem bocsátott hozzá senkit. Eljött hozzá *Jung-jelemte-juny* és azt kérdi tőle: „Ide adod-e nekem ezt a subát (t. i. az emberét)?” — „Ha odaadom, akkor a gazdám megvér engem.” „Ne félj, nem vér meg.” A kutya 2—3 napig ellenállt, [azután pedig odaadta neki. Ezután maga az Isten jött és megtudta, hogy megcsalták. Kérdi a kutyát: „Miért vetted magadra ézt a bőrt (t. i. saját szőrös bundáját)?” „Egy ember jött, az kérte és én odaadtam neki.” — Nincs neked eszed. Téged majd végis-végig tartanak az emberek, hogy ganajt egyél.” És kutyáink ma is esznek olyant. (Pápai Károly hagyományából).⁷⁶⁸

Ezen példákat még nem egygyel lehetne megtoldanunk, ha már is kimondhatónak nem látszanék, hogy a parziszmus, izlam és kereszténység hatása következtében lényeges módosúláson ment keresztül a velünk rokon népek világteremtési mondája. Teremtőként maga az Isten működik; nem hiányzik ugyan oldala mellől a régi tereintő, vagy a rossznak személyesítője (az Ördög), ki azonban nem annyira rossz akarata, mint tudatlansága és tehetetlensége által vonja magára figyelmünket. Teremtési mondáink ördöge még csak átmeneti és nem telik ki tőle, hogy minden izében gonosz legyen.

Áttérve hagyományainkra, mindenek előtt *a föld állását* érintjük. Jankó János tr. szerint: a kalotaszegi magyarság azt hiszi, hogy a földet valami állat tartja. A falvak túlnyomó többségében ez állat *czethal* s csak egyetlen faluban mondják, hogy ez a *bivaly*. A halak száma változó. Néhol a földet csak egy, másutt három, ismét másutt négy, majd végül hét *czethal* tartju. *E czethalak azonban nem maradnak nyvgodtan a föld alatt, hanem olykor-olykor megmozdulnak, egyik olda-*

lukról a másakra fordulnak, s ezt az ember sínyli meg, mert olyankor van a földindulás. Némely helyütt e czethalak megfordulásában és így a földrengések visszatérésében bizonyos időszakosságot tételeznek föl s azt hiszik, hogy az minden *hét esztendőben* szokott ismétlődni. Ha a földrengés nagyobb károkat okoz a népnek, azt mondják: „az egyik czethal meghalt.“⁷⁶⁹

Kálmány Lajos szerint a szegedvidéki néphitben is föltalálható e fölfogás, miként arra egyszer már hivatkoztunk is.

„Az egész világot három czethal tartja. Mindön harmadik esztendőbe' mögfordul (a 3 czethal) a másik ódalra, akkor a föld mögrözög.“ Némely helyütt ott is már négyen vannak a czethalak (Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban 9.)

A kalotaszegi magyarság ugyancsak Jankó János néprajzírónk szerint: a *kék eget* félgömbnek tartja, mely földünkre ráborúl. A *föld alatt* van-e lét, élet és ember, a néphit határozott formában nem tudja. Van hely, hol határozott igennel döntetik el e kérdés.⁷⁷⁰

A világteremtési magyar hagyományok nehéz kérdéseig jutottunk.

Az irán (parz) hatás következtében bejött az ős vallásba is a „Rossz“ és ezen átmeneti változás áldozata a teremtés egykori végrehajtója lett. A jóltevőknek tisztelt *Elmpik*, *Őrtik-ek* (osztják), *Erlík-ek* (török-tatár) részint háttérbe szorultak, részint a rossznak lettek képe viselőivé.⁷⁷¹

A vogul újabb teremtési monda fölött elsőséget vív ki magának a török-tatár, vagy *altaji teremtési hitrege*, mely már egészen az új felfogás szerint alakúit.

Ekkor történetett, hogy a mordvinokkal kezdtünk egy hiten lenni.

Ezen változás mellett tanúskodik Ördö[^]-szavunk is, mely idegen kölcsönzött szó, s értelmét a törökségben találhatjuk föl.

Ezen második mythologiai korszakban nagyobb hatással volt még az ős vallásra a *zsidó vallás* és *izlam* és a *kereszténység* már távoli szomszédságában is.

Egyenes hatásában pedig a teremtés ős regéinek üzent első sorban is hadat, és mennyi századokon hangzik már az

ősvallással ellenkező tanítás: „Kezdetben teremté *Isten* a mennyet és földet!“

Századok választanak el az utolsó áldozati szent tűz erőszakos kioltásától; a hány iskola van és tanítvány, annyi képes biblia beszéli el és jeleníti meg a keresztény világteremtést napról-napra. Lehet-e ily körülmények közt az élő hagyomány az ezredév előtti megfelelő hitregék tolmácsa? vetődik föl a kérdés, ámbár egyes részében az anyaggyűjtéssel vagy a komoly hozzászólással már is többen érdemesték magukat.

Eddigélé azonban alapos mythologiai tanulmányával: „Világunk alakulásai nyelv hagyományainkban“ jőnevű tudósunk: *Kálmány Lajos* úttörőnél többnek bizonyosodott. Az ő nagy fáradságú munkájának egyik babérja, hogy alig férhet hozzánk az ellenzés szava, midőn hangoztatni merjük, hogy hagyományunk a kinyilatkoztatott vallás sarkalatos hitágazatának követelésével szemben sem oly szegény, mint azt gondolhatnánk.

A szegedvidéki néphit szerint teremt az Ördög embert és állatokat is, mi csak a régi vallás szellemében mondható. Ami azonban már keresztény vonás ezekben, az nem más, mint az, hogy az embernek nem bír lelket adni, vagy hogy az ördög teremtése nem sikerül. Bírta az Ördög *lovat* is kiformalni, de megindítani nem bírta. Ő teremtette a *tetiit*, a szárnyas alakú állatok közül a *legyet*,⁷⁷⁸

A méh-regékben különös az, hogy ennek teremtésében az ördögön kívül még szent Pétert és Luczifert is próbálkoznak mondja a szegedi néphagyomány. Természetesen sikertelenül, mert a szent Péteréből „légy lőtt“, Luczifer pedig méh helyett bögölyt teremt, mely „vérré él.“

Hogy ezen keresztény koriaknak látszó ötletek még pogány koriak, azt a vogul hagyomány is elegendő bizonyítani. Ennek mondája szerint a rossz Xul'-ater magának is akar földet, birodalmat csinálni és csak akkora földet kér, hogy rajta egy botot állíthasson meg, mit meg is kap. Leszúrja botját a földbe, Numi-Tárom azonban fölhúzza s ime, csúszó-mászó állatok jönnek fel a földből: kígyó, béka, egér; továbbá szunyog, bögöly, légy egymásra tolnak elő. Erre

bedugja a lukat. (Munkácsi: Vogul népköltési gyűjtemény I. 162.]

Az Ördög mythologiai személy és nem a keresztény vallás ördöge azon népmondákban is, melyekben az emberek tanítójának mutatkozik, magától értetődően, hogy ha jót akar, az nem sikerül; a mire pedig ráveszi az embereket, az nekik kárukra válik.

Így: „az Ördög csinálta az *első malmot* oszt’ a vízre tötték; de az Ördög a búza-eresztőt nem tulta mőkcsinálni; a cigány csinálta mög, úgy örölt (a malom) osztán. (Kálmány L. gyűjtése).

Az Ördög tanítja az embert szántani is: „Mikor Ádámot az Isten a paradicsombú kiűszte, az úr-Isten egy ekét rëndölt neki; azután ő azon szántogatott; ló né’kül mönt az eke bátran. Oda mönt az Ördög, mon’ta neki, hogy üssön rá erre az ékre, akkó majd az eke könnyebben mén! Ráütött az ékre, mingyá’ mögált, sehová ső mönt. Azután az Isten lovat rëndölt az eke elébe; az ekét a ló hirtelen kapta, a lábának szalatt a csoroszla, ettül kapta az örökös (béka) emléköt.“ (Kálmány L. gyűjtése).

Válasszuk el a keresztény fölfogás fölismerhető módosítását, és a mythologiai Ördög alakja áll előttünk, ki mint a régibb teremtési monda képviselője még sok részben az ősi hagyományok nyomán az emberiség (magyarság) jóltevőjének tartatott.

Népmondáink az italt a gonosz lélek találmányának mondják.⁷⁷⁸ Ez azonban nem a biblia, hanem még a hitregék Ördöge, mely az izlam hatásának tulajdonítható, hogy rossz számba jó.

A mordvaiaknál is ma már a gonosz Sajtán honosítja meg a ser-, méhser- és pálinkaivást, miben Kálmány az Izlam hatását látja, Barna pedig egyenesen a mohamedvalású tatárok ráhatását.⁷⁷⁴

És nekik annál inkább igazuk van, mert a votjásoknál Keremet akkor még nem volt gonosz, mikor őt *Inmár* leküldte a földre, hogy tanítsa meg az embert kumiskát főzni, oly italt, mely képes a bűt elűzni.⁷⁷⁵

Szóval a keresztény színezetű ős-mondák, a meny-

nyiben a teremtésre vonatkoznak, azon korból származnak, midőn a mai nemleges és ócsárló elbeszélések még tevőlegesen és magasztalólag hangzottak.

Vannak világteremtési mondáink, melyben a Teremtő mellett rendesen Szent-Péter forgolódik, mint jámbor kérdezősködő, vagy a teremtésben unszolólag változtatást kérelmező. Ezeket úgy vehetjük, mint még az ősteremtési monda egyes hitregéi foszlányait, mint annak magyar hagyományát, hogy az ősteremtő teremtményeit oktatta is.

Ilyenek sokrészből az úgynevezett *Krisztus-mondák*, melyekben eddigi tudomásunk szerint leggazdagabb Szeged vidéke, melyeknek tanúsága elvitathatatlan: hogy az ember teremtőjével bizodalmas összeköttetésben állott. Az első ember nem volt állat-ember, miként Csengery tartá, hanem az ég barátja és teremtőjének vándorló társa.

A vogul teremtési monda tehát *a magyar teremtési monda* is és Numi-Taromhoz hasonlatos a magyar „*öreg isten*,” kit egy élemedett öreg magyar ember képében talán a legtalálóbban állíthatunk magunk elé.

Ne vessük szemére, hogy nem mindentudó, sőt nem is bölcs és igazságos oly mértékben, a milyenben szeretnők! Legyen elég nekünk, hogy a faji genius kezdetleges alkotását bírjuk benne!

A magyar teremtés Elmpije: az *Ember* észrevétlenül lesz közemberré. Népüktől nem tellett ki, hogy bűnt fogjon rá, és rá ruházza a rossz szerepét. A törökségből kapunk szót, mely kifejezze a jó nélkül való Rosszat.

És az Ördög ellen a magyar teremtés fentartását és tovább fejlesztését az öreg isten egy gondos nőre: a Természet tündérére bízta.⁷⁷⁶

XLI. Az ősmagyar csillagos ég.⁷⁷⁷

Az Ősmagyar csillagos ég és Lugossy. A csillagos ég a népek életében. A nekünk atyafi-népek csillagismerete. A magyar csillagos ég faji jellege. Ósvallási nyomok. Történelmi emlékek. A magyar keresztény ég.

I. Az ősmagyar csillagos ég és Lugossy.

A magyar mythologia a csillagos eget nem hagyhatja figyelmen kívül. Ez volt kezdetben az ósvallás istene és lett

későbbben külön személyekké bontakozott isteneinek Olympusa. Az ég isteni mivoltának ős hite még mindig észrevehetőig jelentkezik a hagyományokban. A csillagok nem személyes alakok ugyan már többé, hanem „szólásaink szerint még mindig jár, jön, fut, szalad a csillag. mintha lába volna.”⁷⁷⁸ A csillagok cultusának szent tüze már réges-régen kialakult ugyan, hanem mégis, és épen a legtisztább magyar vidékek hiedelme tartja erősen, hogy a *csillagokra mutatni, vagy velők szemben magunkat illetlenül viselnünk nem szabad, hacsak azt nem akarjuk, hogy baj érjen bennünket.*¹¹⁰ Közel ezer éve, hogy a ragyogó ég megszűnt az ősvallás *népies bibliája* lenni, de a fogyatékos töredékekben még mindig föl-tetszik, hogy az öreg századok alkotó képzelete az egyes csillagokban vagy csillagképekben az *istenek* „szemét,” „útját,” „szekerét,” „palotáját,” „kertjét,” „asztalát,” „vetését,” és szerszámát sejté fölismerhetőnek.

Szépen mondja *Ipolyi*: „Mythoszaink emlékei a csillagokba emelkedve fel, onnét sugárzanak még le feledékenységünk egén át.”⁷⁸⁰

Sugárzanak-e csakugyan? . . . nagy kérdés.

Mi azt tartjuk, hogy a magyar ég javarészeiben elvesztett s balhiedelem lenne azt gondolnunk, hogy az valaha megint láthatóvá leszen egész szépségében.

Minden nép más szemmel tekinté a csillagos eget, és annak ragyogó hieroglifjeit a saját eszejárása szerint értelmezé. Nem csoda, ha ezer év után ezen ős képírás javarészeiben olvashatatlanná vált, s az elmosódott lapokra új nevek íródtak. Csillagaink arczárói a kereszténység letörülte az ős-hit isteni bélyegét. Az istenek és hősök helyét az égen az új hit egyeduralma foglalja el és vagy elpusztulnak onnan, vagy a megbélyegeztetés szégyenét kell viselniök. A „*Sánta Katák*”-nak, a „*koldus*”-nak, a „*részeges asszony*”-nak, a „*ezi-gány*”-nak bizonyára más neve, más szerepe és legendája fogott lenni, mint a miket a hagyomány ma hangoztat fölölök. A kereszténység közelebb hozta földünkhöz a szép *mennyországot*, melynek „ablaka,” „határa,” és „kapuja” is láthatók azóta; de ennek isteneink vallották nagy kárát. Hasonló sors érte félisteneinket, a nemzetalapító hősöket,

kiknek csillagai feledésbe mentek vagy lehullottak az égről. Ki tudja még megmondani, melyik a *magyarok csillaga*? *Ősvallásunk csillag krónikája* olvashatatlan, mint a régi székely Írás. A régi dolgok fényes emlékei ott ragyognak ugyan, de meghomályosodott emlékezetünk rég nem köt hozzá magyar s; eket és eseményeket.

Ős hitrégészeti szempontból az eget majdnem még jobban kiüresítve találjuk mint földünket. A kutatások nyomai csak romokhoz vezetnek. De mert e romok fajunk világnézetének és eszejárásának égi alkotásai, legalább a meglévőket igyekezzünk megtartani s Uránia csillagbirodalmában birtokos voltunkat a múltra nézve beigazolni.

Az ősmagyar szellem jellemző megnyilatkozásai ezek, melyeket kegyelet is, kötelesség is összegyűjtenünk s vele a lehetlenségnek látszót megkísértenünk: hogy lerajzoljuk az eget azon képrajzban, a hogy azt őseink láták s ezzel magunkat a több mint ezer év előtt való gondolatvilág korába visszavarázsoljuk.

A csillagos eget magyar szempontból ilyenek látta és kívánta láttatni emlékezetében feledhetetlen lelkes tudósunk *Lugossy József* akadémiai rendes tag († 1884. márcz. 7.), ki évtizedeket szentelt népies csillagászatunk adatainak gyűjtésére, az eredeti forrásokat keresvén fel, népünknel: a pásztortüzek mellett regélő öreg juhász embereket és a gunyhók patriarcháit, a mi kényelmetlenség tekintetében fölér a levéltárak poros aktáinak lapozásával, nem egy esetben. Egy-két alkalmi mutatványával eléggé tájékoztatott abban, hogy mythologiai tekintetben mit várhatunk az égtől, mit olvashatunk ki a csillagokból, és hogy a magyar tudományosság mennyi kárával történt, hogy ő a nélkül költözött át a csillagok honába, hogy sokat ígérő gyűjtését kiadhatta, vagy csak rendezhette volna is. Mi csak töredékeket bírunk tőle, ki e részben sok hagyományunknak utolsó letéteményese volt. Halála kétszeres veszteség nekünk, mert égi hagyományainknak pótolhatatlan kincseit vitte magával.

Annál maradandóbb lesz köztünk emlékezete; mert a magyar csillagos égre rőtta föl nevét.

2. A csillagos ég a népek életében.

Flammarion az ő távcsöves szemeivel mennyi csodadolgokat néz ki és olvas le az égről! A távcsövet a régiek-nél a képzelet pótolta, mely a szétszórt égi testeket változatos égi alakokká csoportosítva, az élet egy külön világbirodalmává avatá az eget. A képzelet sikeres munkája volt, hogy ki-ki a mit keresett, a fényesség és nyugalom eme messzimen ragyogó hazájában megtalálá, s az majd az istenek hona lön, majd egyszersmind az emberi sors titokteljes műhelye. A képzelet rábeszélésére történt, hogy a föld megadta magát az égnek: ettől remélt jót és vállá bajainak orvoslását és korán ahhoz szokott, hogy jövőjét a csillagoktól tudakozza.

Minden tudomány a mesék és képzelet uralma alatt kezdődik. Ez alapvetője a csillagok tudományának is. Hogy e részben tekintélyre, mesterre hivatkozzunk: „A képzelet nyelvi el a fogyatkozások alkalmával a napot vagy a holdat *sárkánynyal*. A képzelet rajzol földünk kísérlőjének korongjára ábrándos képeket; ő borítja be az eget különbféle személyiségekkel és tárgyakkal; ő önt életet az égi testekbe, végtére ő teszi meg ezeket istenségeknek. Részé van benne, hogy az ős csillagászat oly ragyogó s oly költői látványt nyújt, mert első fogalmai a csillagok históriáját az istenekével kapcsolták össze.”⁴⁷⁸¹

„A tudományos fejlődés ifjúkorában az emberi szellem arra hajlik, mondja folytatólag tudósunk, hogy mindennek lelket tulajdonítson. Betölti a mindenséget személyesített és természetfölötti lényekkel: odáig megy, hogy pusztá eszméket is tulajdon létellel ruház fel. Az ember mindazt, a mi őt környékezi, úgy képzeli, hogy belső lehellettől van áthatva, mely, miként ő maga is, érez és gondolkodik. — A legcsekélyebb mozgást, mely keletkezik, jó vagy rász indulatú, láthatatlan lények művének tekinti. Innét származik az a folytonos felindulás és benső félelem. A levelek zúgása, a tűz pattogása, a madarak repülése vagy éneke, a szél süvöltése, a dörgés robaja és a villám czikázása mindmeggannyi nyilvánulása ennek a második, mintegy az elsőbe rejtett világnak.

Ebben a korszakban a népeknek nincs tulajdonképeni csillagászatuk, nem ismerik sem a csillagcsoportokat, sem a bolygókat.....

Az erdők driádjai, a források nimfái és a tengerek tritonjai a műveltebb népek körében is sokáig fentartották eme megelevenített korszak emlékét. Alapjában véve az istenség hatott át mindent, hogy mindent megelevenítsen és éltesen. Az elevenítő szikra mindenüvé belopódzott.....

Ez időben az ég ismerete még oly homályos és hiányos volt, hogy az ember csak a legragyogóbb csillagképeket ruházta fel nevekkal és a bolygók közül csak Vénust ismerte.

A mi azonban a csillagászatból a tudományok elsejét fejlesztő ki (mert a csillagászat bontakozott ki először embriójából), az a megfigyelés későbbi gyakorlata volt.

A mint az égboltozat jelenségei magukra vonták az emberek figyelmét, megszületett az első csillagászat... Káldeában és úgy látszik önállóan Egyiptomban is.

Babilonban, mely első ízben méltatá örökké derűit égnek ragyogó csillagait imádásra, a csillagok ismerésének ősrégi nyomaira akadunk. *Venus* fölfedezése, miként mondani szokás, a történelőtli idők homályában vész el. *Istár* (=umó) nevezet alatt Asszíriában ő a természet nagy istennője és a nőiség megszemélyesítője.⁷⁸² *Merkur* „Nebo“ név alatt a *legfelsőbb értelem* imádott megszemélyesítője. *Mars* vagy kaldeus néven „Nergal“ nem csupán ismeretes volt, hanem egyszersmind *nagy hős* és *a csaták ura* gyanánt tiszteltetett. *Jupiter*, Asszírnia nyelvén *Merodach*, az istenek királyának tekintetett. *Seatumus* vagy „Adar“ nem volt utolsó csillag-isten, lévén: hatalmas, az erő ura, az ellenség megsemmisítője és az állatkör fia vagyis legtávolabb eső.⁷⁸³

És az Eufrát partjain fölfedezett könyvtár maradványok csillagászati töredékei arról győznek meg, hogy Babilon az őskori csillagászat Eldorádója volt.⁷⁸⁴

Egyiptomban is istenek tana volt a csillagászat azon különbséggel, hogy itt a csillagimádás a Nap cultusa körül forgott, s habár a bolygók nem egyebek mint „utazó istenek“, de nem annyira a fő fő létező anyagából kiáramlott isteni személyek látható jelenségei, inkább ezeknek csupán

lakóhelye.⁷⁸⁵ Azt hiszszük, hogy az egyiptomiak csillagászata állapította meg az állatkört és az ő képzeletük teremtette meg azon csillagképeket, melyek szerint csoportosítjuk ma is az égtájak csillagtáborát.⁷⁸⁶ Némely csillagnevek egyiptomi eredete elvitázhatatlan. Így tőlök származnak a nap pályájának egyes állomásait megjelölő nevek. Ezen állatok legtöbb esetben hieroglifás jelei valónak az isteneknek. A vízöntő neve bizonyítja, hogy a Nap Niláradat táján ennek közelében állott. Bizonyos sakálfajt használván az egyiptomiak a házórszere, a sakál-fej jelvénye lett Anubis-nak, kire az istenek az ég látó határának őrizetét bízták. Innét a *Procyon*.⁷⁸⁷

Perzsiában a csillagvizsgálat szintén az ős vallás ótalma alatt állott annyiban, a mennyiben az nem volt egyéb, mint a *világosság és sötétség versengésének mythológiája*. Uralmuk alatt különben Babilonban a csillagászat süllyedt. Vallási áhítattal tekintének a világsarkok tájaira, a világtájak négy vezércsillagára, melyeket Ormuzd azért helyezett oda, hogy a csillagzatokat vigyázó órállomások legyenek.⁷⁸⁸ Hogy nem kevesebb tisztesség jutott a szereplő „járó csillagoknak,” magától értetődik.

Az őskor culturépei közül szóba hozhatjuk a *hindukat* is, kik önállóan fedezik föl a bolygókat, mint ezt jellemzésük sejteti.⁷⁸⁹ Csillagképeiket ezeknek sem érintjük, annál kevésbbé csillagászati rendszerüket.

Több oknál fogva kellett előállammk ezen rövid vázlat-tal, melynek irányában, nem lévén szaktanulmányunk, az eredetiségnek még látszatát is elhárítjuk magunktól. A szak-férfiak állításainak idézésével sok szóbeszédnek óhajtók ele-jét venni, azon kettős igazságot kívánván az olvasó figyel-mébe ajánlani, hogy az őskor népeiről lévén szó, minden nép észrevette a csillagos eget és a saját geniusa szerint fejlesztette annak ijesztő és vonzó képeit; és

hogy [mindig ugyanazon kor lévén értendő] csillagos ege a legigazabb mértéke egy népnek előhaladás tekin-tetében.⁷⁹⁰

De ha minden nép csak annyira szellemi szárnyalású, mint csillagos egeről alkotott fogalma; ha minden faj maga

rója rá az égre önnön énjének míveltségi és erkölcsi képét; és ha a csillagismeret hajdanta nemzeti tudomány volt, mely minden néppel külön-külön átélte a nemzetek bölcső- és gyermekkorát: akkor történeti joggal fölvehetjük az ősmagyar csillagos ég kérdését. Sajátképen pedig sajnálatunkat van inkább helyén kifejeznünk, hogy ezzel az eredmény utolsó órájáig késlekedtünk.

3. A nekünk atyafi-népek csillagismerete.

Négy-öt ezer éveknek előtte élt az Altaji hegyek táján a nép, melynek nyelve nekünk nagyanyai nyelvünk vala s mely bennünket nagy *nyelv-családnak* tőn közelebbi vagy távolabbi rokonává. Öntudatosan történik, hogy nem nép-, hanem nyelvcsaládról szólunk, mert csakugyan az alapnyelv és nem a faji jelleg köt bennünket össze a mandzu-tunguzokkal, mongolokkal, törökökkel, szamojédokkal és az ugor törzs hat ágazatával [finn, mordvin, cseremis, lapp, zürjénvotják, vogul-osztják], a sok néptörzsnek egyike fajrokonunk is lévén.

De ha ez nincsen másképen, akkor még mindig elég nagy az altaji közös családfa körül összehozható atyámfiai-nak a száma. Nyelvrokonaink, kik több ezer éves elszakadás után nem ismerjük, nem értjük többé egymást. És a nyelv-rokonság alapján a fogalmak azonosságát keresni, a siker több-kevesebb kilátásával verhetjük föl a finnek lakta *ezer tó országát*, az őshazát, hol megszorult rokonaink közül teng és haldoklik még egy-kettő, vagy Vámbéry kíséretében átkaravánozhatjuk Közép-Ázsiát, látni: hogy csillagos-e még Ukkó, az „öreg isten“ ege, avagy a derültebb délen akadhatni-e még ázsiai párhuzamokra?

Úgy látszik nekünk, hogy észak hagyománya erősen a csillagok személyesítése mellett bizonyít és a honfoglalás korában fogott olyan lenni őseink csillagvilága, a milyennek a *Kalevala*, a finnek világhírű nemzeti eposza a csillagos eget elénk állítja, és *keleten* inkább őshajdanunk legrégebb korát látjuk megjegeczesedve úgy a népszokásokban, mint a nomád étellel kapcsolatos csillagnevezetekben. Itt a civilizáció még nem enyészttette el az ősi nyomokat.

És a nomád népek közt, mondja egyik vallásbölcseleti írónk,⁷⁹¹ szabad ég alatt élvén s éjjel-nappal figyelemmel kísérvén az égi testek változásait, szükségképpen kifejennek némely csillagászati ösmeretek. Így olvassuk a *kirgizekről*, kik Középázsia fényáréin, szerte bolyongva élnek, hogy csillagászati ösmereteik atyáról fiúra szállanak. Az égi testek járása szerint osztják föl idejüket. Kifejlett astrologiájok van, melynek alapelve szerint szellemekkel vagyon népesülve a látható ég, a kiknek befolyása alatt áll minden élő lény. A csillagok nevei összefüggésben vannak a nép szükségével és szokásaival. Így a *földsarki* csillagot, mely mint iránypont első helyet foglal el szerintük az égen, *vastuskó-nak* nevezik.

Vénus — pásztor, mivel akkor jö fel, midőn a nyáj legelni megy vagy este haza tér.

A nagy Medvé-t „hét farkasához hasonlítják, melyek *egy szürke és egy fehér lovat* kergetnek.

A plejádok „vad juhok,“ s midőn nem láthatók, a földi juhoknak hoznak takarmányt.

A tejút „madarak útja,“ melyek éjszokról délre költöznek.

A *török tatár* népek Vámbéry szerint az eget minden ízében ismerik. A *sark-csillag* neve némely törzsnél „aranykaró,“ másiknál „vaskaró,“ látszólagos mozdulatlansága miatt.

Ama *két csillag neve*, mely a kis Medvének képletében, a sarkcsillagtól legmesszebb van, *kék-szürke és lisztes-szürke ló*.

Az ezek között levő három kis csillag „kötél-csillag,“ melylyel az említett csillagok a vaskaróhoz vannak kötve.

A *Gönczöl szekere* [Nagy-Medve] „hét rabló,“ kik a lovak után ólálkodnak.⁷⁹²

Csillagászatunkban az ős nomád életnek illetően nyomai nincsenek többé, hacsak a *tejút* nevei között nem fogunk akadni ilyenre, holott még a mindig derült egű nomád arab sem látott kezdetben egyebet az égen, mint tevét, struezot, sakált, kutyát, vagy pásztor életének eszközeit: sátort, jászolt, fazekat, tálat, rőföt, vedért.⁷⁹³

A többi népekről még egészen hiányosak e részben ismereteink. A *mongolokról* csupán annyit tudunk szavahihető írók után, hogy náluk általános a csillagtisztelet, és hogy az ő csillagaik felsőbb lények: *Tängri-k*.⁷⁹⁴

A *mandsuk*-nál szintén meg van a csillagtisztelet.⁷⁹⁵

A *tunguzuk* Georgi szerint imádják a holdat, *csillagokat* és főképp a napot.

És Csengery után tudjuk, hogy déli Szibéria nomád tatár törzsei szintén tisztelik az égi testeket.

Önként következik már a mondottakból is, hogy az ősmagyar csillagtisztelet mellett Ázsia népei is bizonyosságot tesznek, akiktől azonban túlzás lenne követelni, hogy csillagképeinknek is értelmezői legyenek.

Ami északi nyelvrokonainkat illeti, megvitatott dolognak vehetjük, hogy az égi testek cultusának fölismerhető nyoma a finn-ugor népek között a *szamojedoknál*, az *osztjákoknál*, *voguloknál* és a többiekénél van. Annyira azonban nem mentek az éghajlat zordonságánál fogva, hogy a csillagimádatáig eljuthattak volna, de sőt a finn mythológiát véve is mértékül, egyik-másiknál határozottan megállapítható a visszaesés. '

A finn mythologia szerint a hold, nap és Gönczöl többek mint élettelen égi testek.

„Vezess ki Hold, ments ki, ó Nap,

Gönczölszékér irányozad,

Menekvésem e tanyákról !” stb.

Miként meséink „Nap-, Hold- és Szélkirályának,” a finn mythologia *Napja*-, *Holdja*- és *Csillagainak* is van háztartása és családja.

„Nap megkérte a fiának, — De nem ment a Nap lakába,

A nap mellett ragyognia, — A Nap nyári futásába.

Kérte Hold is a fiának, — Holdnak sem ment a lakába,

A Holdról leviláglani, — Légi pályán fenn haladni.

Kérte Csillag a fiának, — Csillagnak sem ment lakába,

Égni hosszú éjjeleken — A sanyarú téli égen.”

Vannak fiaik [meséink is ösmerik a napúrfít] és leányaik, kik mindannyian ifjú, szép és ügyes fonó tündérlányok.

„Hallám a Holdtündért szőni; — Nap-lyánt orsót peregetni.”

A Napleány minden borútlan napon megteszi, hogy az égen „megjelen vörös szalaggal, hogy a napbikát legelőre vigye.”

Ami az egyes csillagképeket illeti, sajnálattal kell halanunk a magyar ég szenvedélyes bűvárától: *Kálmány La-*

jóstól, hogy a rokon mordvin, votják, vogul népek ide vonatkozó hagyományai még nincsenek ismerve.

És csakugyan alig ismerünk az Otavá-n [Gönczöl szekeren! kívül egy-két csillagiukat. Mint, hogy

a *fiastytik* náluk „szita;“

az *Orion* nekik félistenüknek „Väinömoienen“-nek *kaszája*.

Ennek égbe utazását így írja le a Kalevala:

„Erro öreg Väiuämoinen

Fölibe az anyaföldnek,

ELvitorláz most már menten,

Alsajára az egeknek.

Érzeből készült hajójával,

Ott hajóstúl megragad a.

Rézből fedett csolnakával^

Csónakával ott marada.*

(A magyarnak is az Orion- α - β csillag!)

Még ugyanazon nép is változtatja csillagos egét, ha változik éghajlata és foglalkozása és. onnét van aztán, hogy ugyanazon csillagkép oly sok és különböző alakokat láttathat, péld. a Nagy Medve:

Nekünk: Gönczöl szekere: az ős arabok-nél: koporsó három siratóval; a skandinávoknál: kutya; az eszkimóknál: iramszarvas, a hinduknál: 7 risi = szent bölcs homlokegyenest az irokézekkel, a kik szerint: három vadász, kik négy medvével állanak szemben.

De mindezen előkészítésekkel talán kellenén túl is várakoztatjuk az ős magyar égre kíváncsi olvasót.

4. A magyar csillagos ég faji jellege.

Fajunknak nem volt meg a maga Jomandese, a ki írásban hagyta volna meg, hogy hány csillaggal volt ismerős a magyar nép Árpád idejében. A gótoknak nagyon utána nem állhatánk, a kik 344 (?) csillagnak ismeretével jöttek Európába, miután a magyar csillagos ég még mindig várakozáson fölül gazdag, ha nem gazdagabb más népekenél. Hátha még adtunk volna rá valamit és nem hagytuk volna örökségük és hagyományuk letéteményezése nélkül kihalni azon utólsó nemzedéket is, melyet még a csillagok altattak és költöttek, melynek még a csillagos ég volt esztendőre szóló *naptára*, vagy az éjszaka minden pillanatában megtekinthető égi *órája!*

Egészen talán még most sincs itt az ideje, hogy a legrégibb *nomádkor* ezen emlékeit elveszetteknek tekintsük. A népek még mindig csak kivételesen van házi vagy zseb-

órája; még mindig vannak népünknek öregei, kik nem ismerik a betűt, de az égen folyékonyan olvasnak. A magyar ős csillagászat tekintetében panaszkodhatunk tetemes megrövidülésről, de hála a nemzeti geniusnak! a teljes elvesztése fölött való panasznak még mindig nincsen helye.

Bajosan ér czáfolat, midőn *időmutató* csillagainkat valljuk legöregebb csillagos hagyományunknak.' Még azon népeknek és néptörédeknek is, melyek egüknek alig egy-két csillagképét méltaták különös figyelmeke, megvannak a maguk időmutató csillagaik, jeléül, hogy ez a népek életében szükségét pótolta.

Es alig kell mondanunk, hogy népünk egészen mester az időmutató csillagok *ismeretében*, és bizonyos csillagok feljötte vagy lementő után csalhatatlanul eligazodik az idő körül. Egy tekintet a *Gönczölre* és különösen a vele járó „Kis-Béres“-re (Alcor) és tudja: éjfél előtt vagy után van-e az idő, sőt vannak *óra* csillagai is. így palócz forrásom szerint míg a „*Kincső*” (a Gönczöl) az éjszaka órája: addig a reggeli három órát már a „*hajnal*,” az 8 órát meg már a „*Viradó*“ csillag mutatja, melyeken kívül még óra-csillagoknak tetszenek: a *hajnal hírmondója*, az *alkony*, az *esthajnal*, a *vacsora*, az *álomhozó*, a *virrasztó*, a *határjáró*, az *éjféli*, a *pásztorok serkentő* csillaga.

Mindezen csillagaink mivoltára, mint a hozzájuk kötött mondákra és babonákra fölhívjuk lelkes gyűjtőink figyelmét.

Hogy az *évszakokat* az állatkör jegyeihez, vagy valószínűbben ezekkel együtt kelő és járó csillagokhoz kötötték-e? még ismeretlen előttünk. *Évszaki* csillagoknak mondhatók még: a *kikelet hírmondója*, a *harmatlegelő*, a *dérhagyó*, *Pünkösdi csillaga*, az *árpaérelő*, a *rétszaboló*, az *őszi*, a *zúzmarás*, a *fagyhozó* és *szélvész* csillaga, — melyeknek hagyománya imitt-amott még él, ha elhaló emlékezetben is.

Hogy ezen, majd jellemző, majd egyszersmind költőileg is szép nevezetekben a nemzeti szellem nyilatkozik meg, az bizonyos; de a faji jellegnek vannak ennél szembeszökőbb tünetényei is.

A magyar inkább keleti e részben, mint bármely más nép. A képzelet vonásaival a maga hitét, örömét, kedvtelését,

búbánatát egyik sem írta föl szebben az égre. Aztán mintha a menny-ég sem lehetne a boldogság hazája, ha csak nem szakasztott mása a délibábos rónának: alfölddé tett« a csillagok hazáját is. Azon tájak, halmok, bokrok, melyek itt környezik, megvannak az égen is: a *bokor* csillagban, a *hármashalom-han*, a *rétlegető* és *vadlegető* csillagokban, a *szolgafá*-ban, a *pihenő*-ben, a *kaszás zombékja*-ban. Nem hiányzik a „korcsma.“

A *malom* „hármásával,“ „négyesével“ zakatol ott is.

Amott a „kamra.“ itt a „fészker.“ Rohan a „csürhe,“ kaparász a „fiastyúk.“ „Vakondoktúrás,“ „zombék ikre“ lát-szik itt, ott az „Örvény“ sodra játszik. Ez itt „szarvas legelő,“ az meg a „szarvas nyomdoka.“

A „*puszták lobbanása*“-ban nem hiányzik a földi éjszakák kísértő lidércz-tüze sem.

És nem hiányzanak ezen égi alföldön rónánk szárnyas vadai és házi állatai sem: „4 bornyú,“ „búvár,“ „darvak,“ „darvak vezére,“ „eb,“ „fiastyúk,“ „hetevény,“ „2 kan“ és „kolompos.“ Ezek közt ott alkalmatlankodik a „kulancs“ is.

És ezen égi magyar alföldön elszórva hever a sok kenyérkereső szerszám, házi eszköz vagy ruhadarab és eledel, melyek is nagyjából elősorolva: *Nagy* és *kis fék-kenyér*, az *ásó* (nagy és kis ásó), *cséphadaró*, *eke* és *ekemása*, *fura* (nagy és kis), *furamása*, *fias emelője* és *fias kötele*, *kaptár*, *háló*. *kádas*, *járomszeg*, *kerék*, *kasza*, *juhászbót*, *lappantó*, *lánczszem*, *mérték*, *nyüst*, *patkó*, *ujjas*, *koldusbót*, *sarló*, *szántóvas*.

És az égi alföld magyar még lakosait tekintve is, kik között nem-magyar csak elvétve találkozik, mint az „oláh és török kaszás,“ meg a vígkedvű „czigány.“ Legalább a mi adatainkban ezeken kívül másnak semmi nyoma, sőt feltűnő, hogy sem *németre*, sem tót- vagy zsidóra itt nem bukkanunk. Itt, mint az egyházban, minden komoly és ünnepélyes, és a néphumor nem nyilatkozik.

És az is különös jelenség, hogy az egész munkás hadban nincsen nadrágos ember a „kalmárok“-on kívül, jeléül, hogy a magyar ég első hódítói nem a könyves Kálmánok voltak, hanem a puszták népe, a gunyhók lakója, a kik aztán följutván az égre, ott hasonszörűekkel vették magukat körüi, vagy olyanokkal, a kiknek az ég földén hasznát vehették.

Így kaptak fel a csillagokba többek között: a *bojtárok*, és a *bojtár kettőse*, a *béres* és a *kisbéres*, a *cséplő*, az „étekfogó“ *szűke hordó*, „ebédhordó“, az *erszénytartó*, az *erdőjáró*, az *ekehajtó*, a *fias pallér*, a roszra ébredt (elaludt az *Erdőben* és elszéledt falkáját nem bírja többé összetereelni) „juhász“, a *gyalomverő* és *gyepűhúzó*, a *halász*, a *kalauz*, a *kaszás*, a ki telkes gazda („kaszás telke“, *kaszás gázlója*), de nagy a családja is: „kaszás pallér“, „kaszás után járó“, „kaszás emelő.“ Különben „három“ a kaszások száma, a *lámpáshordó*, az *ostoros*, az *ökörkereső*, az *Ökörpásztor* és *Ökörhajtó*, a *Révész*, a *Róna királya*, a *Róna-őrző*, a *Róna pallér*. Ennyi nép nem lehetett el „előljáró“ nélkül. Különben van *Bírák gyűlése* is.

Az eget azonban az ős felfogás maga sem hagyta *csillagok nélkül*. És ki hallott ennél szebbeket személyesítés tekintetében? *Ágas*, *Sátoros*, *Szárnyas*, *Hunyéla*, *Álmatlan*, *Halovány*, *Szőke*, *Hályogos*, *Horgas*, *Karos*, *Gyalog*, *Futó*, *Fürtös*, *Tejfeles*, *Kétkezű*, *Félkezű*, *Nehéz lábú*, *Hármas levelű*, *Alföldi*, *Délszaki*, *Levegő- és Tengercsillaga*, *Aranyhajú*, *Aranyszemű*, *Aranynyal versengő*, *Leányszemű*, *Vérrel versengő*, *Kunyhóba tekintő*, *Tengerbe kacsintó*, *Árva leány pillantása*, *Ködszemű*, *Keresztbe néző*, *Vérszemű* és *Keresztes csillag*.

Mintha csak szerencsecsillagok volnának, olyan vonzó és varázsos még a nevek is!

5. Ősvallási nyomok.

A magyar csillagos ég megszűnt ugyan az ősvallás isteneinek Olympusa lenni, de a népek hiedelme után szólva, az ős meggyőződésnek még mindig sok hitágazata olvasható le róla. Így népies csillagászatunk döntő szavazatra hivatott azon kérdésben: ha vajjon ősvallásunk sámánizmus volt-e, vagy a kevésbé babonás természetimádás?

Az ős meggyőződés, a mennyire még kivehető, úgy látszik e részben abban tetőződik, hogy a csillagok (de csak a nagyok) hatalmas, emberszerető szellemek; de vannak közöttük félelmetesek is. Hogy minden embernek van egy csillaga, a melytől függ szerencséje, de sőt élete is.

A csillagokhoz kötött ezen babonás nézetek egyike, hogy a jövőt jeles alkalmakkor ki lehet a csillagokból olvasni:

„Ha Karácsony écczakáján sok csillag van az égen, akkor jó termés lesz mög jószág is lesz,“ tartják a szegedvidékiek *Kálmány Lajos* szerint.

Jelentőséges a *csillaghullás* is a népnél, mely ha sűrű, némely táj hiedelme szerint eső, másoké szerint: *szél lesz*.

Mindenkinek van csillaga, mely ha lefut, biztos a szerencsétlenség vagy halál. Különösen a legényeknél és lányoknál végzetes, ha lefut a csillagjok. Vége szerencséjüknek. Nagyot állít a közmondás ezzel: „Feljött a csillaga“ és nagyot, ha mondja: „Leszált a csillaga.“

Vannak jó és rossz csillagok. „Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak,“ éneklék a régi hegedősök.

A szerencse-csillaggal van azonban népünknek legtöbb baja, és a kire azt mondja: „csillaga van,“ vagy jobban körülírva: „szerencsés csillag alatt született,“ annak már csak irigyei lehetnek.

A szerencse-csillagok közül határozottan csak egyet ismerünk: a *kis keresztet* (Delfin), mely a lókötő szegény legények pártfogoló csillaga volt, hanem az égen az első pillantással rá kellett találni.

Szerencse csillagoknak véljük még a következőket többkevesebb oknál fogva: *szerencse*, *czigányok*- és *kisdedek-csillaga*, *szegény ember szerencséje*, *utas ember szerencséje*, *kisaszörnyök öröme*, *pásztorok öröme*. Az „elátkozott csillag“ *mondájára* mindenek fölött kíváncsiak vagyunk.

Nemcsak minden embernek, hanem egyszersmind minden örömmel és bánattal is meg vala a maga csillaga az ősmagyar'égen; vajjon tévedünk-e, midőn ezeket a jó-és balszerencse rovatába vesszük? — ki tudná még most megmondani, mint: A *Fogoly* és a *magános* csillag.

A *Pártahugya* bizonyára a hajadonok óhajának volt képviselője a magas égen a „*páros*“* és „*páratlan*“ csillagokkal egyetemben. Mindennap elvonniü szemek előtt a mennyei nászmenet, élén a „*vőfély*“-lyel és „*nászvezető*“-vel, csoda-e, ha mindig jobban vágnak utána, hogy az égi jel teljesedjék rajtok a földön?

„*Árva Dorka szerencséje*“ vigasztald az árva pártásokat, hogy Boldogasszonynak gondja van az ő szegény eladóira is.

Mely nagy fogott lenni „Mátra szerelme,“ hogy még most is lobogással ég a szeretet szerencsés égi csillagában 1

Az „utasok csillaga“ vezérlé a vándort, kit miután célhoz ért, a „vendég csillag“ vön ótalmába.

Ismeri-e vajjon még mai ember a „jámborok csillagá”t?

Ki fogja tagadni, hogy a balsors csillagai után öröm lehet a „haldokló csillag“ föltetszését látni?

De föltalálható az ős magyar égen a mythologia magasabb megnyilatkozása is.

Megvan még itt, de természetesen nagy elhagyatottságban, a magyar pogány világ mennyországa, a mesék prózájában megénekelte szép tündér birodalom is.

Az *északai szivárvány*, másik régi nevén: „éjjeli kegyelet,“ amit ma tudatlanul *tejút*-nak mondunk, — az „ország-úba“ ezen mennyei tündér országnak. Diák tudákos emberek, vagy német papok ejthettek meg abban, hogy az nem „országút,“ régi mennyországunk országútja többé, hanem *tejút*— De öreg apáink nem fogták így hívni, hanem nevezék, az *éjjeli szivárvány* (ez is csak *út*) néven kívül: „hajnal hasadék“-nak, „kerek udvar“-nak (itt már kerítés), „fejér árok“-nak (az előbbivel egy értelműleg), „fejér köz“-nek (ez már megint út), „Tündérek érkezének, *fejér közön* jövének. Hozzánk be-szállónak, Szép leányt keresnek, Térülj, fordulj, bújj, bújj, Meg ne kerüljenek!“ „Isten barázdájáénak (ez máj megint kerítés), „tündérek útjá“-nak, „tündérek járásá“-nak; (egyik részét) „tündérek fordulójáénak, „Hadak útjá“-nak. „A lelkek (vagy: madarak) útjá“-nak; a keresztény vonatkozásban: „Jézus útjá“-nak, „Szent Mihály útjá“-nak, ki lelkeket szállít. És a török érintkezésre valló nevezetekben: „szalma út, szalmás út, szalma hullató“ szintén nem *tejút* a fényes égi csillagöv.

Eltérő nevezetek, hogy az „a szép Asszony vászna,“ a székelyek szerint: a szép-asszony hűtlen lőn kedveséhez. Ez arczul csapta őt s letűnt a feneketlen kristálytóban, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A szép-asszony most kedvesét ezer esztendő óta várja, éjjelenként kiterigetve vásznát s estve-reggel a kristálytó vizével öntözgetve azt, mi aláperegven szüli a harmatot. (Új magyar múzeum 1855.

évi. 253. lapon közli: *Lugossy-nk*), vagy „Ötvevény” (Öntés), de észjárásilag és legendájok tekintetében egyikök sem tejtút.

Es az ős felfogás értelmében másnak, mint *fejér köz-nek*, vagy az ég *országútjá-nak*, *istenek útjá-nak* nem is szabad azt tekintenünk.

Egész bizonyossággal állítható, hogy út lévén, ez volt az égnek a földre levezető *fejér köze*, *északai szivárványa*; az ős meggyőződés szerint ezen szálltak az égbe hőseink, és ezen ereszkedtek le hozzánk az istenek és a tündérek.

Székely monda a „Hadak útja”-ról.

Megfogyott népével hátrált Csaba, hogy az elveszett haza visszaszerzésére ázsiai rokonaival egyesülten térheszen vissza s Etele szent kardját a kerek tenger habjaiban tisztára mosván, annak bűvös erejét visszaadja. Erdély véghatáránál örködni hagyta a *székelyt*. Elváláskor áldoznak és megesküsznek, hogy fenyegető veszedelem idején segítséggel fordulnak vissza a világ végéről is. Ám alig haladnak a havas aljáig, máris fölkerelkedik a körüllakó népség a maroknyi *székely* ellen. De megrendül a föld, megrázkodnak a fényük koronái s hírül adják a távozóknak társaik veszedelmét, — a hadak egy része visszafordul és szétszórja az ellenséget. Egy év múlva ismét megirigylik a völgy lakói a *székely* nyugalmát s fenyegetik seregeikkel. De a patak sikoltva szalad a folyamba, a folyam a tengerbe, hírt visznek, a segély nem késik és a *székely* ismét mentve lőn. Három év múltán új nemzetségek veszik ismét körül a *székelyt*. Élethaláltusára megy a dolog. Már a szellő nem érte volna utói a Görögországba távozottakat, de a puszták viharának szárnyaira ülven, megtalálta őket messze délkeleten s harmadszor is győzelemre segítik feleiket. Sok idő telt le, a fiatal diófák megöregedtek, a fiatalok kezéből unokáikéba került a fegyver. A határőrökből nemzet, az őrhelyből haza lett, a *székelyt* sokáig nem merte támadni szomszédja; de ez sem tartott örökké Megszámlálhatatlan a támadók serege ... a *székely* ingadozik . . . Csaba rég elhunyt. De a *székelyek járó csillaga* nem szunnyadoz s megemlékezve az áldomásra, lobogva viszi

a hírt a földről az égi csarnokokba. Már itt lenn az utolsó csata készül: maroknyi nép az ellenség árjával szemközt, midőn egyszerre paripák dobogása és fegyverzörej hallik s fényes hadak némán vonulnak az égen fölfelé. A testvérek, kik a baj idején már háromszor nem késve jöttek, negyed ízben sem maradnak el.

Mint hallgatag szellemek hosszú sorban nyomulnak a csillagos égen végig s leszállnak ott, hol a havasok a kék égig emelkednek. Nincsen halandó, a ki megállhatna a sebezhetetlenek előtt. Rémület szállja meg a tengerellenséget s futnak minden felé. Azóta áll a székely háborítatlanul s nemsoká véget ér hű örködése A fényes hadak ösvénye pedig, melyet jöttökben és visszavertőkben taposának, eltörölhetetlen marad az ég boltozatán: az ő lábaik és lovaik patkóinak nyoma az, mit derűit éjféleken, mint tejfehér-szalagot látsz tündökleni a magasban s melynek azon órától *hadak ura* a neve a székelyeknél, melyre tekintve megemlékeznek ők Csabáról és hős atyjáról Eteléről. (*Lugossy József.*)

Miért is bizonyos, hogy itt volt az égiek „kerek udvara,” „fejér árok”-kal kerített erős vára, hanem azért az ős vallás halhatatlanjait tiszteletlenség lenne tőlünk csupán az „Isten barázdáján belül keresnünk, és az ég más részéből kizárnunk.

Mert vannak nyomok, legalább *tündéri nyomok*, a kerített égi város árkán kívül is. Így: „a tündéraszony palotája,” „a tündér asszony kútja,” „a szépasszony kútja” (Nem egy a másikkal.) És „a tündérek tánca” vagy „tánczója” mellett „a tündér fő” (a Szobieszky paizsa és Sirius). A száguldó „Nagy Táltos” és szomszédságában „a kis Táltos” „a Bába Motollája.”

Vájjon azonban kik voltak az ős hitágazatok szerint arra jogosultak, hogy ezen fényes járó utat használják és különösen „a kerek udvar” birtokán, a kerek égen kik osztottak? Közel ezer esztendő választ el attól, hogy isteneink az égi országúiról lefizettek, vagy egyik-másik szögletben álnevek alatt lappanganak, bajos tehát e kérdéshez hozzászólunk. De annyiban mégis megkísértjük a tájékozódást, a mennyiben erre a néphagyományok följosítanak.

Valószínű, hogy mythológiánk is csillagcsoportok szerint osztá fel az eget és *felső ég*-nek a sarkcsillag vidéke vétetett.

Ezen szempont igen előkelő állást fogott a két *Gönczöl szekéré*-nek biztosítani, és ebben adataink sem hazudtolnak meg.

A velünk atyafi finneknél a *Gönczöl* („Otava,“ miként ők elnevezék) fő-csillag, a Nap-Hold mellett énekeikben említett csillag alatt mindig őt értették. Még ünnepltebb saját Otava nevének kegyes családjával együtt. Neje Otavatar az éjjeli tolvajok ellen volt a hozzá folyamodók ótalma. Ő volt az ősvallásnak (ha e részben is közösséget vallhatnánk velők) a boldogok hazájának ajtónállója, Szent-Pétere. Az „ő vállalig emelkedve“ lehetett csak a lakó égbe följutni. Csak hogy sajnós, Otava a finn mondákban nem domborodik ki s mozdulatlan kódalakját nem vetkőzi le és e miatt, ha hasonlatos lenne is hozzá a mi Gönczöl-ünk, képmásolásához csak némi körvonalakat szolgáltathat. Es ezt nem is használjuk föl, megelégedvén azzal, hogy a rokonok is nagyra voltak vele, már mint e csillagképpel.

Gönczöl fogott annyi lenni a magyar mythológiában, mint volt Otava a finneknél. Ő az egyedüli ősmagyar félisten, kin az új hit egészen kifogni nem bírt: hircgés mivoltából kiforgatta, de az égről végképen számkivetni, és a hagyomány emlékezetéből kitörölni nem tudta, mintha csak ő lett volna a sokat emlegetett „magyarok istene,“ ki ezen csillagzatot lakta, és villámhordó szekérével végig-végig döbörgött a „hadak útján.“

Nevének értelmezését a nyelvtudósokra bizzuk, megjegyezvén, hogy annak csupán a következő változatait ismerjük.

Gönczölt a palócz kiejtés: *Kincső*-nek ejti.

A szegedi szójárás meg már *Dönczöl*-, *DSnczö*- vagy épen *Dönczör*-ének tudja és vallja az istennyilákkal terhes szekérnek nevezetét.⁷⁹⁶

Nem mellőzhetjük azonban, hogy hozzá ne szóljunk kilétének sokat bolygatott, de nem tisztázott kérdéséhez.

Ezen kérdésnek egyetlen adattára a *hagyomány*, mely-

ről azonban az a történetírói tapasztalatunk, hogy *történetet mond öntudatlanul, midőn mesél, és meseszámba sem jöhet, mikor történészkedik.*

Ezen alapon a történészkedő tudákos mondákat itt is egészen mellőzhetjük.⁷⁹⁷

Classicus e részben a *csallóközi* néphit, mely szerint Gönczöl híres tátos ember volt, igen tudós, ki mindennemű rejtett dolgot ismert. Beszélt a madarakkal, fákkal, növényekkel; értette a csillagok jelentéseit, és sok csodadolgot mívelt. Úgy mondják, hogy az égbe tűnt el, s a mint a földön éjjelként görbe rúdú kocsiján járt: úgy most éjjelente az égen kocsizik.⁷⁹⁸

És ugyancsak *csallóközi népmonda* szerint a Gönczöl szekere: a *tündérr királyné szekere* lett volna.

A többi hagyományok már keresztény koriak, és csak annyiban becsesek, hogy mint az őshagyomány folytatásai, keletkezésük korszakán túlra is átpillantathatunk fölvilanásuk mellett. Ezek szerint pedig a Gönczöl: „Krisztus urunk szekere,⁷⁸⁹ „Szent Péter szekere,⁸⁰⁰ „Szent Mihály szekere,“ „Illés szekere,“ „Szent László szekere.“

Ezen neveket csalhatatlan jeleknek vehetjük arra nézve, hogy az ős mythosznak nagy, sőt isteni alakja fogott lenni Gönczöl, kinek szerepét az ős mondák szellemében és értelmében nem ruházhatta másra, mint az Isten fiára a kereszténnyé lett magyar hiedelem.

Ha a magyar ős mythologia is azt tartotta, hogy csak a Gönczöl *vállain* lehet az öreg Isten elébe jutni, akkor ezen szerepre kész alakot talált szent Péterben, kit első ábrázolásában is a mennyek országának kulcsaival látott föltüntetve, az első Magyar kereszténység.

A *Szent-Mihály szekere*-nek nevezete meg szintén alkalmas azon véleményben megerősíteni, hogy Gönczöl szállította a hősök Walhallájába kedves pogány magyarjainak lelkeit.

A népmonda felültet a Gönczöl szekere-re még másokat is; éles megfigyelés azonban észreveszi azonnal, hogy ezt vagy *kényszerűségből*, vagy *hálás kitüntetésből* teszi.

Igy már kényszerűségből engedé azt át Szent-Mihály-nak is, miután Szent-Péter az új vallás alapján keletkezett

és máig fönlevő mondák szerint a mennyország ajtónállója lévén, egyszersmind a fejr közön útban levő lelkek tovább-szállítására nem vállalkozhatott.

Szent-Péter ekként le lévén kötve, nem volt ideje, hogy beleüljön a Gönczöl szekérébe főleg akkor, mikor az nem lelkeket szállított, hanem haragos Isten nyitókkal terhelve dörögött tova. És a népmonda nem is bírta meg vele, hanem ilyenkor a tüzes szekéren égbe szálló *Illés* ül a Gönczöl szekéren, a ki hogy kevés ne legyen, segített neki Jónás próféta is.

Ezen nevezetek közül a „Szent-Péter szekere“ elnevezés tekintendő legrégibbnak részint a dolog fejlődésének egymásutánjánál, részint régi írások bizonyosságánál fogva.⁸⁰¹

Hogy „Szent-László szekere“-nek is hivatik, az már későbbi eredetűnek látszik. Bajos lenne azonban ma már eldönteni, hogy benne a merő nemzeti büszkeség nyilatkozik-e meg a kúnverő nagy király iránt, vagy egyszersmind a még ki nem halt visszaemlékezés is, hogy valaha a magyarok hadakozó istene fogta hajtani?

Hogy embernél több volt az ős mythoszban Gönczöl, erre nézve meggyőződhetünk, ha számba vesszük, mi véleménynyel van a nép a táltosnak nevezett Gönczöl *szekere* iránt.

A néphit úgy tudja, hogy a Gönczöl szekere fölötté nehéz. így szokásos mondás Szeged tájékán s talán másutt is: „Ojan nehéz, mint a Dönczöl szekere,“ „Nehéz vágj“, mint a Dönczölseker.“

De nem is csoda, mert: „a Dönczöl szekér húzza az egész eget,“ aztán meg: a Dönczöl szekér Isten nyilával van tele, sorjában tele rakva.⁸⁰²

Az is valami, hogy a néphit nem ültet a tüzes kocsiba senkit: „A Dönczöl Illés prófétáé, azon húzza a villámokat.“ Vagy másik változatban: „Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás meg tolja, úgy dörögnek.“

De hát nincs mindig égi háború, nem mindig Illés húzza s Jónás tolja a Gönczölt és ilyenkor: „a Dönczöl szekérébe ökor van fogva három pár; a középső ökörnek fülében van a *Hüvely piczi* s onnan hujángat: Cselő, hajszt!“

Az is jellemzi Gönczölt, hogy hozzá, illetőleg szekéréhez van kötve a világ sorsa; mert: „a Dönczöl szekér húzza az egész világot, a *czigány* gyerekek ugrál az ökörré, oszt'léesik mindég; mikó a középső Ökörré úgy rá bir ugrani, hogy nem esik lé, akkó évesz a világ.“ Másik változatában szintén *Kálmány Lajos* közlése szerint: „Mikó az *olaj* gyerek fő-bukik az Ökrök előtt, melyek a Dönczöl szekér elé vannak fogva, akkor elvesz a világ.“ Hogy a Hüvelpiczi, a *czigány* gyerek és oláh gyerek egy a „Gönczöl hajtó“-val, mondanunk sem kell. És ez a *Mizár* csillag mellett való „Álkor.“

És ki fogja vitatni, hogy e hiedelemben nem az őshagyomány ellapuló hullámgyűrűzete tetszik föl előttünk?

Es a Gönczöl égi udvara- és gazdaságának is vannak még nyomai. Mint a „Gönczöl koszorúja,“ „Gönczöl láncza,“ „Gönczöl szérűje,“ „Gönczöl térítője,“ „Gönczöl vágása,“ „Gönczöl pallérja“ és a *Gönczöl mása*, sajátlag „a tündér királyné szekere,“ melylyel a néphit Krisztus urunkat ajándékozta meg. Miért juttatta neki a kisebb alkalmatosságot, és becsülte látszólag többre a tanítványt Mesterénél, hanem azért, mert Gönczölnek részben olyan hivatala volt, a melybe Szent-Péter és Szent-Mihály jobban beleillettek, mint az Isten fia; a tüzes szekér mellé is jobban illett Illés, mint a szelíd Megváltó. Neki is jutott, a Boldogasszony szekere, mely áldással volt tele, a mennyire gyanítanunk lehet.

Krisztus Urunk azonban nem volt vele szerencsés; mert: „Krisztus urunk visszafelé menve a szalmaszórásból (a mi a tejúton látszik) nagy kátyúba jutott, hol eltörött a szekere rúdja s azóta mindig görbe rudas a kis Dönczöl szekér.“⁸⁰³ Más vidéken ennek más okát adják azt mondván, hogy: nagyon meg volt rakva a szekér kenyérrel, ezer hallal és morzsalékkal.⁸⁰⁴

Ezen hagyomány ízetlenségéből meglátszik, hogy a nemzeti szellemnek mennyi erőlködésébe került, hogy az őshagyományt kikeresztelje és azt új hitével összhangzásba hozza. Mily kisszerű, hogy az Úr szekere szalmahordáskor feneklett meg és tört el a rúdja, miről az ősök talán még úgy regéltek, hogy az a magyarok nagyasszonyának társze-

kere, ki a kikelet harmatos ajándékával vagy az ős gyümölcseivel terhelte meg a rogyásig földre indult csillagszekerét.

De végzendők, térjünk vissza Gönczökhöz. Bárki volt ő, szekerének köszönhető, hogy meghagyatott az égen. Más alkalommal vitattam, hogy a magyarok istenének a főisten kedvenc fia tekintendő a rokon népek hiedelme szerint. Kinek hívták? ha a kérdésre csillagzatunk feleletet nem ad: úgy azt örökre elvesztettük. Ezen feltevésnek nem állana útjába a csallóközi monda, mely szerint Gönczöl „táltos ember vala.“ Táltosnál nem volt több a finnek: a „szuomi népnemzeti istene, különben a Kalevala runói szerint Ukkó fia és nemzetének nagy jóltevője. Ha mi biztosak lennénk, hogy a fönnebbi jellemzés, melynek eredetiségében Ipolyi nem kételkedett, csakugyan népies hagyomány, mely még most is tartja magát: egy perczig sem haboznánk őt hirdetni a magyarok ma is emlegetett, és mégis nagyon régen elfeledett nemzeti istenének.

Mythologiai vonatkozásúaknak látszanak még: a „Sánta lány,“ másként „Sánta Kata.“ „A kaszásokkal jár, úgymond *Kálmány*, a *Sánta lány*, másként *Sánta Kata*, az úgynevezett Sirius csillag. Kata eleintén nem volt sánta, csak mikor a három kaszás kiindult a faluból s utánok vitte az *éteM* (más vidékiek szerint: a *vizet*), akkor sántult meg és pedig olyképpen, hogy az utolsó kaszás elejtette a kaszáját, Kata pedig behágott és a lábát kétfelé vágta. Azóta sántítva ballag a kaszások után a nélkül, hogy bebírná őket érni“ (*Szeged népe* III. 182. l.), a „Sánta koldús“ feleségével a „szépasszonzonnyal.“ A szegedi néphagyomány szerint valamikor boldogul élt a *Sánta koldús* a feleségével a *Szépasszonzonnyal*, az Antaresz csillaggal (Skorpió a), hanem mióta felesége hűtelen lett hozzá, eltűnt a boldogság is. Sajnálja a feleségét, megy utána, de hasztalan, mert a *Tajigát* (a *Nyilas* négy csillaga, ő meg a rúdjánál) sem akarja elhagyni, maga után húzza s így a terhet nem húzó Szépasszony jóval előbb jár a talyigát húzó *Sánta koldús*-nál. A „Tévelygő juhász.“ A *Juhász* (a szép Altair csillag) úgymond a népies hagyományokban annyira tudós *Kálmány*, elaludt az *Erdőben*. Sokáig al-

hatott és kitörülte a szemét, nem látta a *Birkákat*, szalad az Országút felé, itt találkozott a szalmát vivő Szent-Péterrel, kitől Birkái után kérdezősködött. Keresd meg: volt a válasz, majd megtalálad az Országúton. És a szegény juhász most is keresi, szalad a birkák után, de mit ér, mikor a falkát utói nem érheti soha, mivel a nyája az *Országid elhajlása* közt (amint a Sas farka van) porzik előtte, most menve át az Országúton s a milyen gyorsasággal halad a Juhász előre, hasonlóan szaladnak a Birkák is az Országút fordulása következtében. Egyet-kettőt utói is ért már, hanem falkája oda van“ (*Szeged népe* III. 181. 1.). „Czigánynak“ is mondatik. „A czigány émont a Szűrű(1) szalmát lopni, lopott is jócskán, vitte haza felé, hanem a Csósz észrevette mönt utána, most is mén, elébe akar kerü(1)ni, de nem bir. Ammőre csak mönt a Czigány, mindönütt észorta a szalmát, azúta lázczik az Országút.“ (Kláralfalva). Kálmány szerint *Szérű* a Hattyú orra, vagyis az Albireo körül való kerek-alakú csillagcsoport; a *Czigány*-Altair, *Csósz* a Wéga csillag. És valószínűleg a „Csósz,“ a „Halászk“ és „Részeges ember“ is más neveket viseltek és más mondák fűződtenek hozzájuk nemzetünk ős hajdanában, miknek vitatása azonban még idő előtti dolog lenne.

6. Történelmi emlékek.

Az ég valamikor képesebb fogott lenni nemzeti történelmünk tekintetében. Ma már alig mutathatunk rá többre egy-két képes lapnál. Ilyen az „Óriás“ nagy képe kidomborodó részletekkel, mint: az *Óriás szemöldöke*, az *Óriás tenyere*, az *Óriás táskája*, az *Óriás gázlója*, az *Óriás verme*, az *Óriás kútja*. A *székelyeit csillaga*, a *magyarok csillaga*. A *három királyok csillagai*. *Szent László szekeréről* már volt szó. *Törökországi Dönczöl*⁸⁰⁵ *Mátyás király szeme*, *Tatár-dúlás*,⁸⁰⁶ *Tatárok gázlója*, *Bujdosók lámpába*, „Vezér“ vagy „hadnagy,“ vagy: *Had vezető*,⁸⁰⁷ *Paizstartó*, „Zászlós“ vagy *Zászlótartó*; *sereghajtó* vagy *hadhajtó*,⁸⁰⁸ *Lövő*.

7. A magyar kereszténység.

Hogy az „áldomás csillag“ még az ős vallás hagyományá-e, vagy már az új hit Istenével kötött szövetség áldozó oltára? . . ki tudná azt ma már nekünk megmondani?

Az „áldomás“ az Isten szabad ege alatt emelt oltár. Tannak azonban egünkön fényes egyházak is.

Amott szórja szelíd fényét a „szent egyház“ *vihiga*. emitt van „Szent-Iván koronája és szövétneke,” és szép csillag kerítésével, *Mária kertje*,⁸⁰⁹ vagy a „Rózsás kert,” *Szent-Domonkos kertje*,⁸¹⁰ Az *apostolok csillaga*⁸¹¹ Krisztus Urunk kitérése a részeg ember elül.⁸¹²

De talán mindezeknél örvedetesebb a „mennyország,” melynek látható: *csillag-ablaka*, *bejáró gyöngy-kapuja* és *hóidra*.

A *kapus paradicsom-kert*, melynek fái rezgését hallani lehet olykor-olykor.

Látni való az *Úristennek* terített *asztala*, az „*Úristennek* vetése,” hol bizonyosan a hét boldogságnak arany-gabonája terem.

Mi a keresztény magyar eget ezen adatok daczára nagyon elhagyatottnak és a korábbi kor pogány egénél jóval szegényebbnek találjuk. Az említett nevezeteknek több, mint fele ugyanazon csillagkép körül mozog. És mintha ezek is csak utó-alkotások lennének.

Észrevehető, hogy ellentétben a korábbi ragaszkodással a keresztény magyar bizonyos undorodással fordult el a csillagos égtől, melyet többé éjjelei időmutatójánál nem tekintett többnek, lüs a kikhez még a pogány ős esdő tekintettel nézett föl, a negyedik-ötödik keresztény unoka azokról már tréfás mende-mondákat eszelt ki és regélt unatkozó czimboráinak a pásztortüzek mellett.

Az ős vallás isteni szellemei számkivetésbe jutván, és palotáik mint elátkozott pogány várak üresen hagyatván, vájjon nagy dolog-e, ha ma a magyar Olympuson nem találunk másra, mint olyan ittás emberre, hogy még Krisztus Urunk is kitért előle; tolvaj czigányra, talyigás, sánta koldus, és a mi mindezeknél rosszabb: részeges asszonyra. Hasonló meggyőződést sejtett mythologiai írónk Kálmány Lajos

is, ki szerint népi kell azt gondolnunk, hogy a közönséges embereknek ismert *Halászkok, Tévelygő juhász, Részeg ember* és társai mindig ilyenek voltak. Így a *Koldus* csillag nevét véli és vitatja valamely, ma már népünk előtt ismeretlen pogány isten neve elkeresztelésének. De ki hinné még most? aminél kevesebbet nem állíthatni: hogy a mi tűz istenünket rejtegeti a hagyomány e név alatt, mely a hiszékeny gyermekekkel ma is énekelgeti: „Hozd el koldus a napot!”

És mégis most inkább, mint írásunk kezdetén azon hitben vagyunk, hogy módjával: országos érdeklődés, méhszorgalmú gyűjtés és éles elméjű összevetés kívántatván mindössze is hozzá: az ős égbeli Magyarországot még visszavívhatjuk.

S vájjon ez alkalom és olvasóink nem biztosítékok-e egyszermind arra is, hogy e szerény felszólalásnak a jó földbe vetett mag gyümölcsöző jövőjét ígérhessük? . . .

XLII. A föld, mint lakóhely.

A hegy ok alakulásának mondái. A föld belseje. Az Óriások. Vogul hagyományok és meséink. Az aranykor a finnek, mordvák és saját hagyományunk szerint. Krónikánk az aranykorról.

Földünk alkotásánál a hitregék csupán a *hegyek* alakulásáról emlékeznek még meg odavetőleg, mellékesen.

E munka elején láttuk, hogy az öreg Numi Tárom a legrégebb vogul monda szerint nem sajnálta „a magabirta ezüst gombos övét” odaadni, hogy a forgó föld veszteg maradjon. E gombokból lettek az Ural érczes hegyei.

E mondát ma már nem találjuk meg a saját hazájában sem, az altáji világteremtési monda lényegesen megváltoztatta, vagy épen magába olvasztotta azt.

Így ma már nem a vogul teremtő buktatja ki a forgó földet a vízből, hanem Arany-Kworés atya bocsátja alá az égből s az Uralbérczek csattogásos között jönnek létre.⁸¹³

A másik változat szerint: Numi-Tarom hét teli marék kova-követ dob a forgó földre, az Uralbérczek ekként keletkeztek,⁸¹⁴

Végül, hogy: a rossz *Kulyáter* szájába rejtett, későbben kiköpött földből rakodnak le az Uralhegyek.⁸¹⁵

Ez utolsó már egészen altaji fölfogású, miként ezt a fönnebb idézett török-tatár teremtési mondák is igazolják.

Itt lenne helyén, hogy ezer éves mai hazánk hegyeinek, vizeinek mondáit és regéit elmeséljük, vagy legalább azokat, melyeket az összevetés eredetieknek, az őshazából hozottaknak foghatna feltüntetni. De rendszeres előtanulmányok nélkül ilyenre ki merjen vállalkozni?

Meséink-szerint a *föld belsejében* külön ország, világ terüli el, az elrablott szüzeket, kik rendesen három egy-testvérek, ide viszik a sokfejű sárkányok, honnét a szabadító hős, a lejárathoz vigyázót állítva, bűvös fegyverekkel szabadítja meg őket, legyőzve a sárkányokat és várukat diókiesiségűvé varázsolja.

Úgy látszik, hogy ezen föld alá rabolt királyi hölgyekben a napjárás és évszakok hitregéivel van dolgunk, és sok eredetiséget nem is igen kereshetünk bennök.

A föld első lakosai az *óriások* voltak. Méltán föltételezhető, hogy az ősvallás azt tanította róluk, mit a vogul mondákban a *járkum*-okról (óriások) immár olvastunk, hogy *isten fiainak* nevezett nép volt, mely egymással liadakozék. A megöletettnek sírhelye szent helylyé lön.

Ez okból mondható Ipolyi is, hogy *óriás* alatt olykor személyesített hegyeket, máskor hegyormokon ülő kövé vált alakokat értettek őseink.

De hogy másféle óriásokról is tudtak eleink, bizonyosra vehető, miután meséink és mondáink nem látszanak fölémi azon magas mythologiai korig s óriásainknál a roppant nagyság és esetlenség a fővonás a nagy testi erő mellett.

Erdők és folyók fejedelmei valónak a vogul kútfő szerint,⁸¹⁶ meséink szerint pedig magányban élő komor teremtések, kik nem szereték, ha idegen háborgató őket. A hozzájuk tévedt hőst elnyeléssel fenyegetik.⁸¹⁷ „Ez azonban csak ijesztgetés, mondja Kozma Ferencz tudósunk; ebből őseink emberhús-táplálékára következtetni: tévedés, mert a mi óriásainkat otthon rendesen jó vacsorával, meleg étellel várják. Útra sem indulnak élelem nélkül.”⁸¹⁸

Az óriás, ha vára nincs, többnyire barlangban lakik, hol ha tüzet rak, országokra ellátszik a füst. Hangjától megrendül a föld; egész ökrököt húz egyszerre a nyársra, s a vendégnek sapkájában vet ágyat.

Nem ritka eset meséinkben, hogy az óriás családos, van felesége, vannak gyermekei. Olykor társas élete is van az óriás királylyal.

Kérdés, a hitregék óriásaihoz sorozzuk-e azon óriásokat, kik a tündérek kertjének őrizetére rendelvek?

Kevés, vagy épen semmi hitregés vonás sem tetszik föl meséink *Hegyforgató*, *Hegyszántó*, *Hegygörgető*, *Jónézó*, *Jófutó*, *Jóhajító*, *Nagyvehető*, *Nagyiható*, *Nagyfázó*, *Vasrágó*, *Bérczrepezető*, *Romboló*, *Fölrázó*, *Sziclavető*, *Tűzokádó*, *Robogó* stb. nevű nagy tulajdonságú alakjai közönséges is, kik inkább már a mitológiai óriásoknak csak torzalakjai.

Lehetett hatalmas a „hét mamutot, hat mamutot“ leverő⁸¹⁹ óriások kora. Lehet ámulatot keltő a korszak, midőn a mérettelen óriásnak ellőtt *tarisznájából* a folyó mentén külön sziget [„a tűzi szerszám-zsacsó szigete“], külön ellőtt *lábából*, *czombjából*, *gyomrából* stb. ugyanannyi szigetek jöhettek létre;⁸²⁰ de a legkivánatosabbnak mégis a teremtés bevégzésének, az istenek uralkodásának kora: az *aranykor* marad.

A vogul Elmpi, ős hitregénk szerint, amint elkészítő az embert, tova lódította; az *nevelve*, *játszva*, *indult előre*. Ezen mosolylyal egyidejű, fajunk aranykorának mesés korszaka. Egykorú vonásokkal ezen boldog kort csak annyiból találjuk megörökítve, hogy az istenfiak letekintvén a földre, amint látják a virágos és gyümölcsös földet, nagy vágyuk támad lemenni.⁸²¹

Ezen aranykor idővel azonban a *vaskorszakba* megy át az emberek elszaporodtával, melyen az öregisten Kulyater leküldésével segít. Az emberek fele meghal, fele része élőknek marad. „Most ezen boldogságban élnek,“ mondja a hitrege végűi.^{82a}

Annyi bizonyos, hogy a vogul paradicsomnál akár a többi *ugor*, akár az *altaji* rokonok paradicsoma egytől egyig verőfényesebb. Csakhogy az is áll, hogy a kezdetleges vonásokkal rajzoltat kell tartanunk legeredetibbnek.

A boldog előkorról idilli dolgokat tudnak a *finnek* bűvös regéi: Ukkó (uralkodása) idejében az emberek aranyat öröltek, a cserfákról méz csepegett és a patakokban tej folyt.⁸²³

A régi jó időben a fenyő *nap-* és *holdként* ragyogott, mézillat hatotta át az erdőket, a ligetekben fűszer nőtt, a tavak öbleiben vaj olvasztva folyt.⁸²⁴

A boldog honban a fenyvek ezüst ágúak, a mező virági aranyból vannak, a hegyek mézből, a sziklák tojásból, a száraz fényűkből is méz, tej foly, a sövényből sör.⁸²⁵

A finn regék nevezetes *Sampója* is, melynek bírásáért a hősök küzdenek, ilyen aranykori boldoglét pálládiuma fogott lenni, vagy miként a Kalevala mondja: „örök jólét őскеzdete.“

Sajnos, az ős finn ugor hősök e *sampónak* csak darabka részeit vehették birtokukba!

Elég kívánatosnak látszik a *mordvák aranykora* is:

„Az első emberek boldog állapotban élnek vala. Nyájok tömérdek volt. Nem kellett a földet művelni, mivel úgy is *ezrével* adta a magot. Méhraj minden erdei fában vala. Az emberek mind gazdagok valának s birtoka mindegyiknek egyenlő. Az embereket kormányozni a főisten a Napistent küldötte, a kit fiu-istennek nevez vala. A Napisten (Niski-Páz) a földön emberi alakban él vala s az embereket mindenben segíté. Ha valaki megbetegedett, a Napisten tüstént meggyógyító. Akár esőre, akár száraz időre volt szükség: azonnal megnyerek, mihelyt eziránt Niski-Pázt megkérték. Az emberek között czivakodás, viszátkodás nem vala, ezt a Napisten mind eltávoztatta, faluról-falura járván és az embereket a jóra oktattván.⁸²⁰

A *mayyar aranykor* a tündérek korával esett össze és mondhatni, hogy ennek festésében a népköltészet oly élénk, hogy az ezeregy éjszaka bűvös regéivel bátran kiállja a versenyt.

És ezen kor a tündérekről már ismeretes előttünk. Nem új dolog nekünk, hogy e boldog korszakban *Csallóköz* „arany-kert“ volt, melybe a tündérek jártak, megteríték éjjelenként asztalukat, kinek kedve tartá, mellette leteleped-

hetett és magát megenyhíthette, hogy, miként a rege tudja, nem is volt akkor sem koldus, sem szegény az egész tájékon.

Egy másik darab ilyen boldog föld a megnyilatkozott hagyomány szerint *Hontmegye* tájéka volt. Az *iszkomiai* tündérek kifésűit aranyhajszálaikat fölszedvegetve urasan élt a nép, beérve azzal, mit az ég ingyen kegyelme juttatott neki.

Tündérdal töredékének tartják az aranykorra vonatkozó ezen néhány verses sort: *az aranyai, ingym aranyat, ezüstöt mind sáraranyat Boldogasszonyfalván adva adják, tekenővel mérik.*

Honnét a föld halandója sem volt kirekesztve; úgy látzik minden arravaló vidéknek meg volt a maga tündérlakása, melynek területén a forrásokban olvasztott arany folydogál, zöldelő borostyán övedzi a piruló narancsokat, szagos balzsamfák illatoznak, sűrű czedrusfák tartanak hfis árnyékot, arany almafán aranyalma terem, és ezüst körtefán ezüst körte. A ki e tündérkertbe lép, az megszépül. A fákon ragyogó csillag terem, alattok ezüst forrás folydogál, ágaikon fehér madarak csodásán énekelnek. Még a varjúkárogás is fülemile ének itt. Arany-oroszlán a strázsa. Aranybokrok közt tündérpalota fénylik. Fényes termekben nagy vendégeskedés van, hol arany-padokon ülnek, aranytálakból aranykással és villával aranypecsenyét esznek, melyeket aranyzinóros nép hord fel. Ebéd után a réz-, ezüst- és aranyerdők-ből előrepülnek a madarak s rákezdik a zenét, minót emberi fül nem hallott, mire a tündérek tánczra kerekednek s forognak, mint a gondolat.

Abból, hogy tündérregéink főleg Erdélyben egyes helyekhez kötvék, következtethetőnek látszik, hogy az egykori boldog tündér-korszak tartós vala köztünk s talán csak a kereszténységgel szűnt meg teljesen.

A valószínűség azonban a mellett bizonyít, hogy e tündér-képzeteket magukkal hozták és itt csak régibb hitregéiket köték helyhez s eleveníték föl.

Érzék azt *krónikásaink* is, hogy a nemzet boldog ifjú korával foglalkoznak kell. Ezt azonban bevett szokás szerint Szkithia földének és népének leírásában eszközlék. Elmondja

a Névtelen, hogy: a szkithiai nemzetek igen bölcsék és szelídek voltak, kik a földet nem művelék vala és csaknem semmi vétek sem vala közöttük. Mert nem voltak mesterséggel készített házaik, hanem csak szövétből készített sátraik. Húst, halat, tejet és mézet esznek vala, sok barmot tártanak, nyusztok- és más vadak bőrével ruházkodnak vala. Az aranyat, ezüstöt és gyöngyöket olybá veszik vala, mint a köveket, mivel azon föld folyóiban találtak vala. Máséra nem vágnak vala, mivel mindnyájan gazdagok voltak, barmaik és eleségök bőven lévén. Nem voltak paráznák sem.

Később azonban⁸²⁷ (És itt következők az átalakulással való fölhozakodás).

Ipolyi glossákat írt Anonymus e helyéhez, *azt sajátos nemzeti hagyománynak tartván*: mi úgy véljük, hogy épen e nemzeti hagyomány teljes hiányában jó Névtelenünk e sorokkal az *aranykor*, a *boldog ős állapot* és az *őshaza* kérdésében épen nem érdemesíté magát.

Különben másutt is oly kevés az eredeti vonás, hogy a magyar aranykor felül tájékozódást szerzendő, mire sincs nagyobb szükségünk, mint hogy a *bukás* hagyományait is megismerjük.

*

A bukásnak izlam hatásra valló regéi, ezeknek magyar töredékei. Emberi szárnnyak. Köröm-bőr. A szent tűzözön vogul regéje, A vízözön votják elbeszélésben. Magyar vízözön-mondák. Következtetések.

Fönnebb volt szó a *mordrák* aranykoráról, ennek megszüntét folytatólag így mondja el a rege:

„A gonosz Sajtán megjelent egy agg embernek s egy addig ismeretlenül volt növénybokrot ada neki, így szólván hozzá: „Ültesd el ezt a bokrot a földbe, szúrj mellé magas karót, de valahogy meg ne mondd a Napistennek.“

Az öreg engedelmeskedett, elültető a bokrot s ebből lett a komló. — Ezután ismét megjelent Sajtán az öregnek s megtanítá őt *sört és méhsört készíteni, sőt ezen felül még lisztből pálinkát főzni is*⁸²⁸ Ebből támadt a rézség s az ittas emberek elkezdének egymással czívódni,

veszekedések, vérengzések, sőt véres csaták is keletkezének. Hiába inté a *Napisten* az embereket, hogy hagyják el a sör, méhsör és pálinkaivást. Nem hallgatának rá, elkezdék csúfolni, lenézni, sőt még ütni is, s faluról-falura kergeték. A *Napisten* helyett más főnököt akarának választani. Ebből czivódások, verekedések támadának, mert mindenik főnök akart lenni, s egyik sem akart a másíknak engedelmeskedni. Hiába inti vala őket most is *Niski-Páe* (a *Napisten*). Sajtán emberalakban megjelent a földön s ezt mondá az embereknék:

„Minek túritek magatok közt „Niski Páz?” El akarja veletek hitetni, hogy *Isten fia*, pedig hazudik, csak olyan ember, mint más, de sőt még csak nem is jó ember. Nem akar mulatni veletek, sem sört és pálinkát inni, sem . . . : ő csak uralkodni akar.”

Sajtán által ekként föllázítva, a *Napistent* megfogák, megkínozzák, végre megölik. S csak akkor láták át, hogy valóban a „Csámpáz“ fia volt, mert a meghalt „Niski-Páz“ föltámadott s az égbe emelkedett, ezt mondván gyilkosainak:

„Nem akartatok velem békességben élni, ezután nálam nélkül sokkal rosszabbul fog folyni dolgotok.“

Alig mondotta ki e szavakat, a nap hétszerte sötétebb lett, a tél pedig hétszerte keményebb, a földmívelés is serény munkát kezd vala kívánni, s még akkor is csak kevés termést adott, némelykor azt sem. A marhanyájak mind elpusztultak s alig maradt valami csekély rész. Az emberek közötti rend fentartása és pereskedések elintézése végett „Csám-Páz“ az emberek fölé királyokat, fejedelmeket, bírákat s más előjárókat rendelt. Ezeknek pedig olyan hatalmat ada, hogy az embereket rossz cselekedeteikért fogságba teheték, megostoroztathatták, sőt legrosszabb gonosztetteikért halállal is fenyíthették.⁸²⁹ Kálmány ebben is az izlám hatását látja, mely halálos büntetés alatt tiltván a szeszes italok élvezetét, ennek megszégésénél nagyobb büntényt alig ismert. A mordva és votják hitregék szerint tehát emiatt fordúlt volna rosszabbra a világ, aminek a magyar hagyományban is van nyoma, ameny-

nyiben, miként fönnebb. láttuk: az Ördög „nem kapott addig lölköt,” míg az embert meg nem tanította pálinkát főzni.

Még inkább nyoma van hagyományunkban a votják monda letakart edényének (nálunk közönségesen: „tál”¹).

A kereszteny bibliai elbeszélés a bünbeesésről minden más hagyományt háttérbe szorítván, nem csodálkozhatunk, hogyha a votják hitregéből a táí-nál egyéb nem maradt, melyhez aztán más és más elbeszélési részletek kapcsolkoznak, majd „az engedelmesség van beletéve,” majd a „világ tükre,” majd „az irtózatoss tüzes kard.”

1. „Mikor Éva asszon mögötte az almát, bemönt az Isten a kertbe, kérdöszte. hogy hun vannak? Nem akart Ádám mög Éva előmönni: Uram, szégyöjjük magunkat! Fügefa levelekkel fonták magukat körül. Mikor előmön-tek az Isten parancsára (az Isten) adott Éva anyánnak egy *tálat*. Abba a tálba bele vöt téve (hogy átmér’ a gyümölcset mökköstolta Éva anyánk) hogy engödelmös lögyön az embörnek (= férjinek). Az *engedelmesség* vöt beletéve, Azután az Isten adott nekik kész vetést, hogy élhes-senek. Akkó a tálat főnyitották, az vöt beletéve, hogy a fehérceseléd a férfinak engegygyön, mert ha a fehérceseléd a férfi keze alatt lött vóna, az almából se övött volna. „Temesköz-Lörinczfalva [Kálmány L. gyűjteményéből].

2. „Az Úr-Isten mökhatta Ádámnak mög Évának, hogy mindön gyümölcsből szabadon öhetnek, csak egyhön nem szabad nyúlni. De mivel Éva anyánk álhatatlan vöt, nem birta kiál’ni, hogy hozzá ne nyújjon. Az Isten parancsolatytyát mökszekte. Mikor a tiltott almát mökharapta, eszibe jutott az Isten parancsolatytya. Elkeszdöttek pí-rúlni, szégyölték magukat, fügefalevéllöl körülfönták magukat, oszt elkeszdöttek bujkálni, de séhun se’ tutták magukat az Isten haragja elöl elrejteni. A fügefa alá húzóttak. A *fügefa alatt vöt egy’ tál*, lé vöt borítva; Éva anyánk még akkor sé’ nyukhatott, mert a csábító kígyó ott vöt. Mögmutatta Évának (a tálat), hogy emejje föl, amit azután (Éva) mög is cseleködött. Abba’ a tálba vöt a *világ tükre*, abba’ möglátta (Éva) a jövendöbéli világnak mindön sorsajit. Hogy észtt Éva anyánk möglátta, az

Úr-Isten benyitotta a paradicsomajtót, kiűszte űkét. De Éva anyánk nagyon mökszerette a kőváriéit mög a világ-tükribül möglátta az ű sorsát is, első szóra nem akart kimönni, csak bujkált. Az úr-Isten osz'tán elküldötte az Angyalt, az osz'tán abbul a (fügefa alatt levő) tálbúi ki-húzott égj' irtózas tüzes kardot, akkor Éva anyánk is kimönt a paradicsomból“ (Kálmány Lajos gyűjtése).

Ezen szegedvidéki mondákat átolvasva, meggyöződhetünk, hogy benne a módosult votják hitregével van dolgunk, mely a keresztény fölfogás mellett már csak úgy érvényesülhetett, hogy másodmondává alakúit.

Fönnebb már mondatott, hogy ezen hitregén is kézzel fogható az Izlám hatása.

Magától értetődik, hogy a mordva bünbeesési monda erős színezésénél fogva a kereszténységben nem tarthatta föl magát, amint hogy nincsen is mondánk, melyet annak töredékéül lehetne vennünk.

A mi az első bün *büntetését* illeti, ebben ősi vonatkozásúaknak a következők látszanak.

Az embernek azelőtt *szárnya volt*. „Mikő a paradicsomba' vöt még Adám meg Eva, a *kígyó a vízbü' szölt* Évának, hogy szakajcson a tiltott fa gyümölcsibü'. Mikó mán öttek, akkó az úr-Isten kar'dal kergette ki Angyallal (őket). Az előtt *az embernek szárnya* vöt, azután hogy vétközött, nem bírt többet szállni.“ [Magyar-Kanizsai.

Ezen hagyománj'nak arab voltát Kálmány onnan következteti, hogy a. kígyó a vízből szöl, az izlam szerint pedig csábítás előtt a kígyó egy folyó partján lakozék. A szálló tehetség szerinte meg van a vogul mondában ... A Numi-Tarom leeresztette férj és nő az ég és tenger között lebegett.

Lehet mongol kölcsönzés is. A buddhisták szerint az ember elváltozott *tengri*, tehát előbb repült.

Az ember eredeti szálló tehetsége nem volt páratlan a magyar teremtett világban, miután: „*Még a halandó emberekkel nem társalkottak, a ,lebegő · égön jártak*“ a Tündérük“ — is.⁸³⁰

A bünbeesés másik büntetése az volt, hogy Adámnak bőre, mely azelőtt olyan volt, mint a *köröm*, megváltozott.

Láttuk a vogul közelebbi világteremtési hitregében, hogy Numi-Tarom megteremtven az embert és asszonyt, „bőrüket egész terjedelmében *körömmínőségben* alakította.“ Miután a testeket elkészítette, ebére bízta azokat, ő maga pedig elment, hogy lelket hozzon beléjük. Ezalatt Kulyáter rávette az ebet, hogy odabocsássa az emberek testéhez és leköpte azokat nyálával. „*Ebben a pillanatban* — mondja a hitrege — „*körömmínőségű bőreik lágyakká lettek,*“ *csupán a kés-ujj hegyén maradt meg egy kevéske köröm, a lábujj hegyén maradt meg egy kevés köröm.*⁸³¹

Ez a tudósok szerint zsidó elem, mely az iszlám hívei útján juthatott a vogulokhoz.⁸³²

Megtalálható ezen elbeszélés hagyományunkban, hanem a kereszténység hatása folytán az első bűnnel kapcsolatban.⁸³³ „*Valamiké még Adóm atyánk nem vétközött, az egész test ojan vót, mini a ,köröm: mivehogy vétközött, elmúlt. Ez* (t. i. a köröm), *csak felülmar.*

Kálinány szerint a zsidó vallásra és izlámra vallanak azon néphagyományaink is, melyek a bűn elkövetése következményeként az állatokat *ellenségeseknek* tüntetik föl az ember iránt.

Milyenek a *macska, méh* és a *kígyó* stb.

„A macska ravasz sil'lat, nappal mindég asztat dúdolta a másiknak, hogy ha estét mögéri, röggelre éfödéli a gazdát vagy a gazdasszonyát. De az Isten möktompította a macskát, mikó az este gyün, elfelejti, mit dúdolt. Most mán híjába dúdolja a másiknak, mer éfelejti.“ (Szó reg).

„Azelőtt a méhecske job' vót, mint most: eccző' asz'on'ta Krisztus Urunknak, hogy a kit mökcsíp, hajjon mög. Hajj mög te l Osz't' azúta a méhecske mög is hal.“

„A kígyó is asz'onta: hogy a kit ű mökcsíp, hajjon mögl Jó van, a kit te mökcsípsz, hajjon mög! de tégöd be ne vögyön a fő'd! Nem is veszi be, mikó mán égyün az idő, hogy el akar pusztulni, a kociútra fekszik, tapaszták el.“ (Csanád-Apácza).

„A kígyó azelőtt még a paradicsomba' vót, nemcsi-pött, csak azútá csíp.“ (Egyházas-Kér).

Azon népmonda sem a bibliai elbeszélésen alapszik, hogy: Éva nem akart, nem is félt Ádám-tul, Adám oszt' elmönt az Istenhön, asz'onta, hogy Éva nem akar tülem félni. Asz'ongya az Isten: Erigy' mozsgyá' mög a Tigris fojába! Adám mögmozsdott és *szakállá nyött*. Mikor oszt'tán müglátta Éva Ádámot, mökképződött (elképedt), hogy kicsoda e'? Azüta fél az asszony az embertül, de nem mindégnyik. Némölik ojan, mint a ló; ütheti-verheti az embör, csak nem hajt a szóra. Éva is asztán ászt akarta, hogy szaká'la lögyön, elmönt ü is, hogy máj' mögmozsdik, de ütet a légy csipte mög (ekként nem mozdott meg a Tigris folyóban.⁸³⁵ Egyházas-Kér).

Hagyományunk keresztény alapon áll, nekem azonban úgy tetszik, hogy egy ősbibliai felfogás az emberi sors rosszabbodásának okát a teremtés kijátszásában kereste.

A teremtés ezen másodkori hitregéi nem utolsó szereplést tulajdonítanak az Ördögnek, mely szerepében megmarad még a föld továbbalakulásának mondáiban is.

Víz-özön Nem az a különös mondavilágunkban, hogy nem csupán *vízözön-*, de *tűzözönről* is mesélnek hitregéink; hanem hogy mondáink, ideértve természetesen a rokonnépek hagyományát is: két mythologai korszaknak termékei. Van dualismus előtti *vízözön* mythosunk is és ez a *vogul*-ban. *az özönvíz mondája*, melynek hasonmása természetesen már nincsen meg a magyar hagyományban.

Az *özönvíz* ezen mondájához érdekes tájékoztató, tudnivalókat fűz Hunfalvy.⁸³⁶ Maga a szövege pedig ez:

1. „Hét tele-nyara emészt a tűz. Hét tele-nyara, hogy tűz emészti a földet, mondja nagy asszony, öreg ember: a mi világunk ím elöntödvé másra változik, hogyan menthetnök meg mi ezutánra életünket? Egyik-másik öreg ember, sok-kevéssé tapasztalt ember egyegyül. Egy faluba gyűltek egybe, tanácsot kezdtek tartani: milyen módon fogunk ugyan mi megélni?

2. Egy koros ember, egy koros férfi szól: „minő módon mentsük meg ettől fogva életünket?! A mint én hallottam, béltelen nyárfát ketté kell vágni, tutajt kell csinálni. Ha azzal életünk megmenekül, hát (csakis azzal);

egyébként semmilyen módon életünk meg nem menekül. Ha ezen lakó földünkön élni akarunk, *500 öl kötelet kell fonni fűzfa gyökérből.* Azután ha ezen kötelünk elkészül: egy végét ölnyi mélységre le kell bocsátani a földbe, egy végét nyárfa-tutajunkhoz kell oda kötni. Ezen tutajunkba a sok leányt, sok gyermeket bíró ember hadd szálljon rá. Ama tutaj egyik végére egy kártus tiszta halzsirt kell oda állítani, a négy szöglete szerint négy kártust kell állítani. Azután a gyermekei fölé tokhal bőrből takaró mennyezetet kell varrnia. A takaró mennyezet elkészülte után gyermekei fölé kell takarnia. Hét éj, hét nap lefolyására (elegendő) ennivalót, innivalót kell odakészíteni. A tokhalból való takarómennezetben legyen enni és innivaló sok. Azután ha ilyen módon megmenekül az életünk, hát (csakis így megmenekül).

8. Azután ki ki a maga falujába ment. Azután, midőn már hazaérkeztek, a tutaj készítő ember béltelen nyárfából tutajt csinál, a kötélfonó ember kötelet fon. Hét éjjel, hét nappal fáradoznak imigyen. A melyik ember tutajt csinálni nem tud, az az öreg embertől kérdegeti. Az öreg ember megtanítja: ezt ezen módon csináld, azt azon módon.

4. Azután némelyik ember nem tudva tutajt csinálni, magas helyet kezd keresni. Hiába járkal, lakni való tetsző helyet nem talál. Azután öreg embertől kérdezősködnek: „te nálunk előbb növekedtél föl, talán tudsz valahol valami (alkalmas) vidéket? Az öreg felel: „Ha tudunk is, hogyan fértek el ott, mind úgy sem fértek el?! Íme már ránk jött a szent víz-özön, zúgása már két napja hallik; ily gyorsan hová menjünk, már utóiert bennünket?!”

5. Azután az az ember, kinek elkészült a tutaja, sietett rá a leányával s fiával. A melyik embernek nem volt tutaja, azt a tüzes víz úgy a hogy volt összeroncsoolta, úgy a hogy volt összeégette. Azután a melyik ember tutájának kötele (a vízszín emelkedés közben) nem volt elég hosszú: az ketté vágta a kötelet, hogy alá ne

merüljön. Majdnem alámerült: a hogy a kötelet elvágta, hát viszi (az ár). A melyik embernek hosszú a kötele: az csakugyan úgy a hogy van, himbálózik (a vízen). Ha a tutaj vége meggyulad (a tüzes víztől): tiszta halzsírral önti le s eloltja (a tüzet).

6. Azután ezen hét éjjel, hét nappal lefolyta után annak az embernek, ki (a bajt) kibírni kibírta, a vize leapadt (kiszáradt): annak a ki nem bírta ki, a kötele elszakadt s elvitte az ár. A melyik ember megszabadult (kibírta) az a maga földjén, ott ért szárazra. Egyéb ember a hova jutott, ott ért szárazra. A mely ember nem bírta ki (a bajt) leányostul, fiástul úgy a hogy volt összeroncsolódott, életük úgy tűnt el. Azután a megmaradt emberek, már t. i. azok, kik a maguk földjén maradtak meg, ottan lakni kezdetek.“

(A 7. 8. szakaszban a vízözön után való állapot van föltüntetve és a Numi-Táromhoz intézett közös könyörgés vagyion elmondva).

Hunfalvy és Munkácsi B. után.

Hitregeileg is igazolható, hogy vogul földön az áradások gyakoriak valának. A vogul hitregék. *Az ég és föld elöntésének éneke. A szent tűzözön regéje és változatai*] egyetlen vízözönnél többre látszanak vonatkozni.

A kimenetel sem egyforma. Van eset rá, hogy a „világügyelő-férfi“ (a Nap) menti meg népét száralomból a tüzes ártól.

A Nap házában már elkészítve a három nagy üst. A világ-ügyelő-férfi szép szerével égi atyuskáját eltávolítja. Az üstök a mint forrtak, kifutott belőlük a víz. Három ízben történt. A világ-ügyelő-férfi mind a három ízben az üstök száját kendőjével meglegyintette, mire forrásuk csendesedett. Az alant fekvő földről jókora népet elvitt a kifutott víz; de az általános romlás, mit az öreg Arany-Kwores rossz néven is vett fiának, akadályozva lett.

A második mythologiai korszakból való vízözön mondák már nem állanak elszigetelve, miután, ha töredékesen is, meg vannak a magyar hagyományban is:

A szent tűzözön regéje. A vízözön és a sörnek keletkezése. Magyar vízözön-monda

(Vogul).

Numi-Tarëmapánk azon gondolkozik vala, hogy mi-képen ölheti meg Kulya-tert. Kulyater-lakta földet szent tűzözönrel elmosni szándékozik. A saját népe számára egy *vashajót* készít. Emberei számára egy hét rétegű nyárfa-tutajt készít, hétrétegű *tokhalbörből* való takaró sátorot készít. Miután elkészült, a saját népet a *vashajóba* szállatta föl, vogul népe pedig a nyárfa-tutaj fölé készített takarósátorba bujt. Numi-Tarëm most fölment egébe s azután lebocsátotta a szent tűzözönt. Tüzes vizet, eleven *jur-férget*, eleven *ssossel-férget* bocsátott fölülről alá. Bármerre levő hegyi fa, ordei fa földes-tül mindenestül megsemmisült. Az ember tutajá-nak hat rétege elhamvadt a tűztől, egy rétege megmaradt. A melyik ember keresztül bukott a tutajon,

(Votják).

Hajdani időben Inmár-nak egy Noj novű kedves embere volt. Ez a Noj (igy) szólván: „a világot nagy víz fogja elárasztani” — egy igen nagy hajót kezdett készíteni.

Sajtán észrevevén, hogy Noj falujából kijárkál, egyszer (igy) kérdezősködék Noj feleségétől: „*hová jár ugyan a te urad?*”

„Magam sem tudom, szóltott Nojné, jár vala-hova: kérdeztem, de nem mondta meg.”

„Ha nem mondja meg, nohát most magunk fogjuk vele megmondadni” — mondá Sátán Nojnénak s komlót mutatott (neki).

„Te mondja, ezt a komlót kádadba tevén főzd meg vízzel és liszttel; ez a főzeted sör lesz; *ha aszt a sört Noj megiszsza, meg fogja neked mondani, hogy hová jár.*” Nojné Sajtán-

(Magy.-Szent-Márton).

„Mikor az Isten mőkparancsolta Nójénak, hogy csináljon bárkát, Nójé asz' mondotta, hogy ű nom képes asztat mőkcsinálni. Maj' küldök én neköd egy embört, aki neköd mögmutatytya, hogy tē asztat hogy csináld! Az Isten naponta angyal ké-pibe' mögjelent oszt, mögmutogatta Nójénak: hogy csinálja a bárkát. Nójé háromszáz esztendejig csinálta a bárkát; a felesége nagyon óhajtotta tunni, hogy mő're jár (Nóé), de mivel Isten möktiltotta, hogy sönkinék ne mony-gya, hát Nójé nem is mon'ta. Véktire a felesé-ginok a testvérjei készi-tettek italt, a möliktüil Nójé elalutt; a mikor az álombul fölébrett, Isten parancsolatytyárül mökfe-ltközött és a feleséginék elbeszélte, hogy az erdő-nyilás köszt a tengör par-tyán épít egy házat, mert ojan víz gyün, hogy az egész földön a népet el-törül. Másnap röggel osz'tán Nójé kimönt a bárká-hon, letötte a humicskáját; mikor a baltáját szo-kás szörint a fába vákta, a fa koppant. Mőgijett, mert a fa azelölt nem kop-pant, mingyá' észrevötte, hogy ű vétközött. Az Is-tennek osz'tán imátkozott, könyörgött az ű bűnejijért. Akkő egy angyal mönt oda, adott neki egy gom-bojag fonalat: mőkparan-csolta, hogy kösse mög a végit, osz'tan vigye, eres-sze (a gombolyagot). Nójé neki is indult oszt' eresztötte (a gombolyagot), de az angyal előtta a fonalat, így osztán a fonál húzó-dott Nójé után. Mikő mán

az meghalt; más épen maradt, lelke megmenekült.

Kulyátért nem ölte meg a tűzözön. Mialatt Numi-Tarém a vashajót csinálni járt, ő Numi-Tarém feleségéhez ment. Mondja neki, „te férjed hová jár mindig?” Az asszony szól: hát én honnan tudjam?! Kulyá-ter szól: „te itasd őt ebben a hordóban levő vízzel! Ő lerészegszik, azután megmondja neked hová megy.” Numi-Tarém haza érkezett, afféle vízzel itatta (a felesége), lerészegedett, a felesége megkérdezte s ő elmondta neki abbéli szándékát, hogy szent tűz-özönt csinál, Kulyátért (az asszony) titokban egy varrószerszám-tartó ládikába tette, azután fölvitte a vashajóra, a szent tűzözön fölé emelte. Habár a föld összeroncsolódott, Kulyá-

nak tanítása szerint sűrű főzvé, férjét lerészegítette. Noj lerészegedvén, megmondta feleségének: „hajót készíteni járok.” Nojné férjének mondását megmondta Sajtánnak. Akkor Sajtán a Nojtól készített hajót egészen összetörte. Noj új hajót kezdett készíteni. Miután két évnyi ideig készítette az egész földet egy nagy víz kezdte befogni. Noj ezt látván, Inmár parancsa szerint hajóba ment és feleségét is hijja már. Felesége nem megy be. „Nosza! szól Noj haragjában ismét feleségének, nosza ördög, gyere be!” Ezen szavát Sajtán meghallván, azt mondta: „engem hítt!” — s az asszony után ő is bement. Midőn a hajóban hajózva jártak, egyszer Sajtán (azt) parancsolja az egérnek, hogy Nojnak hajóját lyukaszsa ki. Miután így kilyukasztotta, a hajóba víz kezdett befenni. Ama hajón volt egy oroszlán. Akkor amaz

Nóje egész léeresztötte a gombojagot, akkor látta, hogy húzódik utánna a fónál. Hét esztendejig bőjongott az erdőbe, mert vissza nem birt mönni; akkor jelönt mög neki mögén' az anygyal, mögmon'ta neki, hogy ez az Isten büntetése, a mé' a feleséginek mögmon'ta, hogy bárkát csinál. Azután Nóje feleséginek a tes'vérjeji fölkeresték Nójét hogy mit csinál? Tűnőttek, hogy ijen dolgon töri az eszit anynyi üdö úta, aminek hasznát nem veheti. Azután kigúnyolták Nojét, oszt' (bepiszkol-tak) a bárkába. Mindadig möntek nézni a többi embörök is a bárkát, hogy Nóje kéntelen vót ott hanni. Akkor Isten ojan fekéjt eresztött a népre, amibül mög nem gyógyulhattak sömmi módon eddig az idejig, még végre egy ijen beteg a Nóje bárkájába' levő csunyaságba belekeverte magát: belesesött, amijáttal azonnal möggyógyult. Azután az embörök a bárkát végképpen kitisztították, mer' orvosságnak elhor'ták. Azután csakugyan elkövetközött az Istennek ígért büntetése, a vízözön. Anygyal által jelöntötte mög Isten Nójénak, hogy mos'mán rakogygyon a bárkába, de még akkor is az atyafijjai kinevették, hogy kibújdosott az erdőre közülök lakni. Bekövetközött azután a vízözön, az Isten mökparancsolta Nójénak, hogy mást senkit be né vögyön az ő csalágygyán kívül. Mikor Nóje bemönt a bárkába, a felesége a tes'vérjeit mökhíttá, hogy mönynyenek ők is a bárkába. A mikor a víz mán ojan vót, hogy

ter nem öltött meg. Ez volt élete megmenekülésének módja.

Munkácsi B. tr. után.

oroszlán egyik orrlikából kigyót bocsátott ki, a másikkól macskát bocsátott ki. Az a macska és kigyó elpusztította az egeret és így Sajtán semmit sem tudott Nojnak csinálni.

Munkácsi B. tr. után.

mán lábalni alig lehetett, oda siették, de Nójé be nem eresztette őket. Nójétől még csak bemöntenk vóna, de az oroszlan vót a segedel mire: mert mikor látta, hogy Nójé küzd, az oroszlan á'lott az ajtóra, így osztán nem möhettek be a bárkába. Isten mökparancsolta Nójének, hogy csak az ojan á'latokból vigyen be, a mölik a vízbe nem él mög; de az eger mikor a lukja teli vót vízzel, kigyütt és a bárkára mászott Nójé tutta nélkül. Mikor Nójé möglátta az egeret, hogy rákesajja a bárkát, lühúsza a keztyüt a kezirü', aszt rákta hozzá, a keztyübül macska lött, a mölik azúta az ártalmas férgeket pusztíti, épusztította az egeret is. Mikor a víz apatt, a bárka Borovát högyön állott mög." (Kálmány L. után.)

Elüljárójában még egy másik magyar vízözön mondával is be kell számolnunk:

„Mikó Nojé a bárkát készítötte, mög vöt (az Istentől) parancsolva, hogy senkinek mög ne mongya, hogy mit csinál. Nojé osztán úgy csinálta, hogy senki sö tuggy a mög, hogy huvá jár. A mellék tartományba vöt egy nagy erdőség, ennek a közepibe égy igön nagy högy vöt. annak a tetejibe' csinálta Nojé a bárkát! Mikor a bárka készült az erdőbe' a högy tetejin, mán akkó mindönféle á'lat mögjelönt a bárka környékin. Nézögették, de csak az á'latok láthatták a bárkát, mert az ojan bárka vöt, hogy (az emberek közül) senkinek se' vöt látható. Az úr-Isten úgy parancsolta ki, hogy (Nojé) senkinek ne mongya, még a feleséginek se mongya mög. Az is mög vöt parancsolva, hogy mindön röggel megmozsgyon, mikor a munkára indul, mer' ha mög nem mozsdik, be nem végezi (a bárka-csinálást). Így hát Nojé hozzá fogott a dologhon. Mönt mán a dolog jó, de senki se' tutta, hogy huvá jár, mert Nojé mindig korán mönt, még nap fön-

kötte előtt émönt a bárkát csinálni oszt' későn gyütt mög, sémmi útytyát mög nem tapasztalhatták. Az Ördög mindön áron mögakarta tunni, hogy huvá jár Nojé? *Éjárt a feleségihön beszélgetni*, kérdöszte tüle: Huvá jár a tö urad? De a felesége sö' tutta, huvá jár Nojé, nem mon'ta mög neki, csak annyit tudott, hogy mindig még napfönkötte előtt elindul, mög mikó ómén, mindig mögmozsdik. Asz'ongya az Ördög: *Hát töd' el a mozdó vizit!* Hogy eltötte a mozdó vizit, Nojé nem mozdott mög, úgy mönt mozsdatlanul bárkát csinálni. Mikor hozzá fogott a munkáhon, egész haza ha'lacczott a kopogás; akkó möntek nyomrú-nyomra. Mán nem messzi vótak, mikó az úr-Isten angyalt kú'dött, hogy azonnal mozsgyon mög, ha mássá nem, a vizeletyivé, mer' minygyá' vége a munkának. Mihánt mögmozsdott, minygyá' nagy köd ereszködött, nem tuttak sö' huvá sé mönni, nem láttak a ködtü, möktévettek. A felesége asz'tán is étötte mindön röggé a mozdó vizet, de asz'tán sikertelen lött. ... Mikó mán az Ördög látta, hogy híjába töszí el a (Noé) felesége a mozdó vizet, *babonáságot készí'tetött* (Noé feleségével) *árpából mög komlobul, hogy ászt itassa mög Nojével*, úgy majd nem tutygya elkészíteni a bárkát.

Háromszor félbe' köllött neki hanni a bárka építésit, mert nem bírta az Ördög miatt mindön baj nélkül elkészíteni és így száz esztendő került bele, mikor a bárka elkészült. Mikor esözés á'lott be, negyven nap és negyven éjjel szüntelen szakatt és így mindönféle á'lat a mölik a vízbe nem élhetött meg, a bárkában toladott. A népek még akkó is lakadalmaskottak. Nojé oszt'an az á'latokbú szödött be a bárkába, de a legyet kihajtotta, hanem a légy bebút az állatok fülibe, csípte, onnet is kihajtotta. Mikor kinézött, akkó mán oda rakodott az ereszei alá száraz hej re; akkó mon'ta hogy légy, itt légy! így oszt'án rajta maratt a légy, úgy híjuk azúta. Oda mönt az Ördög is, hogy ereszsze be! Nojé nem akarta beereszteni, de beszökött. *Az elefánt füle alatt kígyó képibe' szökött be*. Mem tuttak sömmit sö' felüle, möddig

a bárka majd kilukatt. Akkor vötte észre Nojé, hogy valami ellenség vagy a bárkába'. Minygyá' vizsgálatot tartottak, mög is tanálták, akkó mán kifürta a bárkát, hanem mökcsipték ű kelmének a gallérját, kidopták a bárkábú. Mikó észrevötte Nojé, hogy a víz apad, ho'lót eresztött ki mög galambot. A galamb össze-vissza kódorgott, visszamönt a bárkába. Mikó jó apatt mán a víz, Örményország högyejin á'lott mög a bárka, akkor ismét egy' galambot bocsa'tott ki a bárkábú, a ki. azután mán olajfa ágat hozott a szájába', ekkor bizonyosnak á'litotta (Noé), hogy mán a víz jó apad, kimönt a bárkábú.

Mindamellet, hogy körülnészte magát Nojé, szödögelödni keszdött; vesszökett szödött össze, hogy möggyözte a víz apadását; abbul (a sok leszúrt vesszöböl) támatt a szölö, így lött Nojének szölös kertye. Mikor kimöntek a bárkából, Istennek hálát attak. Az Isten mögigérte. hogy többé vízözönnel nem bünteti mög ükét, azért atta az égi szíavávt; a pipát mög azé' röndölte, mi által ászt jelönti, hogy tűz által fog a világ elveszni.“ (Szöreg).

Összevetve „a magyar vízözön mondákat és töredékeket“ a következő eredményre jutunk:

a) Azok eredetije az atyafi népeknél található meg.

b) A legrégebb töredékek a nagyobb áradások egyikét hitregésítik s a természet támadó ereje ellen való védekezést személyesítik.

c) Erkölcsei czélzatossággal azon ugor tűzözön hitrege lép fel első ízben, melyben Numi-Tárom Kulyátert a setéség szellemét akarja elveszíteni, mi nem sikerül, ámbár többször tett is erre kísérletet; mert megmenti majd Numi Tárom felesége, ki egy varrószerszám-tartó ládikába rejti (vogul). majd midön a vogul Noé feleségének mondja: „Szálj fel te Ördög!“ az Ördög az asszony hasába bujt s ily módon jutott a bárkába, majd a votjákoknál Nój hívja ekként feleségét: „Nosza Ördög gyere be!“ mit Sajtán magára magyarázván, megy be a bárkába.⁸³⁷

Kálmány szerint itt az izlám ördögének paradicsomba való nehéz bejutása történetének csonkított változatával lenne dolgunk.⁸³⁸

d) Magyar hagyományainkban megvannak az ős vonások, de nincsen meg a keresztény fölfogás. Noé nem követte Istennek az elfajult emberiséghez, hanem bosszúállásának titkos eszköze. Noénak titkolnia kell a bárka készítést, a fa-ácsolás koppanás nélkül történik és a titoknak közhirre-menetele hosszabb időre megakadályozta a munkát. A mi vízözön mondánkban leszámítva a kereszténynek látszó vonásokat közel egyenlő erőben látszanak az ellentétes felek: Isten és az Ördög.

e) Magyar hagyományunknál azonban érvényesül már a bibliai felfogás is, hogy a vízözön az Isten fenyítése, a *bűn büntetése volt*.

Mindég mulattak az embörök, lakadalmaskattak, azér' pusztította él ükét a vízözönnel az Isten,“ tartja az egyik vidéki néphagyomány.⁸³⁹

„A vízözönbe' múltak ki az *Óriások* mög a *Tündérek*, mert az Isten paranosolatytyát nem akarták tartani. Mindég mulattak, fajtalan életöt éltek, el is pusztultak,“ mondja *Kálmány Lajosnak* másik szegedvidéki följegyzése.

Még sokáig elmotozhatnak a vízözön magyar mondatöredékek taglalatával, de engedünk az olvasónak, ki már újabb néző pontok után áhítozik.

*

A nemzet ősapái. Tana. Nimród. Etele. Csaba. Hét vezérek. A hősök mondakörének kora. A mesék hősei.

A vízözönben az *Óriások* kipusztulván, új korszak: a *Hősök korszaka* vévé kezdetét, kik között a „*nemzet ősei*“ első sorban említendőek.

Ismeretes a monda, mely a *hunt* és *magyart* testvér népekül tűnteti föl, illetőleg azt regéli, hogy: őseink Jáfet ivadékai, kinek fia volt *Thana*, ezé *Nimród óriás*, ki Eviláth földére költözött s ott született Eneth nevű feleségétől két fia, *Hunor* és *Magor*. E két fiú külön sátorba szállott s történt egyszer vadászaton, hogy szarvasünő akadt eléjük, mely őket üldözés közben a Meotis tó (kerek tenger) ingóvízába

vezette. E földet baromnevelésre alkalmasnak tartván, atyjuktól engedőimet kértek, hogy oda költözve, ott lakhassanak.

Mennyi mythosz és alig hozzáférhető történeti adatok!

Nagy Géza előkelő tudósunk úgy vélekedik, hogy e mondákat nagyon korán összefűzték a *bibliai* Jáfettel és Nimród-dal, miután már krónikáink szerint Etele és azután Árpád *Hunortul* származott, aki Mogorral (Magyarral) egyetemben Nimród (Kézai elnevezése szerint: Ménroth) fia volt, ennek apja Thana, ezé pedig Jáfet, Noé harmadik fia volt.⁸⁴⁰

Szokás-mondás a bibliai származtatás miatt a középkori krónikást, illetőleg a jó barát-kompilátort tenni felelőssé. Nem így Nagy Géza tudósunk. Szerinte: a középkori barát, ki utóvégrp is forgatta a bibliát, ezt a geneológiát nem szerkeszthette. Neki tudnia kellett, hogy Jáfetnek *Thana* nevű fia nem volt, *Nimród* pedig nem Jáfetnek, hanem Ellámnak volt az unokája s az ayját sem Thaná-nak hívták, hanem Khus-nak. Ilyen hibát papi ember csakis az esetben követhetett el, ha úgy a Jáfettől, mint Nimródtul való származás mondája a néphitben gyökerezett, nem pedig a krónikáim koholmánya. Az csak j őí-rosszúl összefűzte az egyes adatokat. *Thaná-t*, a mithikus szkitha királyt, a személyesített *Tanaist* vagy Don folyót, a donmelléki népeknek ezen, már a görög-római korból ismeretes mondái ősapját megtette Jáfet fiának, mert a biblia hatása alatt csakis Noé valamelyik fia lehetett az a legrégebbs ő, kitől a későbbi nemzeti ősatyák származtak!⁸⁴¹

A Jáfettől való származás mondája korábban meg volt a magyar népnél, mint sem a kereszténységgel megismerkedett, magukkal hozták azt s csakis így érthető, hogy először Márk krónikásnak jutott eszébe Nimródot a bibliával egyezően Khámtól és Khustól vezetni le s így Jáfet helyett Khámot tenni meg a magyarok ősapjának, de csakis a Hiui Krónikában, később pedig megfelelkezik róla s Árpád genealógiáját már Jáfettel kezdi meg, míg végre Thúróczi ezt a részt is összhangzásba hozta a bibliával.

A Jáfettől való származás mondájának elterjedése azon zsidókkal hozható kapcsolatba sokat emlegetett tudósunk szerint, kik a VII—VIII. században mind tömegesebben ke-

resik föl az Azovi-tengermenti vidéket s hatásuk már a VIII. század második felében oly nagy volt az ottani népekre, hogy a kozár khágán az összes előkelő családokkal együtt Mózes hitére tért.⁸⁴²

Nimród-ot Ipolyi találomra *Nemeré*-vel azonosítja.⁸⁴³ *Nagy Géza* kevesebbet, de valószínűbbet állít ennél, midőn bizonyosra veszi, hogy *Nimród* sem krónikáirói ötletből került Árpád geneológiájába.

„Mutatja az is, hogy *Kun-László* tanult udvari papja nem is a bibliából ismert nevén, hanem *Menróth*-nak nevezi. Ez a névváltozat nagyon fontos, mert fölismerhetővé teszi azon mythikus alakot, akit a bibliai *Nimróddal* azonosítottak.

Főtebb már jegyzetbe vettük, hogy a török mondák szerint *Jáfet* egyik fiát, *Guznak* apját, vagyis az oghuzuk mondái ősapját *Ming*-nek nevezték, ki *Gumá*ival együtt *Bulgár* környékén és a *guzok* földén, tehát a keleteurpai pusztaságon ütött tanyát. A *vogulok* és *ostyákok*nál pedig *Meng* (*Mengu*, *Meang*) az erdei isten neve, kinek felügyelete alatt vannak a vadállatok s hozzáfordulnak a vadászok, hogy segítse őket, mert csakis az lesz szerencsés a vadászatban, a kit *Meng* pártfogol.“ Semmi kétségünk sem lehet, mondja folytatólag tudósunk, hogy az a *Ming*, ki az *úzoknak* és *gázoknak* is nevezett *kunok*tól került a török mondákba, s neve tulajdonképen annyit jelent, mint „a nagy,“ „a magas,“ „az örök,“ továbbá a vadászok istene, a *vogul-osztyák* *Meng*, *Meang* senki más, mint a *hunn-magyar* mondák *Mén-rőt*-ja, az „óriás vadász,“ *Hunor*-nak és *Mogor*-nek az apja, kik „vadászat közben“ bukkantak arra a földre, melyet hazájuknak választanak.

„*Menkütaj*“ pedig az *onujgurok*, vagyis az *Irtis* forrás vidékén vadászatból és halászatból élő népnek volt az első uralkodója.

Men-rőt, eredetibb alakjában: *Menorot*, *Menüröl* egynek vehető ezzel: „*Men-óriás*.“⁸⁴⁴

Mínta benne a nagy erő és nomád kalandozás mythikus személyét találtuk volna föl!

Visszatérve *Hunor*- és *Magorra*, olvassuk róluk, hogy békességben élének új hazájokban. Egy alkalommal *Belár*

és *Dula* fejedelmeknek mulatozó hölgyeire akadnak. *Dula* király két leánya *Belár* fiainak feleségeivel és leányaival a „kürt ünnepét“ ülték, midőn *Hunor* és *Magor* elrabolta őket.

Dulát a leányaitól megfosztott atyát alán királynak mondják a krónikások, pedig nyilvánvaló, hogy nem az volt. *Nagy Géza* gyanítása szerint itt az azovi tengermelléki „onogur-bolgár“ uralkodó háznak, a *Dula* nemzetségnek, és a volgai bolgároknak, a *bulároknak* vagy *bilereknek* emléke merül itt föl.⁸⁴⁵

A monda későbbi eseményt viszen át a nemzetalakulás korába.

A komoly történetírás sem hagyhatja figyelmen kívül a hun és magyar érintkezést, még kevésbé a magyar mythológia. Nem ide tartozik, hogy beleártsuk magunkat a Hunfalvy-iskola vitáiba. Mi ezzel homlokegyenest, de a régi hősrégék alapján *első és másodszori beköltözésről beszélünk*.

Az „első beköltözés hősei“ a *hét vezérek* és közöttük *Bendegúz* két fia: *Buda* és *Etele*. Utánok *Csaóá*-val foglalkozik legtöbbit a beszédes monda, ki úgy is előjön, mint a hun szabírok, a *sóba moger*-ok személyesítője.

A magyarok „második bejövetele“ korának mythikus alakjai között kitűnőbbek *Ügek* és a felesége *Emesü*, fiók *Álmos* és unokájok *Árpád*, a többi hat *vezérek*, a *kürtös Lél*, a *nagy bárdu Botond* stb. stb.

Az olvasó kímélése és a *Beöthy Zsoltok* sikeres fáradozásai méltán visszatérhetnek attól, hogy a mythoszok ezen dús mezején elandalogva hosszasan időzzenek.

A mythologiai korszak a vezérek korával berekesztődik. Az elevenen eltemetett *Tomaj-Aba* az ősi hitregék utolsó alakja. Utána a keresztény kor következik, melyben a haladkló pogányság már nem támaszt új regehősöket s a régiek is csak keresztény átalakulásban maradhatnak továbbra is népszerűek.

Szent-István anyjának álmában már a keresztény első vértanú jelenik meg, *Csanádnak* pedig *Szent-György* vitéz, *Aba Samu* sebei behegednek és évek múlva fölvert teste épnek mutatkozik.

Szent-Lászlónak egész mondaköre van, de ő már kiválóan a legendák keresztény hőse.

Ipolyi még Nagy-Lajos, Zsigmond és Mátyás korából is mutat föl mythoszi hősoket, mit csak azon föltétel mellett engedhetünk meg, ha azokban középkori ruhájok és fegyverzetük daczára, mint Toldi Miklósban őskori mythoszi alakokra ismerünk.

A hősi kort a mondákban általában szegényebbnek tartjuk, mint tartotta annak idejében Ipolyi.⁸⁴⁶

Azonban nem csupán a krónikáknak, hanem a szájhagyománynak is megvannak a magok hősei, kiket nagy erő, ész és ügyesség emeltek mások fölé. Ilyenek a palócz *Kis Miklós*, s a többi mesék *Vas Laczi*-ja, *Erős Jancsi*-ja stb., kik majd a szegény kunyhók gyermekei, majd a királyok harmadik fiai. Ezen mesék azért nevezetesek, mert a mythoszi hősokbén megkivántató hősi erényeket és tulajdonságokat találjuk bennök áthagyományozva. Nem féltek semmi veszélytől, sőt keresték azt. Megvívttak óriásokkal, sárkányokkal. Ártatlanokat szabadítottak, kincseket szereztek meg. Roppant erejük- s nagy ügyességöknél fogva mindig győzedelmeskedtek.

MÁSVILÁG.

XLIII. Az emberi lélek hite az ősvallásban.

A lélekvándorlás hitének kérdése. Mesebeli átalakulások fajtái. A palócok szerint csak a rossz lélek vándorol. Kisértetek. A síron túl a földi élet folytatódik. A halott ellátása. Hazajáró lelkek. A halottak kultuszának fő motívuma. Óvó intézkedések. Torozás. Finn, vogul, votják szokások. Halotti toraink. A halottak felruházása. Marékföld szórás a sírba. A halottnak köszönő látogatása. Lovas temetkezés a szkitháknál. Kunhalmok, korhányok és szkitha sírok. A magyar lovas temetkezés hagyománya. Halottégetés. Százhalom. Halomány, Tetemvár. Bessenvők sírja. Kaptárok. Szobrok vagy Bálványkövek. Az alvilág.

Igaza van Csengerynek, hogy: a fenmaradás reménye oly mélyen gyökerezik az emberi szívben, s a végkép megsemmisülés fogalma annyira érzelmeikbe ütközik, hogy minden népnél már a legrégebb időkben feltaláljuk a hitet az elköltözött lelkek fenmaradása iránt. Igaza nagyon abban is, hogy: a lélek önállósága hitét a *Halál* költi fel leginkább az élőkben.⁸⁴⁷

E részben meséink *lélekvándorlási*, sajátképen pedig *átalakulási* eseteire alig hagyatkozhatunk egyik okból a mesék világvándorlási hajlandóságánál fogva, és továbbá azon okból, mert néphagyományunkban ezt nem találjuk kellőleg igazolva. Nagyon megkapók Ipolyi idézetei: a megölt királyleány, kinek sírján jávorfa nő, s ő a belőle készült furulya hangjában panaszolja el szomorú sorsát. Vagy hogy az eltemetett szerető, mint rózsa virít a sírdombon, avagy hogy a hűtelen, majd gyümölcstelen szederfává lesz, majd földi szederré, melynek indáin keresztül bukik, a ki arra jár, avagy körtefává, melynek gyümölcse mérges és szaga hét mérföldre érzik, stb. Ezek szerintünk nem lélekvándorlási példák, valamint az sem, hogy az elszálló lélek *fejér galamb* vagy *gerlice* alakjában mutatkozik. (M. Mythologia 358.)

A mit a mesékben (mondjuk: a *mi* meséinkben) találunk e tekintetben, az nem az általánosságnak, hanem a kivételességnek jellegével bír minden esetben. Ezek vagy ártatlan voltak daczára megrontott (elátkozott) lelkek, vagy gonoszságuk miatt büntetvék, s lesznek mint vérszomjas emberek farkassá, mint kevélyek pávává, mint erkölcstelenek kakassá.

De az sem mondható, mintha a lélekvándorlásnak semmi nyoma sem lenne a néphitben. A *palócz*, Pintér szerint ma is hívője a lélekvándorlásnak. Szerintök két állatba szokott a lélek vándorolni: a „macska-“ és a „fekete kutyába.“ Elvértve emlegettetik a *farkas* is. Hite azonban a palócznak az is, hogy a „jó lélek“ soha sem vándorol, csupán csak a rossz.⁸⁴⁸

A nép tud ugyan állatalakban jelentkező *kísértetekről*, melyek *kecske*, *kutya* alakjában az elesteledett utast bizonyos távolban követik, s el nem riaszthatók; hanem arm nincsen bizonyosságunk, hogy ezek állatokba szállt kóborló emberi leficek lennének.⁸⁴⁸

A lélekvándorlásra kevesebb adatunk van, hogy sem azt az ősvallás hitágazatának vallhatnók teljes bizonyossággal, sőt a szokásokból következtetve, úgy látszik azt vallotta az őshit, hogy *a síron túl folytatja a lélek a földi életet*, ugyanazok maradván szükségletei és kedvtelései. Ezért van, hogy a sírba ruhát, edényeket és más házi eszközöket, lovat, sőt szolgálkat is temetnek el a halottal.

A szkitha királyok és Etele hunn király temetési leírásai, s a fölászott pogánykori magyar sírok leletei erről elegendőleg meggyőzhetnek bennünket.

„A pogány votjákok a halottal ma is sírba rakják mindazon tárgyakat, melyek a háztartáshoz szükségesek, különösen, melyeket az elhunyt életében leginkább kedvelt, mint pipát, bélest, pálinkát és pénzes zacskót. Szájába nem ritkán tesznek egy darab szárított marhahúst, vagy a mit életében leginkább szeretett. Éjszakára a ház bejáratánál eleséget tesznek ki, hogy segítve legyen a baján azon esetre, ha a sírba tett eleség elégséges nem lett volna. Még pénzre is múlhatatlanul szüksége van, hogy ezzel magát a másvilágon megválthassa a kíntól.

Ha elmulasztaná a sírba rakni minden, a háztartáshoz megkivántató dolgokat, akkor az elhunyt erősen nyugtalanítani fogná a háziakat, haza jár a szükséges tárgyakért az életben maradtakhoz, s azonkívül, hogy a gazdaságot tönkreteszi, dühében magával viszi még az asszonyt, fiúkat, unokákat és más rokonokat is, a kik neki szükségesek, hogy másvilágon, mint dologtevők szolgáljanak a háztartásban.⁴⁸⁵⁰

Nálunk a kereszténység lényegesen módosítja az ősi felfogást; de azért ma is vannak *hazajáró lelkek*, és a *kísértések* oka, a miért a halott sírjában nem leli nyugtát az, hogy illendőséggel nem temettetett el, vagy utolsó óhaja nem teljesített. Az okozat az ősi maradt, csak az ok ment át módosuláson.

Az igazságnak különben tartozunk azon kijelentéssel, hogy a halottak iránt észrevehető cultusnak nem annyira a kegyelet, hanem a *félelem* volt az alapvetője; mert a halottaknak saját országuk van ugyan az altaji népek szerint a föld alatt, de kivétel nélküli a képzelet, hogy a földön is bolyonganak, főleg az éj sötétében, vagy zivatarban. Leginkább a szél üvöltésében, a lombok susogásában, a tűz susorgásában és más természeti tünetekben ismerhetni rájuk. A sámánok kábult állapotban láthatják őket, a közönséges embereknek csak mint rossz lelkiismeret jelentkeznek vagy álmukban kísértik őket. Leginkább ártékony szándékkal látogatják meg az élőket: azért félnek tőlök, s mindenképp igyekeznek őket eltávoztatok. A cstmreoi-nál izzó vasat dobna Csengery szerint a koporsó után, hogy elzárják a visszaterési utat a halott előtt; s a toráldozat alkalmával kéri a gyermek elhunyt atyját, ne térjen vissza. A *cseremiszek* karókkal veszik körül a sírt, hogy át ne hághassák halottaik.⁵¹

A halottaktól való félelemre vallanak azon *óvintézkedések* is, melyeket a lelkek hazajárásának akadályul vetnek, és azon *szíveskedés*, melylyel jóindulatukat megnyerni törekvesznek, főleg a *tor* néven tartott halotti áldozatok.

Finnország némely faluja szélén áll még ma is az *ösön fája*, egy kiszáradt fenyőfa, melynek törzsére számos kis fatáblácskák vannak aggatva. A színes táblácskán nincsen név, hanem csak kettős kereszt (†) és évszám. Temetésről haza-

jövet tűzik föl az új táblácskát. Néhol csupán fejszével tesznek az ilyen fa kérgébe egy vágást. A halott fölkelvén sírjából, azon az úton akar hazatérni, a melyen a temetőbe vitték; de mihelyt az úgynevezett „ősök fájához“ ér és ott látja a maga táblácskáját, nem mehet tovább és nem zaklathatja éjnek idején hátramaradt rokonait, úgymond *Wislocki Henriké*.

A holt lelke jóindulatának biztosítása *Munkácsi Bernát Umúr* tapasztalata szerint a *fogútoknál* ételáldozatok útján történik, melyet, míg eltemetve nincs, mindennap, azután pedig „szent hetének“ eltelte után és az első év folyamán még 3—4-szer hoznak.⁸⁵³

A *vojákok* is igyekeznek halottaikat engesztelni, számos emlékünnepet rendezvén részökre s tésztás étkeket, sört és kumiskát áldozván sírjaikon.⁸⁵⁴

A *topa* néptörzs, mond Castrén, Déli-Siberiából Fel-Azsiába költözvén, sok ideig követek által küldött áldozatot Ősei elhagyott sírjára.⁸⁵⁵

Ez az úgynevezett sor-ülés, melyet még leginkább ismer és tart a magyar hagyomány, sőt elmaradhatlan, mint a halottnak tartozó tisztességtevés.

A „halotti tor“ temetés után a rokonoknak és ismerősöknek a halottas háznál való megvendéglésében áll. A tor, mint a végső tisztesség megadása helyenkint még sok ősi vonást tüntet föl. így a jó *palóczoknál*:

A meghalt helyét a lóczán üresen hagyják, terítéke az asztalnál keresztbe tett késből, kanál- és villából áll, melyet tányérral borítanak le és külön sótartóból, szentül hívén, hogy a meghaltak lelke közöttük van.⁸⁵⁶

A háztól telhető legjobb ételek tálatatnak föl, italt a család öregebb férfitagja maga tölt a közös pohárba.

A felköszöntőt a legérdemesebb kezdi és mindenik tud valami jót és dicséretet mondani az elköltözöttre.

De fordulnak elő a halott körül egyéb tisztességadások is, melyek okát első sorban a hagyományos félelemben kereshetjük, melylyel az ősvallás az elköltözöttek félni való árnya iránt viseltetett.

Népünk halottait teljes fölszereléssel bocsátja a ruha-

neműekben a nagy útra. A nőket a kívánsága szerint való ruhába öltöztetik, a férfiak ünnepi gunyájokat (öltözetüket) kapják, fiatal ifjak és hajadonok a vőlegény és menyaszszony díszével ékesíttetnek föl. Minden egyes esetben szerétéből történik-e mind ez? Inkább félelemből, hogy a halott lelke „hazajáró“ ne legyen!

Az elhantol ásnál a halott ismerősei egy marék földet szoknak vetni a koporsó fölé, „hogy többé ne féljenek a megholttól.“ Mikor á sír már föl van domborítva, a sírnak keleti oldalán némely vidék szokása szerint az elköltözött jóbarátja vagy rokona a kapa nyelével keresztet csinál. Mi más mindez, mint a lélek útjának elzárása, mint a régi sírbanyilazásnak helyettesítése?

A palócz szentül hiszi, hogy a temetés éjszakáján a halott haza megy a „szállást megköszönni,“ miért is haló csizmájáról lefejtik a patkót, hogy kopogása által ijedtséget ne okozzon.⁸⁵⁷

Hasonlóan a matyók is azon hitben vannak, hogy a temetésre következő éjszakán a megholtak lelke haza meg}' látogatóba, miért is az nap az utcai szoba asztalát szép tiszta asztalterítővel betherítik s arra egy kis szelet kenyeret és egy pohár vizet tesznek.⁸⁵⁸

Hogy ezen szokásokban még az ősi hitfelfogás nyilatkozik, alig kell mondanom. Különben a vogulok s bizonyosan ősi hagyomány alapján vallják, hogy a holtak nem jutnak el azonnal a kimúlás után az éjszaki jeges tenger egyik szigetén levő másvilági lakhelyökre, hanem csak negyven nap múlva, ezen ideig pedig a *lélek hazajár*.⁸⁵⁹

A mai temetkezésben csak jelentéktelen töredékeket bírunk fölmutatni a pogány eredetű hagyományokból, melyek java részében kimentek a szokásból, vagy jelképes alakot vettek, melyekről azonban a régi történeti leírások és a pogánykori magyar sírok leletei eléggé tanúskodnak.

Ilyenek a régi magyar *lovass temetkezések*, melyeknek legrégebb nyomát a régi szkitha királyi temetkezésben találjuk.

Nem keresztény fejedelmeinket bizonyosan úgy temették el, mint a szkithák királyait, vagy a hunnok a nagy

Etelét, hogy: levágtak egy darabot a fölökből, hajukat levágták, arcukat és orrukat, bőreiket tőreik hegyével meghasogaták, balkezükön, nyilat szúrnak vala át.⁸⁶⁰ Igazi vérkönyvek és véres gyászolás!

A Tiszamente, Szabolcs és az Alföld nem egy része tele van magányosan álló *Kunhalmokkal*, *Kurgánokkal*, (szabolcsiasan: *korhányok*) és különböző előnevű *Halmokkal*, melyek régészeti tapasztalatok szerint előkori pogány előkelők sírjainak bizonyosodtak be. Ezen sírhalmoknál szembetűnbeknek kell képzelnünk a szkitha királyok egyes sírjait, melyek hogy csakugyan náddal fődött „nagy sírok“ valának, abból következtethető, hogy üregében az emelvényre helyezett királyi holttesten kívül el kellett benne férnie megfojtott szolgálójának, pohárnokának, szakácsának, lovászmesterének, szolgájának, hírnökének, *lovainak*, a tejlő állatoknak és aranyedényeinek s más egyéb dolgoknak. A sírnál csak a halom volt nagyobb, melyet reá hordtak.

Az eddig megásott ős sírokból aránylag kevés bizonyosodott magyar eredetűnek: de azért máris utalhatunk olyatén hazai ősi sírokra, melyekben az emberi csontok elvegyülve találtak ló- és vadász-ebcsonatokkal. De olyan lelet még nem adta magát elő, a melyet „A monarchia írásban és képben“ Jókai olyan szépen leirt és Zichy M. annyi bújjal megrajzolt, hogy a meghalt hőssel jegyese magát elevenen eltemettette volna.

A *halott táncza*, a mit Kinizsi még ellejtett, már régen divatját veszítette, ugyanez mondható az ősi *virrasztó* (gyásztor) és *bajnoki torna* temetési szokásáról is.

Irodalmikig *Nagy Géza* „a régi kunok temetkezése“, „a magyarhoni lovas sírok“, „a hun, avar és magyar pogánykori leletek jellemzése“⁸⁶¹ és *Munkácsi Bemát*: „a régi magyar lovas temetkezés keleti változatai“⁸⁶² című tartalmas cikkekre utaljuk az olvasót bővebb tájékozódás tekintetében.

A kereszténységgel lassankint megszűnt főbb vonásai-ban az ős meggyőződéssel járó temetkezési szokás. De mintha mellékes árnyalatában kísértene az egészen napjainkig. A középkorban a lovat azon monostornak ajándékozta a ro-

konság, mely az elhunytat azon egyházig vitte (s mely ősi szokás szerint vele eltemetendő lett volna).⁸⁶³ Az évi torok tartásával is az egyház bízott meg a Várad Regestrum jellemző ügyesetei szerint.

Nem közömbös azon lószerszámok előfordulta sem a régibb sírokban, mikor a 18—24 éves fiatal palócz embernek mellére ma is *lópatkót* helyeznek néhol a haló ágyon és vele el is temetik.⁸⁶⁴

A *hatott-égetés* hagyományát látszik örökíteni a: „se’ hire, se’ hamva“ közmondás. Úgy látszik, hogy első sorban is táborozási temetkezési mód volt, miként ezt a sz.-galleni esettel, az érdi *Százhalomok*, a hunnok e nagy temető helyével is igazolhatni.

A honfoglalás táborozó helyeinek köztemetőiben (jobbára *Halomány*, *Testhalom*, *Tetemvár*, *Tetemke* vagy hasonló nevet viselnek) túlnyomó számban mutatkoznak a hamvedres sírok.

A szialom szomszédságában megásott *bessenyő sírok* (sepulchra bisseorum) is hasonló jellegűek.⁸⁶⁵

Sajátságos jelenség Eger vidékén (másutt is lehetnek) az úgynevezett *kaptárok*, vagy sziklába vágott fülkék, melyekkel némely völgy, péld. a novaji egészen tele van, egy-egy szirten lévén 20—25 fülke is. És mert ilyen bemélyítések vannak az éjszakra néző oldalokon is, méhköpűknek tartani nem lehet. Nem lehet üregök csekély voltánál fogva sem, mely csak egy hamvedert fogadhatott magában. A záró tábla a nyomok szerint ék-vel volt a nyílásra erősítve.

Szívesen csatlakozom Bartalos Gyula régész barátomhoz, ki ezeket az ősvallás szent helyeinek tartja, mint temetőket.

A palóczoknál szokásos: a halott ágya szalmájának *elégetése*, mi ha Pintér Sándornak igaza van, a holt test egykori elhamvasztására emlékeztetne.⁸⁶⁶

Volt-e a *temető helyére* törvénye az óvallásnak? — nem tudhatni. A telep-helyek vizek mellett lévén, a temető meg ennek közelében, — természetes, hogy az ősvallások nagyobb része vizek mellett fog ezután is felmerülni. De ebben mythoszszerűséget keresni túlzás. Az oklevelek régi határjársai

emlegetnek pogány sírokat halmokon és dombokon, mit inkább irányadónak vehetünk.

Voltak-e. itt is *szobrok* a jelesebb pogány sírokon, mint ezt keleten tudjuk? merül föl utolsó kérdésnek. A valószínű felelet arra megy ki, hogy igen. A „Szent helyek“ cikkben említettük a *bálványszobrokat*, *bálványköveket*, melyeket ha pusztán sírkövek voltak is, méltán neveztek el a torok és áldozatok miatt, melyek mellette tartattak, bálványoknak.

Azonban a halottak *cultusa*, ha megvolt is az ő valóságban, de a halottal való érintkezés *tisztátalanságot* vont maga után, melyből mosakodás és fürdőzés által lehetett szabadulni.

Miként ezen töredékekből is kitetszik, az ó-hitnek sarkalatos tétele volt a lélek síron túli élete, vagyis földi életének folytatása. Ezen életet azonban még közelebbről is meg kell tekintenünk.

XLIV. Az ősvallás túlvilága.

A finn Manala. Manó családja és a gonoszokra váró gyötrelmek. Manala hollétele. A lappok Aimo-ja. A mongolok és kalmükök pokla. Meséink és „pokoljáró“ mondáink leírása.

Amint bizonyos, hogy már őseink is majd a *boldogság*, majd a *szenvedés* hazájának vallották a túlvilágot: úgy csaknem a lehetetlenséggel határos akár „*mennyországuk*“ akár „*pokluk*-nak“ olyan kezdetleges képét adnunk, amint azokat képzeletük körvonalozta.

Csak ha a rokon hitregék különböző képeit egymás mellé állítjuk, nyerünk fogalmat, hogy *menny*- és *pofrol*-hagyományainkban is mennyi lehet a későbbi színezés és idegen alak!

A túlvilágot illetőleg legbeszédesebb a finn hagyomány. A rúnók szerint a lelkek a föld alatt *Tuonelá*-ban vagy *Manala*-ban gyűltek össze.⁸⁶⁷

A „*Halál* ezen *birodalmáról*“ gyakran emlékezik ugyan a finnek hős-költeménye, de leírásának nagyobb töredéke mégis azon runóban fordul elő, mely az egyik hősnek alvilági útját, vagy „*pokol-járását*“ adja elő.⁸⁶⁸ A *Halál* birodalmában ezen leírás szerint a *Halál* egyik hajadon leánya

az átszállító. Hogy ő-e rendes csónakosa ezen átkelésnek, arra nem felelhetünk; de annyi bizonyos, hogy még ha férfi volt is a rendes lélekhordozó, más mint a Halál mogorva fia nem lehetett.

Helyén látom jegyzékbe venni, hogy a Borsodban élő tardi matyók *minden halottnak egy krajczárt tesznek a „jókezi be” hogy átvigyük a Jordán folyón*⁸⁶⁹

Hogy a Halálnak a maga földalatti birodalmában egész fegyveres családja volt kardos ifjakkal, középkorú lándzsásokkal és botokra szorult öregekkel, arról szintén a Kalevala biztosít bennünket valamint arról, hogy a gonoszokra ottan kimondhatatlan gyötrelmek várokoznak, mert „alant a Halállakán kész a gyötrő hely a gonoszoknak, ágyaik a hibásoknak. Alja forró kövecsekből, tüzesített kőszirtekből, takarója kígyók, csúszók, halállaki nyúvek, pondrók.”⁸⁷⁰

A Halálnak, a kit különben szerepelni nem látunk, leánya a rút és rossz *Loviátár* is, a kilenez betegségek anyja.⁸⁷¹

A Halál maga szokta elkísérni a halottakat országa határáig: a fekete szent folyó partjáig.⁸⁷²

Fekvését is tudjuk. *Manala* vagy *Tuonela* túlhan fekszik Éjszak-honon, mely minden rossznak, bajnak a hazája, valahol az *éjszaki sark alatt*.⁸⁷³

A finn hitregén észrevehető az éjszaki szomszédság hatása s különös, hogy saját hagyományaink mégis ehhez állanak legközelebb.

A *lappok*-nál kétfelé nyílik az alvilág, vagyis az ő Amo-juk. Egyik a fájdalom, szenvedés és sötétség helye; de ennek szomorú lakói is bizonyos idő eltelte után a ragyogó Aimóba kerülnek. Itt különben azoknak van csupán helyök, kik földi életök ideje alatt a másét nem bántották, hamisan nem esküdtek és megférhetetlenek nem voltak. Ezek haláluk után új testet öltenek magukra, s isteneik boldogságának részesei lesznek, mely boldogság különben a földi kedvtelések folytatásában áll.⁸⁷⁴

A török-tatár népeknél a *pokol* lép előtérbe vas falaiival, őrző és kínzó ördögeivel, kik szarvakkal bírnak, majd kígyó-, oroszlánfejűek stb. A *mongolok* pokla föld alatti birodalom.

hol felerészében fagyasztó hideggel, felében égető tűzzel ki-
noztatnak az elkárhozottak.⁸⁷⁵

A *kalmuk*-pokolban nem csapán földarabolódnak s
azután megint életre hozatnak az elkárhozottak, hanem vad
állatok is szünetlenül háborgatják és nyugtalanítják őket,
s a kötelességeiket nem teljesítő súlyos terhek állandó czi-
pelésével büntetvék.

Hagyományainkban, úgy esik mondani, hogy erősen
képviselve van az áltáji ezen fölfogás, mely különben már
magában véve is különböző oldalról vett kölcsönzésnek
látszik.

Meséink és „pokoljáró“ mondáink szerint a pokolbeli
büntetésnek főeleme a tűz; „*tüzes nyoszolya*„ *tüzes kádfür-
dők*“ stb. Tüzesek az elkárhozott lelkek, kik mások földét
elszántották, a határ követ megbolygatták, hamisan esküdtek,
a miért mások elrettentéséül a kísértetek idején bűnök jelei-
vel mutatkozniok kell a helyen, hol égbekiáltóan vétkeztek.

Alkalmassint ezen keleti hitregékben találja megfejtését
azon mesés előadás is, hogy az elkárhozottak állatalakban
is kínoztatnak. Hogy pl. a pokol istállójában mint lovak
tartatnak, kiknek vasdorongverés jár ki etetés és vaszsin-
delyszög abrak gyanánt. Kik a szolgálatba odakerült mese-
hóst így szólítják meg; „Ne verj fiam, hiszen apád va-
gyok!“ Egy másik tüzelő fát hordva a katlanok alá, imigyen
sóhajt föl a teher alatt: „Édes fiam, ne nyomorgass, hisz
én anyád vagyok!“⁸⁷⁶

Talán ezen hatásra vall azon büntetés is, mely a nép-
hit szerint asszonyokra vár, kik az anyaság terhét maguk-
tól erőszakkal elodázzák.⁸⁷⁷

*

Osztják, votják és mordva mennyország. Hun hagyomány. Dél-monda.
Följegyzés a kazar-bolgárok hitéről. A székely „hadak útja.“ Magyar
hagyományok.

Eredetiségökből talán még az osztják, votják és mord-
vák hitregéi legkevésbbé vetkeztetvék ki, melyek mig egy-
mást kiegészítik, más részről a nyersebb, régibb fölfogás
tolmácsolni.

Osztják hit szerint tudvelőleg csak azok részesei a túlvilág! boldogságnak, kik erőszakos halállal vagy medvevadászaton halnak meg. A kik ágyban természetes halállal múlnak ki, azok a föld alatt jódarabig egy mogorva szellemet kötelesek szolgálni.⁸⁷⁸

A *vojákók* Barna Ferdinánd szerint a jövő életet a jókra nézve paradicsom élet alakjában képzelik. Az ő mennyországban minden föltalálható, a mi a vojákokra nézve az életben kívánatos volt. A gonoszra a pokol várakozik, a hol ezrivel állanak készen a forró szuorokkal telt üstök, melybe fürödtetnek az istentelenek, esküszegők, gyilkosok, veszekedők, tolvajok.⁸⁷⁹

A *mordvák* hite szerint a mennyország a Napisten birodalmában, az égben van, hol ő száma nélkül való lakóhelylyel rendelkezik, melyekben a jó emberek lelkei élnek. Mint a királynét a méhek: úgy rajzzák körül a jóknak lelkei a Napistent.

A *Hold*-(= éj)isten sötét birodalma a megholtak lelkéinek első állomása. A jó lelkeket testvéréhez, a Napistenhez küldi, az elfajultakat pedig a sátán hatalma alá üzi.

E nép „*boldogult*“-jairól, a Napisten udvarának boldog lakóiról nem hiszi, hogy hazajáró zavargó lelkek; hanem az ellenkezőt. Mindnyájan gondot viselnek családjukra és utódaikat segítik mindennemű hasznos és istenes műveleteikben: akadályozzák a rosszban és nem sajnálják fáradságukat, hogy vagy álom közben vagy más megjelentés által figyelmeztessék őket.⁸⁸⁰

Ezek voltak az ősvallásnak is alapvető nézetei, melyek mellett azonban az eleven hagyományt már csak kivételesen szólíthatjuk elő bizonyágtételre és inkább csak az elavult, szokás állhat szolgálatunkra.

Csak a krónikákból vehetjük ki, hogy nagy tisztessége volt a *lovas Vitéznek*, ha sebekkel tetézve állíthatott be a hősök mennyországának udvarába. A nagy hunkirályról olvassuk, hogy a halála hírére összefutott országnagyok nem csupán magukat sebesítették meg, hanem mély sebet ütének a király arcán és testén is, hogy a másvilágon véres csatából érkezettnek látszassék.⁸⁸¹ A *Lél*-ről szóló hősi monda is a

mellett szól, hogy az ősi mennyország a bajnokok gyűlöhelye volt mindenek fölött.⁸⁸²

Minden rokonkép földi örömeit és foglalkozását vivén a síron túl való életbe, nem valószínűtlen, hogy a magyar ős meggyőződés is megengedte a hősi küzdelem győzedelmes folytatását a lelkek országában.

A kazar-bolgárok ilyen hitéről értesít Ibn Foszlán, ki az ő földjökön egy alkalommal naplement után az ég alját veresleni látá, morajt és hangokat halla az légben, felette tüzes felhő úszik vala az égen, melyből hasonló hang és moraj hallatszott, mintha lovak és emberalakok robogtak volna kezükben dárdákkal és kardokkal. Erre egy másik felhő is kerekedett, mely szintén lovas embereket láttata. Ez megrohanó a másikat. Az idegenek a látványon megrémültek, mit azonban a bolgárok kinevettek. A tüneményt végre is a király úgy magyarázó, hogy „őseik hite szerint“ (ő már ekkor népével együtt müzümán volt) azon alakok pogányok s más hitetlenek, kik minden este viaskodnak s hogy ezt régtől fogva szakadatlanul gyakorolják.⁸⁸³

Vájjon nem a játékos éjszaki fény miatt tették a velünk nyelvokon vogulok is a boldog lelkek hazáját az éjszaki jeges tenger egyik szigetére?

A szokatlanabb égi tüneményeket nem is számítva, igazán sokszor oly fantasztikusak az egymás ellen tornyosuló felhők, hogy abban csataképet méltán láthatott a természet ijedős tisztelője.

Ipolyi nem csak a „Hadak útját,“ hanem az égi háború-kifejezést is mythologiai műszóvá avatja.

A nyelvokon atyafiak hitregéi során fölmerül a kérdés, hogy vájjon a magyar hagyomány tud-e még arról: *hol keresik a magyar ősök a mennyországot és hol félék a kárhozat helyét?*

A meséknek szívesen adjuk az elsőséget; de ezek majd azt mondják nagy általánosságban, hogy: hegyen-völgyön túl, erdő közepén, messze tájon, hová madár sem száll; majd hogy „a föld belsejében.“ A mesék „pokoljáróinak“ legföllebb lábbelijük bánja meg; hanem nagy útnak utána mindig a földön, ha mindjárt annak végén is, találják meg a hozzá-

vezető kaput. Ellenben a mennyországot a néphitnek minden megnyilatkozása az égben tudja, hol külön csillagok jelölik a *mennyország ablaká-t, határá-t, kapujá-t*. Itt van a *paradicsom* is, mely a nép szerint eredetileg a földön volt és a bűn elkövetése után jutott oda.

A vogul mennyország, illetőleg a jeges tenger szigete az éjszaki fény segítségével szintén összeköttetésben vagyon a csillagos éggel: a tulajdon képi más-világgal.

Hogy itt volt az ősvallás mennyországa, erre nagy bizonyosság a *hadak útja* vagy *Szent-Mihály útja* (a kereszténységben ő a lelkek kalauza), az *országút*, melyen a *jó lelkek járnak búcsút* (Félegyháza); vagy ősbibbi jellemzéssel: rajta mennek föl a lelkek mennyégbe azon különbséggel, hogy a jó lelkek az Országút egyenes ágán mennek. Ez visz oda. A rosszak az elhajlason jutnak pokolba.⁸⁸⁴

Kálmány szerint lelkek járnak az Országúton a velünk rokon *esztelenéi* is. Es, miként már láttuk, csak a *Hetevény* vállára emelkedve lehet Kalevala korának hite szerint a főisten lakóhelyére jutni.

A mennyország az égben volt. Es meglehet, hogy az ősvallás is nagyon kényelmesnek tartotta arra az öreg istent, hogy az embereket elítélje s a jóknak maga mellett adjon helyet, hanem az egyikkel az Ejistent, és a másikkal a Napistent bízta meg.

Végűi a rokon népeknek még azon monda vonásait is föltaláljuk hagyományunkban, hogy az ősök óva őrködnek századról századra ivadékuk fölött.

A közmondás: *sírijában is megfordik* után Ítéelve megálapítható, hogy már az ősrégi meggyőződésen alapszik a halottaknak érdeklődése hátrahagyott szeretteik erkölcsi és anyagi állapota iránt.

Meglepők különösen a mondák azon esetei, midőn ezen kedvezés még a késő unokák inint is mutatkozik.

A borostyánkői vár nagyszonya Dersfi Katalin a vár alatt való kastélyban megjelenik még mindenkor unokáinak, valahányszor a családban haláleseménynek, vagy nagy szerencsétlenségnek kell bekövetkeznie; de őt csak a család tagja látja. Máskor meg, mint ijesztő rém olyanoknak jele-

nik meg, kik a családnak romlására vannak. Ilyenkor másnapra a képtárban levő arczképén vonása halványabb, szemei be vannak esve.

A zai-ugróczi várban a család ősanja jelenik meg éjnek idején fekete magyar öltözetben. Kitekint hosszas és fájdalmas sóhajjal a vár alatt elterülő völgyi-e. Erre ilyenkor a Tarkács hegyi szellemei kikelnek s látni őket a várban felsalajárni.

.....i kastélyban, ha a családból való leány ment férjhez, megszokott volt jelenni, menyasszony-ruhában a család egyik fiának hűtelenül elhagyott jegyese koszorúzottan. Aki vele ilyenkor találkozott, arra káros lehelletét fuvalta. Midőn egykor ily alkalommal egyik a bátrabbak közül meg akarta lesni s a terembe vetett ágyba feküdt, az éjfélkor megjelent ara, az oldalt fekvő arczájára lehelt, mitől azon az oldalon haja és szakála megőszült.⁸⁸⁵

Alig van várrom, lakott vagy lakatlan ó-épület, melyet a néphit a jó vagy ellenséges indulatú kísértetek illetén alakjaival meg nem népesítene.

Mindent összevéve kétségtelen marad, hogy az ó-valásnak is hitágazata volt a lélek halhatatlansága és a másvilágnak érdemszerint való boldog vagy boldogtalan állapota.

De ezzel ismét új területre, az ó-hit *erkölcsmezejének* szomszédságába jutottunk. Észrevétel nélkül e mellett sem haladhatunk el.

FÜGGELÉK.

XLV. Az ősvallás erkölcstana.

Vitézség. Vérivás kérdése. Istenfélelem és erkölcsszeretet. Közmondásaink. Vérszerződés. Eb- és farkaskü. Testvér-barátság a szkitháknél. Vendégszeretet. Nagylelkűség. Becsületesség. Asszonyok törvénye. Gyermek.

Mert minden nemzeti vallásban a faji szellem domborodik ki, s leginkább pedig annak erkölcsi részében, — van szükségünk pogány vallásunk erkölcstanára, melynek azonban csak főbb tételeivel számolhatunk be ezúttal.

írva áll a *krónikákban*, hogy őseink bölcsek és szelídek voltak, *bűn nem volt köztök*, másét nem kívánták stb. Ezen elbeszélés folytatását a *hitregék* veszik át, melyek szerint a Halál képében a földre jött a Rossz, s vele megszakadt az aranykor, az emberek boldogságának kora.

Hála geniusunknak, hogy ifjú korában jól fogta és sok olyanokra szoktatta rá a magyart, miket később a szokás és vallási hitregék erős törvénynyé avattak, s a mik ma is nemzeti erényeinknek tekintendők. Ilyenek: a *vitézség*.⁸⁸⁵ A vitézség nem vallási erény, de az élőkör nagyon is azzá tette, midőn a hősi halálnál a túlvilági boldogulásra nagyobb jogosultságot nem ismert el. Az is igaz, hogy a pogánykor jobban kitüntette magát a vérontásban, mint a későbbi századok; de hogy ezen ősi erénynek gyakorlatából ennek-utána sem jött ki a magyar, már abból is látható, hogy nem csupán saját függetlenségét tartotta fenn, hanem a szomszéd-tartományok felett is mindig messzebbre terjesztette hatalmát.

Ezen nemzeti erény azonban a hitregék korában az erkölcsök nem kis elvadásása nélkül el sem képzelhető.

Ki fogja az öreg Hérodotoszt meghazudolni, kinek előadása szerint: mikor a szkitha harcos az első embert leteríti, *a véreből iszik*, a hányat pedig a csatában megöl, *azoknak*

*fejét a királyhoz viszi; mert csak az kap a zsákmányból, ki fejet hozott; a ki pedig nem hozott, az nem kap.*⁸⁸⁷

Khivában most is szokásos az ellenségfejekkel való illetén beszámolás. Mintegy száz lovas érkezett meg a táborból, írja Vámbéry, mindegyik vezetett néhány foglyot, ezenkívül még egy nagy zsák volt mögötte a nyeregre felkötve, melyben vitézségének bizonyítékai: a levágott ellenséges fejek valának. A nagy térre megérkezvén, mindegyik átadta a khánnak vagy valamelyik országnagynak ajándékolta foglyait, azután leoldván a zsákot, megfogta a két csücskét, s úgy rázta ki tartalmát, mint valami burgonyát; a szakáloe vagy még szakálatlan fejek oda gurultak a jegyzökönyv vezetőjéhez, kinek szolgája egy halomra rugdosta össze, míg néhány száz össze nem gyűlt. Mindegyik hős nyugtát kapott az általa beadott fejekről, s néhány nap múlva kikapta értök a jutalmat.⁸⁸⁸

Arra nézve, hogy a pogány magyar kor osztozott-e a szkithák e szokásában, bizvást hagyatkozhatunk sok elmeéllel nyilatkozó Nagy Géza tudósunk véleményére:

„A *vérivás* szokása meg volt őseinknél is. Tudom ugyan, hogy Reginó, a honfoglalás korában élt prümi apát azon sorait, melyekben azt mondja, hogy a magyarok embervért ittak, s az emberek szívét orvosságként ették meg, a hazafias túlbuzgóság a czellája falán túl nem látó barát korlátolt elfogultságának, s rosszakaratú koholmányának tartja: de nem kell feledni, hogy itt egy harczias nép hagyományos szokásáról van szó, mely meg volt a szkitháknál is, oly népnél tehát, melynek maradványai a magyarság alakulására is befolyást gyakoroltak és szokásaikból sokat megtalálunk őseinknél.

Azonfelül más adatok is igazolják, hogy kellett ilyen szokásnak lenni. Kézai, a kifogástalan magyar érzelmű udvari pap írja, hogy a hét magyar vezér közül Vér-Bulcs, Anonymus szerint: a „*vir sanguinis*“ onnan kapta ezt a nevet, mert őset, a krimhildi csatában megölt Cun-t megakarta boszúlni, — oly kegyetlen volt az elfogott németekhez, hogy *vérüket itta*, mint a bort. Fráter Ricardus pedig, Julián nagy magyarországi útjának leírásában mondja, hogy az őshazában vissza-

maradt magyarok ló- és farkashúst s más ilyesfélét esznek, s lótejét és *vért isznak*.

Az ellenség levágott fejével való beszámolás pedig, mi különben a balkáni népeknél sem ismeretlen, szokásban volt a *kunoknál*. Így péld. fenmaradt a német évkönyvíróknál, hogy a midőn Kun László Habsburgi Rudolfot segítette Ottokár ellen, a seregében volt kunok egy kémszemléből visszatérve, az épen tanácskozó két uralkodó előtt szedték elő a sisakostúl együtt levágott cseh- és lengyel fejeket és kitergették Rudolf elé a fűbe, hadd lássa, hogy szembeszálltak az ellenséggel.⁸⁸⁹

A mesékben a sárkányölő hős akárhányszor a kivágott nyelvvel igazolja, hogy ő a hőstett végrehajtója. így igazolja *Csanád* vezér is, hogy ő Ajtón (Achtum) legyőzője Gyula vajda ellenében, ki Ajtón levágott fejét saját dicsősége jeléül viszi meg István királynak. „Ha a főt a királynak hozta, miért nem hozta el a nyelvet is?” úgymond bosszankodva *Csanád*, a levágott nyelvet tarsolyából kivevén!⁸⁹⁰ Ajtón feje a királyi lak tornyára tüzetett ki.

A régi *osztják* hadi énekek szerint a győző fejedelem diadalmi jelűi fejbőrét szokta venni ellenfelének s vannak határozott nyomok arra is, hogy *megette szívét* azon hitben, hogy ezzel emennek ereje átszáll belé.⁸⁹¹

Ehhez már nincs messze a szintén skitha szokás, kik legnagyobb ellenségüknek kikészített *koponyáját ivópohámak használták*. A régi bolgároknál, mondja *Nagy Géza*, szokásban volt, hogy *lakomáikon emberkoponyákból ittak*.

Ki hinné, hogy még ezen legidősebb nyers szokásnak is meg van hagyományunkban utolsó tűnő nyoma?

Dunántúl használatos a „*csontveder*”- és „*csontcseber*” kifejezés.⁸⁹² Somogybán annak előtte szokásban volt források- és kutaknál a kút kávájára utasok és arra menők számára tölgy- vagy más fa héjából alakított ivóedényt tenni és ezt „*kaponya-nak*” hitták!⁸⁹³

Ki ne tartaná e kifejezéseket tárgyunk tekintetében fontos történeti adatoknak?

És mind e skitha szokások csak a vitézség járulékai lévén, annak idejében nem jöttek *kegyetlenség*- számba, s nem

akadályozák őseinket sem, hogy e mellett *nagylelkűek* is ne tudjanak lenni.

Úgy tetszik nekem azonban, hogy a tulajdonképen való éreányeket véve, legnagyobb becsben az *istenfélelem* gyakorlati éreánye állt.

A szíves olvasóra bízom, hogy ítéljen e részben köztem s azon íróink között, kik pogány őseinket a vallás dolgában közömbös lelkűeknek föltételezik.⁸⁹⁴

Az ó vallás egészen áthatotta a *közéletet* és *családot*. A Névtelen nem egy helyütt említi, hogy a honfoglaló ősök áldozva keltek át a folyókon, és az egyes területek szerencsés elfoglalását hálaáldozatokkal ünnepelték napokon át; de hogy semmi életbe vágó dologhoz sem fogtak isten segítségül hívása nélkül s hogy jelesen a *hadbaszállás* isten nevében történt, annak kitapasztalása végett saját hagyományunk hiányában nyelvrokonainkhoz kell fordulnunk.

Így a *hadbaszállás* vallásos régi szertartásáról az *ostyákok* ősrégi hagyománya: a „*hadakozást énekek*“ fönlevő töredékéből vehetünk tudomást.

„Mielőtt útnak eredtek volna, a fejedelem hétszer meghajlott *az isten képét viselő szent fa*, azaz a bálványoszlop előtt. Ezután a kíséretét tevő vének háromszor fölkiáltottak ég felé, mint az ének mondja: *A hadfiak elválását megillető hangos kiáltást Máltának*: Alacsony fának tetejéig, magas fának közepéig ért e kiáltás. *Második kiáltást Máltának*; a tarka felhők útjáig ért. *Harmadik kiáltást kiáltának*; *az Aranyos-Fényhez*: *az Atyához* (t. i. az égbe) ért föl az. — „*Elindulunk immár*, így hangzott a bizodalommal teli válasz, *hadfiainkkal, a nyírott fejűekkel*: *az Aranyos-Fényhez, a mi Atyánkhoz hatott föl a ti kiáltások: nem fog bennünket érni a levezetés és halál napja*“⁸⁹⁵ És vallás jellegű volt bizonyára azon harci kiáltásuk is, melybe kitortek az ellenség megtámadása pillanatában tudván, hogy: *a hadverés Isten dolga*. Deésnél háromszor Istent kiáltának, írja hamis alkalmazással a krónikás.

Még észrevehetőbb az ősvallás istenfélelme *az egyesek életviszonya és családi körében*. A Kalevala nem csupán *ínségben, betegségben* levők számára ír elő könyörgő igéket, hanem a

hadakozók, halászok és vadászok részére is. A *csordakihajtás, hazahajtás* külön-külön áldó fohászok között történt, sőt a *fürdővételnék* is stb. megvolt a maga eláldása. A finn ember maga is meglepetve olvassa ma ezen különösen hangzó könyörgés-alakokat, melyeket annak idejében őseik annyi hittel és bizodalommal rebegének el.

A régi *isteni félelem* és *erkölcs-szeretet* mellett szólnak különösen is a Kalevala *erkölcsi figyelmeztetései*, melyenek: „Eddigi nép után jövő, s te fel csak még mostan nővő, fogadásból *hetykélkedve*, senki semmit⁸⁹⁰ ne készítsen; mert pályátok Isten mérte, teremtőnkél éltünk vége. Nem függ az a férfútól, bármilyen nagy hatalmútól!”⁸⁹⁷

„Embereknek ivadéki, míg a világ soha senki, *jámborokat ne bántatok, ártatlannak ne ártsatok*: hej gonoszúl adják vissza! Alant *HaläUakän* kész a gyötrő hely a gonoszoknak: ágyaik a hibásoknak, alja forró kövecsekből, tüzesített kőszirtekből, takarója a kígyók, csúszók. halállaki nyűvek, pondrók.”³⁹⁸ Talán még az őshit hívei istenfélelmének tolmácsolja a nép, mikor vallja, „ne bizakodjék el senki se gazdagságában, se derékségében, mert meggátolja az Isten; ha pedig az Isten meggátolja, lehetetlen akkor az ember“ (Türk Frigyes).

Mennyi vallásosság, bizodalom és megnyugvás jellemzi a saját *közmondásainkat*, melyeket méltón úgy tekinthetünk, mint az ősi erkölcsstan szálló igéit. Milyenek:

Mit ád Isten, azt ád. — .Jobb egy isten száz papnál. — Jobb az Isten mindnyájunknál, maradjon a mi házunknál! — Ad az Isten, kinek nincsen. — Kinek Isten mit ad, ember el ne vallja. — Hadd Istenre dolgozat, búból vigasztalást hoz! — Nem rövidült meg az Isten keze. — Hiszem az Istent, nekem is fölvirad még. Mit Istennek sajnálsz, elviszi az ördög. — Isten sem tehet mindenkinek eleget. — Adjon Isten, ami nincsen! — Nehéz Istennel ujjat húzni. — Lassan jő az isten, de azért elérkezik. — Tudja Isten, kinek subát, kinek gubát. — Kenyérnek legjobb dagasztója az Isten. — Isten szavát nem alku megvetni. — Végső betegségnek Isten az orvosa. — Kinek Isten akarja, az ablakon is beveti. — Szegény ember gondolatját boldog Isten bírja. — Érdem után fizet az Isten stb. —

Ezekből azonban kiolvasható az is, hogy félni inkább csak a *rossz szellemeket félték*. Neveiket nem merték említeni.

Nemzeti jellemzőbb erényekül még az *eskünek* és *adott szónak* hív megtartása, a *barátság*, *becsületesség*, *nemeslelkűség*, *vendégszeretet* *erényének* általános érvényesülése s a *női erények* számbavétele hozhatók föl. Ezekről a hely szűk voltánál fogva azonban kellő részletezéssel már nincsen módomban szólhatni.

Vallási cselekedet volt őseinknél az *eskü* és erős törvény, nagy kötelezettség annak megtartása.

Az éjszaki rokonok: *vogulok* és *osztjások a medvére esküsznek*: földrészüik legfélelmetesebb állatjára e szavakkal: „Ha ígéretemet meg nem tartom (nem igaz, amit mondok), szagasson szét, egyen meg a medve.”⁸⁹⁹ Őseinknél az ünnepelesebb eskü az írott hagyományok szerint az altaji népek szertartása szerint történt: *vérszerződéssel*. Kezeiket megmetsették s néhány *csepp vért* bocsátva valamely italba, azt közösen kiitták. Ha még nagyobb biztosítékot akartak a szerződő félnek adni, *kutyát* (farkast) *vagdaltak agyóit* annak jeléül, hogy úgy veszszen el, ki esküjét megszegi. Az esküvésnek e módja régiségével egészen az öreg Hérodotosz korába benyúlik.⁹⁰⁰

A bajor püspökök 900-ik évi tudósítása pedig arról értesít, hogy a magyarok eskü közben *ebet* vagy *farkast konczoltak fel*, nii által azt jelentették, hogy az esküszegő magát hasonló halálnak veti alá.

Őseinknél volt még *földeskü* és a szótartásra kötelező *kézfogás*, mely úgy látszik a régi vérszerződést szorította ki lassankint a gyakorlatból.

Hogy a pogány ősoknél eskü és adott szó szentek voltak, a hét vezér és más példákkal könnyű lenne történelmileg megvilágítani, e helyett azonban elegendőnek látszik a *néptudatra* rámutatni, mely a hamis eskü megtorlásáról a legijesztőbb alakban értesít.⁹⁰¹

Ősi időben, a törzsrend korában nem volt ritka a *testvér barátság* kötése, mi szintén vérszerződés vala. Ennek törvénye és leírása szintén szkitha hagyományban maradt ránk csupán: „Miután valakit barátunknak kiszemeltünk,

akkor szerződést és esküt teszünk, a legnagyobbat, hogy vagy együtt élünk, vagy ha szükség, egyik a másikért együtt halunk. És úgy is teszünk, mert attól fogva, hogy egyszer ujjainkat megvágván, vérünket egy edénybe csepegtettük és kardunknak belemártása után azt egyszerre s együtt ajkainkhoz emelve kiittuk, többé bennünket semmi el nem választ.⁹⁰²

Mesének is hihetetlen, mi a görög írónál a szkitha barátság példáiként őt történetben elmondatik.⁹⁰⁸ Sajnos, hogy följegyzéseink szegények arra, hogy ezen ő s vallási fogadásra és baráti hűségre a honfoglaló vezéreken kívül másokat fölhozhassunk.

Az ősvallásnak is voltak fogadalmasai.

A *vendégszeretet* nemzeti erényeinknek nem utolsója. Más népek előtt sem volt ismeretlen a vendégszeretet, de annak különb gyakorlója egy történelmi nép sem volt, mint a magyar s mondhatni azt ma is. És a mi fő, gyakorolták nem csupán egymás iránt, hanem idegenekkel, sőt nemeslelkűségeiktől indítva, ellenségeikkel szemben is. A vendégjog oly törvény volt, mely ellen az ősvallás híve soha sem vétett. A magyarok olyasmit soha sem követtek el, mint teszem azt a bajorok, kik (904-ben) a vendégül hívott előkelő magyarokat lekaszaboltatták.

Hála a nemzeti geniusnak, a magyarnak sajátja volt a *nagylelkűség* is, melylyel nagyobb hódítást vitt véghez a hatalmába került földön, mint győzedelmes fegyvereivel.

A magyar tudott nagylelkű lenni még halálos ellenségeihez is. Az ellenséges Berengárt és Arnulfot, midőn ezek hozzáfolyamodtak volt, megoltalmazták. Különösen nevezetes az utóbbinak esete.

913-ban Arnulf bajor herceg többet magával Oettingennél a magyarok felett teljes győzedelmet aratott; de a következő évben a német birodalmi gyűlés által lázadónak bélyegeztetvén, nejével és gyermekeivel legveszedelmesebb ellenségeihez, a magyarokhoz menekült, s itt Konrád haláláig (918-ik év) nemcsak kitűnő vendégszeretetre talált, hanem azután is, míg élt, a magyar hadak volt vendégek tartományát, Bajorországot megkímélték.⁹⁰⁴

A *magyar becsület* azonban azon erény, mely a többieknek is öre volt és felvigyázója. Ezért van talán, hogy a Genius azt alig eltörülhetőleg véste a magyar lélekbe. Gyönyörű életnézeteket és jellemvonásokat hallunk e részben a régi öregekről. Sajnos azonban, hogy a civilizáció erősen szántja a mezőséget, hol eddig a magyar becsületesség legszébb virágai vadonjában termettek, s ma már inkább csak negative, azon pokoli büntetésekből, melyeket még az ó-törvény szabott ezen erény áthágóira, ismerhetjük meg régi becsében.⁹⁰⁵ Vagy a műveltségben hátramaradt rokonokhoz kell fordulni a példák kedvéért.⁹⁰⁶

Messze állunk az aranykortól. De ha az az őszinte jámborságban és a bűn nemismerésében állott, fajunknak kellett arany-korának lennie.

Az *asszonyok törvénye* a Kalevalában íratik le bőségesen, különösen a 23-ik rúnóban. A *házi dolgoknak végzése* a kicsitől a nagyig, a *fürgeség*, az *otthoniasság*, a *ház idősbjeinek megbecsülése* azon szigorú követelmények, melyeket az ó-vallás a családi örömek és boldogság fejében a fiatal asszonyoktól megkívánt. Szerinte még a szép Napleányok és Holdleányok is fonnak és szőnek.

A *gyermek* tekintetében majd a szülőket inti,⁹⁰⁷ majd amazokat figyelmezteti.⁹⁰⁸

Szóval meg volt az ősvallásnak is a maga erkölcstana, melynek nem egy pontja, mert a nemzeti létei nagy föltételeit foglalja magában, mindenkorra, kell hogy érvényben maradjon.

XLVI. ősvallási nyomok a népeletben.

I. A bölcső körül.

Boldogasszony ágya. Fölszerelése. Első fürdő. Piros pántlika. Földretevés. A csökk jelentős volta. Tisztuló mosakodás. Boldogasszony pohara.

Megszületvén a nép szerény hajlékának gyermeke, a környezet az új szülött körül azon hagyományos szertartásokat hajtja végre, melyek avult voltuknál fogva a pogány ősvallás korára és hatására vallanak.

Ilyen Szegedvidéken és a palóczoknál és matyóknál a *Boldogasszony ágya*, mely nem más mint a gyermekágy, hol az anya gyermekével fekszik szülése után egészen avatásig. *Szülő ágy-nsk* is nevezetik, mi Kálmányunk szerint annyi, mint *Szülő-boldogasszony ágya*.⁹⁰⁹ A Boldogasszony ágya ismeretes a Mátrában és a Bükkben is.

A Boldogasszony ágya „mennyezetes.“ Szeged vidékén *szúnyoghálót* szegeznek föléje: „Mikor a gyer'ök mökszületik mingyá' csinálják a Boldogasszony ágyát. Abba se' tallanak, se' oj ásnák mán mint dohány, vagy más valami, nem szabad lönni. Tiszta szalmát, tösznek bele, léterítik lepedővel. A szúnyoghálót fő'szegezik.“⁹¹⁰ A palóczoknál a *sátrat*, honnét a palócz ma is *sátoros ünnepnek* nevezi a születést.

Az ősvallás hagyományaira vall a Boldogasszony ágyának és ernyőjének fölszerelése. Szeged vidéken, miként egy ízben már említve is volt, az ágyba tesznek *foghagymát, kahunkfüvet, kenyeret, meg sőt*. Bicskát is tesznek bele, hogy a boszorkány oda ne menjen.⁹¹¹ A palóczok a sátor-lepedő csücskeibe szintén kenyérszeletet, fokhagyma-gerezdet tesznek.⁹¹⁸

A gyermek első fürdője arról nevezetes, hogy az a palóczoknál *tisztes fűből* készül, a szegedvidékiek „*Három királyok vízből*” dütenek abba a vízbe, melyben a gyermeket legelőször megmossák aztán meg ebbe a vízbe *szenet* is tesznek.

A piros *pántlika* használata igézet ellen szintén az ó-vallás korából származónak látszik.¹⁸ A pántlikát, miként Kálmány megjegyzi, addig viselik a gyermekek, míg kalapot nem kapnak.

Hogy az *ősvallás keresztsége* (felavatása) abban állt-e, hogy a tűz fölé tárták, vízzel megmosák? nem tudhatni. Hanem a keresztelés után való *földretevésben* valószínűleg még az ó-szertartás egyik része tartotta fon magát.⁹¹⁹

Másik ősvallási maradvány lehet a keresztelés után elmaradhatatlan *csökk*. Ilyennek tartható azon nagy, több napos lakoma, melyet Névtelen szerint Árpád vezér szerzett volt Zsolt fia születésének örömére.

A csökköt tudós Kálmány Szeged némely vidékén, mi

szintén igazolná az ősvallási jelleget, a *Boldogasszony tisztelére rendezett ünnepnek* hallotta mondatni. A csökle (*paszri, poszrik, paszita*) tehát eredetében családi áldozat vagy régi nevén: *áldomás* volt. Ezért volt az kötelező is, az lévén ma is a hagyomány, hogy: *a ki a csökköt nem tartja, szerencsétlen lesz a gyermeke.*

De nem hiába, hogy áldomás a csökk, hanem nem is maradhat el a pohár eláldása.⁹¹⁵

Az avatás vet véget a „palócz sátoros ünnepnek“ s a „Boldogasszony ágya“ fekvésének. A mai *avatás* helyett az ő-vallásnak valami *tisztulási szertartása* fogott szokásos lenni, minek valószínűségét a többi között abban látom, hogy a szülőasszonynak az első tennivalója, mikor hazajön az avatásról, hogy: a kútról egy veder-vizet hoz és belemosakodik.⁰¹⁶ Ugyancsak avatás után az asszonyok a férfiak kizárásával rövid lakomára gyűlnek össze.

Kálmány Lajos írónké az érdem, hogy az itt kézen forgó *Boldogasszony pohara* után ezen népszokásban azon áldozat töredékére ismert, melyet a magyar ős anyák a Boldogasszony ágyából való fölszabadulás után mutattak be.

Ő a névleg sem ismert *Boldogasszony poharának* szerencsés fölfedezője.

„A Boldogasszony poharát, vallja a szőregi asszony, avatás után ígyuk. Mikor a Boldogasszony ágyát kifekütte az asszony, elmén a templomba avatóra. Mikor a templombul kigyün, akkó mán ott vannak az asszonyok. A legöregebb asszony a (jobb) tenyerire töszi a poharat, úgy álgya el: Agygya Isten, hogy a mint most szörön-csészen kiszabadúlt Rúza a Boldogasszony ágyából, se' léptibe' se' jártába' semmi baj sö érje! (Ezután az atyára áldja el, majd a gyermekére s kívánja, hogy, ha fiú, minden ujjára 10 leányt kapjon, ha pedig leány, sok kérője legyen.) Úgy osztán sorba álgják el (állva) a Boldogasszony poharát, hálájják az Istennek, hogy szépen kifekütte a Boldogasszony ágyát.“

Tehát a születés az ősvallásban a *Szülő-Boldogasszony* két ízben is megtartott ünnepe volt.

2. A lakadalmi szokásokban.

Leány vétel. Vásár. Ormánysági szokás. Leány nézés a mordváknál. Az esküvés napja és időszaka. A kézfogói áldozat nyoma. Legény- és leánytor hagyományai. Esküvő előtt. Az eskü vés régi alakja. Az egykori nőrablás hagyományai. Hitregei nyomok.

A kereszténység annyira megneemesítette és fölemelte az ősvallás korának nyers házasságát, hogy lakadalmi nemzeti szokásainkban alig találunk valamit, a mit kapcsolatba hozhatnánk az ó-hittel, ősi hitregéinkkel.

Csak ha a rokon népek alkalmi eljárását ismerjük, találunk imitt-amott mythologiai vonatkozásokat.

Sokkal tartalmasabbak lakadalmi szokásaink *történeti* adatokban, melyek bizonyosakká tesznek bennünket, hogy az ősidők vőlegénye menny asszonyát *vette* volt vagy *erőszakosan* kerítette hatalmába.

Itt méltán számba jöhetnek Leányfalu-, Leánymező-, Leányvásár helyneveink. Az „Ormányságban” Hőke Lajos értesítése szerint a vásárokon köti a fiatalság az ismeretséget. Különösen a *vaiszlói* Lucza-napi vásárt „leánynézőnek” is nevezik. Nem lehet véletlen, hogy a falusi leánynép mást is ünneplőben jár be a vásárokra. Ezért van az is, hogy a felserdült lány „eladó,” a házasuló „vevő” (vő)legény, társa „vevőfél” (vőfély), a megvett pedig, miként némelyek a mennyasszonyt értelmezik, a szülői háztól „menő,” régente: *menej*:

A lakadalmat illetőleg is ellehet mondani, hogy: a hány ház (= vidék), annyi szokás. De az áll, hogy ezen szokásokban lényeges eltérés nincsen és hogy azok a *kézfogó* és *esküvő*, mint főbb mozzanatok körüli csoportosulnak.

„Ormányság“-ban a legény oly embert kér föl rető-ül (násznagyul), ki a leányt jól ismeri, sőt ajánlja. Ha od adják, napot határoznak, melyen az alku történik, a kialakított összeg a leányé. Következik a *jegyváltás* vagy *kézfogó*.

A matyóknál régi jogon az anya szerez fiának feleséget. Az ősrégi idők gyakorlata szerint is e jog a szülőket és különösen az atyát illette.

Nagyon sok régi vonást tüntet még fel e részben „a mordva nép házassági szokása,” melyek számbavételével

válnak elmosódott hagyományaink érthetőkké. Régenten a mordva házasság nem is volt czímeres, ha csak a menyasszonyt nem erőnek-erejével szöktette meg az apai háztól a vőlegény. A hasonló szokás egyenlően megtetszik történeti és lakadalmi hagyományainkon. A közönséges lakadalmak kezdete azonban egészen azonos a miénkkel a mordváknál is. A vőlegény atyja és anyja az isten segítségül hívása és a házőrző szellemeinek hozott áldozat után indultak „leánynézőbe,” hol ha tisztába hozták a jegyajándékot (vételárt) és a közzététel (áldomás) napját megszabják vala, behívják a leányt a szobába; ki sert hozván elő, áldoztak az isteneknek, s áldomást ittak.

Az Ormánságban az esküvések rendszeren *szerdán* történnek. Sork-on és Hadházán is szerdán tartják a lakadalmat. A Bakónak-iák házasságkötésre a kedd és péntek napokat szerencsétleneknek tartják. Legtöbb esetben, így a palóczoknál és a velők sokban egységes matyóknál hétfő az esküvő nap. Lozsádon minden lakadalom keddi napra esik. Hosdáton hétfőn, csütörtökön.

Manapság a nép „nagy-“ vagy „kis farsangban“ szeret lakadalmaskodni, honnót a közmondás is: *farsangon kívül is esik leányvásár*. Régenten valószínűleg egészen hitregés időhöz: a Napisten, a Nagyasszony és Vízanya ünnepeihez foggott kötve lenni.

A mordvák egyik ágánál a húshagyó előtt való nap, és a pünkösöd előtt való tartatik szerencsésnek a házasságkötésre, mint a Vízanya ünnepei, és Péter napja után, mikor a Napisten ünnepe van. Egyik a sors istenasszonya, másik a szerencse istene.— A Boldogasszonyt nyilván már az orosz vallás szorította náluk háttérbe, holott még a mi hagyományunkból is kivehető, hogy valaha a házasság főpártfogójának tekintetett.

Hogy a „leánynéző“ vagy *kézfogó* az ó-vallás híveinél istentiszteleti gyakorlat: áldozat volt, annak már csak annyiban van nyoma, hogy péld. Szeged táján, midőn az eladó a leánynézőknek *poharat dü't* egy pohárból, mely mindig az eláldás pohara, kínálja őket.

Régenten a *leánynézés* az eladóra, a *kézfogán* az eladó

és vevő félre vonatkozott. A vőlegény atyja összegyűjtve a legközelebbi rokonokat, miután a házi áldozatot és könyörgést elvégezte, útra indul, hogy kíséretével a menyasszonyos házhoz menjen. A vendégvárók pedig lovat hajtanak a kapun bejövők elé (a régi *lóáldozatok* emlékezetére), vagy pedig kenyeret és sót hozva, maguk fogadják a vendégeket. A legény atyjának a mestergerenda alatt a helye. A kézfogás következőleg történik (sajátképen: történt azelőtt): a két apa balkezével a mestergerendát érinti, a jobbikat e szavakkal nyújtják egymásnak: „száradjon el a kezem.“ Következik az áldozatos könyörgés, melynél a pap a vőlegény apja; a menyasszony ajándékot oszt és kap. A vőlegény hímes inget, melyet a lakodalom napján ölt először magára. Lakománál fő ételek: a *hal* és a napistenre emlékeztető *kerek-lepény*. —

Nem csupán a matyóknál, de másutt is szokás, hogy a lagzi napja előtt való délután a vőlegény pajtásai eljönnek a vőlegényes házhoz táncolni, illetőleg czimborájokat a leányi állapottól elbúcsúztatni. Ezen *legény-* és *leánytor-wal*-azonban erősebb nyoma van nyelvrokonaink hagyományainban, mint a mienkben.

Erza-rokonainknál a menyasszonyra nézve a lakodalom előtti nap „sirató nap“ nevet visel és megható jelenetekre szolgál alkalmul. E napon a menyasszony korán fölkelvén, a hátulsó ajtón a mezőre megy, s meghajtván magát ötször kelet felé, mondja: áldj meg engem atya, áldj meg engem anya, áldj meg engem kedves földanya, áldj meg engem ég és föld! Nincs nyugta, haza megy, a szoba közepére ül és sír. Barátnéi körülveszik, dalolnak és sírnak. Majd a reggeli virradatot köszönti panaszolkodva: „Virradat anyám, áldj meg engem piros napoddal, ragyogó aranyoddal, tündöklő csillagaiddal. Nekem föltámadt a hajnal —atyám pedig elűz. A szép nap feljön — szabadságom elvész.“ Leánypajtásai vigasztalják, hogy édes anyja meg fogja őt látogatni, s kalácsot hoz neki. Majd rokonaitól búcsúzik el. Este áldást kér atyjától, anyjától, kik sírva áldják, mit ő sírva térdenállva fogad. —

Az *esküvés* előtt és után való szokásos eljárások hitregei vonatkozásokban nem szűkölködnek ugyan; de mégis inkább

az ősi *erőszakos* nőszerzés mellett bizonyítanak, mint az ó-hit mellett.

Az egyházba, a *hittételre* való menetel ideje helyenkint változik. Hogy reggel, délután vagy később történjék az esküvő, ebben a bevett szokáson kívül határoz sokszor a házasulandók kívánsága, illetőleg, vagyoni állása is. A fölvonulás a két háztól majd külön, majd együtt történik.

A palóczoknál külön indulnak, még pedig a „legény“ zászlót vivő lovas legényekkel muzsikaszó mellett, a „leány“ pedig a lehető legnagyobb csendben úgy, hogy az egyházba menetele feltűnő se legyen.

A vőlegény násznépe nem csupán lármásabb, de harciasabb is; az *érczfokosokkal*, *pisztolyokkal* való fölfegyverkezés, a *lovas legények*: nagy idők, kemény erkölcsök maradványainak látszanak.

Az elindulás előtti idő is vigabb a legényes, mint a leányos háznál. Amott a zeneszó mellett vígadnak, itt meg állandó a könyezés és levertség. Búcsúznak a ház leányától, ki szintén pártájától, szüleitől, szabadságától vesz búcsút szaggatott mondatokban.

Ahol a szokás úgy hozza magával, hogy a vőlegény násznépével maga menjen, menyasszonyát esküvőre kísérendő, — a kapuban színlelt ellenzéssel fogadtatik s csak hosszabb huzavona után, melyben a két násznagy vetekedik egymással, nyer szabad bemenetelt. .

Esküvő után a hazamenetelkor van tombolás, lövöldözés.

Miből állott az *esküvés* régenten, arra már fogyatékosak adataink. Mintha a pogánykori régibb összeadás abból állt volna: hogy a menyasszony atyja kézen fogva leányát és az anyja vevén a sóval hintett kenyeret az asztalról, mind a leányt, mind a kenyeret átadják a vőlegény szüleinek.

A Kalevalában már fordul elő esküvés is, midőn a férfival megfogadtatja a nő, hogy soha csatába nem megy, ezt meg arra esketi meg, hogy faluzó nem lesz. — Már ezelőtt száz évvel esküdtek a mordvák is. A menyecske belépven a vőlegényes házba, a násznagy a fiatalokat a kemenczéhez háttal állítván, kenyeret és sót teszen vala eléjük s ezek egymásnak örök hűséget esküsznek vala.

Házassági szokásaink többi részében. úgy esik mondani, hogy sűrűbben váltakoznak az őstörténeti adatok a hitregeikkel.

A *nőrablásnak* hagyománya a következőkben nyilatkozik:

A kétfelé tartott lagziban. Ez főleg azon vidékek szokásában nyilatkozik érthetően, hol esküvő után a menyasszony a vőlegény kíséretéhez tartozandónak tekintetik s násznépe nélküle kénytelen hazamenni. Ilyenkor, ha szerét ejtheti a menyasszony násznépe, elloppja a menyasszonyt.

Kis-Kun-Halason esküvő után, este és másnap avató után kísérlik meg a menyasszonyt ellopni.

Némely vidéken közvetítő szokás uralkodik. A palócz menyasszony esküvő után hazamegy ugyan, de ebédet küld a vőlegénynek.

A matyóknál ebéd táján a menyasszonyos ház ő embere meghívja a vőlegényt, a menyegzői tisztet s a násznép férfi tagjait ebédre.

A hol kétfelé szakadva foly a lagzi, ott a menyasszonyért való menetelkor sok ellenállásba kerül a menyasszonyos házba a bejutás. Hasonlóképen azon helyeken, hol nem az esküvő előtt való nap szokás a menyasszony holmiját a vőlegényes házhoz átszállítani, — nagy dolog a vőlegény főembereinek a „menyasszony ágyának“ birtokba vétele.⁹¹⁷

Ennek nyomát látjuk a lakodalom után a vőlegény házánál tartatni szokott kis lakodalomban, miként még az érintve is lesz.

Annak is nyoma vagyon, hogy az *eladás mellett* sem volt egészen akadálytalan a nő birtokba vétele. Ormánságban esküvő után a leány részéről *egy* tudákos ember három találós mesét ad fel s a vőlegény csak ezek megfejtése után kapja meg a leányt. A három találós mese megfelel azon hármas próbaműnek, melyekkel a mesehősök maguknak ne-jüket kiérdemlik. A Kalevalában *Ilmarinen-nek*, hogy a bájos Küllikkit elnyerje: föl kellett szántania a sárkány földet, elfognia a Halál medvéjét, egy szörnyű nagy csukát fognia ki a Halál folyójából (XIX. rúnó).

Hitregei vonatkozást a következő lakodalmi mozzanatokban találunk.

Nagy-Bakónak vidékén a menyasszony a vőlegényes ház küszöbén az odatett bögre vizet rúgja föl. A mordváknál ez komlóval telt forró serpenyővel, a termékeny vízanya jelvényével történik. (Ethn. VI, 315. *Barna* i. m. 32).

Nyoma van annak is, hogy az ó-hit megkövetelte az új menyecskétől, hogy áldozzon a Napistennek, Víznek. Egyik vidéken a menyasszonyt, mikor férje házához megy, égő fáklyát tartva vezetik körül a házban, kamrában, udvaron és vezetik a kúthoz is. Más helyen az udvaron gyújtott szalmatűz füstje mellett vezetik be az udvarba. A palóczoknál a másnap reggeli *menyasszony porkolás* úgy látszik az ősvallás avatója volt.

A mindenütt jelentkező *kása* (tejbe kása, forró kása, tejbe kása öregen stb.) a Nagyasszony tiszteletére vall.

Az elrabolt leány szülői egy évre közönségesen kibékülnek vala a leányrabló legénnyel és szülőivel; mintha erre emlékeztetne a *kis-lakadalom* szokása, melyre egy-két hét múlva az új asszony hívja meg szüleit az ura házához.

3. Az áldomásban.

Áldomás-szavunk. Áldomások. A nemzet áldomásphara. Székely áldozópohár. Magyar szokás. Szerződési záradék. Nom Ukko pohara.

Az „áldomás“ tiszteletreméltó öreg szó, az ősvallásnak' ereklyéje, jegecztöredéke a régi jó magyar lelkületnek. Régi tisztességére azonban kopott voltánál fogva bajos dolog ma már ráismerni. Megérdemli, hogy még egyszer elandalogjunk rajta.

A honfoglalás történetében a hegyaljai táborozásról olvassuk, hogy: azon helyen pogány szertartás szerint egy szerfelett kövér lovat leölvén, *nagy áldomást tőnek*.

A Nyírnek meghódoltatásáról írva vagyon, hogy ez hirül esvén a főhadiszálláson, igen nagy örömmel örvendezének és *ősi mód szerint v a gy áldomást tőnek*.

Tehát a mai *áldozat fogalma* van a régiségben az áldomás szó alatt értve. Az áldomás étel-, leginkább pedig italáldozat volt.

A nemzet *áldomásphara* talán még a vezérek korában került a lomtárba. A székelyeké tovább tartotta magát, s a

rabonbánoknál állott, s egyszersmind oly nagy szentségnek tartatott, hogy az utolsó rabonbánok ennek birtoka tisztességéért egymással véres harczot vívtak. Ika rabonbánnak a székely áldomás pohárhoz való ragaszkodása életébe került.

A magyar istenfélő, áldozatos nép volt, mely nem csupán ünnepeken vette elő az áldomás poharát, hanem szerződéseknél, adás-vevésnél, sőt a barátság és jóindulat kisebb, hétköznapi alkalmával is.

Nem is lett az *áldomás*-szó avulttá, sőt vallásos színezetét sem veszíté el egészen. A nép sem áldomás pohárral kezében, sem barátságos összejöveleivel nem iszik addig, míg az italt bevett szokás szerint *el nem áldotta*.

Fontos, sőt jogi szerepe volt az újabb időkig' az áldomás pohárnak a szerződéseknél, adásnál-vevésnél, melyre já embereiket meghívták, a tett helyen „az áldomás poharat“ előhozták, borral megtöltötték, az Istennek fölmutatták, s a köztudatban levő jót kívánó imádság után kiürítették.

Egy 1310-iki írás, mely Patakon szőlőeladási ügyben kelt, „bevett szokásnak“ mondja az áldomás-ivást, melylyel a vevő fél vala köteles.

1573. Miskolczon egy szőlő cseréjéről lévén szó, az okirat záradékában olvassuk: „Ezeknek *áldomás italán* voltak első főbíró Varga Demeter, *bor-áldó* Tanda Péter.“

1581. peres esetben találjuk följegyezve Második tanú, Dia Bálint, hiti után ezt vallotta: Az *áldomás-ital* lőtt Körtvélyest (Krasznahorka mellett) az bírák és polgárok előtt; ott volt mind az 2 fél, Kelemen Imre és Balás Miklós, és Kelemen Imre *leértére én mutattam fél az Urkon pohár!* . . .

1592. Gömörmegyei esetben így záródik az igazságlevél: „Mellynek bizonyágára a *tudomány-pohárt* fölmutatták.“

1596. Rátkán: „Mi eskütt bírák és polgárok, ez két félnek igenlő akaratjokat megértettük volna ez szőlőnek eladásából és megvételeből, mi ennek *áldomását ivók Ukkon-poharát mutatta föl* Kis András. Ennek ellenzője senki sem volt... Az mi Hegyalja törvényünk és szokásunk azt tartja.“

1610. Szántó . . . „Nem ellenzette senki. *Áldomását is az mi városunknak szokása szerint* megadta ű maga.“

1612. Tályán. „Mely cserélt ültetés szőlőnek mi is felül

megnevezett bírák és polgárok *eleinknek régi élő szokások szerint áldomását is ittuk*, melynek áldomását éppen István diák ő kegyelme adta meg .. . *Ukkon pohár fölmutató* volt ő maga István diák.“

1623. Tályán . . . „Mely vallástételeknek nagyobb bizonyosságára mi is felül megnevezett bírák és esküttek *eleinknek régi élő törvények szerint áldomását is ittuk* ... *Az Ukkon-pohár fölmutató* volt lizskai Kantuk J.“

1665. Füzéren (Abauj) egy ortvány föld eladása „mind az *áldomással*, mind a *kötő-pohárral*“ erősítettik.

Az áldozatok őskorára vezethető vissza a marha- és ló-eladásnál inni szokott áldomás régisége is. Werbőczy körülbelül velünk tart, midőn mondja ... De ha az orv azt mondandja, hogy . . . vette és szavatosát nem adhatja vagy gazdáját vagy pedig mást, „*ki a vételnek áldomását szokás szerint megáldotta*,“ elé nem hozhatja és elé nem állíthatja . . .

Az adó-vevő embereknek megvolt a maguk *Ukkon-* (Ukon-, Urkon-) *pohara, bizonyság-, tudomány- és kötőpohara*, az asszonyok kezében pedig ott látjuk a „Boldogasszony-poharát,“ melyet avatás után áld el Szeged vidékén a család asszonynepe, kiket ilyenkor talán még az őskori áldozatok hagyományá ösztönöz az összejövételre.

Tehát a Nagyasszony-pohara még megvagyon; de hogy a sok példában fölmutatott *Ukkon-pohár* nem Ukko pohara, hanem csak a *bizonyság, tudomás kötőpohara*, abban többé nem lehetünk ingadozók. Mi a betelepített városok gyakorlatának átadtuk az áldomás szokását, ők a pohárnak adtak nevet: a német „Urkunde“ (okirat-) szót nem csupán magyarra fordítván, hanem az *Ukon-* *Ukkony-* és *Uriony-szavakban* magyarosítván is. Révész Imrének van igaza, ámbár az utolsó szó a Himfalvyé volt.

Ház-építés áldomással záródik be. A felül elköszöntött, kiürített és ledobott pohárnak azonban épnek kell maradnia: az eltörés rossz előjel. Minden munkást szakmájának elvégzése áldomás illet, mely mindig istenes megemlékezés és jókívánság kifejezése mellett ejtetik meg.

A magyar mód fölött áldomásozó nép. A ősvallásból ez

a legáltalánosabb gyakorlati szokása,----- de kifogástalan keresztény alakban, Ukkó emlékezete nélkül.

Ős szokás a libáció is: az ivás előtti kiloccsantás. A nép gyakorolja; de természetesen már nem tudja a gyakorlat valódi okát.

A nép teszi; de természetesen nem tudja, hogy ős-szer-tartás szerint jár el. Ím egy palócz példa:

„— Miért loccsantanak ki a kulacsból, mikor megki-nálják az embert?

— Tiszteletnek tartják azt, meg becsöletesnek, úgy hal-lottam világeletembe, — felelt a vén palócz. Ha oda kénállya az ember másnak a palaczkot a kocsmába, akkor mongya: „Isten álgya meg!“ — mikor *kiloccsantya*. Má nekem, ha kéri valaki a kossót, mikor vizet iszok, úgy illik, hogy előbb kiöntök belőle. Ha ki nem öntök, aszongyák: „De na' szá-már vagy, ki se öntöttél!“ Mingyá jobban esik az ital, ha kiöntönek belőle.“ (*Türk Frigyes gyűjtése.*)

4. A Nap és Hold babonáiban.

Minden a jegyire nő. A csillagok félelmetesek. Gyermek-napáttf. A palócz naptisztelete. Vélt jelvényei. Személyesítései. Napkelte előtt. Napnyugta után. Asszony-tilalom. Leány-bűnhődés. Csillag- és nap jóslat.

Az ember életszerencséje, fáradozásának sikere a csil-lagoktól függ. Csak az utóbbira kívánok egy-két példát említeni.

Eger-vidéki néphit szerint: „a répát a *Hal*-jegyben jó ültetni; akkor vastag, szálás lesz. Ha meg a *Rák*-ban vagy *Skorpióban* ültetik, akkor ágas-bogas lesz. Minden a jegyire nő.

A kerek ég alatt minden a jegyire nő. Már a hagymát meg a *Font*-ban jó ültetni; akkor lesz nagy feje“ (Türk Frigyes).

A csillagok félelmesek: A ki ujjával egy csillagra mu-tat s nem köpi le háromszor az ujját, annak az ujjá elpe-nészesedik. (Bácsm.)

„Ne számlálj csillagot, mert szömötyüd lesz“ (Há-romszék).

A ki a csillagokat vizsgálja, annak a kezére szemölcs lesz. (Csángó Hétfalu).

A régi napimádás maradványának látszik a veszprémmegyei „naphívó“ gyermek-mondóka:

„Süss föl, süss föl napocska! Kertek alatt báránka. Majd megfagy.

Kertek alatt tikok vannak, Mind megfannak.“ Szabolcsban *Túri Frigyes* barátom tapasztalata szerint a temetőbeli és útszéli keresztok ágain a *nap*, és hold rézképét láthatni.

A palóczokról már említettem, hogy *delelés-kor* úgy tartanak pihenőt, hogy arcczal a napnak fordulnak. Vagy miként tartják: „apáinkró’ maradt ránk, hogy a *minden jónak teremtő apját: a napot tiszteljük*, azé’ hát minden jóra való munkás arcczal fekszik a napnak.“

És *Pintér Sándor* a palóczház homlokzatán látható pyramis alakzatot (A) is a Nap, Napisten jelének tartja, a faluvégi pyramis alakú, kőből épült tömöroszlopot, melynek a világ négy tája felé tekintő oldalán fülkéje van, — szintén még ősinek vallja eredetében.

Jelvényének látszik a titokszerű, *kerék-dísz* is; a *keresztúton* körrel bezárt *bűvös kör*,

mely egyrészt a kincsek szellemét megjelenésre kényszeríti, másrészt pedig, miként már láttuk, a Rosszak ellen erős ótalom.

Figyelemre méltó némely vidéken a pokolvar népies gyógyításmódja. Ha az már megvan érve, egy tübe piros selyemszálal húz a tudós s a selymet *keresztbe* úgy húzza keresztül a pattanáson, hogy a szálak találkozása a seb közepére essék. Ezután hüvelyk ujjával a seb körül kört nyomkod. Tehát a négy küllőjű kerék gyógyító bűvös eszköz is.

A lepény hajdan napáldozati étel volt s *kerék*-alakja a Nap isteni tetszésének keresésére vihető vissza.

„Verje meg a Napisten“ mondja nagyobb haragjában a székelly.

Közmondásunk szerint: *Az alkonyodé nap fáradtak párt-*

fogója és „nem lehet két nap az égen;“ *többet ér egy nap, mint száz holdvilág.*

Szólásaink szerint a nap: *serken, fölkel, lemén, lenyugszik.* Este bemegy a földbe s ott pihen egész éjszaka.

Napkelté-nek és *nyugtá*-nak is meg vannak a maga babonái. A napfelkelte *előtt* merített víz gyógyító, más esetben bűvös hatású. E néphitben a *hajnal*-cultusnak jöhetünk nyomára.

Napnyugta *után* nem jó tejet kiadni a házból, mer' vírt ad a tehén. „Naplemente után szemetet kivinni nem szabad, mert a házban levők nem fognak tudni alunni (Szathmár m.) A lozsádi néphit szerint: megfájul a feje.

A Nap tisztelettel áll kapcsolkozásban azon néphit is, hogy az asszonymak nem lehet hajadon fővel a Nap előtt, ki a házasság jó szelleme, — megjelenni. „Ha egyszer az asszonyt felkontyolták, asszony lett belőle, többet nem szabad, hogy a *nap megsüsse* a fejét. Künn a fejrevalót mindig fenn kell tartani.“

A mese úgy fejt meg a leány férjhez nem menését, hogy rossz szokása volt a szemetet szembe önteni a nappal. A lozsádi néphitben pedig az él: „a nap felé seperni vítök.“

A hozzá való tekintést jutalmazza. Bácsmegyei néphit szerint: *piros* lesz a kukoricza, ha ültetés közben az ültető napba néz.

Sokat ad népünk a nap s csillagok időjósataira is.

„Esett hajnalra. A hogy kimegyek tennapelőtt este, felnézek az égre: látom, ho' *sűrű a csillag.* „No, mondok, hogy bemegyek, esseü lesz harmannapra.“ Aszongya Kátyli Naezi (városi ember):

— Tuggya is maga.

— Jobban tudom, min' maga. Maga nem tuggya a csillagok járását, de én tudom . . . En csak a csillagot nézem. Ha sok apró csillag van: harmannapra esseü lesz“ (Türk Frigyes gyűjtéséből).

„Ha a csillagok nagyon „futosnak“ az égen, akkő szel várhatónk,“ tartják a Mátrában.

„Ha a nap tisztába halad el, másnap szép üdőt várhaccz, de ha felhőbe halad el, esső lessz. Ha nap-haladat

ha nyugtával felhők veszik körül a napot (de Tiszta nem veres színben);

időre ha a nap nyugtával visszapillant és éjszakai ve-
mutat rés, délen pedig fekete felhők veszik körül
(tisza, de hideg téli időt várhatunk).

De nem csupán az időt kormányozza a Nap; hanem a természetet is.

„*Szén' György ösztöt, Szén Mihály vetkeztet.** tartja a palóc (Türk Frigyes gy.), mit a napcultus némi töredékénél kevesebbre nem becsülhetünk.

*

Az új és telt hold tisztelete. Mit jó új holdkor és mit holdtöltekor tenni?

Hold mint időjós. Hetes szám. Az elemek babonái. Vízi villám.

A régi hold-imádás nem kevés nyomaira akadunk még ma is a népnél. Az új hold, mint *új király* köszöntetik és a néphit úgy tudja, hogy némely „ráolvasónál“ *le kell térdepelnünk* előtte.

Érdekes a *Csillagmesék* írójának szabolcsi tapasztalata: „Fölbukkant az erdő mögül a telt hold és ezüst fénynyel öntötte el a tanyai ispán-lakot. Egyszerre az istálló fejér oldalán egy emberi alak támad, akár egy szobor s merőn néz a holdba. Elhallgattunk és érdeklél figyeltük a tünetmenyt vagy egy negyed óráig. Kíváncsiak lettünk, csöndben megkerültük a gyanús alakot. Nézzük, hát látjuk, hogy az urasági csordás áll ott, levett kalappal és a hold felé fordulva suttog, mintha imádkoznék.

Ez a pásztoember imádkozott a Holdhoz.

Kíméletesen huzódtunk vissza, hogy ne zavarjuk áhítátát és eszembe jutottak Jókainak szavai: „midőn a pásztoember nyári éjszakákon át a fűbe elfekve az ég csillagait nézi, az a titkos ösztön, mely őt virasztani kényszeríti, nem a hajdani csillagimádás maradványösztone-e még lelkében?...“

Bizony, kimondhatjuk, hogy népünk egyik kezével mindig áldozgat úgy lopvást ösisteneinek, — a csillagoknak. Élete folyásában, mindennapi munkájában oly szívósan, annyi hittel ragaszkodik e nemű hagyományaihoz, hogy babonás ragaszkodása egész „*vallásos félelem*“ (Türk Frigyes).

A Hold-cultus tekintetében még mindig elég erősnek mondható az őс hagyomány. így a palócz úgy tudja hogy:
Új hold péntekjén jó haját nyiradni akkor sűrűén nő.

Vetni, ültetni holdtöltekor jó.

Meszelni holdfogytán jó; mert akkor kivesz a házból holmi bogár. Giliszta ellen bevenni ekkor jó. “ (Egervidék. Türk Frigyes).

És ugyanezen vidéknek is hagyománya: *Mikor az Újságot először meglátod, hajolj meg előtte: szerencsét hoz.*

A szathmármegyei néphit szerint: a ki újholdkor pénzt tart a markában, annak egész hónapban lesz pénze.

Újholdkor jó haját, körmöt vágni, akkor gyorsan és széppennő. A ki holdujuláskor születik, nagyon kövér lesz. (Bácsm.)

A zágoni-i asszonyok sem meszelnek újság-ra.

Újságra itt nem veteményeznek; mert a vetemény csak levelében fejlődnek. A viola újságra vetve teljetlen marad.

Újhold péntekjén fésülködni nem szabad, mert az ember megnémül, vágja haja elhull.

A tyúkot újhold péntekén vagy vásáros napon kell megültetni, hogy jól költsön.

Ha a csirke újságra kelt ki, jó tojóvá válik.

Fát, virágot oltani, gabonát vetni újságra kell.

Disznót újságra ölni nem jó, mert húsa hamar megnyüvesedik. (Zágon.)

Ugyan itt tartják, hogy holdváltozáskor nem szabad vágni épület- vagy szerszámfát, mert az szúrágott lesz.

A bácsmegyeiek úgy tudják, hogy: tavaszkor akkor legtanácsosabb ültetni vagy vetni, a midőn a hold a föld alatt van.

Sok vidéken figyelemmel vannak a gazdasszonyok reá, hogy úgy ültessék meg a tyúkot, hogy a költés újholdra essék; a hogy a hold növekszik, úgy fognak a kis csirkék is növekedni. (Szathm.)

Lozsád népe a következőkben vall a hold időleges hatására: „Ha újságra malacozik a kocza, akkor agyari nőnek a malacznak, miket le kell vágni.

Ha újságon malacozik a kocza, eldöglenek a malaczkok.

Újságon nem jó veteményezni, mert csak virágzik, de nem terem, s a ki virágot vet, az nem lesz csokros, hanem teljetlen.

Ha fát vág, akkor a szú beleáll, s mind megeszi. Újságba meszelni nem jó, mert . . .

„A ki holdtöltekor születik, a hetedik éven túl nem viszi. (Csurgó.)

Ha a hold tiszta, *jó idő* lesz.

Ha nagyon sárgán látszik, eső lesz.

Ha a hold télen felhőkkel van borítva, hideg, időt jelent.

Ha újhoid harmadik vagy negyedik napján a holdsugarak el vannak estétedve, *esőt* várjunk.

Ha a holdudvar tűzveres, — *hideget* és *nagy esőt* mutat.

Ugyanez várható, ha holdtöltekor feketeség látszik rajta, vagy ha karikák veszik körüli.

A népbabona előtt az *újhoidnak* van nagy kelete és a *hold tötté*-nek. Tőle szármázik a *hetes szám* hitregés volta is.

Az elemek: tűz, víz, levegő cultusának hagyományai tekintetében az eddig mondottakra legyen elég rámutatni addig is, míg gyűjteményünk teljesebbé válhatik. Szébbnél-szebb mythoszi virágokat szedegethetünk még össze a népelet mezején.

Ilyen például a *Vizi villám*.

„Egy recski kódus há't nálunk. Felbeszéletünk sokáig. A' monta, hogy *kisirtet* nincs. Mer mikor az Isten az embert agyagbú teremtette, belelehelt; oszt az a *szelelet*, ha meghal az ember, visszamegy az Istenbe, a honnan gyűtt; az többet ide a földre vissza nem gyűhet. De *bibályosók*, azok vannak. Csak azt csudálom én, ho' tud elvátozni hun kutyájé, hun macskájé, hun kecskájé! . . Me' van *vízivillám*. Mikor legénkoromba éczaka a Kisasszon-temetőbe a lovat kicsaptam, oszt mebbéklyóztam: fé tizenkettőkor mindé' hazagyűtt, mer — vízivillámot látott. Efé után 1 órátú megint memmaratt. Meg mikor a Hajdúhegy vőgyin, a lábába legeltettünk, ott se maradt meg a ló éfékor a — vízivillámtú. (*Türk Fr. gy.*)

*

Fáradt ujjam közül kiesik a toll, s remegő kézzel teszem nem remekbe készült munkámat a hazaszeretet oltárára, melynek szent tüze fog hű őrzőket találni az új évezredben is!

JEGYZET

¹ *Eduard Sayow*: L'histoire des Hongrois pag. 116.

² Ezen szellemben indultak meg az első mythologiai tanulmányok, vagy csak fejezetek *otrokóesi Forte Ferencz*tol (*Origines Hungariae* 1693.), *Cornides Dánieltől* (1791: *Commentatio de religione veterum Hungarorum*), *Hornit Jánostól* (1817: A régi magyarok vallásbeli és erkölcsi állapotokról), *Kis Bálinttól* (1839: Magyar régiségek), *Bizoni Károlytól* (1845: Magyarok ázsiai emléke), *Jemey Jánostól* (1844—5: Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett), *Kállay Ferencz*tol (A pogány magyarok vallása 1861), melyeket több-kevesebb méltánnyalással említ a magyar írók történetkönyve.

A magy. tud. Akadémia ez évi első ülésén e tárgyban *Katona Lajos dr.* ismert írónk, mint vendég „A magyar Mythologia irodalma“ czimen figyelmet keltett értekezést olvasott föl, melyben szigorú kritikával, nem fukarkodva az elismeréssel sem, — foglalkozik főleg *Horváth István*, *Comides*, *Kállay Ferencz* és *Ipolyi Arnold* munkásságával, melyet a mythologia kérdésének fejtegetése körül kifejtettek. *Ethn. Vili.* 54. 1.

³ M. Myth. „Előszó“XII. 1.

⁴ Csengery főbb kifogásai *Ipolyi* „Magyar Mythologia*“ című munkája ellen kivonatosan a következők:

„*Ipolyi* úr munkájában folyvást hivatkozik a gyűjteményében levő mesékre, mondákra s egyéb efféle adatokra. Miért neip sietett azokat mindenek előtt közrebocsátani? . . . Ha ezt teszi, nemcsak magának több ideje marad azoknak egybevetésére: hanem más írók figyelmét is e tárgyra fordítván, némi buzgóságot sikerül vala éleszteni hasonló gyűjtések iránt; az előszavakban és kritikákban talán eszmecsere is fogott támadni, ami előkészítette volna utóbbi nagyobb munkájának mind megérthetőségét, mind kelendőségét” (*Csengery*: *Tanulmányok és jellemrajzok* I. 19. 1.)

„*Ipolyi* úr, — mondja alább — azon meglepő állítással lép föl mindjárt munkája kezdetén: hogy *népünk*nél még *maiglan* majdnem minden a régi *kerékvágásban* van: hogy szokásai, öltözete, eledele (? lótej), gondolkodása, természeti világnézlete még nagyobbára legalább, a régi, amint volt századok előtt. S e szempontból aztán minden népies szokásban, mesében stb., ami *népünk* között él jelenleg, mind magyar, ős mythologiai nyomokat lát még akkor is, ha a közöttünk és körülöttünk lakó népeknél ama közmondásokat, szokásokat, meséket mind föltaaljuk.

Mennyire kritikiatlan ez eljárás, úgy hiszem első tekintetre föltetszik mindenkinek, aki némi jártassággal bír a történetekben. Az elvet,

mely Grimm nyomozásaiban oly termékenynek mutatkozott, mindjárt munkája kezdetén túlságig viszi szerzőnk, ami aztán szükeégekpen kép telenségre vezet.” (U. o. 20. 1.)

„Részemről — úgymond hosszas közbevetés után folytatólag — anyyira szembetűnőnek tartom ez állítás képtelenségét, hogy czáfolásávi sem foglalkoznám, ha Ipolyi úr munkájának nagy része e valótlan tételre nem volna építve: ha péld. az ős magyar istenfogalmat mindazon szó lásformákból, melléknevekből ném állítaná össze, melyeket a magyar jelenleg az istenségre ruház. így péld. az „egy élő Isten” kifejezésről, mely alkalmasint a keresztény hitformával csúsztott nyelvünkbe, kövvetkeztet a magyar ős monotheismusra, — mennyire helyesen, majd meglátjuk.

Meglehet, mint fönnebb is mondám, hogy a kifejezésekben, szó lásformákban, melyek a nép között e részben divatoznak, van egy és más, amely még régi világnézetünk maradványa, ezt azonban szoros kritika útján állapíthatni meg, amit Ipolyi úr, tágalapú kiindulási pontjánál fogva, meg sem igen kísért. Elfogad majd mindent vizsgálatlanúl, s kövvetkez tetésüket von abból, amit vizsgálat nélkül elfogadott.” (U. o. 24. 1.)

„Ki fogja mondani, kérdezi Csongery másutt, hogy Ipolyi úr he lyesen cselekvők, midőn összezavarta a magyar mythológiában mindazon elemeket, midőn, úgyszólva, nem is akar elismerni európai, idegen befolyást, azon, hiúságunknak hízelgő állítással igazolván nézetét, miszerint: „a magyarság oly erélylyel nyilatkozott e téren, melyet hazánknak neve zünk, hogy gyakran nemzetünk fogadtatá el nyelvét, szokását atb. a köz tünk lakó népiségekkel.” (U. o. 31. 1.)

„*Ipolyi úr* nem is akar különböztetni s úgy bánik a nép közt talált mesékkel, mondákkal, szokásokkal, mint a közmondásokkal. A közmon dásokat kivonatban egybeállítja, minden tárgyról összeszedi például mindazokat, a melyekben előfordul az „isten-név” és így szól: íme ezen meg ezen tulajdonokat köti össze az ős magyar mythologia az istenség fogalmával, keveset törődve azzal, hogy az idézett kifejezések közt nem egy van, amely minden népnél általános, ami kölcsönzött, sőt épen ke resztény.” (U. o. 33. 1.)

„S amint egybezavarja, — mondja a többi közt — műve a magyar és idegen elemeket: szintoly kevés érzéket tanúsít az *ősi-nek, eredetűnek*. kiismerésében, szemközt azzal, ami későbbi származású, s nem a nép-képzélet alkotása. (U. o. 37. 1.)

„*Ipolyi úr* azonban csak az európai hitkörök, mondák, mesék be folyását vonja kétségbe: az ázsiai mythosokat oly szoros összeköttetés ben látja az *általa úgynevezett, magyar mythológiával*, hogy azon hitkörök befolyásával minden lépten-nyomon találkozunk.” (U. o. 39. 1.)

„Amily kevésbé hajlandó a körülöttünk fekvő népek befolyását elismerni, kikkel ezer év óta élünk együtt: annyira elragadja őt mylhos alkotási heve ázsiai párhuzamaiban, úgy hogy sokszor, úgyszólván sem miből torointi a magyar mythoszt, a keleti mythosok képére és hason-

latosságára, azon elmélet szerint, így s így van ennél vagy amannál a keleti népnél, tehát így kell lenni nálunk is.

S ugyan e párhuzamok néha meg ellenkező túlságba is ragadják. A Toldy-monda eredetiségét, azt hiszem, kézzel foghatólag megmutatta báró Kemény Zsigmond. *Ipolyi* úr addig keresi a hasonlatokat minden világrész hősmondáiból, míg végre a magyar hősről minden saját, magyar népies színt, a történeti monda minden egyéni vonásait eltörölve, az ó-kor kalandor hősenek, egy Heraklesz, Rustem stb. tipikus alakjában tűnik föl. (U. o. 42. 1.)

„A hasonlítás törvényei azt parancsolják, miszerint valamely nyelvi először is azzal hasonlítsunk Össze, a melynek rokonsága előttünk nem csupán az anyag, hanem az alak tekintetében is bizonyos. A rokon nyelvek vizsgálata nélkül egy nyelv szógyökeiről sem lehet beszélni.

S *Ipolyi* úr mythologia rendszere nagy részint az ellenkező nyelvészkedésen alapszik. Majd egy indógerman, majd egy sémi nyelvben koresei egyik és másik szó gyökerét: az ural-ajtai nyelvekhez nyelvészeti párhuzamaiban, fölvilágosításaiban csak igen ritkán, mondhatni kivételesen folyamodik. Megesik, hogy a hol egy rokon hangzású és értelmű szó valamely altjai nyelvből, más által figyelmeztetve, megüti fülét, azt legfőlebb jegyzetben említi meg, míg a munka szövegében más, nem rokon nyelvcsalád köréből igyekszik kiokoskodni egy vagy más összavunk értelmét. Jegyzetében olvassuk, hogy *Reguly* figyelmeztette őt, miszerint a cseremis nyelvben *esta* — csinálót, tere intőt jelent. Amit az *isten-* név magyarázatánál látunk, ugyanazt tapasztaljuk péld. a *táltos-* név fejtegetésében, melyet a hindu *tat* (= *az, amaz atya*) gyökből származtat, amit aztán rokonságba hoz az egyiptomi *Tóth-tal*, sőt *Phtah* istennel és a kaidéi *Thaute-v&l* stb. Szükség volt-e e név jelentésének keresése végett Indiába mennie *Ipolyi* urnák, midőn például Hunfalvy fejtegetéseiből tudjuk, hogy a finn nyelvben *taitaa* — *tudni-t* jelent, s *taitaja* annyi mint *tató*, *tátos*, melyet a különböző nyelvjárás majd *táios-nak*, majd *táltos-nak* ejthet, mi e szerint tudóst jelent? *Ipolyi* úr ezt nem tudván, miután előbb idegen nyelvek körében kereste e szó jelentését, utóbb maga is mintegy kétkedve eljárása helyességén, azon ingatagságnál s idestova kapkodásánál fogva, mely általában jellemzi nyelvészkedését, azon hibába esett, mely a rokon nyelvek nem tudása miatt szinte kikerülhetetlen, hogy a mi nyelvünk módja szerint elemez kölcsönvett szokat; s a *tdtos-* nevet még a magyar *szájtátó-vs* (tát, tátó = dóre) is igyekszik magyarázni. Így a *tatár-* név magyarázatával, melyet a magyar *tatar* (honnan: *tatarozni*) névből származtat, mennyire helyesen, meglátjuk alább. Legyen elég ez egy-két példa sok helyott. Ha szerzőnk minden szóelemzését bonczolni akarnók, hasonló vastagsági! könyvet kellene írni. (U. o. 58. 1.)

„Valamely szó gyökereiről csak a rokon nyelvek vizsgálata után mondhatunk helyes ítéletet . . . Ügyelt-e *Ipolyi* úr e törvényekre szószármaztatásaiban? Megfelel-e például az etymologia törvényeinek, ha szerzőnk az „*Ördög*”-név utolsó szótagját a szanszkrit *dev-ből* származ-

tatja s hogy a rokon hangzást kihozza, az „idegen” névből előbb *magyar többest* képez s e többest veszi aztán egyes jelentéssel (devek = dök = dög)? E kérdések eldöntését nyelvtudósainkra hagyom.

És csak némi általánosságokra figyelmeztetem ismét Ipolyi urat, melyek úgy hiszem minden történetnyomozó által Szemmel tartandók, aki a nyelvtudomány fáklyájával keres világot, a hol egyéb történeti nyomok az őskor szürkületében elvesznek szemeink elől.

Mindenek előtt föltűnt előttem, hogy amint munkája kezdetén fölláltta Ipolyi úr ama képtelen állítást, miszerint a magyar világnézet egy egészen új hit és polgárosodás fölvételével, ezredéves su lódás és idegen elemekkel való érintkezés mellett sem változott mind e mai napig: úgy a magyar nyelvre nézve sem akar európai kölcsönzéseket elismerni; valahányszor oly szóra akad, mely például a szláv nyelvekben egészen föltalálható, tagadja a kölcsönzést s vagy valamely rokon hangzású ázsiai gyökszóra, vßgy — a hol iiyesre nem talál, — egyszerűen az de *nyelvre* utal. így *A pokol- és a nyavalya* származtatásaiban.

Másik hibája Ipolyi úr nyelvészetének, hogy többször az idegen nyelvek teljes ismerete nélkül nyelvészkedik, egyes szavak, szótagok pusztá hangzása után indulva s keveset törődve azzal, hogy ugyanegy hangzású szó különböző eredettel és értelemmel bírhat különböző nyelvekben.“ (U. o. 61. 1.)

„Ipolyi úr az összes keleti nyelvek egyes szavaiból építi föl mythologiai rendszerét. Így látjuk ugyanazon vallás papjait majd tibeti (*bonczok*, lásd *garabonczok*), majd zsidó (rabbi) néven nevezni el, mely utóbbi meg egy perzsa szóval párosul, hogy Ipolyi úr szerint *robonbán* legyen.“ (U. o. 63. 1.)

«Szerzőnk a *tatár-név* gyökét majd a „tat“ myth őszí névből származtatja, s tehát a szánszkritből — mely név már a *tátos-név* magyarázatánál szerepelt nála: majd tafar-tájszónkkal hozza összeköttetésbe, mi rossz, rongyos, hitvány, alávaló embert jelent. Innen *tatarozni* = megfoltozgatni. S mind a mellett, hogy ilyen megvetést fejez ki e szó, azt hiszi szerző: „hogy világosan kivehető óriási tulajdonokra vihetők vissza e szó maiglan fentartott értelemi.“ S mivel igazolja ezt? A szokásos szólásformákkal: *vigyen el a tatár* stb. Ha meggondoljuk, hogy hasonló szólásformák vitték rá szerzöt, miszerint a *nyavalya*-ból, *fené-böi*, *ocsmány*-ből is mythologiai fogalmakat csináljon, ezen nem csodálkozom. Minden áron magyar Mythológiát akart alkotni. De csodálom, hogy nyelvtani hozzá vetéseiből történeti következtetéseket is von.“ (U. o. 66. 1.)

„Idézhetnék több hasonló adatot is Ipolyi úr művéből. Azonban ezen adatok közöl néhány úgy is előfordul, ha majd részleteire térvén, vizsgálni fogom, mi tehát Ipolyi úr szerint a magyar mythologia.

Akkor az is még inkább ki fog derülni, hogy szerzőnk nem helyesen cselekvök, ha a németek példáját követve, valamint mythologiai párhuzamaiban, úgy származtatásaiban is többnyire a szánszkrit népet vette kiindulási pontjául. Szintoly tévedés, mint Otrókócsié és másoké,

kik a zsidó nyelvből indultak ki őstörténeti nyomozásaikban, amit Ipolyi úr több helyen kárhoztat A német nyelvet rokonsági kapcsok fűzik a szanszkrithez s e rokonság nem csak a nyelv idomában, hanem anyagában is minduntalan föltűnt. Kétségtelenül a mi nyelvünkben is vannak indogerman szavak, a szanszkrit tanulmányok ennél fogva hasznosak ránk nézve is. Hasznosak e nyelv rendkívüli tökélyeinél fogva is. Mindenek előtt kell azonban művelnünk a rokonabb uralaltaji nyelveket így egészíti ki egyik irodalom a másikat, a nyelvészet a nyomozó történetírást.

Azt hiszem, a mondottakból is eléggé kitetszik, hogy Ipolyi urnak kétségtelen érdemei vannak a magyar mythologiai nyomok gyűjtésében; de kitetszik egyszersmind, hogy ez adatok egybeállításában nem járt el azon kritikával, melyet a nyomozó történetírótól várhatnánk.

Ebből következik, hogy ingatagnak kell lennie azon épületnek, mely a kritikátlanul egybehordott anyagokon, ily tágalapú mythologiai párhuzamokon és oly helytelen nyelvészkedésen alapszik.* (U. o. 68.)

Eddig Csengery, ki jól tette, hogy ámbár ígérete ellenére, czikk-sorozata folytatásában egészen tárgyilagos volt és minden való vagy lát-szólagos személyeskedés nélkül vitatá meg ellentétes módszerét.

⁵ *Dr. Dudek János*: a kereszt, vallás apológiája. Budapest 1893. 23G—239. I.)

⁶ Az ugor-ág Norris szerint a magyar és ostyák, a permi, szfirjén és cseremisiz nyelveket s más kisebb volgai törzsek nyelveit foglalja magában (L. Csengery i. m. 194). Ezen állítás mellett bizonyítanak a hármas nyelvű perzsa-ékiratok szkitha szövegének egyes szavai (L. alább Túrán és a szkíták nemzetisége ez. cikket).

⁷ *Négyessy László* tr. egyetemi tanár úr szíves sorai után.

⁸ Hunfalvytól átvett állítás, melynek a látszó oka abban nyilvánul, hogy tender-szavunk török kölcsönzés. Valószínűbb is, hogy csupán az ugor „saras,” „saris” -szót száritotta le a török „tengiz” a gyakorlat teréről.

⁹ Magyarúl	Vogokúl	Finnül
szem	szem	szilme
fej	pänk	pää (olv. pe)
torok	tor, tur	kurkku
kéz	két	keszi
hón (al)	khanél, khalna	kain (alo)
váll	vaien, väyèn	olka
szív	szim	szüden
máj	majt	maksza
velő	walem	üdin
vér	wuir	veri.

¹⁰ „Saras” „saris” a vogulok, ostyákok, permiék, szürjének nyelvében a tenyér-fogalom hordozója. A magyar *Sár*-név nem azonos-e vele? Annyi bizonyos, hogy *soar* a régi nyelvben tavat, kiterjedtebb álló vizet jelentett.

¹¹ *Hunfalvy*: Sur rantiqité des Hongrois. Compte-rendu du congrés international d'anthropologie et d'archeologie préhistorique«. I. 591—8.

¹² *Bálint Gábor* a többszörös ázsiai utazásairól és nyelv vári atairól ismeretes tudósnk a *tamul nyelvet* úgy mutatja be, mint „a turáni nyelvek szanszkrit-ját.”

Azt vallja, hogy nemzetünk a közép és éjszaki Turánságban, mint külön egyediségü népség áll, s hogy ekkép nyelvünk édes-testvéri rokonságban nincs sem a Közép-Turánság főbb nyelveivel (mint Japán, Mandsu, Mongol és Tatár), sem a Turánság éjszakra szorított asteroid-jainak, a Suomi vagy Finn-féle népecskéknek kétes minőségü nyelveivel.

Caldwell püspök azonban a dél-indiai nyelveket az éjszaki Turánsággal általánosságban összehasonlító nyelvtenában (Comparative Grammar of the Dravidian Languages) rámutatott, hogy ama nyelvek az éjszaki Turánságban a nyelvünkkel együvé osztályozott nyelvek rendébe somzhatók. Ha én turáni fajú nem volnék, úgymond, s gyermekkorom óta nem sóvárgok vala az eredetünket takaró sűrű homály mögé jutni, meglehet beértem volna a rokonság amaz általánosságban való kimutatásával s nem törődtem volna azzal, hogy a magyar nemzet által fizetett, tehát hivatalos nyelvészei miként igyekeznek a Turánság legelferdültebb nyelveckéire alapítani egyoldalú tanaikat. Minthogy azonban turáni fajú vagyok, s a dél-indiai nyelvek tanulmányozása arról győzött meg, hogy amaz általánosságban reá mutatott rokonságot határozottabb és meggyőzőbb alakban kell a nemzet tudomására hozni: azért küldém be 1887-ben Beirut városából az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványai számára kilencz évi tanulmányozgatásom rövid kivonatát ily czim alatt („A Tamul nyelv a Turáni Nyelvek Sanscrit-ja”). Természetesen a tamul nyelvet nem azért neveztem sanscrit-nak, mintha az oly bonyolult és nehéz volna, mint a sanscrit, hanem azért, mert valamint ez a legrégebb irodalmú nyelv az árya nyelvekre nézve: *épen úgy a tamul nyelv a turániakra nézve, ezek közzé nem számítván sem a Kínai-féle egyszótagu nyelveket, noha több ősi szó közös a kínai, tamul és magyar nyelvben, sem a szó közepébe ékelő Malay-féle nyelveket, sem a turáni alapú, de igen-igen korán sérai-árya logikára tért Sumir-Akkadi csoportot.*

Mivel pedig a tamul nyelv a szorosabb értelemben vett Turánságban a legrégebb írott okmány, nem következik-e abból, hogy nyelvünk vizsgálásánál még akkor is első sorban volna tekintetbe veendő, ha az nyelvünkhöz nem is állana közelebb, mint a Turánság többi ágaihoz? Mert ugyan mi bizonyít a nyelvészeti összevetéseknél, mintegy szembeállításoknál a józan ítélet szerint többet, az-e, ha nem tudom hány (Cseremis-Vogul doctor) igyekszik kimutatni, hogy pl. a magyar a, az (régen *ad*), *azon*, *i*, *e*, *ez*, *ez-en* stb. mutató elemek nyelvünkben csonkák, kopottak, minthogy azok az általuk eredetibbnék dekretált éjszaki nyelveckékben vagy *t* kezdetűek, vagy *az*, ha én kimutatom, hogy a Tamulok ősrégi, pálmalevelekre vashegyei írt szótáraiban, s vagy félszáz millió ember ajkán is a megfelelő alakok *a*, *adu*, *adan*, *i*, *idu*, *id-an* (id-en) stb.?! Nem

joggal mondhatja-e az elfogulatlan nyelvész, hogy keressék a doktor urak az 5 teljesebb alakjaik mását az árya germán-szláv nyelvekben?

De én ama kivonatka által nem csak arra kívántam figyelmeztetni a nemzet fiait, hogy a tamul nyelv a Turánság legrégebb írott okmánya, hanem arra is, hogy a Tamul-féle nyelvek magyar nyelvünkkel szorosabb Összefüggésben vannak, mint a hogy az idéztem műben látható, s hogy ezen szorosabb összefüggésnek igazolását a körülmények engedtével a nemzet, s ha kell, a külföld elé is merem terjeszteni.

Már most lássuk, mit tartalmaz, s mire céloz két részből álló tanulmányom.

Az első vagy nyelvtani részben igyekeztem kevés segédeszközeimhez képest kimutatni, hogy az alább rámutatott ősi hazától idáig, s még itt e hazában is tartott különféle érintkezések által kimagyarázható különretek nélkül tekintett magyar nyelv hangtanilag, alaktanilag és szókötésileg is az Összes éjszaki Turánság nyelvei közül *legközelebb áll a dél-indiai Turánság alább ismertetett 12 testvéryelvéhez*, és ezek között a minden tekintethen óriásilag kimagasló, régi és gazdag irodalmú tamul nyelvhez, a mely kitűnő tekintélyek, mint: Rev. P. Percival, Rev. W. Taylor, Dr. Caldwell püspök, Dr. Rev. G. U. Pope és több mások ítélete Szerint minden tekintetben kiállja a versenyt magával a Sanscrit nyelvvel.

Rogy régi nyelvünkben birtogragozás nem volt, mutatja *a)* az, hogy én, te, Ó a birtokragos szó előtt ragtalan áll (az én ajjám), *b)*, a székey nyelvjárás szerint: miénk mellett, münk-ó járja, s a megszólításnál „édes anya! (s nem édes anyám), édes apa (s nem édes apám)” stb.

Általában szomorú jelenség, midőn a turáni embert nem turáni ember akarja tanítani arra, a mit ő maga sem ismer. Valamint szomorú tény az is, hogy mi igazi turáni nép létünkre kapkodunk arab, perzsa, sőt sanscrit, tehát csupa idegen fajú régibb nyelvek után (nem is említve az éjszaki Turánság semmit mondó nyelvecskéit), holott a mi még ma is élő sanscritunkról, a tamulról, ha gróf Széchenyi Béla úr nem áldoz, valószínűleg ma sem tudnánk többet, mint a mi a M. Nyelvtudományi Közlemények egyik régibb füzetében van, a mely szerint a Tamulok nyelve nincs nyelvünkkel rokonságban.

A mű 2-ik vagy szótári részében a számos, nem csak kiszaggatott *gyökök, hanem törzsek, ágak és képzetek azonosságából, a mi a rokonságnak mintegy folytonosságát mutatja, láthatni, hogy a tamul nyelv oly gyökök és képzeteknél ad kézzelfogható magyarázatot, a melyet az éjszaki Turánság nyelvei még kerékbe törő vallas után sem adhatnak; mert hiába, a mandsuk szótárát nem lehet a szere veszett tunguz nyelvből kifejteni, a mongolokét sem az általuk félnyelvűnek nevezett bubátokéből, pedig ezek testvéryelvek, sőt ez utóbbi nyelvjárás. Vagy mit lehetne arról tartani, a ki a görög nyelvet az albánból, s a sanseritot az aghán nyelvből akarná kifejteni és tudós alapra fektetni, minthogy rokonok, s a számnevekben még jobban, mint a magyar az éjszaki nyelvecskékre nézve?

A Tamul-féle nyelvek nem ismerése miatt van is, hogy az évek előtt hevenyében Összeállítottam „Magyar-Mongol Párhuzamában tett összevetések egy része ma nem állhat meg. Nagy baj a nyelvészetre nézve, hogy nem betűszámтан az, a mi szerintem azt teszi, hogy még ugyanazon egy nyelvben sem lehet valamely betűre nézve kivétel nélküli szabályt föállítani. Ki merné például azt állítani, hogy a magyar gy nyelvhang a d-nek lágyulása, a mint a gyémánt (Diamant) idegen szón kívül, az eredetibb székely va-d-nak-ból lett vágnak bizonyítja, mikor látjuk, hogy Georgius-bói György lett, e mi több, még jó-ból is győ lehet? Épen ezért, a mily téves a túlságos csűrés-csavarás, épen oly hibás eljárás a csupán hason hangzaton való lovogolás. De vakmerő eljárásnak tartom új gyököt csinálni, s azt mint tényleg létezőt mutatni.

Én a szótári részben a magyar nyelv összes szókincsét a gombalakok kivételével szemügyre vettem azért, mert annak jó része finn kaptára üthető nem lévén, kölcsönnek tartatik, s azután levonnak belőle nemzeti mi voltunk, sőt múltunkra nézve is olyan következtetéseket, hogy csakugyan méltó a Cseremis (= rothadt) nézve az a magyar, a ki azokat olvasva, ülőhelyében képes maradni.

Annak megítélésére, hogy valamely szó a Tamul-féle nyelvekben sanscrit-e vagy turáni, tekintetbe kell venni a Sanscrit nyelvnek éjszaki társait, nevezetesen a hangtanilag és szótárilag igen közel álló szláv nyelveket, de tekintetbe kell venni az éjszaki Turánság olyan nyelveit is, a melyekről inkább föltehető, hogy arya befolyástól mentek, mint a mandsu s részben a mongol nyelv.

A magyar szókincsnél hasonlóképen nem téveszthetők szem elől a szláv nyelvek, nem a Szlávok hánytorgatott műveltségénél fogva, mert bizony az egyenes hajú mongolság még ma is mint ember minden tudomány nélkül magasabban áll, mint a csupa csudákban hívő szlávtság nagy zöme, hanem azért kell tekintetbe venni, mert régóta élünk együtt kereszteződve kölcsönösen. Azonban a magyar nyelvénél is áll azon tétel, hogy nem mind szláv, a mit annak tartanak, mert a szláv nyelvekben nemcsak mongol-török-tatár szók szerepelnek, hanem hun-magyar szók is.

A mondottakból következik, hogy magyar-tamul összevetéseimben, a hol különösen indokolt volt, az összevetést támogattam a főbb közép-turáni nyelvekből, a mandsu, mongol a török-tatárból való példákkal is annyival inkább, mert nálunk mindkét hivatalos nyelvészpárt mongol-izonyban szenved, pedig hiába, mert azt mellőzni a magyar nyelvésznek nem lehet. Nem lehet azért, mert nyelvünkben oly elemek közösek a mandsu-mongol nyelveivel, a melyeket jó szemügyre venni épen történeti szempontból szükséges.

Midőn említett Magyar-Mongol Párhuzamom összehevenyésztem, saját költségemen adva azt ki, sokat nem láttam, a mit ma a Turánság ősokmánya, a tamul nyelv által tisztán látok. Akkor a raongol-mandsu nyelvekben és nyelvünkben azonos szokat közös turáni kincsnek tartottam s ma is egy részét annak tartom, mert a nyelv tények arról győztek

meg, hogy minden árva szó valamely turáni nyelvágban nem szükségkép kölcsön csupán azért, mert egyik gyöke csak egy 2-dik, 3-ik, vagy 4-ik ágban él.

De egy másik részét kölcsönnek kell tartanom, de nem a hivatalos nyelvészet szerint a mongol-mandsu nyelvekből a miénkbe, hanem ellenkezőleg, a székely-magyar nyelvből amazokba, sőt a jelenlegi keleti törökségbe. Mert hogy az állítólagos volgai csuvas-török hatás csak igen piczi mértékben állhat, mutatja azon körülmény, hogy a nyelvünkhöz legközelebb álló, közel félszáz milliót számláló dél-indiai turánság szintén r-ező, mint a magyar és mongol nyelv, a mint a szótári részben látható.

Bálint itt egy-két olyan szót mutat be, a melyek mivoltát megismerni fontosnak tart.

De hogyan merem én a székely-magyar nyelvet mongol-mandsu érintkezésbe hozni, fogja mondani a hivatalos nyelvészek által már csaknem sarokba szorított nemzeti nyelvész és történész?

Hát úgy, hogy az én nyelvészetem szerint áll az elfogulatlan külföldi történészek, mint: Deguignes, Rotteck, Neumann, Thierry Am. kutatásainak lényege, a mely szerint az európai Húnok a kínai évkönyvek Hiung-nu vagy Hun-jo nevű népe. De főképen áll az ön nyelvészetem szerint a mi hagyományunk és krónikáink azon sarkalatos tétele, hogy Hún-or és Mog-or testvérek voltak, természetesen nem mint a biblia Nimrod, vagy Chronikáink Menróth-jának fiai, hanem mint a Középturánság egyik ágának két főtörzse.

Ezen állításom azzal indokolom, hogy miután nyelvünk legközelebb áll a Tamul-féle nyelvekhez s ezekben a mi *k*-s többesünknek megfelelően kívül még egy r-es többes vagy ma megtisztelő alak is van: minden valószínűség szerint az ősi székely magyar nyelvben is volt, a mit a Hún-or és Mog-or törzsneveken kívül egyebek is bizonyítanak. (L. A többesképzést a nyelvtanban.) Chronikásaink korában érthetetlen lévén az r-es többes, a törzsnévből személynevet csináltak. Hogy a törzsnevek rendszeren többes végzettel állanak, mutatják a többi közt a következő mongol törzsnevek: Xos-ot, Oni-ut, Buri-at, Oir-at, az eredetileg mongol Kerg-id, ma török-tatár törzs, Kirg-iz, de ismét csak többes alakú neve.

Ezért merőben fölösleges a magyar nemzet eredetileg törzsnevét, a Mog-or, Mog-er, Moger (er. mandu ri többesképző) alakot a Középturánál nyomorgó vagy Szibéria erdeiben kódorgó bizonytalan mivoltu népecskék nyelvéből tákolni össze annyival is inkább, mert annak minden csúrés-csavarás nélkül megfelel a különben is legközelebbi tamul nyelvnek mag-ar vagy mag-er (fiúk, emberek, ember. Tuda, mokh gyermek) többes és megtisztelő alakú szava épen olyan jelentésben, mint a miőt ősi törzs- vagy népnévnél lépten-nyomon találunk.

Hogy a Hunokat az egyik hivatalos nyelvészpárt Török-tatár nemzetiségűeknek mondja a hun személynevek alapján, az semmit sem bizonyít, mert ugyanazon nyelvészpárt az Avarokat is ugyan oly alapon

Török-tatároknak bizonyította be, s mégis a Kaukázusban élő Avarok minden egyebek, csak nem Török-tatárok. Vagy talán a történet Avarjai s a kaukázusi Avarok mások?! Aligha. Az Avarok mai nyelve szorosabb vizsgálatra vár. Bizonytalan foljegyzésű, jelentésre nézve magyarázatlan személynevekből történetet csinálni vagy azt elferdíteni nem tanácsos. Aztán a hun személynevek közt olyan is van, mint pl. Oi-bars, a mely még ma is minden Mongol előtt ismeretes „erdei tigris“ értelemben« Hol a mi turáni szónk a tigris megnevezésére?

A kínai évkönyvek által föntartott *ten-kirli-ku-tu* összetett szó, mint a *Hunok* vagy *Hiutignu-k* fejedelmének czime, tehát körülbelül „ég vágyisten fija“ jelentéssel, látszanék valamit bizonyítani, de nóm épen azt, hogy a Hiung-nu-k török-tatár nyelvűek voltak, mert ama kínai átírású szó első része inkább a mongol *tengeri* (ég, isten) alaknak megfelelő, mint a török-tatár tanri-nak. A *hitu* szó „fiú“ értelemben se nem mongol, se nem török-tatár, hanem inkább a tu múlt *kutti. hittan* (enfant, fils) szóval egy. Azonban ama czim sem elégséges a Hiung-nu-k nemzetiségének biztos meghatározására, mert a *Hi-ung-nu-k-n&l* a fő- vagy vezérszerepet vivo népségen kívül lehetnek Mongolok, Mandsuk stb. ihint alattvalók vágy szövetségeseek. S ki biztosít arról, hogy a kínaiak nem ezek valamelyikének tolmácsolására jegyezték föl ama cziraet? Hát a Magyarokat a tolmácsok után nem nevezték-e a Görögök Törököknek? Én épen a Hónoknak a Mongolok (éjszokról) és Mandsuk (keletről) mellett laktából magyarázóra a székely-magyar és raandsu-mongol nyelvekben látható sok hangtani és szókinési azonosságot. Azután ki tudná megmondani, mi mindenféle nemzetiségű elemek voltak a Dzungáriából a Volgához s onnan később Pannóniának tartó Húnok seregében? I

Hogy a Hunok (valószínűleg a mongol nyelv által *hún, kún* alakban „ember“ jelentésben megőrzött ős-turáni szó) nyugatra vonulásakor a Moger testvérek még közel tanyáztak a közös őshazához, a mely a nyelv s az egész nemzet habitusa szerint az Indus folyó mellett volt, a meddig t. i. a Tamul-féle népeknek biztos nyoma látható (a kis számuk miatt I?) elperzsásodott Brahuik nyelvében, abból sejthető, hogy a szerintem egyszerűbb nyelvű, lovag (s nem kutyagoló) Mogerek még Pannóniában is folytatták az indiai hullaégetés igen régi szokását, előszere-ttel voltak a szabadabb pusztai élet iránt, megtartották mind máig a déliesebb öltözetet, az indiai kócsagtollas főveget s hogy a fekete tudomány- (cf. Tam. karu-vittei v. k. baudei, magié; gara-boncza) és a tet-szés szerinti átváltoztatásban való hitet Indiából nyugatra ők hozták, valamint az arra vonatkozó meséket is,

míg ellenben az ősi hazából előbb keletre, Kína éjszaknyugoti. oldalához s onnan nyugatra vonult Hun testvéreknél a hullaégetés helyett olyan temetkezési mód jött szokásba, a mely a Mongoloknál a buddhizmus előtt általános volt s a melyhez hasonló még ma is jáija több hegyi székely faluban, természetesen az elhunyt lovát, vadászkutyáját leölés s azokat az összetört hadi- és vadász eszközökkel együtt elteme-

tés gyermekes szokásáról szó sem lehet, mert az valószínűleg ott maradt Ázsiában. Gyermekkori értesülésem alapján még Nagyváradon tanul-tankor leírtam volt az Atyha-i temetést, a történet tanárának kételyeivel szemben, hun eredetünk védelmére. Hogy a Mongoloknál a buddhizmus előtt meg volt fehér loáldozat nálunk Székelyeknél egész a kereszténység fölvételéig tartott, hagyományilag eléggé ismeretes s hogy azután az egykor Hadúrnak szentelt fehér lovakat az egyháznak kezdték örökre hagyni, mutatják a Székely Nemzeti Múzeumba a lelkes alapítónő által letett régi végrendeletek. Ezek közül az egyik szerint 1525-ben Margit asszony, Imecs Antalné hagyományoz egy fehér paripát a papnak; egy másik szerint 1565-ben Konya László és Lőrincz hagy végrendeletileg egy fehér paripát szintén a papnak stb. A sokak által szintén fitymált székely írás, amelyet a kínai és mongol írások módjára felülről lefelé írtak és róttak, sem hagyható figyelmen kívül, mert ez bizonyítja egyszer a Székelyek őseinek, a Hunoknak a kínaiakkal való érintkezését, másodsor pedig azt, hogy több hun törzsek egész Dél-Szibériáig hatoltak volt éjszakra, minthogy a Mongoliával határos Jeniszey kormányzóságban talált többrendű feliratok sok betűje azonos a mi írásunkéval. *Nemzet* 1897. jan. 6.

¹³ *Beöthy*: magyar irodalomtörténete 15. 1.

¹⁴ *Kunfalvy Pál*: A vogul föld és népe 119—134. 1.

¹⁵ U. o. 203. 1.

¹⁶ „Az ember-szó, mondja *Réthy László tudor*, eredetileg a vogul *Elmpi* s a finn *Impi*-vel egy jelentésű. A szónak első tagja *em* = vog. *elm*, finn *ilm*, *Urna* levegő, ég (mint a palóezban; *elmegy* helyett „émegey”) és a . . . *her* (régen: *perji berj*, & cseremizben *pir*) = fi, férj. A magyar etwöer-szóban ily formán a vogul *elm—kales* [a levegő fia], lég halandója fogalmának megfelelő szót bírunk, mint Ő9 vallásunk egyik ereklyéjét. A lapp nyelvben is ilyen töredéke maradt a közös mythosznak az olmué, alraac (ember) szóban, mely szintén az *ahne* — ég szóból alakult“ [*Beöthy*: magyar irodalomtörténete 17. 1.]

¹⁷ V. ö. *ffunfahy Pál*: a vogul föld népe 1. 79. I.

¹⁸ *Kálmány Lajos* [Világunk alakulásai nyelv-hagyományainkban 3. 1.] mondja, hogy a vogul teremtés a kutyaparti *indehévcl*, és a *mönnetarikével* hasonlatos.

¹⁹ *Sepp*: Das Heidenthum etc. I. 291.

²⁰ *Barna Ferdinánd*: a mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 7. stb. 1.

²¹ *Barna Ferdinánd*: a votjákok pogány vallásáról 20. 1.

²² Munkácsi Bernát: Ethnographia V. 270. 1.

²³ *Bálint Gábor*: a mandsuk szertartásos könyve 7. 1.

²⁴ Másik változata: „Vöt a világon égy embör, annak vöt égy’ Lidvercze [ördöge], égygyik hétön ű vele vöt a Lidvercz oszt’ a mit mondott a világon, mindönt hordott, másik hétön a fíjává vöt a Lidvercz, oszt’ a Lidvercz mindég asz’onta: Mit, mit, mit? Asz’onta neki: Hozzá

mostan kukoriczát! A Lidvércz annyit hozott, tele lőtt az udvara kukoriczával; asz'tán aszonta: Hozzá pé'szt! Annyit hozott, hogy nagyon gazdag embör lőtt. Mikő gazdag ember vót mán, mögunta a Lidvérczöt tartani, émönt a szomszédba, hogy mit csináljon a Lidvérczé, mert mindig a hóna alatt tartoszkodott? Hát kügygye el a tengörnek a köllő köze-pibe, hogy hozzon égy' kötél homokot. Elmén az embör haza, asz'ongya a Lidvércz: Mit, mit, mit? Erigy el, a tengörnek a közepirül hozzá' égy' kötél homokot! A Lidvércz elmönt, nem gyütt soha többet vissza.”

[Magyar-szent-Mihály.]

²⁵ *Tógát = rekesztő, elválasztó.* V. ö. *Kálmánt/ Lajos:* Világunk alakulási nyelvahagyományainkban 8. 1.

²⁶ Torontálmegeyi elbeszélés szerint: Illést mög Énokot Luczifer furmálta ki, de nem bírt neki leUcöt anni, úgy adott osztón 'neki az Isten, de föl is vitte ükét az égbe, onnan Ixivodózzék a roszzakat. [Temosközi-Lő-rinezfalva. Elmondva „Világunk alakulási nyelvahagyományainkban“ [1.. 1.]

²⁷ *Kálmány Lajos* gyűjtése után.

²⁸ U. ott.

²⁹ Változatai *Kálmány Lajos* gyűjteményében:

Miko az Isten méhét teremtett, az Ördög asz'on'ta, hogy G 's teremt oiant l Teremcs hát l Hozzá fogott csinálni, de amit az Ördög teremtett méhét, nem bírt szál'ni. Asz'onta neki az Iste u: Hát szá'licsd! De nem bírt sehova szál'ni; akkó raonta [az Isten:] *His' légy!* Azüta *légy* [Horgos Csongrádban],

Mikő az Isten méhecskét terem töt t, asz'onta az Ördög, G 's teremt ojat! Teremcs hát! Teremtött is méhecskét, hanem mikő el akart mönni az Istenhön, hogy majd elhíjja, asz'onta: *Itt légy!* Akkó a méhecske mind *légy lött:* azüta van *légy* [Apácza Csanádban].

Mikó az úr Isten méhet teremtött, *Szent-Péter* is akart teremteni, de az ü véböl *légy lött* [CL oszUimos Torontálban].

Mikő látta Luczifer, hogy Isten méhet teremtött, asz'onta: Én is tudok oja't teremteni ' Akkó teremtett G oja't, de *bögöj* lött, vérré él [Egyházas-ATér.]

Mikör az Isten teremtötte a világot oda mönt az Ördög, hogy majd G jis teremt. Kórdöszte az úr-Isten: mit teremtö', Ördög? Asz'onta: *legyetj akkorát mint egy ló, oszV akit mökcsip, belehal* Nem úgy lösz a', hanem máj' teremtök ön legyet is, de csak akkorát, hogy az aratókat né hagygya alunni! Így teremtötte osz'tán ekkorára az Úr-Isten a legyet. Jó is lött véna, ha az Ördög legye akkora lött vóna, mind egy ló, ha asz'tán mökesipte YOPI az embört, vége lett vóna [Szeged Csongrádban],

Vogul hagyomány szerint is az ördög teremtette a „legyet”, a „darázs-t” Munkácsi Bernát: Vogul népkölt. I. 163. 1.

³⁰ A lovat, tartja a torontáli hagyomány, az Ördög teremtötte, de nagyon futós vót, kivötte az ízt a lábábú, kivötte, hogy né bírjon szalanni, oszt' a ló lábának az eleire a var furmát oda tötte, attú nem bír szalanni: ha észta az Ördög nem töszta, a ló sokkal futósab' lött vóna, mind az Ördög.

„Az Isten Ádámnak terem töt t löt. Ádámnak sömmi baja sé' vót a lóvá, hanem mikö kiüszte az Isten a paradicsombú, akkó a ló nagyon futós vót. Monta oszt' az úr-Istennek, hogy nem bír vele. Akkó roon'ta [az úr-Isten], hogy vágja mog a lába szárát, úgy nyött a békája [a ló-nak]. Ádám ösz'tán földmíves embör lött.”

Mikor a lovat az Isten mökteremtötte, ojan futós vót, hogy szélös e világon nem vót mása, hanem az Ördög mögírillötte, mögvákta mind a nól lábát, hogy fi rajta ki ne fok hasson, azúta a ló nem bír úsz Szalanni, mind az Ördög [Egyházas-Kér. *Kálmánt/ Lajos* gyűjtéséből].

³¹ A tüzet az Ördög rontotta meg: Az Ördögnek mökhalt az anynya, az embörök a tfiz körül ültek, oda mönt az Ördög, asz'onta: Mökhalt az anyám, sirassátok! Az embörök asz'onták: Nem siratytyuk mink! No, ha nem siratytyátok most, akkó máj siratytyátok még óltök mindég! Körösztülogrott az Ördög a tűzön [beleszellentett], mingyá' keszdött naty füst lönni, azúta mindég siratytyák az fi édös annyát, kivált ha vizes a fa [*Szeged Gajgonya*].

³² Magyar-Kanizsán az a változat járja, hogy Szent-Póter halász volt s azért kérte Krisztus Urunkat, hogy a víz egyik oldala fölfelé folyjon, hogy így könnyebb lesz fölfelé mennie.

³³ A mátrai palóczok közt is ugyan ezen néphit tartja magát. *Türk Frigyes* barátom lejegyzése szerint:

„Hát az Ursten is kódús vót e földön, oszt a kódusokat is maga helyett hagyta. Kódusruhába járt Péterrel a földön. Egyszer is beérnek egy faluba. Lakadalom is vót abba a faluba, meg temetés is. Kérdezi az Isten Pétert [mer Péter mindé meg akarta az Istent csalni]:

— Hová mennyőnk, Péter, a hol vigság van-e, vagy a hol szomorúság?

— De bijon, Uram Teremtóm, inkább a hol vigság van.

— Nem bánom, Péter, ha a vigságba menőnk is.

No hát bemenek ők egy házba, a hol az ácsok épen lakodalmat tartottak. Beköszönt az: „Jau estét adjon Isten I“ — Adjon Isten, két öreg!

„Szállást adhatnának nekőnk az északára.“ — Ó jó két öreg, hogy adhatnánk mink szállást; isz látják, hogy lakodalom van a házná.

„Elhálónk mink a kemenezén is.“ Hét ott nem bánták. Uram Teremtóm felfeküdt Péterrel a kemenezére. Egyszer csak összevesznek az ácsok, püföli egymást a lakadalmas nép, meg azt kiáttják: „Annak is a ki a kemenezén van!“ Lerántják Pétert [mert ő fekütt szérő], osztan csih-puhi I jó elhánták. Visszamegy Péter a kemenezére, aszongya:

— Jaj, Uram Teremtóm, de összetörtek! Eressz má engem belőre.

Az Isten eresztette, mer tutta a sorát. Osztán aszongyák az ácsok:

„Még a belső nem kapott, üssük azt is I“ Megest lerántják Pétert, újra megverik. Aszongya oszt Péter:

Jaj, Uram teremtóm, engem raá agyon vertek!

„Ládd, Péter, mondtam úgy-e, hogy a szomorúságba mennyőnk-e, vagy a vigasságba. Te azt mondtad, hogy a vigasságba; hát ezt kaptad!

— Uram teremtöm, teremcsónk a fába léczszöget, hogy az ácsok szerszámja beletörjön! — „Nem lehet, Péter; mer akkor hogy keresse kenyerét! Hanem gáncsot azt teremthetek.“ így lett a fába a *gáncs*. [„Flóra“ című művéből].

⁸⁴ Csengery: Nyugotázsia östörténetei [Tanulmányok és jellemrajzok I. 124.]

⁸⁶ U. o. 145. 1.

⁸⁶ Csengery „a szkiták nemzetisége“ című felolvasásában Norris és Oppert után a következő médskytha szavakra

pi;	fül;	hivatkozik:		
szí:	szem;	gir,	gur:	gerezd;
kas: kéz:		tin:		tonyész
kát: két [kúttá:		szám	[mérték]:	szám
kettő]		asz:		ész;
ha: hal;		asz: hosz;		
nap: nap [nappal];		ni man, numan, namri: nem [nemzetség];		
annap: isten		val [ház]: falu;		
at, ata: atya		nin [asszony]: nén, néne;		
vur [föld]: or-		uk: ük;		
szág;		gára: kor;		
lub: láb;		irs [nagy]: erős;		
ar: orr;		afvarris: vár, város;		
zal: zöld;		vá: — vá, — vé; — ba, — be [Gyórré];		
síp [csip]: csepp;		aka: aki; .		
pal: pallas;		kukta: kutat, keres;		
szál: szül;		rilu: róni, Írni;		
rak: rokon		tiri; terécselni, mondani;		
mii: mül;		marri [fogúi, tartani]: markolni, marok;		
mu: mu-tat;		vin [erő]: vinni		
tál: tölt		vakcsi és vacscsi: vágni;		
		viallu: való;		
		tanim: törvény;		
		tan: tanács [Tanulmányok és jellemrajzok		

I. 197.]

³⁷ Idézve Csengery-nél I. 152. 1.

³⁸ „Auramazda [Ormuzd] hatalmából vagyok király, Auramazda adta át nekem az országot . . .

Auramazda kegyelméből kormányozom ezen országot . . .

Auramazda nyújtott nekem segítséget . . .

Auramazda kegyelméből foglaltam el Babyloniát s fogtam el Naditabirát.

Azért segített engem Auramazda és a többi istenek, kik léteznek, mivel nem voltam ellenséges indulatú, nem voltam hazug, nem voltam zsarnok sem én, sem családom.”

³⁹ „Ezen megszenteltelenítés az Istenek királyát [Meredakot] mélyen megszo móri tóttá és valamennyi isten, ki Baby Ionban lakott, el-

hagyta lakását a fölötti haragjában, hogy Nabonéd az idegen isteneket Babylonba bevitte. [Cvrust sugalmazták, vezetik és diadalra segítik]. Én vagyok Cyrus, a nagy király, a királyok királya, a hatalmas király,

Babylon királya, a négy égi táj királya.....kinek kormányát *Bél*

és *Nébo* [Mercur csillag] szeretik ... az isteneket, akik Aszur és Isztár városaiban laktak, kiknek székhelye rég romokban hevert, őket mind visszahoztam helyükre s örökre be költöztettem őket lakukba. [*Kaulen tr: Assyria és Babylonia* a legújabb fölfedezések után. 191. 1.]

⁴⁰ Müller: Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion. Strassburg 1881. 58—145.

⁴¹ Csengery: Tanulmányok 52. 1.

⁴² hénos ”Hvoç = egy.

⁴³ „Bizalommal várom, hogy el fog érkezni az idő, melyben az emberiség valamennyi vallásának legmélyebb alapjai mindinkább jobban megközelíthetők lesznek és a vallástudomány, mely jelenleg még csak kezdet és remény, teljes kifejlődéséhez és bő aratásához fog jutni. Midőn ez idő elérkezik, midőn a világ minden vallásának legmélyebb alapjai felfődozve és helyreállítva lesznek, ki tudja, vajjon ez alapok nem szolgálnak-e még egykor, mint a katakombák és s régi székesegyházak kriptái, bizonyos értelemben menedékhelyül *azok számára*, kik valamely jobb, tisztább, régibb és igazabb után sóvárognak, mint amit a liturgikus áldozatokban, az isteni szolgálatokban és azon időbeli hitszónoklatokban találhatnak, melyben sorsuk őket a földön élni kényteteti; *azon emberek számára*, akik megtanulták elvetni a gyermekes dolgokat, nevezzék azokat legendáknak, genealógiáknak, csodáknak, jövőndöléseknek, hanem nem szakadhatnak el szívoik gyermekded hitétől. Akkor elhagyva egy jó nagy részét annak, amit a hindu pagodákban, a buddha viharát ban, a muzulmán mecsetekben és a keresztény egyházakban imádnak és hirdetnek, minden hívő magával hozza e néma kryptába azt, amit legtöbbször becsül, saját értékes drága gyöngyét: a hindu veleszületett meggyőződését e világ semmiségéről és rendíthetetlen hitét egy más világban; a buddhista egy örök törvény ismeretét, szelidségét, engedelmességét könyörületességét; a muzulmán ha egyebet nem, legalább józanságát: a zsidó bizalmát, ragaszkodását egyetlen egy istenhez, jó és rossz napokban; mi keresztények oda hozzuk azt, mi mindennél többet ér, — szeretőünket az Isten iránt, bármiképp nevezzék is azt: végtelennek, láthatatlannak, halhatatlannak, atyának, a legfőbb lénynek, ki minden fölött és mindenben van s e szeretet nyilvánul a felebaráti szeretetben, szeretetűnkben az élők és holtak iránt, ami élő és el nem múló szeretetűnkben. E kryptát, noha még kicsiny és homályos, már most látogatják azok, kiknek elviselhetetlen a sok szó zaja, a sok világitás fénye, a vélemények Összeütközése. Ki tudja vajjon nem lesz-e ez idővel tágasabb és világosabb és a múlt kriptája nem lesz-e a jövőnek egyháza?“ [*Karácson Imre* úr. után].

⁴⁴ Dudek: a keresztény vallás apológiája 241.

⁴⁵ Külön lenyomat a „Katholikus Szemle” VIII. kötetéből.

⁴⁶ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 18. 1.

⁴⁷ *Horváth*: Kis. Munkái I. 96. 1

⁴⁸ *Horváth* AT. Magyarország. tört. I. 66. 1.

⁴⁸ *Szalay*: Magyarország. tört. I. 52. 1.

⁵⁰ *Fessler*: Die Geschichten der Ungern I. B. 1, Th. 839. 1.

⁵¹ Comentariusai I. 150. 1.

⁵² A magy. nemzet tört. I. 12. 1.

⁵³ *Kerékgyártó Árpád*: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. 63. 1.

⁵⁴ *Kállay Ferencz*: A pogány magyarok vallása 24. I.

⁵⁵ *Csengery*: Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. Kis. munk. I. 76. 1.

⁵⁶ *Wolf Gy.*, Érdy-Codex II. 239. 1,

⁵⁷ *Érdy János*, Szent-István életirata Hartvik szerint 3. L — És alább: . . . „Azt kezdé elmékedése tárgyává tenni: miként bírhatná alattvalóit az „*egy isten tiszteletére*“ (apud se cepit Stephanus meditari, qualiter subiectum sibi populum I Unius Dei cultui manciparet.) — „ . . . és megkeresztelkedvén . . . az egy Isten tiszteletére kényszerítettek* (et baptismatis un da lotos unum Deum colere compulsi). U. ott 8. 9. 1.

⁵⁸ *Szabó Károly*, Béla kir. névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről 21. 1.

⁵⁹ *Thuróczi*, Cronica Hungarorum 39. fejez, és *Podhraczky*, Cronicon Budense 93. 1.

⁶⁰ A krónikás szavai szerint: *de multis deabus una nomine Rasdi*; tehát az iafm-szóval még takarékosan sem bántak volna!

⁶¹ *Thuróczinál* 46. fej.

⁶² *Bálványkép* — fakép, *bálványozó* — bálványimádó, *gerenda-bálvány* — oszlop. Van *kapubálvány* (kapufél-fa), *csűr-bálvány*, *malom-bálvány*, *só-bálvány*, *bálványoz* = rajongással szeret, tisztel. Néha *nagy*-ot jelent: „A tenger hánykódása *bálvány* habokat ver.” Közmondás: Úgy áll, mint egy bálvány (L. A m. nyelv szótárát), melyekre javarészen ráfoghathatjuk, hogy ősi pogány eszmék rejtegetői.

A mongolföldi ó-török feliratokban *balbal* = emlékkő, hősök sírján emelt kőszobor, mely kőoszlopok tudvalevőleg kezökben áldozati serleget tartó kucsmás emberalakokat ábrázolnak és vallásos tiszteletnek voltak tárgyai.

Balwankew, miként az *áldozatok-nál* fogjuk látni, még a XIII. században is, eléggé gyakori eset a határleíró oklevelekben, melyek a kereszténység megerősödésével ép úgy elmosódtak, mint a kő- és faképek eltűntek Ázsia pusztáin a kurgánok fölött az izlam elterjedésével.

Ezen halotti cultuson alapszik tudós Munkácsi Bernát szerint a vogulok és osztjákok bálványimádása is. Az istenszobrocskák úgymond, a mint a felőlük egybegyűjtött hősi énekek igazolják, nagyobb részt elhunyt fejedelmeknek és vitézeknek emlékfetisei. (Ethn. VII. 228.)

Érdekes *Budenz*-nek hátramaradt értekezése: *Bálvány és fej fa*, mely nem régiben látott napvilágot. Ő ezt «fa kép-nek» értelmezi, melynek képrésze csak emberfej, illetőleg ember-arcz, a többije pedig egyszerű oszlop vagy czölöp fogott lenni. A fej-fában is pogánykori hagyományt lát, mely szerinte nem azért fej fa; mert a sír fejéhez szokták állítani, hanem azért, mert régebben csúcsa fej-alakuvá volt kifaragva. Ethn. VIII. 128—4. 1.

⁶³ Az O. Monarchia írásban és képben I. 806.

⁶⁴ „A miket Ipolyi úr, úgymond Csengery, a magyar „isten”-névnek a szanszkrit *eshárból* való származtatására nézve mond, melynek értelme *ez* vagy *az*, tudniillik a leghatározottabb *létező*: a nyelvtudósokra bízom megítélni, mennyiben egyez a nyelv törvényeivel származtatása. Fejtsék meg azok, mennyiben helyes *főnevet* idegen gyökből magyar *igehatározó* raggal (ten = ad formám: itten, miszerint az isten név semmivel sem tenne többet, mint *itten*) képezni.” (Tanulmányok 54. 1.)

⁶⁵ „minthogy héber nyelven *jesch* = lény, létező valami, s arabul *eszthi*, latin *est*, német *ist*, görög *εστι*, szláv *jeszt*, szanszkrit *aszti* vagy *eszti*, perzsa *észt* vagy *készt* stb., honnan *en* harmadik személyraggal származott volna: *eszthien*, *isten*“ (Akadémia Szótára III. 137.)

⁶⁶ „A magyarban *is* = a mai *de*, *ten* pedig vagy *tön*, vagy *dón* s mély hangon: *dón* ismeretes képzők, mint *újdón*, *zordon* s mely képzők különösebben főneveket is alkotnak, mint *Ősztön* — *iiz-iön*, *hajadon*, *gordon* stb. Ezek után ítélve *ösdön* vagy régiesen: *isden* vagy *isten*, annyi mint *is-tevo* vagy *Őstevő*, összébb huzva *is-* vagy *óstő*. Tő = tevő és n toldalékkal (mint eleve-n) *ŐstÖn*, *istön*, *isten*. Tehát jelentése: ősműködő vagy ősváló, őslény, melynek ezek szerint akár tiszta magyarságát, akár találó jelentését, találóbbat, mint akármelyik a mondottak közül, csak az elfoglalt tagadandja.”

⁶⁷ — *ős*; *ten* a *tengeri* tatár szóból = ég, isten. Sinai nyelven *thiën* = ég, idő, nap; tehát *is-thien* = *Ősidő*, ősidőtől fogva való; *ős* ég, ég lakó.

⁶⁸ *Budenz* szerint az isten-szóban az *is* = *ős* vagy atya, *ten* pedig (= ken) afféle kicsinyítő képző, mint a *feledé-keny*. A *k-t* hang változásra példa *nő-s-tény* szavunk. Isten = atyácska, ősócske.

Vasverő Bajmond a Nyelvőrben (XVI. 97—103.) kifogásolja ez egyeztetést. Azt mondja, hogy csak lehetséges, de bebizonyítva nincsen: 1. Alaprésze az *is* egyeztetése ellen a finn *isä* és a lapp aóöe szóval hangtani tekintetben kétséges; 2. *ten-keny* képző sem bizonyítható be, *ten*: *kény* minden hangjában különbözik s a *k-t* változás hasonló helyzetben előfordul ugyan, de oly ritka, hogy nincs kritériuma, mikor áll be okvetetlen s a feled-d-kenyben az *é* is fontos, anélkül talán nincs is diminutív érték; 3. a nő-s-tenynyel való magyarázás is csak lehetséges, de nem bizonyos, mert *s* is van ebben, s hosszú *é*, továbbá még ennek elemzése sem bizonyos. Ismeretlennel nem lehet magyarázni.

Maga e helyett egy más kombinációt vet fel. Van a cseremis

nyelvben egy *eét* (ejtsd: *est*) igető, mely a hegyi cseremisiz dialektusban *isf*-nek hangzik s „csinál, alkot” az értelme. Ennek part. perf. activi alakja betűről betűre: *isten* (ejtsd: *Isten*), jelenti: a ki alkotott, n ki csinált. Ez a jelentés minden esetre megfér a magyarral annyira, mint az *atyáeska*. Elismeri, hogy a hangtani megfelelés itt sincs bizonyítva. Lehet szerinte az is, hogy nem a közös alapnyelvből örökölte a cseremisiz is, a magyar is ezt a szót, hanem a magyar később mint önállóan kialakult nyelv a már szintén kialakult cseremisiz nyelvből készen vette kölcsön a szót. Atalán ő is csak lehetségeseket állít föl, mint Budenz,

Steuer János szintén a Nyelvőrben (XVI. 337 - 343 l.) elvetendőnek tartja Vasverő hipotézisét és visszatér a Budenzéhez. Szerinte Vasverő egyeztetése laikusnak tetszetős, de a nyelvészt éppen a nagyon is feltűnő egyezés ejti gondolkodóba; tudva, hogy a nyelv fiziológiai okok folytán is mindig változik, a legkritikább eset, hogy két egymástól rettentő régen elvált nyelvben egy szó ugyanazon alakban maradt volna meg. Van a cseremisizben *iáte* ige, de nincsen ilyen névszó; *isten* *deus*, nem az istenség eszméjének jelölésére használt szó ez, hanem alkalmi ige alak. A magyarban megvan az *isten* névszó, de nincs *iste* igető, mely *crearc*-értelemmel bírna. Különös is volna, ha a távolabbi cseremisiz nyelvben lenne ilyen speciális egyezés. Kölcsön sem vehettük, mert a magyar és cseremisiz nyelv nem állottak kölcsönvételi érintkezésben; ez volna az egyetlen eset.

Ellenben nagyon jó a Budenz egybevetése, mely eilen *Steuer* szerint Vasverő csak aprólékosságokat tud felhozni, — és pedig az «fennek az a megfejtése helyes, mely szerint e szóban ugyanazon diminutiv képző van, a mi a nőstényben is, ez a képző még egy szóban feltűnik, az *aggas-tyán-ban*, s ez nagyon erősíti az egybevetést. Az *isten* tehát így tagolódik *is-ten* és értelme az: *atyá-cska*. — Hozzáteszi, hogy az ugor népek az eredetibb hitképzet alapján az *ég* = *coelura*-ot jelentő szóval nevezték el az istent, vagy pedig az *atya* = *páter-féle* melléknévvel ruházták fel.

A mi a *Steuer*-ében új, az mindössze az *aggastyán* analogiája, a mi nagyban erősítene azt a fölvételt, hogy az *isten kicsinyített* szó. A míg az *istent* csak egy szóval (nőstény! lehet egybevetni, addig nagyon bizonytalan, képzővel van-e dolgunk, de ha még hasonló szó akad, már akkor igen valószínű volna.

Csakhogy az *aggastyán*-nak hamar kitört a nyaka. *Xagyszizigethy* (= Szily) *Kálmán* és mások felszólalása kimutatta, hogy az *aggastyán* csak az *Agoston*-ból tótos kiejtéssel alakult csúfnév volt eredetileg.

Négyesy László oirytomi tanár úrnak nagy köszönettel tartozom, hogy ezen ugor *isten-vitára* iigvelmemet fölkelte.

⁶⁹ A török-tatároknál *isten* még ma is *ize*, a hajdani *izde*, *izden* helyett ... Az *izdan* szónak nemcsak a magyaroknál, hanem a besenyőknél és részben a khazaroknál is el kellett terjednie: mert hogy az azok és kunok, kiknek nyelve egy volt, használták, az a *Petrarca-kódex-ből*

be van bizonyítva, mely szerint *jezdä* még a XIII-ik században is kún nyelven istent jelentett. Ha azt tekintjük, hogy többes raggal van ellátva az *izdarl-* vagy *jezdan*-szó, melyek különben egyes száma is, az „izid” istent jelent, talán könnyen helyesnek találhatnák azt az okoskodást, hogy amaz (*izdan*) alatt az *istenek* fogalmát fejezi ki és hogy ennél fogva a legnyomósabb okot szolgáltatja ama föltevés bebizonyítására, hogy a régi magyarok polytheismusban éltek. (Vámbéry, A magyarok eredete 365. 1.)

Napjaink jelesebb ugoristáinak egyike: *Munkácsi Bemát* szintén iráni eredetűnek vallja *Isten-szavunkat*.

Lásd: (Ethn. V. 138. 1.)

⁷⁰ „Az isten névszót a perzsa vallásból kölcsönözték őseink, úgy mond *Kállai*/. Az időt, mikor az történt, bizonyosan elhatározni nem lehet, hihetőleg a Sassanidák időszakába esett. (A pogány magyarok vallása 9. 1.)

⁷¹ *Csengery*, Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. Kis munkái I. 76. 1.

⁷⁸ *Vámbéri*/. Az istenség kifejezést még a kereszténységben is megtartotta: Úr háza = Tanara háza; Úr vacsorája = Tanara tápláléka; ünnep = Tanara napja. Ezt a csuvasz alakot *tora*, oszmáa *tari* átmentnek kell tekinteni a török-tatár *tengri*, *tangri*, *tehri*, *tanara*, és a vogul-osztják *torom*, *torm*, *tarm*, *tarom* között.

⁷⁸ Vámbéry szerint: *sjuldi-tora* = csillagistent; *ehwel-tora* = napistent, *oich-tora* = holdistent stb. ismer még ma is. (A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek 5. 1.)

⁷⁴ A votjákok legfőbb jó istene *Inmdr* a napban lakik. (*Barna Ferdinándj* A votjákok pogány vallásáról 1. 1.)

⁷⁵ *Csengery*: Tanulmányok és jellemrajzok I. 84. 1.

⁷⁶ *Vámbéry*: A magyarok eredete 374. 1.

⁷⁷ *Barna Ferd.* Ősvallásunk főistene 47. 1.

⁷⁸ *Szarvas G.*, Magyar Nyelvőr V. 87. 1.

⁷⁰ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VI. 42. 1.

⁸⁰ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr IV. 374. IX. 560. 1.

⁸¹ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr V. 87. 1.

⁸² *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VII. 275. 1.

⁸⁸ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VI. 84. 1.

⁸⁴ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VII. 277. 1.

⁸⁵ *Kálmán Lagos*, A csillagok nyelvagyományainkban 4. 1.

⁸⁸ Tanúim. I. 88. 1.

⁸⁷ *Szarvas G.*, Magyar Nyelvőr VI. 42. és a *viz vetésről* II. 306. 307. VI. 83. A *szentelt vízről*. U. o. IH. 322. 424; VI. 369.

⁸⁸ *Barna F.*, Ősvallásunk főistenei 26. 1.

⁸⁰ *Houzeau*, A csillagászat történelmi jellemvonásai 209. 1.

⁰⁰ U. o. 210 1. * jegyzet.

⁰¹ L. a vogul teremtés-mondát s ennek különösen 8. 9. 11. 14. 16. 24. 25. 30 verseit.

⁹² *Hunfalvy*: *Vogul Nép.* 199. 1.
U. o. 165. 1.

⁹⁴ *TJKo* = a magyar űk (*Atavus* = 5-ik nagyapám = ős-ösömnek atyja == űk-űkűm-nek nagyatyja (*Márton-szótár.* 1818. 274.1.) Rokon vele a *fokút*: aga = atya az *ostyák*: iki.

⁹⁵ »Legfűbb isten Ukkű atya, a mennynek hatalmas ura, gyűlést tart a fellegek kűzt, tanácsot a sugarak kűzt* (II. rűnű).

»Fűteremtű Ukkű atya, a levegű ura maga.* (IX. rűnű). — Fűteremtű, kegyes Ukkű, isten a mennyűgben lakű, jűvel ide esdetűnkben. segűlyűnkre mikertűnkben“ (U. o. 403—406. vers).

»Oh Ukkű, te legfűbb isten, alyánk te ott fenn az űgben 1“ (XIV. rűnű). „Oh Ukkű, te legfűbb isten, Ukkű felhűk fentartűja* (U. o. 304. v.)

»Ukkű, ki az űg kűldűkűn lakűi bűrűny-felhűk szűlűn.* (XVII. 301.)

„Oh Ukkű, te legfűbb isten, vagyis atyánk fenn az űgben“ (XXVű. 519.)

„Megteheti Ukkű maga, fellegeket a ki tartja; derűs felhűk kűzűtt lakű, Viharokon uralkodű“ (XLV. 241.)

⁹⁹ „Villűmait czikűztatű, űg fedelűt meghasgatű; adott vihart, fűrgeteget, hullottak nagy darűb-jegek: kisebbek a lű fejnűl, nagyobbak az ember fejnűl.“ (XIV. rűnű 315.)

„Most Ukkűhoz igrű kűnvűrgűtt, esengett a mennydűrgűhűz: Oh Ukkű, te legfűbb isten! Kalevala nűpűt ejtsd el, keműny vaskű zűporoddal, aczűlhegyű nyilaiddal.“ (XLV. rűnű 14. v.)

„ű Ukkű te arany-kirűly, hozz egy felhűt űszak felűl, hajts műsikat nyugatrűl, *villűmoj* egy harmadikat keletrűl, vesd űket űs *dorgesd* egyműs kajűjűba“ (XXVI. 531. vers; de nem versbe szedve).

„Jűvel ide szűksűgemben, siess hozzűd esdűsemben-----Te lűngolű tűzkardoddal, szikrűt szűrű pallosoddal.“ (XVII. rűnű 307. v.)

„Lűg fedele bele gűrbűd, kűttű tűrik Ukkű nyila, holdnak a kűt szarva csűcsűa“ (XIX. rűnű 310. v.)

„Oh fűlsűges Ukkű isten! ajazd fel a legjobb nyilad', vedd elű legkűlűmbű ijjad' s rűz-nyilvessűt illessz arra, te lűngolű kűzűjjadra, tűzes nyilad jűl helyezd el, rűz-vessűjűt gyorsan lűdd el, lűdd keresztűl űt a vűllűn!“ (XXXII. rűnű 264. v.)

⁹⁷ irtak e tűrgyban: *Hunfalvi Pűl* (Nyelvtudoműnyi Kűzleműnyek VI. kűt. 1867), *Rűvűsz Imre* („Ellenűr* 1877. 89. ez.), „űs Figyelműzű“ 1878. 118—120.11.. *Deűk Farkas*: Adalűkok az Ukkűn poharűhoz. [„Ellenűr 1877. 95. sz.] *Nagy Gyula* „Tűrtűnelmi Tűr“ 1878. űvf. 657—661.11. — *Hunfalvy Pűl*: *Ukkűnpohűr* (akadűmiai űrtekezűs 1879.), *Barna Ferdinűnd*: űsval lűsűnk fűistenei 14—24. 1., *Rűthy Lűszlű* „Egyetűrtűs* 1880. 35. sz.

⁹⁸ *Kalevala* 47. rűnű.

⁹⁹ *Benedek Elek*: Magyar mese- űs mondavilűg I. 255. II. 224. 1. *Ipolyi*: *Magyar Mythologia* 265. 1. „A Napisten* egy olyan magas hegyen lakik, tarja az erdűlyi nűphit, melynek teteje az eget veri. Hűt nap s hűt űjjel folyton-folyvűst menve lehet megkűzelűteni, de ekkor az em-

ber arczát majd elégeti a rettentő melegség” (*Benedek: Mese és mondavilág* II. 198. l.)

¹⁰⁰ *Kalevala* 48. rúnó 301. v. Ugyancsak a *Kalevala* azt énekli szép szűzéről: „A Nap megkérte fiának, de nem ment a Nap lakába. — - — Kérte hold is a fiának, Holdnak sem ment a lakába. Kérte csillag a fiának, Csillagnak se ment lakába, égni sötét éjjeleken a sanyarú téli égen.” (11 rúnó). Azon mese, melyben a *nap*, mint királyfi jő a királyleányért, kopogva a palota ablakára s a kiadott szüzet *aranyhidon* viszi országába, a *nap középebe*; míg a *holdkirály*, mint *eziizfolyó* nyúlik alá s ragyogó habjain viszi királyi a áját a holdba, — a népiesnek mértékét nem egészen üti meg.

¹⁰¹ *Hunfalvy: Vogul nép.* 137. l.

¹⁰² *Kalevala* 4, rúnó 141; 8. r. 27; 25. r. 583; 41. r. 100. v.

¹⁰³ U. o. 21. r. 81. v.: 25. r. 579. v.

¹⁰⁴ *Beöthy Zs.: Magyar irodalomtörténet* 17. l.

¹⁰⁵ *Kalevala* 18. rúnó 41. v.

¹⁰⁶ *Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág* I. 36. l.

¹⁰⁷ *Benedek. M. mese- és mondavilág* III. 147. l.

¹⁰⁸ A mindenség atyja örökifjú szolgáló leányai egyikének: *Ámarik*-nak gondviselésére bízta a napot, hogy annak tüzet oltsa el minden nap s a tűzhelyet jól befödje, nehogy éjjel valami szerencsétlenség történjék. *Äoif*-nak, a fiúnak kötelessége, hogy a tüzet újra föléleszse. így viselék gondját egy ideig, midőn egyszer egymásnak átadva, ajkaik is csókban találkoztak. A szem, mely sohasem hunyódik be, látta őket s mondá: mivel jól végzettek dolgotokat, legyetek egymásé; de azok kérték őt: maradhassanak, hogy szerelmük örökké ifjú legyen, örökké jegyesek. Az Öreg belenyugodott. így végzik máig szolgálatukat. Csak egyszer jönnek egy évben össze négy hétre, midőn *Köit* csókjától piruló *Ámarik* arcza alkotja az esti és hajnali pirt, vagy az éj szaki fényt. [*Ipolyi: Magyar Mythologie* 291.]

¹⁰⁹ „Ilmarinen. Il exerce que Ukko sa puissance dans le ciel. Il est le dieu de Fair, des vents et des orages á peu près, com me L' Eol des Grecs“ [*Migne: Dictionaire universelle de Mythologie.* 545.]

¹¹⁰ *Kalevala* 10 rúnó 165. v.

¹¹¹ „Szállj fel oh szél az egekbe, száguldva a fellegekbe, ten nemedhez, fajzatodhoz, ten cseléded-, családodhoz! Ne veszed el deszkahajóm, ne borítsd el fenyő-kompom; dön-te inkább fát az irtáson, fenyő-fákat a hegyháton!” [42. r. 535. v.]

¹¹² *Ipolyi: Magyar Mythologia* 215. l.

¹¹⁸ *Benedek: Magyar mese- és mondavilág* I. 113. l.

¹¹⁴ U. o. 256. l. „Estére kelve betéved egy félen való házba. Hát ott egy olyan vén asszony lakott, akinek a tűzhely alól az asztalig ért az orra. Köszön neki: Adjon Isten jó estét, nénémasszony! — Isten hozott édes fiam. Hát te hol jársz, ahol a madár se jár. Elmondja, hogy

mi járatban van. „Már, édes fiam, tudd meg, hogy én a *Szél anyja* vagyok s még sem tudom, hol van az a város.” (U. o. II. 330. 1.)

¹¹⁶ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 216. 1.

¹¹⁶ „Volt Tüodérország királyának egy gyönyörűséges szép leánya, a kinél szebbet a világ nem látott, s a ki olyan sebesen tudott szaladni, mint a szél. Nem is volt más az 5. neve, mint *Szélike* királykisasszony (*Benedek*: Mese- és mondavilág III. 238.)

¹¹⁷ *Kalevala* 40. rúnó 20. v.

¹¹⁸ „Oh Vellamo, víz úrnője, haboknak sásmellű úke! J ősz te velem ing-cseréin ed, változtatnod öltönyödet. Gyékényből az üngöd neked, tajték burok van a felett, Szól tündérek készítménye, Habtündérek szövövénye. Én viszont len inget adok, patyolatot lenből valót, Holdtündére szövöményót, Naptündére remeklését (48. rúnó 123. v.)

¹¹⁹ *Barna*: Ósvallásunk kisebb isteni lényei 9. 1.

¹²⁰ *Benedek*: Mese- és mondavilág II. 176. 1.

¹²¹ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 100 1.

¹²² *Merényi*: Eredeti népmesék II. r.

¹²³ *Benedek*: Magyar mese- és mondavilág III. 231.

¹²⁴ Egyik szerint ilyen vala a „tengeri kisasszony,” kit a királyfi váltott meg eredeti, rút, szörnyalakjából. A végzetnőtől kilencz aranyvesszőt kap: a hányszor egygyel ráüt a vizi tündérre, az mindig kiugrik egy-egy bőréből. A nyolczadiknál a leány könyörög, esdekel, hogy ne üsse többet. De a királyfi nem hajt rá s a kilenczedik vesszővel is rásujt. Ekkor aztán tündéri szépsége egész búbájában támad eléje s szabadítójának feleségévé lesz. Ha így nem tett volna a királyfi, őt magát is békává varázsolta volna. („A vizi tündér és a királyfi” művészi ábrázolata az *Oszt.-Magy. Monarchia magyar részében* 325. lapján *Zichy Mihálytól* látható).

¹²⁵ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 213. 1.

¹²⁸ *Kalevala* 14. rúnó.

¹²⁷ Tápíó, neje: Mielikki 14. rúnó 45.

Nürikki fia. Tellervo leánya. Tulikki leánya.

¹²⁷ v. 123v. 174 v.

¹²⁸ *Merényi*: Dunántúli eredeti népmesékben a „Sündisznó” czim alatt.

¹²⁹ *Kálmány Lajos*: *Boldogasszony ósvallásunk istenasszonya*. (Olvasatott a M. T. Akadémia 1885. márcz. 2-án tartott ülésében).

¹³⁰ Id. m. 5. 1.

¹³¹ „Es az ew tanachanak ynteseeből akkoron kele fel hogy az zyz mariaat ez magyar országban Bodog azzonnak awagy ez vylagnak nagy azzonnyának bywnaak.” *Érdy-Codex* II. 826. 1.

¹³² Id. m. 8. 1. ¹³³ U. o.

¹³³ „Kedd is a Boldogasszony napja, a Nagy boldogasszonyé, Mária anyjáié” (Szöreg).

¹³⁴ „Senkinek sem jó kedden mosni, mert az a ruha szerencsétlen, valami baj éri benne az embert. — Akinek a foga fáj, az kedden ne

mosdjék, hogy elhagyja a fogfájás. (Térvár. Ó-Sz.-Iván.) — A kis gyermeket kedden nem jó fürösztetni, hanem csak vizes ruhával kell megtörölni, hogy fogfájós ne legyen. — A ki kedden mos, forró vízbe teszi a Boldogasszony kezét. — Nem jó kedden azért sem mosni, mert vérös tojást tojik az aprójszág; — Semmit sem jó kedden bevégezni, mert az embernek nem lesz hozzá szerencséje.”

¹³⁸ *Kálruány L.* id. mfi 12. 1.

¹³⁷ „Ha a kis gyerekek leesik a patkárú, vagy valahunnan oszta nem üti mög magát, a Boldogasszony kötőjibe esik, de ha mögüti magát, akkor a Szépasszonyéba esik.* „A mölik embör részog, oszta összetöri magát, az esik a Szépasszony kötőjibe. A Szépasszony összetöri, hogy emléközetytyibe maraggyon.* (*Kálmány Lajos*).

¹³⁸ «Csak tizenegy-tizen két óra koszt mén a Szépasszony écczaka bort inni. 7-czör iszik belüle; a mi mögmarad, az ablakon kiönti a ház végire, mert töb' szomjas boszorkány késérőji vannak,“

¹³⁹ *A szépasszonyok a félrébb eső helyeken egyedül járó embert sokszor meg is tánczolatják.* „Velem, az Istennek legyen hálá, meg nem próbáltak sova s ha mástól halottam vóna, nem es hinném, de az öreg Balácsi Lajos bátyámtól hallottam, ökeme pedig, az Isten nyugtassa meg, ojan embör vót, hogy sova hazug beszédöt nem vó'tta a szájára. A dolog úgy esött, hogy B. L. bátyom egy szép napon jött haza Bibacfalváról. Mikor Rakottás pusztájára az erdő közül kiért vóna, hát lellem Istenöm csak eleibe áll egy csomó ezépségös szép fejépnép nagy énekszóval s tánczolta. Kénájják kalácsal s borral, osztán hijják tánczolni. A kalácsot elvette, de a bort megköszönte, hogy nem szokott víznél egyéb itallal élni sova, tánczolni pedig mán éppen elakart indulni, mét akkor még ökeme és éfiu vót s a leányok és szépök vótak, de okkor hirtelen eszibe jutott, hátha azok a szépasszonyok. Csakhogy héjába vonakodott, mét azok megfogták s elhúzták úgy es. Akkor ijettibe elkiáltotta magát: Uram Jézus én Istenöm ne baggy el! s abba héjbe úgy oda lett az egész fejépnép-serög kalácsostól, mindenéstől, mintha soha ott sem lett vóna. Erre nézi Lajos bátyom, hogy vajon a kalács, mit töllik elvett s a zsebibe tett, ott van-e? Ott vót, csak engedőimet kérők, mind tiszta lóganéjjá vót vátozva. Jó szerencse, hogy nem kezdőit véllik tánczolni, mét azok addig el nem hagyták vóna, mig a lelkit es ki nem tánczolta vóna“ (Udvar hely megye).

¹⁴⁰ *Kálmány* szerint: *Sánta küdus* (? *Kudui*) a *Nyilas*-ban levő *törökországi-Donczöl szekér* rúd-csillagja. A *szekér* négy csillagja a *Sánta koldus talvigája*.

¹⁴¹ A csillagok nyelvahagyományainkban 22. 1.

¹⁴² *Új magyar muzeum* 1855. évf. I. 253. 1.

¹⁴³ „A Szépasszony ágyába' a' fekszik, akit a rósza nyavaja bánt, a Fene ősz (esz). — Aki ojan hojjen jár, ahun nem köllött vóna, oszta romlik a testye, hogy beteg, fék unni köl' (neki, az) a Szépasszony ágyát fékezi“ (*Ethnographia* IV. 236. 1.)

¹⁴⁴ Ósvallásunk főistenei 25. A mordvaiak pogányistenei és szertartásai 57, 1,

¹⁴⁵ *Hunfalvy*: Vogul nép 187. 1.

¹⁴⁶ *Barna*: Ósvallásunk főistenei 27. 1.

¹⁴⁷ A csillagok nyelvhasználatunkban 15. 22. 11.

¹⁴⁸ Kant-tarom (= had-isten) a voguloknál,

Velen-Páz a mordvaiaknál a had (család) istene, békében és háborúban a rend fentartója.

X. fejezetb.

¹⁵⁰ *Barna*: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 34. 1.

¹⁵¹ U. o. 10. 1.

¹⁵² L. a XIII. fej.

¹⁵³ *Barna*: A mordvaiak pogány istenei stb. 34. 1.

¹⁵⁴ A *votjákok* hite szerint *Inmár* főistennek az anyja: *Aimwim-Kalycina* a föld termékenységének, az emberek és állatok szaporodásának az előmozdítója és nem *Szundü-Mumu*: a nap anyja. (*Barna*: A *votjákok* pogány vallásáról). — A mandsuk szerencse- és boldogságért *Omoei marná-t* = az *unokák nagyanyján* kéri ugyan, de nagy családjáról már mit sem tudnak. (*Bálint G.*: A mandsuk szertartásos könyve).

¹⁵⁵ L. a XLI. fejezetet.

¹⁵⁶ *Barna*: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 34. 1.

¹⁵⁷ L. a XIII. fejezetet.

¹⁵⁸ *Kálmány*: A csillagok nyelvhasználatunkban 11. 1.

¹⁵⁹ *Barna*: A mordvaiak pogány istenei stb. 36. 1.

¹⁶⁰ L. *Etnographia* II. 29. 1.

¹⁶¹ *Hunfalvy*: Vogul nép 142. 1.

¹⁶² *Etnographia* III. 272. 1.

¹⁶³ „Apáinkró maratt ránk, hogy a minden jónak teremtő apját» a napot tiszteljük, azé' hát minden jóra való munkás arezval fekszik a napnak.“ (*Pintér* 8. A palócokról 25. 1.)

¹⁶⁴ *Barna*: Ósvallásunk főistene 28. 1.

¹⁶⁵ „Én az Andó *hadábó'* vagyok, a' még a Lantos *hadábó'* való» de vágyón' mink itt több *hadbó'* is: láti ked im ahun ni az a magos ember a Gordon *hadáhó'* nevezi magát, e' meg ehun a Zámbó *hadáho'* szít.*⁴ (*Pintér* S. i. m. 19)

¹⁶⁸ *Etnographia* VI. 103. 1.

¹⁶⁷ *Kálmány*: Boldogasszony ósvallásunk istenasszonya 12. 1.

¹⁶⁸ i. m. 22. 1., hol neves gyűjtőnk az adat népies szövegét is adja: „A gyerök még a macskát mög nem foga, addig mindig aranyalmával jácczik. A Boldogságos Szűz arany-almát ád a kezibe. Krisztus urunk jácczott az arany-almával, a Boldogságos Szűz atya a kezibe. Úgy híják kis Jézus arany-almája (Szöreg).

Világosabban szól a másik adat:

„Ha a tükörbe nem mutassák a gyerököt a möddig foga nincsen, az arany-almával jácczik: az őrző angyala mutogatya neki ak-

kor éneveti magát oszt’ az ujjára néz a kis gyermek” (*Kálmány-gyűjteménye*).

¹⁶⁹ L. a XIV. fejezetet.

¹⁷⁰ Egy nő énekelte ott el fájalmát és vallotta be bűnét az anyaföldnek“ (A votjások közt. *Ethnographia* III. 102. 1.)

¹⁷¹ Kalevala VII. rúnó 235—8. v.

¹⁷³ U. o. III. r. 249. v. Melyhez magyarázatként adja a fordító: Ügy képzelték, hogy az égboltját oszlopok tartják fenn, melynek alja a földbe van leszúrva,

¹⁷³ V. ö. a XI. fejez.

¹⁷⁴ *Ethnographia* II. 29. 1.

¹⁷⁵ L. a XII. cikket.

¹⁷⁶ Kalevala 15. rúnó 493. stb. v.

¹⁷⁷ Benedek: A magyar mese- és mondavilág II. 458. 1.

¹⁷⁸ *Hérodotosz* IV. k. 59.

¹⁷⁹ *Menander Protector: de legatione libr.* II. (bonni kiadás) 335.1.

¹⁸⁰ *Ethnographia* V. 280. 1.

¹⁸¹ Tanulmányok I, 80, 1.

¹⁸² Nagy Géza: A Szkithákról. (*Ethn.* V. 281. 1.)

¹⁸³ U. o. 281. 1. ¹⁸⁴ U. o. 282. 1.

¹⁸⁵ A mandsuk szertartásos könyve 1. 1.

¹⁸⁶ *Hunfalvy*: Vogul Nép 160. I. ¹⁸⁷ U. o. 160. 1.

¹⁸⁸ „Ha jégeső esik, akkor a bácsraegyei néphit szerint két baltát keresztbe kell a földbe vágni és megszűnik a jégeső.” *Ethn.* VII. 177.

¹⁸⁹ *Hunfalvy* id. m. 161. 1.

¹⁹⁰ *Ethnographia* IV. 246. 1.

¹⁹¹ *Ethnographia* V. 301. 1.

¹⁹² 45. rúnó.

¹⁹³ A maksaiaknál *Őksz*-nek hívatnak.

¹⁹⁴ Barna: A mordvaiak pogány istenei 11. 1.

¹⁹⁵ *A votjások pogány vállasáról.* Budapest 1885. (Akadémiai felolvasás.)

¹⁹⁶ „A vogul *térne* Hunfalvy szerint lidérczet, bolygó tüzet jelent s azt hétnyelvű tern-tűznek, lidércz-tűznek nevezik. A szónak tője: *tér*; mind ennek, mind a *térne*-nek származéka: *téring* és *teming*. Nyelvünkben a *tering-ette* szó él, mely nyilván az *ördög-adta* hasonmása, melyben az *adtor*szó a *tering* miatt úgy lett *edté-vé* (*etté-vé*), mint a *nap-szó* az *in* miatt *nép-pé* (*innep*) lett“ (*Vogul föld* 324.)

¹⁹⁷ Munkácsi Bemét: *Ethnographia* IV. 48.

¹⁹⁸ *Ortik* = *ört* (= fejedelem) *tiki* (bátya).

¹⁹⁹ „Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban“ 4. 1.

²⁰⁰ A *boszorkány* (bosurgan) Vámbéry szerint annyi, mint „boszezantó,” ki csak rosszat tesz és minden tetteivel és törekvésével az embereknek csak Kárt és bosszúságot okoz. (*A magyarok eredete* 388. 389. 672. lap).

- ²⁰¹ *Ethnographia* VI. 81. 1.
- ²⁰² „Arany,“ „ezüst,“ „kard“ (vas), „száz és ezer“ (Ethnog. IV. 49.1.)
- ²⁰³ Vámbéry: A magyarok eredete 405.
- ²⁰⁴ Bővebben tudós *Munkácsi Bemeit. Ethnogr.* V. 138. 1.
- ²⁰⁵ id. m 366. 1.
- ²⁰⁶ A votjások pogány vallásáról 24.
- ²⁰⁷ Ethnog. V. 281. 1.
- ²⁰⁸ *Kalevala* (Barna Férd. ford. Pest 1871.) 2. 1. I. rúnó 111—126.
- ²⁰⁹ Ezen adatokra nézve egészen *Barna Ferdinánd* akadémikusunkra hagyatkozom. V. ö. „A mordvaiak pogány istenei stb“ és „Ósvallásunk kisebb isteni lényei stb“ című alapvető akadémiai értekezéseit.
- ²¹⁰ Hunfalvy Pál: Az Ukkon pohár. (Akadémia ért.) 1. 1.
- ²¹¹ *Gál Kálmán.* *Ethnographia* VI. 301. 1.
- ²¹² Nagyasszony szent fája.
- ²¹³ *Gönczy Ferencz:* Göcseji népszokások (*Ethnographia* VI. 329.)
- ²¹⁴ *Ipolyi:* Magyar Mythologia 192. 1.
- ²¹⁵ *Ethnographia* III. 72. VI. 327. 1.
- ²¹⁶ „Lucza, Lucza kitty koty, kity koty*“ bevezetés után.
- ²¹⁷ *Ethnographia* II. 365. III. 75. VI. 317. 330. 1.
- ²¹⁸ Kjelu = nyírfa, kjoläda.
- ²¹⁹ Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben 26. L
- ²²⁰ „Zeta elsülyedt várának föld alatti vasajtói, minden hetedik évben megnyilván, egy ember bement oda s a vár két szép tündérét eképp szólító meg: „Meddig vártok még itt hugocskáim?“ Mire azok feleltek: „Addig, míg a tehének meleg tejet adnak.“
- ²²¹ U. o.
- ²²² Magyarország Ethnographiája 251. 1.
- ²²³ A magyarok eredete 390. 1.
- ²²⁴ *Ethnographia* V. 101. 1.
- ²²⁵ *Koznia Ferencz* i. m. 23.
- ²²⁶ *Nagy Géza:* *A Szkithákról.* (*Ethnographia* V. 304. 1.) ‘
- ²²⁷ *Ipolyi A.* Magyar Mythologia 63. 1.
- ²²⁸ *Ethnographia* V. 303.
- ²²⁸ *Kozma Ferencz* i. m. 24. I.
- ²³⁰ „Mirkó királyfi.“
- ²³¹ „Ne löj meg fiatal legény. A mint kiköltöm fiaimat, akkor ölj meg engem.“
- ²³² Barna: Ósvallásunk kisebb isteni lényei 10. 1.
- ²³³ „A gyémánt krajczár-ban,“ melyről azonban nem lehet jót &l-lani, hogy eredeti magyar mese.
- ²³⁴ Ósvallásunk kisebb isteni lényei 12. 1. „A játék így megy: a szoba közepére egy széket helyeznek, ez a *szégyenszék*. Választanak egy királyt s ez ráül a székre. Van hírmondója is, ez aztán elindul és a játékban résztvevőket sorban kihallgatja. Mindenikök talál a királyban valami kivetni valót, p. o. ő felsége jobban illenék trónusára, ha ez meg

ez a hibája nem volna. Mikor a hírmondó mindnyáját kihallgatta, a királyhoz megy s így köszönti „*Kakas-isten* jó napot” mire a király; „*Réczeruca* fogadja.“ A hírmondó: Egyik utcán lementem, a másikon feljöttem, sok jó és rossz hírt hallottam fölségedről. Az egyik azt mondta, hogy jobban illenék a trónusra, ha (itt sorra elmondja). A szégyen széken ülő királyt választ belőlök, maga pedig odahagyja a királyságot.¹¹

²³⁵ Hunfalvy: A vogul nép 138. 1.

²³⁶ Erdélyi II. (A három testvér),

²³⁷ *Benedek*: Magyar mese- és mondavilág I. 114. 1.

²³⁸ *Benedek* i. m. III. 160. 1.

²³⁹ *Kalevala* XV. rúnó. Érdekes *méh-regékre* találunk a bolgár hagyományban, melyek alkalmasak, hogy e részben pótolják a nálunk hiányzó vagy módosított ősnéphagyományt. Ethn. VII. 200.

²⁴⁰ Magyar mese- és mondavilág I. 165. 1.

²⁴¹ Hunfalvy; Vogul nép 139. 1,

²⁴² Magyar mese- és mondavilág II. 169. 1.

²⁴³ *Benedek* i. ni. IV. 12. 1.

²⁴⁴ Hunfalvi: *Vogul nép* 235. 1. *Munkácsi B.* Ethn. IV. 52. 1.

²⁴⁵ *Vámbéri A.:* *A török faj* 151., 153. 1.

²⁴⁶ *Ethnographia* V. 301. 1.

²⁴⁷ Magyar mese- és mondavilág I. 191. 1.

²⁴⁸ *Benedek* i. m. I. 197, III. 421. 1.

²⁴⁹ L. „Vas Laczi-t¹¹ és „kígyó Darvitéz-t.¹¹

²⁵⁰ *Ethnographia* VI. 231. 1.

²⁵¹ *Yersényi György* tr. (Ethn. VI. 232.)

²⁵² *Versényi György* tr.

²⁵³ „Ha Sz.-György nap előtt levágott kígyó-főt tesz az ember a tyúkok vállujába, a kánya nem viszi el a csibéket a *göcséi néphit szerint*. — Ha valaki, főleg Szént-Györgynap előtt, egy helyen több kígyót lát, biztos lehet, hogy azok ott „követ fűjnek,¹¹ amely kő a legdrágább ékszerek egyike. Aki a követfűvő kígyókat elég bátor szétverni, az a drágakő birtokába jut. A drágakő átvételekor az egyik kígyó megszólal. Ezt az illető vegye magához. E kígyó oly helyre fogja vezetni, hol a földben sok pénz van elásva. A pénz kivétele után a kígyót kell a pénz helyére tenni.” *Gönczy Ferencz* (Ethn. VI.'328.)

Göcsejben a húsvéti szentelt eledetek közül először is a *tormából* eszik a család minden tagja, hogy a kígyó a szájukba ne mászszék ha nyáron a szabadban mélyen eltalálnának aladni.

²⁵⁴ Hunfalvy: *Vogul nép.* 199. 1. — A bolgár világteremtési mondák szerint *leányból lett a medve*. Ethn. VII. 214.

²⁵⁵ *Fábián István* fordítása szerint: A kovács dárdát csinálja, nem hosszút, nem is rövidet, középszerűt kalapála: farkas ül vala a szélén^ medve közel az éléhez, szarvas száguld karikáján, csikó szökdel vala nyelén, nyargalócz rugdala gombján.

²⁵⁶ erdő honjába.

²⁵⁷ *Otsó* vagy *Otczó* a medve neve, mint nálunk a „maczkó.“ Δ. medve szépítő nevei a finneknél *Vikár Béla* szerint: a homlokos (otso), az erdő szépe, a liget nótása, a szépséges ember, a mézes tenyerű, a posztó nadrágos, a gubanczos nadrágú, a pénzes (drága) szőrű (Ethn. 111. 280. 1.)

²⁵⁸ *Orrát . . . Fülét . . . Szemét . . . Arczát . . . Száját Nyelvét* veszem a medvének, térsáúi egy másik nyelvnek. Nem veszem én azt rősz végbül. nem is lesz itt egy s egyedül.“

²⁵⁹ *Hunfalvinak* a 46-ik rúnóról adott rövillete, mesteri kivonata szerint (L. Vogul nép 195—198. 1.)

²⁶⁰ *Hunfalvi* i. m. 94. 105. 200. 234. 1.

²⁶¹ Munkácsi Bemát: A vogulok pogány vallása. (Ethnographia IV. 52. 1.)

²⁶² L. „a hangya-király“ alatt.

²⁶³ Dr. Wlislócki Henriknél Jósló állatok a kalotaszegi néphitben. (Ethn. III. 47, 1.)

²⁶⁴ *Csik-székel*y változat szerint: ha a macska két első lábával erősen mosdik, esőt érez. Ha télben a tűzhöz fordul s úgy mosdik, hideget érez. Ha az ajtó felé fordul s úgy mosdik, meleg időt lehet várni (Ethn. VI. 118. 1.)

³⁰⁵ Dr. Wlislócki Henrikné. L. fönnebb.

²⁶⁶ Magy. Mythologia 243. 1.

²⁶⁷ *Vikár Béla* (Ethn. III. 280. 1.)

²⁶⁸ *Dr. Wlislócki Henrikné* i. tanulmánya 48. 1.

²⁶⁹ „Lábával a farkas rúgott, talpával a medve nyomott“ (IX. rúnó 300. v.)

²⁷⁰ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 241. 1., hol e mondák forrásai is elsorolatnak.

²⁷¹ Dr. Wlislócki Henriknél Jósló állatok a kalotaszegi néphitben (Ethn. III. 48. 1.)

²⁷² U. o. ²⁷³ U. o

²⁷⁴ Dr. Wlislócki Henrikné i. tanulmánya.

²⁷⁵ Jósló állatok a kalotaszegi néphitben. (Ethn. III. 49. I.)

²⁷⁶ Dr. Wlislócki Henrikné gyűjtése. I, m.

²⁷⁷ *Ethnographia* III 50. 1.

²⁷⁸ Wlislócki Henrikné i. m.

²⁷⁹ Jósló állatok a kalotaszegi néphitben (Ethn. III. 50. 1.)

²⁸⁰ Dr. Wlislócki Henrikné i. h.

²⁸¹ U. 6.

²⁸² Dr. Wlislócki Henrikné i. i. gyűjt.

²⁸⁸ *Ipolyi Magyar Mythologia* 247. 1.

²⁸⁴ Dr. Wlislócki Henrikné.

²⁸⁵ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 247. 1.

²⁸⁶ Dr. Wlislócki Henrikné i. h.

²⁸⁷ U. o. ²⁸⁸ U. 6.

²⁹¹ Nem szabad a bácsmegyei néphit szerint sem a fecskét megölni, mert a tehén teje véres lesz, a szoptatós asszony is véreset szoptat. Ethn. VII. 94.

²⁹² Dr. *Wisloczki Henrikné*. — Ha valaki szeplős, a mikor az első fecskét látja, henteregjen a földön, elveszíti a szeplőt. Ethn. VII. 178. „Fecskét lótok, szeplőt hányok“ (Vas megye).

²⁹³ U. o.

²⁹⁴ U. o.

²⁹⁵ U. o.

²⁹⁶ U. o.

²⁹⁷ U. o.

²⁹⁸ U. o.

²⁹⁹ U. o.

³⁰⁰ U. o.

³⁰¹ Midőn e sorokat bezárjuk, a cikkben annyiszor idézett tisztelt író úrnőnek azzal véljük köszönetünket kifejezhetni, hogy szívesen kijelentjük: *útörő munkásságát* önálló cikként előtérbe helyezvén, saját magán meggyőződésünkkel jobbra csak a jegyzetek szűk körére szorítkoztunk.

³⁰² *Vámbéry* (A magyarok eredete 378. L) a törökben találja óriászavunk jelentős elemeit.

³⁰³ *Hunfalvy: Vogul Nép* 136. 137. 138. 141. 1., hol mondatik még: a jarkum-ok most az égben vannak Numi Taromnál, de mindeniknek szent helye a földön arra való, hogy ott meghallgassák az emberek imádságait és elfogadják az áldozatokat.

³⁰⁴ Ipolyi: Magyar Mythologia 119. 120. 1.

³⁰⁵ *Ipolyi* i. m. 118. 1.

³⁰⁶ *Kalevalái* 2. rúnó 158. v.

³⁰⁷ *Ipolyi* i. m. 122. 1.

³⁰⁸ L. a *Kalevala* 3. rúnóját és a 18 r. 197. versét.

³⁰⁹ „Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben“ című akadémiái felolvasása 5—10. 1.

³¹⁰ *Ipolyi*: i. m. 119. 1.

³¹¹ Háromszéken, Szotyor mellett, az *Óriáskő*-nek nevezett szikla tetején egy öt láb átmérőjű embersarok-alakú bemélyedés van, melyet a néphagyomány az óriás *sarka* nyomának tart. (*Orbán B. Székelyföld* III. 37. I.) Haragjában a sziklára ütven, *öklének nyomát* lka vár sziklabérczén most is lehet látni. *Lábnymát* hasonlóképen Borosnyó határán egy szikla oldalán a Vámicza forrás mellett, hová inni szokott lejárni (*Kozma* i. m. 8. 1.)

³¹² (*Orbán* III. 165. 1.) Az óriás király székhelyei: a kisborosnyó *Várbércz* s a besenyői *Csentetető*.

³¹³ Benedek E. Mese- és mondavilág 1. 287. 1.

³¹⁴ Kozma F. szerint a székely népmondák az óriások következő kincses tárházait emlegetik: A száraz-ajtai Várhegy kútjában az *estist-éke* és *aranyökör* s pinczejében az *ezüst váttuba* folyó *arany csepegés*. 2. Herccz vára pinczéiben a szorecsen-óriások *fekete hordóba* fölhalmozott kincse, fekete törpék őrizete alatt, kik ott vígan ősznek, isznak és tánczolnak. 3. A kézdi sz.-lőleki vár pinczejében a „*réz-agár*“ által őrzött kincs. 4. A kisborosnyói Várbércz kútjában és pinczejében az óriás-király *nagy arany-harangja* ősz kincsei, két *fekete kecske* által őrzve. 5. Angyalos

mellett a Bábolna árkában Bábolna király *arany-napja* és *arany-báránya*, két *fekete agár* és egy felszerszámozott *fejér mén által* őrzve. 6. A bikfalvi Csigavár mellett az óriások kútjában *aranylánezon függő aranyveder*. 7. Az alsó-rákosi Tejjely belsejében *aranygyapjas berbécsek*.

³¹⁵ „most *arany köntöst*, majd *arany sarkon forgó várat* varázsolnak elé s ezeket dióhéjba adják át uroknak; gazdájakat, ki szegény ifjú, *réz-öltözetbe* öltöztetik s *rézparipára* ültetik, hogy a királynál illően jelenhessék meg ebédre; rongyos kunyhóból 11 órakor fényes palotát varázsolnak, melyben 12 órakor gazdag asztalhoz ül az ebédre hívott királyi család; gazdájakat királyleány feleségével és aranyváraival együtt a *tüzes tengeren* átszállítják.“ (Kozma L m. 14. 1.)

³¹⁶ „A Bálványos várától a tordai Büdös tetejéig arany hidat épít az óriás leányának, hogy alkalmas séta helye legyen,“ a székely hagyomány szerint.

³¹⁷ Egyik hegyről átlépett a másik hegy tetejére, második emelésre egy tengert lépett által, harmadik emelésre olyan magas hegyre lépett, hogy feje az eget verte.

³¹⁸ Más kérdés az, hogy a német mythológiában is előfordulván e monda: *német-e ez, vagy tőlünk kölcsönzött?* A német monda is visszavíteti az óriás leánynyal a kötőjébe szedett zsákmányt, hanem azon hozzáadással: *hogya ezek nincsenek, kenyérnek és pénznek nem voltában éhen halnak meg.* E felfogás későbbi korra vall. Ellenben e monda a maga eredeti mivoltában él a *finn mondavilágban*, Erdélyben pedig „a Bálványos- és Torjavár, a zaláni Várhegy, a csókfalvi várdomb és a rikai Kustály vára óriás-mythoszában.“

³¹⁹ Az „emberevő óriásokról“ szóló meséket kölcsönzésnek véljük, s azért rájuk nem hivatkozunk. Idegen a *Hargita emberevő óriás* regéje is, mely szerint a szikla helyén egykor dühös óriás tartózkodott, rémes feje meredt ki a vízből, ölnyi hosszú fogaival a Vágón leereszkedő tutajosok után lesekedve, kiknek tutaja köteleit szétharapva, azokat mindenestül elnyelte. Egy napon egy jámbor remete, ki a sz. földre zarándokolt, volt a közeledő tutajon, megátkozva már meszsziról a prédára ásánkodó óriást, mire az kővé vált: de máig is mint szikla áll kiemelkedve a habokból s mint éles fogakat, messze kinyújtja hegyes rovátkos csúcsait a folyóba, torka mint iszonyú örvény tátong előtte s jaj a szerencsétlen utasnak, ki egyik vagy másik körébe jut, mert menthetetlenül az óriás martaléka lesz. (M. Myth. 117. 1.)

³²⁰ *Ethnographia* V. 337. 1.

³²¹ *Arany L.* „Fejérlófia“ némi lényegtelen változattal ugyanaz.

³²² Herecz vára (Háromszék m.) alatt a vár pinczéiben vannak elrejtve az óriások kincse. Nagy számú fekete törpék őrzik.

³²³ A sok gyermekkel megáldott szegény ember, elindul újszülöttenek, fiának keresztapát keresni s ez a rengeteg erdőben találkozik egy *törpével*, a kinek hét singes a szakálla s úgy húzódik a földön utána. De ez egy 'királykisasszony, kit anyja elátkozott, hogy mindaddig törpe

„ember” legyen, míg egy hét esztendő, hét hónapos, hét hetes s hét napos vőlegényt nem talál.

A „Pengő” mesében a 12 óriás az *araszyi* ember szolgálatában áll.

³²⁴ „A bányrémről” (Ethnographia I. 335—345. 1.)

³²⁵ *Ipolyi* úgy tudja, hogy ha áld, akkor közönségesen nő: és férfi-alak, ha fenyeget, rémít, üldöz. (M. Mythologia 110. 1.) *Majláth*-nál a rónaszéki bányaréem fején sókoronával, jobbáiban sópálczával jelenik meg, ruhája kristályokkal van elborítva. De ez mondvá csinálnak látszik. Gyanús a *Tompa* bányaréme is, mely mint lángszobor, mint rémes zöld fény jelentkezik.

³²⁸ A fűtyülőt magával hurcolja a sziklahasadékokba (Szepes-Re-mete). Még a bányát is ráomlasztja a fűtyülőre. Még az arannyal való bánás közben sem szabad fűtyülni. Egy verespataki bányász serpenyőben aranyat vitt beváltani, Útközben fűtyülni kezdett s az arany azonnal eltűnt. Ethn. I. 340.

³²⁷ *Körmöcz* egyik beomlott bányájának mondája szerint 160 munkás szállt le egy napon a bányába dolgozni. A mint azonban dologba álltak, egy rekedt hang odakiált: menyetek vissza, mert különben mindnyájan ideveszttek! Mivel azonban a bányászok csak tovább dolgoztak, a hang még egyszer ismétlé az előbbi szavakat. A bányászok erre meg-hökkentek s vissza akartak térni. De a felvigyázó az egészet csak tréfának tartván, kényszerítette őket az ottmaradásra. Ekkor egy veres ruhás kis ember jelent meg s harmadszor intvén őket a visszamenésre, eltűnt. Menekülni akartak, de már késő volt. Minden oldalról nagy ropogás hal-latszott, a hegy beszakadt maga alá temetvén a 160 bányászt. A gyorsan betóduló víz azonban egy bányászt kimosott, ki a szabad levegőn magá-hoz tért. Ez beszélte el az egészet. A zsilipeken úgy folyt a vér, mint a víz (*Versényi* i. h.)

³²⁸ *Ipolyi*: M. Mythologia 108. I. Nagyon tetszetős ezen állításnak alapja *Majláth* egyik regéjében, hogy: a rónaszéki *sókirály* (!) elveszti fogadását a *rézgróffal* (!!) szemben, mert bebizonyítja, hogy az ember jobban szereti a rezet, mint a sót. Ezért megharagszik az emberre. Előbb bosszantotta a munkásokat. Lámpájok minden ok nélkül kialudt, por-hanyó tárgyakon szerszámuk eltörött; incselkedő torzalakok léptek mind-egyre gúnyolódva, kaczagva el éj ok s ha valamely ikök vágott, társát ta-lálta; ha valaki azt hitte, hogy sok sót vágott, bámúlva látta, hogy nem só, hanem anyag; víz fakadt az aknában itt is, ott is; beomlott alattok a föld. — Ezen csinált regét azok közül valónak vélem, melyekre két-szer is hivatkozni kell, hogy tarthatatlanokká váljanak.

³²⁹ M. Mythologia 110. L

³³⁰ *Ethnographia* I. 339. 1.

³³¹ *Ethnographia* VI. 238. 1.

³³² Kálmány Lajos: Gyermekekijesztok és rablók nyelvhasznályainkban (Ethnographia IV. 320. 1.)

³³³ A Kópéval rokon hangzású szó a lappban a *Kvopes* = hexe,

venefica (mondja a id. helyen), a voguloknál *kvojp* bűbajos dobót jelent, minek a lappoknál *Gobodes. Gobdas* a neve stb. Csakhogy ha a finn Kööpel annyi, mint a német Kobold, akkor semmi köze az említett szavakhoz s elesik *bűbajos* jelentése.

³³⁴ „A Kópék sokan vannak, nagy bottal járnak; de csak egy a kópé: a vezérek, a többi katonáji. Még ezen a fd’ön alul van egy világ, ott vagyon az orszáig. A kópé ijeszto’ íSzöreg).

³³⁵ „Éccző (olvassuk a *Kálmán Lajos* ó-szent-iváni jegyzeteiben) a Kópé fő’gyütt a pinczébe oszt’ egy kis gyer’ök ott vót, kért kenyeret mög sót; a kis gyer’ök kiszalatt, ász’t nagyon mögijett. A Kópé a csizma órával szúrja a földet, nagy kés van nála. Mikor le akar mönni a fő’dbe, csak a csizmájával szúrja a földet. A kit mögfog, elviszi, a kutya fiát is elhordja; ára kéri mindég az Istent, hogy a gyer’ököket megölhesse. Kúveket köll a fő’ldbe verni, lésiijesztetni, hogy (a Kópé) főgyűjön.”

³³⁶ Jöj fel Koppé — Koppogtatni (Másutt: Szétszaggatni; Szent-György gyertyát látogatni; Szent-György Gyurkát látogatni. Vagy: Arany békát látogatni. Lengyel László’ gyújtogatni, hosszú deszkát nyújtogatni. Vagy: Szent-György Gombát köszönteni. Szent-György Lászlót (zászlót) lobogtatni (Kálmány Lajos gyűjtése).

³³⁷ *Ethnographia* IV. 316. 317. 1.

³³⁸ *Ethnographia* V. 337. 1.

³³⁹ L. az elsőre nézve *Ethnogr.* V. 101., a másodikra nézve *Nyelvőr* V. 157.

³⁴⁰ *Jakab József* közlése. (*Ethnog.* VI. 310.) Hasonlót mond *Kálmány Lajos* Szeged vidékéről: „Vót a világon egy’ embör, annak vót égy* *Lidvércze*. Egygyik hétön ü vele vót a *Lidvércz*, oszt’ a mit mondott a világon, mindönt hordott, másik hétön a fíjává vót a *Lidvércz*, oszt’ a *Lidvércz* mindég asz’ mon’ta: Mit, mit, mit? Asz’onta neki: Hozzá’ mostan kukoriczát! A *Lidvércz* annyit hozott, tele lótt az udvara kukoriczával; asz’tán asz’onta: Hozzá’ pé’szt. Annyit hozott, hogy nagyon gazdag embör lótt. Mikö gazdag embör vót mán, mögunta a *Lidvérczöt* tartani, émönt a szomszédba, hogy mit csináljon a *Lidvérczé*, mert mindig a hona alatt tartószkodott? Hát kúgygye el a tengömek a köilö közepibe, hogy hozzon ögy’ kötél homokot. Elmén az ember haza, asz’ongya a *Lidvércz*: Mit, mit, mit? Erigy’ el, a tengömek a közepirül hozzá’ egy’ kötél homokot l A *Lidvércz* elmönt, nem gyütt soha többet vissza. (»Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban« 6. 1.)

³⁴¹ *M. Mythologia* 230. 1.

³⁴² Szilágysági néphit szerint (*Ethn.* II. 205. 1.) mint egy *tüzes törrülköző kendő*. A *Lidércz* éjjel a rossz lelkekhez jár. A levegőben repülve mindig azt kiáltja: mi kell?

³⁴³ *M. Mythologia* 229. 1., hol e tárgyban még felvidéki példák is említetnek és túlnépies vonatkozások, melyekre öntudatosan nem terjeszkedtem ki.

³⁴⁴ „Erös Pali.“ — „Emberképü” A székely „ludércz” is. „Annak

ojan természetbe van, hogy szép legén, vaj szép lejen képibe ötöszködik s azokat a bolond szeretőket gyötri s epeszi“ [Ethn. VI. 107.]

³⁴⁵ A *veszpcém-olaszfalusi* néphitben „a ludvércz „elevény ördög,” egész teste szőrös, aztán meg lólába van és az olyan fiatal asszonyokat szokta kísértetni, kik az urokat nem szeretik. [Ny.-őr XV. 182.]

³⁴⁶ M. Mythologia 222. 1.

³⁴⁷ *Yersényi György* tr. közlése Ethn. VI. 232.

³⁴⁸ Ethn. Í. 298.

³⁴⁹ Magy. Mythologia 455.

³⁵⁰ *Karcsay: A Csepel sziget babonái* [Új M. Muzeum 1851 2.évf. 499.]

³⁵¹ „A garábonczias diából“ [Ethn. I. 277—286.]

³⁵² Az ellenkező véleményt l. *M. Mythologia* 454—68 és Osztrák-magyar Monarchia Írásban és képen I. 330.

³⁵³ Vámbéry: A magyarok eredete 375.

³⁵⁴ Sajnos, hogy nem magyar kéz festette az *erdő halála*-képet, melynek leírását a következő jellemzés eléggé pótolja: kivágva terüi el az óriás fa, halálát siratják a kis tündérek, kiknek ki tudja «mióta? — lakásúl szolgált.

³⁵⁵ Ethn. V. 322.

³⁵⁶ Ethn. V. 112.

³⁵⁷ Eth. VI. 200.

³⁵⁸ „A habléányok, vagy mint Szigetváron mondják *tengeri lányok* testének felső része nőéhez, alsó része haléhoz hasonlít. A tengeri lányok kiéneklik a jövődőt. Tőlük ered minden dal” Mátyás Lajos: A szigetvári néphitből [Ethn. V. 337.]

³⁵⁹ Eth. II. 360.

³⁶⁰ Ethn. II. 367.

³⁶¹ Ethn. VI. 211.

³⁶² „Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben,” 40.

³⁶³ *Vámbéry: A magyarok eredete* 388. A votják-csuvaszban Munkácsi szerint: *busturgan* [Ethn. IV. 48.]

³⁶⁴ *Éjasszonyok, éj urak!* vigyétek a hideget a gyermekemtől! [Háromszék]. — „*Éjnek szép asszonyt!* vigyétek el ti az én fiannak sírását, rívását, hozzátok meg ti az eő édes álmát!“ [M. Mythologia 445.]

³⁶⁵ Ethn. V. 337.

³⁶⁶ Magy. Myth. 431. A *csallóközi népmonda* szerint: egy szolga egykor ökreinek feltört nyakszirtjét beakarván kenni zsírral, e végett asszonya szekrényéből vett ki egy kis edénykében volt zsírt s azzal kente meg. S hát mi történt? Az Ökrök azonnal szárnyasak lettek s az igával együtt fölrepültek a levegőbe, mert hát az a boszorkányok által készített *repülő zsír* volt. Eljiedt a szegény szolga s megpanaszolta asszonyának, ki rögtön a szénvonóval tett búbajos dolgot, a seprőt helyére állította és az ökrök ismét leszálltak.. [Karcsay új Muzeum II. 498.]

³⁶⁷ Ethn. VI, 311.

³⁶⁸ M. Mythologia 440: hogy ha a fejer kigyót megfőznék, meg-

adnák enni valakinek, mindenféle füvek megszólalának s ki vesztésre, ki gyógyításra való megtudhatnék s kinyilatkoznék.

³⁶⁹ Kozma: Mythologiai elemek stb. 39.

³⁷⁰ M. Mythologia 446.

³⁷¹ L. XIII. Boldogasszonyok.

³⁷² Kálmány Lajos: Szépasszony nyelvhasznályaiban. (Ethn. IV. 229.)

³⁷³ „Sokszor egy-egy gyermekbe vagy nagy emberbe is annyira beleáll a hidegrázás, hogy semmiféle rendes „urusság-gal” sem lehet meggyógyítani. Az ilyenekre bizonyosan a Szépasszonyok bocsátották a betegséget s a gyógyításnál is hozzájuk kell fordulni. Teszik is, még pedig úgy, hogy a beteget kikiáltják a kürtön. Ez akképen történik, hogy egy lepedőt, mely kissé nyirkos is, megsóznak jól, abba a beteget mézitalonként betakarják, azután a kürtő alá tarják és hétszer vagy kilencszer a kürtöbe fel kiabálják: *Jertök elé, szépasszony ok, mért az én kicsi leányomat a másod* (harmad vagy negyed) *napm hideg leli—leli—leli, tük atUitok, vegyetök éé róla!* Aztán a beteget abban a lepedőben ágyba fektetik s ha egyszeri kikiáltás nem használ, többször is megismélik.“ (Ethn. VI. 301.)

³⁷⁴ Ipolyi: Magyar Mythologia 445. Ethnographia IV. 245.

³⁷⁵ Péld. „*Brát határában* (Zólyom m.) egy nagy kő volt, melynél éjjelente egy fejér asszony szokott megjelenni. Ez a fejér asszony egy éjszaka bement egy szegény ember házába, ki ott aludt 12 éves fiával. Felszólította, hogy kövessék őt. Engedelmeskedtek is. Az apa félve bandukolt hátul s kis flát bocsátotta előre, a kőnél meg egy bokor mögé bujt el. A fejér asszony egy befalazott nyílásra mutatott: Ezt ki kell bontani l Benn az üregben sok kincs van. Am a ki először lép be, meghal, de őt az átok alól feloldja. Erre eltűnt. Másnap az apa és fiú egy életunt 80 éves asszonnyal kiment. A nyílást kibontották. Az öreg belépett s rögtön szörnyet halt. Ők meg a temérdek kincset hazavitték, gazdag emberek lettek s gazdaggá telték az öreg asszony leányát is. De az apa s fia nem járhattak többé az egyházba, mert a mint beakartak lépni, mindjárt törni kezdte őket a nyavalya.“ {*Versényi Gy. tr.* közlése Ethn. VI. 131.)

³⁷⁶ Ethn. VI. 299. — *Szilágy sági* hagyomány szerint azelőtt: a Csepegő völgyből minden kedden estve egy sárga csikó jött ki s 12 óráig nyerítve az utcán futkosott. U. o. II. 205.

³⁷⁷ Ethnogr. VI. 231.

³⁷⁸ Ethn. V. 337.

³⁷⁹ Ethn. VI. 230.

³⁸⁰ L. A vogul Teremtés-mondát fonnebb.

³⁸¹ *Hunfalvy: Vogul föld* 133—139. 166—167, 1.

³⁸² *Kalma* (eredetileg *halott szag*) = *hálálj halál-isten* fölöttébb emlékeztet *Haljá*-ra a germánok halál-istennőjére. A rúnók a Halált inkább már Tuoni-néven emlegetik, melyet a finn mythologusok a német Tóddal tartanak egy eredetűnek, tehát kölcsönöztek.

³⁸³ »A fölvidéki Jánoshegyen, miként értesülünk a halált kaszás férfinak képzelik. Nős, felesége él, de nincsennek szép gyermekei. Azért minden asszony a lebetegedés előtt jól beszentelt vízzel a szobáját s égve hagyja a lámpáját, mert azt hiszi, hogy eljön a halál felesége s a maga csúnya, törpe, torz gyermekével kicseréli az újon szülöttet. (Ethn. VI. 139.) Ezen felfogást azonban nem egy tekintetnél fogva nem váthatjuk a magunkénak.

³⁸⁴ *Kalevala* XLV. rúnó 163. stb. vagy Barna fordításában a 285. lapon.

³⁸⁵ Neveik szerint: fekete, fészkes, avas, mándoki, válogatós, fity, válogatósfity, fitytyögős, fitytyögősfity Fene, a tótok Fenéje. (Ethnog, IV. 236.)

³⁸⁶ Századok 1873. 72.

³⁸⁷ Barna szerint (Ős vallásunk kisebb isteni lényei 15.) a finn „*Sziijätär*“ és a vogul „*Tépaym*“ (evő lény) a mi Feneasszonyunknak megfelelője.

³⁸⁸ Vámhéry: A magyarok eredete 389. 397. 407. 672.

³⁸⁹ Vagy: kígyó kígyót eszik, hogy sárkány lehessen. (M. Mythologia 223.)

³⁹⁰ Tudós Versényi György közlése után Ethnographia VI. 232—233.

³⁹¹ Péld. *Sárkányrúgás* gödrös legelő és szántóföld Pécel falu határában Pestmegyében. — *Sárkányheverés* határrész Dömsöd faluban, Pestmegyében. — *Sárkánytó* Dusnok falu határában (Pest). Nyáron usztatáskor több ló belefutott; a nép azt hiszi, hogy a sárkány húzta bele. — *Sárkány-ingások* meredek hegyoldal Pilis helység határában (Pest). — *Öreg-Sárkány fark* dülő Túra falu határában (Pest). — *Öreg-Sárkány* völgy és erdőréz Csákberény falu határában (Fejér). — *Sárkánytó-tető* hegy Székváros mellett Dobokában. — *Sárkányjárás* Zalaraegyében. Torma-földe faluban a várdombról a Kerka vizéig lenyúló hosszú, széles árok. A rege egy Jolán nevű szép leányról beszéli hogy egy sárkány itt vetett neki lest és fojtotta a Kerka vizébe. (Pesty: Magyarország. helynevei 295.)

³⁹² Csengery: Tanulmányok a magyarok Ósvallásáról I. 90.

³⁹³ Ethnogr. II. 49.

³⁹⁴ M. Mythologia 101.

³⁹⁵ Nem akadván egy leány tetsző férjre, végre keserűségében és szegényében elbújdosik. Egy posvány mellett leülve, egyszerre csak megragadja a víziember s kínálja: lenne az Ő felesége. Mire kiemelkedve, parton ülő kedvese ölébe fekteti fejét. A leány addig keresgélt, benne, míg elaludt. Arra jött egy obsitos öreg katona s kérdi mit csinál itt? a leány elmondja, miként áll az élete sora. A vízi ember egyet horkant s víz buggyan ki a száján. A katona belétekint nyitott szájába s ijedve látja, hogy *halfogai* vannak. A leány rémültében felugrik, de a vízi ember magával ragadja a posványba.” (M. Mythologia 100.)

³⁹⁶ Ethnographia VI. 102.

³⁹⁷ Zentán a halásznak egyre azt kiabálta: Erre gyere, erre gyere!

Arra is evezett egy darabig, de miután észrevette a cselet, ott hagyta. (Kálmány Lajos.)

³⁹⁸ „Az egyszeri halászlól beszélnek, hogy egy ízben nem birt fogni s elkeseredésében azt mondta: Nem bánám én, ha *Dögöt* fognék is! Mindjárt ott termett a Holtember; akkor ijedt meg a Halász s egyre hajtogatta: Uram-Jézus, segíts meg! Erre azután azt felelte a Holtember. Köszönd az Istenednek, mert ha nem mondod, meghalsz.”

³⁹⁹ *Versényi tr.* Éthnogr. VI. 231.

⁴⁰⁰ Ethnog. VI. 231.

⁴⁰¹ Körmöczön úgy tudják, hogy a »szőke hajú, fekete szemű« vízi tündérek szokták kicserélni a gyermekeket. Egyszer, a mint a vízi tündér az újszülöttet elkapta, az anya és a bába mindjárt észrevette. A bába a kezébe vette az idegen gyereket, elvitte a legközelebbi kúthoz, s elmondván a bűbajos igéket, így szólt: Vízi szellem add vissza gyermekünket! íme a tied itt van, vedd el I“ Vissza is adta s az övét a bába a kútba dobta. Ethu. V. 112.

⁴⁰² Hunfalvy: Yogul nép. 215.

⁴⁰³ Wikár Béla: Vadászati hagyományok a finneknél. Ethn. III. 278.

⁴⁰⁴ Az *ördög*-szó nem magyar, miként azt Ipolyi gondolá, kinek szónyomozása ellen Csen gory anyira kikelt annak idejében. — A törökségben, Írja Vámbéry, az alvilág legfőbb istenségének neve: *Erteng*, mely szóban a magyar *Ördög*, *iirdüing* megfelelőjét látjuk, s mely eredetileg bizonyosan *Örtök*-nek hangzott, és titkosat, elrejtettet jelentett. (A magyarok eredete 376.) — Vámbéry a kirgizekhez utasít bennünket, hogy az *Erteng*+*st*, mint rossz szellemet, mint Ördögöt föltaláljuk.

⁴⁰⁵ Hunfalvy: Vogul nép 140.

⁴⁰⁶ *Kalevala* VI. runó 37. v. „Az egy ellenséges s kártékony hatalmas istenség.“ Mint Hunfalvy Pál úrtól értém, a magyar népnél is élne még egy ily átkozódás „*vigyen el az íz*“ mely a finn *Hiz*-nek felelne meg.“ Egerben gyakran hallható a köznép ajkáról: „Vigyen el az íz I“ és „Egyen meg az íz!“

⁴⁰⁷ XVII. rúnó 450. v. „Adok neked háti lovat: Bérczről Hizi paripáját, Tűz serényű serény lovát, — Melynek szája tüzet lehel, — Orra tüzes szikrát lövel. Melynek vasból a patái, — Rézből vannak lábainai.“

⁴⁰⁸ XXVI. rúnó 721. v.

⁴⁰⁹ XII. r. 373. v.

⁴¹⁰ Magy. Mythologia 40.

⁴¹¹ M. Mythologia 47.

⁴¹² A finn mythológiában ő a farkasok és medvék őrzője. Ipolyi úgy tudja, hogy a *palócz juhász retteg a farkas nevét emÜteni*, nehogy neve említésével őt megjelenésre kényszerítse. (M. Myth. 48.)

⁴¹³ *Mátyás Lajos* [Ethnographia V. 337.]

⁴¹⁴ M. Myth. 50.

⁴¹⁵ M. Mythologia 52. 1.

⁴¹⁶ L. „A fákra aggatott fogadalmi rongyok.“ [Ethnogr. V. 321.]

⁴¹⁷ M. *Mythologia* 36.

⁴¹⁸ Ethnographia V. 805.

⁴¹⁹ M. *Mythologia* 538. 1.

⁴²⁰ öreg emberek a Mátrában még emlékeznek, hogy az δ gyermekkorukban nagyon szokásos volt a Gergelyjárás.

⁴²¹ *Ethnographia* V. 123. VI. 825. Hogy Göcsejben és a Mátrában azonosnak találjuk a gergelyjárás ének szövegét, abból nyilvános, hogy a pogány ének kiszorítására zsinati határozatra lett a szöveg szerkesztve és országosan elterjesztve. V. ö. M. *Mythologia* 299.

⁴²² „Szont-Gergely vitéze“ közmondásra Erdélyi megjegyzi: azaz gyöngé vitéz. Szokás falukon Gergely napján katonává öltöztetni fel az iskolás gyermekeket, mikor zászlóval, kardosán, szalagos süvegekben a falut bejárják, énekeket s verset mondva iskolába hívogatnak, mintegy toborznak. Innen: Gergelyt jární. [*Erdélyi: Magyar közmóviások könyve* 3064.] *

⁴²³ *Ethnographia* V. 123.

⁴²⁴ M. *Mythologia* 189.

⁴²⁵ „Virágvasámapot közvetlen megelőző szombaton Pákán s vidékén még nem régen az iskolás gyermekek *cziczamacza*-ágakért mentek a közelbeli erdőre vagy hegyre. Ez alkalomra a fiúk fekete csukorsüvegből készített csákót tettek fejükre, azt felbokrétázták s felpántlikázták. Oldalukra fakardott kötöttek. A leányok pedig fejér köszörűval a fejükön jelentek meg az iskolában, honnan mesterök vezetése alatt párosán, világi dalok éneklése mellett, ünnepiesen mentek *cziczamacza*-ágakat vágni stb.“ [Ethn. VI. 326.]

⁴²⁶ A vitziszteletre vonatkozó: Nagypénteken a leányok menjenek egy fűzfa alá és ott mosdjanak és fésűlködjének meg, akkor szép hajuk lesz [Bezdn, Szeged, Szabadka]. — A ki nagy csütörtökön, mikor elhallgatnak és nagyszombaton, mikor megszólalnak a harangok, megmosdik, arról elmúlik a szeplő. — A ki nagypénteken folyó vízben megfürdik, az nem lesz beteg abban az esztendőben [Dunántúl, Tolna]. Ethnogr. ^V11. 185.

⁴²⁷ tönczy Fér evez: Göcseji népszokások. [Ethn. VI. 327.]

⁴²⁸ M. *Mythologia* 316.

⁴²⁹ „Elteszik, írja Barna Ferdinánd, tűzvészkor a lángokba dobják, csillapítás és a szél megfordítása végett, erdőn a fába teszik, melyekben a méhkasokat elhelyezték, hogy a rajzás annál jobban sikerüljön. A csibéket is azokkal etetik, hogy megnőve annál jobban tojjanak. Terméketlen nők s a kiknek gyermekeik kiskorban meghaltak, megeszik. Midőn a nyájban és házi állatokban, különösen a juhok közt marhavész pusztít, összetörük és az istállóban s aklokban szétszórják a darabjait, a nyáját pedig a tojás héjával s fokhagymával füstölik.“ [A mordvaik pogány istenei és ünnepi szertartásai 35.]

⁴³⁰ Ósvallásunk főistenei 37.

⁴³¹ *Fraknói Vilmos: Szegszárdi apátság története* 37. »1455. a baranyai alispán feria secun da *post diem concussūmis ovorum*“ adják ki leve-lüket. A Repce vidékén is megvan a piros tojással való délutáni játék Kovács S. János tr. szerint. [Ethn. III. 97.] Régiobb okiratunk meg azt mondja: „arbor piri ubi fit congregacio puerorum in octavis pasche [1220-ik óv *Fejér* cod. dipl. III. 1. 286.]

⁴³² *Trencsényi Lajos* (Ethn. III. 128.)

⁴³³ *M. Mythologia* 819.

⁴³⁴ Ethn. VI. 327.

⁴³⁵ Ethn. VI. 302. A palóczoknál kiviszik a leányt a kútra vagy épen a patakba állítják, Istvánffy Gyula értesítése szerint, s Veder számra locsolják rá a vizet, hogy „ha férhe' mégy, ha'legyék firis menyecske.“ Kérésnek, rimánkodásnak nincs helye; ha szép szóval nem megy a leány, erővel is elviszik s belökik a patak vizébe. Ezért a nap neve nálók „vízbe hányó hétfő.“ [Ethn. V. 121.]

⁴³⁶ Szathm ár megyei néphit szerint a Szent-György éjszakáján való fürdés mindentül hasznos. [Ethn. III. 295.]

A *deéi* néphit szerint „Szent-György napja éjjelen a kocsis a lovakat a falu határaihoz vezeti és mindenütt egy marék fűvet szakít; de azonnal tova iramodik, mert különben a boszorkányok széjjel tép-nék. Otthon a fűvet a lovakkal megéti és akkor azok kövérek lesznek az egész esztendőben és nem lehet őket megrontani.“ Ugyanazon néphit tartja, hogy:

„Szent-György éjszakáján az, ki egy árva ficzfa alatt levő vízben megfürdik, szép lesz.* Ugyanott: Szent-György estéjén kölest hintenek az ól körül, hogy a tehenet meg ne rontsák. „Szent-György napján haj-nal felé a lovat fürösztik, hogy meg ne rühösödjék.“ (M. Nyelvőr XII. 232.)

A *marmarosi* néphit szerint: Ha Szent-György éjszakáján forgá-csot visznek ki valakinek az udvaráról, az odavaló tehénnek elvész a teje. (M. Nyelvőr VII. 277.)

Rozsnyóvidéki néphit szerint: „Ha Szent-György éjjelen a mezőn vadmacskát látsz, megnyered a nagy lutrit.* (M. Nyelvőr XXI. 142.)

Végül a háromszéki babona azt javasolja, hogy: Szöngyörgynap előtt ne feküdj künn, mert minden erődét elviszik a szépasszonyok. (Ethn. II. 360.)

⁴³⁷ „A ki Sz.-György előtt eleven kígyót lát, abban az évben egészséges marad, a ki döglöttet vesz észre, beteges lesz. — A Sz.-Gy. nap előtt agyonütött kígyónak a fejét levágják s a füstjárom gerendák közé teszik s midőn halászni mennek, a szintén Sz.-Gy. nap előtt fogott pillangóval együtt a halászháló púpjába kötik, a mi után biztosra veszik, hogy halászatuk szerencsés lesz. — A ki Sz.-Gy. nap előtt talált kígyó-nak a fejét ezüst pénzzel leszeli s azt a bugyellárisában hordja, annak az adásvevésnél szerencséje lesz. — A Sz.-Györgynap előtt fogott kígyót Sz.-Gy. -nap virradóra egy edényben kell megfőzni s levét eltenni, ez a

lé a disznóbetegségek ellen nagyon *használatos*. — A ki Sz.-Gy.-nap előtt lelt *zöld leveli békát* kivágásnál az inge alatt háromszor a földre ereszti, abban az évben nem lesz hideglelés.“ *Gönczy Ferenci* (Ethnogr. VI. 327.)

⁴³⁸ *Turk Frigyes* barátomnak beszéli az egervidéki asszony: „A hogy a múlt héten virágot keresni vótam, *gyikot* fogtam. Odahaza a faluba' egy ember disznójának torokgyíkja vót. Elhittak, hogy húzogasam meg a disznó torkát avval a kezemvel, a melyikvei a gyikot fogtam. Arró' hasznos Szén György előtt gyikot fogni.“

„Szén György-nap előtt szedett *Csana* (csalán, urtica) arró* jó, hogy ha kiforrázzák véle a tejesfazekat, nem rontódik meg a tehen.“ (*Turk Frigyes*: Flora).

⁴³⁹ *Gönczy Ferenci. Szatmármegyei* néphit szerint: Ha Szent-György-nap előtt dörgést hallasz, üsd a fejedet vagy a falhoz, vagy valamely más kemény tárgyhoz s egész esztendőben nem fog a fejed fájni. *Jakab József* (Ethn. VI. 311.)

⁴⁴⁰ *Nagy József* (Ethn. II. 72.) „Az évben, tartja a kalotaszegi néphit, legfontosabb idejük a Szént-Gy.-nap előtti éjjel. A gazdák ilyenkor az útcaajtón tövist húznak, hogy a boszorkány udvarukba be ne mehessen s a marhát meg ne ronthassa. A leveles kapu gombfájához is tövist kötnek. Ilyenkor a boszorkányok szén vonóra ülnek s verekednek, azután összegyűlnek, sírnak, zúgnak, az utjokba tévedő embert ijesztgetik, bántják, ütik-verik, ruháját megecizibálják.“ *Jankó János tr.* (Ethn. II. 278.)

⁴⁴¹ *Jakab József: Szatmármegyei babonák*. — „Szent György napján reggel, tartja a *lozsádi* babona, ha a bálványon [kapufélfán] friss fejszevágás van, elvéttik a baszarkányok a tehény tej it. Ha ászt akarja, hogy ne vegyik el, akkor tegyen csipke-bakarátat a kapura.“ (*Kolumbán Samu*. Ethn. V. 334.)

⁴⁴² 11. *Mythologia* 300. Csalié közben „*molfá*.” A legények május 1-én hajnalban, írja Márton József, az erdőről égerfákat hoznak, de csak legtetején hagynak ágakat s azokra kendőket, szalagokat, boros üvegeket kötnek s a fákat így kedveseik lakásai előtt a földbe ültetik. Némely ház elé egyet, más elé kettőt-hármat is. Ezen fák azután egész május folyamán helyükön maradnak. Május utolsó vasárnapján a legények táncmulatságot rendeznek, s ekkor a molfákkal kitüntetett leányok Adnak pénzt a legényeknek a zenészek és egyéb költségek fedezésére. Vas megye némely községében hosszú fenyő léczeket ültetnek le s a végére kötnek egy nagyobb zöld ágat, melyre papírszalagokat aggatnak, itt azonban nem a leányos házak előtt állítják fel ezen fákat, hanem az iskola, egyház, korcsma, gazdatiszt vagy uraság lakása előtt egyet-egyet, kiktől az ültetők borraivalót kapnak. Pozsony némely községében (Kosuth) az egyes leányos háznál a kapufélfába illesztenek bele zöld

Agakat Ethn. 111. 58.

⁴⁴⁸ Ethn V. 121.

⁴⁴⁴ M. Mythologia 300.

⁴⁴⁵ Vackot: A magyar föld népei VI. 12.

⁴⁴⁶ Ethn. VI. 228.

⁴⁴⁷ Ethnogr. VI. 226

⁴⁴⁸ Ethn. V. 125.

⁴⁴⁹ M. Mythologia 804.

⁴⁵⁰ M. Mythologia 803.

⁴⁵¹ Erdélyinél (M. közmondások B84):

„Jó legény, jól megfogd a lovad kantérát,

Ne tépászsza, ne tapossa a pönkösti rózsát.“

⁴⁵² Ethn. VI. 829.

⁴⁵³ Majdnem azonos a neográg-ludányi szokás Ipolyinál (M. Mythologia 194): „Esti harangszó után a ludányi paraszt legények s leányok nagyja, apraja zsúppal kezében seregesen megy ki az Ipolymenti rétre» ott rendesen *hét* vagy *tizenkét* rakásba teszi szalmáját és meggyújtja» körüliállja, dalol és a gomolygó füst fölé egy köteg tisztos fűvet tartva mondja: „Kelés ne legyék a testemen l Törés ne legyék a lábamon!“ Az ünnep három napig tart. Valamint a „tisztos fűnek“ tűz fölé való tartása elmaradhatatlan: úgy a tűzbe mezítelen lábbal való lépés és a tűznek lábbal való kitapodása is; mert csak így lehetnek a „népek vigabbak.“ A tisztos fű őriztetik s annak idejében fürdőnek használtatik*

⁴⁵⁴ Istvánffy Gyula: Mátravidéki palócz szakáitok (Ethn. V. 126.)

⁴⁵⁵ Ungmegyei dal-töredék.

⁴⁵⁶ *Perk* Nyitrában.

⁴⁵⁷ M. közmondások könyve Pest 1851. 207.

⁴⁵⁸ M. Mythologie 194.

⁴⁵⁹ M. Mythologie 194. 195.

⁴⁶⁰ Szláv kölcsönzésnek látszik: de lehet fordítva is. „A felvidéki tót eladó lányok szent Iván éjjelén vad virágból font koszorút dobnak a házak, csürök zsindeyes tetejére abban a hitben, hogy a koszorú az eresztől számított a hányadik zsindeleysoron megáll, annyi ideig kell még az illetőnek vőlegényére várakoznia.“ Istvánffy Gyula (Ethnogr* V. 838.)

⁴⁶¹ Lásd: M. Mythologia 191. Az is igaz, hogy a kerék által gerjesztett tűzzel való babonáskodásnak minden példájával itt sem szűkölködünk. Ipolyi jegyzésbe vévé, hogy Hontban az Ipoly mentében sertés-járvány alkalmával a kanászok *egy kereken tengelyként rudat vonnak keresztül, beléje kóczczal megerősítve s addig dörgölik míg nem erősen füstöl és lángol.* Füstjén keresztül hajtatik aztán a beteg marha. Az üszökké égett kerekdarabok haza vitetnek s az itató válúba tétetnek, különösen a kerék izzó pántja is. (M. Mythologia 190.)

⁴⁶² Rárhajú sárarany-, tiszta aranszín hajú.

⁴⁰⁸ *Jókai Mór: Vallás, őshit, babonák* (Az osztrák-magy. Monarchia írásban és képben. Magyarország I. 308.)

⁴⁶⁴ M. Mythologia 193.

⁴⁶⁵ Erdélyi i. m. 16.

⁴⁶⁶ Ethn. VI. 880.

⁴⁶⁷ Ethn. VI. 326.

⁴⁶⁸ Ny.-őr XII. 185.

⁴⁶⁹ Ny.-őr II. 516.

⁴⁷⁰ Ny.-őr III. 320.

⁴⁷¹ Ny.-őr V. 177.

⁴⁷² 1. őrség-i hiedelem szerint is B. napján nem jó várni, mert abba* az évbe' a tyúkok nem tojnak. Ny.-őr. V. 373. Ethn. VI. 330. 2. Más vidékek hiedelme e tilalmat Lucza-naphoz köti. Szöke-Dencs (Somogy): Luczakor nem jó varnyi, mert bevarrik a tikok s ... it, hot többet nem tojnak (Nyr. III. 90.) — Szilsárkányon (Sopron) szintén azt tartják, hogy: „Lucza napján nem jó varni, mer^l a tikok v át bevárják és semmit kianni a házbú', mert a szerencsét őviszi.* (Nyr. VI. 369.)

⁴⁷³ Nyelvőr III. 278.

⁴⁷⁴ Ethn. VII. 101.

⁴⁷⁵ Ethn. VIII. 101.

⁴⁷⁶ Nyelvőr XI. 38.

⁴⁷⁷ Ethn. VI. 317.

⁴⁷⁸ Ethn. VI. 330.

⁴⁷⁹ M. Mythologia 189. 307.

⁴⁸⁰ Király Pál (Ethn. II. 365.)

⁴⁸¹ Márton József (Ethn. II. 113.)

⁴⁸² Ethn. VI. 331. (*Gönczi Ferencz*: Göcseji népszokások.)

⁴⁸³ Ethn. VI. 382.

⁴⁸⁴ „Honiban, írja Ipolyi a szántói hővíz-források közt látható egy lugzókatlan-alakú szikla. Fölötte emberalak, alóla pedig kénkőves forró víz bugyog elő. Lucza napján lugozott egy asszony. A szomszédasszony ezt látta s meg nem állhatta, hogy arra ne fakadjon: Hej komámasszony, mit lugoz kied Lucza napján!” míg Lucza mogjő, felel rá a másik, meg-lugzom én addig. De alig hogy kimondta, kővé vált lugzójával együtt. Egy kemencze-alakú másik szikláról, melyben még a kővé vált kenyerek is meg vannak, az a monda, hogy a kenyeret Lucza napján sütő asszony kemenczéje. (M. Mythologia 118.)

⁴⁸⁵ A baranyai Ormánságban a fiatalság leginkább vásárokon köti az ismeretséget, különösen a vaiszlói Lucza-napi vásárt „leánynézőnek* is mondják. Hőke L,

⁴⁸⁶ Ösvallásunk foistenei 44. 1.

⁴⁸⁷ Ethn.

⁴⁸⁸ Eth. VI. 332. így van ez a palóczságban is.

⁴⁸⁹ Ethn. VI. 333.

⁴⁹⁰ Ethn. VI. 332.

⁴⁹¹ Ethn. VI. 333. Gönczy Ferencz közlése.

⁴⁹² Hegyhát Vasm. (Ethn. III. 70.)

⁴⁹³ Göcseji népszokások Ethn. VI. 332.

⁴⁹⁴ Balla, Terpes, Párád Hevesben.

⁴⁹⁵ Szőreg.

⁴⁹⁹ Ethn. VI. 334.

⁴⁹⁷ Ethn. VI. 44.

⁴⁹⁹ Ethn. VI. 43.

⁴⁹⁹ Ethn. II. 205.

⁵⁰⁰ Ethn. VI. 334.

⁵⁰¹ *Kálmány: Boldogasszony Ősvallásunk istenasszonya* 28, ki itt azt vitatja, hogy valószínűleg karácsony napra vagy apró szentek napjára a gyógyító istenasszony ünnepe esett

⁵⁰² Ó-Szent-Iván.

⁵⁰³ Ethn. VI. *Gonczy Ferencz: Göcseji népszokás.*

⁵⁰⁴ Szőreg (U. o. 29.) (Kálmány: Boldogasszony stb. 28.)

⁵⁰⁵ Király Pál: Regesek mondokája (Ethn. U. 238.)

⁵⁰⁶ Bakónak (Zalam. Ethn. VI. 318.)

⁵⁰⁷ Barna *Férd.: Ősvallásunk kisebb isteni lényei* 41. Ethn. II. 237, 398. III. 75. 129. VI. 317.

⁵⁰⁸ Legszerartásosabb Dunántúl, divatozik azonban a Tisza mellett, *Török-Szent-Miklóson*, Szeged vidékén, hol *ódericsolás*-aak mondatik, és *nyírfavesszővel* történik az ütlegelés, azon jó kívánság kíséretében: ne légy keléses, ne légy gilvás! — A Tisza mentén a gyermeket mustár magért küldik, Dunán túl meg maguk a gyermekek járják be ismerőseiket. *Kálmány* szerint e szokás a gyógyító istenasszony ünnepére mutat, melynek apró szentek körül kellett esnie.

Somogy megye délnyugati részén *subározásnak* mondják a 1 méter hosszú korbács (subár) miatt, melyet a legények s gyermekek fűzfavesszőből fonva Aprószentek napján már kora reggel bejájják a házakat és a sokszor még ágyba fekvő ismerősöket a subárral megvergetik. A mondóka ugyanaz, mint a nagybakonaki, csakhogy itt az is előfordul: Egészséges légy! Jó légy (Trencsényi Lajos) Ethn. III. 128.

⁵⁰⁹ Ethn. VI. 319.

⁵¹⁰ Eth. II. 112.

⁵¹¹ M. Ny.-őr XV. 88.

512 Nyelvőr XI. 526. Ugyanott „Szylveszter-este vagy András napján é'félkor a léány levetkezik czurdéra, a szoba közepire egy cseber vizet teszen, a szobát bésététi s belénéz a vízbe. Megláttya ászt, a ki a zura lesz” (Nyelvőr Xil. 45.)

513 Nyelvőr XII. 277.

514 Nyelvőr XII. 375. Többet mond erről *Herman Antal*, a „szilveszteri magyar néphiedelem” írója (Pesti Hírlap 1893. XI. 31.)

515 Nyelvőr XII. 278.

510 Ethn. VI. 321.

517 Nyr. XIV. 284.

513 „A házszentelő, mondja a „Boldogasszony” tudós írója a mellett szól, hogy Boldogasszony havában, ha nem is vízkeresztkor, de ebben

az időtájban Boldogasszonynak őseink ünnepet szenteltek. De feltűnt előttem, hogy ily házszentelések alkalmával az asztalra búzát tettek csészebe, a búzába néhol almát, máshol tollat tettek, miket a szaporodás istenasszonyra kell vonatkoztatnom (Kálmány: Boldogasszony 26.)

⁵¹⁹ Szeged vidékén nagy fogantatását hiszik a „három királyok vizének miként Kálmány hitrege-buvárunk sejtje azért, mert ennek megáldása Mária havába esik (Bold, asszony 18.)

⁵²⁰ *Gönczy Ferencz: Göcseji népszokások* (Eth. VI. 322.) — Ha a házban a szentelt víztartó leesik a falról, szerencsétlenség éri a háztartást, tartják némely vidéken.

⁵²¹ Ethn. VII. 185.

⁵²² Ethn. V. 190,

⁵²³ id. m. 26.

⁵²⁴ Wieder Gyula: Kincsásó babonák és ráolvasások. (Ethn. I. 250.)

⁵²⁵ *Hétfőn* született gyerek nehéz, de mindig sikeres munkában tölti idejét a kalotaszegi néphiedelem szerint, míg a kedden világra jött új szülött nagyszerű, de hasztalan emberré válik” Ethn. II. 283.

⁵²⁶ Ethn. II. 357.

⁵²⁷ Ethn. H. 207.

⁵²⁸ Lozsád vidékén minden lakadalom keddi napon tartatik.

⁵²⁹ Ó-szt.-Iván, Szőreg.

²³⁰ Közmondások 75.

⁵³¹ Ethn. II. 364.

⁵³² Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya 9.

⁵³³ *Szeged népe* I. 113,

⁵³⁴ Térvár, Ó-szt.-Ivány *Kálmány Lajosnál*.

⁵³⁵ Ipolyi: M. Mythologia 539.

⁵³⁶ Boldogasszony stb. 9.

²³⁷ Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya 10.

⁵³⁸ Szita, bita péntek, siralom cseterték, *dob szerda*, az erdei várba két hazat építék stb. (Dobo Ilona táncza. Mikófalva, Borsodm.)

Szita, Szita péntek, Siralom cseterte'k, *Dob szerda* (Terpes) Ethn. VI. 115. 117. 1.

A visontai gyermekjátékoknál meg ezt éneklék: „Nyizsd ki lejány kapudat, Hadd körüliem váradat Dob szerda, dobb kedd, Siralom csütörtök, Aggyon Isten jó napot stb.” Ethn. II. 295.

⁵³⁹ Ipolyi: M. Mythologia 540.

⁵⁴⁰ Eth. II, 18.

⁵⁴¹ Ethn. II. 283.

⁵⁴² M. Mythologia 539.

⁵⁴³ Ethn. II. 364.

⁵⁴⁴ M. Mythologia 540. Pintékenn a kavaszt ne add ki a háztúl, mét nem lesz szeren esi d a házhoz” (Lozsád.) „Tejet nem jó kiadni pintékenn és szeredánn a háztúl, mét a tehény elveszti a tej it” (Lozsád.) „Péntéken mosott ingbe ne járj, mert a szép asszonyok félre viszik a száj ódat” (Háromszék.)

⁵⁴⁵ Ethn. II. 209.

⁵⁴⁶ Ethn. VI. 115. 117. 1.

⁵⁴⁷ Ráolvasás: *Nehezen járóra* (Kálmány L.) Miko a gyer'ök nehezen keszd járni, 3 pántokon föl ültetik, sujókkal mögverik a lábát, oszt¹ mongyák neki: „Ma van pántok, Hónap szombat, Szalagygyá' vasárnap* Ász'tán nem fog nehezen járni.

A szerda-péntek a kalotaszegi néphitben a babonaságra alkalmasnak tartott napok. Ethn. II. 281.

⁵⁴⁸ Kálmány Lajos: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya.

Ethn. II. 209. ⁵⁵⁰ Ethn. II. 284.

⁵⁵¹ A vogulok pogány ősvallása. Ethn. IV. 39.

⁵⁵² Vogul föld és nép 142.

⁵⁵³ *Fejér: Codex dipl.* II. k. 1 füz, 48. 1: „ . . . ad roonticulum et ibi stat méta lapidea, que vulgo bálnán vocatur.”

⁵⁵⁴ U. o. VI. 1. 376.

⁵⁵⁵ *Wenzel: Árpádkori új okm. tár* VIII. 10; XI. 547. 1267. U. o. VIII. 147. Enyiczke mellett Abaújban.

⁵⁵⁶ Hunfalvy: Vogul nép 95.

⁵⁵⁷ Ethn. IV. 42.

⁸⁵⁸ Pogány magyarok vallása 1861. 128. 1.

⁵⁵⁸ Mondáját 1. „Bene vára a Mátrában” című történet-régészeti tanulmányom Eger 1890. 15. 1.

⁵⁵⁹ Kővári: Krdély ritkaságai 43.

⁵⁶¹ Kővári: Száz rege 106.

⁵⁶² M. Mythologia 203.

⁵⁶³ Hermann Antal „Turisták lapja“ I. 4. ez.

⁵⁶⁴ Ethn. V. 321.

⁵⁶⁵ M. Mythologia 488. 494. 1.

⁵⁶⁶ M. Myth. 490. Pogány áldozó helyek *a) Mátrában* 1. *Áldoz ó-ke-rek-vár* Bodony határában, közel a sóscseri kerékvárhoz. 2. *Asztagkő*, alakjától nyerte nevezetét a solymosi határban. Közel esik hozzá az Üslokfő. 3. *Nagy-Szokorecz*, tót nevű roppant kőrakás tőhelyekkel a domoszlai határban. 4. *Török-Asztal* Sírok határában, alakjára, bevéséseire tekintve egészen pogány oltárra emlékeztet. Három bálványkövel. 5. *Tűzkő* neve és alakja után ítelve valószínűleg szintén áldozó kő lehetett a Tama mellett Kőkútnál. tí. *Sasvár* a Kékes gerinczen. Ezt különös alakjánál fogva vélem ilyennek, *b) a Bükk* hegységben: 1. *Áldozó kő* az apátfalvi határban. 2. *Bálvány* Visnyó határában. 3. *Kis-Vár* Dédes határában alakjánál fogva. 4. *Tüzenkőj* most Szarvaskő. 5. *Imókő* Tárkány határában. Némi bevésés nyomai látszanak a sziklatetőn. 6. *Buzgókő* Málinkának határában. 7. *Kerekdomb* a varból határban. 8. *Iváes* Új-Hutában. 9. *Léleklyuk* puszta Latorút határában. 10. *Imoly* kunhalmokkal a hegytetőn Kács határában. 11. *Nagy-Dobrák* a kisgvőri határban. 12. *Istenhegy* Miskolcz határában. 13. *Lófőtüziása* Kis-Győr határában. 14. *Lóhullása* Váraszó határában stb. (Bartalos Gyula tr. szíves közlése).

⁵⁶⁷ Béla kir. névt. jegyzőjének könyve 18. 16. 22. 48. f.

⁵⁶⁸ Bartalos Gyula ilyeneknek tartja még a következőket: 1. *Áldozó gát* Békésben. 2. *Iraló hegy* Tornában. 8. *Esztátkó* Borsodban a tárkányi határban. 4. *Patkó* a tárkányi és a heves-leleszi határban. 6. *A Pogony* vagy *Pogány várak* sok helyütt. 6. *Papkő* szintén nem egy helyen. 7. *Kis- és Nagy-óvárkő*. 8. *A somodi kút* nagy sziklája, melynek aljából egész folyó ömlik, teteje pedig sík térre van egyenlítve, fentebb pedig a *dályomi* őstelep van közvetlen közelében.

⁵⁶⁹ Ósvallásunk kisebb isteni lényei 86.

⁵⁷⁰ Barna: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 14 — 15.

⁵⁷¹ Budai krónika 38. fej. Turóczi II. 3. f.

⁵⁷² A gyújtó jambed (ételkészítő) minden egyes háznál ötször szúrja *kését* a ház ajtajába mielőtt benyitna. Barna Ferdinánd a hasonló eljárás elmosódott emlékezetét látja azon karácsonyi babonás szokásban, hogy: éjfélkor a leányok *későket háromszor a kút párkányába vágják*, hogy a víz tündére feleletet adjon nekik jövőjükéről. (Ósvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai 41.)

⁵⁷³ A votjások is áldozatkor az áldozatmarha levágása után széttagolván az állatot, levágnak a fülét, tüdejét, beleit megmossák, kazánban a tűzhöz teszik főni, s midőn megfőtt, külön edénybe öntik s a tűzbe vetik, hová egyszersmind kenyeret, sót, tojást, sőt sort is vetnek. („A votjások pog. vall.” 38.)

⁵⁷⁴ L. A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szokásai. Budapest 1870, és „Ósvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai” Budapest 1881. című akadémiai értekezéseit.

⁵⁷⁵ Barna: A mordvaiak pogány ist. stb. 33.

⁵⁷⁶ „öreg isten, irgalmazz nekünk; Nagyasszony-anya, segítsd leányodat tisztességesen élni! Nap-isten, küldj nekem kérőt!”

⁵⁷⁷ Régenten nyilván: öreg-isten, Napisten stb.

⁵⁷⁸ Vájjon nem ennek felei-e meg: *Eja haja haj!?*

⁵⁷⁹ *Barna*: Ósv. főist. 50.

⁵⁸⁰ *Barna*: Ósvallásunk főistenei 52.

⁵⁸¹ Barna: A mordvaiak pogány ist. 42.

⁵⁸² u. o.

⁵⁸³ A disznóölésből kimaradt *kása* a szegedi néphitben hathatós szer. L. Lucza napját

⁵⁸⁴ Barna: A mordvaiak pogány ist. 43.

⁵⁸⁵ *Barna* i. m. 44.

⁵⁸⁶ Kandra Kabos: Karácsonyi népszokások és babonák („Nemzet” 1895. karácsonyi sz.)

⁵⁸⁷ Barna i. ra. 45.

⁵⁸⁸ Barna: A mordvaiak pogány ist. 48—49.

⁵⁸⁹ Barna: A votjások pogány vallásáról. 8.

⁵⁹⁰ „A mel gyereket soká lölögeti a hideg, ászk három hód újú-

laskor egymásután ki köll vinnyi a zudvarra, mikor legelőször láttya a zujságot; osztán azt Köll mondani: Új Hód, új királ! Ne hijj meg engem lakadalmadba, hanem vidd el a zén betegségemet“ Göcsej, Nagy-Lengyel, Nyelvőr VII. 86.

⁵⁹¹ „Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásai-ban“ 9-13.

⁵⁹² Csengery: Tanulmányok I. 93.

⁵⁹³ Barna: A votjások pogány vallásáról. 9.

⁵⁹⁴ Ha a kis gyermeket hideg leli, az anya jókor reggel fusson a ház körül csórén s háromszor mondja ezt: „Éj j asszony ok, éjjurak, vigyétek el a hideget a gyermekemről.“ Másutt: „Szép asszonyok! ennek vigyétek el ti az én fiannak sírását, hozzátok meg ti az eő édes álmát!“

⁵⁹⁵ „Ha valaki gyermekedet a szemével megverte, tölcs félig egy jó nagy poharat tiszta vízzel s tégy a pohár felibe egy rostát. Azután egy tojásnak vedd ki a fejerit s csurgasd azt a rostán keresztül halkan a pohárban levő vízre. Ha a víz felületin elterülő tojásfejerje egy szoknyás asszon-alakot mutat, akkor asszony, ha nadrágos forma férfit mutat, akkor férfi verte meg a gyermeket. S ha ez tudva van, akkor aztán csak meg kell mosdatni azzal a tojás-fejeres vízzel a kicsit és azonnal meggyógyúl.“ *Kis Áron Porosaimat babonák.* Eth. II. 301.

⁵⁹⁶ Ethn. II. 360. *Szilágsági változata, Rezes 'kessel a tűzhelyre egy keresztet kell vágni, arra tegyünk egy poharat, mely tele van vízzel Most veszünk 3 darab tüzés szenet. Megfogunk egyet s beledobjuk, keresztet vetünk reá, befedjük a tenyerünkkel s azt mondjuk reá: „Ha fekete szem igézte: szálljon a feketére!¹ Most a 2-ik szenet dobjuk be, keresztet vetünk rá, befedjük a tenyerünkkel s azt mondjuk: „ha kék, szálljon a kékre,“ ugyanígy a harmadik szénnel: „ha sárga, szálljon a sárgára.“ Ha a szén lemegy a pohárban, a gyermek meg van igézve; ha nem, nincsen. — A gyermek most iszik a vízből, azután az anya két újját bemártja a szenes vízbe s azzal megkeni a gyermek homlokát, hasát, tenyerét, talpát, hátát. A mi a szenes vízből megmarad, azt az ajtó sarkára önti az anya keresztalakban. — Ha sejtik, ki igézte meg a gyermeket, erővel is vágnak annak a hajából s azt egy lapát szénre teszik s a gyermeket megfűstölik. [Ethn. II. 203. Balázs Márton közlése után.]*

⁵⁹⁷ *Királyi Pál* (Ethn. II. 367.)

⁵⁹⁸ Nyr. XV. 140. — A székelységben: kézzel húzott keresztre egy vízzel töltött poharat helyeznek s abba egy eleven szenet, három darabra törve, belevetnek ily szók kíséretében: „Kék szem, fekete szem.

Kézzel, vízzel lemosom. Hogy ha férfi igézet van. hasadjon meg a

ha asszony ember, akkor hasadjon meg a csicse. Ekkor a pohár tetején háromszor keresztbe fúnák, a vízből a beteggel háromszor itatnak s hátgerinczét, homlokát, orrát, talpát és tenyerét megmosván, a megmaradt vizet nappal a házfedélre, este pedig az ajtó mögött álló seprőre öntik, hogy abba senki se léphessen, mert a ki *öntésbe lép*, bőrbetegséget

kap. igézettől különösen a kis gyermeket féltik, úgy hogy bevett szokás annak kikerülése végett leköpni.“ („Ptü, ptü, csúf!“) Különösen czigány nőknek tulajdonítanak igézőképességet. Ha víz vetésnél a pohár fenekére *két szén megy le*, akkor férfi, ha pedig *egy*, akkor nő igézte meg a beteget *Kozma Mythologiai elemek* stb. 35.

⁵⁹⁹ Nyelvőr II. 307.

⁶⁰⁰ Nyelvőr II. 306.

⁶⁰¹ Erdélyi eljárás.

⁶⁰² Nyelvőr VI. 83. ⁶⁰³ U. o.

⁶⁰⁴ Ethn. VI. 268.

⁶⁰⁵ *Kozma Ferencz* i. m. 35.

⁶⁰⁶ Ethn. II. 97.

⁶⁰⁷ Boldogasszony Ősvallásunk istenasszonya. 14.

⁶⁰⁸ Istvánffy Gyula: A borsodi matyó nép élete. (Ethn. VII. 172.)

⁶⁰⁹ »Szedjen össze az anya a réten olyan apró fadarabokat, a melyeket az esővíz halmozott helyenkint össze, fütse be ezzel erősen a kenyérsütő kemenczét és a midőn legforróbb, vetköztesse le váltott gyermekét és meztelen fektesse a kenyér vető lapátra. Vegye most a lapáttal a gyermeket és tegyen úgy háromszor, mintha beakarná vetni a gyermeket a kemenczébe, miközben azt mondja: Vidd el a gyermekedet, mert különben a tüzes kemenczébe vetem!“ Ha a gyermek csakugyan váltott, akkor megjelenik az illető boszorkány, a ki a gyermeket kicséréli, a váltott gyermeket észrevétlenül elveszi a lapátról és helyébe az egészséges gyermeket teszi, azt mondván: »dobd a magadét,“ Hegyhátvidék. (Ethn. III. 68.)

⁶¹⁰ *Vislockiné: A gyermek a magyar néphitben.* (Ethn. IV. 210.) Ugocsában *Király Pál* szerint azt tartják, hogy a gyereket hat „betűs“ koráig soha sem szabad felügyelet nélkül hagyni, mert a „gonosz lelkek“ kicsérélik s a helyette ott hagyott gyerek „sisakfejű“ lesz, a ki hót éves korán túl nem fog élni. (Ethn. II. 367.)

⁶¹¹ „*A tátos vagy a váltott gyerek.* Eccző vót egy asszon, meg é'gy obsitos. A baka émén a zasszonyhon má nem tóm mijér, csak elég a hozzá, hogy ő biza oda mén; s a szegény asszon Skezdett neki panaszkonni, hogy ő nem tuggya, mi isten csudája de a zfi fi ja má hit íves, de se nem nú, se nem beszil. Most is böcsőben fekszik.

Mikó a baka észet meghallotta, oda mén a böcsőhez. Nézi, csak nézi a kis gyermeket s ecczérre csak aszongya: Jaj ídés lelkem, ez nem a maga fija. Ez tátos; a maga fíját éllópták écczaka a boszorkányok.

Na a szegín asszony megíjett Skezdett sírni. Δ katona sajnálta s aszonta neki: Ne búsújék ké, haném hozzon ék kis bögrét meg egy naty (nagy) merítő kanalat, osztán tóccsön ek kis tejet a bögrébe s tegye oda a böcsőbe.

Az asszon mingyá' hozott is bögrét meg nagy kanalat s oda tette; akkó aszonta a katona, hogy most mennyen ki vele a szobábú. Mikó kimentek, odaálltak a kúcslikhoz s úgy lesték, hogy mi lesz mostan.

Há' ecczer csak a tátos, mert biz a vót ékezdet kaczagni s aazona Na Fene evett illyet! Hetvenhét esztendő vagyok, de még so' se attak nekem kis bögrében nagy kanalat. Miké ezt oda ki mekhallotta a katona, aszönta a zasszonnak: Na láttya ké hogy t&tos! Tuggya mit, süssön kenyeret, osztán szórjon sok színét a kémény alá; a tátost meg tegye rá a lapátra, mintha be akarná vetni l — Na jó' van az asszony úgy is tett. Befűtött a sütökemenezébe, színát szórt a kémény alá s a tátost rátette a lapátra; de mikó be akarta vetni a kemenezébe, a tátos nagyot ki&tott és étiint.

De mikó e történt, hát uram fija a kéményen keresztü Leesett a szalmára az asszonymnak a gyereke. (Haraszi Gyula N.-Bect kerekéről Nyr. VII. 86.)

⁶¹² Kozma Ferencz: Mythologiai elemek a székely népköltészet és népéletben. 37.

⁶¹³ Ethn. III. 72.

⁶¹⁴ Ethn. II. 367. Hogy az ugocsai felfogás nem áll magában, erre nézve hivatkozom a szegedi boszorkány-pörökre, hol szintén előfordúl Ipolyival szólva, hogy: „az ágast is megfejték, megfűták.*

⁶¹⁵ Ipolyinál erre is van megfelelő példa, „Egy kecskeméti gazda vesz a vásáron tehenet, az eladó jó tanácsot is ad hozzá: ha idővel ne-talán rugós volna vagy tejét elvesztené, terítené be az abroszszal, mely karácsony estéjén az asztalon volt s fogjon nyírfa-söprűt, azzat verje el. A tehén csakugyan nem jól viselkedett s az új gazda a tanács szerint járt el, de ráadásul még a seprű vastag nyelvél is keményen ellátta. És a tehénnel nem is volt többet baj. Találkozván a tehén régi gazdájával, nem is mulasztotta el megköszönni a hasznos tanácsot Igen ám, feleli emez, de én nem mondtam kegyelmednek, hogy a vastagával üsse, mert hogy im a feleségemet ütötte kend agyon.” (M. Mythol. 436.)

⁸¹⁶ Ipolyi: Magyar Mythologia 436,

⁸¹⁷ *Balany Dénes* Ethn. VI. 54. Kalotaszegon daróczot tesznek a küszöbre s azt addig ütik, míg a tettes ol nem jön és meg nem kérleli őket. Ethn. II. 279.

⁸¹⁸ Farkas, macska, fekete kutya, kígyó, béka vagy denevér képét veszik fel: de a madarakét sohasem.

⁶¹⁹ Ethn. VII. 174.

⁶²⁰ *Jankó János tr.: Kalotaszegi babonák.* Ethn. II. 282. — „Ha az Isten nyila leüt s valaki az ijeccsógtól beteg lesz, hozzanak abból a fából, a mejiket a menkő megütött három darab forgácsot. Ászt a beteg tegye a kebelibe, vagy füstöjjék meg vele, a eztán meggyógyúl.* Deés. Nyr. XII. 46.

⁶²¹ „A ki az istennyilat megleli, attól tartani kell, mert az sokhoz ért. Ny. ör. V. 326. *Göncz.*

⁶²² „Megsózom a tüzet, hogy ne lombicson, mert haragot jelent* Tiszaabád-Szalók Nyr. IX. 560.

⁶²³ Ipolyi i. m. 198.

⁶²⁴ Kalotaszeg vidékén, ha tűz üt ki, szitát tesznek ki az utcára, hogy a szél elforduljon, Ethn. II. 276. l.

⁶²⁴ Az osztyjakok annak előtte (1710 körül feljegyzett hagyomány) évenként egy lányt fullasztották az Ób-folyóba a víz istene kiengesztelésére. Hunfalvy Vogul nép 92.

⁶²⁵ Ny. ör VI. 42.

⁶²⁶ V. ö. ősv. főistenei 66.

⁶²⁷ Munkácsi Bernát: A pogány vogulok ősvallása. Ethn. IV. 40.

⁶²⁸ Barna F.: A vogulok pogány vallásáról. 9.

⁶²⁹ Hunfalvy kivonatában „Vogul föld“ 95. 99.

⁶³⁰ Sacerdotes . . . , quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur. (Theoph. Vli. cap. 8.)

⁶³¹ Tanulmányok 1. 107.

⁶³² *Berlini mutatvány.* L. „Nemzet“ 1896. szept. 18. számát.

⁶³³ *Hunfalvi* i. m. 161.

⁶³⁴ *Hunfalvy* i. m. 160.

⁶³⁵ *Kalevala* HI. XXXVIII. XLII. rúnói.

⁶³⁶ *Vájakodni* = igézni, incantare Vámbéry szerint nem más, mint a török *bajkala* = kötözgetni, büvölni.

⁶³⁷ Vogul föld. 163.

⁶³⁸ Vámbéri: A magyarok eredete. 384.

⁶³⁹ Csengery: Tanulmányok. I. 111.

⁶⁴⁰ „Jajéi“ tőszótagja *jaj* == megnyitni, kifejteni, tisztába hozni.

Ezen alapfogalom egyrészt ugyan a titkos dolgok megfejtésével függhet össze, másrészt azonban az áldozati állatok fölbontására is vonatkozhatik és a magyar *tátos* szó mellé azért állítható megfelelőképpen, mert a *tátos* tőszótagja: *tát* szintén annyi, mint kinyitni, tisztába hozni s a „j“ és „t“ betű hangcseréjének szabályai szerint egészen egybehangzik a török *jaj* tővel. (Vámbéry: A magyarok eredete 385.)

⁶⁴² I. m. 386.

⁶⁴³ Kerékgyártó Árpád tr.: A műveltség fejlődése Magyarországon 1. 65.

⁶⁴⁴ Vámbéry: A magyarok eredete 385.

⁶⁴⁵ Pénznézőkről. Debreczen város törvényszéki jegyzőkönyvéből 1842. jul. 9. (Ethn. 111. 110.)

⁶⁴⁶ *Ipolyi*: i. m. 455.

⁶⁴⁷ *Szeged népe* I. 197.

⁶⁴⁸ *Ipolyi* i. m. 111. — A *Kópé*-ről már volt szó. Kálmány szerint Szeged népe: ha maga nem akar a *Kópé*-hoz menni, felidézi őt. Ez *idézés* *sejét szobában történik késsel*, mi szintén hitregés ősi vonás. (Ethn. IV. 22.)

⁶⁴⁹ Nyr. IV. 557.

⁶⁵⁰ I. m. 483.

⁶⁵¹ Csengery: Tanulmányok I. 107.

⁶⁵² I. l.

⁶⁵³ III. rúnó 52—53. v.

⁶⁵⁴ „De multis autem *Deabus suis* una nomine Rasdi capta fuit a

christianissimo rege Béla et tamdiu in carcere fūit reclusa, donec comederet pedes proprios, ibidem que moreretur* (Budai krónika Turóczi kr.)

⁶⁵⁵ Neveztetik „száz aranyos fünek“ is, meg „100 forintos fünek.”

⁶⁵⁶ Sancti Ladislai regis tempore gravissima peste universam Ungariam afflictam ajunt. Eum precibus a deo obtinuisse, ut quameumque stirpem sagitta in altum emissa feriret, utilem cam ad hanc luem curandam praestaret. Hanc in cruciatam (körösztös fű) descendisse perhibent, qua subditos a pestis contagio liberavit. Magy. nyelvtörténeti szótár I. 1030.

⁶⁵⁷ „Két szá’ *Szent-György-fokhagymát* tanátam az erdőn. Elkérte téliem a szomszédasszony. Ha megszárajtva beadják a tehennek, egész esztendőbe szép sárga lesz tőle a vaj“ *Türk Frigyes*: Flóra.

⁶⁵⁸ „Ha vizét vesződ ez tüdő fünek és éhomra iszol benne, giliszta-
tákat megöl.“

⁶⁵⁹ „A szent György előtt szedett Csana levét inni jó mellfájásró’,
vérköpésró“ *Türk Frigyes* gyűjtése.

⁶⁶⁰ Ethn. VI. 113.

⁶⁶¹ Ethn. II. 201.

⁶⁶² Ethn. III. 61—63. *Veres Samu tr.* közlése.

⁶⁶³ *Kozma*: Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népi-
életben 34.

⁶⁶⁴ J. hely 36.

⁶⁶⁵ Ethn. VI. 113.

⁶⁶⁶ Ethn. IV. 218.

⁶⁶⁷ L. XXXII. fej.

⁶⁶⁸ Ethn. VII. 102.

⁶⁶⁹ Ethn. VI. 112.

⁶⁷⁰ Ethn. VI. 113.

⁶⁷¹ Ethn. II. 279.

⁶⁷² Századok 1874. évf. 383.

⁶⁷³ Terpes Hevesm. Ethn. VI. 113.

⁶⁷⁴ Ethn. II. 361. ⁶⁷⁵ U. o. 203.

⁶⁷⁶ U. o. 361. ⁶⁷⁷ U. o. 361.

⁶⁷⁸ *Balázs Márton*: Szilágysági néprajzi adalékok. (Ethn. II. 202.)

⁶⁷⁹ Mythologiai elemek a székely népköltészetben stb. 36.

⁶⁸⁰ Ó-szent-Iván (Ethn. II. 36.)

⁶⁸¹ Nyelvőr XX. 139.

⁶⁸² csehi (Ethn. V. 191.)

⁶⁸³ I. m. 36.

⁶⁸⁴ Ethn. H. 860.

⁶⁸⁵ *Kozma Ferencz* i. mű 37. A kalotaszegi változatban: Halljátok
ti két fél szomszédasságok, az én (testvérem, atyám, lányom) a forró hideg
rázza, tudtotokra adom, vegyétek el róla. Ethn. II. 282.

⁶⁸⁶ U. o. 36.

⁶⁸⁷ Ethn. II. 262. ⁶⁸⁸ U. o., 201.

- ⁶⁸⁹ Századok 1874. 392.
⁶⁹⁰ Ethn. II. 282.
⁶⁹¹ Nyelvőr IV. 323.
⁶⁹² Nyelvőr VI. 319.
⁶⁹³ Kálmány Lajos gyűjteménye (Ethn. II. 70.)
⁶⁹⁴ Szék, Hevesm. (Ethn. VI. 112.)
⁶⁹⁵ Ethn. III. 295.
⁶⁹⁶ Ethn. II. 362.
⁶⁹⁷ Istvánffy Gyula közlése (Ethn. V. 191.)
⁶⁹⁸ Nyőr II. 307.
⁶⁹⁹ Nyőr IV. 83. V. ö. 137. 231.
⁷⁰⁰ Tápe Kálmány Lajos gyűjt. (Ethn. II. 37.)
⁷⁰¹ Ethn. II. 201. , ⁷⁰² U. o. 283.
⁷⁰³ Ethn. VI. 112.
⁷⁰⁴ Eth. II 362. Ugyanitt mondatik: A szalona felső héját kend bé kámforral és piritussal s azt kösd torkodra.
⁷⁰⁵ Ethn. II. 201.
⁷⁰⁶ Ethn. V. 191.
⁷⁰⁷ Kálmány Lajos (Ethn. II. 36.)
⁷⁰⁸ Századok 1874. 386.
⁷⁰⁹ Érdekes Nagy Géza tudósunknak: „A székely írás eredete” című magas tanulmánya. Ethn. VI. 269—276.
⁷¹⁰ Bornemissza Péter: Ördögi kísértetekről. Semptén 1578.
⁷¹¹ Kalevala XV. rúnó 462. stb. v.
⁷¹² Kalevala 45. rúnó.
⁷¹³ „Századok“ 1872. évf. 1—2. 1.
⁷¹⁴ „Századok“ 1872. 116-118.
⁷¹⁵ Ipolyi: Magyar Mythologia 399.
⁷¹⁷ „Századok“ 1872. 118.
⁷¹⁷ Anno 1752 die 3. Juny coram figura juris praededucjtam orationem recitavit et quod usu fuerit fatebatur, ter debuit dicere super infirmum iam susurando, séd cupienti etíam clara voce recitavit. A genitrice didicit hanc orationem qua puella. Bosémé Csapó Katalin boszorkány peréből a kim halasi levéltárból.“ (Nyelvőr II, 308. V. ö. IV. 178.)
⁷¹⁸ Nyelvőr II. 308.
⁷¹⁹ Nyelvőr VII. 86. V. ö. VII. 475.
⁷²⁰ U. o. IV. 178.
⁷²¹ Ethn. II. 35. 69.
⁷²² M. Nyelvőr XI. 38.
⁷²³ Századok 1873. 72.
⁷²⁴ Barna Férđ: Nehány Ösmíveltségi tárgy neve a magyarban 36.
⁷²⁵ Ilyen a „halasi“ boszorkány-perben a jegenyefának, fagyalfának, fekete körtvélfának „napkelet felől való” ágaiból, gólyaorrú füvel vegyített fürdője
A „szegedi“ boszorkányperek szerint „a vakandoktúrásból készített

fürdők, gólya fészekből, hangya bojból, tyúkmonyból készült fürdők. Ilyen fürdőhöz való szerek; 3 szemétdombról szemetet, három pusztá szérúról fület és három sámyomó veremből kilencszer rocskával vitt vizet felforralni s benne fürdeni. Dr. Fekete Lajos: Gyógytan a régi magyaroknál (Századok 1874. 398.) „Kilenc/, szemétdombon szedett szemétből, kilencz új sírból vitt fü — és téli zöldből készült fü.“ U. o.

⁷²⁶ Dr. Fekete Lajos i. m. 391.

⁷²⁷ Magy. nyelvtört, szótár I. 1604.

⁷²⁸ Dr. Fekete Lajos f. i. m. Századok 1874. 394.

⁷²⁹ „A magyar gyógyul gyökerének, a *gyógy* (— *joho*) szónak a cseremis, finn, észt, lapp, osztják nyelvben található változatai *jutna* gyökérre vihetők vissza. *Jutna* hajdan felsőbb szellemet, istent jelentett. A magyar *jó* osztjákúl *jim*. Az osztják *jim* egyenlő a cseremis *jutno*-val, mely hajdan szintén istent, szellemet jelentett. Ez a cseremis *jutn*<> ossz été ve *ult-i&i*: *jum-uld-* ot ad: mely nemcsak gyökerére, hanem képzőjére nézve is megegyez az erza-mordvin *in-aldom-meá*, de azzal a lát-szólagos különbséggel, hogy emez annyit tesz mint kérni, a cseremis *jum-olt* = istennek, szellemnek *könyörögni*. *Káhnány*: A hold nyelvhasználatunkban 7.

⁷³⁰ *Kozma*: Mytologiai elemek stb. 39.

⁷³¹ Kthn. III. 71. [*Nagy József*: hegyháti mondák és babonák |.

⁷³² Etn. II. 281.

⁷³³ Dr. Fekete Lajos. Gyógytan a régi magyaroknál. [Századok 1874. 393.)

⁷³⁴ Századok 1874. 391.

⁷³⁵ Her. IV. 5.

⁷³⁶ „Hoznak hozzá *ezüst* kupát, visznek neki *arany kannát*. De a vérzés meg nem szűnik, egy cseppet sem csillapodik.“ IX. rúnó 7—8.

⁷³⁷ A Kalevala megénekli a vas születését“ 47. r. 29 -258. v.

⁷³⁸ Herod. IV. 62. *Nagy Géza* tudósunk fordításában. Ipolyi „ősi vaskard“-, Télyf szintén „régii vaskard“-nak nevezi.

⁷³⁹ „*A szkithákról*“ Ethn. V. 310. Az ob vidéki Ajösz isten énekében az általa legyőzött Ték-islen ajándékozta kardról a következő rendkívül érdekes sorokat emeli ki tudós Nagy Géza ugyanitt:

A hegyes kardot, híres szablyát

ím elvitték, hogy megmossák [a rája tapadt ellenségvértől].

Miután megmosták, én hozzám hozták

Ott nézdégélem: olyan jeles

Hegyes kard, híres szabja volt!

A jász isten öreg most hogyan szólok:

„Az ember korabeli világ beálltával,

az ember tdejebeli világ beálltával

ez a hegyes kard, híres szablya

véraldozatot fogadó véraldozatos istenkévé változzék,

ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenkévé változzék!

Miután így elbűvöltem

ha efféle inséges világ áll be,

ha efféle nyomorúságos világ áll be,

[hogy] valamely tájék felől had érkezik:

kéz segítséget, láb segítséget hadd nyújtsion!“

⁷⁴⁰ Hunfalvy [Szépirodalmi L.]

⁷⁴¹ Nagy Géza tudósunk szerint Székelyföldön többször találnak

XIII—XV. századbeli kardokat, melyek erdők mélyében a földbe függé-
lyesen vannak leszúrva. Ilyen a sepsi-szent-györgyi székely múzeumban

két kard. Egyiket a pávai erdőben, a másikat a bodzái hegyek közt a
Manicsel nevű hegykúpba szúrva találták. Van az enyedi muzeum bir-
tokában is egy XIII -XIV. századbeli kard, melyet szintén székelyföldön,
a dálnoki erdőben egy hegynék a csúcsán találtak. Ethn. V. 310.

⁷⁴² Bálint Gábor: A mandsuk szertartásos könyve 6.

⁷⁴³ Kat. 8. r. 366. v.

⁷⁴⁴ Kat. 10. r. 320. v.

⁷⁴⁵ (Nyelvelméktár II. 88—92): Itten ki megóvássá ez imádságot

harmincz nap egymásután mit istentől kér kétség nélkül megnyeri. Ámen.

⁷⁴⁶ Barna: A mordvaiak pogány, istenei és ünnepi szertartásai. 60.

⁷⁴⁷ L. Kalevala VI. r. 166—161. v. U. o. XII r. 255-296. v.

⁷⁴⁸ Ethn. IV. 217. ⁷⁴⁹ U. o. 232.

⁷⁵⁰ Ethn. 11. 112. ⁷⁵¹ U. o. 276.

⁷⁵² Ethn. VII. 95.

⁷⁵³ Ethn. II. 360.

⁷⁵⁴ „Kinek nyaka megmerevedett, az Ökör kifogása után tegye
nyakát a járomba s jobban lesz.” [Háromszékm. a Nyelvőr után.]

⁷⁵⁵ Zrínyi a költő is hordott magával, miként végső szavaiból ki-
tűnik: „Rútul bánék velem a disznó, de ihol egy, állítsátok meg a seb-
nek vérét vele, ez arra igen jó.“ [Ethn. II. 354.]

⁷⁵⁶ Munkácsy Barnát, ki leginkább a rokon nyelvek körül érdeme-
síté magát, mondja: az *ember* neve a vogulban *élem-chalés* = „levegő
halandója.“ A magyar *em-ber* eiőrésze azonos a vogul *efóm-mel* [finn
ilma; osztják; *jelem*; lapp; *alme*: zürjén: *jen*; votják *in* == levegő, ég,
időjárás]. Hogy e mellett mi legyen a *bér* utórész *néember-* [nöember]
szavunk igazolja, mely a bécsi és müncheni kódexekben *néemberj*-nek
van írva, miből világosan fölismerszik, hogy az a *pérj* (= *férj*) hasonlított
kezdő mássalhangzós alakja. [Ethn. IV. 51.] „Az *ember-szó* nyelvelmé-
keink tanúsága szerint régenten így hangzott: emberj. Ez a *-berj* utórész
változata a *férj*-szónak, mely eredetileg p-vel kezdődött [pérj] és általáno-
sabb volt, ipint ma, úgy hogy férfira nőre egyaránt illet, akár csak az
„ember“ szó. Somogyban Visnyén a nép a feleséget nevezi „*férj*-nők“
írja Vikár Béla. [Ethn. III. 273.]

⁷⁵⁷ Herodot. IV. 6.

⁷⁵⁸ Barna: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 53.

⁷⁵⁹ A szónak első tagja *em* = a vogul *elm*, finn *ilm*, *ilma* levegő.

ég, a *ber* [régen peij, berj, a cseremisben pír] = fi, férj. *Beöjthy*: Magyar irodalomtörténete I. 17.

⁷⁶⁰ Úgy képzeltek, jegyzi meg *Barna*, hogy az ég boltját oszlopok tartják fenn, melyek alja á földbe van szúrva.

⁷⁶¹ *Kalevala* III. rúnó, 247-254. v. ⁷⁶² u. o. 217—226.

⁷⁶³ *Kalevala* X. rúnó 141. v.

⁷⁶⁴ Ethn. V. 304. ⁷⁶⁵ u. o. 265. ⁷⁶⁶ u. o. 267.

⁷⁶⁷ L. VI. f.

⁷⁶⁸ Ethn. V. 270.

⁷⁶⁹ Ethn. II. 273.

⁷⁷⁰ Ethn. TI. 274. A votják monda szerint a *lebegő ég* hajdan igen alacsonyan állott és az ósaszony a piszkos gyermek-pelenkát reádobta száradni, holott az égen az isten jár-kel vala. Ettől fogva az ég végtelen magasságra emelkedett. [*Kálmány*: Világunk alakulásai. 36.]

⁷⁷¹ A voguloknál ezen mythologiai korszak mondája szerint m&r nem Elmpi a teremtő, hanem Numi-Tarom, ki mellett a rász Xul'ater segédkezik.

⁷⁷⁸ 1. Mikor már semmire sem bírt menni az Ördög a megalakított anyaggal, Isten rálehelte mondván: Állj lábra Illés l kelj fel l s akkor Illés bírt menni. Más adatban: Illést mög Énokot Luczifer furmálta ki, de nem bírt neki lelköt anni, úgy adott osztán neki az Isten, de föl is vitte fiket az égbe, onnan hadd lüvödözék a rosszakat (Kálmány i. m. 12.) Midőn az Ördög embörtl akart teremteni, kiformásztta az embörtl akkor odamönt az Isten, mögrukta a talpát Ádámnak: Kelj föl Ádám: Ádám mögmozdult. Mögén mögrukta, Ádám föltült. Harmaczczó mögrukta: „Kelj föl Ádám!* Ádám fölkelt. Hasonlóképpen szól Illés teremtése, kit Jézus ébreszt föl: Az Ördög csinálta, Jézus ébresztötte föl Illést; mögrukta Illést, úgy kelt föl {*Kálmány* i. m. 12.)

2. „A *balhát* az Isten teremtötte, az Ördög mögkérte, hogy ü's terem ojtant. No, hát teremes, de nem tuczz l Osztán az Ördög csinálta, de csak tetüt csinált. Jobb is, mert ha a tetü is úgy tudna ugrálni, akkó sérelmes volna.”

A légyről számos változatban emlékeznek meg teremtési mondáink, melyek közül talán ez a legbeszédesebb: „Mikő az úr-Isten méhet teremtött, az Ördög is hozzá fogott, hogy majd ú's teremt, de az üvé légy lött. Az úr-Isten émönt hozzá nézni, hogy mijen az méhe? oszt' kérdözte, hun van, a mit takarétanak, gyütenek? Mögmutatta neki (a méheket) kaptárba' vötak, de nem vöt nekik takarétásuk semmi eé, csak a hogy bebocsátotta, ecs csomóba', ott vöt mind. No gyere, néz' mög az enyimet! Émönt, hát a méhek gvü'töttek akkó is: sok szép sejt vöt, méz mög viasz. Akkó az Ördög mögharagudott, förukta a kaptárt, hogy mér' nem takarétanak úk is. Akkó az ü méhecskéje szétszál'ott, légy lött belüle, együtt az ide is, azüta van légy” (Kálmány L. gyűjtése).

⁷⁷³ „Az előtt nem káromkottak az embörök, hanem mikő a gaszda embörnek anynyi gabonája termöit, hogy nem bírta elanni, az Ördög

mők tanította (az embert) pálinkát főzni; azon (a pálinkán) veszték össze az embörök; akkor kapott az Ördög lelköt, mert az egyik embör agyonütötte a másikat.” (Kálmány L. gyűjtése).

⁷⁷⁴ *Kálmány*: Világunk alakulásai nyelvagyományainkban 15.
Barna: Ösv. kis. isteni lényei és áldozati szertartásai 7.

⁷⁷⁵ *Barna Férd.*: A votjákok pogány vallásáról 4. És a Kalevala szerint (XX. rúnó 167. v.) a finneknél is Ozmatar tündér, kiröl semmi rosszat nem tud a finn mythologia, a serkészítő.

⁷⁷⁶ A *Mária-Icgenđák* javarészen az ősvallás mythosza. Például:

„Mikö a Boldogságos Szüz mökszülette az ü Szent fíját, a kis Jézus járt. Écczör utánna kapott, azúta nem járnak minygyá a gyerökök. Akkó raon'ta a Boldogságos Szüz, hogy mindön anya killögyon az ü magzatytával: ne járjon mingyá' ikihán raökszüietik, hanem ki két esztendőre, ki egyre, ki három fér tájra” (Magyar-Szent-Márton Kálmány után).

Szintén palócz: „Múta a Boldogasszony alá ült a fűzfa alá, azúta hajlik le üneki az ága. Lé' hajult, úgy maratt.” (Forrás ugyanaz).

⁷⁷⁷ Irodalomtörténeti közlemények VI. 3—4. füzet.

⁷⁷⁸ *Kálmány Lajos*: a csillagok nyelvagyományainkban I. 1.

⁷⁷⁹ Szeged- és Szathmár-vidéki néphit.

⁷⁸⁰ Magyar Mythologia 273. l.

⁷⁸¹ *Czögler Alajos* fő reáliskolai tanár fordításában: *Houzeau*: a Csillagászat történelmi jellemvonásai 494. l.

⁷⁸² *Houzeau*: A csillagászat történelmi jellemvonásai *Czögler*nél 143. l.

⁷⁸³ U. o.

⁷⁸⁴ Említetik ezekben: „az égi pásztor,” „caillaggyfirfizet,** „a kornás és farkas” csillagok stb. melyeknek ma urát sem tudjuk adni.

⁷⁸⁵ A Merkúr ifjabb Hóruszé, Vénusz Izisé, Marsz Aruerisé, Jupiter Ozirisé, a nagy Medve a Nil istennőjéé, a Procyon az ég látókörére vigyázó Anubisó.

⁷⁸⁶ A nagy Medve helyén Tyfon (hadisten) kutyája állott, a fontos szerepet játszott Orion helyén „*Szahu*” (I. m. 217. l.)

⁷⁸⁷ Mondják, hogy Anubis, az istenek hírnöke nem lenne más, mint a Sirius, mely azon tájon tűnven föl, hol a Nilus fakad, annak áradását előre jelenté.

⁷⁸⁸ *Haftorang* szellem a nagy Medvében székelvén, az észak táji csillagokra ügyel. A nyugati tájak fejedelme *Satevis*, kinek figyelő helye némelyek szerint az Aldebaran, mások szerint Anahid (— Venus). Keletnek öre *Taschter*, kinek fényes tekintete a Sziriusból gondoza a rá bízott-égturományt. És *Venant* délnek védőszelleme, kinek órállomását forrásomban (Dictionnaire universel de mythologie etc.) nem találom följegyezve.

⁷⁸⁹ Merkúr náluk *tudó*, Vénusz *ragyogó*, Mars *vörös testű*, Jupiter „a *fejlődés ura*, Szaturnus „lassan járó” *Houzeau* jegyzetei szerint. (I. jn. 144. l.)

⁷⁹⁰ Legyen szabad kivételt tennünk az őshagyományok örökösére

Babilonra nézve, hol a «hét bolygó templomában» a sok emeletül Napoltár szerintünk, noha a szellemi emelkedés zenitigét látszik hirdetni, sajátlag az őshagyomány tagadásával összekötött sülyedést jelez.

⁷⁹¹ *Csengery*: Kisebb Munk. I. 83 1.

⁷⁹² *Yámbéry*: A török-tatár nép primitív kultúrájában az égi testek 7.1.

⁷⁹³ *Houzeau*: A csillagászat történelmi jellemvonásai 220 1.

⁷⁹⁴ *Kálmány Lajos*: A csillagok nyelvahagyományainkban 3. 1.

⁷⁹⁵ *Bálint G.*: A mandsuk szertartásos könyve 7. L

⁷⁹⁶ *Kálmány Lajos* mythologiai írónk szerint Szeged népe soha sem él a Gönczöl kifejezéssel.

⁷⁹⁷ P. hogy „Gönczöl lett volna a szekér magyar feltalálója,” vagy hogy „azon Gönczöl német császár szaladó társzekere, kit a magyarok agyonütöttek” (*Ipolyi*: Magy. Mythol. 268 1.)

⁷⁹⁹ U. o.

⁷⁹⁹ Szeged néphiedelme szerint

⁸⁰⁰ Szintén *Kálmány Lajos* gyűjtése szerint.

⁸⁰¹ „1564.“ A cylagot ackit szent Péter szekérének, nekik (-néme-lyek) Göncöl szekérének híjnak, iqa *Melius Péter* az ő: szent Jobb könyvé-ben.

⁸⁰² *Kálmány Lajos* szerint ez *szőregi* néphiedelem.

⁸⁰⁸ *Kálmány Lajos*: A csillagok nyelvtudományainkban 19. 1.

⁸⁹⁴ U. o. 20. 1.

⁸⁰⁹ Másként a Sénta koldus Talyigája a „Nyilasiban, annak 5 csillaga.

⁸⁰⁶ Lugossy szerint: a „Berenicez haja* név alatt ismert csillagkép.

⁸⁰⁷ Lugossy szerint a Hattyú a-ja a három hadnagygyal δ , γ , ϵ ugyanazon csillagképben.

⁸⁰⁶ A Hattyú utó- és előcsillagai Lugossy szerint. A Hattyú csillagkép, mint: *magyar hadcsapat* a látóhatár felől jövőben törtet felfelé; hasonló a felfogás, midőn *nász-menetre* értelmeztetik is.

⁸⁰⁹ Az „északi korona.“

⁸¹⁰ Miként *Kálmány Lajos* hallotta: az Országút közepén.

⁸¹¹ Az „északi korona” csillagai Majdán.

⁸¹² Részeg ember a Cefeus szeme, a korcsma, a hol mulatott, a Cassiopeia α , β , γ , γ csillagai.

⁸¹³ *Munkácsi*: Vogul népköltési gyűjtemény I. 36.

⁸¹⁴ U. o. 129. ⁸¹⁵ U. o. 162.

⁸¹⁶ *Hunfalvy*: Vogul nép 137. — *Ipolyi* tud „vízi óriás-ról és „tüzet őrző óriások-ról* is. (M. Myth. 121.)

⁸¹⁷ „Isten hozott benneteket, pecsenye lesz belőletek!” *Ipolyinál*.

⁸¹⁸ *Kozma Ferencz*: sokat i. m. 8.

⁸¹⁹ Vogul hagyomány.

⁸²⁰ *Hunfalvy* i. m. 138.

⁸²¹ *Hunfalvinál* „az égből leszállásnak éneke” i. m. 199.

⁸²² U. o. 134.

⁸²³ *Gonad.* Finn mythol. 98.

⁸²⁴ *Kalevala* XIV. rúnó 167. v.

⁸²⁵ U. XIX. r. 576.

⁸⁸⁶ Barna: ősvattásunk kisebb isteni lényei 4.

⁸²⁷ *Névtelen: Szkithiáról* (Szabó K.-nál 5.)

⁸²⁸ A *vojta*koknál is tilalmasnak találjuk a részegítő ital használatát „Egyszer az első ember felesége megpillantván egy *letakart edényt*, melyben Keremet által megmérgezett kumiska volt 8 figyelmen kívül hagyván Innár parancsát, hogy ahhoz ne nyúljon hozzá, a milyen kíváncsi volt, *lefödte a csészét*, ivott belőle egy keveset s férjének is odanyújtá. Ez időtől fogva az emberek bűnösökké és halandókká lettek (mert Keremet az edénybe a kumiskával a halált is beletette), a paradicsomból kifizettek.” (*Barna: a vojta*kok pogány vallásáról 5.)

⁸²⁹ Barna: Ősvallásunk kisebb isteni lényei stb. 4.

⁸³⁰ Kálmány Lajos: Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban 33.

⁸³¹ Munkácsi: Vogul népköltési gyűjt I. 164.

⁸³² Így *Schreiner Márton* (Ethn. 1892. 296.) *Herrmann Antal* Ethn. 1893. 117.)

⁸³³ Különbön így fordul elő a mohamedán hagyományban is.

⁸³⁴ *Kálmány L.* i. ra. 45.

⁸³⁵ U. o. i. m. 44.

⁸³⁶ „Az alsó Ob folyása igen lassú, már pedig abba roppant folyók öntik vizeiket. A kiöntések gyakoriak a vogul földön; szinte évenként történnek, mikor a hó olvadni kezd; főleg nagy havas tél után, ha későn és hirtelen olvad meg a hótömeg . . .

A monda avval kezdi, hogy hót évig nagy hőség vala Ez mondaszerűleg nagyított kiszínezése annak, hogy: *valamikor*, talán igen hosszas tél után, felette rögtön állá be a hőség, mely a nagy havakat és jegeket egyszerre megolvasztotta; mert az éjszakai földön a nyári napok fölötté hosszak. Az éjszakai Szoszva (szent folyó) már tavaszutó elején 16 óráig s nyárelő 20—25-kén épen 20 óráig tart a nap. A hirtelen hőséget a monda *égés*-nek nevezi, mely a földet egy ölnyi mélységre kiégeti s a vizet forróvá teszi. Elpusztul tehát minden a forró vízben. Némely ember sajkákon menekül gyermekestül s azoktul szaporodik ismét az emberiség, azaz a vogulság. Az özönvíz után kénvtelenségből, a földben kiásott hajlékokban élnek az emberek, mert házépítésre se fa, se fű. Halakat és erdei vadakat is újra teremt Numi-Tarom.” (A vogul föld és nép 155.)

⁸³⁷ Meg van a magyar hagyományban is, hol a szolgáló a késedelmes, kinek Noé mérgében azt mondja: Hozzon az Ördög I Mire az Ördög ott terem, elkapja, beviszi, azután nem akar kimenni.

⁸³⁸ I. m. 61.

⁸³⁹ Kálmány L. i. m. 51.

⁸⁴⁰ „Noé fia volt Jáfet, ezé Thana, ezé Nimród, ezé Hunor, ezé Bor, ezé Dana, ezé Keled, ezé Keve, ezé Keár, ezé Beler, ezé Kádár,

ezé Othmár, ezé Farkas, ezé Bondofárd, ezé Buken, ezé Csanád, ezé Budli, ezé Beztur, ezé Mike, ezé Miske, ezé Ompud, ezé Kuiche, ezé Levente, ezé Leel, ezé Zamur, ezé Zambur, ezé Bolog, ezé Bulcsu, ezé Zulta, ezé Berend, ezé Kadicsa, ezé Opus, ezé Ethei, ezé Scemen, ezé Turda, ezé Bendekus, ezé Ethele, ezé Csaba, ezé Ed, ezé Vgek, ezé Elend, ezé Álmus.”

⁸⁴¹ „Jáfet, ’mondja *Nagy Géza*, minden keleteurópai, kaukázusi és középpázsiai nép mondájában a legelső ősnak van főivé ve. József kozár fejedelem 960-ban Jáfetnek Thogarma nevű fiától származtatja magát (Tudd meg, hogy mi Jáfet és pedig Togarmának vagyunk ivadékai. Őseinknek nemzetségi lajstromaiban úgy találjuk, hogy Togarmának tíz fia volt s ezek nevei: Ujgur, Tiroosz, Avvaf, Ugin, Bizal, Tárná, Kozár, Zagur, Bulgár, Szavir). A régi török mondák Türköt, Khazart, Guz apját Min* get, Bulgár és Burtasz apját Gumárit (kitől a maszarokat és baskírokat származtatták) szintén Jáfet fiainak teszik meg.” *Turul* XII. 1894. 8.

⁸⁴² Az Árpádház mondái genealógiája. *Turul* XII. 1894. 3.

⁸⁴³ M. Mythologie 136, 145, 576.

⁸⁴⁴ *Nagy Géza* *Turul* XII, 1894. 3. Ethn. V. 305,

⁸⁴⁵ Ethn. V. 29.

⁸⁴⁶ Ipolyinál nem csupán Magyar Balázs és Kinizsi Pál őskori hősök képviselői, hanem Angyal Bandi, Zöld Marczy, Sobri is mythologiai tárgyalás alanyai. M. Myth. 172, 182.

⁸⁴⁷ Kis. munkái I. 94.

⁸⁴⁸ *Pintér Sándor*: A palóczokról 1880. 25. És ezen nézettel nem ellenkeznek a lélekvándorlásra fölhozott egyes esetek sem:

Ipolyi értesülése szerint Hontban K-vár helységben egy télen a farkasok módnélkül elszaporodván, a juhokat erősen ragadozák. A nép azon hitben, hogy *farkaskoldus*-ok, *juhászokból vált farkasok*, különösen pedig gazdáik által méltatlanul bántott juhászok és bojtárok, kik azután holtuk után mint dühös farkasok szoktak a nyáj pusztításával gazdájokon bosszút állani. Nagyobb az erejük, mint a közönséges farkasok, nak, mi miatt a nyáját bajos dolog tőlök megölni.

A *veszett s átkozott csikók*. A csallóközi néphit szerint olykor látni *veszett fekete csikókat* nyargalni át a legelőkön, melyek utólérhetetlenül vágatnak keresztül a méneseken s megharapva más lovakat ezek rögtön velők futnak a pokolig, hol az ördögök a pásztoraik. Ezek *lovat csenő szegény legények, csikósok lelkei volnának*. (M. Mythologia 361.)

⁸⁴⁹ Az udvarhelymegyei néphitben a kísértetek „legfőképen kecske, disznó, pulyka, macska alakjában szoktak mutatkozni.”

⁸⁵⁰ *Barna*: A votjákok pogány vallásáról 7.

⁸⁵¹ Id. m. 97.

⁸⁵² Ethn. V. 325.

⁸⁵³ Ethn. IV. 43.

⁸⁵⁴ A votjákok pogány vallásáról. 8.

⁸⁵⁵ *Csengery* id. m. 96.

⁸⁵⁶ Ethn. II. 108. V. 184.

⁸⁵⁷ Eth. V. 182.

⁸⁵⁸ Ethn. VII. 285.

⁸⁵⁹ Ethn. IV. 43.

⁸⁶⁰ Hérodotosz IV. 71.

⁸⁶¹ Archaeologiai Értesítő XIII. köt. (1893. évf.)

⁸⁶² Ethn. VII. 297.

⁸⁶³ Ethn. VII. 115.

⁸⁶⁴ Ethn. II. 109.

⁸⁶⁵ *Foltin János*: A besnyők sírhalmai Szihalom mellett. Eger. 1887..

⁸⁶⁶ Ethn. II. 109.

⁸⁶⁷ *Manala* = maan aia = föld alatti. A halál birodalma, melynek nyoma van a magyar hagyományban is. »Vigyen el a Manó!« szállásunk a Halál fiára, az alvilág istenére, és »eredj a manóba!« magára a helyre látszik vonatkozni. V. ö. Kalevala VI. 173.

„A pokol mélységes feneké* szóról szóra XV. 193.

⁸⁶⁸ Väinämöinen, kinek három igére volna szüksége Manalába megy, honnan alig-alig térhet vissza ismét az élők földére.

A Halál leánya nem akajja átszállítani a túlpartra, mert nem atyja a kísérője, fején nincsen háló »süveg« és kezéről a *keztyű* hiányzik. Az alvilág gazdasszonya italt hoz a hősnek a folyón átkelte után, de ő kitér annak kiivása elül. Ágyba fekteti a házi asszony ezután azzal biztatván,, hogy »soha többé, míg a világ« nem kerül haza. A Halál három újjú törpéje kiterjeszti a menekvés akadályozására a Halál folyóján rézsodrony-hálóját, vas-hálóját minden irányba, hogy a nem várt jövevényt berekeszse s a pokoljáró csak bűvös erejének köszönhető, hogy kijuthatott. Kalevala XVI. rúnó.

⁸⁶⁹ Ethn. VII. 281. És csallóközi szokás, hogy a halottnak pénzt, tesznek a markába.

⁸⁷⁰ XV. r. 131. stb. v. — XVI. r. 406. stb. v.

⁸⁷¹ Kalevala XLV. r. 23—180.

872 Kal. XVI. r. 190. v.

873 Kalev. XXXII. 478. *Migne*: Diction, univ. de la Mythologie 1099. Ezen hitet megtaláljuk a voguloknál is, hol a lelkek hazájául a jegestenger egyik szigete tartatik.

87-* Diction, univ de la Mythologie 997.

⁸⁷⁵ u. o. 1350.

87β M, Myth. 361.

877 „A Boldogasszony azt hallja, tartja a szegedi hagyomány, hogy a mölik asszony ászk mőkcsináli, hogy gyeröke ne lögyön, a' mögöletti a gyer'Ököt. A fejit mög nem öhetii, a gyer'ök fejit a kötőjibe hordi.* (*Kálmány: Boldogasszony ósvallásunk istenasszonya* 29.) Egy másik néphit úgy tudja, hogy: annak a pokolban tányéron adják fel a magzatát, hogy azt megegye (Ethn. V. 110.)

878 *Hunfalvy* i. m. 92.

⁸⁷⁹ A votjások pogány vallásáról 8.

⁸⁸⁰ Barna Férđ.: a nórdvaiak pogány istenei és szertartásai 10. 12.

⁸⁸¹ *Calanus* „Attilája.“ (*Beél-nél Decad*, I. Monument III, 140.)

⁸⁸² Lél Regensburgban agyonútvén kürtjével a császárt, ezt mondá: „Te előre mégy s engem a más világon szolgálni fogsz.” A skythák hite azt tartja, folytatja a krónikás, hogy a kiket élőtökben megöltek, azok nekik a másvilágon szolgálni tartoznak.

⁸⁸³ L. *Ipolyi Magy.* Mythológiája 379. 1.

⁸⁸⁴ Kálmány: a csillagok nyelvnyagományainkban 12.

⁸⁸⁵ *Ipolyi* feljegyzése után. I. m. 363.

⁸⁸⁶ „E nemzet, mondja Leo császár, minden kényelem és élvezet fölött arra törekszik, hogy ellenségei iránt vitézül viselkedjék.*

⁸⁸⁷ *Herod.* IV. 64.

⁸⁸⁸ *Nagy Gyula* idézetében *Ethn.* V, 312.

⁸⁸⁹ *Ethn.* V. 311. L. az ellenvéleményt *Kerékgyártó*: a műveltség fejlődése Magyarországon I. 13. *Szabó Károly*: Kézai Simon fordítása 49.

⁸⁹⁰ Szent-Gellért legendája. — Nádorfejevár ostrománál 1072-ben a megölt besenyők fejeit a király elé hordották, és pedig miként a krónikás mentegetőzve jónak látja említeni: azoknak a várban levő szövetesei: a görögök és bolgárok ijesztéseül.

⁸⁹¹ *Munkácsi Bemát*: A régi osztják társadalom (*Ethn.* V. 364.)

⁸⁹² „így nevezi a nép a húsától és velejétől megfosztott s eldobott tetén-vagy juhot.”

⁸⁹³ *Barna Férđ.*: Nehány ősműveltségi tárgy neve a magyarban 35.

⁸⁹⁴ Horváth M. és Várabéry.

⁸⁹⁵ Munkácsi B. közli. *Ethn.* V. 362.

⁸⁹⁶ helyette: „hajó-t† áll, mivel Väinämöinen-nek ezért kellett bűnhődnie.

⁸⁹⁷ IX. rúnó 579 — 586. A *hetykélkedéstől* óv a XIII. rúnó is végső soraiban.

⁸⁹⁸ XVI. rúnó.

⁸⁹⁹ Munkácsi B. tr. szerint a medve-esküre lennének vonatkoztatottak ezen ismeretes átkozódási mondások: *rágjon meg a fészkes tkölykös) fene! Egyen meg a fias fene!* — A betúrím nagy régiség jellegét viseli magán, s az is mondva volt ismételve, hogy a régiek a medvét áttallották nevének említeni. V. ö. *Ethn.* VI. 74.

⁹⁰⁰ „Szövetséget a szkithák, már a kikkel kötnek^ ily módon kötnék: egy cserép serlegbe bort ön^on^k s azt a szövetségeseik vérevel összekeverik, bőrüket ugyanis előbb törrel vagy karddal kissé fölúágják. Azután a serlegbe mártanak egy kardot, továbbá nyilatkat, csákányt és lándsát, ennek végeztével *sokáig imádkoznak* s mind a szövetségeseik, mind pedig kíséretüknek legelőkelőbb tagjai isznak belőle.” (*Herod.* IV. 70. *Nagy Géza* fordításában.)

⁹⁰¹ így a Kőrös-Ladány vidékén az örvény-elyelte Márkus a vízből esküre emelve három újját, kísért. A domoszló-vécsi határban (Heves)

a határra hamisan esküvő ispán éjjelenként most is hurcolja a tüzes mérő lánczot.

⁹⁰² Szamosatai Lukianus; *Toxaris vagy a barátság* ez. műnk.

⁹⁰³ L. *Télfy*: Görög források (M. Tudományos Értekező 11.)

⁹⁰⁴ Kerégyártó X: A műveltség fejlődése Magyarországon I. 23.

⁹⁰⁵ Hogy *tüzes* ló, disznó, béka képében adják tudtára az emberek tick, hogy az elfajúltakra pokoli kínok várokoznak.

⁹⁰⁶ »Egy orosz tiszt, ki Tobolszkhól Rerezovba utazván, mi tizenkét napi út, egy osztyáknál meghála, beszéli: hogy reggel tovább menvén, egy mértföldnyi távolban elveszté erszényét, melyben mintegy száz rubel vala. Történetesen azon osztyáknak fija hazatérvén vadászatrul, megtaláló az erszényt, de nem vévé föl, hanem megmondá atyjának, hol fekszik. Ez pedig nem tudván kié, visszaküldi fiát, rakjon galyakat az erszényre, hogy megtalálhassa a tulajdonos. Az orosz tiszt három hónap múlva visszajővén Berezovbul ugyanazon osztyáknál hála s elbeszélő neki, hogy múltkor milyen szerencsétlenség történt rajta. Te vagy hát az, a ki elveszítette ama erszényt? viszonzá az osztyák, elküldöm veled fiamat, hogy magad vedd fel. (Hunfalvynál i. m. 92.)

⁹⁰⁷ „Jövő népek gyermekitek fonákul ne neveljétek, oktalan dajkákra bízva, vagy idegen kézre adva. A fonákul nevelt fiú, ferde szoktatású ifjú értelemre szert nem tehet, nem nyer soha férfi eszet, érjen bármily nagy vénséget, testben erőt, egészséget. (Kalevala XXXVI. rúnó.)

⁹⁰⁸ „Ki az anyját elfeledi, szülőjét megkeseríti, ne menjen az Alvilágra, jó lélekkel Halállakra, Alvilágon hej megadják ilyeneknek a jutalmát. (Kalevala XXIII. r.)

⁹⁰⁹ Az öregasszonyok a fiatalokra ilyenformán parancsolnak rá: Mögböcsüld fijara ászat a szülő ágyat, mert az ojan, mintha csak a Boldokságos Szűz ágyába fekünné. (Kálmány: Boldogasszony stb. 13.)

⁹¹⁰ *Kálmány* i. m. 14.

⁹¹¹ U. o.

⁹¹² *Kalotaezegen* az ágynemű alá fokhagymát, köményt s néha tömjént is tesznek, a lóczák alá a szoba földjére kést és villát szúrnak, hogy „a gonoszok” ne közelíthessék meg a beteget. (Ethn. IV. 111.)

Orosházán a fölhúzott lepedő négy sarkába szintén fokhagymát, kenyérmorzsat és sót tesznek, hogy az asszonyt kis gyermekével együtt meg ne ronthassák. (Ny. ör. 1. 230.)

⁹¹³ „A Boldokságos Szűz, tartja a szegedi nép, mindég hordott pántlikát a derekán, azért a gyer’ököt nem viszik el körösztolni a nélkül, hogy pántlika ne lögyön a karján, vagy a derekán. Az nagy öröme a Boldokságos szűznek” *Kálmány* gyűjt.

⁹¹⁴ „A koma’szszony mihánt előgyünek, letöszí a gyer’ököt a födre az ágy alá, vagy az asztal alá, hogy ne lögyön rívó, oszt’ a ki legelőször látí a kis gyer’ököt, háromszó rálehol, hogy ne ároson neki a Guta szele, osztán főlemeli, hogy nagyra nyójjön.” *Kálmány* Szőregről.

⁹¹⁵ Péld. „Hála Istennek, hogy észí a két lelket mögszabadítóttá

egymástul, tarcsa mög az Isten az édös apjának, anynyának örömére, más embereknek dicséretire!”

„Az Úr Isten neyejje föl édös apjának, édös anynyának örö mire! Jámbor lögyön, mint a körösztapja (a leány nál, mint a keresztanynya!) *Kálmndny* után.

⁹¹⁶ V. ö. Ethn. IV. 42. 108. 112, VL 119.

⁹¹⁷ „A palócz esküvőn, írja Pintér, estefelére hajolván az idő, úgy hat óra tájban a vőlegény násznagya és vőfélye ketten egy bütykös mézes pálinkát véve magukhoz, elmennek a leányos házhoz a „menyasszony kikérésére,“ de a menyasszony násznagya a mézes' italt vissza-utasítja s a menyasszony kiadását megtagadja. Ez történik két-három ízben, végre a harmadik megjelenésnél kijelenti a leány násznagya, hogy a menyasszony nem valami jött-ment, hanem ha négy lovas kocsin jönnek érte s ha látja, hogy illő helyre szándékoznak vinni, hát akkor kiadja.“ (Ethn. II. 104.)

Hajdu-Hadházon szokás, hogy lakadalmas menet előtt a szűkebb utcát szalma-kötéllel zárják el. (Ethn. V. 257.) Kis-Kun-Halason pedig akkor rekesztik el hasonló módon a vőlegény és társai előtt a kapu-bejárást, mikor a menyasszony ágyáért mennek. (Ethn. I. 406.)

T. cz. ELŐFIZETŐINK:

Babies József országgyűlési képviselő Budapest.

Aidinger János országgyűl. képviselő, Budapest

Babics József, „ „ „ „

Gróf Csekonics Endréné, Zombolya.

Özv. gróf Csekonics Jánosné, Zombolya.

Förster Gyula miniszt. tanácsos, Budapest.

Gróf Károlyi Istvánná, Nagy-Károly.

Kämmerer Ernő országgyűl. képviselő, Budapest.

Pap Géza

Balás Elemér kir. aljárásbíró, Félégyháza.

Balás Elemér kir. aljárásbíró, Félégyháza.

Bárdoss Béla m. kir. honvédfőhadnagy, Félégyháza.

Beznák Gyula könyvkereskedő, Eger.

Andrássy Kálmán, Budapest.

Breznay Imre tanár, Eger.

Egri róm. kath. tanító-kör.

Énekes János plébános, Boczonád.

Főreáliskola Eger.

Gagyi Dénes főreálisk. tanár, Eger.

Kutsera Ferencz plébános, Szt.-György-Abrány.

Kiss Alajos festő, Eger.

Markovits Ferencz, Eger.

Marssó László törv.-széki aljegyző, Eger.

Ó-Kaszinó, Eger.

Országos izr. tanítóképző-intézet, Budapest.

Pór Antal kanonok, Esztergom 10 példány.

Szabó Sándor iparos, Eger.

Buczó János e. m. papnövendék.

Barsy József növ. pap, Eger.

Bene Mihály, „ „

Buczó János, „ „

Csanády László növ. pap, Eger.

Egri növ. papság M. e. Irod. társ, Eger.
 Gulyás István növ. pap, Eger.
 Holis János,
 Langer Alajos,
 Meyer Béla, „
 Okolicsányi Menyhért növ. pap, Eger.

Buzáth Lajos gyógyszerész. Eger.

Bajzáth László, Eger.
 Eliássy Ferencz, „
 Jakobovics Imre, „
 Dr. Kállay Zoltán, Eger.
 Dr. Kánitz Dezső „
 Dr. Kanitz Gyula „
 Kovách Kálmán, „
 Lázár Menyhért „
 Okolicsányi Lajos „
 Okolicsányi Miklós „
 Dr. Preszler Ármin „

Detéri Borbás Sádor, Budapest.

Alkér Kornél, Budapest.
 Detéri Boybás Sándor, Budapest.
 Darányi Árpád,
 Erber Lajos, „
 Frenyó Nándor,
 Hoffmann Lajos, „
 Mladovits János, „
 Sárosmagyar-berkeszi Mózsza Ödön, Budapest.

Egri Nyomda Részvény Társaság, Eger.

Babocsay Sándor ügyvéd, Eger.
 Billitz Viktor Eger.,
 Fiumei m. k. tengerészeti Akadémia tanári könyvtár,
 Fiume.
 Fiumei m. kir. tengerészeti Akadémia ifjúsági könyv-
 tár, Fiume.
 Dr. Glósz Kálmán orvos, Eger.
 Hegedús János, Eger.
 Dr. Jókai Mór, Budapest.
 Nemes Andor, Deménd.
 Pfeiffer Albin pénzügyi tanácsos, Eger.

Fekete János m. k. posta felügyelő.

Farczady László postafőtiszt, Eger.

Haszlinger Rudolf cs. és kir. kapitány, Eger.

Kovács István tanár.

Kovách Kálmán műszaki tanácsos, Eger.

Mészáros Kálmán nagybirtokos, „

Militzer Gyula gőzmalom-tulajdonos.

Nagy László cs. és kir. kapitány, Eger.

Rajcsányi Ferencz földbirtokos, „

Samassa János nagybirtokos, „

Szkotniczky Gábor irg. r. tag, „

Weidl Gyula cs. és kir. alezredes, „

Guba Pál kegyesrendi tanár, Nagy-Károly.

Dr. Czirbusz Géza tanár, Nagy-Károly.

Guba Pál tanár, Nagy-Károly.

Palezzer Ernő tanár, „

Poor János, „

Vanke József,

Huszka Iván kir. adótámok, Breznóbánya.

Bittera Zsigmond kir. közjegyző, Breznóbánya.

Huszka Iván kir. adótárnok, „

Polónyi János kir. járásbíró, „

Dr. Terray Lajos, „

Kapácsy Dezső, Eger.

Ludányi Antal apátkanonok, Eger.

Hám Gyula ny. m. főjegyző, Gyöngyös. .

Begovcsevich Róbert püspök, Eger.

Ury-Kapácsy Amália úrnő, „

Zalár József ny. alispán, „

Szele Gábor püspök, „

Aldor Imre tanár, „

Grünbaum Ignác borkereskedő, Eger.

Szóke Sándor tanár, Eger.

Dr. Huberth János jogtanár, Eger.

Dr. Ambrus István papnöv. aligazgató, Eger.

Dankó Mihály prépost-kanonok, Eger.

Sajóssy Alajos gymn. rajztanár, „

Timon Béla kápt. főmérnök, „

Tóth Gyula lelkész, Tarna-Méra.

Katinszky Gyula ez. kanonok, Eger.

Kapácsy Dezső ny. m. árvaszéki jegyző, Eger.

Babocsay Sándor ügyvéd, Eger.

Kerényi Imre Servita-r. áldozár, Eger.

Babics lg. László Servita-rend perjele, Eger.
 Boltizár Román m. k. dohánygyár igazgató, Eger.
 Fekete János postafelügyelő. Eger.
 Sztójanovics Mihály gör. kel. lelkész, Eger.

Kolicskovszky János, Eger.

Dr. Gööz József, Budapest.
 Kolacskovszky János, Eger.
 Községi iskolai szakkönyvtár, Eger.
 Láng István kir. tanfelügy. tollnok, Eger.
 Dr. Schware Setét Sándor ügyvéd, „

Dr. Kormos Béla, Budapest:

Dr. Kormos Béla, Budapest.
 Kubinyi Géza,
 Országos Kaszinó, „
 Dr. Kiss József, „

Kürthy Sándor Atkár, u. p. Vámos-Györk.

Bartók Géza, Budapest.
 Kürthy Sándor, Atkár.
 Malatinszky György, Atkár.
 Tihanyi Béla, Budapest.

Kvassay István esperes-plébános, Zsemlér.

Gálík Géza körtjegyző, Garam-Szent-György.
 Jeszenszky Kálmán segédlelkész, Nagy-Sáró.
 Kulifay Gyula, Garam-Szt.-György.
 Kvassay István esp. pleb., Zsemlér.

Máday István, Budapest.

Hirkó Ferencz, Budapest.
 Máday István, „

Nyizsnyay Iván theol. tanár, Eger.

Bállá János bérlő, Kanyar.
 Nyizsnyay Iván theol. tanár, Eger.

Pallér Kelemen főgymn. igazgató, Székesfehérvár.

Alaghy Dezső tanár, Székesfehérvár.
 Cziszterczita társház, „

Harazus Gellért tanár, Székesfehérvár.
 Pallér Kelemen igazgató, „
 Szentés Aurelin tanár, „

Pamlényi Lajos rk. lelkész, Eger.

Beöthy Mór, Szihalom.
 Kállay Ákos, Eger.
 Pamlényi János, Szihalom.
 Pamlényi István, Eger.
 Pamlényi Lajos lelkész, Eger.
 Tomanóczy Béla. Heves-Bátor.

Dr. Pásztor Bertalan ügyvéd, Eger.

Dr. Alföldi Dávid ügyvéd, Eger.
 Babies Aladár „ „
 Buzáth Lajos gyógyszerész, „
 Dálnoky János, „
 Eötvös József, „
 Gallassy Gyula m. kir. honvédfőhadbiztos, Budapest.
 Petheő Ignác, Eger.
 Remenyik János, „
 Tattay József, „
 Yolf Károly,
 Vratarits Gyula, „

Petró József ügyvéd, Miskolci.

Bizony Ákos ügyvéd, Miskolcz.
 Eder Elek kir. közjegyző, Miskolcz.
 Dr. Grosz Viktor ügyvéd, „
 Kun Kálmán nyug. kir. törvényszéki bíró, Miskolcz.
 Lévay József nyug. alispán, a vaskoronarend lovagja,
 akad. tag, Miskolcz.
 Lichtenstein József földbirtokos Miskolcz.
 Petró József ügyvéd, „
 Radvány István kir. tanácsos, „
 Sebe Alajos kir. törvényszéki bíró, „
 Soltész Nagy Kálmán kir. tanácsos polgármester, Miskolcz.
 Vattay Bertalan ügyvéd, Sajó-Szentpéter.
 Vladár Ervin földbirtokos, Bánfalva.

Seossa Dezső kir. tanfelügyelő, Eger.

Állami elemi iskola, Gyöngyös.
 „ polgári fiúiskola, Hatvan.

Állami polgári leányiskola, Gyöngyös.
Scossa Dezső kir. tanfelügyelő, Eger.

Széll Farkas kir. táblai tanácselnök, Debreczen.

Horváth Bálint kir. Ítéltáblái bíró, Debreczen.

Jeney György r

Dr. Kiss Endre *

. „ „

Kölcsey Sándor „

„ „

Kondor Zsigmond kir. „ tanácsjegyző, Debreczen.

Naszády Iván „

„ bíró, „

Dr. Szacs vay Elemér kir. Ítéltáblái bíró,

Széll Farkas

„ „ tanácséin., _

Szoboszlay Sándor,

„ „ tanácsjegyző _

Újhelyi András,

„ „ bíró

Unger Goiza,

„ . tanácsjegyző _

Unger Gusztáv,

„ „ bíró

Szily Kálmán, magy. tud. akadémia főtitkára, Budapest.

Bárczay Ödön, Budapest.

Gaal Jenő, Budapest.

Ghyczy Béla, „

Gyulay Pál, „

Magy. tud. akadémia könyvtár, Budapest.

Dr. Fauler Gyula, Budapest.

Szent-Iványi Gyula, „

Szily Kálmán, „

Természettudományi Társulat, Budapest.

Dr. Vécsey Tamás, Budapest.

Sülnek György, Smidl Sománé úrnő és Klein Ignác, Eger.

Alföldi Soma, Eger.

Altörjay Sándor ügyvéd, Eger.

Babies Béla kir. közjegyző, Eger.

Bajzát Gábor, N.-Bátony.

Bajzáth Lajos, Eger.

Balogh Lajos, „

Baranvay István, Eger.

Barthos József, „

Bauer László, „

Beökönyi Viktor, Ludas.

Beretvás Endre, Karácsond.

Berger Vilmos, Eger.

Boday Aurél, Eger.

Borsos Flóris főjegyző, Tisza-Füred.

Breuer J., Eger.
 Brozicsevits Ferencz, Eger.
 Dr. Briinauer Bálint, „
 Briinauer Emil, „
 Burik Pál, „
 Chiovini Iyajos, „
 Csanády Ákos, „
 Csókás István ügyvéd, Eger.
 Dobóczky Ignác, Heves.
 Dosztál Ferencz, Eger.
 Fábíán Ignác, „
 Farkas Pál, „
 Fáy Zoltán, Ecséd.
 Fehér Endre mérnök, Eger.
 Fehér Henrik titkár, Eger.
 Fintha István, Apcz.
 Fischer Adolf, Eger.
 Fülöp Zoltán, Tisza-Füred.
 Gesztes Lajos, Felső-Tárkány.
 Greiner Arnold, Eger.
 Grünwald Ferencz, Eger.
 Dr. Hodászy Antal,
 Hanák Gyula főjegyző, Eger.
 Hanák Kolos, Budapest.
 Harsányi Ödön, Eger.
 Hillinger Dezső, „
 Hírlapírók és írók Otthona, Kassa,
 Homonnay Szilárd, Hatvan.
 Horváth Béla, Eger.
 Huszár János, „
 Janicsár Jenő, Eger.
 Kapácsy József, „
 Katona József, „
 Katona Mariska, „
 Kiss Sándor mérnök, Eger.
 Klein Ignác, Eger.
 Kohn Jakab,
 Koppély Géza, Hatvan.
 Kozák Miklós, Pétervásár.
 Krausz Vilmos pénzügyigazgató, Eger.
 Ledniczky István, Pusztta-Fogacs.
 Lénárt István mérnök, Eger.
 Lengyel Sándor ékszerész, Eger.
 Lipcsey Péter, Eger.
 Dr. Ludányi Béla, Eger.

Majzik Viktor, Gyöngyös.
 Márkus József, Eger.
 Marosei Zsigmond, Eger.
 Nagy Gyula,
 Oláh Pál, Váraszó.
 Palátsik Férdd., Eger.
 Papszász Lajos, Pta-Tenk.
 Pásztor Lipót, Reesk.
 Piacsek Géza, Eger.
 Polereczky Gyula, Eger.
 Popovits József, „
 Preszler Miklós, „
 Rácz Gyula, „
 Remenyik Károly, „
 ifj. Ringelhajm Imre „
 Rosenberg Armin,
 Rosner Jenő, Eger.
 Roth Gyula, „
 Rudassy János, Eger.
 Ruzsin Bertalan, „
 Ruzsin Ottó, „
 Salamon Antal,
 Schwarcz Ferencz jogász, Eger
 Schwartz T. Antal,
 Síkhegyi Károly,
 Sir Antal, „
 Smidl Sománé, „
 Stephanovszky Jolán, „
 Subich György, „
 Sümeghy Árpádné Glósz Irma, Eger.
 Szerencse József, Eger.
 Szrogh István, „
 Sztankó Dezső törvyszéki Írnok, Eger.
 Ungár József S , Budapest.
 Vasita János, Eger.
 Venzlovszky Lajos szabó, Eger.
 Veréb Mátyás, Eger.
 Weber János „
 Weisz Izsák, „
 Wittich Sándor, Budapest.
 Zbiskó Alajos, Eger.

Violet Gusztáv Tarczal.

Violet Gyula káplán, Sárospatak.

E könyv bizományosához beérkezett előfizetők:

- Ádám Imre ref. lelkész, Szeremlé.
 Áll. polgári leányiskola ifj. könyvtár, Győr.
 Dr. Áldásy Antal, Budapest.
 Alszeghy János, Nagyszombat.
 Aszódi kir. orsz. javító-intézet, Aszódon.
 Bogyai Bartalos Gyula székesegyházi templomi igazgató, Eger.
 Bebóczy Sándor, igazgató, Késmárk.
 Dr. Boér Jenő, Tövis.
 Casinó Tenke (Bihar m.)
 Dr. Charmant Oszkár kir. közjegyző, Fiume.
 Csemy Ernő tanár, Gyöngyös.
 Csicsáky Imre kamarás-plébános, Zombolya.
 Csiky Vilmos főgymn. tanár, Nagyszombat.
 Csorna József, Devecser.
 Debreczeni Miklós táblai bíró, Budapest.
 Dessewffy Sándor püspök, Temesvár.
 Dobrovsky Agost könyvkereskedő, Budapest.
 Dudás István igazgató, Zenta.
 Egyházmegyei könyvtár, Esztergom.
 Ev. iskola, Selmezbánya.
 Fábry Imre plébános, Kékese.
 Felső keresk. isk. Önképzőkönyvtár, Késmárk,
 Filep Elek, Segesvár.
 Forster Géza, Budapest.
 Főreáliskola, Kecskemét.
 Főreáliskola, Sz.-Udvarhely.
 Gartner Rezső Ferencz, Temesvárott.
 Glósz Ferencz tanár, Késmárk.
 Gimnasium, Tata.
 Gimnasiumi tanári könyvtár, Zenta.
 ifjúsági
 Händl Vilmos ev. főesperes, Selmezbánya.
 Hang Gyula tanár, Késmárk.
 Horovitz Lajos könyvkereskedő, Budapest 2 példány.
 Dr. Imre Lajos tanár, Hódmező-Vásárhely.
 Kemenes Jerom., Veszprém.
 Kereskedő íjak könyvtára, B.-Csaba.
 Kiss Boldizsár plébános, Kúnfélegyháza.
 Kochanovszky Pál kir. közjegyző, Vágújhelyen.
 Konetonyi Gyula, Moór.
 Kovács Dénes, Szeged.
 Kozma Károly kanonok, Eger.
 Közs. Reáliskola, Sümeg.

- Lahocinski Adolf rk. lelkész, Nagy-Tárkány.
 Dr. Láng Imre, Budapest.
 Liptay Vilma, Kőszegen.
 Manglitz Ferencz, Eger.
 Dr. Marienescu Athanáz, Nagyvárad.
 Dr. Márki Sándor egyetemi tanár, Kolozsvár.
 Mezei pálmán színész, Miskolcz.
 Nagy Akos urad. írnok, Erdőd.
 Dobrándi Nagy Gyula esendőr-szózados, Zala-Egerszeg.
 Pannonhalmi sz. Benedek-rend közp. főkönyvtára.
 Peisner Ignác, Budapest.
 Polgári iskola, Kőszegen.
 Prifach József prael. nagyprépost, Székesfehérvár.
 Báró Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.
 Retel Jenő kir. ítélőtáblái tan. elnök, Szeged.
 Ruisz Gyula, Budapest.
 Dr. Rupp Kornél főgyimn. tanár, Budapest.
 Schneider János plébános, Mány.
 Dr. Schreiber Lajos, Budapest.
 Siketnémák Iskolája, Budapest.
 Somogyi könyvtár, Szeged.
 Spitzer Mór, Pozsony-Széleskut.
 Szabó Károly ev. ref. tanító, Balaton-Füred.
 Székesegyházi káptalan, Besztercebánya.
 Szt. Benedekrendi főgymnasium, Sopron, 3 példány.
 Szentpéteri Sámuel, ref. lelkész, Pelsőcz.
 Szilágyi János kir. közjegyző, Máramaros-Sziget.
 Dr. szívák Gyula ügyvéd, Budapest.
 Tergalecz Lipót plébános Gesztete.
 Tersztyánszky Dezső alesperes pleb., Fényes-Litke.
 Lovag Tóth István, Eger.
 Tóth Mike S. J. tanár, Kalocsa.
 Udvardy Géza, Duna-Földvár.
 Udvardi János, Csákberény.
 Végh Kálmán plébános, Csány.
 Végh Kálmán tanár, Késmárk.
 Vermesy Kálmán lelkész, Szelencz, u. p. Trencsén-Turna.
 Vörösmarty-kör, Székesfehérvár.
 Weber Vincze plébános, Nagy-Kanizsa.